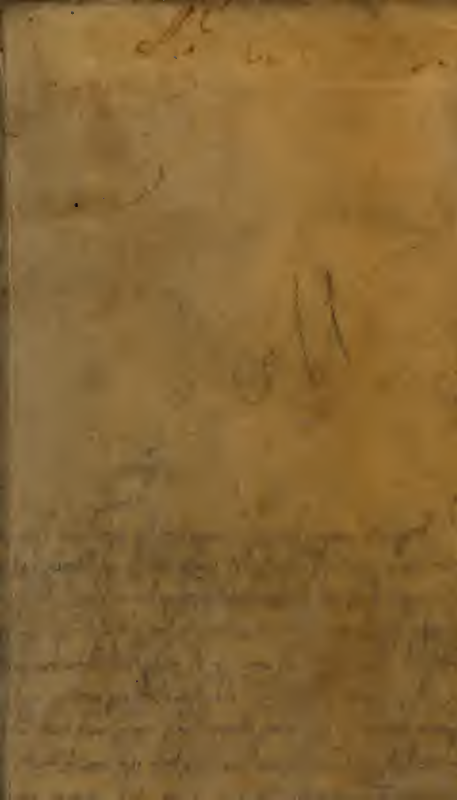

BIBLIOTECA NAZIONALE
VITTORIO EMANUELE
6
6 C
35

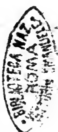
PVBLII
VIRGILII
MARONIS
POEMATA

CVM NOTIS SELECTIS

CAROLI RVAEI S. J.
ET MIN-ELLII.

ROMAE 1830.

EXCVDEBAT PETRVS AVRELI
IN TYPOGRAPHIA HOSPITII APOSTOLICI

Praesidum facultate ac privilegio;

TYPOGRAPHVS LECTORI

Eximios inter tum graecos tum latinos vates juvenibus ad omnem poeseos laudem informandis P. VIRGILIO MARONE aptiorem inveniri posse neminem, sapientissimorum quorumcumque hominum sententia est: quem profecto apophthegmatum gravitate, splendore verborum, imaginum venustate, stili praestantia egregium facile appellaveris. Quapropter Mythologis Jupiter ipse (sua si hominibus sensa pandere debuisset) magnifica ac splendida MARONIS elocutione usurus fuisse visus est; MARONIS, inquam, cujus Aeneis vel antequam in publicam lucem prodiret, tanti apud omnes aestimabatur, ut huic Ilias Homeri cedere videretur:

Cedite Romani scriptores, cedite Graji;
Nescio quid majus nascitur Iliade,

ajebat Propertius lib. II. El. ult., ac Dantes celeberrimus ille quidem et magni nominis auctor Cantu I. Infer.

O degli altri poeti onore e lume;
Or se' tu quel Virgilio e quella fonte,
Che sparge di parlar sì largo fiume?

Jam vero cum hujusmodi poema typis denuo committere statuissem, meum esse arbitratus sum, consilio uti et cura virorum poeticae facultatis laude praestantium: qui operae pretium duxerunt selectas ex Carolo Ruaeo S. J. et Min-ellio notas apponere; quas vel brevitate vel claritate non exiguo adolescentibus adjumento fore putarunt. Vestra, juvenes optimi, maxime referre debet, eo omnes ingenii vires intendere, ut industriae hic qualicumque, studio diligentiaque obsecundetis. Valete.

P. VIRGILII MARONIS

BVCOLICA

ECLOGA I.

TITYRUS

ARGUMENTUM. *Cum Virgilius, cujus personam hic sustinet Tityrus pastor, agrum vicinum Cremonae amisisset, Romam venit: ubi cum sua carmina Moecenati commendasset, Moecenas autem Augusto, agrum recuperavit. Tityrum igitur felicem esse praedicat pastor Meliboeus (sub cujus nomine ceteri quoque pastores Mantuani intelliguntur) et suam contra calamitatem deplorat, finibus suis a milite veterano pulsus. Ipse autem Tityrus se tanti beneficii auctorem colere et semper culturum esse profitetur.*

MELIBOEUS, TITYRUS.

M. Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi,
Silvestrem tenui musam meditaris avena:
Nos patriae fines, et dulcia linquimus arva;
Nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbra
Formosam resonare doces Amaryllida silvas.
T. O Meliboee, Deus nobis haec otia fecit:
Namque erit ille mihi semper Deus: illius aram
Saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere, quae vellem, calamo permisit agresti.
M. Non equidem invideo, miror magis; undique totis
Usque adeo turbatur agris: en ipse capellas

Meliboeus) Boum curator.
1. *Fagi*) Fagus, Ital. *faggio*.
2. *Avena,*) Musica instrumenta inter pastores concinnata ex avenis calamisque triticeis inter se cera compactis constabant.
3. *Amaryllida silvas.*) Per silvas, Echo intellige.
6. *Deus nobis haec otia fecit,*) Octavianus, quem Deum per adulationem appellat.

Protinus aeger ago: hanc etiam vix, Tityre, duco.
Hic inter densas corylos modo namque gemellos,
Spem gregis, ah! silice in nuda connixa reliquit,
Saepe malum hoc nobis, si mens non laeva fuisset,
De caelo tactas memini praedicere quercus:
Saepe sinistra cava praedixit ab ilice cornix.
Sed tamen, ille Deus qui sit, da, Tityre, nobis.
T. Urbem, quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
Stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
Pastores ovium teneros depellere fetus
Sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
Noram: sic parvis componere magna solebam.
Verum haec tantum alias inter caput extulit urbes
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.
M. Ecquae tanta fuit Romam tibi causa videndi?
T. Libertas: quae sera, tamen respexit inertem,
Candidior postquam tondenti barba cadebat;
Respexit tamen, et longo post tempore venit,

14. *Corylos.*) Corylus Ital. *nocciuola.*

15. *Si mens non laeva.*) Laeva, seu sinistra pars, ambigue a Romanis accepta: saepe in malum omen ut hic, et v. 18. saepe in bonum, ut Aen. 2. 693. *Intonuit laevum.*

18. *Saepe sinistra etc.*) *Sinistra* hic simpliciter *funestam* significat, ex quaecumque parte vel dextera, vel laeva venerit.

18. *Ab ilice.*) Ital. *elce.*

19. *Da, Tityre.*) *Dare* et *accipere* pro *dicere* et *audire.*

23. *Sic canibus, etc.*) Sensus legitimus hic est: Putabam antea Romam ita similem esse urbibus aliis, ut sunt catuli canibus similes, qui sola magnitudine differunt, quo errabam; nunc enim probavi eam a ceteris genere etiam et natura distare: nam sedes est Deorum, tamque nostris urbibus antecellit, quam cupressi viburnis, quae arbores duae natura inter se non sola magnitudine differunt.

26. *Inter viburna cupressi.*) Viburnum virgulti species, Ital. *viburno.* Cupressus, Ital. *cipresso.*

29. *Candidior postquam etc.*) Junior poeta latere sub senili persona fortasse voluit, ideo quia servum se fingit esse, deque recepta libertate gloriatur, quam obtinere servi, nisi jam senes et multis laboribus probati, non solebant. *Ita Cerdinus.*

Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Namque (fatebor enim) dum me Galatea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculi:
Quamvis multa meis exiret victima septis,
Pinguis et ingratae premeretur caseus urbi,
Non unquam gravis aere domum mihi dextra redibat.
M. Mirabar, quid moesta Deos, Amarylli, vocares,
Cui pendere sua patereris in arbore poma.
Tityrus hinc aberat. Ipsae te, Tityre, pinus,
Ipsi te fontes, ipsa haec arbusta vocabant.
T. Quid facerem? Neque servitio me exire licebat,
Nec tam praesentes alibi cognoscere Divos.
Hic illum vidi juvenem, Meliboee, quotannis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti:

31. *Postquam nos, etc.)* Amicarum nomina: *Galatea* quidem a lacte deductum, quod Graece est γαλα, γαλακτος *Amaryllis* ab incilibus, per quae in agris aquae derivantur, hoc enim est αμαρα; rusticum utrumque etymon.

33. *Nec cura peculi.)* Pro *Peculii. Peculium* autem proprie est privata pecunia, quam servus, domini permissu, separatim a domini rationibus comparabat, aut ad redimendam libertatem, aut alios in usus.

36. *Gravis aere.)* Pecunia, quae primum apud Romanos, aere rudi, necdum signato, constitit.

37. *Mirabar, quid etc.)* Planus (absque allegoria) sensus est, si de amicis puellis intelligatur. Abjecit Galateam Tityrus, amat Amaryllida, proficiscitur Romam: Amaryllis interim, quae Mantuae relinquitur, absentis desiderio tabescit. Meliboeus, qui dolorem Amaryllidis noverat, non item causam doloris, nunc demum a Tityro profectionis causam intelligit, eidemque absentiam exprobrat quasi leviter amanti: unde purgat se Tityrus: *Quid facerem*, inquit, quid aliud remedii malis meis esse poterat, quam Romam proficisci? etc.

40. *Arbusta.)* Loca sunt arboribus consita fructiferis, vel non fructiferis, ut scite quidem Valla et Ramus colligunt ex auctoribus rei rusticae.

43. *Juvenem.)* Octavianum, annos natum tunc circiter 22.

44. *Bis senos.)* Singulas duodecim anni mensibus Calendas aut Idus intellige cum Servio, quibus forte sacrificia fiebant, ad conciliandos quidem Octaviano Deos; non vero tum in ipsius Octaviani honorem, ut diximus ad vers. 6.

45. *Primus,)* Praevenit beneficio preces meas.

Pascite, ut ante, boves pueri: submittite tauros.
M. Fortunate senex! ergo tua rura manebunt,
Et tibi magna satis: quamvis lapis omnia nudus
Limosoque palus obducat pascua junco:
Non insueta graves tentabunt pabula fetas:
Nec mala vicini pecoris contagia laedent.
Fortunate senex! hic inter flumina nota
Et fontes sacros frigus captabis opacum.
Hic tibi, quae semper vicino ab limite sepes,
Hyblaeis apibus florem depasta salicti,
Saepe levi somnum suadebit inire susurro.
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras:
Nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes,
Nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo.
T. Ante leves ergo pascentur in aethere cervi,

46. *Pueri.*) Servi *pueri* dicuntur.

46. *Submittite tauros.*) Secuti sumus interpretationem Servii, utpote simpliciorem et convenientiorem loco: sensus enim erit, *Pascite et arate*, qua duplici cura res fere omnis rustica continetur.

48. *Quamvis lapis.*) Tibi scilicet agri tui colendi et exercendi permittentur: quamvis omnis regio, tam culta prius, nunc belli calamitate horrescat.

50. *Graves tentabunt pabula fetas.*) *Fetas* et *graves* conjungit, ut significet *praegnantes*.

Non insueta, etc.) Quia non cogeris, ut ceteri, exul abire in novas et insuetas regiones cum gregibus.

51. *Nec mala etc.*) Quia ex difficultate pastionis fames oritur in gregem, ex fame morbus, qui semper in grege contagiosus est.

52, *Flumina nota.*) Mincium, *Menzo*, de quo Ecl. 13. et Padum, *il Po*, de quo Georg. 1. 482.

54. *Hinc tibi etc.*) Sensus hujus loci satis intricatus his notis explanabitur. I. Sepes quaedam Virgilium inter ejusque vicinum agri limes ac terminus fuit. II. Sepes illa salicibus constabat. III. Delectantur flore salicum apiculae, et levi susurro soporem conciliant. IV. Apes Hyblaeae figurate dicuntur pro apibus optimis: *Hybla* enim oppidum est Siciliae et mons oppido vicinus, loca melle commendatissima V. Familiaris est Graecis haec loquendi forma *florem depasta*, ut Aen. 1. 593. *Os humerosque Deo similis, etc.* i. e. *secundum florem*, *secundum os et humeros.* VI. *Salicti* dicitur pro *Saliceti*; *Salicetum* locus est salicibus consitus, ut *arbustum* arboribus.

58. *Palumbes.*) Columbae silvestres, Ital. *colombo selvaggio*, Dicitur etiam palumbus et palumba.

Et freta destituent nudos in litore pisces:
Ante, pererratis amborum finibus, exul
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim,
Quam nostro illius labatur pectore vultus.
M. At nos hinc alii sitientes ibimus Afros;
Pars Scythiam, et rapidum Cretae veniemus Oaxen,
Et penitus toto divisos orbe Britannos.
En unquam patrios longo post tempore fines,
Pauperis et tuguri congestum cespite culmen,

6a. *Freta.*) *Fretum*, synecdoche pro mari: *fretum* enim proprie est angustum mare inter duas terras *fretum Siculum*, *Gaditanum*, *etc.* a fervendo dictum, quod in eo mare compressum effervescat, ac veluti ebulliat.

61. *Ante, pererratis, etc.*) I. e. Permutatis sedibus Arar Parthiam, Tigris Germaniam alluet; vel Germani patria ejecti Parthiam incolent, Parthi Germaniam.

Sitientes Afros.) Africa mundi quarta pars, *sitiens* dicta quia zonae torridae magna ex parte subjecta.

66. *Scythiam.*) Scytharum nomine Septentionales omnes Asiae populos antiqui complexi sunt.

Cretae veniemus Oaxen.) Quidni fluvius ejusdem cum urbe nominis fuisse in Creta dicatur? quod malim vel uno auctore Virgilio affirmare, quam ad vanum inscitiae pastoralis effugium cum aliis recurrere.

67. *Divisos orbe Britannos.*) Britannia, olim Albion, insula Europae maxima in Oceano, Galliae obversa, duas divisa in partes, Angliam et Scotiam. *Divisos orbe.*) Quia orbem antiqui vocabant terram continentem, quae Oceano alluitur: unde ut notat Vives, insulae Oceani extra orbem dicuntur esse, non item insulae Mediterranei maris, ut Sicilia, Cyprus, etc.

68. *En unquam*) Servius explicat, *umquamne, aliquandone*; Fruterius, *an unquam.* Non satis diligenter: sunt enim ista omnia dubitantis tantum et interrogantis: Virgiliana autem vox etiam optantis, qui affectus per negationem aptius exprimetur, *numquamne:* ut manifestum est ex Ecl. 8. 7. *En erit unquam ille dies, mihi cum liceat, etc.*

69. *Tuguri)* Pro tugurii, ut supra *peculi* pro peculii: estque omne aedificium rusticae rei custodiendae conveniens, a tegendo dictum *Cespite.*) Cespes herba est cum propria terra excisa, Ital. *cespuglio. Culmen.*) Tectum, quia apud antiquos tecta fiebant e culmis, seu paleis, inquit Servius.

Post aliquot mea regna videns, mirabor arista?
Impius haec tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes? En, quo discordia cives
Perduxit miseros! En queis consevimus agros!
Insere nunc, Meliboee, pyros; pone ordine vites,
Ite meae, felix quondam pecus, ite cappellae.
Non ego vos posthac viridi projectus in antro,
Dumosa pendere procul de rupe videbo:
Carmina nulla canam: non, me pascente, capellae
Florentem cytisum, et salices carpetis amaras.
T. Hic tamen hac mecum poteris requiescere nocte
Fronde super viridi; sunt nobis mitia poma,
Castaneae molles, et pressi copia lactis.
Et jam summa procul villarum culmina fumant,
Majoresque cadunt altis de montibus umbrae.

70. *Post aliquot, mea regna, etc.*) Locus difficilis. Conjicerem ego cum Germano, *post aristas*, eadem forma dictum esse, qua Ecl. 3. 20. *post carecta latebas*; Ital. *dietro ad un campicello di earie i* et esse descriptionem agelli Meliboei, cujus regnum constiterit in pauculis aliquot jugeribus, adjacentibus pauperi casulae: cujus quidem tectum ita humile foret, ut vix emineret grandioribus aristis: adeoque inter eas, sive post eas, latere dici possel.

71. *Novalia.*) Dicitur *haec novalis*, et *hoc novale*: estque terra, vel (ut Servius ait) ex qua silva recens eradicata est; vel potius in qua satum jam aliquid fuit, et quae, priusquam alia satione renovetur, cessat per annum et requiescit: idque saepe fit alternis annis. Ita Georg. 1. 71. *Alternis idem tonsas cessare novales.*

74. *Insere nunc.*) Apostrophe ironica Meliboei ad se ipsum, qua indignatur se frustra laborem colendis hortis et vitibus impendisse, cum in se barbarorum commoda cessurae sunt. *Nunc*) Particula ironiis et insectationi apta. Juven. Sat. 12. 57. *I nunc, et ventis vitam committe, etc* *Inserere*, est surculum, vel diversi, vel ejusdem generis, silvestri arbori immittere, ut fructus mitiores ferat, Ital. *innestare*. Vide Georg. 2.73.

79. *Cytisum.*) Genus fruticis sive herbae, cujus species multiplex et descriptio apud diversos diversissima. Constat greges inde imprimis pinguescere et augeri lac. In insula Cychno, quae Cycladum una est, primo inventus memoratur, ex eaque nomen accepisse.

82. *Castaneae molles.*) Servio, *maturae*; Erythraeo, *novae, recentes*; male utique: quo enim maturiores et recentiores; eo duriores. Igitur mollitiem, vel ad coctionem refer, qua edules fiunt, vel ad corticem; castanearum enim aliud genus est densiore, aliud molliore cortice.

ECLOGA II.

ALEXIS

ARGUMENTUM. *Corydon pastor Alexidis pueri amore captus, nihil eorum praetermittit, quae ad puerilem animum demulcendum, mutuumque amorem conciliandum, possunt pertinere: verum ubi se neque querelis, neque blanditiis, aut munusculis quidquam proficere intelligit, tandem ad (qui fere ex otio nasci solet) taedium discruciat. Sub Corydone autem) si Donato credimus) Virgilium: sub Alexide Alexandrum intelligimus, Pollionis puerum, quem ab eo postea dono accepit.*

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
Delicias domini: nec quid speraret habebat:
Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assidue veniebat: ibi haec incondita solus
Montibus et silvis studio jactabat inani.
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas,
Nil nostri miserere: mori me denique coges,
Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant:
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos;
Thestylis et rapido fessis messoribus aestu

1. *Corydon.*) a κορυδος, vel κορυδαλος, *alauda*, Ital *Lodola*; *uccello.*

4. *Incondita.*) Incomposita, sine arte, seu quasi naturali impetu: Quo sensu Donatus interjectiones, quales sunt *Ah! o!* vocavit *inconditas*; quia natura, non hominum instituto proferuntur.

8. *Nunc etiam pecudes*, etc.) Commendat vim amoris sui a labore; laborem ex comparatione alienae quietis. Pecudes, inquit, lacertique vilissimi fruuntur umbra; messores aestu defessi cibo reficiunt vires: ego aestuans et impransus te quaero; nec ullus ardorem hunc meridianum tolerare mecum potest: praeter cicadas, quibus undique strepitant arbores.

9. *Spineta lacertos.*) Lacertus, et lacerta, Ital. *Lucertola*, *piccolo serpentello noto.*

10. *Thestylis.*) Hic famulae nomen, veneficae apud Theocritum, Idyl. 2. 1. Unde insulse derivat Servius a Latina voce *testa*, quia herbas ad cibum messorum in testaceis poculis tundebat.

Allia, serpyllumque, herbas contundit olentes.
At mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit satius tristes Amaryllidis iras
Atque superba pati fastidia? Nonne Menalcam?
Qamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.
O formose puer, Nimium ne crede colori.
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur:
Despectus tibi sum, nec qui sim quaeris, Alexi
Quam dives pecoris nivei, quam lactis abundans:
Mille meae Siculis errant in montibus agnae.

11. *Allia serpyllumque.*) *Allium* oleris et bulbi species, Ital. *aglio*: *Serpyllum*, herba odorata *serpens* humi ramusculis tenuibus, Ital. *Sermollino*.

Olentes.) Ambiguum vocabulum, tam ad bonos quam ad malos odores pertinens. Ad bonos quidem, qualis est serpyli; ad malos qualis est alliorum. Sic ap. Hor. I. 2. 27 *Pastillos Rufillus olet, Gorgonius hircum*: *Nil medium*. Contra, *olidus* malam in partem ubique sumitur.

13. *Cicadis.*) Ital. *Cicala*, insecti genus, stridulum potius quam canorum. *De arbustis*, Ecl. 1. 40.

14. 15. *Amaryllidis, etc. Menalcam?* De nomine *Amaryllidis*, Ecl. 1. 31.

17. 18. *Ne crede colori. Alba,* etc.) Ut enim ligustra, quamvis alba, ne humo quidem colliguntur, quia nihil habent utilitatis; vaccinia vero, quamvis nigra, in pretio sunt, quia utilia tingendis vestibus, ita tu, quamvis candidus, negligeris propter superbiam, Menalcas, quamvis niger, propter ingenuam indolem amabitur.

18. *Ligustra.*) Ligustrum, Ital. *ligustro pianta e fiore*, arbor flores Majo mense racematim ferens candidissimos.

Vaccinia.) Volunt aliqui baccas nigras, sive acinos esse ligustri, quasi *baccina*, quae scriptorio atramento inserviant. Alii mora agrestia, quae e rubo sentis producta ad tingendas servorum vestes olim legebantur. Tamen constat, vel florem esse, vel plantam, ex hoc hujus Eclogae v. 50. *Mollia luteola pingit vaccinia caltha.*

Nigra.) Non proprie nigra, sed ferruginea sunt: unde Geor. 4. 183. *ferugineos hyacinthos*. Ferrugineus autem color est; non rubiginosi quidem ferri, ut quidam volunt, sed politi ac levigati ferri, postquam candefactum refriguit, Ital. *brunitura*.

21. *Siculis in montibus.*) Vel quia scena hujus Eclogae forte in Sicilia constituitur, vel quia poeta imitatur Siculum Polyphemum, qui iisdem fere verbis Galateam apud Theocritum alloquitur, Idyl. 11: vel potius quia Sicilia fertilissimis abundat pabulis; unde olim Romani imperii horreum vocata est; ob vina, frumenta, et pascua. *De Sicilia* insula, Italiae adjacente, fuse Aen. 3. 687.

Lac mihi non aestate novum, non frigore desit.
Canto, quae solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircaeus in Actaeo Aracyntho.
Nec sum adeo informis; nuper me in litore vidi,
Cum placidum ventis staret mare: non ego Daphnim,
Judice te metuam, si numquam fallit imago.
O tantum libeat mecum tibi sordida rura,
Atque humiles habitare casas, et figere cervos,
Haedorumque gregem viridi compellere hibisco!
Mecum una in silvis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera conjungere plures
Instituit; Pan curat oves, oviumque magistros.
Nec te poeniteat calamo trivisse labellum;
Haec eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?
Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim,
Et dixit moriens: Te nunc habet ista secundum.
Dixit Damoetas: invidit stultus Amyntas.
Praeterea duo, nec tuta mihi valle reperti
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
Bina die siccant ovis ubera, quos tibi servo:
Jampridem a me illos abducere Thestylis orat,
Et faciet; quoniam sordent tibi munera nostra.
Huc ades, o formose puer; tibi lilia plenis

24. *Amphion Dircaeus.*) Jovis filius et Antiopes. *Dircaeus*, vel a Dirce occisa, vel a fonte ipso Thebano dictus.

24. *Actaeo Aracyntho.*) Mons Aracynthus dicitur *Actaeus* ab *Actaeone* Thebano, qui circa hunc montem forte venabatur, cum a canibus laniatus est.

26. *Non ego Daphnim.*) Alius pastor, forma nobilis. Nomen a δαφνις *Laurea.*

30. *Compellere hibisco.*) *Hibiscus* planta e genere malvarum silvestrium, folio major et caule pilosior, Ital *malvavischio*, *pastricciano.*

31, *Pana.*) Pan rusticae et pastoritiae rei praeses Deus. Fistulam compegisse dicitur primus ex arundineis calamis.

55. *Amyntas.*) Ab *ἀμύνο succurro.*

35. *Disparibus etc.*) Fistula continebatur olim septem calamis, apud Theocritum etiam novem, Idyl. 8. ut vocum discrimina totidem imitaretur.

Ecce ferunt Nymphae calathis : tibi candida Nais
Pallentes violas , et summa papavera carpens,
Narcissum , et florem jungite bene olentis anethi.
Tum casia, atque aliis intexens suavibus herbis,
Mollia luteola pingit vaccinia caltha.
Ipse ego cana legam tenera lanugine mala,
Castaneasque nuces , mea quas Amaryllis amabat.
Addam cerea pruna : et honos erit huic quoque pomo.
Et vos o lauri , carpam , et te proxima myrte:
Sic positae quoniam suaves miscetis odores.
Rusticus es Corydon, nec munera curat Alexis:
Nec , si muneribus certes , concedet Iolas.

46. *Calathis.*) Graecum est καλαθος, Latine *canistrum , qualum , qualus, quasillum, quasillus. Nais*, Nympha aquae. *Narcissum* lilii genus. *Anethi* (*Aneto*) herbae genus.

49. *Tum casia.*) Casia multiplex. I. Frutex cinnamomo affinis, odorato cortice, *cannella*. II. Fistula, cujus medulla medicinalis est, *cassia*. III. Herba coronaria , quam etiam Cnecrum ex Hygine Plinius vocat , l. 21. c. 9. Cneorum autem album , *Lavenddulam* ; nigrum *Rosmarinum* esse putat Delecampius. De hac tertia specie solum hic sermo est .

51. *Vaccinia caltha*) De *Vacciniis* supra v. 18. *Caltha* flos lutei sive crocei coloris , Ital. *giracole solsequium.*

51. *Cana legam , etc.*) Mala intelligit Cydonia sive Cotonea , Ital. *Cotogni.*

52, *Castaneasque nuces.*) Nux , genus est fructuum omnium , qui duriore corio muniti sunt : species sunt , avellanae, amygdalae, juglandes , castaneae , etc.

53. *Cerea pruna.*) Cerea vel ob mollitiem ut Horat. de a. p. 163. *Cereus in vitium flecti*: Vel ob colorem croceum.

Honos erit huic pomo.) Commendatione accipientis Alexidis : sicut castaneis , ob amorem Amaryllidis.

54. *Proxima myrte.*) Myrtus perpetuo virens , Veneri sacra. *Proxima* lauro , vel situ , vel odore , vel etiam dignitate , quia laureae coronae Romae usui fuerunt in triumpho , myrteae in ovatione, quae minor triumphus erat , in equo , non in curru.

56. *Rusticus es.*) Tria amoris impedimenta : Corydon ignobilis et rusticus , Alexis munerum negligens , rivalis Iolas muneribus potentior.

57. *Iolas.*) Forte ab interjectione ιω , quae modo laetitiam, modo luctum signat

Eheu ! quid volui misero mihi ? floribus Austrum
Perditus , et liquidis immisi fontibus apros.
Quem fugis ah demens! Habitarunt Dii quoque silvas ,
Dardaniusque Paris. Pallas, quas condidit , arces
Ipsa colat : nobis placeant ante omnia silvae.
Torva leaena lupum sequitur , lupus ipse capellam:
Florentem cytisum sequitur lasciva capella ;
Te Corydon , o Alexi: trahit sua quemque voluptas.
Aspice , aratra jugo referunt suspensa juvenci,
Et sol crescentes decedens duplicat umbras :
Me tamen urit amor: Quis enim modus adsit amori ?
Ah Corydon, Corydon, quae te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.
Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,

58. *Eehu! quid volui , etc.*) Quaenam vox excidit mihi, cum Iolam nominavi , et munerum feci mentionem ? Alexis enim, si me audierit, Iolam ditiorem sane mihi praeponet. Perinde igitur feci, ac si *floribus austrum , etc.*

Austrum.) Auster sive Notus, ventus a meridie flans, magnos humores colligens, quibus infert floribus et valetudini perniciem.

60. *Dii quoque silvas.*) Apollo scilicet, cum Admeti gregem pavit , caelo pulsus ob caedem Cyclopum, qui fulmina Jovi fabricaverant, ad occidendum Phaetonta filium Apollinis.

61. *Dardaniusque Paris.*) Priami et Hecubae filius : a patre expositus in silvis , quia cum Hecuba facem ardentem parere se somniasset , conjectores responderant, infantum , quem in utero gestabat, Trojani excidii causam futurum. Itaque educatur inter pastores , in agonali certamine, quod ad Trojam celebrabatur, cum Hectorem vicisset , et ab eodem irato prope esset occidendus, pro ejusdem fratre agnitus est. Cetera passim in Aen. *Dardanius.*) Id est , Trojanus , a Dardano Electrae Jovisque filio , uno e Trojae conditoribus.

Pallas , quas etc) Pallas , nata e cerebro Jovis , armata et hastam quassans : unde nomen habuit a *παλλω qualio, vibro.* Artium Dea , prima aedificiorum inventrix.

64. De *Cytiso* ; Ecl. 1.79.

66. *Aspice , aratra , etc.*) Colligit animum Corydon, et ex occasu solis , et cessatione operum rusticorum , agnoscit acturum temporis et insaniam amoris sui. Mox illud quasi exprobrando sibi objicit, *Me tamen urit amor : quis enim modus , etc.* Tum negligentiam sibi suam ponit ob oculos : *Semiputata tibi , etc.* Denique ad saniora consilia prae desperatione mentem revocat : *Quin tu aliquid etc.*

71. *Quorum indiget usus.*) Quae postulat usus et consuetudo quotidiana vitae rusticae ; ut sunt nassae , crates , calathi.

Viminibus, mollique paras detexere junco?
Invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

ECLOGA III.

PALAEMON

ARGUMENTUM. *Menalcas et Damoetas, pastores, mutuis primum inter se conviciis certant: mox, interveniente Palaemone judice amoebaei carminis lege disceptant: ubi neuter vincitur, sed uterque alteri, Palaemonis sententia, exaequatur.*

MENALCAS, DAMOETAS, PALAEMON.

M. Dic mihi Damoeta, cujum pecus? an Meliboei?
D. Non, verum Aegonis: nuper mihi tradidit Aegon.
M. Infelix o semper oves pecus! ipse Neaeram
Dum fovet, ac ne me sibi praeferat illa, veretur:
Hic alienus oves custos bis mulget in hora:
Et succus pecoris, et lac subducitur agnis.
D. Parcius ista viris tamen objicienda memento.
Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,

72. *Detexere.*) Non minuendi, sed augendi verbum: estque *perfecte texere.* Sic Plaut. in Pseud. 1. 4. 7. *Neque exordiri primum unde occipias habes, neque ad detexundam telam certos terminos.*

1. *Cujum pecus.*) Antiquum nomen, *cujus*, *cuja*, *cujum*.

2. *Aegon.*) Pastor rivalis Menalcae et herus Damoetae.

3. *Infelix o semper oves pecus.*) Quare *infelix*? et propter pastorem, qui ut vacet amoribus, curam ejus abjecit; et propter custodem, a quo exhauritur et expilatur.

6. *Et succus pecori, et lac.*) Idem lac, qui matribus quidem nativus est succus, fetibus autem, sive agnis alimentum. Notetur hic defectus synaloephae.

7. *Parcius ista viris, etc.*) Scito moderatius et cautius ea esse exprobranda viris, et pudicis; iis praesertim, qui te mollem et corruptum sciunt. Servius non insulse explicat, et interpungit aliter: *Parcius: ista viris tamen objicienda memento. Novimus, etc.* hoc est: Parce quicquam mihi exprobrare: si tamen exprobres, memineris ea esse ejusmodi, quae viro objici possint: at novimus tua scelera viro indigna.

8. *Transversa tuentibus hircis.*) i. e. transversim.

Et quo, (sed faciles Nymphae risere) sacello.
M. Tum credo, cum me arbustum videre Myconis,
Atque mala vites incidere falce novellas.
D. Aut hic ad veteres fagos, cum Daphnidis arcum
Fregisti et calamos: quae tu, perverse Menalca,
Et cum vidisti puero donata, dolebas;
Et, si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
M. Quid domini faciant, audent cum talia fures?
Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et cum clamarem: Quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus: tu post carecta latebas.
D. An mihi, cantando victus, non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
Ipse fatebatur, sed reddere posse negabat.
M. Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula cera
Juncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?
D. Vis ergo inter nos quid possit uterque vicissim
Experiamur? ego hanc vitulam (ne forte recuses,

9. *Sacello.*) Sacellum, locus sacer numini parva aedicula: saepe, praesertim apud rusticas antrum erat. *Faciles*, i. e. bonae.

10. *Tum credo, cum*, etc.) Ironice loquitur, et scelus alienum quasi de se narrat; sed eo vultu et nutu, ut re ipsa Damoetas ejus auctor esse intelligatur. *Arbustum.*) Non arbuscula est, sed locus arboribus consitus, praesertim hoc loco ad fulciendas vites; quae ideo *arbustivae* a Columella dicuntur. Vide Ecl. 1, 40. *Mycon.*) pastoris nomen.

18. *Lycisca.*) Canis ex lupo et cane editus.

20. *Carecta.*) Locus ubi multae sunt carices *Carex* planta est ex arundineo genere.

25. *Cantando tu illum.*) Supple *vicisti*: reticentia ad subsannationem. *Aut unquam tibi, etc.* Negat eum habere fistulam illam nobilem, septiforem, non negat habere ignobilem, simplicem, atque unius calami, e cicuta, e stipula, de quo genere Ecl. 2. 36. Ait enim, *non in triviis, etc.*

26. *In triviis.*) Rustici per trivia ululare certis diebus solebant, et flebile aliquid cantillare in honorem Dianae, sive Proserpinae.

29. *Vitulam*) proprie *juvencam*, siquidem jam fetus binos enixa est.

Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fetus)
Depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
M. De grege non ausim quicquam deponere tecum:
Est mihi namque domi pater, est injusta noverca;
Bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.
Verum id, quod multo tute ipse fatebere majus,
(Insanire libet quoniam tibi) pocula ponam
Fagina, caelatum divini opus Alcimedontis;
Lenta quibus torno facili superaddita vitis
Diffusos hedera vestit pallente corymbos.
In medio duo signa: Conon, et quis fuit alter
Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
Tempora quae messor, quae curvus arator haberet?
Nec dum illis labra admovi; sed condita servo.

30. *Ad mulctram.*) *Mulctram, mulctrum, mulctrale*, vas rusticum excipiendo lacti comparatum: *Mulctra* etiam dicitur pro ipsa actione mulgendi.

34. *Bisque die, etc.*) Ambo pecus, scil. matres numerant; *alter* seu alteruter, haedos, nempe fetus; eo quod ad majorem numerum bini custodes adhibendi sunt, ad minorem unus sufficiat.

36. *Insanire.*) Mecum certando, qui te multo doctior sum.

37. *Fagina.*) Vasa e fago, Ital *faggio*.

37. *Caelatum.*) Impressum, incisum, per cavitatem exsculptum, a κοῖλον *cavum*.

Alcimedontis, Sculptoris nomen

38. *Torno facili.* scil facile obsequenti, quod ad ligni teneritudinem referunt, quemadmodum Tibul. 1.2.32. *Pocula de facili composuitque luto.*

39. *Diffusos hedera.*) Ital. *ellera*, Ideo poculis insculpta, quia Baccho sacra.

Corymbos.) Κορυμβος. Plinio est racemus hederae in orbem circumactus. Corymbus primo appellatus est subrectio quaedam et suggestus capillorum in Atticorum capite.

40. *Conon.*) Non dux ille celebris Atheniensium, sed nobilis Mathematicus. Aequalis amicus fuit Archimedis.

Et quis fuit alter etc.) Oblitus pastor Mathematici alterius, seipsum interrogat; et non occurrente nomine, personam describit ab operibus, iis maxime, quae ad agrestem usum pertinent: qualis est divisio temporum sationis et arationis.

42. *Radio.*) Radius hic virga est, sive baculus mathematicus, quo variae caeli terrarumque partes assignantur, et figurae in arena describuntur.

D. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho ;
Orpheaque in medio posuit, silvasque sequentes.
Nec dum illis labra admovi, sed condita servo.
Si ad vitulam spectes, nihil est quod pocula laudes.
M. Nunquam hodie effugies : veniam quocumque vocaris:
Audiat haec tantum vel qui venit, ecce, Palaemon,
Efficiam posthac ne quemquam voce lacessas.
D. Quin age, si quid habes; in me mora non erit ulla
Nec quemquam fugio : tantum, vicine Palaemon,
Sensibus haec imis, res est non parva, reponas.
P. Dicite: quandoquidem in molli consedimus herba,
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos:
Nunc frondent silvae, nunc formosissimus annus:
Incipe Damoeta, tu deinde sequere, Menalca.
Alternis dicetis : amant alterna Camoenae.
D. Ab Jove principium, Musae; Jovis omnia plena.

45. *Acantho.*) Herba est acanthus longo latoque et flexuoso folio, Ital. *Acanto: sorte di fiore:* capitulis columnarum, in ordine Corinthio, adhiberi solita ad ornatum.

46. *Orpheaque..)* Orpheus Thrax Apollinis et Calliopes filius.

49. *Numqnam hodie effugies etc.*) Deposuerat juvencam; negaverat Menalcas se ob patris metum posse juvencam deponere et pocula obtulerat: haerebat tamen in sponsione juvencae Damoetas, *Si ad vitulam spectes, nihil est, etc.* atque adeo videbatur certamen subterfugere, quod hac sponsione admitti Menalcas non poterat. Ergo Menalcas, ne adversarius effugiat, admittit juvencae conditionem, deposito, per spem victoriae, patris et novercae metu. *Veniam quocumque vocaris.* Unde arbiter Palaemon de praemio deinde judicium ferens, nullam poculorum, sed juvencae dumtaxat mentionem facit. *Et vitula tu dignus, et hic.*

50. *Audiat haec tantum..*) Adsumus hic uterque, adsunt pignora, deest tantum judex: audat ille qui venit. *Vel qui venit.*) Menalcas, viso eminus pastore, necdum inspecto vultu, hujus se subjicit arbitrio, quicumque tandem ille sit: inest quippe ea vis huic voci, *vel qui venit.* Mox agnito Palaemone, ipsum nomine compellat, et aemulum audacius alloquitur *efficiam posthac ne, etc.*

59. *Camoenae*, Musae.

60. *Ab Jove principium, Musae.*) Male quidam hic legunt *Musae* in genitivo; Quasi esset, *Ab Jove principium Musae*, id est, carminis. *Jovis omnia plena.*) Tum quia Deorum ille princeps, et rerum omnium anima: tum quia Jovis nomen aeri tributum est undique diffuso Georg 2. 325.

Musae.) Jovis et Mnemosynes filiae novem, artium praesides.

Ille colit terras, illi mea carmina curae.
M. Et me Phoebus amat. Phoebo sua semper apud me
Munera sunt, lauri, et suave rubens hyacinthus.
D. Malo me Galatea petit, lasciva puella,
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.
M. At mihi sese offert ultro, meus ignis Amyntas
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.
D. Parta meae Veneri sunt munera: namque notavi
Ipse locum, aeriae quo congessere palumbes.
M. Quod potui, puero silvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi: cras altera mittam.
D. O quoties, et quae nobis Galatea loquuta est!
Partem aliquam, venti, Divum referatis ad aures.
M. Quid prodest, quod me ipso animo non spernis Amynta,
Si dum tu sectaris apros, ego retia servo?
D. Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Iola:

62. *Phoebus.)* Idem qui Apollo et Sol, Jovis et Latonae filius
Sua semper upud me Munera.) Sacra munera Phoebo, laurus et hyacinthus.

67. *Delia.)* Hic *Delia* forte non Dea, sed Menalcae famula, ex insula Delo: cui sane multo quam Deae convenit magis illa cum canibus familiaritas. De *Amynta*. Ecl. 2. 33.

68. *Meae Veneri.)* Amatorum blanditiae: amicas *Veneres* vocant.

69. *Aeriae quo, etc.)* Palumbes, Ital *colombi*: Veneri sacrae, cujus trahendo currui addicuntur. *Aeriae*, vel quia aerii sunt coloris, inquit Servius, et *liviae* appellantur: vel potius, quia editis in arboribus nidificant. *Congessere*. Accumulavere festucas, floccos, alia id genus, quae Plautus in Rud. 51. *nidamenta* nuncupat.

75. *Divum referatis ad aures,)* Vel quia inest his verbis tanta suavitas ut beatissimus Deos beare possint, vel ut Dii testes sint promissorum Galateae.

75. *Quid prodest, quod etc.)* Damoetas ostendit antea gaudium suum de colloquiis cum amica praesente. Nunc Menalcas majoris amoris testimonio dolorem suum testatur, primo de amici absentia: secundo de ejusdem periculo: *sectaris apros*: tertio de sua securitate, *ego retia servo*. In quo sic haeret, ut Amyntae amorem inutilem putet, nisi societatem pariat etiam periculorum.

76. *Phyllida, etc. Iola etc.)* Iolas pastor, ab interjectione *ιω heu*. Iolae famula *Phyllis*, communis amica Damoetae, et Menalcae, a φυλλον *folium*.

76. *Meus est natalis.)* Natali in sacrificio licebat voluptati indulgere.

Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
M. Phyllida amo ante alias: nam me discedere flevit;
Et, longum, formose vale, vale inquit Iola.
D. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti, nobis Amaryllidis irae.
M. Dulce satis humor, depulsis arbutus baedis;
Lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.
D. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam:
Pierides vitulam lectori pascite vestro.
M. Pollio et ipse facit nova carmina: pascite taurum,
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
D. Qui, te, Pollio, amat, veniat, quo te quoque gaudet;
Mella fluent illi, ferat et rubus asper amomum.
M. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi;

77. *Cum faciam vitula,) Facere* et *operari* fine addito, est *sacra facere*, *sacris operari*. Et *facere vitula*, est *sacra facere ex vitula*.

79. *Vale, inquit, Iola.*) Illa vox, *Iola*, non est Phyllidis ad Iolam, cui vale dicat; sed Menalcae ad Iolam. Ut enim Damoetas compellaverat prius Iolam: *O Iola, mitte mihi Phyllida*; ita nunc Menalcas eumdem compellat: *O Iola, amo Phyllida, nam dixit mihi longum vale.*

81. *Amaryllidis irae.*) Cum videat Damoetas Menalcam in amore Phyllidis rivalem sibi obstare, imo praeferri; ad alium amorem deflectit, et jam Amaryllidi dicit blanditias. De nomine *Amaryllidis*, Ecl. 1. 31.

82. *Arbutus.*) Arbor foliis lauro affinibus, sed raris, Ital. *corbezzolo*: in deliciis ejus umbra fuit apud antiquos. Hor. Od. l. 1. 1. 21. *Nunc viridi membra sub arbuto stratus.*

38. *Mihi solus Amyntas.*) Ut ostendat Menalcas, quicquid a se de luctu Phyllidis, deque suo in eam amore dictum est, per jocum dictum esse, quo Damoetam aliqua invidia stimularet: nunc ultro profitetur se praeter Amyntam, amare neminem.

85. *Pierides.*) Musae novem, de quibus v. 60.

86. *Pollio et ipse.*) Quis fuerit, habetur in argum. Ecl. 4. pervenit ad summam oratoris, historici, et poetae laudem.

Veniat.) Veniat quoque ad eum statum ad quem gaudet te venisse scil. Consulatum et triumphum.

89. *Mella fluant illi, etc.*) Vota sunt ejus in gratiam, quicumque Pollionem amaverit

Amomum.) Parvus est frutex, magni inter aromata nominis.

90. *Qui Bavium non odit, etc.*) Bavius et Maevius, poetae pessimi, Virgilio pariter et Horatio infesti. Imprecatio est respondens e contrario votis Damoetae pro Pollione: si quis non odit Bavium, ita stultus fiat, ut et amet Maevium, et jugo supponat vulpes.

Atque idem jungat vulpes, et mulgeat hircos.
D. Qui legitis flores, et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri fugite hinc, latet anguis in herba.
M. Parcite oves nimium procedere, non bene ripae
Creditur: ipse aries etiam nunc vellera siccat.
D. Tityre pascentes a flumine reice capellas:
Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.
M. Cogite oves pueri: si lac praeceperit aestus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
D. Eheu, quam pingui macer est mihi taurus in arvo!
Idem amor exitium pecori, pecorisque magistro.
M. His certe neque amor causa est: vix ossibus haerent.
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
D. Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat caeli spatium non amplius ulnas.
M. Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores, et Phyllida solus habeto.
P. Non nostrum inter vos tantas componere lites.
Et vitula tu dignus, et hic, et quisquis amores
Aut metuet dulces, aut experietur amaros.
Claudite jam rivos, pueri: sat prata biberunt.

94. *Non bene ripae creditur.)* Quia periculum est, ne vel oves lapsae in profluentem rapiantur, vel ripa ipsa, fluctuum allapsu subtus exesa, ruinam faciat.

98. *Si lac praeceperit aestus.)* Vel exsiccaverit, vel ita corruperit, ut vanescat, et nimis liquescat.

101. *Pecorisque magistro.)* Damoetae mercenario pecoris custodi, qui dum amat Phyllida, Galateam, Amaryllida, videtur pecus e tam multiplici magistri sollicitudine maciem contrahere.

103. *Oculus mihi fascinat agnos.)* *Fascinum* species incantationis.

104. *Dic quibus in terris, etc.)* Uterque; quasi de victoria desperans, ad aenigmata confugit.

Apollo.) Vatum Deus, de quo supra v. 62.

105. *Tres pateat, etc.)* Aenigma difficile, quod explicaverim de quolibet puteo: in quem qui descenderit, spatium caeli tantum conspiciat, quantum putei latitudo permiserit.

107. *Nascantur flores etc.)* Cerdanus explicat de argenteo nummo qui extat, cujus altera pars Augusti effigiem cum his verbis; *Augustus Caesar*; altera florem praefert, cum hoc elogio: *Lucius Aquilius Florus triumvir.*

111. *Claudite jam, etc.)* Allegoria est.

ECLOGA IV.

POLLIO

ARGUMENTUM. *Asinius Pollio ductor Germanici exercitus, cum post captas Salonas, Dalmatiae Civitatem, primo meruisset lauream, post etiam consulatum adeptus fuisset, eodem anno suscepit filium, quem a capta civitate Saloninum vocavit. Cui nunc Virgilius Genethliacum dicit. Haec Servius: Hoc autem detorquet, quae Sibylla de futura aurei saeculi felicitate cecinerat. Obiter tamen et Pollionis patris, et ipsius etiam Augusti laudes admiscet: Nam quod dicit.* Pacatumque reget patriis virtutibus orbem, *de Augusto quidam intelligunt qui a C. Jul. Caes. fuit adoptatus. Alii hoc quoque ad Saloninum referunt: et intelligunt principium magni anni, quem cecinit Sibylla, procedere consulatu Pollionis, quo ille puer nascitur: ut magni menses sint magni anni menses.*

SIcelides Musae, paullo majora canamus.
Non omnes arbusta juvant, humilesque myricae:
Si canimus silvas, silvae sint consule dignae.
Ultima Cumaei venit jam carminis aetas:
Magnus ab integro saeclorum nascitur ordo.

1. *Sicelides.)* Eas invocat Musas, quia Theocritus Siculus, ex urbe Syracusis, bucolicorum princeps fuit. Unde et *Syracosium versum* dicit pro *Bucolico* Ecl. 6. 1. et *Arethusam* Siciliae fontem invocat Ecl. 10. 1.

2. *Myricae.)* Myrica, frutex humilis. Ital. *tamarigia.* De *arbustis*, Ecl. 1. 40.

3. *Silvas.)* Per *silvas* hic, et per *silvestrem musam* Ecl. 1. 2. bucolica sive pastoritia intelligit.

4. *Ultima.)* Haec aetas, de qua hic Virgilius, *postrema* dici potest, quod eam Sibylla quasi quinto loco constituerit, post alias quatuor per metalla designatas, auream, argenteam, aeream, et ferream. *Prima* vero dici etiam potest, quod haec eadem instauratio sit primae aetatis aureae, et eadem veluti aetas rediviva.

Cumaei carminis.) Sibyllini. De Sibyllarum nomine, numero, auctoritate, dicemus Aen. 6. 36. De *Cumis*, Aen. 6. 2,

5. *Magnus ab integro, etc.)* Saeclorum pro *saeculorum*. *Saeculum* vulgo centum annorum spatium est, hic *aetas* et *tempus* indefinite. Malim *magnum* hic, esse *illustrem*; quomodo heroes Alexander, Pompejus *magni* dicti sunt.

Jam redit et virgo, redeunt Saturnia regna:
Jam nova progenies caelo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta fave Lucina: tuus jam regnat Apollo.
Teque adeo decus hoc aevi, te consule inibit
Pollio, et incipient magni procedere menses.
Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri
Irrita perpetua solvent formidine terras.
Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
Permixtos heroas, et ipse videbitur illis;
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.

6. *Virgo.*) Astraea, seu Justitia, Jovis et Themidis filia: quae finito aureo saeculo, quo Dii cum hominibus habitaverunt, Dii propter hominum iniquitatem abeuntibus, terram quoque reliquit, sed omnium ultima.

Saturnia regna.) Felicissima, aurea, qualia fuerunt Saturno imperante

8. *Tu modo nascenti puero.*) Quasi dicat: novum genus hominum orietur, dummodo Lucina faveat huic puero nascenti: qui princeps illius novi generis, id est, primus esse debet.

10. *Lucina.*) Dea certe fuit partui praesidens: dicta sic a *luce* quam infantibus dabat.

Apollo.) De ipso Apolline accipias qui regnare dicitur ac triumphare, quia jam constat veritas vaticiniorum, quae per Sibyllam suam ediderat, de reditu aetatis aureae.

11. *Inibit.*) Incipiet, orietur. Sic *ineunte anno*, id est, *incipiente*, dicitur absolute.

12. *Magni menses.*) *Magni menses* dicendi, quomodo supra *magnus ordo saeclorum*, v. 5.

13. *Sceleris vestigia nostri.*) Scelus illud, vel sunt perjuria Trojanorum, quibus omnes posterorum Romanorum calamitates tribuuntur. Georg. 1. 501. *Jampridem sanguine nostro Laomedonteae luimus perjuria Trojae.* Vel bella civilia Caesaris et Pompeii. Vel caedes ipsa Caesaris, spectante senatu, patrata: cujus in poenam atrocissima bella Octaviani principatus initium infestarunt.

15. *Ille deum vitam, etc.*) Alludit ad auream aetatem, qua Dii cum hominibus familiariter degebant: innuitque puerum in eadem, qua pater est, futurum quoque gratia apud Triumviros et alios deinde reipublicae administratores, quos per adulationem Deos vocat, ut Octavianum vocaverat, Ecl. 1. v. 6.

17: *Pacatumque reget patriis, etc.*) Reget orbem: pacatum virtute atque industria Pollionis patris qui cum Maecenate administer fuit pacis inter Octavianum et M. Antonium.

At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
Errantes hederas passim cum baccare tellus,
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsae lacte domum referent distenta capellae
Ubera: nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores,
Occidet et serpens, et fallax herba veneni-
Occidet: Assyrium vulgo nascetur amomum.
At simul heroum laudes, et facta parentis
Jam legere, et quae sit poteris cognoscere virtus;
Molli paullatim flavescet campus arista,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et durae quercus sudabunt roscida mella.
Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,
Quae tentare Thetin ratibus, quae cingere muris
Oppida, quae jubeant telluri infindere sulcos,

19. *Hederas passim cum baccare.)* Hederam puero promitti, ut futuro poetae, quemadmodum Ecl. 7. 25. *Pastores hedera crescentem ornate poetam*; baccar, ut puero formoso, qui proinde fascinationi invidentium magis obnoxius fit, quemadmodum ibid 27. *Baccare frontem cingite ne vati noceat mala lingua futuro*.

20 *Colocasia fundet acantho.)* *Colocasium, ii,* vel *colocasia, ae*, faba est Aegyptia: cujus radix et caulis ad cibum, flos ad coronas adhibebatur. De *acantho* Ecl. 3. 45.

24. *Fallax herba veneni.)* Generatim omnem herbam intelligit latentioris veneni De *Amomo* Ecl. 3. 89.

26. *At simul heroum etc.)* Prosecutus pueritiae ludos, nunc tria studia adolescentiae enumerat. I. Poesim, *heroum laudes.* II. Historiam, *facta parentis.* III. Philosophiam, *et quae sit poteris cognoscere virtus.* Deinde ad virilis aetatis laudes ascendit: *Hinc ubi iam firmata, etc.*

31. *Pauca tamen etc.)* Gradus quosdam ponit aetatis aureae, simul cum Pueri aetate procedentis: ita ut in ipsius ortu reflorescere natura videatur, *fundet cunabula flores:* in ejus adolescentia fructus ferre *aristas, uvas, mella*, cum aliquibus tamen priscae fraudis, et aetatis ferreae vestigiis: firmata denique ejus in aetate, quasi plena pace gaudere, bellis et laboribus extinctis, *omnis feret omnia tellus.* Quod exprimit abundantiam rerum omnium, qua gaudebat Roma post pacem Puteolanam.

31. *Thetin.)* Est Nympharum marinarum mater.

Alter erit tum Tiphys, et altera quae vehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.
Hinc ubi jam firmata virum te fecerit aetas,
Cedet et ipse mari vector: nec nautica pinus
Mutabit merces; omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem:
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator,
Nec varios discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto;
Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.
Talia saecla suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcae.
Aggredere o magnos, aderit jam tempus, honores

35. *Tiphys.*) Gubernator navis quae dicta est Argo. *Argo,*) Navis, sive prima juxta fabulas, sive apparatu et mole maxima omnium, quae prius in usu fuerant: constructa ad expeditionem Colchicam.

25. *Delectos heroas,*) *Argonautas*, nobiles Graecos, e Thessalia praecipue.

56. *Achilles.*) Thetidis et Pelei filius, de quo Aen. 1. 34. Per Achillem vero quemcumque virum fortem: per Trojam quamcumque civitatem: per Argo, quamcumque navem: per Tipham, quemcumque gubernatorem significari, bene admonet Servius: et est expositio illius, quod ante dixerat; futura nempe bella et navigationes.

38. *Vector.*) Tam active dicitur pro eo qui vehit, quam passive pro eo qui vehitur.

39. *Mutabit merces.*) Ante nummos repertos commercia omnis per rerum commutationem fiebant.

50. *Rastros.*) *Rastrum:* plur. *Rastri, vel rastra*, instrumentum quo franguntur glebae; a radendo dictum.

44. *Murice.*) Murex, piscis est marinus e concharum genere, paullulum a purpura diversus: caro in escam, sanguis in colorem assumitur, ex Martiali Epig. l. 13: 87. *Croceo luto.*) Alii pro croco luteo dictum volunt: crocus autem, Ital. *Zafferano*, lutei coloris est, id est flavi rubescentis. Alii lutum herbam agnoscunt: quae vel *glastum* sit, Ital *glastro*, *erba*, velcalthae quaedam species, Ital. *fiorrancio*.

45. *Sandyx.*) Vel color est compositus, ex aequa sandarachae e rubricae commixtione ex Plin. l. 35. 6. flammae, vel minio concolor Ital. *sorte di fiore vermiglio.* Vel frutex aut herba, cujus dicitur a quibusdam flos similis cocco, Ital. *color rosso.*

47 *Parcae.*) Erebi et Noctis filiae.

Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum!
Adspice convexo nutantem pondere mundum,
Terrasque, tractusque maris, caelumque profundum:
Adspice, venturo laetentur ut omnia saeclo.
O mihi tam longae maneat pars ultima vitae,
Spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta!
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus: huic mater quamvis, atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicet se judice victum.
Incipe parve puer risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses,
Incipe parve puer: cui non risere parentes
Nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.

49. *Jovis incrementum.*) Jovis filius, alumnus: ideo incrementum et augmentum, quia patres prole dicuntur augeri.

50. *Nutantem convexo, etc.*) Gestientem et prae laetitia commoventem se. *Convexum*, est curvatura exterior caeli: *concavum*, curvatura interior promiscue sumitur a poetis.

56. *Linus.*) Apollinis et Terpsichores filius, pastor idem et musicae peritissimus, Orphei et Herculis ea in arte praeceptor

57. *Orphei.*) Dativus Graecus, hic dissyllabus. *Calliopea.* Vel *Calliope*, ut *Penelopea*, vel *Penelope.* Una e novem Musis, mater Orphei, heroici carminis praeses: a καλλος *pulchritudo*, et οψ οπος *vox.*

58. *Pan etiam Arcadia etc.*) De Pane Ecl. 2. 31. *Arcadia* Peloponnesi regio intima, a mari undique remota, ubique in montes assurgens; unde pastioni pecorum, quam agriculturae aptior, ideoque Pana pastorum singulari cultu venerata.

61. *Longa decem.*) Vulgo, mense nono nascuntur infantes: unde hic Vives, et Turnebus decem Lunae menses agnoscunt, qui breviores. Alii mensem decimum ineuntem intelligunt, vel etiam completum; cum ad hoc usque tempus parum differri posse constet, imo etiam ulterius. *Tulerunt.*) Penultima brevi.

62. *Cui etc. Parentes etc.*) Hic erit sensus; *Cui puero parentes non arrisere hunc nec Deus, etc.*

63. *Nec Deus hunc etc.*) Sensus erit: *Hunc puerum Genius ali non permittet, nec per cibum incrementa capere; aut si permiserit; certe non permittet Juno ad felices nuptias pervenire.*

ECLOGA V.

DAPHNIS.

ARGUMENTUM. *Menalcas et Mopsus pastores, Daphnidis pastoris Siculi, quem Mercurius genuit, Pan musicam docuit mortem deflent: alterque ejus epitaphium, alter apotheosin canit. Sunt qui per Daphnin Caesarem Dictatorem intelligi putent, paullo antequam haec scriberet poeta, tribus et viginti vulneribus in curia confossum. Alii Quintilium Varum accipiunt, in Germania cum tribus legionibus caesum. Alii Flaccum Maronem intelligi malunt, Virgilii fratrem: de quo extat pervulgatum quidem illud, sed incerti auctoris distichon:*

Tristia facta tui dum fles in Daphnide Flacci
Docte Maro: fratrem Diis immortalibus aequas

Saloninum alii, cujus Genethliacon superiore Ecloga cecinit: nunc vero ejusdem fato functi Apotheosin canit: ad primum vero et undevicesimum Theoc. Idyll. expressit hanc Eclogam noster.

MENALCAS, MOPSUS.

ME. Cur non Mopse (boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,)
Hic corylis mixtas inter considimus ulmos?
MO. Tu major: tibi me est aequum parere Menalca,
Sive sub incertas Zephyris motantibus umbras,
Sive antro potius succedimus: adspice, ut antrum
Silvestris raris sparsit labrusca racemis.
ME. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.
MO. Quid si idem certet Phoebum superare canendo?
ME. Incipe, Mopse prior, si quos aut Phyllidis ignes,

4. *Tu major.*) Ambo tamen juniores. Sic enim deinde v. 19 Mopsus ad Menalcam: *sed tu desine plura, puer*, Et vicissim Menalcas ad Mopsum v. 49. *Fortunate puer, tu nunc etc.*

5. *Zephyris*) *Zephyrus* ventus flans ab occasu aequinoctiali: dictus quasi ζωηφορος *vitam ferens* Latinis *Favonius.*

7. *Labrusca.*) Vitis silvestris: dicta, vel quia circa macerias et septa, in terrae marginibus et labris nascitur: vel quia a sapore acerbo labra laedit. De *Amynta* Ecl. 2, 35. De *Phoebo* Ecl. 3. 62.

10. *Phyllidis ignes*) *Phyllis* Lycurgi Thraciae regis filia: quae Demophoonta Thesei regis Atheniensis ex Phaedra filium amavit, excepitque Trojano bello redeuntem.

Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri
Incipe, pascentes servabit Tityrus haedos.
MO. Imo haec, in viridi nuper quae cortice fagi
Carmina descripsi, et modulans alterna notavi,
Experiar: tu deinde jubeto certet Amyntas.
ME. Lenta salix quantum pallenti cedit olivae,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis;
Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
MO Sed tu desine plura, puer: successimus antro.
Extinctum Nymphae crudeli funere Daphnim
Flebant: vos coryli testes, et flumina Nymphis,
Cum complexa sui corpus miserabile nati,
Atque Deos, atque astra vocat crudelia mater.
Non ulli pastos illis egere diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina: nulla neque amnem
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni tuum Poenos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesque feri silvaeque loquuntur.
Daphnis et Armenias curru subjungere tigres
Instituit: Daphnis thyasos inducere Baccho,

11. *Alconis*) *Phyllis*, *Alcon et Codrus*, fortasse hic pastoritia nomina sunt. Fuit et *Codrus* poeta, de quo Ecl. 7. 22.

14. *Modulans alterna notavi.*) Ita ut modo canerem, modo quae cantaveram, describerem in fagi cortice. *De fago* Ecl. 1.1.

17. *Puniceis.*) *Puniceus* sive *phoeniceus* color splendide rubet.

20. *Crudeli funere Daphnim.* Aptum mihi videtur Julio Caesari nomen: lauream enim significat. Bene item, *crudeli funere*: quia Caesar medio in senatu, tribus et viginti pugionum ictibus occisus est, ducibus conjurationis Bruto et Cassio, ejusdem familiaribus, idibus Martiis.

23. *Mater.*) Matrem *Romam* puto: quae corpus ejus medio in foro, pro rostris, insolito tumultu et gentium omnium comploratione combussit; igne ex ipsis tribunalibus ac subselliis excitato: ut est apud Sveton. 84.

24. *Non ulli pastos etc.*) Intellige de prodigiis, quae mortem Caesaris praecesserunt.

29. *Daphnis et Armenias, etc.*) *Hoc aperte ad Caesarem pertinet, quam constat primum sacra Liberi patris translulisse Romam, et Liberalia instituisse*, inquit Servius.

Curru subjungere.) *Curru* pro currui.

30. *Thiasus* est chorus, sive sacra sodalitas canentium, saltantium, convivantium: non semper ad Bacchum, sed ad alia etiam divina pertinens.

Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvae,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis,
Tu decus omne tuis: postquam te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
Grandia saepe quibus mandavimus hordea sulcis,
Infelix lolium, et steriles dominantur avenae.
Pro molli viola, pro purpureo narcisso
Carduus et spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis:
Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen.
Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
Formosi pecoris custos formosior ipse.
ME. Tale tuum carmen nobis, divine poeta,
Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.
Nec calamis solum aequiparas, sed voce magistrum:
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
Nos tamen haec quocumque modo tibi nostra vicissim
Dicemus, Daphninque tuum tollemus ad astra:
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.

35. *Ipsa Pales, etc.*) Pales Dea pastorum et pabuli.

38. *Grandia hordea.*) Speciem pro genere.

37. *Infelix lolium, etc.* Lolium Ital. *loglio.*

39. *Carduus et, etc.*) Carduus agrestis, Ital. *Cardo. Paliurus.*) Herba, vel frutex asperrimus: quidam spinam albam putant.

49. *Alter ab illo.*) Secundus; non dignitate quidem, quia doctrina par utrique esse dicitur, *Nec calamis solum aequiparas, sed voce magistrum*: sed ordine tantum temporis: Ita ut alter alteri sit similis, sed magister primus et antiquior, Mopsus vero secundus et junior. *Magister* autem ille Mopsi, videtur ipse fuisse Daphnis.

52. *Amavit nos quoque Daphnis.*) At, inquiunt, Menalcas. Virgilius est, siquidem deinde dicit de sua fistula: *Haec nos, Formosum Corydon ardebat Alexim*; *Haec eadem docuit, etc.* Virgilium autem non amavit J. Cesar, quippe ignotum adhuc tunc temporis: atque adeo Daphnis non est J. Cesar. Sed nihil obstat, quo minus dicamus amatos a Caesare Mantuanos, et ceteros Galliae Cisalpinae populos; ut pote ex ea provincia, quam Caesar tantopere expetiisset. Virgilius autem Mantuanus fuit.

MO. An quicquam nobis tali sit munere majus?
Et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
Jampridem Stimicon laudavit carmina nobis.
ME. Candidum insuetus miratur limen Olympi,
Sub pedibusque videt nubes, et sidera Daphnis.
Ergo alacris silvas et cetera rura voluptas,
Panaque pastoresque tenet, Dryadasque puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur: amat bonus otia Daphnis.
Ipsi laetitia voces ad sidera jactant
Intonsi montes: ipsae jam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta, Deus Deus ille, Menalca.
Sis bonus o felixque tuis: en quatuor aras:
Ecce duas tibi, Daphni, duoque altaria Phoebo.
Pocula bina novo spumantia lacte quotannis,
Craterasque duos statuam tibi pinguis olivi:
Et multo imprimis hilarans convivia Baccho;
Ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra,
Vina novum fundam calathis arvisia nectar.
Cantabunt mihi Damoetas, et Lyctius Aegon:

54. *Et puer ipse.)* Negat Servius posse id convenire J. Cesari, qui non puer, sed annos natus 56. interfectus est. Ego existimo Caesarem consulto hic vocari puerum, quia relatus fuerat inter caelestes Deos; Dii vero consebantur vigorem semper habere juvenilem; nec aliam ob causam *Heben*, sive *Juventam* Dii ad pocula ministranda adhibebant.

56. *Candidus.)* Color Diis superis addictus, ut niger inferis et mortuis. *Limen.* Est transversum in janua lignum inferius vel superius.

Olympi. Dictus quasi ολολαμπος, *totus lucidus*, quia nubes excedit et sole semper illustratur. De *Dryadibus*, Ecl. 1. 46. De *Pane* Ecl. 2. 31.

64. *Deus, Deus ille etc.)* Constat honores divinos J. Caesari a Triumviris decretos esse, paullo post Triumviratum constitutum, anno U. C. 712. Et ab eo tempore Octavianus se *Divi* filium appellavit.

65. *Felixque tuis.)* *Felix* dicitur, tam is qui habet felicitatem, quam is qui facit alios felices. Aen. 1. 334.

69. *Baccho.)* Vino cujus inventor Bacchus a poetis dicitur.

71. *Arvisia nectar.)* Ab Arviso promontorio Chii insulae, in mari Aegeo, ubi vinum exquisitissimum. *Nectar.)* Potus Deorum, ut *ambrosia* cibis: saepe tamen promiscue sumuntur: utrumque immortalitatem significat. *Calathis.)* Poculis ad speciem calathorum formatis. Ecl. 2. 46.

72. *Damoetas, etc.)* Ecl. 3. 1. *Aegon*, ab αιξ *capra*: dicitur *Lyctius*, a Lycto Cretae insulae civitate.

Saltantes satyros imitabitur Alphesiboeus.
Haec tibi semper erunt, et cum solemnia vota
Reddemus Nymphis, et cum lustrabimus agros.
Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae,
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.
Ut Baccho, Cererique, tibi sic vota quotannis
Agricolae facient: damnabis tu quoque votis.
MO. Quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantum venientis sibilus Austri,
Nec percussa juvant fluctu tam littora, nec quae
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
ME. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta;
Haec nos; Formosum Corydon ardebat Alexim,
Haec eadem docuit; Cujum pecus? an Meliboei?
MO. At tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret,
Non tulit Antigenes (et erat tum dignus amari)
Formosum paribus nodis atque aere, Menalca.

73. *Alphesiboeus.*) Ab ἀλφέω *invenio*, et βοῦς *bos.* Hoc loco nomen pastoris proprium est.

74. *Et cum solemnia vota.*) *Solemnia* sunt quae *solum in anno* fiunt, id est, semel singulis annis.

75. *Et cum lustrabimus agros.*) Sacrificium innuit dictum *Ambarvale.* De quo Georg. 1. 345.

79. *Cererique.*) Ceres frugum, et cultus terrae, magna ex parte repertrix.

80. *Damnabis tu quoque votis.*) Qui vota suscipit, postulat aliquid a Deo, eidemque aliquid promittit. Si deus promissa annuat, tum vovens quasi damnatur, et judicio tenetur promissa exsolvere. Eodem sensu dicitur, *voti reus* Aen. 5. v. 237.

86 *Haec nos*; *Formosum*, *etc.* Haec eadem fistula cecinimus Eclogam 2. quae incipit: *Formosum pastor Corydon*, *etc.* Item. Eclogam 3. quae incipit: *Dic mihi Damoeta: cujum pecus? an Meliboei?*

88. *Pedum.*) Virgam pastoralem incurvam: *formosum aere*, quo suppactum est, et *nodis paribus*, id est, nodis qui aequali intervallo a se invicem distant.

ECLOGA VI.

SILENUS

ARGUMENTUM. *Silenum in hac Ecloga inducit, ebrium quidem illum, ut Bacchi educatorem decebat, sed tamen perite secundum Epicureorum opinionem de rerum primordiis canentem; idque in gratiam Quintilii Vari, qui (teste Donato) una cum Virgilio huic sectae sub Solone Philosopho operam dedit. Ceterum quoniam haec Bucolici Carminis humilitati non satis conveniebant, statim ab initio veniam precatur: neque ita multum argumento illi immoratus, statim ad fabulas transit.*

PRima Syracosio dignata est ludere versu
Nostra, nec erubuit silvas habitare Thalia.
Cum canerem reges et praelia, Cynthius aurem
Vellit, et admonuit: Pastorem, Tytire, pingues
Pascere oportet oves; deductum dicere carmen.
Nunc ego (namque super tibi erunt, qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant, et tristia condere bella)
Agrestem tenui meditabor arundine Musam.
Non injussa cano: si quis tamen haec quoque, si quis

1. *Prima Syracosio*,) Primus e Latinis non sum dedignatus scribere carmina bucolica ad imitationem Theocriti Siracusani.

2. *Thalia.)* Una e novem Musis, comoediae et ludicrorum praeses a θαλλω, *viresco, floro, exhilaror.*

3. *Cum canerem reges.)* Dicitur Virgilius res Albanas primo tractandas suscepisse, sed abjecisse deinde opus, et ad bucolica studium convertisse. *Cynthius.*) Et Cynthia, nomina Apollinis et Dianae, quia nati ambo in insula maris Aegaei *Delo*, ubi mons est *Cynthus.*

4. *Aurem vellit.*) Proverbialiter dictum, pro admonuit; *Tytirum* hic se appellat Virgilius, ut Ecl. 1. 1.

5. *Deductum carmen.*) id est, tenue.

7. *Vare etc.)* Laudes istae ad *P. Quintilium Varum* referendae sunt: qui magnis muneribus sub Augusti imperio perfunctus est Consul an. U. 741. *Et tristia bella.*) *Tristia*, non illi, sed ejus hostibus, et patriae generatim.

9. *Si quis tamen, etc.)* Quamquam Apollo me deterruerit a tuis factis heroico versu describendis: si quis tamen haec legat bucolica, is nomen tuum nostris in silvis, seu bucolicis undique sparsum reperiet: quod quidem ideo undique sparsi, quia scio, scripta Phoebo placere magis nulla, quam quae nomen tuum praeferunt. Et vero etiam nona Ecloga mentionem Vari crebram facit. De *Myricis*, Ecl. 4. 2. De *Pieridibus*, Ecl 3. 85.

Captus amore leget ; te nostrae Vare , myricae ,
Te nemus omne canet ; nec Phoebo gratior ulla est ,
Quam sibi quae Vari praescripsit pagina nomen.
Pergite Pierides.Chromis et Mnasylus in antro
Silenum pueri somno videre jacentem ,
Inflatum hesterno venas , ut semper , Iaccho;
Serta procul tantum capiti delapsa jacebant ;
Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
Aggressi(nam saepe senex spe carminis ambo
Luserat) injiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam , timidisque supervenit Aegle,
Aegle Naiadum pulcherrima : jamque videnti
Sanguineis frontem moris , et tempora pingit.
Ille dolum ridens : quo vincula nectitis ? inquit :
Solvite me pueri : satis est potuisse videri.
Carmina , quae vultis , cognoscite: carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit : simul incipit ipse..
Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere , tum rigidas motare cacumina quercus.
Nec tantum Phoebo gaudet parnasia rupes ,
Nec tantum Rhodope miratur, et Ismarus Orphea.

13. *Chromis et Mnasylus.*) Juniores Satyri.

15, *Iaccho.)* Bacchi nomen , ab ιαχαη , *clamor* ob vociferantes ejus comitatu ebrias mulieres.

16. *Serta procul tantum etc.* Sic explicat Turnebus hanc vocem, *tantum* : serta procul jacebant , tantum delapsa e capite , non rupta, non calcata. Sic *Cerdanus.*

17. *Cantharus.*) Vas vinarium , in formam Scarabaei , qui κανθαρος dicitur. Bacco sacer est.

18. *Ambo.)* *Ambos* latina forma , *ambo* greca , αμφω.

21. *Aegle Naiadum pulcherrima.*) Ab αιγλη , *splendor.* Nymphae nomen , Neaerae et Solis filiae.

22. *Sanguineis frontem moris.*) *Morum* , fructus arboris *mori.* Ital. *Moro* , *frutto noto.* Vocat *sanguinea*, quod candida cum essent prius , e sanguine Pyrami et Thysbes ruborem induerint , Ovid. Met. 4. 54.

24, *Satis est potuisse videri.*) Solvit me , satis enim ludi est ; quod is visus sim vobis , qui ligari possem.

30. *Rhodope , Ismarus.*) Montes Thraciae.

Namque canebat, uti magnum per inane coacta
Semina terrarumque, animaeque, marisque fuissent,
Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis
Omnia, et ipse tener mundi concreverit orbis.
Tum durare solum, et discludere Nerea ponto
Coeperit, et rerum paulatim sumere formas.
Jamque novum ut terrae stupeant lucescere solem,
Altius atque cadant summotis nubibus imbres:
Incipiant silvae cum primum surgere, cumque
Rara per ignotos errent animalia montes.
Hinc lapides Pyrrhae jactos, Saturnia regna,
Caucaseasque refert volucres, furtumque Promethei.
His adjungit, Hylam nautae quo fonte relictum

31. *Namque canebat uti, etc.* Origo Mundi, ex opinione Epicuri Philosophi Atheniensis, qui statuebat duo rerum principia, *plenum* et *inane*: quia quicquid est, vel continetur et est *plenum*; vel continet, et est *inane*. *Inane* vocabat, spatium usquequaque diffusum, carens corporibus; *plenum* appellabat atomos, sive minuta corpuscula, toto inani volitantia, quae hic a Virgilio *semina* vocantur: quorum ex fortuito concursu coaluerint illa quatuor, quae dicimus elementa ignis, aqua, terra, et aer: Aerem hic *animam* vocat, quia *animabilis et spirabilis est*, ex Cicer. de Deor. Nat. l. 2. 91.

35. *Solum.*) *La terra,*

Discludere Nerea ponto.) *Pontus* hic usurpatur, non pro aquis, sed pro loco, sive cavitatibus terrarum, in quibus aquae segregatae sunt. *Nereides* vero sumitur pro aquis ipsis. *Nerea*, accusativo graecus.

41. *Lapides Pirrhae, etc.*) Post physicam narrationem, poeticam interserit. Vide Ov. Met. 1. 318. De *Saturni regno*, Ecl. 4. 6.

42. *Caucaseasque etc.* Prometheus, Japeti filius ex Asia conjuge, Deucalionis pater: cum ignem e caelo furatus esset, admota solis currui face e ferulis confecta, eoque igne, vel hominem a se e luto formatum animasset; vel, ut narrant alii, plurimas artes ad usum hominum reperisset, a Mercurio jussu Jovis in Caucasi scopulo ligatus est: vulture, aut aquila jecori ejus assidue pertundendo adhibita. *Caucasus*, Asiae mons notissimus, inter mare Euxinum et Caspium,

43. *Hylam nautae quo fonte, etc.*) Hylas puer, deliciae Herculis ejusque comes in Argonautica expeditione. Is cum e navi descendisset ad aquationem, in ripam fontis incumbens urnae pondere demersus est: a Nymphis, ut fabulantur, raptus; ab Hercule et Argonautis diu frustra inclamatus. Unde in ejus memoriam solemnes eo in loco institutae sunt inclamationes, et cursitationes populi, ex Solino c. 42.

Quo fonte.) Quis enim fuerit ambigitur. Solinus *Hylam* fontem et lacum assignat, qui Prusiadem Bithyniae urbem alluit. Alii Ascanium ejusdem regionis fluvium, etc.

Clamassent, ut litus, Hyla Hyla, omne sonaret.
Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent,
Pasiphaen nivei solatur amore juvenci.
Ah! virgo infelix, quae te dementia cepit?
Proetides implerunt falsis mugitibus agros;
At non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est
Concubitus: quamvis collo timuisset aratrum,
Et saepe in levi quaesisset cornua fronte.
Ah! virgo infelix, tu nunc in montibus erras!
Ille, latus niveum molli fultus hyacintho
Ilice sub nigra pallentes ruminat herbas:
Aut aliquam in magno sequitur grege. Claudi-
te Nymphae,
Dictaeae Nymphae, nemorum jam claudite saltus:
Si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
Errabunda bovis vestigia. Forsitan illum
Aut herba captum viridi, aut armenta secutum

44. *Hyla Hyla, omne.*) Graeci vocalem longam ante aliam vocalem raro elidunt, et saepe corripiunt. Ita hoc loco Virgilius.

46. *Pasiphaen.*) Filia Solis fuit: nomen a patre deductum, qui πασι φαει *omnibus lucet*: uxor Minois regis Cretae: quae tauri amore capta, et Daedali artificis ope vaccae ligneae inclusa, Minotaurum e tauro peperit, semihominem et semibovem. Reliqua Aen. 6. 26.

48. *Proetides.*) Filiae Proeti regis Argivorum, et Antiae, vel Sthenoboeae. Hae cum se Junoni forma aequipararent, ab illa in eam rabiem actae sunt, ut vaccasse putarent: postea sanatae sunt a Melampo. *Falsos* mugitus vocat, quia re ipsa non erant vaccae, sed vano errore deceptae saepe frontem tentabant, explorabantque num cornutae essent.

54. *Ruminat.*) *Rumen* est pars eminens gutturis, cujus in cavitatem demissi cibi, a quibusdam animalibus revocantur, et, regustantur; quod *ruminare* dictum est.

Pallentes herbas.) Quia calore stomachi viriditatem amiserunt, cum remanduntur. De *hyacinthis*, Ecl. 3, 63. De *Ilice*, Ec. 1. 18.

55. *Claudite Nymphae, etc.*) Verba sunt, vel Pasiphaes, quam Silenus loquentem inducit ad Nymphas: vel ipsius Sileni Pasiphaen solantis, et Nymphas precantis, ut ei in inveniendo tauro opem ferant.

66. *Claudite.*) Retibus, sive indagine; quomodo ferae clauduntur in venatione, ne aufugiant.

58. *Forsitan illum, etc.*) Fortasse, nisi clauditis silvas, effugiet *stabula ad Gortynia*. Gortyna, vel *Cortyna*, oppidum Cretae mediterraneum, laetioribus pabulis insigne, ubi propterea Solis menta fuerunt.

Perducant aliquae stabula ad Gortynia vaccae.
Tum canit Hesperidum miratam mala puellam:
Tum Phaetontiadas musco circumdat amarae
Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
Tum canit errantem Permessi ad flumina Gallum,
Aonas in montes ut duxerit una sororum;
Utque viro Phoebi chorus adsurrexerit omnis.
Ut Linus haec illi divino carmine pastor,
Floribus atque apio crines ornatus amaro,
Dixerit: Hos tibi dant calamos, en accipe, Musae,
Ascraeo quos ante seni; quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynaei nemoris dicatur origo:
Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.
Quid loquar? aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates, et gurgite in alto,
Ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis?
Aut ut mutatos Terei narraverit artus?

61. *Hesperidum miratam mala puellam.)* Atalanta est, quae cum procis cursu contendebat ea lege, ut victori nuberet, victum occideret. Victa est ab Hippomene, dum aureis malis. quae ab illo projecta inter currendum fuerant, colligendis occuparetur. Mala Hippomeni dederat Venus, ex horto Hesperidum.

62. *Phaetontiadas.)* Sorores Phaetontis, filia. *Muscus*, est quicquid extimo arborum cortici quasi lanuginosum et villosum adhaeret. *Cortex* masculini et feminini generis.

64. *Permessi ad flumina Gallum.)* *Permessus*, fluvius Boeotiae, ex Helicone profluens. *Gallum.)* De eo, Ecl. 10. in Argumento.

65. *Aonas in montes.)* Heliconem et Cithaeronem, montes Boeotiae

66. *Phoebi chorus)* Musae novem: vel poetae. *Adsurrexerit.)* Surrexerit e sedibus, honoris causa. *Linus*, Apollinis et Terpsichores filius, Ecl 4. 56.

68. *Apio.)* *Apium*, Ital. *Appio*, *sorte d' erba.*

70: *Ascraeo quos ante seni.)* Hesiodo, cujus patria *Ascra*, accepit a Musis non calamos quidem, sed lauri virentis ramum.

71. *Ornos.)* *Ornus*, fraxinus silvestris et montana. Ital. *orno.*

72. *Grynaei nemoris.)* *Grynium*, juxta Strabonem, oppidum fuit Aeolidis: ubi templum Apollinis candido e lapide

74. *Quid loquar? aut Scyllam etc.)* *Nisi*, Megarensium regis filia, vel *Phorci.*

78. *Terei narraverit artus.)* Mutatos scil. in avem upupam, *bubbola*

Quas illi Philomela dapes, quae dona pararit?
Quo cursu deserta petiverit, et quibus ante
Infelix sua tecta supervolitaverit alis?
Omnia quae, Phoebo quondam meditante, beatus
Audiit Eurotas, jussitque ediscere lauros,
Ille canit: pulsae referunt ad sidera valles.
Cogere donec oves stabulis, numerumque referre
Iussit, et invito processit vesper Olympo.

EGLOGA VII

MELIBOEUS.

ARGUMENTUM. *Sumptum est Eclogae hujus argumentum ex Bucoliasticis Theocriti. Inducit autem hic Poeta Meliboeum pastorem referentem certamen Corydonis, et Thyrsidis, cui (dum caprum qui a grege deerraverat quaereret) sorte intervenerat, accersitus a Daphnide certaminis judice: quem secundum Corydonem pronuntiasse innuit, cum ait ad finem Eclogae*: Haec nemini et victum frustra contendere Thyrsin. *Per Corydonem autem Virgilium intelligit volunt. Per Thyrsin, Theocritum, aut alium quempiam.*

MELIBOEUS, CORYDON, THYRSIS.

FOrte sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum:
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas.
Ambo florentes aetatibus, Arcades ambo:
Et cantare pares, et respondere parati.
Hic mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat: atque ego Daphnim

82. *Omnia quae, etc.*) Quas omnes fabulae audiit Eurotas fluvius ab Apolline, cum Apollo ejus in ripis versaretur.
83. *Eurotas.*) Laconiae fluvius nobilis, ortus in Arcadia, lauris frequentibus inumbratus. Nunc *Basilipotamo.*
86. *Invito processit vesper Olympo.*) *Vesper*, sive *Venus* e septem planetis unus, Solem fere comitatur. *Invito Olimpo.*) Quia cantus suavitate quasi captus aegre ferebat noctem cum vespero procedere, quae cantum abrumperet. De *Olympo*, Ecl. 5. 56.

1. *Ilice.*) Arbore glandifera, Ital. *Leccio albero.* Ecl. 1. 18. *Arguta* seu stridula, vel ob avium in ea sedentium concentus; vel ob ventorum inter folia susurrum.

Aspicio: ille ubi me contra videt: ocyus, inquit;
Huc ades o Meliboee, caper tibi salvus et hoedi;
Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
Huc ipsi potum venient per prata juvenci:
Hic viridis tenera praetexit arundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.
Quid facerem? neque ego Alcippen, nec Phyllida habebam,
Depulsos a lacte domi quae clauderet agnos:
Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Coepere: alternos Musae meminisse volebant.
Hos Corydon, illo referebat in ordine Thyrsis.
C. Nymphae, noster amor Libethrides: aut mihi carmen
Quale meo Codro, concedite (proxima Phoebi
Versibus ille facit): aut si non possumus omnes,
Hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
T. Pastores, hedera crescentem ornate poetam,
Arcades invidia rumpantur ut ilia Codro.
Aut si ultra placitum laudarit, baccare frontem

7. *Vir gregis ipse.)* Caper pro hirco dictus; et *vir* per translationem: nam *vir* proprie hominum est.

13. *Mincius.)* Fluvius Galliae Cisalpinae lenissime fluens, *Menzo* e Benaco lacu emissus, Mantuam alluens, indeque influens in Padum; *Eque sacra, etc. quercu.* Sacra apud Graecos, qui eam dicabant Jovi. *Examina*) Apum coloniae ad novas sedes quaerendas emissae.

14. *Alcippen, nec Phyllida, etc.)* Famularum Meliboei nomina.

16. *Et certamen erat Corydon, etc.)* Antiptosin hic Ramus agnoscit, casum pro casu, *Corydon,* pro *Corydoni.* Erat Corydoni magnum certamen cum Thyrside.

21. *Nymphae, etc. Libethrides.)* Primum hoc amoebaeum continet vota pro poesi; petitque Corydon a Musis, ut sibi dent vim condendi carmina, qualem Codro concesserant: alioquin se artem depositurum. *Nymphae*) Musae. *Libethrides.* Praesides Libethrii fontis.

22. *Codro.*) Codrus Poeta fuit Virgilii temporum aequalis: ut probat Servius ex elegiis Valgii, quae perierunt

24. *Hic arguta sacra, etc.*) Mos fuit emeritorum aliqua in arte ut artis instrumenta Diis ejus praesidibus suspenderent.

27. *Laudarit, baccare frontem, etc.)* Erat in laude immodica species quaedam fascinationis. Ad avertendum igitur fascinum, baccaris corona quasi amuleto utebantur. De *baccare*, Eclog. 4. 19. De *fascino*, Eclog. 3. 103.

Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
C. Setosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus,
Et ramosa Mycon vivacis cornua cervi.
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
Puniceo stabis suras evincta cothurno.
T. Sinum lactis, et haec te liba, Priape, quotannis
Expectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus: at tu,
Si fetura gregem suppleverit, aureus esto.
C. Nerine Galathea, thymo mihi dulcior Hyblae,
Candidior cycnis, hedera formosior alba:
Dum primum pasti repetent praesepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito
T. Imo ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, projecta vilior alga:
Si mihi non haec lux toto jam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci.

29. *Setosi caput hoc apri, etc.*) Secundum amoebaeum habet vota pro venatione, reque rustica. Ac primo Corydon offert Dianae, per Myconem amicum, caput apri, et cervi cornua, vel arbori, vel fani valvis, aut parietibus affigenda, tum statuam integram promittit e marmore.

31. *Si proprium hoc fuerit.*) Si hoc mihi proprium, et quasi meum ac perpetuum addicas, quod in apri hujus et cervi venatione mihi contigit, nempe feliciter venari.

32. *Puniceo.*) Hujus quoque sive rubri coloris marmor est, *porphyrites*: in Aegypto frequens ex Plin. l. 36. 7. *Suras.*) Sura pars est tibiae maxime carnosa et mollis, quae solis inest hominibus. *Cothurno.*) Cothurnus est calcamenti genus utrique aptum pedi, et utrique sexui. Non multum differre videtur ab ocreis, si quidem alte suras includit. *Liba.*) *Libum*, placentae genus, ex farina, melle, et oleo.

36. *Si fetura gregem suppleverit.*) Si damnum, quo grex meus affectus est, fetus novi reparaverint. *Fetura* enim sunt agni novi. *Supplere*, est, quod deest sufficere: talia sunt in exercitu *supplementa*, novi milites.

37. *Nerine Galatea.*) Galatea Nerei filia. Tertium amoebaeum continet amicae desideria.

41. *Sardois herba.*) Sic dictis, quia nascuntur in Sardinia insula, et mandentium ora sic contrahunt, ut ii quasi ridentes earum veneno emoriantur. Unde proverbium: *Sardonicus risus. Ruscus*, virgultum acutis foliis et pungentibus, Ital. *Agrifoglio*, *sorte d' erba. Alga*, herba vilis, foliis lactucae similis, in mari nascens, unde ad litus ejectatur

C. Muscosi fontes, et somno mollior herba,
Et quae vos rara viridis tegit arbutus umbra,
Solstitium pecori defendite: jam venit aestas
Torrida; jam laeto turgent in palmite gemmae.
T. Hic focus, et taedae pingues; hic plurimus ignis
Semper, et assidua postes fuligine nigri.
Hic tantum Boreae curamus frigora, quantum
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.
C. Stant et juniperi, et castaneae hirsutae:
Strata jacent passim sua quaeque sub arbore poma;
Omnia nunc rident: at si formosus Alexis
Montibus his abeat, videas et flumina sicca.
T. Aret ager: vitio moriens sitis aeris herba:
Liber pampineas invidit collibus umbras.
Phyllidis adventu nostrae nemus omne virebit,
Jupiter et laeto discendet plurimus imbri.
C. Populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho,
Formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebo.

45, *Muscosi fontes.*) Quartum amoebaeum continet commendationem agrorum et tectorum: agrorum quidem a fontibus, gramine, et umbra; tectorum autem, a foco et igne. De *musco*, Ecl. 6. 62. *Somno mollior.*) Mollis et commoda ad somnum.

47. *Solstitium pecori defendite.*) Quo modo Horat. l. 1. 17.3. *Igneam defendit aestatem capellis.*

48. *In palmite gemmae.*) *Gemmae* nodi sunt palmitum, qui corticem rumpunt, et in pampinos aut racemos evadunt. Dicuntur quoque *oculi* ob figuram.

52. *Aut numerum lupus*) qui non parcit numeratis, nec timet numerum.

53. *Stant et juniperi.*) Quinto amoebaeo describuntur effectus varii praesentiae et absentiae amici et amicae. Versus gravitate insignis propter spondaeum quinti pedis, et hiatum geminum syllabae longae, absque synaloepha, more Graecorum.

54. *Sua quaeque sub arbore poma.*) *Sua* vel contrahitur unam in syllabam, ut in *suavis, aureus*; vel *sa* non *sua* dictum est, more veterum, qui *sus, sa, sum* dixere: imprimis Ennius, cujus in fragmentis extat: *Postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit.*

61. *Populus Alcidae.*) Sextum et ultimum amoebaeum laudes prosequitur amici et amicae, easque laudes a variis arboribus petit. *Populus* ital. *Pioppo*, sacra Herculi. *Vitis:*) Baccho sacra, quia vini inventor apud profanos auctores habetur. De *Iaccho*, Bacchi nomine, Eclog 6. 15.

62. *Myrtus.*) Veneri sacra. De *lauro*, Ecl. 2. 54. De *corylis*, Ecl. 7. 14

Phyllis amat corylos : illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phoebi.
T. Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis, abies in montibus altis :
Saepius at si me, Lycida formose, revisas,
Fraxinus in silvis cedat tibi, pinus in hortis.
M. Haec memini, et victum frustra contendere Thyrsin:
Ex illo Corydon, Corydon est tempore nobis.

ECLOGA VIII.

PHARMACEUTRIA.

ARGUMENTUM. *Duae sunt Eclogae hujus partes. In priore Damon pastor, Nisae puellae amore captus, cum illa sibi Mopsum praetulisset, impatientia amoris in varias erumpit querelas. Posterior pars pene tota sumpta est ex Theocriti ejusdem nominis Idylio, in quo venefica quaedam pharmacis et incantationibus animum viri, a quo spernebatur, ad sui amorem conatur revocare.*

DAMON, ALPHESIBOEUS.

PAstorum Musam Damonis, et Alphesiboei,
Immemor herbarum quos est mirata juvenca
Certantes, quorum stupefactae carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus :

65. *Fraxinus, etc.*) Ital. *Frassino. Abies*, ital. *Abete:*

59. *Et victum frustra, etc.*) Victoria penes Corydonem. Quia Corydon in primo amoebaeo orditur a pietate in Deos: Thyrsis a rabie, quia inimicum incessit. In secundo Corydon invocat Dianam castum numen: Thyrsis Priapum, obscoenum Deum. In tertio Corydon blandissima vota facit: Thyrsis dira imprecatur sibi. In reliquis Corydon laeta, Thyrsis tristia ut plurimum canit.

70. *Ex illo, etc.*) Ex illo tempore Corydon habetur a nobis vere Corydon; id est, vere dignus ea fama, qua floret apud omnes.

3. *Lynces.*) *Lynx*, animal quadrupes ferum, ex genere pantherarum, vario colore et maculoso tergore, acutissimoque visu praeditum.

4. *Requierunt, etc.*) Vel neutrum est, hoc sensu: Flumina mutata secundum suos cursus; id est, mutato cursu deflectentia ab alveo, ut ad pastores currerent, quieverunt et steterunt, postquam ad eos pervenere. Vel activum est, hoc sensu: retinuerunt cursum.

Damonis Musam dicemus, et Alphesiboei.
Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi,
Sive oram Illyrici legis aequoris; en erit unquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
A te principium; tibi desinet: accipe jussis
Carmina coepta tuis, atque hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere lauros.
Frigida vix caelo noctis decesserat umbra,
Cum ros in tenera pecori gratissimus herba est;
Incumbens tereti Damon sic coepit olivae.

6. *Tu mihi, seu, etc.*) Haec intelligo de reditu Pollionis e Dalmatia Romam: non recto quidem itinere, sed oram Illyricam, et ipsa Venetiae litora lustrando.

6. *Timavi, etc.*) *Timavus*, Fluvius Carnorum, qui populi sunt in Forojuliensi ditione, *nel Friuli*, *Provincia del Veneziano.* Latissimus, sed brevissimus ejus decursus: quippe novem fontibus e monte erumpens, ad fanum Diomedis, nunc *S. Giovanni*, non longo post spatio in mare Adriaticum devolvitur. Ad ejus ostia insulae parvae quaedam sunt, insignes calidis fontibus, qui maris aestu increscunt. Has forte insulas vocat hic Poeta, *saxa Timavi.*

7. *Illyrici.*) *Illyricum*, regio amplissima, in longitudinem obversae Italiae, a qua per mare Adriaticum dividitur: universim hodie dicta *Schiavonia.* Vulgo duas in partes apud veteres divisa, *Liburniam*, quae ad occasum, et *Dalmatiam*, quae ad ortum est. *En erit.*) Ecl. 1:68.

10. *Sophocleo etc.*) *Sophocles* Atheniensis, tragicae poeseos princeps, exhibuit fabulas 125., in quibus ter et vicies victoriam retulit: quarum postrema cum ei praeter spem contigisset, repentino gaudio expiravit. Cothurnum primus induxit in theatrum. De *Cothurno*, Ecl. 7.32.

11. *A te principium, tibi desinet, etc.*) Ad Pollionem spectat cujus gratia recuperavit agros. indeque scribendi occasionem arripuit. Quod si *non desinit* in ejus laudibus, ut promiserat, memineris multa poetas promittere, quae non evolvunt.

13. *Hederam, etc.*) Permitte ut cingam tibi caput hac hedera poetica; dum te milites tui triumphantem coronant lauro victrici, id est, ut te laudem poetam poeta, dum te victorem laudant ii, qui tecum victores sunt. *Victrices lauros.*) Triumphum intelligit Pollionis de Parthinis in Dalmatia.

16. *Incumbens tereti olivae.*) Dicitur *teres* quicquid rotundum et oblongum est, ut columna, truncus arboris, baculus. *Incumbens*, vel innitens baculo ex oliva, vel trunco arboris ipsius defensus.

D. Nascere, praeque diem veniens age, Lucifer, almum:
Conjugis indigno Nisae deceptus amore
Dum queror, et Divos (quamquam nil testibus illis
Profeci) extrema moriens tamen alloquor hora.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Maenalus argutumque nemus, pinosque loquentes
Semper habet: semper pastorum ille audit amores,
Panaque, qui primus calamos non passus inertes.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Jungentur jam gryphes equis, aevoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damae.
Mopse novas incide faces; tibi ducitur uxor.
Sparge marite nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
O digno conjuncta viro! dum despicis omnes,
Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellae,
Hirsutumque supercilium, prolixaque barba:
Nec curare Deum credis mortalia quemquam.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Sepibus in nostris parvam te roscida mala

18. *Conjugis, etc.*) Non quae erat, sed quae fore sperabatur conjux. Sic Aen. 4. 536. *Quos ego jam toties sum dedignata maritos*, id est *procos*, qui Didonis conjugium ambiebant.

19. *Nil testibus illis etc.*) Nihil mihi profuit, quod Nisa suam mihi fidem dederit, ejusque testes appellaverit Deos.

21. *Incipe Maenalios etc.*) Versus *intercalaris*, qui saepius aliis interponitur. *Maenalios*) Quales a pastoribus cani solent in Maenalo, monte Arcadiae, qui Pani sacer, in plurali numero *Maenala*. *Argutum.*) Ecl. 7. 1. *Pana.*) Ecl. 2. 31.

27. *Gryphes.*) Vel *gryphi*: toto corpore leones, alis et rostro aquilae, equis vehementer infesti.

28. *Damae.*) E genere caprarum silvestrium Ital. *Damma*. Virgilio, masculini; ceteris, feminini generis.

29. *Mopse novas etc.*) Rivali suo, Nisae marito, irride gratulatur: eumque hortatur, cum amara indignatione, ut ritus omnes exsequatur nuptiarum, cum nox immineat.

30. *Hesperus Oetam.*) *Oeta*, Thessaliae mons. Noctem jam procedere significat. De *Hespero*, Ecl. 6. 86.

34. *Hirsutumque etc.*) Hoc addidit, ut suum exaggeret de amissa Nisa dolorem, quo factum est ut capillitium incultum submiserit.

(Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem:
Alter ab undecimo tum me jam ceperat annus;
Jam fragiles poteram a terra contingere ramos:
Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc scio, quid sit amor: duris in cotibus illum
Ismarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec generis nostri puerum, nec sanguinis edunt.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Saevus amor docuit, natornm sanguine matrem
Commaculare manus: crudelis tu quoque, mater;
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer: crudelis tu quoque, mater.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc et oves ultro fugiat lupus: aurea durae
Mala ferant quercus; narcisso floreat alnus,
Pinguia corticibus sudent electra myricae:
Certent et cycnis ululae: sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in silvis, inter Delphinas Arion.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Omnia vel medium fiant mare: vivite silvae:
Praeceps aerii specula de montis in undas
Deferar; extremum hoc munus morientis habeto.
Desine Maenalios, jam desine tibia versus.
Haec Damon: vos, quae responderit Alphesiboeus,

38. *Cum matre.*) Subaudias *tua.*

39. *Alter ab undecimo.* Ego annum intelligi duodecimum puto.

41. *Ut vidi, ut perii, etc.*) Omnino e Theocrito Idyl. 3. 42.

44. *Ismarus, aut Rhodope*) Eclog. 6.30. *Garamantes.*) Interioris Libyae populi, sine legibus et matrimoniis. Eorum metropolis *Garama.*

47. *Matrem.*) Medeam quae filios suos, ex Jasone susceptos, in oculis patris jugulavit: tumque alatis serpentibus alium in locum devecta est.

54. *Electra myricae.*) *Electrum*, Ital. *Ambra.* De *myricis* Ecl. 4. 2. De *Narcisso*, Ecl. 2. 48.

55. *Cycnis ululae, etc.*) *Cycni* nonnisi apud Poetas canori. *Ulula*, nocturna avis, ab ululatu sic dicta, Ital. *Allocco. Tityrus.*) Hic pro insulso pastore sumitur. *Orpheus.*) Ecl. 3. 46.

58. *Arion.*) Lyricus Poeta nobilis: qui ab nautis modulans in mare projectus est, sed a Delphino, quem dulcedine cantus illexerat, exceptus, Taenarum, quod oppidum est Laconiae, vectus est. *Delphini* autem dicuntur et musica et amore hominum capi.

Dicite Pierides: non omnia possumus omnes.
A. Effer aquam, et molli cinge haec altaria vitta
Verbenasque adole pingues et mascula tura:
Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus: nihil hic nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Carmina vel caelo possunt deducere lunam:
Carminibus Circe socios mutavit Ulyssei:
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Terna tibi haec primum triplici diversa colore
Licia circumdo, terque haec altaria circum
Effigiem duco: numero Deus impare gaudet.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores:
Necte, Amarylli, modo: et Veneris dic vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

64. *Effer aquam.)* Saga praecipit haec omnia Amaryllidi famulae.

65 *Verbenasque.)* *Verbena herba.* Vulgo sumebatur apud Romanos pro omni herba, cum sua terra, e puro sacroque loco evulsa: quasi *herbena*, inquit Donatus. *Mascula tura.)* Mascula, non sexu, nullum enim est femineum; sed bonitate.

67. *Nihil hic nisi carmina, etc.)* Omnis materia incantationis jam parata est: nihil ultra requiritur praeter carmina, id est, solemnem ac ritualem verborum formulam.

69. *Deducere lunam.)* Antiqui putavere lunam esse magorum incantationibus subditam.

70. *Ulyssei.)* Pro *Ulyssis.*

71. *Cantando rumpitur anguis.)* Id est, dum incantatur.

74. *Licia.)* Sunt limbi, qui telam hinc inde cingunt, et in quibus capita staminum conduntur.

73. *Terna triplici colore.)* *Novem:* tria alba, tria rosea, tria nigra.

75. *Numero Deus impare gaudet.)* Hoc loco, per numerum imparem, ternarius significatur, princeps omnium: tum quia, ex Aristotele et Plutarcho, continet in se principium, medium, et finem: tum quia potestati Deorum, tam superorum, quam inferorum, significandae adhibetur. Jovis enim trifidum est fulmen: Neptuni sceptrum tridens, Plutonis canis triceps, Parcae tres, Furiae tres, etc.

Limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit
Uno eodemque igni : sic nostro Daphnis amore.
Sparge molam, et fragiles incende bitumine lauros.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurus.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Talis amor Daphnim, qualis cum fessa juvencum
Per nemora, atque altos quaerendo bucula lucos
Propter aquae rivum viridi procumbit in ulva
Perdita, nec serae meminit decedere nocti :
Talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora cara sui : quae nunc ego limine in ipso
Terra tibi mando : debent haec pignora Daphnim.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has herbas, atque haec Ponto mihi lecta venena,
Ipse dedit Moeris : nascuntur plurima Ponto.

82. *Sic nostro, etc.*) Sic uno eodemque amore nostro liquescat, et mollior fiat mihi, ceteris durescat.

82. *Sparge molam*) *Mola* placentae quaedam species, qua et frons victimarum, et foci, et cultri inspergebantur. Itaque mola conspergitur effigies Daphnidis, ut victima hujus magici sacrificii. *Incende bitumine.*) *Bitumen*, limus aut terra, cujus natura vicina est sulphuri.

83. *In Daphnide.*) Ex Theocriti Pharmaceutria Idyl. 2. 23. Δελφις εμ' ανιασεν, εγω δ' επι Δελφιδι δαφναν αιθω, *Delphis me torquet, ego hanc laurum contra Delphida comburo.* Sic enim veteres Theocriti interpretes Graeci επι Δελφιδι, vertunt κατα Δελφιδος *contra Delphida, in Delphida.* Quod tamen Virgilius per ablativum casum extulit : *In Daphnide.*

87. *Ulva.*) Herba palustris, Ital. *alga.*

92. *Pignora cara sui, debent, etc.*) Expetuntur in sacris magicis ea praecipue, quae sunt ejus, adversus quem sacra fiunt : ut capilli, vestes. *Pignora sui, quae debent Daphnim:* id est, quae teneantur ipsum Daphnim adducere ad limen, et in ipso limine sistere : quare ipso in limine defodiuntur.

96. *Ponto.*) Pontus Asiae minoris regio; Euxino mari sive Ponto, a Septentrione terminata, ab Oriente, Colchide : ferax venenorum utraque regio fuit. In Ponto regnavit Mithridates, qui venenis pascebatur; in Colchide nata est Medea, celebris venefica.

His ego saepe lupum fieri, et se condere silvis
Moerin, saepe animas imis excire sepulcris,
Atque satas alio vidi traducere messes.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres, Amarylli, foras; rivoque fluenti,
Transque caput jace: ne respexeris. His ego Daphnim
Aggrediar: nihil ille Deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Aspice: corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse: bonum sit!
Nescio quid certe est: et Hylax in limine latrat.
Credimus? an qui amant ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, jam parcite carmina, Daphnis.

101. *Rivoque fluenti.*) In rivum fluentem. Sic Aen. 5. 451, *It clamor caelo*, pro ad caelum.

106. *Bonum sit.*) Cineres ignem concipiunt. Laetum omen.

107. *Hylax.*) Canis nomen. Latratus autem canis in limine notat adesse Daphnim.

108. *An qui amant.*) Vocalis *i*, nec patitur hic synaloepham, nec servat propriam qualitatem longam; sed hiat, et brevis fit.

ECLOGA IX.

MOERIS

ARGUMENTUM. *Post Philippensem victoriam, cum in distributione agrorum, qui Triumvirorum jussu trans Padum dividebantur, sua quoque praedia Virgilius amisisset, Romam profectus, cum favore ingenii, tum praesertim adjuvante Pollione, Transpadanae regionis praefecto, possessiones suas recepit. Verum aegre id ferente Arrio, cui forte Virgilii fundum in portionem cesserat, parum abfuit, quin ab irato milite interficeretur. Denuo itaque Romam profecturus praecepit procuratori, ut Arrio usque ad reditum suum, quam minimo posset detrimento suo, obsequeretur. Is igitur ex patroni sui praecepto Mantuam proficiscitur, haedorum aliquod munusculum Arrio oblaturus. Moerin subsequitur Lycidas pastor, itineris ejus causam inquirens, ibi nactus occasionem Moeris temporum illorum calamitatem deflet. Deinde una Mantuam euntes itineris taedium variis sublevant cantilenis*

LYCIDAS, MOERIS.

UO te, Moeri, pedes? An, quo via ducit, ad urbem!

M. O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri
(Quod numquam veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: haec mea sunt, veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam sors omnia versat,
Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus haedos.
L. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, et veteris jam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam.
M. Audieras, et fama fuit: sed carmina tantum
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia quantum
Chaonias dicunt, aquila veniente, columbas.
Quod nisi me quacumque novas incidere lites
Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
Nec tuus hic Moeris, nec viveret ipse Menalcas.
L. Heu! cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua nobis
Pene simul tecum solatia rapta, Menalca!
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
Spargeret? aut viridi fontes induceret umbra?
Vel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Cum te ad delicias ferres Amaryllida nostras?
Tytire, dum redeo, brevis est via, pasce capellas:
Et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
Occursare capro (cornu ferit ille) caveto.

2. *Vivi pervenimus.*) Exaggerat vox ista calamitatis indignitatem.

7. *Qua se subducere, etc.*) Descriptio agri Virgiliani, cujus erant hi termini: hinc clivus, inde fagus et aqua, vel paludis vel Mincii fluminis. *Clivus* est inclinatum montis latus.

12. *Martia.*) Bellica; quia *Mars* belli praeses, dictus etiam *Mavors*, quia *magna vertit.*

13. *Chaonias columbas.*) Speciem ponit pro genere: quia in Dodonaea Epiri silva, oracula reddidisse dicuntur quercus, et iis insidentes columbae duae.

15. *Ante sinistra, etc.*) Vide quae de hac voce dicta sunt Ecl. 1. 16. 18.

21. *Sublegi.*) *Sublegere* est *suffurari*: unde, inquit Servius *sacrilegus* dicitur, qui *sacra legit*, id est *furatur.*

23. *Tityre, etc.*) Renarrat primum fragmentum carminum, quae sublegerat. *Tityrus* hic est caprarius aliquis e Virgilii famulis. De *Varo*, Ecl. 6. 7.

M. Imo haec quae Varo, necdum perfecta canebat,
Vare tuum nomen (superet modo Mantua nobis,
Mantua, vae miserae nimium vicina Cremonae!)
Cantantes sublime ferent ad sydera cycni.
L Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
Sic cytiso pastae distentent ubera vaccae.
Incipe si quid habes: et me fecere poetam
Pierides. sunt et mihi carmina: me quoque dicunt
Vatem pastores: sed non ego credulus illis.
Nam neque adhuc Varo videor, nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
M. Id quidem ago, et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
Si valeam meminisse: neque est ignobile carmen.
Huc ades, o Galatea: quis est nam ludus in undis?
Hic ver purpureum: varios hic flumina circum
Fundit humus flores: hic candida populus antro
Imminet, et lentae texunt umbracula vites.
Huc ades: insani feriant sine litora fluctus.
L. Quid, quae te pura solum sub nocte canentem
Audieram? Numeros memini, si verba tenerem.
M. Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?

27. *Vare tuum, etc.*) Secundum fragmentum de laudibus Vari.

28. *Mantua Cremonae, etc.*) Galliae Cisalpinae urbes vicinae. *Mantua* ad Mincium fluvium, *Menzo*: *Cremona* ad Padum, *il Po, fiume noto*: haec Antonii partes cum adversus Octavianum tenuisset, jure ager veteranis Octaviani militibus addictus est; et cum non sufficeret, addita pars agri Mantuani.

29. *Sublime ferent.*) Vel ad *nomen* referri potest, vel adverbii loco sumitur. *Cycni.*) Poetae. Sic Horat. Od.l.4.2 25. *Multa Dircaeum levat aura cycnum*: id est, Pindarum poetam Thebanum.

30. *Sic tua etc.*) Obtestandi formula et bene precandi, quoties quid ab aliquo petimus. Id est: Sic apes tuae evitent taxos, quomodo mihi recitabis carmina. *Cyrneas taxos.*) *I tassi di Corsica*, quae sunt apibus noxiae. De *examinibus*, Ecl. 7.13. De *cytiso*, Ecl. 1.79. De *Pieridibus*, Ecl. 3. 83.

35. *Varo etc. Cinna.*) *P. Quinctilium Varum* intelligo, de quo Ecl. 6.7. Et *Cornelium Cinnam Magnum*, Pompeii Magni ex filia nepotem.

39. *Huc ades o etc.* Tertium carminis fragmentum, expressum e Theocriti Cyclope, Idill. 11. De *Galatea*, Ecl. 1. 31.

46. *Daphni, quid, etc.*) Quartum versuum fragmentum, quod recitat Moeris. In eo Menalcas, sive Virgilius alloquitur Daphnim, pastorem, de morte J. Caesaris; cujus in funebribus ludis crinita *stella* per septem continuos dies fulsisse dicitur.

Ecce Dionaei processit Caesaris astrum ;
Astrum, quo segetes gauderent frugibus, et quo
Duceret apricis in collibus uva colorem.
Insere, Daphni, pyros: carpent tua poma nepotes.
Omnia fert aetas, animum quoque. Saepe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles.
Nunc oblita mihi tot carmina : vox quoque Moerin
Jam fugit ipsa : lupi Moerin videre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas,
L. Causando nostros in longum ducis amores :
Et nunc omne tibi stratum silet aequor, et omnes
(Aspice) ventosi ceciderunt murmuris aurae.
Hinc adeo media est nobis via : namque sepulcrum
Incipit apparere Bianoris : hic, ubi densas
Agricolae stringunt frondes, hic, Moeri, canamus:
Hic haedos depone : tamen veniemus in urbem:
Aut si nox pluviam ne colligat ante veremur,

47. *Dionaei.)* Caesar ex gente Julia fuit ; Julia gens orta ab Julo Aeneae filio ; Aeneas Veneris et Anchysae filius : Venus, apud plerosque, Jovis et Diones Nymphae marinae filia ; licet apud alios, orta sit e spuma maris.

49. *Apricis.)* Soli expositis et apertis.

52. *Memini me condere.)* Pro condidisse. *Condere*, est finire, ad occasum ducere, et quasi sepelire. Quemadmodum dicitur Aen. 1. 368. *Ante diem clauso componet Vesper Olympo*; quasi ad sepulturam componet.

53. *Nunc oblita mihi.* Duo notanda. I. *Oblita* passiva significatione. II. *Mihi*, pro, *a me*. Sic Aen. 1. 330. *Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum.*

54. *Lupi Moerin videre priores.)* Dicuntur lupi, sed falso, vocem ei adimere, quem priores conspexerint ; perdere vero ipsi conspecti prius, ex Plinio. Hinc, *Lupus in fabula*, proverbium est, quoties colloquentibus supervenit aliquis, de quo sermo erat ; is enim tum sua praesentia sermonem amputat loquentibus.

55. *Causando.)* Causas et excusationes praetexendo, nempe caducam memoriam, raucedinem, et alia, quae attulerat Moeris, ne versus cantare cogeretur. Hunc igitur Lycidas variis invitamentis ad cantandum pellicit ; silent venti ; medium iter confecimus, etc.

57. *Silet aequor.* Non mare, sed aqua *Mincii* fluvii, qui Mantuam et vicinas regiones alluit ; *Aequor* enim dicitur de qualibet planitie, sive aquarum, sive camporum. Et vero mare longe inde remotum est. Aen. 2. 780

60. *Bianoris.* Qui et Ocnus dictus est, Mantuae conditor.

Cantantes licet usque (minus via laedet) eamus;
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.
M. Desine plura, puer: et,, quod nunc instat, agamus:
Carmina tum melius , cum venerit ipse , canemus.

ECLOGA X.

GALLUS.

ARGUMENTUM. *Cornelius Gallus eximius poeta fuit, primusque Aegypti praefectus, qui cum Cythereidem meretricem, Volumnii libertam, quam poeta hic Lycoridem vocat perdite adamaret, neque illa mutuo amori responderet, sed, ipso spreto, Antonium in Galliam secuta esset, aegerrime repulsam tulisse creditur. Eum itaque hac Ecloga consolatur Virgilius, sed ita, ut a pastoralibus personis rusticisque comparationibus non secedat. Totum autem fere hoc argumentum sumptum est ex Thyrside Theocriti, ubi similem Daphnidis morem exequitur.*

EXtremum hunc Arethusa mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, sed quae legat ipsa Lycoris
Carmina sunt dicenda : neget quis carmina Gallo?
Sic tibi , cum fluctus subterlabere Sicanos ,
Doris amara suam non intermisceat undam.
Incipe: sollicitos Galli dicamus amores.
Dum tenera attondent simae virgulta capellae.
Non canimus surdis : respondent omnia silvae.
Quae nemora , aut qui vos saltus habuere , puellae
Najades , indigno cum Gallus amore periret?
Nam neque Parnassi vobis juga , nam neque Pindi

1. *Arethusa.*) Hunc fontem invocat Siculum , ut ante *Sicelides Musas*, ob Theocritum Siculum poetam , Bucolicorum principem.
2. *Meo Gallo.*) P. Corn. Gallus fuit Virgilio carissimus.
Quae legat etc. Quae legat Lycoris, ad pudorem , quod se Gallo tam duram praebuerit
4. *Sicanos.* Siculi sic dicti sunt , vel a Sicano Cyclopis filio , vel a Sicanis Hispaniae populis, illam in insulam translatis. *Sic tibi*, Ecl. 9. 30.
5. *Doris.*) Oceani et Tethyos filia. Hic sumitur pro amara maris aqua , quae dulcibus Arethusae et Alphei aquis non admiscetur.
10. *Najades.*) Est tacita quaedam ipsius Galli reprehensio, quod studia carminum omiserit, ut amori vacaret. De *Najadibus* Ecl. 2. 46.

Ulla moram fecere, neque Aonia Aganippe.
Illum etiam lauri, illum etiam flevere myricae:
Pinifer illum etiam sola sub rupe jacentem
Maenalus, et gelidi fleverunt saxa Lycaei.
Stant et oves circum, nostri nec poenitet illas;
Nec te poeniteat pecoris, divine Poeta:
Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.
Venit et upilio: tardi venere bubulci:
Uvidus hyberna venit de glande Menalcas.
Omnes, unde amor iste, rogant tibi? venit Apollo:
Galle, quid insanis? inquit; tua cura Lycoris
Perque nives alium, perque horrida castra secuta est.
Venit et agresti capitis Silvanus honore,
Florentes ferulas, et grandia lilia quassans.
Pan Deus Arcadiae venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
Ecquis erit modus? inquit: amor non talia curat.
Nec lacrymis crudelis amor, nec gramina rivis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellae.
Tristis at ille: tamen cantabitis, Arcades, inquit,
Montibus haec vestris: soli cantare periti

12. *Aonia Aganippe.*) Boeotiae fons, Musis sacer, ex Helicone monte, non procul Thebis, in Permessum fluvium defluens. *Aonia*: *Aonia Aganippe.* De *myricis*, Ecl. 4. 2

15. *Maenalus, et, etc.*) *Maenalus* et *Licaeus* Arcadiae montes. Pani sacri.

18. *Formosus Adonis.*) Filius Cinyrae Cypriorum regis, quem Venus in deliciis habuit.

19. *Upilio.*) Pro *opilio*: *o* brevi in *u* longum (metri causa) mutato.

24. *Agresti honore.*) Corona e foliis agrestibus.

25. *Ferulas.*) Ferula, planta est affinis foeniculo; cujus caulem, levissimum et dura cute munitum, senes assumebant in baculos.

27. *Ebuli baccis.*) Ebulum, *Ebbio,* herba aut virgultum affine sambuco.

Minioque.) Minium, *minio*, materies est fossilis, vel e propriis venis, vel ex argenti vivi fodinis erui solita: praesertim in Hispania, circa fluvium, qui *Minius* appellatur. Hoc colore simulacra Deorum, Jovis praecipue, liniebantur: Camillus vultu quoque miniato triumphavit.

30. *Nec cytiso.*) Ecl. 1. 79. De *Arcadibus.* Ecl. 4. 58.

Arcades. O mihi tum quam molliter ossa quiescant,
Vestra meos olim si fistula dicat amores!
Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuissem
Aut custos gregis, aut maturae vinitor uvae!
Certe sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
Seu quicumque furor (quid tum, si fuscus Amyntas?
Et nigrae violae sunt, et vaccinia nigra)
Mecum inter salices, lenta sub vite jaceret;
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
Hic nemus: hic ipso tecum consumerer aevo.
Nunc insanus amor duri me Martis in armis,
Tela inter media, atque adversos detinet hostes.
Tu procul a patria (nec sit mihi credere): tantum
Alpinas, ah! dura, nives, et frigora Rheni
Me sine sola vides: ah, te ne frigora laedant!
Ah! tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!

33. *Quam molliter ossa etc.*) Levem et contritum pulverem fere tumulo injiciebant, hac verborum formula *sit tibi terra levis.*

38. *Seu quicumque furor.*) *Amor* in quo saepe multum dementiae et furoris est. Et vero ea, quae sequuntur, speciem habent dementissimi amoris. Namque inops consilii, modo vota facit pro ea, cujus fastidia expertus est: *Ah! te ne frigora laedant, etc.* modo ad poesim, et musicam, modo ad silvarum silentium, modo ad venationem, quasi ad totidem amoris diverticula et remedia confugit: mox in furorem relapsus, immedicabilem suum esse amorem profitetur. De *Phyllide*, Ecl. 3. 76. De *Amyntha* Ecl. 2. 35. De *vacciniis*, Ecl. 2. 18.

44. *Nunc insanus amor etc.* Sensus est: Hic, si tibi liberet, ambo quieti et securi viveremus; nunc propter duritiem tuam ambo miseri sumus. Amor enim meus cogit me prae desperatione bellicis periculis caput meum exponere, quod ita vile tibi ac despicatum est. Te interim alienus amor rapit in regiones asperas, alieno tempore, difficili itinere.

46. *Nec sit mihi credere.* Nec liceat mihi, Hausta a graecis fontibus locutio, apud quos *ἔστι* significat *licet.*

Tantum.) I. e. *tantummodo* nives et frigora.

47. *Rheni.* Fluvii Europae post Danubium celeberrimi, qui antiquus Galliae et Germaniae terminus fuit a fontibus ad ostia. Fontes ejus duo in Alpibus, apud Rhaetos occidentales, *i Grigioni*: ostia plurima, quibus in Oceanum influit.

Ibo, et Chalcidico quae sunt mihi condita versu,
Carmina pastoris Siculi modulabor avena.
Certum est in silvis, inter spelaea ferarum
Malle pati, tenerisque meos incidere amores
Arboribus: crescent illae, crescetis amores.
Interea mixtis lustrabo Maenala Nymphis,
Aut acres venabor apros: non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
Jam mihi per rupes videor, lucosque sonantes,
Ire: libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula: tanquam haec sint nostri medicina furoris;
Aut Deus ille malis hominum mitescere discat.
Jam neque Hamadryades rursum, nec carmina nobis
Ipsa placent: ipsae rursum concedite silvae.
Non illum vestri possunt mutare labores:
Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus,
Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosae;
Nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,

50. *Ibo.*) Vagabor hinc atque hinc. *Chalcidico.*) Gallus Latine reddiderat Euphorionis Chalcidensis carmina. Vides Ecl. 6. 17.

51. *Pastoris Siculi.*) Theocriti, poetae Siculi, stylo. Non igitur elegiae fuerunt, ut putat Probus: neque enim elegiae potuerunt Theocriti stylo componi; sed aliquid bucolicis Idyliis affine.

53. *Malle pati.*) Supple, quam Lycorida in posterum sequi, atque ita deperire.

55. *Maenala.*) Montem Arcadiae, Ecl. 8. 21.

57. *Parthenios.*) *Parthenius* item Arcadiae mons, ubi virgines venari solebant unde nomen a παρθένος, *virgo.*

59. *Libet Partho, etc.*) Species pro genere, arcus Parthicus et sagittae Cydoniae, pro quolibet arcu et quibuslibet sagittis. De *Parthis.* Ecl. 1. 63. *Cydon* urbs fuit in Creta insula. *Cornu* dixit, pro arcu e cornea materia fabricato.

62. *Jam neque Hamadryades*) De iis Ecl. 2. 46. Hic incipit Gallus remediorum et consiliorum suorum inanitatem agnoscere, seque amori victum tradere.

63. *Concedite silvae.*) Idem quod antea dixerat: *Vivite silvae.*) Ecl. 8. 58.

65. *Hebrumque.*) Fluvius Thraciae maximus; hodie *Marizza*; arenas olim aureas volvens.

66. *Sithoniasque nives.*) Sithonia pars est Thraciae.

67. *Cum moriens, alta liber etc.*) I. e. cortex flaccescens calore exsiccatur.

Aethiopum versemus oves sub sidere Cancri.
Omnia vincit amor: et nos cedamus amori.
Haec sat erit, Divae, vestrum cecinisse Poetam,
Dum sedet, et gracili fiscellam texit hibisco;
Pierides: vos haec facietis maxima Gallo:
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.
Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra,
Juniperi gravis umbra: nocent et frugibus umbrae,
Ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae.

68. *Aethiopum.*) Aethiopia regio Africae vastissima, *il Paese degli Abissinj*. Virgilius *sidus Cancri* dixit, pro tropico Cancri; et tropicum pro zona ipsa torrida, cujus terminus est ad septentrionem. De *zonis et tropicis* G. 1. 233. De *hibisco*, Ecl. 2. 30.

74. *Se subiicit alnus.*) Se superjicit, se attollit. *Alnus Alno*, arbor aquosis locis gaudens.

75. *Gravis cantantibus umbra.*) Alii legunt cunctantibus. De *Hespero*, Ecl. 6. 98.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICA

LIBER I.

ARGUMENTUM. *Propositio operis. Invocatio Numinum. Aratio, ejus praecognita arandi tempora; soli natura, et discrimina. Novalis praerogativa. Sementis. Pestes satorum. Agriculturae origo. Instrumenta rustica. Operum rusticorum tempora: quae a caeli, et siderum cognitione pendent. Tempestatum prognostica a Sole, et Luna. Prodigia, quae Julii Caesaris caedem secuta, praesagierunt civile bellum contra Brutum et Cassium.*

AD C. CILNIUM MAECENATEM.

Quid faciat laetas segetes: quo sidere terram
Vertere, Maecenas, ulmisque adjungere vites
Conveniat, quae cura boum, qui cultus habendus
Sit pecori; atque apibus quanta experientia parcis,
Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi,
Lumina, labentem caelo quae ducitis annum
Liber, et alma Ceres; vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis:

Vers 1. *Quid faciat.*) Quatuor his versibus distinguitur cultura quadruplex, terrae, arborum, pecorum, apum: quae singulae singulis libris explicantur

3. *Qui cultus habendus etc.*) Ibi supprimitur *aptus, par*, aut quid simile, quod dativum regat.

4. *Apibus quanta.*)I. e. Dicam quae sit apum experientia, ingenium etc. *Parcis*;i.e. frugi, quia mella custodiunt,et inventis abstinent.

5. *Clarissima Mundi lumina, Liber etc.* Liberum. et Cererem, i. e. lunam et solem, Vide Macrob.l. 1. c. 18. De *Libero* Ecl. 7. 58.De *Cerere* Ecl. 5. 79.

8. 9. *Chaoniam glandem, etc. Acheloia pocula.*) Species pro generibus. Celebris autem fuit inter silvas glandiferas Dodonaea in Epiro, sive *Chaonia*: sicut inter fluvios *Achelous* in Aetolia: quia ejus in ripa primae vineae sunt consitae.

Et vos, agrestum praesentia numina Fauni
Ferte simul Faunique pedem, Dryadesque puellae.
Munera vestra cano. Tuque, o, cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune, et cultor nemorum, cui pinguia Caeae
Ter centum nivei tondent dumeta juvenci.
Ipse nemus linquens patrium, saltusque Licaei,
Pan ovium custos, tua si tibi Maenala curae,
Adsis, O Tegeaee favens; oleaeque Minerva
Inventrix, uncique puer monstrator aratri:
Et teneram ab radice ferens, Silvane, cupressum.
Diique, Deaeque omnes, studium quibus arva tueri,
Quique novas alitis non ullo semine fruges,
Quique satis largum caelo demittitis imbrem.
Tuque adeo, quem mox quae sint habitura Deorum
Concilia, incertum est, urbesne invisere, Caesar,
Terrarumque velis curam, et te maximus orbis
Auctorem frugum, tempestatumque potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto:
An Deus immensi venias maris, ac tua nautae

10. *Fauni.*) Dii agrorum, montium, silvarum habiti sunt.

11. *Dryades.*) *Ninfe de' boschi.*

12. *Prima tellus.*) *Attica* fortassis, quia Athenienses hominum se primos, et antiquissimos esse jactabant.

14. *Neptune.*) Hoc loco invocatur non ut matris Deus, sed ut equorum auctor, de quibus l. 3. multa dicentur. *Cultor etc.* Aristaee pecorum in Caea ins. maris Aegaei praeses.

17 *Tua si tibi.*) Sensus est : si curas Maenalum, Lycaeum, et reliquos Arcadiae tuae montes, et silvas.

18. *Tegeaee.* Non *Tegaee*, ut quidam legunt. Constat enim *Tegea* (urbs Arcadiae Pani sacra) brevibus syllabis, *Τεγέα*.

19. *Uncique puer etc.*) Vel Osiris apud Aegyptios aratri inventor, vel potius Triptolemus Celei Eleusinae urbis in Attica Regis filius.

20. *Silvane, cupressum.*) Integram cupressum radicitus evulsam ferens; quippe in hanc arborem conversus.

22. *Non ullo semine, etc.*) Qui novas fruges produxistis primum sine ullo semine.

25. *Urbesne invisere, etc.*) Sensus est, *An velis curam terrarum et invisere urbes.*

28. *Materna myrto.*) Myrtus dicata erat Veneri, matri Aeneae. De *Myrto* Ecl. 2. 54.

Numina sola colant: tibi serviat ultima Thule;
Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.
Anne novum tardis sidus te mensibus addas,
Qua locus Erigonen inter, Chelasque sequentes
Panditur; ipse tibi jam brachia contrahit ardens
Scorpius, et caeli justa plus parte reliquit
Quicquid eris; (nam te nec sperent Tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido:
Quamvis Elysios miretur Graecia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem)
Da facilem cursum, atque audacibus annue coeptis,
Ignarosque viae mecum miseratus agrestes,
Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.
Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur, et Zephyro putris se gleba resolvit,
Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit:
Illius immensae ruperunt horrea messes.

30. *Thule*) Terrarum ultima, quas antiqui noverant, et maxime septentrionalis occidentem versus

31. *Tethys amat.*) Tethys Ecl. 4. 32.

32. *Tardis te mensibus addas.*) Aestivis mensibus succedas in locum *Librae*, inter *Virginem*, et *Scorpium*, idest, in mensem Septembrem.

33. *Erigonen.*) Icari filiam a Diis in caelum translatam, quae *Virgo* dicitur. *Chelasque sequentes.*) Ital. *branche*, quas scorpii forfices et brachia Virgilius dicit post virginem sequi.

35. *Justa caeli, etc.*) Cedit tibi (Scorpius) plusquam justam caeli partem; nempe locum Librae, ut commode sedeas. De *Tartaro* Georg. 4. 482. De *Elysiis*. Aeneid. 6. 658.

39. *Proserpina.*) Jovis, et Cereris filia a Plutone rapta, a matre diu quaesita et reperta impetravit a Jove ut quotannis sex mensibus apud superos, sex apud inferos degeret. Ait tamen Poeta sic eam Elysii deliciis capi, ut parum superos curet.

43. *Vere, etc.*) I. Pars. *De agri colendi varia ratione*, cujus primum praeceptum est, *De prima aratione*. De *Zephyro* Ecl. 5. 5.

48. *Bis quae solem, etc.*(*Novale*, sive *Vervactum* intelligit; agrum scil. qui primo *vere actus*, i. e. aratus tota quiescit aestate. Tum vere novo paratur sementi, ac secunda aestate fructum fert.

At prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
Ventos, et varium caeli praediscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum;
Et quid quaeque ferat regio, et quid quaeque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvae:
Arborei fetus alibi, atque injussa virescunt
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei?
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea; Eliadum palmas Epirus equarem?
Continuo has leges, aeternaque foedera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,
Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terrae
Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
Fortes invertant tauri, glebasque jacentes
Pulverulenta coquat maturis solibus aestas.
At si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
Illic; officiant laetis ne frugibus herbae,
Hic; sterilem exiguus ne deserat humor arenam.

50: *At prius etc.*) II. Praeceptum: *de Cognoscenda soli natura. Aequor*, terram intellige.

56. *Tmolus odores.*) Mons Phrygiae vini ferax, et croci. Ital *lo zafferano.*

57. *India mittit ebur.*) Asiae regio elephantos alit Libycis multo majores; unde ebur quod dens est elephantinus in India celebre.

Tura Sabaei.) Arabiae felicis populi; molles dicti, vel propter aeris clementiam, vel propter odorum copiam.

38. *Chalybes.* Asiae populi apud quos ferrum, graece χαλυψ in magna copia eruitur.

59. *Castorea.*) Sunt castoris, i. e. canis pontici testiculi: *virosa* dicuntur, i. e. *fetida*: *Eliadum palmas Epirus equarum.*) I. e. equas victrices in Olympico cursu.

92 *Deucalion.*) Fabula notissima. Vide Mythologos.

64. *Primis mensibus anni.*) Januario, et Februario.

66. *Maturis solibus.*) Maturis pro maturantibus.

68. *Arcturum.*) Arcturus est stella primae magnitudinis in signo Bootae, prope caudam Ursae majoris: pluvias tempestatesque portendit ortu et occasu suo.

Alternis idem tonsas cessare novales,
Et segnem patiere situ durescere campum.
Aut ibi flava seres, mutato sidere, farra,
Unde prius laetum siliqua quassante legumen,
Aut tenues fetus viciae, tristisque lupini
Sustuleris fragiles calamos, silvamque sonantem.
Urit enim lini campum seges, urit avenae,
Urunt Lethaeo perfusa papavera somno.
Sed tamen alternis facilis labor: arida tantum
Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve
Effetos cinerem immundum jactare per agros.
Sic quoque mutatis requiescunt fetibus arva;
Nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
Saepe etiam steriles incendere profuit agros,
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:
Sive inde occultas vires, et pabula terrae
Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor;
Seu plures calor ille vias; et caeca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua succus in herbas;
Seu durat magis, et venas astringit hiantes:
Ne tenues pluviae, rapidive potentia solis
Acrior, aut Boreae penetrabile frigus adurat.

71 *Alternis idem, etc.*) III. Praeceptum inculcat *de Novatione agrorum*, sive *alterna cessatione*.

73. *Farra.*) *Far* purissimum, et optimum frumenti genus.

74. *Siliqua quassante legumen.*) Siliquae involucrum seminis. *Quassante* active pro *quassata*. *Legumen*, fruges, quae non secantur, sed manu leguntur.

75, *Viciae.* Ital. *veccia*, legumen minutis, et nigrantibus granis. *Lupinus* aliud legumen, cujus semina sapore amarissima, unde *tristis* dicitur.

78. *Lethaeo somno:*) I. e. oblivioso.

80. *Ne saturare.*) IV. Praeceptum est *Sterilitatis remediis*; quae tria praecipue sunt, *stercoratio*, *cinerum jactatio*, *glebarum cum stipulis incensio*.

86. *Sive inde*, *etc.*) Quatuor causas profert hujus incendii. Ut terra novum inde alimentum concipiat. Ut noxius humor, excitetur; Ut densitas terrae relaxetur. Ut ejusdem raritas adstringatur.

93. *Penetrabile* passiva vox active sumpta pro *penetrans*. *Adurat*, Vox tam frigori, quam calori attributa.

Multum adeo rastris glebas qui frangit inertes,
Vimineasque trahit crates, juvat arva: neque illum
Flava Ceres alto nequicquam spectat Olympo;
Et qui, proscisso quae suscitat aequore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro,
Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.
Humida solstitia, atque hiemes orate serenas,
Agricolae: hiberno laetissima pulvere farra,
Laetus ager. Nullo tantum se Mysia cultu
Jactat, et ipsa suas mirantur Gargara messes.
Quid dicam, jacto qui semine cominus arva
Insequitur cumulosque ruit male pinguis arenae
Deinde satis fluvium inducit, rivosque sequentes?
Et cum exustus ager morientibus aestuat herbis,
Ecce supercilio clivosi tramitis undam
Elicit; illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
Luxuriem segetum tenera depascit in herba,
Cum primum sulcos aequant sata? quique paludis
Collectum humorem bibula deducit arena?
Praesertim incertis si mensibus amnis abundans

94. *Multum adeo rastris, ect.*)V. Praeceptum *de Agri complanatione,* cujus duplicem exhibet modum, 1. per rastros, Ital. *rastello*; 2. per secundam aratri impressionem.

100. *Humida solstitia, etc.*) VI. Praeceptum *de Exoranda a Diis commoda tempestate. Solstitia* dixit pro *aestate.* Vid. Ecl. 7. 4. 7.

102. *Nullo tantum se, etc.*) Sensus est: nullus cultus tantum prodest Mysiae in Asia minori, et Gargaris in monte Ida fertilissimis regionibus, quantum illa caeli temperies.

104. *Quid dicam jacto, etc.*) VII. Praeceptum *de Cooperatione seminis. Cominus* hic valet *statim.*

105. *Male pinguis arenae.*) *Arena* saepe pro terra qualibet,

106. *Deinde satis, etc.*) VIII. Praeceptum *de Irrigatione agri siccioris.*

110. *Scatebris,*) Effusionibus, ebullitionibus. *Scatebra* est a *scateo*: *scateo* est *redundo*, *effluo.*

111. *Quid, qui, ne gravidis, etc.*) IX. Praeceptum *de Noxia pinguedine coercenda.*

112. *Depascit.*) Ut calami crassiores, et breviores surgant, atque adeo ferendo spicae oneri aptiores.

115. *Incertis mensibus.*) Veris, et Autumni; quando temperies nunc serena, nunc pluvia dubia est.

Exit, et obducto late tenet omnia limo,
Unde cavae tepido sudant humore lacunae.
Nec tamen (haec cum sint hominumque boumque labores
Versando terram experti) nihil improbus anser,
Strymoniaeque grues, et amaris intuba fibris
Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
Movit agros; curis acuens mortalia corda,
Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Jovem nulli subigebant arva coloni:
Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quaerebant; ipsaque tellus
Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.
Ille malum virus serpentibus addidit atris,
Praedarique lupos jussit, pontumque moveri;
Mellaque decussit foliis, ignemque removit,
Et passim rivis currentia vina repressit:
Ut varias usus meditando extunderet artes
Paullatim, et sulcis frumenti quaereret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas:
Navita tunc stellis numeros et nomina fecit,
Pleiadas, Hyadas, clarumque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras, et fallere visco
Inventum: et magnos canibus circumdare saltus,
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens, pelagoque alius trahit humida lina.

117: *Tepido sudant.*) De cavitatibus explico quae pluviae impetu fiunt in agris, et uliginoso sudore diu postea madent. *Tepido*, quia terra autumnali vernaque pluvia intepescit.

118. *Nec tamen, etc.*) Enumeratio diversarum rerum, quae segetibus nocent. Anseres, puta; grues quae *Strimoniae* dicuntur a Strimone Macedoniae flumen; intybum ital. *cicoria*; denique umbra

121. *Pater ipse, etc.*) II. Pars. *De origine agriculturae.*

124. *Veterno.*) Ital. *letargo.*

131. *Ignemque removit.*) Non *extinxit*, sed tantum occuluit, vel lapidibus, vel in terrae visceribus.

138. *Plejadas.*) Stellae sunt septem in fronte Tauri. *Lycaonis Arcton.*) Lucidam ursam Lycaonis filiam.

141. *Funda.*) Reticulum est, quod in mare projicitur. *Humida lina.*) Retia e lino contexta.

Tum ferri rigor, atque argutae lamina serrae:
(Nam primi cuneis scindebant fissile lignum)
Tum variae venere artes. Labor omnia vincit
Improbus, et duris urgens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit: cum jam glandes atque arbuta sacrae
Deficerent silvae, et victum Dodona negaret.
Mox et frumentis labor additus: ut mala culmos
Esset robigo, segnisque horreret in arvis
Carduus; intereunt segetes: subit aspera silva,
Lappaeque, tribulique: interque nitentia culta
Infelix lolium et steriles dominantur avenae.
Quod nisi et assiduis terram insectabere rastris,
Et sonitu terrebis aves, et ruris opaci
Falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem,
Heu! magnum alterius frustra spectabis acervum,
Concussaque famem in silvis solabere quercu.
Dicendum et quae sint duris agrestibus arma,
Queis sine nec potuere seri, nec surgere messes.
Vomis, et inflexi primum grave robur aratri,
Tardaque Eleusinae matris volventia plaustra,
Tribulaque, trabeaeque, et iniquo pondere rastri:
Virgea praeterea Celei vilisque supellex,
Arbuteae crates, et mystica vannus Iacchi.

143. *Ferri rigor.*) Ars indurandi ferrum. *Argutae*, i. e. stridentis.
146. *Improbus.*) Ital. *instancabile.*
147. *Prima Ceres.*) Frugum Dea, de qua Ecl. 5. 79. *Arbuta.*) Ital. *corbezzola.* *Dodona.*) Silva in Epiro, uti supra v. 8.
151 *Robigo.*) Vitii genus, quo culmi nigrescunt.
152. *Aspera silva.*) Copia herbarum asperarum.
153. *Nitentia culta.*) Loca culta, et pinguia.
157. *Umbras.*) I. e. ramos: effectus pro causa.
160. *Dicendum et, etc.*) III. Pars. de *Rusticis instrumentis*, quae enumerat.
161. *Seri.*) Seminari.
162. *Vomis*, Ital. *Vomero.* *Robur*, i. e. moles aratri.
163. *Tardaque Eleusinae matris.*) Plaustra Cereris matris volventia, sicil. revoluta.
164. *Tribulaque, trabeaeque.*) Instrumenta rustica. Ital. *trebbia*, e *treggia.*
166. *Mystica vannus Iacchi.*) *Mystica*, idest, in mysteriis Bacchi adhibita. *Vannus*, It. *vaglio*

Omnia quae multo ante memor provisa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuo in silvis magna vi flexa domatur
In burim, et curvi formam accipit ulmus aratri.
Huic a stirpe pedes temo protentus in octo:
Binae aures, duplici aptantur dentalia dorso:
Caeditur et tilia ante jugo levis, altaque fagus,
Stivaque, quae currus a tergo torqueat imos,
Et suspensa focis explorat robora fumus.
Possum multa tibi veterum praecepta referre,
Ni refugis, tenuesque piget cognoscere curas.
Area cum primis ingenti aequanda cylindro.
Et vertenda manu, et creta solidanda tenaci,
Ne subeant herbae, neu pulvere victa fatiscat.
Tum variae illudunt pestes. Saepe exiguus mus
Sub terris posuitque domos, atque horrea fecit;
Aut oculis capti fodere cubilia talpae,
Inventusque cavis bufo, et quae plurima terrae
Monstra ferunt: populatque ingentem farris acervum
Cusculio, atque inopi metuens formica senectae.
Contemplator item, cum se nux plurima silvis
Induet in florem, et ramos curvabit olentes:
Si superant fetus, pariter frumenta sequentur,
Magnaque cum magno veniet tritura calore.

169. *Continuo in silvis, etc.*) Aratri descriptio.

170. *Buris* aratri curvatura. Ital. *bure*. *Ulmus* (*olmo*) apta materia aratro. Deinde enumerat *temonem*, *aures*, i. e. asserculos circa vomerem, *dentalia*, quibus vomer infigitur, *stivam*, Ital. *il manico*.

174. *Currus torqueat imos.*) Aratrum, quod quibusdam in regionibus instruitur rotis. *Imos.*) Posteriorem aratri partem.

175. *Explorat robora fumus.*) Probatae enim soliditatis ea sunt ligna, quae fumo exposita rimas non agunt.

178. *Area cum primis, etc.*) Instrumentis rusticis addit praeceptum, *de paranda ad fruges terendas area*.

179. *Creta.*) Terra argillosa, ac tenaci.

184. *Bufo.*) *Botta*, *rospo*.

186. *Curculio.*) Vermis frumenta corrodens.

187, *Nux.*) Nucis variae species: amygdalam hic intelligunt, cujus flores fertilitatis indicium sunt.

190. *Tritura.*) Terendi actio; hic pro fertilitate usurpatur.

At si luxuria foliorum exuberat umbra,
Nequicquam pingues palea teret area culmos.
Semina vidi equidem multos medicare serentes,
Et nitro prius et nigra perfundere amurca,
Grandior ut fetus siliquis fallacibus esset.
Et, quamvis igni exiguo properata maderent,
Vidi lecta diu, multo spectata labore,
Degenerare tamen; ni vis humana quotannis
Maxima quaeque manu legeret: sic omnia fatis
In pejus ruere ac retro sublapsa referri:
Non aliter, quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit; si brachia forte remisit,
Atque illum in praeceps prono rapit alveus amni.
Praeterea tam sunt Arcturi sidera nobis,
Haedorumque dies servandi, et lucidus Anguis,
Quam quibus in patriam ventosa per aequora vectis
Pontus, et ostriferi fauces tentantur Abydi.
Libra, die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris jam dividet orbem:
Exercete, viri, tauros: serite hordea campis,
Usque sub extremum brumae intractabilis imbrem.
Nec non et lini segetem, et Cereale papaver

193. *Semina vidi, etc.*) Aliud addit Praeceptum *de Seminum cura*

194. *Et nitro prius, et etc.*) Nitrum, succus calidae naturae sali affinis. *Amurca.*) Faeces olivarum.

195. *Fallacibus.*) Vulgo enim leguminum folliculi laxiores, et ampliores minima grana continent.

196. *Properata maderent.*) Madescunt propter humorem vi caloris eductum.

205. *Atque.*) *Statim* intellige.

204. *Praeterea, etc.*) IV. Pars. *De temporibus operum rusticorum.* Monet tam esse agricolis observanda sidera, quam nautis.

207. *Pontus, et ostriferi, etc.*) De Hellesponto intellige *lo stretto di Gallipoli. Abydi: lo stretto de' Dardanelli.* Totum illud litus ostreis abundat.

208. *Libra, die, etc.*) I. Praeceptum *de Satione hordei, lini, papaveris.* Ab Aequinoctio autumnali, sive principio *Librae* ad extremos usque *brumae* dies. Ubi *bruma* non pro toto hieme, sed pro hiberno solstitio ponitur. *Die.*) *Diei* casus genitivus, more antiquorum.

212. *Cereale papaver.*) Sic dictum a Cerere.

Tempus humo tegere, et jamdudum incumbere aratris
Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres
Accipiunt sulci, et milio venit annua cura:
Candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.
At si triticeam in messem, robustaque farra
Exercebis humum, solisque instabis aristis:
Ante tibi Eoae Atlantides abscondantur,
Gnosiaque ardentis decedat stella Coronae;
Debita quam sulcis committas semina, quamque
Invitae properes anni spem credere terrae.
Multi ante occasum Majae coepere: sed illos
Expectata seges vanis elusit aristis.
Si vero viciamque seres, vilemque faselum,
Nec Pelusiacae curam aspernabere lentis;
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes.
Incipe, et ad medias sementem extende pruinas.
Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi sol aureus astra.
Quinque tenent caelum Zonae; quarum una corusco
Semper sole rubens, et torrida semper ab igni:

214. *Dum sicca tellure licet.*) Diebus hiemis siccis.

215. *Vere fabis, etc.*) II. Praeceptum *de Tempore serendae fabae, medicae, milii: la fava, il trifoglio, il miglio*.

217. *Candidus auratis, etc.* Tempus illius sationis assignat. *Ver* jam adultum; quando taurus fulgens aureis cornibus inchoat annum, et canis occidit dans locum sideri retrogrado.

219. *At si triticeam, ect.*) III. Praeceptum *de Tempore serendi tritici, et farris*, quae dicuntur *robusta*, quia inter ipsa frumenta habent plus virium.

221. *Ante tibi Eoae Atlantides.*) I. e. Plejades: *Eoae*, i. e. matutinae ab ηως aurora.

222. *Gnosia.*) Ardens stella Coronae Ariadnes.

225. *Ante occasum Majae.*) Sensus est, ante occasum *Plejadum*, quarum una est *Maja* Mercurii mater.

227. *Si vero viciamque* ' *etc.*) IV. Praeceptum *de Tempore serendae viciae, faseli, et lentis: veccia, fagiuolo, lenticchia*.

229. *Cadens mittet, etc.*) Bootes occidens dabit tibi signa non dubia. *Bootes* constellatio ad ursam majorem.

223. *Quinque, etc. Zonae.*) *Zona*, ζονη latine *Cingulum*, *fascia*: sic dicta quia mundum zonae instar circumcingit. Hae zo-

Quam circum extremae dextra laevaque trahuntur
Caerulea glacie concretae atque imbribus atris.
Has inter, mediamque duae mortalibus aegris
Munere concessae Divum; et via secta per ambas,
Obliquus qua se signorum verteret ordo.
Mundus ut ad Scythiam, Riphaeasque arduus arces
Consurgit, premitur Lybiae devexus in Austros.
Hic vertex nobis semper sublimis: at illum
Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi.
Maximus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
Circum, perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentes aequore tingi.
Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
Semper, et obtenta densantur nocte tenebrae:
Aut redit a nobis Aurora, diemque reducit.
Nosque ubi primus equis oriens afflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio praediscere caelo
Possumus: hinc messisque diem, tempusque serendi:
Et quando infidum remis impellere marmor
Conveniat; quando armatas deducere classes,
Aut tempestivam silvis evertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
Temporibusque parem diversis quatuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber,
Multa, forent quae mox caelo properanda sereno,

nae sunt quinque: media *torrida* inter utrumque tropicum comprehensa; duae *frigidae*; duae *temperatae*.

238. *Via secta, etc*) *Zodiacus*.

250. *Mundus, ut, etc.*) Nunc de Polis disserit, qui sunt puncta duo, *Boreale* scilicet, et *Australe*, circa quae mundus volvitur. Sensus est: sicut mundus sublimis attollitur versus Scythiam, ita deprimitur inclinans in austrum Africae.

246. *Arctos.*) Ursas geminas, quae, quippe viciniores polo septentrionali, numquam infra orizontem nostrum descendunt. *Metuentes aequore tingi.*) Id est numquam tingendas.

256. *Tempestivam.*) Hoc est, tempore idoneo caedendis arboribus.

259. *Frigidus, etc.*) V. Praeceptum *de Iis, quae hiberna, et pluvia tempestate agricolis facienda*.

Maturare datur. Durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem; cavat arbore lintres:
Aut pecori signum, aut numeros impressit acervis.
Exacuunt alii vallos, furcasque bicornes,
Atque Amerina parant lentae retinacula viti.
Nunc facilis rubea texatur fiscina virga;
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
Quippe etiam festis quaedam exercere diebus
Fas et jura sinunt: rivos deducere nulla
Relligio vetuit; segeti praetendere sepem;
Insidias avibus moliri: incendere vepres,
Balantumque gregem fluvio mersare salubri.
Saepe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis, lapidemque revertens
Incusum, aut atrae massam picis urbe reportat:
Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
Felices operum. Quintam fuge: pallidus Orcus,
Eumenidesque satae: tum partu terra nefando
Coeumque Japetumque creat, saevumque Typhoea,
Et conjuratos caelum rescindere fratres.
Ter sunt conati imponere Pelio Ossam,
Scilicet, atque Ossae frondosum involvere Olympum;
Ter Pater extructos disjecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, et ponere vites,

261. *Maturare.*) Saepe significat, *celeriter aliquid facere*: hic tamen opponitur verbo *properare*, et significat aliquid cum maturitate et otio, seu tempestive facere neque serius neque citius.

262. *Lintres.*) Ital. *barchette*.

263. *Numeros impressit acervis.*) Modiorum numerum.

264. *Vallos.*) Ital. *pali*.

265. *Amerina.* Ex Ameria in Umbria, ubi frequentes salices.

266. *Rubea virgo.*) Quae fit ex *rubo*, virgulti specie.

268. *Quippe etiam, etc.*) VI. Praeceptum *de iis*, *quae festis diebus exercere licet agricolis.*

274. *Lapidemque ... incusum.*) Lapidem molarem, sive molam incisam.

276. *Ipsa dies alios, etc.*) VII. Praeceptum *de Observatione dierum felicium, et infelicium.*

279. *Coeumque. etc.*) Gigantum praecipuos, qui adversus Deos, ad Phlegram Macedoniae Urbem, aggestis Thessaliae montibus, pugnare ausi. De *Olympo* Ecl. 5. 56.

280. *Fratres.*) Gigantes, Terrae, et Titanis filios.

Et prensos domitare boves, et licia telae
Addere. Nona fugae melior, contraria furtis.
Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
Aut cum sole novo terras irrorat Eous.
Nocte leves stipulae melius, nocte arida prata
Tondentur: noctis lentus non deficit humor.
Et quidam seros hiberni ad luminis ignes
Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto
Interea longum cantu solata laborem
Arguto conjux percurrit pectine telas:
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem,
Et foliis undam tepidi despumat aheni.
At rubicunda Ceres medio succiditur aestu,
Et medio tostas aestu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus: hiems ignava colono.
Frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur,
Mutuaque inter se laeti convivia curant.
Invitat genialis hiems, curasque resolvit;
Ceu pressae cum jam portum tetigere carinae,
Puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
Sed tamen et quernas glandes tunc stringere tempus,
Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta:
Tunc gruibus pedicas, et retia ponere cervis,

285. *Licia telae.*) Ecl. 8. 74.
286. *Fugae melior.*) I. e. veloci itineri.
286. *Multa adeo, etc.*) VII. Praeceptum, *de Iis, quae noctu, ac diu, aestate atque hieme melius praestantur. Lucifer.* Ecl. 6. 85.
292. *Inspicat.*) Ital. *assottiglia.*
294. *Pectine.*) Pecten, instrumentum quo densatur tela.
295. *Aut dulcis etc.*) Hujus versus postrema syllaba e priori sequentis eliditur.
299. *Sere.*) Semina.
303. *Pressae.*) Jactatae mari, et ventis: melius tamen oneratae mercibus.
304. *Coronas.*) Reduces e navigatione coronabant puppes quia in postrema illa navis parte sacrarium erat.
306. *Myrta.*) Fructus myrti arboris, qui maturi denso rubore nigrescunt.
307.) *Gruibus pedicas.*) Laqueos, quibus implicantur pe[illegible]. *Gruibus* posuit pro quibuscumque avibus.

Auritosque sequi lepores: tum figere damas,
Stupea torquentem Balearis verbera fundae,
Cum nix alta jacet, glaciem cum flumina trudunt.
Quid tempestates autumni, et sidera dicam?
Atque ubi jam breviorque dies, et mollior aestas,
Quae vigilanda viris? vel cum ruit imbriferum ver:
Spicea jam campis cum messis inhorruit, et cum
Frumenta in viridi stipula lactentia turgent?
Saepe ego, cum flavis messorem induceret arvis
Agricola, et fragili jam stringeret hordea culmo,
Omnia ventorum concurrere praelia vidi,
Quae gravidam late segetem ab radicibus imis
Sublime expulsam eruerent: ita turbine nigro
Ferret hiems, culmumque levem, stipulasque volantes.
Saepe etiam immensum caelo venit agmen aquarum,
Et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectae ex alto nubes: ruit arduus aether,
Et pluvia ingenti sata laeta, boumque labores
Diluit: implentur fossae, et cava flumina crescunt
Cum sonitu, fervetque fretis spirantibus aequor.
Ipse Pater, media nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextra: quo maxima motu
Terra tremit: fugere ferae, et mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor. Ille flagranti
Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Dejicit: ingeminant Austri, et densissimus imber:
Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
Hoc metuens, caeli menses et sidera serva;
Frigida Saturni sese quo stella receptet:

308. *Figere damas Stupea etc.*) Ordo est: tempus est, torquentem (id est, eum qui torquet) verbera fundae balearis figere damas.

311. *Quid tempestates, etc.*) V. Pars de Tempestatum prognosticis.

312. *Mollior aestas.*) I. e. mitior.

322. *Agmen aquarum,*) Id. est, copiam, et multitudinem.

324. *Collectae ex alto.*) Collectae e mari.

327. *Fervetque fretis.*) Etymon *freti* apposuit, *fretum* enim est mare inter gemini litoris angustias compressum, ibique quasi *fervescens.*

336. *Frigida Saturni, etc. Saturnus,* planeta noxius respondens Capricorno ciet pluvias, respondens Scorpio grandines.

Quos ignis caeli Cyllenius erret in orbes
Imprimis venerare Deos, atque annua magnae
Sacra refer Cereri, laetis operatus in herbis,
Extremae sub casum hiemis, jam vere sereno:
Tunc agni pingues, et mollissima vina:
Tunc somni dulces, densaeque in montibus umbrae.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte favos, et miti dilue Baccho,
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam Chorus, et socii comitentur ovantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta: neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri, torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, et carmina dicat.
Atque haec ut certis possimus discere signis,
Aestusque, pluviasque, et agentes frigora ventos:
Ipse Pater statuit, quid menstrua Luna moneret,
Quo signo caderent Austri; quid saepe videntes
Agricolae propius stabulis armenta tenerent.
Continuo, ventis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis
Montibus audiri fragor; aut resonantia longe
Litora misceri; et nemorum increbescere murmur.
Jam sibi tum a curvis male temperat unda carinis,
Cum medio celeres revolant ex aequore mergi,
Clamoremque ferunt ad litora, cumque marinae
In sicco ludunt fulicae; notasque paludes
Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.

337. *Cyllenius.*) Mercurius, a Cyllene Arcadiae monte sic dictus, in quo natus est.

349. *Quercu.*) Ob memoriam victus prioris, nempe glandium, a quibus ad frumenta, beneficio Cereris, homines revocati.

354. *Quo signo.*) Quo indicio intelligi posset ventos deficere. *Austri.*) Pro quibuslibet procellosis ventis.

356. *Continuo ventis surgentibus, etc.*) Ab hoc versu ad v. 369. affert, ventorum prognostica undecim.

357. *Aridus fragor.*) Qualis est in aridis frondibus.

361. *Mergi.*) Ital. *Smergi.*

363. *Fulicae.*) Ital. *Foliche.*

364. *Ardea.*) Ital. *Aghirone.*

Saepe etiam stellas, vento impendente, videbis
Praecipites caelo labi, noctisque per umbra
Flammarum longos a tergo albescere tractus.
Saepe levem paleam, et frondes volitare caducas,
Aut summa nantes in aqua colludere plumas.
At Boreae de parte trucis cum fulminat, et cum
Eurique Zephyrique tonat domus; omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis navita ponto
Humida vela legit: nunquam imprudentibus imber
Obfuit, aut illum surgentem vallibus imis
Aeriae fugere grues; aut bucula caelum
Suspiciens, patulis captavit naribus auras;
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo;
Et veterem in limo ranae cecinere querelam.
Saepius et tectis penetralibus extulit ova
Angustum formica terens iter: et bibit ingens
Arcus; et e pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis:
Jam varias pelagi volucres, et quae Asiae circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
Certatim largos humeris infundere rores;
Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incassum videas gestire lavandi,
Tum cornix plena pluviam vocat improba voce,
Et sola in sicca secum spatiatur arena.

365. *Saepe etiam stellas, etc.*) Nulla profecto stella caelo labitur; sed hoc e vulgi mente dictum; cui labi aliquando videtur.

307. *At Boreae de parte, etc.*) Ad versum usque 392. prognostica pluviarum colligit duodecim.

371 *Eurique, etc*) Spirat ab oriente brumali Latinis *Vulcarnus* dicitur.

378. *Et veterem, ect.*) Alluditur ad metamorphosim, qua Lyciae rustici in ranas commutati sunt, quod convicium fecissent Latonae, Dianam et Apollinem liberos sinu gestanti, et ad lacum prae siti accedenti.

380. *Et bibit ingens arcus.*) Vulgus veterum putabat arcum caelestem, Irim, cornibus suis haurire aquam e fontibus, eaque nutriri.

383. *Et quae Asiae circum, etc.*) Cycnos intelligit, in Caystri fluminis ripis frequentes. *Cayster* fluvius Asiae minoris. *Rimari.*) Est cibum per terrae rimas vestigare. *Stagna.*) Prata in quae Cayster exundat.

Nec nocturna quidem carpentes pensa puellae
Nescivere hiemem, testa cum ardente viderent
Scintillare oleum, et putres concrescere fungos.
Nec minus ex imbri soles, et aperta serena
Prospicere, et certis poteris cognoscere signis.
Nam neque tum stellis acies obtusa videtur:
Nec fratris radiis obnoxia surgere luna;
Tenuia nec lanae per caelum vellera ferri.
Non tepidum ad solem pennas in litore pandunt
Dilectae Thetidi alcyones: non ore solutos
Immundi meminere sues jactare maniplos:
At nebulae magis ima petunt, campoque recumbunt:
Solis et occasum servans de culmine summo
Nequicquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aere Nisus,
Et pro purpureo poenas dat Scylla capillo:
Quacumque illa levem fugiens secat aethera pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras,
Insequitur Nisus: qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat aethera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces,
Aut quater ingeminant: et saepe cubilibus altis,
Nescio qua praeter solitum dulcedine laeti
Inter se foliis strepitant: juvat imbribus actis,
Progeniem parvam, dulcesque revisere nidos.
Haud equidem credo, quia sit divinitus illis

391. *Testa.*) Lucerna testacea : urceus olearius.

392. *Fungos.*) Scintillas, quae circumfusi aeris humore, et crassitie cum fumo erumpere prohibitae, in lucernis resident, et cumulantur in quamdam fungorum similitudinem.

393. *Nec minus ex imbri*, *etc.* Hoc versu, et seqq. ad y. 414: novem enumerat serenitatis prognostica.

396. *Obnoxia.*) I. e. debitrix.

399. *Alcyones.*) Aves maritimae.

403. *Nequicquam exercet.*) Idest, *non exercet. Noctua*, Ital. *civetta.*

3o4. *Nisus*, *etc.*) Ital. *Falco* (olim *Nisus* rex Megarensium). *Scylla*, sive *Alauda*, *Lodola*, ejus filia. Sensus est: Scylla solvit poenas pro crine purpureo Nisi patris a se secto.

415. *Haud equidem*, *etc.* Causam affert, cur aves, ceteraeque animantes mutationem aeris praesentiunt; non item homo. Ac negat eas habere rationem, et ingenium divitus datum.

Ingenium, aut rerum fato prudentia major.
Verum ubi tempestas, et caeli mobilis humor
Mutavere vias, et Jupiter humidus Austris
Densat, erant quae rara modo: et quae densa, relaxat;
Vertuntur species animorum; et pectora motus
Nunc alios, alios dum nubila ventus agebat
Concipiunt. Hinc ille avium concentus in agris,
Et laetae pecudes, ovantes gutture corvi.
Si vero solem ad rapidum, lunasque sequentes
Ordine respicies; nunquam te crastina fallet
Hora, neque insidiis noctis capiere serenae.
Luna revertentes cum primum colligit ignes,
Si nigrum obscuro comprenderit aera cornu;
Maximus agricolis, pelagoque parabitur imber.
At si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit: vento semper rubet aurea Phoebe,
Sin ortu in quarto (namque is certissimus auctor)
Pura, nec obtusis per caelum cornibus ibit:
Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo,
Exactum ad mensem, pluvia ventisque carebunt:
Votaque servati solvent in litore nautae
Glauco, et Panopeae, et Inoo Melicertae.
Sol quoque et exoriens, et cum se condit in undas,
Signa dabit: solem certissima signa sequuntur,
Et quae mane refert, et quae surgentibus astris.
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe;
Suspecti tibi sint imbres: namque urget ab alto
Arboribusque satisque Notus, pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila se se
Diversi erumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
Heu: male tum mites defendet pampinus uvas:

418. *Mutavere vias,*) Mutavere rationem, et qualitatem aeris.

427. *Luna revertentes.*) Proponit ea prognostica, quae ab astrologia petuntur. *Colligit ignes.*) Quo decrescens amisisse videbatur; et quasi dissipasse.

431. *Phoebe.*) I. e. *Luna.*

437. *Glauco, etc.*) Marinis Numinibus.

Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando,
Hoc etiam, emenso cum jam decedet Olympo.
Profuerit meminisse magis: nam saepe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores.
Caeruleus pluviam denuntiat, igneus Euros:
Sin maculae incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento, nimbisque videbis
Fervere. Non illa quisquam me nocte per altum
Ire, neque a terra moneat convellere funem.
At si, cum referetque diem, condetque relatum,
Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis
Et claro silvas cernes Aquilone moveri.
Denique quid Vesper serus vehat, unde serenas
Ventus agat nubes; quid cogitet humidus Auster
Sol tibi signa dabit; solem quis dicere falsum
Audeat? Ille etiam caecos instare tumultus
Saepe monet, fraudemque, et operta tumescere bella.
Ille etiam extincto miseratus Caesare Romam,
Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
Tempore quamquam illo tellus quoque, et aequora Ponti,
Obscenique canes, importunaeque volucres
Signa dabant. Quoties Cyclopum effervere in agros

456. *Fervere.*) Penultima brevi semper apud Virgilium; ut *fulgere*, *stridere*, *effulgere*, *effervere*; ut infra v. 471.

460. *Aquilone.*) Vento septentrionali, qui et *Boreas* dicitur.

464. *Ille etiam*, *etc.*) VI. Pars. *Digressio de prodigiis quae J. Caesaris caedem aut praecesserunt aut subsequuta sunt.*

457. *Cum caput obscura ferrugine*, *etc.*) Servius de vera Eclipsi interpretatur: negat Scaliger, et explicat de insolito solis pallore, de quo Plin. lib. 2. 80.

468. *Saecula.*) Genus hominum: homines, Lucretii more, cui nihil est ista locutione familiarius.

470. *Obscenique Canes*, *etc.*) Mali ominis: Foeda enim dicuntur omina, et auguria, quae funesta sunt.

Importunaeque volucres.) Vide Plutarchum et Svetonium in Caesare.

471. *Cyclopum effervere in Agros*, *etc.*) *Cyclopes* primi Siciliae abitatores, Neptuni, et Amphitritis filii, sic dicti, quia habebant unicum orbicularem oculum in fronte.

Vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
Flammarumque globos, liquefactaque volvere saxa?
Armorum sonitum toto Germania caelo
Audiit; insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens, et simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis: pecudesque locutae
Infandum! sistunt amnes, terraeque dehiscunt:
Et moestum illacrymat templis ebur, aeraque sudant.
Proluit insano contorquens vortice silvas
Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
Cum stabulis armenta tulit: nec tempora eodem
Tristibus aut extis fibrae apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit, et alte
Per noctem resonare, lupis ululantibus, urbes.
Non alias caelo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsere cometae.

473. *Liquefacta volvere saxa.*) Saxa exesa, ex igne comminuta quae inde magna interdum copia erumpunt.

474. *Armorum sonitum*, *etc.* De hoc prodigio Appianus l. 4. testis est.

475. *Motibus Alpes*) Ovidius Met. 15. 793. Romam tremore concussum dicit. De *Alpibus* Ecl 10. 47.

476. *Vox quoque per locus, etc.*) Ovidius ibidem v. 793.

477. *Simulacra modis*, *etc.*) Plutarchus in Caesare.

578. *Pecudesque locutae.*) Appian. l. 4. hoc testatur.

479. *Sistunt Amnes.*) Unde sequitur inundatio redundantium fluctuum. Horat. Od. 1. 2. haec meminit. De sequenti prodigio, nempe de *Terrae hiatu* nusquam mentio.

480. *Et moestum illacrymat, etc.*) Ex Appiani libro 4.

482. *Fluviorum rex Eridanus.*) Eridanus est Graecis, Latinis Padus, Ital. *il Pò. Rex*, quia fluviorum Italiae maximus.

484. *Tristibus aut extis fibrae.*) Hoc prodigium testantur Cic, de. Divinat. l. 1. 119. Plutarchus, et Val. Maximus. *Exta* sic dicta, quia e visceribus ea Diis praesecantur, quae maxime *extant*. *Fibra* dicitur cujusque rei *extremitas*; inde *fimbriae*.

485. *Aut puteis, etc.*, *et alte per noctem.*) De primo portento silet historia: de secundo vide Appianum lib. 4.

487. *Caelo ceciderunt plura sereno.*) Appianus haec refert loco citato.

588. *Cometae.*) Consule Plutarchum, et Svetonium in Caesare.

Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi.
Nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam, et latos Haemi pinguescere campos.
Scilicet et tempus veniet, cum finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabra rubigine pila:
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.
Dii patrii Indigetes, et Romule, Vestaque mater,
Quae Thuscum Tiberim, et Romana palatia servas,
Hunc saltem everso juvenem succurrere saeclo,
Ne prohibete: satis jampridem sanguine nostro
Laomedonteae luimus perjuria Trojae.
Jampridem nobis caeli te regia, Caesar,
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos
Quippe ubi fas versum, atque nefas, tot bella per orbem,
Tam multae scelerum facies; non ullus aratro
Dignus honos; squallent abductis arva colonis,
Et curvae rigidum falces conflantur in ensem.

489. *Paribus telis.*) Bellum civile: Romani contra Romanos certabant.

490. *Romanas acies iterum.*) Adverbium *iterum* non ad Philippos, sed ad Romanorum exercitum concursum referatur: unde fit hic sensus planissimus; *Ergo Philippi viderunt romanas acies iterum concurrere.*

491. *Bis sanguine nostro Emathiam etc.*) Admissa explicatione superius allata sensus est facilis. Bis sanguine nostro *Emathia*, seu Macedonia redundavit: primum ad Pharsalum, victo Pompejo; iterum ad Philippos, victis Bruto, et Cassio. Licet *Pharsalus*, et *Philippi* non sint proprie in Macedonia, in ejus tamen sunt confinio.

498. *Dii patrii Indigetes etc.*) Semidei, et Romule et Vesta mater.

499. *Thuscum Tiberim.*) Italiae fluvius est Tusciam, sive Etruriam a Latio dividens.

500. *Juvenem.*) Octavianum Caesarem. Ecl. 1. De *Saeclo* supra v. 468.

502. *Laomedonteae, etc.*) Troja sic dicta a Laomedonte ejus rege. *Perjuria*; i. e promissa Diis non persoluta. Odio Deorum in Trojanos romanas quoque calamitates attribuit.

Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum:
Vicinae ruptis inter se legibus urbes
Arma ferunt: saevit toto Mars impius orbe.
Ut cum carceribus sese effundere quadrigae,
Addunt se in spatia, et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

LIBER II.

ARGUMENTUM. *Arborum procreandarum ratio; eaque vel Naturalis, sponte, semine, radice: vel Artificialis avulsione, infossione, propagatione, transpositione, surculo, insitione, et inoculatione. Species arborum; steriles et fructiferae, Quibus quae sola conveniant. Italia aliis terris praelata. Terrae qualitas ut discerni possit. Vites, et earum cura. Et olearum. Laus rusticae vitae cum aliis collatae.*

HActenus arvorum cultus, et sidera caeli:
Nunc te, Bacche, canam: nec non silvestria tecum
Virgulta, et prolem tarde crescentis olivae.
Huc, pater o Lenaee, (tuis hic omnia plena
Muneribus: tibi pampineo gravidus autumno
Floret ager: spumat plenis vindemia labris)
Huc, pater o Lenaee, veni, nudataque musto

509. *Hinc movet Euphrates, illinc etc.)* Significat bellum ab oriente, ab occidente, ab ipsa Italia imminere, a civibus vicinisque urbibus, a Parthis, quorum terminus Euphrates, et a Germanis. *Euphrates.*) Nobilis Armeniae fluvius.

512. *Ut cum carceribus, etc.)* Septis, quibus equi ad cursum parati continebantur.

2. *Nunc te Bacche canam, etc.*) Argumenta alterius hujus libri proponit. Per *Bacchum* vinum intelligita per *Virgulta* silvestres omnes arbores.

3. *Prolem tarde crescentis Olivae.*) Hinc dicta Graecis ο ψιγονος sero genita, ο ψιχαρπος sero fructum ferens.

4. *Pater, o Lenaee)* Bacchi invocatio. *Lenaeus* Bacchi nomen, a ληνος, *Torcular.*

5. *Pampineus, gravidus autumno, etc.)* Nota versum, qui in quinta sede jambum pro spondaeo habet.

6. *Floret ager.*) Vites Autumno non florent; quare hic *florere* est metaphoricum. *Labris.*) Labrum vasis genus; It. *conca, vasca.*

Tinge novo mecum dereptis crura cothurnis.
Principio arboribus varia est natura creandis.
Namque aliae, nullis hominum cogentibus, ipsae
Sponte sua veniunt, camposque, et flumina late
Curva tenent: ut molle siler, lentaeque genistae,
Populus, et glauca canentia fronde salicta.
Pars autem posito surgunt de semine: ut altae
Castaneae, nèmorumque Jovi que maxima frondet
Aesculus, atque habitae Graiis oracula quercus.
Pullulat ab radice aliis densissima silva:
Ut cerasis, ulmisque, etiam Parnassia laurus
Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.
Hos natura modos primum dedit: his genus omne
Silvarum, fruticumque viret, nemorumque sacrorum.
Sunt alii, quos ipse via sibi reperit usus.
Hic plantas tenero abscindens corpore matrum,
Deposuit sulcis: hic stirpes obruit arvo,
Quadrifidasque sudes, et acuto robore vallos,
Silvarumque aliae pressos propaginis arcus

9 *Principio arboribus.*) I. Pars, *De modis, quibus arbores proveniunt, tam a natura, quam ab arte.*

12. *Siler, lentaeque Genistae.*) *Siler*, frutex humilis, et lentus, *Albero senza frondi*, ut ex *Genistae*, Ital. *Ginestra.*

13. *Populus.*) Ital. *Pioppo.* Tria hujus genera, *Alba*, *Nigra*, et quae *Lybica* appellatur. Vide Ecl. 7.61. *Glauca canentia fronde salicta.*) *Salicta*, vel *saliceta*, i. e. salices albentes foliis virentibus.

16. *Aesculus.*) Arbor glandifera frequens in nemore Dodonaeo, quod Jovi sacrum: quidam cum fago confundunt. Ecl. 1. 1.

18. *Cerasis, ulmisque.*) *Cerasus*, ital. *Ciriegio. Ulmus*, arbor nota, *Olmo. Laurus*, Ecl. 2. 54. *Parnassia*, quia frequens in Parnasso, estque in tutela Apollinis.

21. *Fruticum.*) *Frutices*, qui et *virgulta*, sunt ea, quae a radice se statim in ramos effundunt, nec arborescunt.

23. *Hic plantas, etc.*) I. Modus. *Avulsio*, qua stolones, ital. *i rampolli*, una cum fibris, et radiculis e stirpe aut corpore arboris abscinduntur et sulcis mandantur.

24. *Hic stirpes.*) II. Modus, Defossio stirpium, id est, imi, et crassioris trunci cum radicibus.

25. *Quadrifidasque sudes, etc*) III. Modus *Infossio palorum*, sive in quatuor partes, sive in acumen incisorum: Ital. *pali*. *Robore*) Hic truncum ipsum pali significat, qua parte durior est.

26. *Silvarumque aliae, etc*) IV. Modus, *Propagatio* quae in vitibus maxime usui est. Ital *Propaginare*. Dicuntur Plantaria viva, quia non reciduntur e matris corpore.

Expectant, et viva sua plantaria terra.
Nil radicis egent aliae, summumque putator
Haud dubitat terrae referens mandare cacumen.
Quin et caudicibus sectis (mirabile dictu)
Truditur e sicco radix oleagina ligno.
Et saepe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius, mutatamque insita mala
Ferre pyrum, et prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite, o proprios generatim discite cultus,
Agricolae, fructusque feros mollite colendo:
Neu segnes jaceant terrae, juvat Ismara Baccho
Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.
Tuque ades, inceptumque una decurre laborem,
O decus, o famae merito pars maxima nostrae,
Maecenas; pelagoque volans da vela patenti,
Non ego cuncta meis amplecti versibus opto:
Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, ades, et primi lege litoris oram
In manibus terrae: non hic te carmine ficto,
Atque per ambages, et longa exorsa tenebo.
Sponte sua quae se tollunt in luminis auras,

28. *Nil radicis, etc.*) V. Modus, *Infossio summi surculi*, sive taleae e cacumine rami amputatae, quae sine radice crescit et virescit.

30. *Quin et, etc.*) VI. Modus, *Infossio circumsepti stipitis*, qui praecisus ab utraque parte, et ramulis spoliatus, radicem progignit.

32. *Et saepe alterius, etc.*) VII. Modus, *Insitio*, cum surculus unius arboris alteri immittitur; quae quasi in ejus naturam transit. Ital. *innestamento*.

33. *Vertere.*) Idest vertere se; ut G. 3. 65.

35. *Prunis... rubescere corna.*) Cornum est fructus corni arboris, It. *corniola*.

37. *Juvat Ismara, etc.*) *Ismarus*, et *Taburnum* montes pro quibuslibet montibus; et *Ismarus* quidem est mons Thraciae; Taburnus autem (Ital. *Taburo*) mons est Campaniae.

39. *Decurre laborem.*) Allegoria a navigatione desumpta.

41. *Pelagoque volans, etc.*) Rogaverat Virgilius Moecenatem ut secum laborem susciperet: mox idem iterat per allegoriam, invitando ut secum naviget. *Volans.*) idest navigans.

44. *Primi lege litoris oram.*) Ne te, Moecenas, alto mari committas, sed *lege* tantum, id est, stringe terrarum litora.

45. *In manibus terrae.*) Scil. terra sit in promptu, legemus tantum litora; terrae semper erunt velut in manibus nostris.

Infoecunda quidem, sed laeta, et fortia surgunt:
Quippe solo natura subest, tamen haec quoque si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis,
Exuerint silvestrem animum; cultuque frequenti
In quascumque voces artes, haud tarda sequentur.
Nec non et sterilis, quae stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:
Nuuc altae frondes, et rami matris opacant,
Crescentique adimunt foetus, uruntqne ferentem.
Jam, quae seminibus jactis se sustulit, arbos
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram;
Pomaque degenerant succos oblita priores,
Et turpes avibus praedam fert uva racemos.
Scilicet omnibus est labor impendendus; et omnes
Cogendae in sulcum, ac multa mercede domandae.
Sed truncis oleae melius, propagine vites
Respondent; solido Paphiae de robore myrtus;
Plantis edurae coryli nascuntur, et ingens
Fraxinus, Herculeaeque arbos umbrosa coronae,
Chaoniique patris glandes: etiam ardua palma
Nascitur, et casus abies visura marinos.
Inseritur vero ex foetu nucis arbutus horrida:

49. *Solo natura subest.)* *Terra*, cui nativa vis inest fortior ad silvestres arbores, quam ad sativas sustentandas.

50. *Inserat.)* Sensus est: Si quis arbori silvestri surculum ex altero trunco fecundiore inserat, arbor illa exuet naturam silvestrem.

62. *Multa mercede.)* Le. magno sumtu.

63. *Sed truncis oleae, etc.)* Docet quo singulae modo melius arbores per artem tractandae sint.

64. *Paphiae.)* Veneris, a Papho, urbe in insula Cypro, ubi insigniter colebatur.

63. *Edurae Coryli.)* Nuce avellanae, Ital. *Nocciuole. Edurae:* valde durae: litera enim e modo vim verbo auget, ut hoc loco, modo minuit. ut infra v. 78.

66. *Herculeaeque, etc.)* *Populus* Ital. *Pioppo:* ex qua Herculis corona fuit.

67. *Chaoniique Patris glandes.)* Quercus, dicata Jovi in nemore Chaonio, sive Dodonaeo.

68. *Abies)* Ital. *Abete*. apta navibus, unde ei quasi sensum tribuit ad videnda maris pericula,

69. *Arbutus.)* Ital *Corbezzolo*: Horrida, quia raris est foliis. *Fetu nucis,)* Surculo, vel gemma a nuce decerpta.

Et steriles platani malos gessere valentes,
Castaneae fagos, ornusque incanuit albo
Flore pyri, glandemque sues fregere sub ulmis.
Nec modus inserere, atque oculos imponere, simplex:
Nam qua se medio trudunt de cortice gemmae,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoque docent inoleseere libro.
Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
Finditur in solidum cuneis via, deinde feraces
Plantae immittuntur: nec longum tempus, et ingens
Exiit ad caelum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes, et non sua poma.
Praeterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoque, nec Idaeis cyparissis;
Nec pingues unam in faciem nascuntur olivae,
Orchades, et radii, et amara pausia bacca,
Pomaque, et et Alcinoi silvae: nec surculus idem

79. *Steriles platani malos, etc.*) *Platanus*, Ital *Platano*, arbor umbra tantum utilis *Malus.*) Ital. *Mela*.

71. *Castaneue fagus.*) Sensus est: fagus fuit alba flore castaneae. et ornus flore pyri.

72. *Glandemque sues, etc.*) Significat quercus glandiferas ulmis fuisse insitas ad pastum porcorum.

73. *Nec modus inserere etc.*) Describitur insitionis duplex modus: unus, qui proprie *insitio* dicitur, Ital. *innestare*: alter, qui dicitur *inoculatio*, Ital. *innesto a occhio*.

74. *Gemmae.*) Proprie *nodi* sunt: et *germina*, quibus in flores, aut folia arbor protuberat, metaphorice *oculi* dicuntur et *gemmae*.

78. *Enodes.*) Hic, ut superius diximus littera e minuit vim verbo, ut sensus sit: *nodo carentes*.

83. *P. aeterea genus; etc.*) II. Pars, de Variis arborum speciebus. *Lotus*, arbor africana magni usus pro pane et vino: unde et populi dicti Lothophagi. De *cyparissis* G. 1. 20.

84. *Idaeis.*) Mons *Ida* duplex, alter in Phrigia, alter in Creta insula. Hic de ultimo sermo est.

85. *Nec pingues etc.*) Tres enumerat olivarum species, *orchades*, *radios*, qui nomen a figura, et *pausius*, ab antiqua voce *pavire*, i e tundere, quod ad oleum exprimendum tunduntur.

87. *Alcinoi silvae.*) Alcinous Phaeacum rex, hortorum studio celebris.

Crustumiis Syriisque pyris, gravibusque volemis.
Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos.
Sunt Thasiae vites, sunt et Mareotides albae:
Pinguibus hae terris habiles, levioribus illae.
Et passo Psythia utilior, tenuisque Lageos,
Tentatura pedes olim, vincturaque linguam:
Purpureae, preciaeque. Et quo te carmine dicam,
Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.
Sunt etiam Ammineae vites, firmissima vina;
Tmolius assurgit quibus, et rex ipse Phanaeus,
Argitisque minor, cui non certaverit ulla,
Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te, Dis et mensis accepta secundis,
Transierim, Rhodia, et tumidis, Bumaste, racemis.
Sed neque quam multae species, nec nomina quae sint,
Est numerus: neque enim numero comprendere refert.

88. *Crustumiis, etc.*) Tres pyrorum species praecipue laudat: pyra crustumia, Ital. *ghiacciole*: syria, quae et *Tarentino*, Ital. *Bergamotta*. volema, pyra praegrandia, quae volam manus implent, Ital. *pere boncristiano*.

89. *Arboribus*:) Quibus hodiendum vites in Italia fulciuntae.

90. *Quam Methymnaeo, etc.*) Methymna urbs in insula Lesbo vino illustris.

91. *Thasiae, etc.*) Thasus Aegaei maris insula. *Mareotides.*) *Vinum Mareoticum* alii repetunt a *Mareia*, Aegypti lacu, alii a *Mareotide*, quae pars Lybiae, nunc *Barca*, alii ab alia *Mareotide*, quae in Epiro.

93. *Passo Psythia utilior.*) Vitis Psythia aptior ad vinum coctum. *Tenuisque lageos, etc.*) *Lageos* una referens leporis colorem: dicitur *tenuis*, quasi *exiguae virtutis*, ut *olim*, hoc est, *tarde* inebriet.

95. *Purpureae, preciaeque.*) Illae a colore nomen habent, hae a maturitate, quasi *praecoques*, quia cito maturescunt.

96, *Rhaetica.*) Vina regionis Rhaetiae, ubi Tridentina ditio, vallis Tellina etc.

97. *Sunt etiam Ammineae.*) Vinum puto tota sparsum Italia, propter vites ab Amineis Thessaliae populis in Italiam allatas.

98. *Tmolius et Phanaeus.*) Tmolius mons Lydiae, de cujus vino Georg. 1. 5 6. *Phanaeus* mons in Insula Chio. *Assurgit.*) Ital. *prevale*:

99. *Argitisque.*) Genus vitis albam uvam ferentis. *Minor*, i.e. parve.

102. *Bumaste.*) *Bumastus, bumasti*, uva eadem quae bumamma a *βους, bos*, et *μαστος mamma*.

Quem qui scire velit, Libyci velit aequoris idem
Discere quam multae Zephyro turbentur arenae:
Aut, ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Nosse, quot Jonii veniant ad litora fluctus.
Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
Nascuntur; steriles saxosis montibus orni;
Litora myrtetis laetissima: denique apertos
Bacchus amat colles: Aquilonem, et frigora taxi.
Aspice et extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos.
Divisae arboribus patriae, sola India nigrum
Fert ebenum: solis est thurea virga Sabeis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque, et baccas semper frondentis acanthi?
Quid nemora Aethiopum molli canentia lana?
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano proprior gerit India lucos,
Extremi sinus orbis? ubi aera vincere summum
Arboris haud ullae jactu potuere sagittae:
Et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris,

105. *Lybici.*) *Africae*, vel *Lybiae*, quae Africae pars est.

108. *Jonii.*) Jonium mare dicitur non quod Joniam alluit, sed quod Siciliam inter, et Graeciam interfusum est. Nominis origo incerta.

109. *Nec vero terrae, etc.*) III. Pars, *de Variis locis, quibus arbores aliis aliae felicius proveniunt.*

115. *Eoasque domos Arabum.*) *Eoas*, orientales. *Arabia* ingens Asiae regio in tres distincta partes: in *Desertam*, in *Felicem*, et in *Petraeam*. *Gelonos*) Barbaros populos Thraciam ex Virgilio incolentes.

116. *India nigrum fert ebenum.*) Dicitur *hoc ebenum*, et *haec ebenus*. *Tus* ex arbusculis instar lacrymae guttatim fluit. De *India*, et *Sabaeis* Georg. 1. 57.

119. *Balsamaque.*) *Balsamum* est succus cujusdam arbusculae quae in Judaea solum nascitur. *Achanti.*) Ital. *erba brancorsina.*

120. *Quod nemora Aethiopum, etc.*) Cur dicam silvas Aethiopum albentes molli lana. Ital. *Cotone*, *bambagia.*

121. *Velleraque ut, etc.*) Quemadmodum Seres populi deducant e frondibus fila tenuia

122. *Aut quos Oceano, etc.*) Quid describam silvas, quas etc.

123. *Extremi orbis.*) India terrarum terminus habita est.

Media fert tristes succos, tardumque saporem
Felicis mali: quo non praesentius ullum,
Pocula, si quando saevae infecere novercae,
Miscueruntque herbas, et non innoxia verba,
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.
Ipsa ingens arbos, faciemque simillima lauro;
Et, si non alium late jactaret odorem,
Laurus erat: folia haud ullis labentia ventis,
Flos apprima tenax: animas, et olentia Medi
Ora fovent illo, et senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum silvae, ditissima terra,
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiae certent: non Bactra, neque Indi,
Totaque thuriferis Panchaja piguis arenis.
Haec loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere, satis immanis dentibus Hydri,
Nec galeis, densisque virum seges horruit hastis:
Sed gravidae fruges, et Bacchi Massicus humor
Implevere: tenent oleaeque, armentaque laeta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert:
Hinc albi, Clitumne, greges, et maxima taurus
Victima, saepe tuo perfusi flumine sacro,

126. *Media fert, etc.*) Regio Asiae, opibus insignis.

127. *Felicis mali.*) I.e. fortunati, quo nullum certius remedium adversus venena.

134. *Apprima.*) Pro *apprime:* neutrum plurale sine adverbio.

136. *Sed neque Medorum, etc.*) Obiter Italiam commendat.

137. *Ganges... Hermus.*) Fluvii auriferi: *Ganges* Indiam duas in partes mediam dividit. *Hermus* Lydiae fluvius, qui auctus aureo Pactolo in Phocaicum sinum illabitur.

138. *Bactra.*) *Bactrana* regio Asiae inter Parthiam ab occidente, atque Indiam ab oriente. *Bactri*, Populi sunt: *Bactra, orum* urbs, eorum praecipua.

140. *Haec loca, etc.*) Colchidem intelligit, ex qua Jason, magicis Medeae artibus, aureum vellus abstulit. Vide Ovid. Metamorph 7.

143. *Massicus*) Mons in Campania vini ferax.

146. *Clitumne, etc.*) Clitumnus Italiae fluvius, in Umbria. Hic pro Deo illius fluminis praeside ex contextu accipiendus, vel pro Jove ipso, qui *Clitumnus* etiam dictus. *Maxima Taurus victima,*) *Victimae* sunt proprie animalia majora, in quibus *Taurus*: *hostiae* minora, ut *Oves*.

Romanos ad templa Deum duxere triumphos;
Hic ver assiduum, atque alienis mensibus aestas,
Bis gravidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
At rabidae tigres absunt, et saeva leonum
Semina : nec miseros fallunt aconita legentes ;
Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem,
Tot congesta manu praeruptis oppida saxis,
Fluminaque antiquos subter labentia muros ,
An mare, quod supra, memorem, quodque alluit infra ?
Anne lacus tantos? te, Lari maxime, teque
Fluctibus et fremitu assurgens, Benace , marino?
An memorem portus, Lucrinoque addita claustra?
Atque indignatum magnis stridoribus aequor,
Julia qua Ponto longe sonat unda refuso ,
Tyrrhenusque fretis immittitur aestus Avernis?
Haec eadem argenti rivos, aerisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Haec genus acre virum, Marsos, pubemque Sabellam.
Assuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos

148. *Templa Deum.*) Capitolium.

150. *Bis pomis utilis arbos.)* Hyperbolice dictum.

152. *Aconita, etc,*). Herbae venenosae, quae quidem et in Italia nascuntur ; sed Virgilius eas innuit non obesse, quia sunt omnibus nota: *nec fallunt legentes.*

154, *Squameus, etc.*) Sunt item in Italia Serpentes ; sed parvi, neque tanti, quanti alibi: *neque tanto squameus.*

158. *An mare, etc.*) Gemino mari Italia alluitur; *Adriatico* , quod superum vocant , quia est ad septentrionem ; superiorem nobis partem, et *Thyrreno*, quod inferum.

`159. *Te Lari maxime ; teque etc.*) Lacus commemorat duos. Primus est *Larius. Lago di Como* in Ducatu Mediolanensi: alter est *Benacus* , *Lago di Garda* in agro Veronensi.

161. *Lucrinoque, etc.*) *Lucrinus* in Puteolano Campaniae sinu minor est sinus, inter Bajas, et Puteolos. *Avernus* lacus eidem per angustas fauces conjunctus est.

164. *Tyrrhenusque, etc. Avernus.*) Tyrrhenum mare dicitur quidquid aquarum est ab Etruria ad fretum Siculum.

167. *Marsos:*) De *Marsis* Aen. 7.750. De *Sabellis* Aen. 7.665. De *Liguribus* Aen. 10, 185. De *Volscis* Aen. 7. 803.

168. *Verutos.*) Armatos verubus.

Extulit: haec Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello: et te, maxime Caesar,
Qui nunc extremis Asiae jam jam victor in oris
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virum: tibi res antiquae laudis et artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontes:
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen,
Nunc locus arvorum ingeniis, quae robora cuique,
Quis color, et quae sit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terrae, collesque maligni,
Tenuis ubi argilla, et dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent silva vivacis olivae.
Indicio, est tractu surgens oleaster eodem
Plurimus, et strati baccis silvestribus agri.
At quae pinguis humus, dulcique uligine laeta.
Quique frequens herbis, et fertilis ubere campus,
Qualem saepe cava montis convalle solemus

169. *Decios.*) Familiam Romae celeberrimam, ex qua tres exercituum Duces se Diis Manibus pro Patria devoverunt; prior bello latino; alter bello Etrusco; postremus in bello Tarentino contra Pyrrhum. *Marios.*) *C. Marius Arpinas* humili loco natus triumphavit de Jugurtha Numidiae rege, deque Cymbris: *Marius junior* ejus filius, aut ex Sorore nepos, Praeneste obsessus mortem sibi conscivit. *Camillos.*) *M. Furius Camillus* de Vejentibus decenni obsidione victis triumphavit.

171. *Qui nunc extremis: etc.*) Hos versus de bello *Actiaco*, aut potius *Aegyptio* intelligamus.

173. *Saturnia tellus.*) Italia, qua Saturnus latuit.

176. *Ascraeumque.*) Imitatus Hesiodum Ascraeum, qui Georgica conscripsit.

177. *Nunc locus etc.*) IV. Pars *de Arte discernendae naturae cujusque soli.*

180. *Tenuis ubi argilla.*) *Sicca*, nam argilla est pinguis, Ital. *Terra aridu.*

181. *Palladia.*) De *Pallade* Ecl. 2. 61. De *olivae vivacitate* Georg. 2. Oliva dicitur *Palladia*, quia Palladi sacra.

284. *Dulcique uligine.*) *Uligo* proprie est naturalis terrae humor, ex ea numquam recedens. Bene addit *dulci* ad discretionem amarae, et salsae, quae ex Colum. l. 3. 1 vitifero solo deesse debeol.

185. *Fertilis ubere campus.*) *Uber* aliquando sumitur adjective; hic vero substantive, siculi et infra v. 234.

Despicere: huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemque trahunt limum, quique editus Austro.
Et silicem curvis inviseam pascit aratris;
Hic tibi praevalidas olim, multoque fluentes
Sufficiet Baccho vites: hic fertilis uvae,
Hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium vitulosque tueri,
Aut foetus ovium, aut urentes culta capellas;
Saltus, et saturi, petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cycnos,
Non liquidi gregibus fontes, non gramina desunt:
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra fere, et presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum, (namque hoc imitamur arando)
Optima frumentis, non ullo ex aequore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra juvencis:
Aut unde iratus silvam devexit arator,
Et nemora evertit multos ignava per annos;
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit: illae altum nidis petiere relictis;
At rudis enituit impulso vomere campus.

189. *Filicem, etc.*) *Filix, felce:*

192. *Pateris bibamus et auro.*) Hoc est *pateris aureis:*

194. *Lancibus et pandis.*) Patentibus, vel melius, extorum. pondere curvatis, et *repandis*. *Reddere*, verbum est sacrificiorum.

196. *Urentes culta capellas.*) Morsus earum Arboribus exitialis, *Cultu.* Georg. 1. 154.

197. *Saturi Tarenti etc.*) Hoc est fecundi.

198. *Mantua.*) De ejus calamitate in Argumento Ecl. 1:

99. *Herboso flumine.*) Ital. *Menzo.* De *Cycnis* Ecl. 8. 55.

204. *Hoc imitamur arando.*) Hoc unum a ratione contendimus, ut imitemur arte, terram natura sua mollem; ergo signum est eam. quae ex re ipsa mollis et subacta est, esse frumentis aptissimam.

207. *Iratus.*) Offensus ob nimiam silvae sterilitatem

211 *Enituit.*) Pinguis factus est labore assiduo.

Nam jejuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias, roremque ministrat:
Et tophus scaber, et nigris exesa chelydris
Creta, negant alios aeque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum, et curvas praebere latebras.
Quae tenuem exhalat nebulam fumosque volucres;
Et bibit humorem, et, cum vult, ex se ipsa remittit:
Quaeque suo viridi semper se gramine vestit;
Nec scabie, et salsa laedit rubigine ferrum:
Illa tibi laetis intexit vitibus ulmos;
Illa ferax oleae est: illam experiere colendo
Et facilem pecori, et patientem vomeris unci.
Talem dives arat Capua, et vicina Vesevo
Ora jugo, et vacuis Clanius non aequus Acerris.
Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.
Rara sit, an supra morem si densa, requiras:
(Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho;
Densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo)
Ante locum capies oculis, alteque jubebis
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, et pedibus summas aequabis arenas;
Si deerunt, rarum, pecorique, et vitibus almis
Aptius uber erit: sin in sua posse negabunt
Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis,
Spissus ager: glebas cunctantes, crassaque terga

212. *Nam jejuna etc.*) Ita cohaeret oratio: Terra nigra, et putris, aut ex qua erutae sunt silvae, optima est frumento: nam glarea huic contraria vix flores producit. *Glarea*, Ital. *Ghiaja*. *Tophus* *Tufo*, lapis asper, et siccus. *Creta*, terra alba.

214. *Chelydri.*) Sunt proprie testudines marinae; quibusdam tamen sunt Serpentes. De *Casiis*, *roreque marino*, herbis coronariis, Ecl. 2. 49.

224. *Capua et vicina Vesevo.*) *Capua* urbs Campaniae princeps, fertilitate celebris. *Vesevus* Ital. *Vesuvio*, mons Campaniae prope Nolam mire fertilis, praeterquam in cacumine, unde flammas evomit.

225. *Clanius non aequus Acerris.*) *Acerrae* antiquissima Campaniae urbs: hanc amnis *Clanius*, I'. *Agno*, praeterfluit; cujus frequens inundatio pene urbem interdum exhausit, unde ipse non aequus Acerris, et Acerrae *vacuae* hic dicuntur.

234. *Posse negabunt.*) I. e. abnuat se posse.

Expecta, et validis terram proscinde juvencis:
Salsa autem tellus, et quae perhibetur amara,
Frugibus infelix, (ea nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat)
Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos,
Colaque praelorum fumosis deripe tectis.
Hunc ager ille malus, dulcesque a fontibus undae
Ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
Scilicet, et grandes ibunt per vimina guttae.
At sapor indicium faciet manifestus, et ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quae sit tellus, hoc denique pato
Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida majores herbas alit, ipsaque justo
Laetior, ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se praevalidam primis ostendat aristis.
Quae gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,
Quaeque levis, promptum est oculis praediscere nigram,
Et quis cui color: at sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceae tantum, taxique nocentes
Interdum, aut hederae pandunt vestigia nigrae,
His animadversis, terram multo ante memento
Excoquere, et magnos scrobibus concidere montes:
Ante supinatas Aquiloni ostendere glebas,
Quam laetum infodias vitis genus, optima putri

240. *Nec Baccho genus, aut etc.)* Hoc est, terra salsa, et amara adeo ingrata est, ut arbores in ea degenerent, nec amplius ejusdem generis, ac nominis esse videantur.

241. *Qualos Colaque praelorum, etc.)* *Quali* sunt corbes e vimine, calathi, Ecl. 2. 46. *Cola* sunt sacci vel corbes, quae vinum percolant.

244. *Eluctabitur.)* Quasi cum lucta exibit.

230. *Habendo.)* Passiva significatione. *dum habetur.*

252. *Ne sit mihi fertilis illa.)* Terra enim, cujus vis in herbas, et frondes absumitur parum habet virtutis ad fructus ferendos.

254. *Tacitum)* *Etsi de illa taceantur.*

257. *Piceae ... Taxi etc.)* *Picea* Pini species. *Taxus*, Ital. *Tasso.*

259. *His animadversis.)* V. Pars de *Cultura vitis.*

Arva solo: id venti curant, gelidaeque pruinae,
Et labefacta movens robustus jugera fossor.
At si quos haud ulla viros vigilantia fugit,
Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, et quo mox digesta feratur,
Mutata ignorent subito ne semina matrem,
Quin etiam caeli regionem in cortice signant:
Ut quo quaeque modo steterit, qua parte calores
Austrinos tulerit, qua terga obverterit axi,
Restituant. Adeo in teneris consuescere multum est.
Collibus, an plano melius sit ponere vites,
Quaere prius, si pinguis metabere campi,
Densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus.
Sin tumulis acclive solum, collesque supinos,
Indulge ordinibus, nec secius omnis in unguem
Arboribus positis secto via limite quadret.
Ut saepe ingenti bello cum longa cohortes
Explicuit legio, et campo stetit agmen aperto,
Directaeque acies, ac late fluctuat omnis
Aere renidenti tellus, nec dum horrida miscent
Praelia, sed dubius mediis Mars errat armis.
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum:
Non animum modo uti pascat prospectus inanem,
Sed quia non aliter vires dabit omnibus aequas
Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.

268. *Semina.*) Non hic grana sunt, sed surculi. *Malleoli* dicti Ital. *Magliuoli.*

271. *Austrinos etc. Axi..*) Pro Meridie Austrum dicit, ventum inde flantem, de quo Ecl. 2. 58. Pro Septentrione. *Axem,* idest polum simpliciter, qui unus polus a nobis videtur.

175. *Densa* pro *dense,* supra v. 134.

277. *Secius.*) Vel *Sequius. Secus* significat *aliter* prima brevi: *Secius,* vel *Sequius* significat *deterius* pejus, minus, et habet primam longam. *In unguem.*) Exacta, perfectaque ratione.

278. *Secto via limine quadret.*) De arborum dispositione. Altera *Quadrata* dicitur, altera *Quincuncialis.* In priori arbores in quadrangulum dispositae perfectum quadratum referunt: In altera arbores disponuntur in triangulum, et quincuncialem figuram exhibent, Ital. *a Scacchi*

281. *Fluctuat omnis, Aere renidenti tellus.*) Hoc est, splendor aeris et armorum tremulus huc illuc in terra circumvolat.

Forsitan et scrobibus quae sint fastigia, quaeras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco:
Altius, ac penitus terrae defigitur arbos:
Aesculus in primis, quae quantum vertice ad auras
Aethereas, tantum radice in tartara tendit.
Ergo non hiemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt: immota manet, multosque per annos
Multa virum volvens durando secula vincit.
Tum fortes late ramos, et brachia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem:
Neve inter vites corylum sere: neve flagella
Summa pete, aut summas defringe ex arbore plantas.
(Tantus amor terrae) neu ferro laede retuso
Semina, neve oleae silvestres insere truncos.
Nam saepe incautis pastoribus excidit ignis,
Qui furtim pingui primum sub cortice tectus
Robora comprehendit, frondesque elapsus in altas
Ingentem caelo sonitum dedit: inde secutus
Per ramos victor, perque alta cacumina regnat,
Et totum involvit flammis nemus, et ruit atram
Ad caelum picea crassus caligine nubem;
Praesertim si tempestas a vertice silvis
Incubit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi, non a stirpe valent, caesaeque reverti
Possunt, atque ima similes revirescere terra:
Infelix superat foliis oleaster amaris.
Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor,
Tellurem Borea rigidam spirante movere.
Rura gelu tum claudit hiems: nec semine jacto

299. *Corylum.*) Supra, v. 65. Haec arbos nocet vitibus radicum densitate, quae alimenta praeripiunt, *Flagella* arborum summitates intellige.

303. *Nam saepe, etc.*) A vitibus Oleae silvestres removendae, et Ficus, quod alimentum exugant, umbramque inducant maximam.

308. *Ruit.*) Emittit: active hic sumitur.

310. *A vertice.*) A polo septentrionali, qui semper urbis vertex est, et unde ventus validissimus *Aquilo*.

Concretam patitur radicem affigere terrae.
Optima vinetis satio est, cum vere rubenti
Candida venit avis longis invisa coulbris;
Prima vel autumni sub frigora, cum rapidus sol
Nondum hiemem contingit equis jam praeterit aestas.
Ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis:
Vere tument terrae, et genitalia semina poscunt.
Tum pater omnipotens foecundis imbribus aether
Conjugis in gremium laetae descendit, et omnes
Magnus alit, magno commistus corpore foetus.
Avia tum resonant avibus virgulta canoris,
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager: Zephyrique repentibus auris
Laxant arva sinus: superat tener omnibus humor;
Inque novos soles audent se gramina tuto
Credere, nec metuit surgentes pampinus Austros;
Aut actum caelo magnis Aquilonibus imbrem:
Sed trudit gemmas, et frondes explicat omnes.
Non alios prima crescentis origine mundi
Illuxisse dies, aliumve habuisse tenores
Crediderim: ver illud erat, ver magnum agebat
Orbis; et hibernis parcebant flatibus Euri:
Cum primum lucem pecudes hausere, virumque
Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
Immissaeque ferae silvis, et sidera caelo.
Nec res hunc tenerae possunt perferre laborem,

320. *Candida, etc.*) Ciconia, Ital. *Cicogna.*

322. *Hyemem contigit aquis.*) Tropicum Capricorni quem ubi attigit, tum bruma, et hiems summa.

325. *Tum Pater, etc*) Aether, sive Aer per Jovem a poetis, terra per Junonem adumbrata est. Inter utrumque quoddam quasi conjugium.

336. *Non alios, etc*) Disceptatur verno an autumno Mundus conditus. Pene omnes (praeter Poetas qui stant pro Vere) favent Autumno, ob frugum maturitatem.

342. *Virumque ferreas progenies.*) *Virum* pro *Virorum*. Alludit hic Poeta ad ferream aetatem, reparatumque humanum genus post diluvium a Deucalione, et Pyrrha.

343. *Nec res hunc tenerae.*) Mundi res vere nasci conveniens omnino, quippe tenerae, et ruentes nec aestatem, nec hiemem ferre potuissent.

Si non tanta quies iret frigusque, caloremque
Inter, et exciperet caeli indulgentia terras.
Quod superest, quaecumque premes virgulta per agros,
Sparge imo pingui, et multa memor occule terra,
Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas,
Inter enim labentur aquae, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata. Jamque reperti,
Qui saxo super, atque ingentis pondere testae
Urgerent: hoc effusos munimen ad imbres:
Hoc, ubi hiulca siti findit Canis aestifer arva.
Seminibus positis, superest ducere terram
Saepius ad capita, et duros jactare bidentes,
Aut presso exercere solum sub vomere, et ipsa
Flectere luctantes inter vineta juvencos.
Tum leves calamos, et rasae hastilia virgae,
Fraxineasque aptare sudes, furcasque bicornes:
Viribus eniti quarum, et contemnere ventos
Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac, dum prima novis adolescit frondibus aetas,
Parcendum teneris: et dum se laetus ad auras
Palmes agit laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acies falcis nondum tentanda, sed uncis
Carpendae manibus frondes, interque legendae.
Inde ubi jam validis amplexae stirpibus ulmos
Exierint, tum stringe comas, tum brachia tonde:
Ante reformidant ferrum: tunc denique dura
Exerce imperia, et ramos compesce fluentes:

353. *Canis aestifer.*) *Syrius*, vel *Canicula*, Stella, quae oritur Julio exeunte.

353. *Capita.*) Vitium, et Arborum *Capita* sunt radices, quibus alimentum hauriunt. *Bidentes.*) Hoc istrumentum fodiendae terrae comparatum, nomen a *binis* quasi *dentibus*. Ital. *Bidente*, *Beccastrino*.

356. *Aut presso exercere solum*, *etc.* Ex more Italiae, ubi vites ulmis, aliisque arboribus fulciuntur, adeoque spatium frugum interserendarum relinquunt.

362. *Tabulata.*) Ital. *Pengola.*

364. *Laxis per purum ... habenis*, *etc.*) Metaphora ab equis desumpta.

Texendae sepes etiam, et pecus omne tenendum est:
Praecipue dum frons tenera, imprudensque laborum;
Cui, super indignas hiemes, solemque potentem,
Silvestres uri assidue, capreaeque sequaces
Illudunt, pascuntur oves, avidaeque juvencae.
Frigora nec tantum cana concreta pruina,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus aestas,
Quantum illi nocuere greges, durique venenum
Dentis, et admorso signata stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Caeditur, et veteres ineunt proscenia ludi:
Praemiaque ingentes pagos, et compita circum
Thesidae posuere: atque inter pocula laeti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.
Nec non Ausonii, Troja gens missa, coloni
Versibus incomptis ludunt, risuque soluto;
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis:
Et te, Bacche, vocant per carmina laeta, tibique
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea foetu:
Complentur vallesque cavae, saltusque profundi,
Et quocumque Deus circum caput egit honestum.
Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis, lancesque, et liba feremus,
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,

374. *Silvestres uri.)* *Bufali.*

381. *Proscenia.)* Theatrum. Pars pro toto. Partes theatri fuere plurimae, inter quae *Proscenium*, ubi agebant Comici.

382. *Praemia,)* Ludi omnes theatrales et Bacchicis ejusmodi ludicris ortum habuere; quibus victor hircum referebat. *Thesidae. Athenienses* a Theseo rege sic dicti.

384. *Unctos saliere per Utres.)* Praecipua pars Bacchicorum ludorum erat saltus per pelles hircinas, in contemptum hircorum, quod hirus animal viti infestum.

383. *Ausonii Coloni.* Non Agricolae, sed Trojani, qui Aenea duce, Ausoniam incoluerunt, idest *Italiam*

389. *Oscilla suspendunt.)* Imaguncula fictiles Bacchum referentes: *oscillum* diminutivum ab *os*, *oris*, unde etiam *osculum.*

394. *Liba.)* Placentae genus, ital *Focaccia.* Ecl. 7. 32.

395. *Et ductus.)* Verba solemnia: ominosum enim erat in sacrificiis si victima vi traheretur.

Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.
Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
Cui numquam exhausti satis est, namque omne quotannis
Terque, quaterque solum scindendum, glebaque versis
Aeternum frangenda bidentibus: omne levandum
Fronde nemus, redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in se sua per vestigia volvitur annus.
Et jam olim, seras posuit cum vinea frondes,
Frigidus et silvis Aquilo decussit honorem:
Jam tum acer curas venientem extendit in annum
Rusticus, et curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens, fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, et vallos primus sub tecta referto,
Postremus metito. Bis vitibus ingruit umbra:
Bis segetem densis obducunt sentibus herbae.
Durus uterque labor. Laudato ingentia rura,
Exiguum colito, necnon etiam aspera rusci
Vimina per silvam, et ripis fluvialis arundo
Caeditur, incultique exercet cura salicti.
Jam vinctae vites, jam falcem arbusta reponunt:
Jam canit extremos effoetus vinitor antes.
Sollicitanda tamen tellus, pluvisque movendus,
Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.
Contra, non ulla est oleis cultura: neque illae
Procurvam expectant falcem, rastrosque tenaces,

396. *Colurnis.*) Corylum, et hircum viti infestum dixit: bene igitur utrumque in Bacchi sacrificiis adhibendum docet; hircum ut victimam; corylum ut veru materiam

401. *Actus in orbem.*) Idest *continuus.*

406. *Curvo Saturni dente.*) *Falce.* Dicitur *Saturni*, quia Saturni gestamen est.

413. *Aspera rusci vimina.*) *Ruscus* vel *ruscum*, ital. *rusco*, de quo Ecl. 7. 41. *Salictum*, Ital. *salceto.*

417. *Vinitor antes*) *Antes* sunt ordines vitrum qui sunt ante ceteros positi.

419. *Metuendus Juppiter uvis.*) Aer, grandine, et pluviis intempestivis infestus.

420. *Contra non, etc*) Laboriosae vitis culturae facilem opponit oleae culturam.

Cum semel haeserunt arvis, aurasque tulerunt.
Ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
Sufficit humorem, et gravidas cum vomere fruges.
Hoc pinguem, et placitam paci nutritor olivam.
Poma quoque, ut primum truncos sensere valentes,
Et vires habuere suas, ad sidera raptim
Vi propria nituntur, opisque haud indiga nostrae.
Nec minus interea foetu nemus omne gravescit,
Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis.
Tondentur cytisi, taedas silva alte ministrat,
Pascunturque ignes nocturni, et lumina fundunt.
Et dubitant homines serere, atque impendere curam?
Quid majora sequar? salices, humilesque genistae,
Aut illae pecori frondem, aut pastoribus umbram
Sufficiunt, sepemque satis, et pabula melli;
Et juvat undantem buxo spectare Cytorum,
Naryciaeque picis lucos: juvat arva videre,
Non rastris hominum, non ulli obnoxia curae.
Ipsae Caucaseo sterites in vertice silvae,
Quas animosi Euri assidue franguntque feruntque.
Dant alios aliae foetus, dant utile lignum
Naviglis pinos, domibus cedrosque, cupressosque.
Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
Agricolae, et pandas ratibus posuere carinas.

424. *Fruges.) Olivas* intellige: qui loquendi modus Poetis perfamiliaris, uti *nemus* pro *vinea*: *messis* pro collectione uvarum, et similia.

425. *Nutritor Olivam.) Nutritor* pro nutri. *Placitam paci*, quia insigne pacis est.

426. *Poma.)* Fructus pro arbore.

431. *Cytisio.)* De Cytiso frutice qui tondetur sagioando pecori. *Taedas*, arbores e picearum genere.

436. *Pabula Melli.)* Apibus, qaae mel conficiunt.

437. *Cytorum.)* Cytorus urbs et mons Galatiae buxo fertilis.

438. *Naryciaeque picis lucos.)* Silvas feraces picearum.

440. *Caucaseo, etc.) Caucasus* pro quolibet monte; uti Eurus pro quovis vento.

444. *Hinc radios, etc.) Hinc* non ad Cedros, vel Cypressos, sed ad Arbores silvestres, quibus rotae conficiuntur, refertur.

445. *Ratibus posuere Carinas.) Rates* proprie sunt ligna colligata, quae per aquam aguntur, Ital. *Chioda Carina* est trabs ima, totius navis fundamentum.

Viminibus salices foecundae, frondibus ulmi,
At myrtus validis hastilibus, et bona bello
Cornus; Ityraeos taxi torquentur in arcus.
Nec tiliae leves, aut torno rasile buxum,
Non formam accipiunt, ferroque cavantur acuto
Necnon et torrentem undam levis innatat alnus
Missa Pado: necnon et apes examina condunt
Corticibusque cavis, vitiosaeque ilicis alvo.
Quid memorandum aeque Baccheja dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam causas dedit: ille furentes
Centauros letho domuit, Rhoetumque Pholumque,
Et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem.
O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
Fundit humo facilem victum justissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit aedibus undam,
Nec varios inhiant puchra testudine postes,
Illusasque auro vestes, Ephyreiaque aera,
Alba nec Assyrio fucatur lana venono:
Nec casia liquidi cerrumpitur usus olivi:
At secura quies, et nescia fallere vita,
Dives opum variarum, at latis otia fundis,
Speluncae, vivique laccus, at frigida Tempe,
Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni
Non absunt: illic saltus, ac lustrafe rarum,
Et patiens operum, parvoque assueta juventus:

48. *Ityrueos*) *Ityraei*, Gens Syria sagittandi arte celebris.
451. *Alnus.*) Ital. *Alno*, arbor nota, *Padus, il Pò*, fluvius in Italia nobilis, pro quovis fluvio. De *examinibus apum* Ecl. 7. 11.
456. *Centauros, etc,*) *Centauri*, et *Lapitae*, vicini sun Thessaliae Populi.
458. *O fortunatos etc.*) Pars ultima, *Digressio de vitae rusticea felicitate.*
462. *Mane salutantum.*) Mos apud Romanos, ut clientes prima luce patronos salutatum venirent.
463. *Testudine postes*) Intelligi hic possunt vel portae in fornicem arcuatae, vel portae vermiculatae, aut tectae laminis testudineis.
464. *Illusasque auro vestes.*) *Ricamate in oro. Ephyreiu aera* hoc est *Aera Corinthia.*
465. *Assyrio veneno.*) I. e. colore assyrio.

Sacra Deum, sanctique patres: extrema per illos
Justitia excedens terris vestigia fecit.
Me vero primum dulces ante omnia Musae,
Quarum sacra fero ingenti perculsus amore,
Accipiant: caelique vias, et sidera monstrent:
Defectus solis varios; lunaeque labores:
Unde tremor terris: qua vi maria alta tumescant
Objicibus ruptis, rursusque in se ipsa residant:
Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hiberni: vel quae tardis mora noctibus obstet,
Sin, has ne possim naturae accedere partes,
Frigidus obstiterit circum praecordia sanguis;
Rura mihi, et rigui placeant in vallibus amnes:
Flumina amem, silvasque inglorius. O ubi campi,
Sperchiusque, et virginibus bacchata Lacaenis
Taygeta! o qui me gelidis in vallibus Haemi
Sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!
Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnes, et inexorabile fatum
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!
Fortunatus et ille, Deos qui novit agrestes,
Panaque, Silvanumque senem, Nymphasque sorores!
Illum non populi fasces, non purpura regum

474. *Justitia excedens.*) Astraea, de qua Ecl. 4. 6.

476. *Quarum sacra fero:*) Poetae Musarum Sacerdotis habiti.

481. *Quid tantum Oceano.*) Hiemem et aestatem significat; et sensus est, quae causa sit cur dies hiberni tam sint in occasum praecipites: et quae mora noctes aestivas differat ac retardet. *Soles* dixit pro *dies*.

483. *Has ne possim, etc.*) Sensus est, si sanguis frigidus circumfusus cordi impediat quominus possim penetrare haec secreta naturae.

487. *Sperchiusque, etc.*) Thessaliae fluvius, hodie *Agriomela*, *Taygetus*, pluraliter *Taygeta*, Mons Laconiae Bacchi Orgiis celebris.

488. *Haemi.*) Qui mons et Thraciae.

490. *Felix qui etc.*) Hi versus philosophiam respiciunt, *Physicam* praesertim, et *Ethicam*, haec in moralibus, illa in naturalibus versatur.

492 *Acherontis avari.*) Acheron inferorum fluvius, de quo Aen. 6. 323. *Avarus* dicitur quia inferi rapiunt omnia.

495. *Non Populi fasces, non etc.*) Hoc est, non movetur Romanorum honoribus per *Fasces* designatis, non divitiis Regum, quas per *purpuram* significat.

Flexit, et infidos agitans discordia fratres,
Aut conjurato descendens Dacus ab Istro:
Non res Romanae, perituraque regna: neque ille
Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere sua, carpsit: nec ferrea jura,
Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta caeca, ruuntque
In ferrum: penetrant aulas, et limina regum.
Hic petit excidiis urbem, miserosque penates,
Ut gemma bibat, et Sarrano indormiat ostro.
Condit opes alius, defossoque incubat auro.
Hic stupet attonitus rostris: hunc plausus hiantem
Per cuneos (geminatur enim) plebisque patrumque
Corripuit, gaudent perfusi sanguine fratrum,
Exilioque domos, et dulcia limina mutant;
Atque alio patriam quaerunt sub sole jacentem.
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor: hinc patriam, parvosque nepotes
Sustinet: hinc armenta boum, meritosque juvencos.
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,

497. *Dacus ab Istro.*) *Daci* nunc *Transilvani*, *Moldavi*, et *Valachi*. *Ister*, Ital. *il Danubio*, maximus Europae in Germania fluvius.

498. *Non res, etc.*) Dicit *regna peritura*, ut aeternum Romanorum imperium intelligatur.

499. *Aut doluit miserans, etc.*) E Stoicorum sententia loquitur; qui ad bene, beateque vivendum omnes motus animi atque affectus ex homine sublatos volebant.

502. *Populi tabularia.*) *Tabularium* locus fuit Romae in atrio Libertatis, ubi publica omnia instrumenta de praediis, vectigalibus, ceterisque publicis reditibus in tabulis, ital. *Registri*, servabantur.

505. *Hic, etc.*) Eos carpit, qui ex urbium domitarum ruinis opes colligunt.

506. *Sarrano indormiat ostro.*) *Purpura*: Murex enim, ex quo purpura, Phoenicum lingua *Sar* dicitur.

508. *Hic stupet attonitus rostris.*) Notat nimium studium audiendi oratores, vel orandi e *rostris*.

509. *Per cuneos, etc.*) Notat studium spectaculorum *Cunei*; sedilia spectaculorum

Aut fetu pecorum, aut Cerealis mergite culmi,
Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.
Venit hiems, teritur Sicyonia bacca trapetis:
Glande sues laeti redeunt, dant arbuta silvae:
Et varios ponit fetus autumnus, et alte
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea dulces pendent circum oscula nati:
Casta pudicitiam servat domus: ubera vaccae
Lactea demittunt: pinguesque in gramine laeto
Inter se adversis luctantur cornibus haedi.
Ipse dies agitat festos: fususque per herbam,
Ignis ubi in medio, et socii cratera coronant,
Te libans, Lenaee, vocat: pecorisque magistris
Velocis jaculi certamina ponit in ulmo:
Corporaque agresti nudat praedura palaestra.
Hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
Hanc Remus, et frater: sic fortis Etruria crevit:
Scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
Septem quae una sibi muro circumdedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictaei regis, et ante
Impia quam caesis gens est epulata juvencis,
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Nec dum etiam audierant inflari classica, nec dum
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus aequor,
Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

517. *Cerealis mergite culmi.*) *Merges* Virgilio videtur esse manipulus spicarum.

519, *Sicyonia bacca trapetis.*) *Sicyon* urbs Achajae ferax oleis. *Trapes* sive *trapetum* mola est, sive torcular olei.

522. *Mitis in apricis.*) Solis ardore maturescit. *Apricus*, Ital. *esposto al sole.*

523. *Circum oscula.*) Hoc est, ab ore pendent.

528. *Cratera coronant.*) Non floribus, sed vino, quod proprie erat *libare.*

531. *Palaestra.*) *Lucta*, ital *Lotta.*

532. *Sabini,*) Romae vicini: agricultura nobiles, armis potentissimi.

536. *Dictaei regis, et ante Impia quam, ect.*) Id est, antequam regnaret Jupiter, qui educatus fuit in Monte Dictaeo, qui Cretae mons est.

ARGUMENTUM. *Vovet Augusto templum Honoris, et monimentum Aeternitatis. Equorum cura, et boum. Taurorum pugnae. Equarum amor. Tractatio ovium, et caprarum. Praecepta de lanicio, de lacte. De canibus alendis, fugandis serpentibus, pecorum morbis. Hinc occasio sumpta describendae pestis, quae grassata est per Alpina, et Venetas regiones.*

Te quoque magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso: vos silvae, amnesque Lycaei.
Cetera, quae vacuas tenuissent carmina mentes,
Omnia jam vulgata. Quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer, et Latonia Delos?
Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno
Acer equis? Tentanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum (modo vita supersit)
Aonio rediens deducam vertice Musas.
Primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas:

1. *Te quoque, magna Pales.*) Dea pastorum, cujus festa celebrabantur 12. Cal. Majas, quo die Romam Romulus fundavit.

2. *Pastor ab Amphryso.*) Apollo, qui ad Amphrysum Thessaliae fluvium pavit greges Admeti regis.

4. *Eurysthea.*) Mycenarum regem, qui Junonis consilio Herculem gravioribus periculis objecit.

5. *Illaudati Busiridis aras.*) Regis Aegypti qui hospites ad aras immolabat, simili que poena cum filio, et ministris mulctatus ab Hercule. *Illaudatus laude indignus*, vel *obscurus.*

6. *Hylas... Latonia Delos.*) Hylas puer Herculi carus. *Delos* insula maris, ubi Latona Dianam, et Apollinem enixa.

7. *Hippodameque.*) Vel *Hyppodamia* Pelopis uxor. *Pelops* dicitur. *humero insignis eburno*, quod pater ejus Tantalus illum Diis epulandum dederit, a cujus esu ceteri abstinuerunt, Cerere excepta, quae Pelopis humerum absumpsit. Jupiter eum suscitavit, humerumque eburnum illi restituit.

10. *Primus ego in patriam.*) In agrum Mantuanum.

11. *Aonio vertice*) *Helicone.*

12. *Primus Idumaeos etc.*) Idest nobiles palmas, quales nascuntur in Idumaea, quae Syriae regio ab Edom filio Esau sic dicta.

Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, et tenera praetexit arundine ripas.
In medio mihi Caesar erit, templumque tenebit.
Illi victor ego, et Tyrio conspectus in ostro,
Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi, Alphaeum linquens, lucosque Molorchi,
Cursibus et crudo decernet Graecia caestu.
Ipse caput tonsae foliis ornatus olivae
Dona feram. Jam nunc solemnes ducere pompas
Ad delubra juvat, caesosque videre juvencos:
Vel scena ut versis discedat frontibus: utque
Purpurea intexti tollant aulaea Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini.
Atque hic undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes aere columnas.

17. *Victor ego, et Tyrio etc.*) Victorum insignia se adhibiturum dicit romano, graecoque more: hi victores gestabant manu palmam illi purpura induebantur.

19. *Cuncta mihi, etc.*) Significat omnem Graeciam ad suos ludos venturam. *Alpheum*, fluvium Peloponnesi. Per *lucos Molorchi* certamina Nemaea intelligit. *Molorchus* fuit Herculis hospes; cujus in gratiam leonem Nemaeum Hercules interfecit.

20. *Caestu* Chirothecae quaedam species est e corio bubulo, eoque crudo, quo pugiles manus et brachia ad pugnam armabant.

21. *Tonsae.*) Concisis foliis apte compositae.

22. *Ducere pompas.*) Pompae erant imagines Deorum ferculis impositae, aliaque ludorum ornamenta, quae ad ostentationem circumferebantur.

24. *Vel scena, ut etc.*) Scena est pars theatri spectantibus adversa, quae aulaeis, velis, aliisque ornamentis decorata actores tegit atque inumbrat.

25. *Intexti tollant aulaea Britanni.*) Britanni nunc Angli et Scoti. *Aulaea*, vela ingentia auro intexta, in quibus acu pictas Julii Caesaris victorias Britannicas, Britanni in scena tollant.

26. *Elephanto.*) Vide Georg. 1. 57.

27. *Gangaridum, etc. Quirini, etc.*) *Gangaridae*, gens Indica circa Gangem. *Quirini*, i. e. Octaviani, qui per adulationem, alter urbis conditor habitus est.

28. *Nilum.*) *Nilus* significat victoriam Alexandrinam de M. Antonio et Cleopatra ab Octaviano relatam.

29. *Navali surgentes, etc.*) Quatuor columnas aereis Aegyptiorum navium rostris ab Augusto conflatas Virgilius significat.

Addam urbes Asiae domitas, pulsumque Niphaten,
Fidentemque fuga Parthum, versisque sagittis:
Et duo rapta manu diverso ex hoste trophaea,
Bisque triumphatas utroque ab litore gentes.
Stabunt et Parii lapides spirantia signa,
Assaraci proles, demissaeque ab Jove gentis
Nomina, Trosque parens, et Trojae Cynthius auctor.
Invidia infelix furias amnemque severum
Cocyti metuet, tortosque Ixionis angues,
Immanemque rotam, et non exsuperabile saxum,
Interea Dryadum silvas, saltusque sequamur
Intactos, tua. Mecoenas, haud mollia jussa.
Te sine nil altum mens inchoat: en age, segnes
Rumpe moras: vocat ingenti clamore Cithaeron,
Taygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum:
Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Caesaris, et nomen fama tot ferre per annos,

30. *Niphaten, Fidentemque, etc.*) Per Niphatem Armenia montem Armenios ipsos intelligit ab Octaviano subactos. De *Parthis* Ecl. 1. 62.

32. *Et duo rapta... bisque triumphatas, etc.*) Explica de gemina clade qua Octavianus M. Antonium affecit; prima ad Actium altera ad Alexandriam in Africano litore.

35. *Assaraci proles, etc.*) Gentis Juliae originem indicat. Ab Jove Assaracus, a quo Anchises: ab hoc Aeneas pater Julii; hic gentis Juliae auctor.

36. *Trojae Cynthius auctor*) Apollo Trojae moenia extruxit Cynthius mons in insula Delo, in qua natus Apollo.

37. *Invidia.*) Eorum supplicium notat, qui Octaviani laudibus obtrectabant.

38. *Cocyti.*) Inferorum est fluvius. *Ixionis angues.*) Ixion fulmine ab Jove dejectus ad inferos, ibique tortis anguibus rotae alligatus est, qua perpetuo circumagitur.

39. *Non exsuperabile saxum.*) Sisyphi supplicium.

43. *Vocat, etc.*) Dicit se vocari eas in regiones quae abundant iis animalibus, quorum culturam hoc libro docturus est.

44. *Taygetique.*) Taygetus mons prope Spartam venatu insignis, atque adeo canibus.

46. *Mox tamen, etc.*) Videtur promittere Aeneida, quae passim Octaviani laudes continent.

Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.
Seu quis Olympiacae miratus praemia palmae
Pascit equos, seu quis fortes ad aratra juvencos,
Corpora praecipue matrum legat. Optima torvae
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento paleria pendent.
Tum longo nullus lateri modus: omnia magna:
Pes etiam, et camuris hirtae sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
Aut juga detrectans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior: quaeque ardua tota,
Et gradiens ima vertit vestigia cauda.
Aetas Lucinam, justosque pati Hymenaeos
Desinit ante decem, post quatuor incipit annos;
Cetera nec foeturae habilis, nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum laeta juventus,
Solve mares: mitte in Venerem pecuaria primus,
Atque aliam ex alia generando suffice prolem.
Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit, subeunt morbi, tristisque senectus;
Et labor, et durae rapit inclementia mortis;
Semper erunt, quarum mutari corpora malis,
Semper enim refice: ac, ne post amissa requiras,
Anteveni, et sobolem armento sortire quotannis.
Nec non et pecori est idem delectus equino.
Tu modo, quos in spem statuis submittere gentis,
Praecipuum jam inde a teneris impende laborem.
Continuo pecoris generosus pullus in arvis
Altius ingreditur, et mollia crura reponit:
Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
Audet, et ignoto sese committere ponti:
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,

48. *Tithoni.)* I. e. Solis.

49. *Seu quis.)* I. Pars. de *Equis et bobus.*

52. *Turpe caput.)* Magnitudine deforme.

56. *Maculis insignis, et albo.)* Maculis albis, ut G. 2. 192.

60. *Lucinam ... Hymenaeos.)* Deam partus, Deosque conjugii.

70. *Semper enim refice.)* Hic *enim* non causam, sed effectum notat: *igitur, itaque. Ne post amissa requiras.)* I. e. ne sero doleas de armenti jactura.

Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga,
Luxuriatque toris animosum pectus: honesti
Spadices, glaucique; color deterrimus albis,
Et gilvo. Tum, si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit: micat auribus, et tremit artus,
Collectumque premens volvit sub naribus ignem.
Densa juba, et dextro jactata recumbit in armo.
At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclaei domitus Pollucis habenis,
Cyllarus, et, quorum Graji meminere poetae,
Martis equi bijuges, et magni currus Achillis.
Talis et ipse jubam cervice effudit equina
Conjugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut jam segnior annis
Deficit, abde domo: nec turpi ignosce senectae.
Frigidus in venerem senior, fustraque laborem
Ingratum trahit: et, si quando ad praelia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos, aevumque notabis
Praecipue: hinc alias artes, prolemque parentum:
Et quis cuique dolor victo, quae gloria palmae.
Nonne vides? Cum praecipiti certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus;

81. *Luxuriatque toris animosum.*) Tori sunt eminentiae masculorum quasi nodosae, ac tumentes.

82. *Spadices.*) Ex rubro nigricantes, badios, *bajo oscuro. Glaucique*: sunt Ital. *pomolati*. *Gilvo*, It. *color di camoscio lavato.*

87. *Duplex spina.*) In equo robusto ac vegeto cavum quiddam videtur per mediam spinam intercurrere.

89. *Talis Amyclaei.*) Sensus est: talis fuit Cyllarus domitus fraeno Pollucis patria Amyclei.

91. *Martis equi, etc.*) *Dimos*, et *Phoebos* bini jugum trahentes in curru Martis. *Achillis* equi, *Balius*, et *Xanthus.*

99. *Nec turpi ignosce senectae.*) I. e. ignosce senectae non turpi.

101. *Artes, prolemque parentum.*) Hoc est; *quorum parentum sint proles:* ital. *di qual razza sieno*. *Artes* Studia quibus apti sunt, bellone, an agro.

Cum spes arrectae juvenum, exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans; illi instant verbere torto,
Et proni dant lora: volat vi fervidus axis:
Jamque humiles, jamque elati sublime videntur
Aera per vacuum ferri, atque assurgere in auras.
Nec mora, nec requies. At fulvae nimbus arenae
Tollitur: humescunt spumis, flatuque sequentum.
Tantus amor laudum, tantae est victoria curae!
Primus Erichthonius currus, et quatuor ausus
Jungere equos, rapidisque rotis insistere victor.
Fraena Pelethronii Lapithae, gyrosque dedere
Impositi dorso: atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, et gressus glomerare superbos.
Aequus uterque labor: aeque juvenemque magistri
Exquirunt, calidumque animis, et cursibus acrem:
Quamvis saepe fuga versos ille egerit hostes,
Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenas;
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
His animadversis, instant sub tempus, et omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem, et pecori dixere maritum:
Florentesque secant herbas, fluviosque ministrant,
Farraque; ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant jejunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes:
Atque ubi concubitus primos jam nota voluptas
Sollicitat, frondesque negant et fontibus arcent.
Saepe etiam cursu quatiunt, et sole fatigant,

113. *Primus Erichthonius, etc.*) Erichthonius quadrigas primus invenit.

115. *Fraena Pelethronii.*) Lapithae Thessaliae populi. *Pelethroni* vel epithetum est Lapitharum, vel nomen cujuspiam Lapithae proprium.

117. *Gressus glomerare.*) Ital. *andar di portante.*

118. *Aequus uterque labor.*) Par laus, et difficultas in utraque arte sive aurigandi, sive equitandi.

121. *Epirum referat, etc.*) Epirus equorum ferax. *Mycenae* urbs Peloponnesi equis nobilis. De *equo Neptuni*, G. 1 14.

124. *Denso pingui.*) I. e. densa pinguedine.

136. *Pubentes herbas.*) Succo plenas.

Cum graviter tunsis gemit area frugibus, et cum
Surgentem ad Zephyrum paleae luctantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertes;
Sed rapiat citius Venerem, interiusque recondat.
Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit, exactis gravidae cum mensibus errant
Non illas gravibus quisquam juga ducere plau-
stris,
Non saltu superare viam sit passus, et acri
Carpere prata fuga, fluviosque innare rapaces.
Saltibus in vacuis pascant, et plena secundum
Flumina: muscus ubi, et viridissima gramine ripa,
Speluncaeque tegant, et saxea procubet umbra.
Est lucos Silari circa, ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen Asilo
Romanum est, oestron Graji vertere vocantes:
Asper, acerba sonans: quo tota exterrita silvis
Diffugiunt armenta: furit mugitibus aether
Concussus, silvaeque, et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiae Juno pestem meditata juvencae.
Hunc quoque (nam mediis fervoribus acrior instat)
Arcebis gravido pecori, armentaque pasces
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
Post partum cura in vitulos traducitur omnis:
Continuoque notas, et nomina gentis inurunt:
Et quos, aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacris, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis invertere glebis.
Cetera pascuntur virides armenta per herbas.
Tu quos ad studium, atque usum formabis agrestem;
Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi;

146. *Est lucos Silari, etc.)* *Silarus*, nunc *Salo*: Italiae fluvius in Lucania.

147. *Alburnum.)* Ital. *Alburno, montagna di Sicignano*, apud Silarum fluvium. *Asilo.)* Ital. *Tafano*.

153. *Inachiae.)* Sive Ius Inachi filiae in juvencam conversae.

156. *Circlos.)* Syncope pro *Circulos*, uti *Saecla*, *Pericla*, etc.

Dum faciles animi juvenum, dum mobilis aetas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte: dehinc, ubi libera colla
Servitio assuerint, ipsis e torquibus aptos
Junge pares, et coge gradum conferre juvencos:
Atque illis jam saepe rotae ducantur inanes
Per terram, et summo vestigia pulvere signent.
Post valido nitens sub pondere faginus axis.
Instrepat, et junctos temo trahat aereus orbes.
Interea pubi indomitae non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes, ulvamque palustrem,
Sed frumenta manu carpes sata: nec tibi fetae
More patrum nivea implebunt mulctralia vaccae;
Sed tota in dulces consument ubera natos.
Sin ad bella magis studium, turmasque feroces,
Aut Alphea rotis praelabi flumina Pisae,
Et Jovis in luco currus agitare volantes:
Primus equi labor est, animos, atque arma videre
Bellantum, lituosque pati, tractuque gementem
Ferre rotam, et stabulo frenos audire sonantes.
Tum magis, atque magis blandis gaudere magi-
stri
Laudibus, et plausae sonitum cervicis amare.
Atque haec jam primo depulsus ab ubere matris
Audiat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius aevi.
At, tribus exactis, ubi quarta accesserit aetas,
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Compositis: sinuetque alterna volumina crurum;

168. *Aptos.*) Ligatos ab *απτω ligo.*

175. *Vescas.*) Edules, quae famem excitent. It. *cose mangerec-cie. Ulva.*) Herba quaelibet palustris.

176. *Sed frumenta, etc.*) Per *frumenta* herbae adhuc tenellae, et recens natae intelligendae sunt; quod probatur iis, quae sequuntur, vocibus, *Carpes sata.*

177. *Mulctralia.*) Vasa mulgendo pecori. Ecl. 3. 30.

180. *Aut Alphea, etc.*). *Pisa*, regio fuit, et pars Elidis, in Peloponneso: in qua *Olympia* urbs, et *Alpheus* fluvius.

183. *Lituosque pati, etc.*) *Lituus*, incurva buccina, e cujus similitudine *lituus* dicitur augurum baculus.

Sitque laboranti similis: tum cursibus auras
Provocet: ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Aequora, vix summa vestigia ponat arena.
Qualis hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
Incubuit, Scythiaeque hiemes, atque arida differt
Nubila: tum segetes altae, campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summaeque sonorem
Dant silvae, longique urgent ad litora fluctus:
Ille volat, simul arva fuga, simul aequora verrens.
Hic vel ad Elei metas, et maxima campi
Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas;
Belgica vel molli melius feret esseda collo.
Tum demum crassa magnum farragine corpus
Crescere jam domitis sinito: namque ante domandum
Ingentes tollent animos, prensique negabunt
Verbera lenta pati, et duris parere lupatis.
Sed non ulla magis vires industria firmat,
Quam Venerem, et caeci stimulos avertere amoris,
Sive boum, sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideo tauros procul, atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositum, et trans flumina lata:
Aut intus clausos satura ad praesepia servant.
Carpit enim vires paullatim, uritque videndo
Femina, nec nemorum patitur meminisse, nec herbae:
Dulcibus illa quidem illecebris, et saepe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantes.
Pascitur in magna silva formosa juvenca:

196. *Qualis hyperboreis, etc.*) De Scythia, Ecl. 1. 66. De *Aquilone*, sive *Borea*, vento septentrionali, Ecl. 7. 51.

202. *Elei... campi spatia, etc.*) Stadium Olympicum in Elide.

204. *Belgica esseda.*) Essedum, vehiculi genus, tam ad iter quam ad bella comparatum.

206. *Ante domandum.*) Antequam domentur.

208. *Lupatis.*) Lupatum, fraenum asperrimum, uncis armatum ferreis, *lupinorum* dentium instar; unde nomen.

215. *Uritque videndo.*) Dum videtur. Gerundia plerumque vim habent passivam, Ecl. 8. 71.

Illi alternantes multa vi praelia miscent
Vulneribus crebris: lavit ater corpora sanguis,
Versaque in obnixos urgentur cornua vasto
Cum gemitu: reboant silvaeque et magnus Olympus.
Nec mos bellantes una stabulare: sed alter
Victus abit, longeque ignotis exsulat oris:
Multa gemens ignominiam, plagasque superbi
Victoris, tum quos amisit inultus amores:
Et stabula adspectans regnis excessit avitis.
Ergo omni cura vires exercet, et inter
Dura jacet pernix instrato saxa cubili,
Frondibus hirsutis, et carice pastus acuta:
Et tentat sese, atque irasci in cornua discit
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Post, ubi collectum robur, viresque receptae,
Signa movet, praecepsque oblitum fertur in hostem:
Fluctus ut in medio coepit cum albescere ponto
Longius, ex altoque sinum trahit: utque volutus
Ad terras, immane sonat per saxa, nec ipso
Monte minor procumbit: at ima exaestuat unda
Vorticibus, nigramque alte subjectat arenam.
Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque
Et genus aequoreum, pecudes, pictaeque volucres
In furias, ignemque ruunt: amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leaena
Saevior erravit campis: nec funera vulgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere

221. *Lavit.*) Hic *lavit*, non est praeteritum a *lavare*, sed praesens a *lavere*.

223. *Olympus.*) Caelum translative, proprie mons in Thessalia, altitudinis procerissimae. Vide Ecl. 5. 56.

228. *Regnis avitis.*) Agris in quibus natus erat, ac veluti dominabatur.

230. *Jacet pernix.*) It. *costante nello sforzo.* Quidam *Pernox*; cum utroque Scaligero.

231. *Carice.*) Planta ex arundineo genere.

236. *Signa movet.*) Metaphora a militibus, qui cum castra movent, signa terrae defixa avellunt.

241. *Subjectat.*) *Superjicit.* It. *getta da sotto in su.*

Per silvas: tum saevus aper, tum pessima tigris:
Heu male tum Libyae solis erratur in agris!
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam frena virum, nec verbera saeva,
Non scopuli, rupesque cavae, atque objecta retardant
Flumina, correptos unda torquentia montes.
Ipse ruit, dentesque sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc, atque illinc humeros ad vulnera durat.
Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat caeca serus freta: quem super ingens
Porta tonat caeli, et scopulis illisa reclamant
Aequora: nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid lynces Bacchi variae? et genus acre luporum,
Atque canum? quid, quae imbelles dant praelia cervi?
Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:
Et mentem Venus ipsa dedit: quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigae.
Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium; superant montes, et flumina tranant.
Continuoque avidis ubi subdita flamma medullis,
Vere magis (quia vere calor redit ossibus) illae
Ore omnes versae in zephyrum, stant rupibus altis,

249. *Libyae.*) Africae pars est, quae vulgo pro Africa tota sumitur. G. 1. 241.

251. *Odor attulit auras?)* Commutatio: id est, aura, sive aer impulsus attulit odorem.

255. *Sabellicus sus.*) Aper, vel sus domesticus, e Sabinorum regione. Aen 7. 656.

261. *Porta tonat caeli.*) Regia, sive templum Jovis. Jupiter a poetis quasi e templo fulminare fingitur.

264. *Lynces.*) Species luporum cervariorum, de quibus Ecl. 8. 3. Has, ut et tigres, currui Bacchus alligarit.

267. *Glauci Potniades, etc.*) Glaucus Sisyphi filius, e Potnia Boeotiae vico ab equabus suis dilaniatus.

269. *Gargara . . . Ascanium.) Gargara*, pars Idae montis. *Ascanius*, Bithyniae fluvius in Asia. Hic pro quolibet monte et fluvio.

Exceptantque leves auras: et saepe sine ullis
Conjugiis vento gravidae (mirabile dictu)
Saxa per et scopulos et depressas convalles
Diffugiunt: non, Eure tuos, neque solis ad ortus:
In Boream, Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
Nascitur, et pluvio contristat frigore caelum.
Hinc demum, Hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum distillat ab inguine virus:
Hippomanes, quod saepe malae legere novercae,
Miscueruntque herbas, et non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore:
Hoc satis armentis Superat pars altera curae,
Lanigeros agitare greges, hirtasque capellas:
Hic labor: hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem.
Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
Raptat amor: juvat ire jugis, qua nulla priorum
Castaliam molli divertitur orbita clivo.
Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
Incipiens, stabulis edico in mollibus herbam
Carpere oves, dum mox frondosa reducitur aestas;
Et multa duram stipula, filicumque maniplis
Sternere subter humum, glacies ne frigida laedat
Molle pecus, scabiemque ferat, turpesque podagras.
Post, hinc digressus, jubeo frondentia capris

278. *Caurumque*) *Caurus*, sive *Corus*, spirat inter septentrionem et occasum.

279. *Pluvio frigore.*) *Frigus* hic pro pluvia tempestate usurpatur, ut *hiems* saepe pro aestiva etiam tempestate. C. 1. 321.

286. *Hoc satis armentis Superat etc.*) II. Pars *de Cultu ovium et caprarum.*

291. *Parnassi.*) De eo monte Phocidis, Ecl. 6. 29. Cujus in radicibus *Castalia* est, sive fons Castalius Musis sacer. De *Pale*, Dea pabuli, supra v. 1.

298. *Filicumque maniplis.*) Filix, Ital *felce*, nota herba.

Arbuta sufficere, et fluvios praebere recentes,
Et stabula a ventis hiberno opponere soli
Ad medium conversa diem: cum frigidus olim
Jam cadit, extremoque irrorat Aquarius anno.
Hae quoque non cura nobis leviore tuendae:
Nec minor usus erit: quamvis Milesia magno
Vellera mutentur Tyrios incocta rubores.
Densior hinc soboles, hinc largi copia lactis.
Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
Laeta magis pressis manabunt flumina mammis.
Nec minus interea barbas, incanaque menta
Cinyphii tondent hirci, setasque comantes,
Usum in castrorum, et miseris velamina nautis.
Pascuntur vero silvas, et summa Licaei,
Horrentesque rubos, et amantes ardua dumos:
Atque ipsae memores redeunt in tecta, suosque
Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem, ventosque nivales,
Quo minus est illis curae mortalis egestas,
Avertes: victumque feres, et virgea laetus
Pabula, nec tota claudes foenilia bruma.
At vero, zephyris cum laeta vocantibus aestas.

301. *Arbuta.*) Fructus arbuti: hic sumuntur pro ipsa arbuto, Ital. *corbezzolo*.

303. *Olim.*) Hic non tempus significat praeteritus, aut futurum: sed praesens, aut indefinitum.

304. *Extremoque irrorat Aquarius anno.*) Annum exprimit eum, qui a Martio incipit, et desinit in Januarium et Februarium: aquarius autem oritur Januario, cadit Februario mense. *Aquarius*, dicitur Ganymedes, quem Jupiter, aquila raptum, suis poculis praefecit: unde urnam habet, aquam fundentis situ. De eo Aen. 5. 252.

306. *Milesia etc.*) Miletus urbs in finibus Joniae et Cariae, lanarum proventu celebrata.

311. *Incanaque menta Cinyphii, etc.*) Idem quod valde cana. *Cinyphii.*) Africani. Cinyps est Africae fluvius.

313.) *Usum in castrorum, etc.*) Ex hircorum pilis nautarum militumque vestes, sacci, funes conficiuntur. De *Lyceo*, monte Arcadiae, Ecl. 10. 15.

321. *Foenilia.*) In promptu semper habens foenum ad alendas capras. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. De *Lucifero*, stella Veneris, Ecl. 6. 86.

In saltus utrumque gregem, atque in pascua mittes:
Luciferi primo cum sidere, frigida rura
Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba est.
Inde, ubi quarta sitim caeli collegerit hora,
Et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,
Ad puteos, aut alta greges ad stagna jubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam:
Aestibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
Sicubi magna Jovis antiquo robore quercus
Ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra.
Tum tenues dare rursus aquas, et pascere rursus
Solis ad occasum, cum frigidus aera vesper
Temperat, et saltus reficit jam roscida luna,
Litoraque halcyonem resonant, et acanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyae, quid pascua versu
Prosequar, et raris habitata mapalia tectis?
Saepe diem, noctemque, et totum ex ordine mensem
Pascitur, itque pecus longa in deserta sine ullis

327. *Quarta sitim etc*) Horas inaequales intelligit, quae diem quemlibet in duodecim partes dividunt, ab ortu solis ad occasum; et noctem quamlibet duodecim in partes. Quo sensu meridies *sexta* hora est; *quarta* nonae nostra respondet. De *cicadis*, it. *cicale*, Ecl. 2. 13. De *arbustis*, Ecl. 1. 40.

330. *Ilignis.*) Ex ilice. *Ilex* arbor glandifera, Ital. *leccio.*

332. *Jovis quercus etc.*) Quomodo sacra sit Jovi, Ecl. 7. 13. Minime intelligendus Maro de sacris lucis, in quos ducere greges nefas erat: sed hic *quercum Jovis*, et *sacram umbram*, generalia esse, non specialia epitheta: quia generatim omnis quercus Jovi, et omne nemus Dianae sacratum est.

336. *Vesper.*) Stella Veneris, Ecl. 6. 86.

338. *Halcyonem.*) De *halcyone* avi, ejusque fabula, G. 1. 399. *Acanthis*, avis, Ital *eurdellino.*

339. *Libyae.*) Libya hic significat eam Africae partem litoralem, quae *Numidia* vocata est: cujus incolae *Numidae*, vel *Nomades*, a νομη *pascuum*; quia pastioni pecorum addicti.

340. *Mapalia.*) *Aedificia Numidarum, quae mapalia illi vocant: oblongo, incurvis lateribus tecta: quasi navium carinae sunt,* inquit Sallustius. Ab his non fere differunt *magalia*, de quibus Aen. 1. 425. *Miratur molem Aeneas, magalia quondam*; nisi quod haec vox primam habet longam, illa brevem.

Hospitiis: tantum campi jacet. Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, laremque,
Armaque, Amyclaeumque canem, Cressamque pharetram.
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Injusto sub fasce viam cum carpit, et hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.
At non, qua Scythiae gentes, Maeoticaque unda
Turbidus et torquens flaventes Ister arenas,
Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
Illic clausa tenent stabulis armenta: neque ullae
Aut herbae campo apparent, aut arbore frondes;
Sed jacet aggeribus niveis informis, et alto
Terra gelu late, septemque assurgit in ulnas,
Semper hiems, semper spirantes frigora Cauri.
Tum sol pallentes haud unquam discutit umbras:
Nec cum invectus equis altum petit aethera, nec cum
Praecipitem Oceani rubro lavit aequore currum.
Concrescunt subitae currenti in flumine crustae;
Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes;
Puppibus illa prius patulis, nunc hospita plaustris,

344. *Laremque .. : Amyclaeumque canem, etc.*) De *Laribus*, et *Penatibus*, Aen. 2. 717. *Amyclae*, urbs Laconiae, It. *Vordonia*, *Cressa*, e Creta, insula Mediterranei maris, cujus incolae sagittandi industria memorabiles.

347. *Injusto sub fasce.*) Qui plus aequo gravis est.

347. 348. *Hosti ante exspectatum, etc.*) Habent exemplaria nonnulla *hostem*, non *hosti*; id est *ante hostem exspectatum, speratum, optatum*; ut animosam Romanorum audaciam notet.

349. *Scythiae gentes etc.*) De iis, Ecl. 1. 66. *Maeotica unda.*) Palus Maeotis, *mar bianco.*

351. *Redit medium Rhodope, etc.*) Mons Thraciae *De axe*, seu polo septentrionali, G. 1. 240.

355. *Septem ... in ulnas.*) *Ulna*, a Graeeco ωλενη est proprie *cubitus*: plerumque spatium a flexu cubiti ad medii digiti partem extremam: atque ita hic sumitur. Hic rigor hiemis, noctisque perpetuitas non convenit proprie Scythiae et Maeoticae regioni; sed iis tantum partibus, quae ad polum accedunt propius. Igitur hyperbolica est haec descriptio, *nullae frondes, nullae herbae* sunt *rarae frondes et herbae*. *Cauri*, venti inter septentrionem et occasum spirantes.

359. *Rubro aequore.*) De mari occidentali intelligendum quod a colore decedentis solis rubescere videtur, aliis ex arenae colore rubro.

Aeraque dissiliunt vulgo, vestesque rigescunt
Indutae, caeduntque securibus humida vina,
Et totae solidam in glaciem vertere lacunae:
Stiriaque impexis induruit horrida barbis.
Interea toto non secius aere ningit:
Intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
Corpora magna boum, confertoque agmine cervi
Torpent mole nova, et summis vix cornibus extant.
Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceaeve agitant pavidos formidine pennae:
Sed frustra oppositum trudentes pectore montem,
Cominus obtruncant ferro, graviterque rudentes
Caedunt, et magno laeti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus, secura sub alta
Otia agunt terra, congestaque robora, totasque
Advolvere focis ulmos, ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
Fermento, atque acidis imitantur vitea sorbis.
Talis hyperboreo septem subjecta trioni

365. *Vertere lacunae.*) Fossae, in quibus aquae pluviae, aliaeque colliguntur. *Vertere*: versae sunt; verterunt-se, ut alibi passim.

366. *Stiria.*) Gutta, diminutivum est *stilla*.

467. *Non secius.*) Non segnius, G. 2. 277.

372. *Puniceaeve formidine pennae.*) *Formido*, funiculus erat, cui plumae implicabantur variis tinctae coloribus, ad feras terrendas, ut in retia agerentur. De colore *puniceo* splendide rubente, Ecl. 5. 17.

374. *Rudentes.*) Hanc vocem tribuit hic *cervis* Aen. 7. 16. *Leonibus*, Aen. 8. 248. *Caco semifero*; Persius Sat. 3. 9. *Asino*, prima producta, quam corripit Virgilius.

380. *Fermento, atque acidis ... sorbis.*) Designat duplicem speciem liquoris, qui vini defectum supplet in frigidioribus plagis. Primus fit *fermento*, id est, fermentatione hordei, tritici, avenae: quod ideo sic appellatur, a *ferveo*, quasi *fervimentum*: et sic fere cerevisia fit, Ital. *birra*. Alter liquor exprimitur e baccis fructibusque acidioribus contusis, qualia sunt poma, pyra, corna, sorba.

381. *Hyperboreo septem, etc.*) De nomine *hyperboreo*, supra v. 199. De nomine *septentrionum* variae sunt sententiae: probabilior illa, quae Varronis est, ita dici a *bobus*, qui *teriones* olim vocati sunt, quia in aratione terram terunt. Signum enim illud Boreale, quod *ursam majorem* appellamus, rustici antiquitus *plaustrum majus* appellavere: ob septem stellas, in eo maxime conspicuas, et in plau-

Gens effrena virum Riphaeo tunditur Euro,
Et pecudum fulvis velantur corpora setis.
Si tibi lanicium curae; primum aspera silva,
Lappaeque, tribulique absint: fuge pabula laete,
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse
Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum; plenoque alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanae, si credere dignum est,
Pan Deus Arcadiae captam te, luna, fefellit,
In nemora alta vocans: nec tu aspernata vocantem.
At cui lactis amor, cytisum, lotosque frequentes
Ipse manu, salsasque ferat praesepibus herbas.
Hinc et amant fluvios magis, et magis ubera tendunt;
Et salis occultum referunt in lacte saporem.
Multi jam excretos prohibent a matribus hoedos;
Primaque ferratis praefigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere horisque diurnis,
Nocte premunt: quod jam tenebris, et sole cadente,
Sub lucem exportans calathis, adit oppida pastor,
Aut parco sale contingunt, hiemique reponunt.

stri, aut junctorum boum formam dispositas. Vicinumque signum dixerunt *Booten*: quia boves illos, sive plaustrum, prae se agere videtur.

382. *Riphaeo Euro.* De *Riphaeis* montibus Moscoviae, valde septentrionalibus, G. 1. 240. *Eurus*, ventus est orientalis; iisque montibus ingruit, qua parte vergunt ad orientem.

385. *Lappaeque tribulique, etc.*) *Lappa*, Ital. *lappola*. *Tribulus*, herba e carduorum genere. Ital. *tribolo*: de iis jam G. 1. 153. *Fuge pabula laeta.*) Quia succus omnis ex hoc cibo in adipem abit, non in lanam.

388. *Nigra subest, etc.*) Plinius l. 8. 47. *Arietum maxime spectantur ora, quia cujus coloris sub lingua habuere venas, ejus et lanicium est in feotu: variumque, si plures fuere.*

392. *Pan Deus etc.*) De *Pane* Eclog. 2. 31.

392. *Cytisum, lotosque.*) Cytisus ita; cytiso genus fruticis pabulo ovium, et caprarum conveniens. *De loto* G. 2. 84.

399. *Praefigunt ora capistris.*) Ut matrum ubera, cum appetunt, pungant, ab iisque repellantur.

402. *Calathis.*) Canistris e vimine. Sunt etiam pocula vinaria, Ecl. 5. 71.

Nec tibi cura canum fuerit postrema; sed una
Veloces Spartae catulos, acremque Molossum
Pasce sero pingui: nunquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursusque luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis Iberos.
Saepe etiam cursu timidos agitabis onagros:
Et canibus leporem, canibus venabere damas·
Saepe volutabris pulsos silvestribus apros
Latratu turbabis agens: montesque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoque agitare graves nidore chelydros.
Saepe sub immotis praesepibus, aut mala tactu
Vipera delituit, caelumque exterrita fugit;
Aut tecto assuetus coluber succedere et umbrae,
Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus,
Fovit humum: cape saxa manu, cape robora pastor,
Tollentemque minas, et sibila colla tumentem
Dejice. Jamque fuga timidum caput abdidit alte,
Cum medii nexus, extremaeque agmina caudae
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.

404. *Nec tibi cura canum, etc.*) III. Pars *de cultura canum.*

405. *Veloces Spartae, etc.*) *Sparta* sive *Lacaedemon*, nobilissima Peloponnesi urbs: *Molossia*, Epiri regio, sic dicta a Molosso, Aen. 3. 292. Spartani canes quos dicimus *levrieri*: Molossi, quos dicimus *alani.*

408. *Iberos.*) Iberi rapinis assueti iidem sunt, qui et Hispani; sive id nominis habuerint ab Ibero, *Ebro*, flumine; sive ab Iberis Asiae populis, unde commigrasse dicuntur.

409. *Onagros.*) Silvestres asinos.

414. *Disce, et, etc*) IV. Pars. *de Rebus pecori infestis.*

415. *Galbaneoque, etc.*) *Galbanum*, succus est, gummi aut turis modo expressus e ferula, cujus nidore serpentes fugantur. *Chelydrus*, serpentis species de quo G. 2.214.

417. *Vipera.*) Serpentis species, sic dicta, quasi *vivipara*; quia cum ceterae serpentes ova pariant, una vipera vivum animal parit.

423. *Agmina caudae.*) Agmen de serpente dicitur, quia corporis pars post partem succedit, atque *agitur*; instar exercitus agminatim praecedentis.

Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis.
Squamea convolvens sublato pectore terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum:
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, et dum
Vere madent udo terrae, ac pluvialibus Austris,
Stagna colit, ripisque habitans hic piscibus atram
Improbus ingluviem, ranisque loquacibus explet.
Postquam exhausta palus, terraeque ardore dehiscunt:
Exilit in siccum, et flammantia lumina torquens
Saevit agris asperque siti atque exterritus aestu.
Ne mihi tum molles sub dio carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas
Cum positis novus exuviis nitidusque juventa
Volvitur, aut catulos tectis, aut ova relinquens,
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas, et signa docebo
Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad vivum persedit; et horrida cano
Bruma gelu; vel cum tonsis illotus adhaesit
Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.

425. *Est etiam ille etc.)* *Chersydrum* significat: nomen ejus a χερσος, *terra*, et υδωρ *aqua*, quia in terra et aquis vivit, frequens in *Calabria*; anguis.

429. *Austris.)* A meridie flantibus. Ecl. 2. 58.

431. *Ingluviem.)* Sinus est gutturis; quo cibus primo ingestus, et adhuc indigestus continetur.

435. *Sub dio.)* Sub divo, *sub Jove frigido*, inquit Horat. Od. 1. 1. 25 sub caelo et aere.

536. *Dorso.)* *Dorso nemoris*, id est, clivo et colle nemoroso, qui in dorsum assurgit.

437. *Cum positis novus exuviis; etc.)* Plinius l. 8. 27. *Anguis* post hiemem pellem exuit, per arcta petrarum foramina transeundo.

438. *Catulos, aut ova, etc.)* *Catuli*, proprie sunt canum fetus; translative, quorumlibet animalium. Videturque dubitare Virgilius, sitne chersydrus, *oviparus*, an *viviparus*, quemadmodum de vipera mox diximus. Probabilius oviparus est; et hic *catuli*, significant fetus ex ovis egressos.

439. *Linguis trisulcis.)* Aristoteles de part. animal. l. 2. 17. serpentum linguam agnoscit longam ac bifidam poetae trifidam: sive quod in modum cuspidis conformata triplex habeat acumen; sive quod ita vibretur celeriter, ut non tantum trifida, sed triplex etiam appareat; unde Ovid. Met. 3. 39. *Tresque micant linguae.*

Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt; udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni:
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurca,
Et spumas miscent argenti, vivaque sulphura,
Idaeasque pices, et pingues unguine ceras,
Scillamque, helleborosque graves, nigrumque bitumen
Non tamen ulla magis praesens fortuna laborum est,
Quam si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os: alitur vitium, vivitque tegendo,
Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
Abnegat, et meliora Deos sedet omnia poscens.
Quin etiam ima dolor balantum lapsus ad ossa
Cum furit, atque artus depascitur arida febris
Profuit incensos aestus avertere, et inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam:
Bisaltae quo more solent, acerque Gelonus,
Cum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quam procul, aut molli succedere saepius umbrae
Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,

448. *Amurca, etc.*) Faex olivarum, vel sedimentum olei.

449. *Spumas, etc.*) *Argenti*, aliter *lithargyrium*, quae materies in argenti fodinis reperitur. Abramus ex Calpurnii Ecl. 5. de vivo argento explicat.

450. *Idaeasque pices.*) *Pix Idaea*, id est optima, qualis est in Ida, sive Cretae insula, sive Troadis monte, duplex enim est.

451. *Scillamque.*) *Seilla* vel *squilla*, bulbi genus. *Helleborus* vel *helleborum*, sive *veratrum*, *grave* dicitur, quia olim noxium habitum est ac *terribile Postea tam promiscuum, ut plerique studiorum gratia, ad providenda acrius, quae commentabantur, saepius sumptitaverint.* Plin. lib. 25. 5. Purgat, e sententia ejusdem, vomitione, et sternutamento. *Bitumen* limus est, cujus natura vicina sulphuri. *Vivaque sulphura*; versus dactylicus, cujus extrema syllaba cum prima versus consequentis eliditur.

460. *Ima ferire pedis, etc.*) Jubet Columella l. 7. 5. *De talo, vel inter duas ungulas, sanguinem emitti.*

461. *Bisaltae quo more, etc.*) Mos ille tribuebatur, non *Bisaltis* dumtaxat, Thraciae populis, neque dumtaxat *Gelonis* populis Scythiae, sed generatim Scythis, Sarmatis, Getis, et Massagetis omnibus.

463. *Lac.*) Vel ovium, vel equorum, cujus item apud eos usus fuit. De *Rhodope, Getis, et Gelonis*, G. 2. 115.

Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, et serae solam decedere nocti;
Continuo culpam ferro compesce, priusquam
Dira per incautum serpant contagia vulgus.
Non tam creber, agens hiemem, ruit aequore turbo,
Quam multae pecudum pestes: nec singula morbi
Corpora corripiunt, sed tota aestiva repente
Spemque, gregemque simul, cunctamque ab origine gentem.
Tum sciat aerias Alpes, et Norica si quis
Castella in tumulis, et Iapidis arva Timavi,
Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna
Pastorum, et longe saltus, lateque vacantes.
Hic quondam morbo caeli miseranda coorta est
Tempestas, totoque Autumni incanduit aestu;
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex, sed, ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.
Saepe in honore deum medio stans hostia ad aram
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,

472. *Tota aestiva.*) *Aestiva* et *hiberna* loca sunt ubi milites per aestatem et hiemem degunt: idque a militibus transtulit ad greges, qui aestivis noctibus non continentur in stabulis, sed in pascuis sub dio.

474. *Tum sciat, aerias Alpes, etc.*) V. Pars; et ultima, sive Epilogus *Descriptio saevissimae pestis*, quae tractum omnem Alpinum, regionem olim pascuis et pecore feracissimam vastaverat. *Alpes*, Montes, qui Italiam a Gallia et Germania disterminat, Eclog. 10. 47. *Norici.*) Natio Germanica, in limite Alpium et ultra Alpes; nunc Bavaria, fortasse et Austria.

475. *Timavi.*) *Timavus* fluvius Carnorum in ea Venetorum ditione, quae Forojuliensis dicitur, *Friuli*.

481. *Tabo.*) *Tabum*, diminuta vox a *tabes*: quae liquefactio est, rei alicujus soliditatem solvens: sumitur vulgo *tabum* pro corrupto sanguine, nec multum differt a *sanie*; hic tamen pro corruptione sumitur.

482. *Simplex.*) Non facilis, ex usu et ordine naturali, sed violenta ac difficilis.

487. *Lanea dum, etc.*) Infula, fuit latior fascia lanea et alba: caput non totum operiens, sed tempora instar diadematis cingens: un-

Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante Sacerdos,
Inde neque impositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere vates:
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejuna sanie infuscatur arena.
Hinc laetis vituli vulgo moriuntur in herbis,
Et dulces animas plena ad praesepia reddunt:
Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit aegros
Tussis anhela sues, ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix studiorum, atque immemor herbae
Victor equus, fontesque avertitur, et pede terram
Crebra ferit: demissae aures: incertus ibidem
Sudor, et ille quidem morituris frigidus: aret
Pellis, et ad tactum tractanti dura resistit.
Haec ante exitium primis dant signa diebus
Sin in processu coepit crudescere morbus,
Tum vero ardentes oculi, atque attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu gravis: imaque longo
Ilia singultu tendunt: it naribus ater
Sanguis; et obsessas fauces premit aspera lingua.
Profuit inserto latices infundere cornu
Laenaeos; ea visa salus morientibus una.
Mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
Ardebant, ipsique suos jam morte sub aegra
(Dii meliora piis, erroremque hostibus illum!)
Discissos nudis laniabant dentibus artus
Ecce autem duro fumans sub vomere taurus
Concidit, et mistum spumis vomit ore cruorem,

de vitta seu taenia pendeat. Hac victimae, sacerdotes, vates coronabantur. *Lanea* quidem, quia lanae magnus in sacris usus fuit: vide Ecl. 8. 64. Aen. 4. 459.

497. *Faucibus angit obesis.*) Bene *angit*; quia *angina* morbus est fauces occupans: *schinanzia*. *Obesis.*) Vel natura, vel morbo.

498. *Infelix studiorum.*) Pari forma dixit Virgilius G. 4. 491. *Victus animi.* Aen. 5. 73. *Aevi maturus.* Aen 11. 73. *Laeta laborum Dido.* Aen. 12. 416. *Fortunatus laborum, etc.*

500. *Incertus ibidem sudor.*) Varius, instabilis; qui modo oritur, modo desinit.

510 *Lenaeos*) Bacchicos.

Extremosque ciet gemitus. It tristis arator
Moerentem abjungens fraterna morte juvencum,
Atque opere in medio defixa relinquit aratra.
Non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt
Prata movere animum: non qui per saxa volutus
Purior electro campum petit amnis: at ima
Solvuntur latera, atque oculos stupor urget inertes,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor, aut benefacta juvant? Quid vomere terras
Invertisse graves? atqui non massica Bacchi
Munera, non illis epulae nocuere repostae.
Frondibus et victu pascuntur simplicis herbae:
Pocula sunt fontes liquidi, atque exercita cursu
Flumina, nec somnos abrumpit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quaesitas ad sacra boves Junonis, et uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo aegre rastris terram rimantur, et ipsis
Unguibus infodiunt fruges, montesque per altos
Contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat: acrior illum
Cura domat: timidi damae, cervique fugaces
Nunc interque canes, et circum tecta vagantur.
Jam maris immensi prolem, et genus omne natantum
Litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.

522. *Electro.*) Electrum purissime fulget: sive pro *succino* sumatur (*ambra*) de quo Ecl. 8. 54. sive pro metallo, de quo Aen 8.402;

526. *Massica Bacchi.*) Vina e Massico monte Campaniae.

531. *Tempore non alio, etc.*) Sensus est: tot tunc temporis boves peste periere, ut sacris ipsis Junoni defuerint, debuerintque homines *uris*, hoc est bobus silvestribus et inaequalibus uti. Vide G. 2. 374.

533. *Donaria.*) Aliquando *dona* significant: hic *templa*, sive loca in quibus dona servantur.

534. *Rastris.*) De iis, Georg. 1. 163.

533. *Insidias explorat.*) Explorando facit.

543. *Fugiunt in flumina phocae.*) Marinae pestilentiae metu, ad flumina praeter consuetudinem fugiunt.

Interit et curvis frustra defensa latebris
Vipera, et attoniti squamis astantibus hydri.
Ipsis est aer avibus non aequus, et illae
Praecipites alta vitam sub nube relinquunt
Praeterea nec jam mutari pabula refert,
Quaesitaeque nocent artes: cessere magistri
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus.
Saevit et in lucem Stygiis emissa tenebris
Pallida Tisiphone: morbos agit ante metumque.
Inque dies avidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum, et crebris mugitibus amnes,
Arentesque sonant ripae, collesque supini.
Jamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo:
Donec humo tegere, ac foveis abscondere discunt.
Nam neque erat coriis usus: nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flamma:
Nec tondere quidem morbo illuvieque peresa
Vellera, nec telas possunt attingere putres:
Verum etiam invisos si quis tentarat amictus,
Ardentes papulae, atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur: nec longo deinde moranti,
Tempore contactos artus sacer ignis edebat,

545. *Hydri.*) Plinius l. 28. 4. *In orbe terrarun pulcherrimum anguium genus est, quod in aqua vivit: hydri vocantur, nullis serpentium inferiores veneno.* Ab υδωρ *aqua.*

550. *Phillyrides Chiron, etc.*) Id est, praestantissimi medici, quales olim fuere *Chiron et Melampus. Chiron* fuit Centaurus, Saturni et Phillyrae filius. *Melampus*, Amythaonis et Dorippes filius, dicitur augurio claruisse, et animalium omnium atque avium percepisse voces.

551. *Stygiis.*) *Styx*, fons Arcadiae est, fluvius habitus inferorum, et a superis tanta veneratione cultus, ut per illum jurarent; et si juramentum violarent, divinitate usuque nectaris per centum annos privarentur. Hic autem honos ei concessus, quia ejus filiae Victoria, Vis, Robur, Zelus, Diis opem adversus Titanas tulerant, ut est apud Hesiodum in Theog. Nomen *απο του στυγερου*, i. e. a tristitia.

552. *Tisiphone.*) Una e Furiis, de quibus G. 1. 278.

566. *Sacer ignis.*) Execrabilis et pestilentialis ignis, i. e. pestis absumebat.

LIBER IV.

ARGUMENTUM. *Mellarii sedes ut designanda. Alveorum materies, et fabrica. Apum seditiones, et pugnae. Breviter de cultura horti, laudata Tarentini cujusdam senis industria. Apum respublica, fetus, victus, patria, leges, foedera pacis ac belli, laboris, et quietis. Providentia, Praesagia tempestatum. Genus, aetas, cultus in reges, ingenium, solertia, et quasi rationis scintillae. Mellatio: cujus duo tempora, ver, et autumnus. Apum morbi, et remedia. Extinctarum restauratio ex putrefacto juvenco: quae refertur inventa Aristaeo: cujus historiae adjicitur Orphei fabula. Epilogus operis*

Protinus aerii melli caelestia dona
Exsequar. Hánc etiam, Maecenas, aspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et praelia dicam.
In tenui labor, at tenuis non gloria: si quem
Numina laeva sinunt, auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent) neque oves, haedique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliaeque volucres;

1. *Aerii mellis caelestia dona.*) Ex aere ros defluit: adhaeretque floribus, et arborum foliis: inde colligitur ab apibus, et mel conficitur. Quare *aeris* et *caeli* donum est.

7. *Numina laeva.*) *Laeva*, modo in bonam, modo in malam partem sumuntur; ut diximus Ecl. 1. 16. Hic in malam. De *Apolline* vatum Deo, Ecl 3. 104.

8. *Principio, etc.*) I. Pars, *de Apum habitatione.*

13. *Squalentia terga lacerti.*) Lacertus, *lucertola*. *Squalor*, *squalidus*, *squaleo*, *squalens*, derivantur a *squamis*: significantque quicquid ita obsitum est, ut squamarum in serpentium pisciumque coriis densitatem et asperitatem referat.

14. *Meropes.*) *Merops* avis, quae et *apiastra* dicitur, Ital. *apaguolo*, apibus infesta.

Et manibus Procne pectus signata cruentis.
Omnia nam late vastant, ipsasque volantes
Ore ferunt: dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes, et stagna virentia musco
Adsint, et tenuis fugiens per gramina rivus:
Palmaque vestibulum, aut ingens oleaster inumbret.
Ut cum prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa juventus;
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transversas salices, et grandia conjice saxa:
Pontibus ut crebris possint consistere, et alas
Pandere ad aestivum solem; si forte morantes
Sparserit, aut praeceps Neptuno immerserit Eurus.
Haec circum casiae virides, et olentia late
Serpylla; et graviter spirantis copia thymbrae
Floreat, irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus; nam frigore mella
Cogit hiems, eademque calor liquefacta remittit.
Utraque vis apibus pariter metuenda; neque illae
Nequicquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras

15. *Manibus Procne, etc.*) Hirundo, in quam Procne versa putatur *Manibus cruentis*; scil. pollutis sanguine filii Itys, quem patri epulandum dederat.

21. *Examina.*) Apum coloniae ad novas sedes quaerendas ex alvearibus egressae, *Sciami*. De iis Ecl. 7. 13.

29. *Neptuno immerserit Eurus.*) *Neptunus* hic pro quibuslibet aquis. *Eurus* pro quolibet vento violentiore.

30. *Casiae virides.*) *Casia*, It. *cannella*, ut quidam putant. *Serpyllum*, *Sermollino*, Ecl. 2. 11. *Thymbra*, herba condimentaria *Santoreggia*. *Violaria*, loca violis consita.

38. *Cera Spiramenta linunt, fucoque et floribus.*) Non cera, neque floribus; sed *melligine*, id est, glutine quodam, unde operis fundamenta conficiunt. *Fuco.*) Herba est, lactucae similis: ex algae genere, *fucus marinus*, a Plinio dicta: hujus aliqua species quadantenus rubet.

Explent, collectumque haec ipsa ad munera gluten
Et visco et Phrygiae servant pice lentius Idae.
Saepe etiam effossis (si vera est fama) latebris
Sub terra fodere larem; penitusque repertae
Pumicibusque cavis, exesaeque arboris antro.
Tu tamen et levi rimosa cubilia limo
Unge fovens circum, et raras superinjice frondes:
Neu proprius tectis taxum sine, neve rubentes
Ure foco cancros; altae neu crede paludi:
Aut ubi odor coeni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hiemem sol aureus egit
Sub terras, caelumque aestiva luce reclusit:
Illae continuo saltus, silvasque peragrant,
Purpureosque metunt flores: et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio qua dulcedine laetae
Progeniem nidosque fovent: hinc arte recentes
Excudunt ceras, et mella tenacia fingunt.
Hinc ubi jam emissum caveis ad sidera caeli
Nare per aestatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramque trahi vento mirabere nubem;
Contemplator: aquas dulces, et frondea semper

41 *Visco et Phrygiae, etc.*) Hoc *viscum*, vel hic *viscus*, Ital. *pania*. Pix Idae montis in Phrygia est optima.

44. *Pumicibusque.*) Pumex, Ital. *Pomice*.

45. *Tu tamen et, etc.*) Etsi intus apes alvearia glutine oblinant, tu tamen unge exterius limo, ad majorem cautelam, etc.

47. *Taxum.*) *Taxus*, Ital. *tasso*, de qua Ecl. 9. 30. ex ejus-succo mel amarissimum conficitur, Ecl 9 30. *Neve rubentes etc.*) Cancri *(granchi)* rubentes cum cocti sunt, nidore nocent apibus *Palus alta* submergit apes: quia lapides desunt, quibus apes inhaerescunt. *Coenum*, nocet odoris gravitate. *Echo*, remisso sono pavidas facit.

51. *Quod superest, ubi etc.*) II. Pars, *de Pabulatione apum, examinibus, pugnis.*

51 *Egit sub terras.*) Sub polum australem, sive antarcticum.

52. *Aestiva luce.*) Calidiore: ver enim hic significat.

44. *Libant*, Degustant, exedunt, Aen. 1. 740.

57. *Excudunt ceras.*) Metaphora a fabris ferrariis ducta, quorum est ferrum *cudere*.

59. *Nare per aestatem liquidam.*) *Nare* saepe pro *volare*: *volare* saepe pro *nare*; mutua translatione sumuntur: vide Aen. 5. 219. *Liquidam.*) Puram, serenam.

Tecta petunt: hunc tu jussos asperge sapores,
Trita melisphylla, et cerinthae ignobile gramen:
Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circum.
Ipsae consident medicatis sedibus: ipsae
Intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint (nam saepe duobus
Regibus incessit magno discordia motu)
Continuoque animos vulgi, et trepidantia bello
Corda licet longe praesciscere: namque morantes
Martius ille aeris rauci canor increpat, et vox
Auditur, fractos sonitus imitata tubarum.
Tum trepidae inter se coeunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem, atque ipsa ad praetoria denasa
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo ubi ver nactae sudum, camposque patentes,
Erumpunt portis: concurritur: aethere in alto
Fit sonitus: magnum mixtae glomerantur in orbem,
Praecipitesque cadunt: non densior aere grando,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
Ipsi per medias acies, insignibus alis,
Ingentes animos angusto in pectore versant:
Usque adeo obnixi non cedere dum gravis, aut hos,
Aut hos, versa fuga victor dare terga subegit.
Hi motus animorum, atque haec certamina tanta
Pulveris exigui jactu compressa quiescent.
Verum ubi ductores acie revocaveris ambos,
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
Dede neci; melior vacua sine regnet in aula.

63. *Melisphylla.*) Non *meliphylla*, Ital. *Melissa*, herba apibus gratissima. *Cerinthae.*) *Cerintha* est *favus*; Ital *fiale*, *favo*.

64 *Tinnitusque cie, et Matris, etc.*) Certum est apes tinnitu aeris colligi unum in locum: gaudione, an metu, dubium. *Cymbala.*) Aerea instrumenta concava, quae percussa tinnitum edebant. *Matris.*) Cybeles matris Deorum.

67. *Duobus Regibus etc.*) *Inter se tanquam civilibus bellis praeiantur.* Hic bellum describitur civile.

69. *Trepidantia.*) Non timida, sed cum festinatione tumu ltuantia.

75. *Praetoria.*) Cellas regum: metaphora ducta a cast rensibu tabernaculis eorum, qui bella administrabant.

Alter erit maculis auro squalentibus ardens:
(Nam duo sunt genera) hic melior, insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis: ille horridus alter
Desidia, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binae regum facies, ita corpora gentis:
Namque aliae turpes horrent, ceu pulvere ab alto
Cum venit, terram sicco spuit ore viator
Aridus: elucent aliae, et fulgore coruscant,
Ardentes auro, et paribus lita corpora guttis.
Haec potior soboles: hinc caeli tempore certo
Dulcia mella premes: nec tantum dulcia, quantum
Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.
At cum incerta volant, caeloque examina ludunt,
Contemnuntque favos, et frigida tecta relinquunt,
Instabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
Eripe: non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti:
Et custos furum atque avium, cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum, pinosque ferens de montibus altis
Tecta serat late circum, cui talia curae:
Ipse labore manum duro terat: ipse feraces
Figat humo plantas, et amicos irriget imbres.

91. *Alter erit, etc.*) III. Pars de *Variis apum speciebus*. *Squalentibus.*) Vide supra v. 13.

102. *Liquida.*) Pura et sine faece. *Bacchi domitura saporem.*) Vel mulsum intelligit, quod fiebat duabus vini mensuris, admixta mellis una: vel quodlibet vinum asperum, quod melle temperabatur. De *Baccho*, Ecl. 5. 69.

108. *Castris audebit vellere signa.*) Metaphora a militia Romanorum: cum castra movebant, evellebant de terra signa.

109. *Croceis.*) Versicoloribus: color certus pro incerto.

110. *Cum falce saligna Hellespontiaci, etc.*) Solebant in hortis Priapi statuam collocare, cum falce e quolibet rudi ligno: pro genere salignum posuit, scil. e salice. De *Priapo* Ecl. 7.33. *Hellespontiacus* dicitur, quia colebatur imprimis Lampsaci, quae urbs est ad fretum Hellespontiacum. *Hellespontus, Stretto di Gallipoli.*

112. *Pinosque.*) Omissis quorumdam nugis, veram pinum intelligas.

Atque equidem, extremo ni jam sub fine laborum
Vela traham, et terris festinem advertere proram;
Forsitan et pingues hortos quae cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti:
Quoque modo potis gauderent intyba rivis,
Et virides apio ripae, tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis: nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentesque hederas, et amantes litora myrtos.
Namque sub Oebaliae memini me turribus altis,
Qua niger humectat flaventia culta Galesus,
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
Jugera ruris erant; nec fertilis illa juvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis olus, albaque circum
Lilia, verbenasque premens, vescumque papaver,
Regum aequabat opes animis; seraque revertens

119. *Biferique rosaria Paesti.*) *Paestum*, oppidum et sinus Lucaniae, *Pesto*: cujus solum rosis nobile, quas bis nempe mensibus Majo et Septembri, ferebat.

120. *Intyba.*) *Cicoria*, Geog. 1. 120.

121. *Ripae.*) Margines fontium. *Apio*) Videsis Ecl. 6.68.

122. *Cucumis.*) *Cocomero*, olus notae figurae.

123. *Narcissum.* Ecl. 2. 48. tardius floret: ideo *sera comantem* vocat: et *sera*, pro *sero*; adjectivum plurale neutrum pro adverbio. *Vimen acanthi* Ital. *brancorsina*, V. Ecl. 3. 45. De *myrtis*, Ecl. 2. 54

125. *Namque sub Oebaliae, etc*) Tarenti: cujus instaurator Phalantus ex Oebalia, seu Laconia profectus.

126. *Qua niger, etc.*) *Galesus*, *Galuso*, Calabriae fluvius est, in sinum Tarentinum defluens: *niger* dicitur a profunditate aquarum, quae nigritiem inde contrahunt. *Flaventia culta.*) Loca culta et flaventia

127. *Corycium senem.*) Vel nomen fuit hujus senis proprium; vel appellativum a gente: *Corycus* enim, mons croci ferax, et oppidum fuit Ciliciae.

130. *Rarum.*) Raris, non densis ordinibus consitum, quod in sterili terra fit.

131. *Verbenasque premens.*) Ital. *verbena*, Ecl. 8. 65. *Premens.*) Plantans: *Vescumque papaver*. Edule, quia semen papaveris melle conditum in secunda mensa apponebatur Romanis. Vescum item minutum ac parvum significat.

Nocte domum, dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus vere rosam, atque autumno carpere poma;
Et cum tristis hiems etiam nunc frigore saxa
Rumperet, et glacie cursus fraenaret aquarum
Ille comam mollis jam tum tondebat acanthi,
Aestatem increpitans seram, zephyrosque morantes.
Ergo apibus fetis idem atque examine multo
Primus abundare, et spumantia cogere pressis
Mella favis: illi tiliae, atque uberrima pinus;
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos,
Eduramque pirum, et spinos jam pruna ferentes,
Jamque ministrantem platanum potantibus umbras.
Verum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis
Praetereo, atque aliis post commemoranda relinquo.
Nunc age, naturas apibus quas Jupiter ipse
Addidit, expediam: pro qua mercede canoros
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae,
Dictaeo caeli regem pavere sub antro.
Solae communes natos, consortia tecta
Urbis habent, magnisque agitant sub legibus aevum;

141, *Tiliae, atque, etc.*) *Tilia, tiglio*: arbor nota. *Pinus uberrima*, plurima, vel potius ferax glutinis, quo apes utuntur ad mellis fundamina.

144. *In versum, etc.*) De arborum ordinata plantatione, G. 2. 278:

145, *Eduramque pirum.*) Duritiem ad lignum referrem; *pirum eduram*, hoc est, arborem jam grandem, et perfectam, quod confirmatur sequentibus verbis: *Spinos jam pruna ferentes.* De hac voce, *edura*, vide G. 2. 64. De *Platano*, ibidem G. 2. 70 *Spinos jam pruna ferentes.*) Spinus significat spinam ipsam, quae in prunum conversa sit per insitionem.

149. *Nunc age, etc.*) IV. Pars, *de Apum republica, et quasi civili prudentia* in melle conficiendo, in rege observando, etc.

151. *Caretum sonitus.*) *Curetes*, seu *Corybantes* Cybelis Sacerdotes. *Sonitus.*) Cymbalis circa cunas obstrepebant, ne vagitus infantem Jovem Saturno patri proderet; quo strepitu apes excitae mella Jovi alendo suppeditarunt. Juppiter beneficii memor, apes, quae antea nihilo erant ceteris muscis sagaciores, ea, quam nos suspicimus, sagacitate donavit: hinc apum facultates *additae* dicuntur

Et patriam solae, et certos novere penates:
Venturaeque hiemis memores, aestate laborem
Experiuntur, et in medium quaesita reponunt.
Namque aliae victu invigilant, et foedere pacto
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam, et lentum de cortice gluten
Prima favis ponunt fundamina; deinde tenaces
Suspendunt ceras: aliae spem gentis adultos
Educunt fetus: aliae purissima mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas.
Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti:
Inque vicem speculantur aquas, et nubila caeli,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a praesepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
Cum properant: alii taurinis follibus auras
Accipiunt, redduntque: alii stridentia tingunt
Aera lacu: gemit impositis incudibus Aetna:
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum.
Non aliter (si parva licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor urget habendi.
Munere quamque suo. Grandaevis oppida curae,
Et munire favos, et Daedala fingere tecta.
At fessae multa referunt se nocte minores,

158. *Victu.*) Pro *victui*, dativus contractus. De *Narcisso*, Ecl. 2. 48. *glutine*, supra v. 38. diximus.

162. *Suspendunt ceras, etc.*) Fornicum instar. De *Nectare*, potu Deorum, Ecl. 5. 71.

165. *Sorti.*) Pro *sorte*: sicut *igni* pro *igne*, G. 1. 267. *Capiti* pro *capite*, Ecl. 5. 71.

168. *Fucos.*) *Vespe.*

170. *Cyclopes, etc.*) De iis, et *Aetna* monte Aen. 3. 569.

175. *In numerum.*) Certo quodam ordine, ac numeroso malleorum concentu.

177. *Cecropias,*) Atticas: mel autem Atticum celebre.

179. *Daedala.*) A Daedalo ingeniosissimo Atheniensi fabro, artificiosa quaelibet opera *Daedala*, vel *Daedalea* dicta sunt. De eo plura Aen. 6. 29.

Crura thymo plenae: pascuntur et arbuta passim,
Et glaucas salices, casiamque, crocumque rubentem,
Et pinguem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis, nusquam mora: rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussantque oras, et limina circum.
Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis pluvia impendente recedunt
Longius, aut credunt caelo adventantibus Euris:
Sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur,
Excursusque breves tentant, et saepe lapillos,
Ut cymbae instabiles fluctu jactante saburram,
Tollunt: his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fetus nixibus edunt.
Verum ipsae e foliis natos, et suavibus herbis
Ore legunt: ipsae regem, parvosque quirites
Sufficiunt, aulasque, et cerea regna refingunt.
Saepe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angusti terminus aevi
Excipiat (neque enim plus septima ducitur aestas)
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum

186. *Vesper.*) Stella Veneris, Ecl. 6. 86.

192. *Euris.*) Quibuslibet ventis, proprie tamen orientalibus.

195. *Saburram*) Arenam graviorem, qua naves ad certam mensuram onerantur, Ital. *Savorra*.

201 *Quirites.*) Cives, ducta metaphora a Romanis civibus, qui dicti sunt *Quirites*.

203. *Duris in cotibus.*) *Cos* usurpatur saepe pro lapide, qui ferro acuendo adhibetur. Hic tamen et alibi pro quolibet lapide aspero; et caute.

Praeterea regem non sic Aegyptus, et ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes
Observant. Rege incolumi, mens omnibus una est:
Amisso, rupere fidem; constructaque mella
Diripuere ipsae, et crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes,
Et saepe attollunt humeris, et corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.
His quidam signis, atque haec exempla secuti;
Esse apibus partem divinae mentis, et haustus
Aethereos dixere; Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris, caelumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum.
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum; sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere caelo.
Si quando sedem angustam, servataque mella
Thesauris relines: prius haustu sparsus aquarum
Ora fove, fumosque manu, praetende sequaces.
Bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis,

210. *Regem non sic, etc.*) Comparat obsequia apum erga reges, cum studio populorum; eorum maxime qui deliciis fracti dominos quasi servili cultu adorabant.

214. *Crates etc.*) Quia favi in modum craticularum cancellati sunt

220. *Esse apibus partem, etc.*) Sequitur hic doctrinam Pythagorae et Platonis. Pythagoras enim attenta apum industria ait: *fateamur necesse est, etiam apes partem habere divinitatis.* Platonis autem opinio est in Timaeo, Deum, cum mundum condidit, astris parem distribuisse numerum animarum, singulisque astris singulas attribuisse, quasi totidem vehiculis. Pythagorae autem et Platonis communis sententia est, animam esse interitus exspertem, et, cum exit, pervenire in cognitam sibi animam mundi. Ex his igitur sententiis docet Virgilius, *morti non esse locum*, i. e. exinanitioni; deinde animam reverti *sideris in numerum.*

229. *Relines, etc.*) Aperies, detracta omni materia, qua totum alveare apes *linunt. Hausta sparsus aquarum Ora fove.*) Supple, *et deinde projice in pluviae modum.*

231. *Bis gravidos cogunt, etc.*) V. Pars, *de Mellationis temporibus*; verno scilicet, et autumnali. Per *gravidos fetus*, haud dubie mella intelligit, quae sunt fructus apum.

Taygete simul os terris ostendit honestum
Plejas, et Oceani spretos pede repulit amnes;
Aut eadem sidus fugiens ubi piscis aquosi,
Tristior hibernas caelo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, laesaeque venenum
Morsibus inspirant, et spicula caeca relinquunt
Affixae venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin duram metues hiemem, parcesque futuro,
Contusosque animos, et res miserabere fractas;
At suffire thymo, cerasque recidere inanes
Quis dubitet? nam saepe favos ignotus adedit
Stellio, lucifugis congesta cubilia blattis:
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis;
Aut durum tineae genus, aut invisa Minervae
In foribus laxos suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Complebuntque foros, et floribus horrea texent

232. *Taygete simul, etc.)* Una e *Pleiadibus*, sub qua sex etiam alias comprehendit.

233. *Oceani amnes.)* Idest aquas.

234. *Sidus fugiens piscis aquosi.)* Quicquid alii senserint per piscem aquosum, intellige *hydram*, qui serpens est in aquis degens, unde nomen: hoc enim sidus, etsi in occasu Pleiadum gradibus circiter quinquaginta ab iis distet, tamen eas subsequitur, iisque videtur imminere

238. *Animasque in vulnere ponunt.)* Hoc inde fit, quia aculeus cum alvo consertus est; cum infixus fuerit, e vulnere retrahi nequit sine alvi ruptione.

239. *Sin duram, etc.)* Si timens per hiemem deficientibus floribus apes fame perituras; relinque partem mellis ad cibum hibernum; et interim purga alvearia a noxiis pestibus; ut sunt stellio, Ital. *Tarantola*, blatta, *Tarlo*, fucus, *Vespa*, crabro, *Calabrone*, tinea, vermiculi genus corrodens vestes et alia, etc.

246. *Invisa Minervae aranea.)* Arachne, Lydia, lanificii arte cum Minerva contendit: victa laqueo sibi vitam abstulit, et a Minerva in araneam transformata est.

250. *Foros.)* *Fori* sunt spatia in navibus apertiora, tabulata, in quibus inceditur; nomen, vel a *ferendo*, vel quod *foris* emineant. Hic pro cellulis melleis usurpantur.

Si vero (quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit) tristi languebunt corpora morbo,
Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis;
Continuo est aegris alius color, horrida vultum
Deformat macies: tum corpora luce carentum
Exsportant tectis, et tristia funera ducunt:
Aut illae pedibus connexae ad limina pendent:
Aut intus clausis cunctantur in aedibus omnes,
Ignavaeque fame, et conctracto frigore pigrae.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant;
Frigidus ut quondam silvis immurmurat Auster,
Ut mare sollicitum stridet refluentibus undis,
Aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic jam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem, et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallae admiscere saporem,
Arentesque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel psythia passos de vite racemos,
Cecropiumque thymum, et graveolentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolae, facilis quaerentibus herba.
Namque uno ingentem tollit de cespite silvam:
Aureus ipse; sed in foliis, quae plurima circum
Funduntur, violae sublucet purpura nigrae.
Saepe Deum nexis ornatae torquibus arae.
Asper in ore sapor: tonsis in vallibus illum

251. *Si vero, etc*) VI. Pars, *de Morbis apum, eorumque signis et remediis.*

257. *Pedibus connexae, etc.*) Intellige de singulis aut pauculis apibus, quae vel mortuae, vel languidae pedibus adhaerent ad limina.

261. *Frigidus Auster.*) Quilibet ventus: Auster enim non frigidus sed humidus est.

264 *Galbaneos, etc*) Galbanum, gummi e narthece, in Syria: hujus odor fugat serpentes, Ital. *Gallano.*

269. *Defruta,*) Defrutum, vinum coctum. *Racemi passi,* Ital. *Zibibe. Centaurea, orum;* Ital. *erba centaurea. Cecropium thymum,* quia frequens in Hymetto Atticae monte, ubi regnavit Cecrops.

271. *Amello.) Amellus,* Ital. *Amello,* frutex apibus gratissimus.

Pastores, et curva legunt prope flumina Mellae.
Hujus odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris.
Sed si quem proles subito defecerit omnis,
Nec genus unde novae stirpis revocetur, habebit:
Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo caesis jam saepe juvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem
Expediam prima repetens ab origine famam.
Nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura phaselis;
Quaque pharetratae vicinia Persidis urget,
Et viridem Aegyptum nigra fecundat arena,
Et diversa ruens septem discurrit in ora
Usque coloratis amnis devexus ad Indis;
Omnis in hac certam regio jacit arte salutem.
Exiguus primum, atque ipsos contractus ad usus
Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti,
Parietibusque premunt arctis: et quatuor addunt
Quatuor a ventis obliqua luce fenestras.

278 *Mellae.*) Vel Melae, fluvii Galliae Cisalpinae prope Brixiam.

281 *Sed si quem, etc.*) VII. Pars, *de Reparatione apum, ejusque reparationis inventore Aristaeo.* Is Apollinis filius fuit: in Arcadia deinde regnasse dicitur; et apum ac mellis usum, lactisque coagulum invenisse.

287. *Qua Pellaei, etc.*) Locus perdifficilis, de quo multi multa. Ego omnia de Nilo interpretor. *Canopus.*) Urbs est Aegypti, quam poeta adjectivo *Pellaei* innuit vicinam Alexandriae, quae a *Pelle* Alexandri patria *Pellaea* dicitur. Per *gentem Canopi* Aegyptios omnes intelligit. *Gens fortunata.*) Felicitate regionis.

288. *Stagnantem flumine Nilum.*) Quia Sole in cancrum subeunte, crescere incipit per centum dies ad usque Autumnum; qua exundatione fecundantur agri, per quos itur phaselis ex arundine papyracea.

290. *Pharetratae Persidis.*) Quia Persae equitatu, venatione, et sagittandi arte insignes fuerunt. De *Indis*, G. 1. 57.

298. *Quatuor a ventis.*) Qui flant e quatuor mundi cardinibus oppositis, unde *cardinales* dicti: Eurus ab oriente, Zephyrus ab occidente, Boreas a septentrione, Notus a meridie.

Tum vitulus, bima curvans jam cornua fronte,
Quaeritur: huic geminae nares, et spiritus oris
Multa reluctanti obstruitur, plagisque perempto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt: et ramea costis
Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
Hoc geritur, zephyris primum impellentibus undas,
Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Aestuat: et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis
Miscentur, tenuemque magis, magis aera carpunt:
Donec, ut aestivis effusus nubibus imber,
Erupere, aut ut nervo pulsante sagittae,
Prima leves ineunt si quando praelia Parthi.
Quis deus hanc, Musae, quis nobis extudit artem?
Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristaeus fugiens Peneia Tempe,
Amissis (ut fama) apibus, morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis,
Multa querens: atque hac affatus voce parentem:
Mater Cyrene, mater: quae gurgitis hujus

300. *Nares et spiritus, etc.*) Oculi etiam; et partes omnes ad halitum aut egestionem necessariae, linteo pice oblito obstruebantur.

302 *Per integram, etc*) Nec enim laceranda est pellis, sed paullatim ictibus maceranda; ita ut viscera, carnes, et ossa etiam comminuantur intra pellem.

305. *Hoc geritur zephyris, etc.*) Id est, circa initium veris.

310. *Trunca pedum, etc.*) Hinc aliqui dictas volunt *apes*, *ἄποδες* *sine pedibus*.

311. *Magis, magis aera carpunt.*) Exprimit primos conatus ad volandum, cum alas ventilant.

314. *Leves ..: Parthi.*) De iis E. 1. 62. Levitatem refero, vel ad fugae dolos, vel ad equitandi peritiam.

317. *Pastor, etc.*) VIII. Pars, *Fabulae Aristaei, et Orphaei*, Epilogi loco. *Tempe.*) Thessaliae vallis est. De *Aristaeo* supra v. 283.

Ima tenes: quid me praeclara stirpe Deorum
(Si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo)
Invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
Pulsus amor? quid me caelum sperare jubebas?
En etiam hunc ipsum vitae mortalis honora,
Quem mihi vix frugum, et pecudum custodiam solers
Omnia tentanti extuderat, te matre relinquo.
Quin age, et ipsa manu felices erue silvas:
Fer stabulis inimicum ignem, atque interfice messes:
Ure sata, et validam in vites molire bipennem:
Tanta meae si te ceperunt taedia laudis.
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit: eam circum Milesia vellera Nymphae
Carpebant, hyali saturo fucata colore:
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,
Caesariem effusae nitidam per candida colla;
Nesaee, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippeque, et flava Lycorias; altera virgo,
Altera tum primos Lucinae exsperta labores;
Clioque, et Beroe soror, Oceanitides ambae,
Ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae;
Atque Ephyre, atque Opis, atque Asia Deiopeia;
Et tandem positis velox Arethusa sagittis,
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisque dolor, et dulcia furta,
Atque Chao densos divum numerabat amores.

323. *Tymbraeus.*) Apollinis cognomen a Thymbra Troadis oppido, ubi templum ejus celebre.

330. *Stabulis inimicum ignem.*) Incendium.

331. *Bipennem.*) Securim utrimque acutam, *a bina pinna*: nam *pinnae* sunt fastigia; unde summitates in templis vocantur *pinnacula.*

334. *Milesia vellera.*) Pretiosa, ex urbe Mileto. Species est pro genere

336. *Hyali colore.*) Vitreo, inter caeruleum, et viridem medio.

335. *Drymoque, etc.*) Nympharum nomina partim ex Homero, partim ex Hesiodo deprompta.

340. *Lucinae.*) Dea partuum Ecl. 4. 10.

Carmine quo captae, dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Aristaei, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere: sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens, summa flavum caput extulit unda.
Et procul: o gemitu non frustra exterrita tanto
Cyrene soror; ipse tibi, tua maxima cura,
Tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam
Stat lacrymans, et te crudelem nomine dicit.
Huic perculsa nova mentem formidine mater,
Duc age, duc ad nos: fas illi limina Divum
Tangere, ait. Simul alta jubet discedere late
Flumina, qua juvenis gressus inferret: at illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genitricis, et humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
Ibat; et ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta
Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque, Caicus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu

348. *Mollia pensa.*) Manipulos lanae. *Pensum*, *a pendo* quia appenditur, et cuique assignatur cum mensura et pondere.

358. *Fas illi, etc.* Quia Deo patre, matre Nympha genitus est.

364. *Speluncisque lacus clausos etc.*) De fluviorum origine duae sunt opiniones praecipuae; altera Platonis, altera Aristotelis. Hic Virgilius Platonem sequitur, qui fluviorum commune receptaculum infra terrae viscera conditum putat. *Lucos sonantes* appellat poeta herbas in fluviis et lacubus enascentes, quae aquarum interstrepentium motu agitantur.

367. *Phasimque, Lycumque, etc.*) *Phasis* fluvius nobilis in Colchide, circa quem frequentes aves, phasiani, Ital. *fagiani*. *Lycus* multiplex; praecipuus in eadem Colchide. *Enipeus* in Thessalia. *Tiberinus* et *Anio* in Italia. *Hypanis* in Scythia. *Caicus* in Mysia. *Eridanus* in Italia.

368. *Se erumpit*, idest, manat.

371. *Et gemina etc.*) Tauri forma a poetis vulgo, fluviis omnibus attribuitur; *Auratus* dicitur Eridanus, propter stellas: quibus in cae-

Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior influit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum, et nati fletus cognovit inanes
Cyrene; manibus liquidos dant ordine fontes
Germanae, tonsisque ferunt mantilia villis:
Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
Pocula; Panchaeis adolescunt ignibus arae.
Et mater: cape Maeonii carchesia Bacchi,
Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quae silvas, centum quae flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam;
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit.
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa:
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates
Caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor,

lo insignis est: *Gemina cornua*. Quia etsi in plura, tamen in duo praecipua dividitur.

372. *Pinguia culta*,) Vide supra v. 126.

373. *In mare purpureum.*) Poetae *purpureum* dixere, quidquid nitet ac splendidum est: quale est *mare*, sole praesertim affulgente.

374: *Pendentia pumice tecta.) Pumex*, lapis ob foraminum multitudinem levissimus, *pietra pomice*.

379. *Panchaeis adolescunt, etc.*) Nullum fere convivum apud antiquos, absque re sacra et libatione: vide Aen. 1. 727. De ture Panchaeae regionis in Arabia, G. 3. 159. De *libatione*, Ecl. 7. 33.

380. *Maeonii carchesia Bacchi.*) *Carchesium* est poculum oblongum utrinque ansatum. *Maeonium* vinum, id est Lydium: Lydia Asiae minoris regio (prius Maeonia dicta) vite consita.

382. *Oceanumque patrem rerum.*) Loquitur Maro ex eorum sententia qui ex aqua putabant constare omnia.

384. *Ter... nectare Vestam.*) De mysteriis numeri ternarii, Ecl. 8. 75. De *nectare* hic pro vino, Ecl. 5. 71. De *Vesta* Dea, quae hic pro igne usurpatur, G. 1. 498.

387. *Carpathio.*) Pars mediterranei maris *Carpatho* circumjecta: quae insula est inter Cretam et Rhodum media; hodie *Scarpanto*. De *Neptuno* G. 1. 14.

388. *Proteus.*) Neptuni filius: Aegyptius genere, juxta Homerum; juxta Virgilium ex peninsula *Pallene*, quae est in Macedonia. Regnavit in Aegypto, ex communi opinione; ex Platone ibidem sophista fuit; ex Luciano, histrio: unde eum quas vellet, induisse formas et mutasse memorant.

Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiae portus, patriamque revisit
Pallenen; hunc et Nymphae veneramur, et ipse
Grandaevus Nereus: novit namque omnia vates,
Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est: immania cujus
Armenta, et turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit praecepta, neque illum
Orando flectes: vim duram, et vincula capto
Tende: doli circum haec demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cum sol accenderit aestus,
Cum sitiunt herbae, et pecori jam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit: facile ut somno aggrediare jacentem.
Verum ubi correptum manibus, vinclisque tenebis,
Tum variae illudent species, atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulva cervice leaena;
Aut acrem flammae sonitum dabit; atque ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit.
Sed quanto ille magis formas se vertet in omnes,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla;
Donec talis erit, mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret cum lumina somno.
Haec ait, et liquidum ambrosiae diffudit odorem,
Quo totum nati corpus perduxit: at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,

389. *Et juncto bipedum etc.*) Eosdem et pisces et equos appellat; bipedes, equos marinos, qui pedes duos partemque corporis anteriorem habent equorum, posteriore desinunt in pisces.

390. *Emathiae.*) Macedonia est, G. 1. 490. De *Pallene* mox diximus. De *Nereo*, Ecl. 6. 35.

415. *Ambrosiae.*) Cibus est Deorum; *nectar* potus, confunduntur tamen saepe, ut hoc ipso loco patet.

Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis; quo plurima vento
Cogitur, inque sinus scindit sese unda reductos,
Deprensis olim statio tutissima nautis.
Intus se vasti Proteus tegit objice saxi.
Hic juvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Collocat, ipsa procul nebulis obscura recessit.
Jam rapidus torrens sitientes Syrius Indos
Ardebat caelo, et medium sol igneus orbem
Hauserat: arebant herbae, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
Cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat: eum vasti circum gens humida ponti
Exultans, rorem late dispergit amarum.
Sternunt se somno diversae in litore phocae.
Ipse (velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditisque lupos acuunt balatibus agni)
Considit scopulo medius, numerumque recenset,
Cujus Aristaeo quoniam est oblata facultas,
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suae contra non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem.
Verum ubi nulla fugam reperit fallacia, victus

418. *Habilis venit vigor.*) Ut luctari facile posset cum Proteo, contra vincula obluctaturo.

421. *Statio tutissima.*) Inter rupem ipsam, et continentem: videtur enim rupes in ipso mari fuisse, non longe a litore; ideoque spatii satis rupem inter et litus fuisse interjectum, ut possent illic stare naves, adversum vim ventorum, rupis objectu defensae. *Olim*, aliquando. G. 3. 303.

425. *Sirius Indos, etc*) Significat calorem tunc fuisse vehementissimum, qualis est tempore *meridiano*, per dies *caniculares*. Meridiem ista exprimunt, *medium sol igneus orbem*, etc. Caniculares dies efficit *Sirius*, stella in ore majoris canis. *Indos*.) Pro quibuslibet calentibus plagis.

434. *Vesper.*) Hesperus, stella Veneris.

In sese redit, atque hominis tandem ore locutus.
Nam quis te juvenum confidentissime, nostras
Jussit adire domos? quidve hinc petis? inquit. At ille:
Scis Proteu, scis ipse; neque est te fallere cuiquam.
Sed tu desine velle: Deum praecepto secuti
Venimus huc, lapsis quaesitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad haec vates vi denique multa
Ardentes oculos intorsit lumine glauco,
Et graviter frendens, sic fatis ora resolvit.
Non te nullius exercent numinis irae,
Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haudquaquam ob meritum poenas (ni fata resistant)
Suscitat, et rapta graviter pro conjuge saevit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus aequalis Dryadum clamore supremos
Implerunt montes; flerunt Rhodopeiae arces,
Altaque Pangaea, et Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getae, atque Hebrus, atque Actias Orithyia.

447 *Neque est te fallere cuiquam.*) Pro *nec licet cuiquam*; Graeca locutio.

454 *Orpheus.*) Thrax: Lira celebris. Ecl. 3. 46. *Eurydice* Nympha, nihil admodum narratur praeter ea, quae habet hic locus.

455. *Haudquaquam ob meritum poenas, etc.*) Optime Taubmannus haec verba interpretatur, ea referens ad Orpheum: *miserabilem nullo suo merito.*

460. *Dryadum*) Nympharum silvestrium.

461. *Flerunt Rhodopeiae arces, etc.*) Enumerat varia Thraciae loca, quae Orphei dolore commota sunt. *Rhodope.*) Mons est, de quo Ec. 6. 30. *Arces.*) Montes, rupes. *Rhodopeiae arces.*) Hiatus et contractio diphthongi longae ante vocalem, Graeco more.

462. *Pangaea.*) Neutrum plurale: singulare masculinum est *Pangaeus*, Thraciae mons, in Macedoniae confinio. *Rhesi Mavortia tellus.*) Prolepsis est, sive anticipatio temporis: Rhesus enim Trojani excidii tempore vixit: Orpheo igitur posterior. De *Rheso*, Aen. 1. 473. *Mavortia tellus.* Thracia, quia Mars in Thracia natus. De *Getis*, G. 2. 115. De *Hebro*; Thraciae fluvio. Ecl. 10. 65.

463.) *Actias Orithyia.*) Erechthei Athenarum regis filia, Actias dicitur ab Attica regione. *Orithyia*; vox quatuor syllabarum, quarum mediae duae diphthongi sunt, *ωρειθυια*, unde versus spondaicus est.

Ipse cava solans aegrum testudine amorem,
Te, dulcis conjux, te solo in litore secum,
Te, veniente die, te decedente canebat.
Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus, manesque adiit, regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotae Erebi de sedibus imis
Umbrae ibant tenues, simulacraque luce carentum;
Quam multa in silvis avium se millia condunt,
Vesper ubi, aut hibernus agit de montibus imber:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptaeque puellae,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum,
Quos circum limus niger, et deformis arundo
Cocyti, tardaque palus inamabilis unda.
Alligat, et novies Styx interfusa coercet.
Quin ipsae stupuere domus, atque intima leti
Tartara, caeruleosque implexae crinibus angues
Eumenides: tenuitque inhians tria Cerberus ora;
Atque Ixionei vento rota constitit orbis.

467. *Taenarias fauces.)* *Taenarus*, plur: *Taenara* promontorium Peloponnesi; quod Graeci fabulantur aditum esse inferorum. Aen: 6. 237. *Ditis.)* Plutonis, qui Jovis et Neptuni frater, inferorum imperium sorte obtinuit: utrumque nomen a divitiis: *Dis* quidem latine dictus a *divitiis*; *Pluton* graece a πλουτος quae vox idem sonat.

468. *Nigra formidine lucus.)* Silvas in inferis etiam myrteas, aliasque constituit, Aen 6. v. 444. ac deinceps. Et hic est enallage sive immutatio *caligantem nigra formidine*, pro *caligantem nigredine formidabili*.

469. *Manes.)* Sumuntur et pro mortuorum animis, et pro loco ipso inferorum, ubi animi degunt, et pro Diis ipsis inferorum.

471. *Erebi.)* Deus est inferorum, ex Chao et Caligine progenitus, pater noctis: quibusdam vero ipsa est inferorum profundissima sedes.

479. *Cocyti . . . Styx.)* Inferorum flumina sunt. Aen. 6. 323. *Inamabilis.* Aliis legunt, *innabilis*.

482. *Tartara.)* *Tartarus*, plur: *Tartara* infimus inferorum locus.

483. *Eumenides.)* Furiae. *Cerberus.* Canis triceps, custos inferorum. Aen. 6. 417.

484. *Ixionei.)* G. 3. 38.

Jamque pedem referens, casus evaserat omnes,
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Pone sequens: namque hanc dederat Proserpina legem:
Cum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere manes.
Restitit, Eurydicenque suam jam luce sub ipsa
Immemor, heu! victusque animo respexit: ibi omnis
Effusus labor: atque immitis rupta tyranni
Foedera; terque fragor stagnis auditus avernis.
Illa: Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu?
Quis tantus furor? en iterum crudelia retro
Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Jamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas.
Dixit, et ex oculis subito, ceu fumus in auras
Commixtus tenues, fugit diversa: neque illum
Prensantem nequicquam umbras, et multa volentem
Dicere, praeterea vidit: nec portitor Orci
Amplius objectam passus transire paludem.
Quid faceret? quo se rapta bis conjuge ferret?
Quo fletu manes, qua Numina voce moveret?
Illa quidem Stygia nabat jam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses,
Rupe sub aeria deserti ad Strymonis undam
Flevisse, et gelidis haec evolvisse sub antris,
Mulcentem tigres, et agentem carmine quercus.
Qualis populea moerens Philomela sub umbra
Amissos queritur fetus: quos durus arator
Observans nido implumes detraxit; at illa

487. *Proserpina.)* Filia Jovis et Cereris.

493. *Stagnis Avernis,)* *Avernus*, lacus in Campania: Latinis habitus ostium inferorum, ut *Taenarus* Graecis, Aen 6. 237.

496. *Natantia lumina.)* Fluitantia et errantia, dum modo clauduntur, modo aperiuntur; ut fit quando somnus invitis obrepit.

502. *Portitor orci.)* *Charon*, qui animas cymba transportat. Aen 6. 299. *Orcus*, inferi. G. 277.

508. *Strymonis.)* Macedoniae fluvii, in confinio Thraciae.

511. *Philomela.)* Quae in luscinam conversa est, Ecl. 6. 48: Ital *Usignuolo*.

Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, et moestis late loca questibus implet.
Nulla venus, nullique animum flexere hymenaei.
Solus hyperboreas glacies, Tanaimque nivalem,
Arvaque Riphaeis nunquam viduata pruinis
Lustrabat, raptam Eurydicen, atque irrita Ditis
Dona querens: spreto Ciconum quo munere matres,
Inter sacra Deum, nocturnique orgia Bacchi,
Discerptum latos juvenem sparsere per agros.
Tum quoque marmorea caput a cervice revulsum,
Gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
Volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua,
Ah, miseram Eurydicen, anima fugiente vocabat:
Eurydicen toto referebant flumine ripae.
Haec Proteus: et se jactu dedit aequor in altum:
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene; namque ultro affata timentem;
Nate, licet tristes animo deponere curas.
Haec omnis morbi causa, hinc miserabile Nymphae;
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende petens pacem, et faciles venerare Napaeas.
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quatuor eximios praestanti corpore tauros,

517. *Tanaim.*) *Tanais* fluvius in Moscorum finibus oriens, in Moeoticam paludem influens, Europam ab Asia disterminans: hodie *la Tana*.

520. *Spreto Ciconum quo munere matres.*) Ita lege non *spretae*; quia sic constat sibi sententia: Thraciae enim mulieres Orpheum de nuptiis sollicitaverant: *quo nuptiali munere spreto*, ipsum laniavere. *Cicones*, gens fuit Thraciae, circa ostia Hebri, et montem Ismarum:

521. *Nocturnique orgia Bacchi.*) *Orgia*, sacra Bacchi, quae cum furore peragebantur. *De Bacchis* et *Baccho*, Ecl 5. 29. 69.

524. *Oeagrius Hebrus.*) Orphei truncum caput in Hebrum cum lyra projectum, dicitur in insulam Lesbum appulisse, atque ibi sepultum: lyra relata inter sidera stellis novem insignita a singulis Musis est. Hebrus *Oeagrius* dicitur ab *Oeagro*: sive Oeagrus rex fuerit Thraciae, sive fluvius, ex quo Hebrus nascitur.

535. *Napaeas.*) Nymphae lucorum sunt.

Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycaei,
Delige, et intacta totidem cervice juvencas.
Quatuor his aras alta ad delubra Dearum
Constitue, et sacrum jugulis demitte cruorem;
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei lethaea papavera mites;
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises
Placatam Eurydicen vitula venerabere caesa;
Haud mora, continuo matris praecepta facessit:
Ad delubra venit, monstratas excitat aras:
Quatuor eximios praestanti corpore tauros
Ducit, et intacta totidem cervice juvencas.
Post, ubi nona suos aurora induxerat ortus,
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hic vero subitum, ac dictu mirabile monstrum
Aspiciunt; liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero, et ruptis effervere costis,
Immensasque trahi nubes, jamque arbore summa
Confluere, et lentis uvam demittere ramis.
Haec super arvorum cultu, pecorumque canebam,
Et super arboribus; Caesar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello, victorque volentes
Per populos dat jura, viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat

539. *Lycaei.)* Montis Arcadiae: qua in regione Aristaeus aliquando regnavit. De *Aurora* G. 1. 249.

545. *Inferias Orphei lethaea, etc.)* *Inferiae*, sacrificia, quae Diis Manibus offerebantur. *Orphei.* Dativus Graecus Ορφει Ecl. 457, *Papavera lethaea*, oblivionem et somnum inducentia; Aen. 6. 523.

556. *Stridere, effervere.)* Penultima brevi, G. 1. 456.

558, *Confluere.)* Certe hic laetitiae signum est illa apum glomeratio.

561. *Fulminat Euphratem bello, etc.)* Certum est ex hoc loco, ultimam huic operi manum admotam esse post bellum Alexandrinum, occisis Cleopatra et Antonio; cum Octavianus per Syriam in Asiam hiematurus abiisset: tunc enim non longe aberat ab Euphrate.

Parthenope, studiis florentem ignobilis oti;
Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

564. *Parthenope.*) Neapolis, urbs Italicae Campaniae maritima; a Chalcidensibus, qui Cumas Italicas condiderunt, etiam condita. Ii primo illam *Parthenopen* vocaverunt, invento ibidem tumulo unius e Sirenibus hujus nominis. At cum loci hujus ubertas et frequentia Cumis noceret, hanc postea diruerunt: deinde grassante late pestilentia, admoniti divinitus, instaurarunt, vocaveruntque *Neapolim*, id est urbem novam. *Studiis ingnobilis oti.*) Studia intelligit privata literarum ac bonarum artium, quae a poeta modestissimo dicuntur *ignobilia*, prae administratione reipublicae et magistratuum, ad quod nunquam Virgilius accessit.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER I.

ARGUMENTUM. *Troja capta, Aeneas Anchisae et Veneris filius, vir singulari pietate, parique fortitudine praeditus, dum erroris sui anno septimo per mare Tyrrhenum a Sicilia in Italiam navigabat, immissa ab Aeolo rege ventorum (rogatu Junonis) gravissima tempestate, Libycum litus appellitur: egressusque in terram, septem ingenti magnitudine cervos sagittis prosternit, singulosque in singulas naves (tot enim ex dispersa classe collegerat) aequaliter distribuit: sociosque deinde longis jam erroribus fatigatos, spe futurae quietis ad tolerandum, quod reliquum erat laboris, hortatur. Interea Venus Aeneae sui, Trojanorumque causam apud Jovem agit, omniumque calamitatum illarum causam Junoni imputat. Jupiter contra, reserata fatorum serie, spe felicis posteritatis potentiaeque Romanorum, filiae dolorem consolatur. Cujus oratione confirmata Venus, Aeneae suo locorum ignaro, et explorandae regionis causa huc illuc oberranti sese obviam praebet: navesque dispersas salvas esse nuntiat: ostenditque non procul illinc abesse Carthaginem, quam tunc in iis locis condebat Dido. Aeneas itaque matris beneficio cava nube cinctae, una cum Achate Carthaginem ingreditur: ubi et socios salvos reperit, et a Didone benigne excipitur. Venus tamen, quod neque Junonio hospitio, neque muliebri inconstantiae satis fideret, sopito in Idaliae lucis Ascanio, pro eo Cupidinem substituit, qui inter amplexus, et oscula latenter reginae amorem inspirat Aeneae.*

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen, et egressus silvis, vicina coegi,
Ut quamvis avido parerent arva colono,
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma, virumque cano, Trojae qui primus ab oris

5. *Primus.*) Antenor tamen prius in Italiam venit, Patavium que condidit: sed non prius Troja profectus est, neque ad Lavinum litus, venit, sed Venetias, ut legitur infra v. 246.

Italiam fato profugus, Lavinaque venit
Litora. Multum ille et terris jactatus, et alto
Vi superum, saevae memorem Junonis ob iram.
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,
Inferretque Deos Latio: genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altae moenia Romae.
Musa mihi causas memora: quo numine laeso,
Quidve dolens regina Deum, tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Impulerit. Tantaene animis caelestibus irae?
Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,
Carthago, Italiam contra, Tiberinaque longe
Ostia, dives opum. studiisque asperrima belli:
Quam Juno fertur terris magis omnibus unam

6. *Lavina.)* Id est, quae deinde *Lavinia* dicta sunt.

7. *Litora.)* Quamvis Lavinium distaret a litore, ex Servio, octo milliaribus; ex aliis, minimum tribus: litus tamen, quod huic urbi respondebat, eodem nomine insigniri potuit. *Terris jactatus et alto, etc.)* Propositio est sex priorum librorum, qui continent maritima pericula. *Multa quoque et bello. etc.)* Propositio est sex posteriorum, qui terrestria continent.

8. *Memorem Junonis ob iram.)* Id est, iram Junonis memoris, quam autem rerum memoriam, habes infra v. 30.

9. *Dum conderet urbem.) Lavinium.*

10. *Deos Latio.)* Penates, de quibus Aen. 1. 717. *Latio*, pro, *in Latium*: ut *It clamor caelo* Aen. 5. 451. *Latium* Italiae regio: de qua Aen. 7. 54. *Genus unde Latinum.)* Vox *unde* refertur ad factum Aeneae, qui victor cum Trojanum nomen Latinis imponere jure potuisset, ipse Latinum nomen Trojanis imposuit suis, et ex utroque genere unum fecit.

12. *Quo numine laeso.)* Quibus laesis numinibus. Quippe praeter Junonem, Deos alios Aeneas infestos habuit: ut patet ex illo versu, qui huic respondet *Vi superum, saevae memorem Junonis ob iram.*

12. *Tot volvere casus.)* Pro *tot volvi casibus.*

17. *Carthago.)* Urbs, caput Africae, Graecis Καρχηδων dicta Aemula Romae diu fuit, cum eaque gestit bella tria gravissima: a Scipione victa primum, et vectigalis facta, postmodum a Scipione Aemiliano deleta.

18. *Tiberina Ostia.)* *Tiberis*, fluvius Italiae. Ostia ejus duo, quibus in mare Tyrrhenum evolvitur: ubi urbes duae, *Ostia* ad orientem, *Portus* ad occidentem.

19. *Magis omnibus unam etc.)* Multas habuit urbes sibi addictas Juno, Argos, Spartam, Mycenas; imprimis Samon.

Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quae verteret arces.
Hinc populum late regem, belloque superbum
Venturum excidio Libyae: sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis.
Necdum etiam causae irarum saevique dolores
Exciderant animo. Manet alta mente repostum
Judicium Paridis, spretaeque injuria formae,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores.

20. *Samo.*) *Samos*, sive *Samus*, insula est Icarii maris, Ioniae adjacens, contra Ephesum. In ea Juno adolevit, nupsitque Jovi: ideoque templum ejus erat Sami nobilissimum, et simulacrum habitu nubentis.

22. *Si qua fata sinant.*) Juno enim, et ipse Jupiter, Diique ceteri subditi erant fato, quod esse dicebatur causa rerum immutabilis et aeterna.

26. *Venturum excidio, etc.*) *Venturum excidio*, pro *ad excidium*, ut *It clamor caelo*; pro *ad caelum*; hoc sensu: *Populum Romanum hinc*, id est post *Carthaginis expugnationem*, *late ac sine aemulo regnantem, venturum ac progressurum ad excidium totius Africae.*

27. *Saturnia.*) Juno Saturni et Opis filia, atque ita Jovis soror, itemque conjux. *Id metuens.*) Hoc sensu *Audierat Carthaginem a Romanis delendam esse, id metuens*, id est *cum metu audierat.*

28. *Prima.*) Quia origo belli Trojani fuit judicium Paridis; a quo postpositae Veneri fuerunt Juno et Pallas. Juno igitur prima et dignitate et tempore, Graecis idcirco adversus Trojanos favit. *Argis.*) Urbis nomen est in Peloponneso *Argi* masculinum plurale, vel *Argos*, neutrum singulare: cives hujus, et Graeci deinde omnes *Argivi* communiter dicti.

30. *Repostum.*) *Repositum*; syncope frequens apud poetas.

31. *Judicium Paridis.*) Paris propter aequitatis famam a Diis electus est judex pulchritudinis inter Junonem, Palladem ac Venerem: orto nempe inter eas dissidio, propter malum aureum ad Pelei nuptias a Discordia illatum, atque inscriptum his verbis, *Detur pulcherrimae*, Paris Veneri malum addixit.

32. *Et genus invisum.*) Quia Trojanorum genus a Dardano fluxerat, Jovis filio et Electra pellice, Atlantis filia. Infra v. 239, *Rapti Ganymedis honores,*) Munus ministrandi pocula in Deorum convi-

His accensa super, jactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum, atque immitis Achillei,
Arcebat longe Latio; multosque per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.
Tantae molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculae telluris in altum
Vela dabant laeti, et spumas salis aere ruebant;
Cum Juno aeternum servans sub pectore vulnus,
Haec secum: Mene incepto desistere victam?
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
Quippe vetor fatis! Pallasne exurere classem
Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam, et furias Ajacis Oilei?
Ipsa, Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque aequora ventis.
Illum exspirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quae Divum incedo regina, Jovisque

viis translatum est ab Hebe, Dea juventutis, ad Ganymedem, formosum puerum Trois filium, a Jove sub aquilae formam latente sublatum inter sidera, cum in Ida monte venaretur. *Rapti.*) Vel genitivus est casus, et refertur ad *Ganymedis*, vel nominativus pluralis, et *honores* respicit qui rapti, seu erepti sunt Hebe, Junonis et Jovis, vel ex aliis unius Junonis filiae.

53. *His accensa super.*) Accensa super his, id est, *de his causis tribus*, nempe judicio Paridis, Electrae amoribus, et Ganymedis honore.

34. *Danaum, etc.*) Graecorum. *Achillei.*) Qui Hectorem occidit.

38. *Siculae telluris.*) Sicilia, insula Mediterranei maris.

42. *Teucrorum.*) Trojanorum, a *Teucro* rege.

43. *Quippe vetor fatis.*) Occurrit objectioni, quae peti posset e summa vi fatorum in ipsos Deos; et est indignatio cum amaro quodam joco: *Quasi vero fata debuerint ultionem injuriae permittere Palladi, mihi negare.*

44. *Argivum.*) Argivorum sive Graecorum.

45. *Ajacis Oilei.*) Duo enim Ajaces fuerunt. Hic Oilei, Locrensium regis; alter Telamonis Salaminis regis filius, qui propter amissa in judicio Achillis arma, in gladium incubuit. *Oilei.*) Substantivum est, et est *Ajax Oilei*, nempe *filius*; ut alibi *Deiphobe Glauci*, nempe *filia.*

46. *Jovis.*) A quo fulmen mutuata fuerat, ut graviorem infligeret plagam. Juno enim, et Pallas, et Vulcanus fulmina mittere dicebantur, sed non tam valida, quam Jupiter.

Et soror et conjux, una cum gente tot annos
Bella gero: et quisquam numen Junonis adoret
Praeterea, aut supplex aris imponat honorem?
Talia flammato secum Dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca feta furentibus Austris,
Aeoliam venit. Hic vasto rex Aeolus antro
Luctantes ventos, tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt. Celsa sedet Aeolus arce,
Sceptra tenens, mollitque animos, et temperat iras.
Ni faciat, maria ac terras, caelumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.
Sed Pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens: molemque, et montes insuper altos
Imposuit, regemque dedit, qui foedere certo
Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.
Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:
Aeole (namque tibi Divum pater, atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus, et tollere vento)
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,
Ilium in Italiam portans, victosque Penates.
Incute vim ventis, submersasque obrue puppes.
Aut age diversas, et disjice corpora ponto.

51. *Et soror et conjux.*) Juno Jovis *soror* dicitur, quia aer aetheri subtilitate persimilis; *conjux* vero, quia aetheris subjectus. Haec ex Cicerone et Macrobio.

55. *Austris.*) Proprie ventis a meridie flantibus, de quibus Ecl. 2. 58. Hic promiscue pro omnibus.

56. *Rex Aeolus.*) Nomen Aeoli ab *αιολος varius*, ob naturam ventorum mutabilem.

63. *Verrantque.*) Vox Lucretiana l. 5. 267. *Validi verrentes aequora venti.*

66. *Foedere.*) Est enim quoddam veluti foedus, imperium principum in subditos: quo subditi obsequium principibus, principes subditis tutelam promittunt.

71. *Tyrrhenum aequor.*) Mediterranei maris ea pars est, quae Italiam ad meridiem alluit; unde *mare inferum* etiam vocatur, et mare *Tuscum*. a Tuscia sive Etruria, ad fretum Siculum extenditur: Ital. *mare di Toscana.*

72. *Ilium, etc.*) Trojam.

Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
Quarum, quae forma pulcherrima, Deiopejam
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo:
Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, et pulchra faciat te prole parentem.
Aeolus haec contra: Tuus, o Regina, quid optes,
Explorare labor, mihi jussa capessere fas est:
Tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra, Jovemque
Concilias, tu das epulis accumbere Divum,
Nimborumque facis, tempestatumque potentem.
Haec ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus: ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt; et terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque a sedibus imis
Una Eurusque, Notusque ruunt, creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad sidera fluctus.
Insequitur clamorque virum, stridorque rudentum.
Eripiunt subito nubes caelumque, diemque
Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, et crebris micat ignibus aether;
Praesentemque viris intentant omnia mortem.

75. *Nymphae.*) Proprie minora aquarum numina sunt, ut diximus Ecl. 2. 46. Addicuntur tamen et aliis numinibus quasi famulae.

76. *Deiopejam.*) Nomen a *δηιος ardens*, et *οψ οπος, vox.*

77. *Connubio.*) Vulgo secundam syllabam habet longam, quia est a *nubo*, cujus prima longa; ita Aen. 3. 319 *Hectoris Andromache Pyrrhin connubia servas?*

79. *Pulchra prole.*) Innuit hic Aeolum liberis fuisse hactenus infelicem; Sisypho nempe latrociniis infami, Macareo etc. Et propterea Juno novam ei conjugem proponit, ex qua digniores suscipiat liberos,

81. *Fas est.*) Servius ait esse commutationem negativi sensus in affirmativum; *fas est capessere*, pro, *nefas est non capessere*; ut alibi affirmativus in negativum commutatur; *munera nec sperno*, pro, *libenter accipio* Aen. 7. 261.

83. *Epulis accumbere.*) Divinitatis haec nota est.

84. *Tempestatumque potentem.*) Dominum. Sic Horat. Od. I. 1. 3. *Sic te Diva potens Cypri.*

89. *Eurusque, etc*) *Eurus*, ventus ab oriente. *Notus* a meridie, qui et *Auster* dicitur. *Africus*, ab Africa spirans, inter occidentem ac meridiem.

91. *Stridorque rudentum.*) Nauticorum funium, qui propter gravem in motu stridorem *rudere* quodammodo videntur.

Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra;
Ingemit, et duplices tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert; o terque quaterque beati,
Queis ante ora patrum Trojae sub moenibus altis,
Contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse? tuaque animam hanc effundere dextra?
Saevus ubi Aeacidae telo jacet Hector, ubi ingens
Sorpedon: ubi tot Simois correpta sub undis
Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volvit.
Talia jactanti stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi: tum prora avertit, et undis
Dat latus; insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit: furit aestus arenis.
Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet;

97; *Ingemit.*) Accusatur hic a quibusdam Aeneas pusilli animi, sed temere: non enim hic mortem deprecatur, sed mortem ingloriam atque inutilem.

100. *Danaum*) *Danaum*, Graecorum a Danao, supra v. 32.

101. *Tydide.*) Vocativus Graecus. Diomedem intelligit, Tydei filium, Argivorum ducem Trojano bello.

103. *Saevus.*) Hic pro *forti*, bonam in partem sumitur. *Aeacidae.*) Achillis, qui nepos fuit Aeaci. *Hector.*) Priami et Hecubae filius, Trojae propugnator; qui decimo obsidionis anno ab Achille occisus est, et bigis alligatur, ac circa Patrocli sepulcrum et Trojae muros tractus: ejus cadaver a Priamo redemptum est auro, postquam dies duodecim insepultum fuisset.

104 *Sarpedon.*) Jovis ex Laodamia filius, Lyciae rex, Priamo contra Graecos in auxilium venit, et a Patroclo occisus est. *Simois.* Fluvius Troadis.

107. *Adversa.*) Quia Aquilo, flans a septentrione, adversus est illac navigantibus e Sicilia in Italiam.

108, *Prora avertit.* In quibusdam codd. *proram avertit*, et refertur ad *procella*: in c[illegible]s melius *prora avertit*, id est, *avertit se*. Prora est pars navis anterior.

109. *Insequitur cumulo, etc.*) Dabit lucem haec imitatio Ovidiana Met. 15. 508. *Cum mare surrexit, cumulusque immanis aquarum. In montis speciem curvari et crescere visus.*

111. *In saxa latentia.*) Non in quaelibet saxa latentia; sed in ea, quae ab Italis *arae* vocantur: quaenam autem illa sint, mox inquiremus.

Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus aras,
Dorsum immane mari summo. Tres Eurus ab alto
In brevia, et syrtes urget (miserabile visu!)
Illiditque vadis, atque aggere cingit arenae.
Unam, quae Lycios, fidumque vehebat Orontem,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
In puppim ferit: excutitur, pronusque magister
Volvitur in caput: ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vortex
Apparent rari nantes in gurgite vasto:

113. *Aras.*) Ex Servio et Pomponio Sabino colligitur *aras* insulas esse, Africam inter et Siciliam positas, non longe a Lilybeo Siciliae promontorio: communi nomine *Aegathes* appellatas; tres numero, Phorbantiam, nunc *Levanzo*; Aegusam, nunc *Favognana*: Hieram, nunc *Maretamo*; easque admodum scopulosas, et saxis *latentibus* vallatas. Atque ille insularum situs plane cum Virgiliana tempestatis descriptione convenit, qualem explicuimus ad v. 107.

114. *Dorsum immane, etc.*) Quomodo igitur *latentia*, si quidem dorsum in mari faciebant? Scilicet *dorsum* faciebant insulae: circumjecta insulis saxa *latebant.*

115. *In brevia et syrtes.*) Non in omnia *brevia*, sed in ea quae peculiariter vocantur *syrtes*. *Brevia, ium*, *syrtes*, communiter significant partes illas maris, ubi frequentes et vento mutabiles fiunt arenarum aggestiones: *brevia* quidem dicta βραχεα, quia *brevis* et parum alta ibidem aqua est: *syrtes*, a *tractu*, inquit Sallustius, id est, quasi συρτις a συρω. *traho*; quia eo *limum, arenamque, et saxa ingentia fluctus trahunt*, ait idem. Syrtes ejusmodi duae sunt in Africano litore major et minor, It. *le secche di Barbaria*: illa nunc dicitur *golfo di Sidra*, et *di Zaloco*; haec *golfo di Capes.*

117. *Lycios,*) Asiae minoris populos, inter Pamphyliam et Cariam, qui Trojanis in auxilium venerant: et mortuo Rege suo Sarpedone, Aeneae adhaeserant. *Orontes*, eorum dux. Magister navis *Leucaspis* videtur fuisse, de quo Aen. 6. 334.

118. *A vertice, etc.*) Ego interpretor *a prora*: quae pars est navis, si non mole altior, saltem acutior et in rostrum desinens: unde *vertex* dici potest. Adde quod levior cum sit, facilius potuit fluctuum impetu attolli, et in puppim subverti; unde *pronus magister in caput* revolutus fuerit.

121. *Apparent rari.*) Hoc de navi Orontis intelligendum ex qua pauci enatare conabantur, ceteris mari demersis *Gurgite vasto.*) *Gurges* est pars maris aut fluvii profundi, aquas ingenti sono quasi sorbens unde a soni similitudine nomen habet: sumitur hic, ut vulgo apud ceteros poetas, pro toto mari et est tapinosis, sive rei magnae exspositio,

Arma virum, tabulaeque, et Troia gaza per undas.
Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatae,
Et qua vectus Abas, et qua grandaevus Alethes,
Vicit hiems: laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicus imbrem, rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hiemem sensit Neptunus, et imis
Stagna refusa vadis: graviter commotus, et alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disjectam Aeneae toto videt aequore classem,
Fluctibus oppressos Troas, caelique ruina.
Nec latuere doli fratrem Junonis, et irae:
Eurum ad se Zephyrumque vocat: dehinc talia fatur:
Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?

humilior; unde additur, *vasto*. Sic Aen. 3. 197. *Dispersi jactamur gurgite vasto.*

123. *Troia gaza.*) Persica vox, aerarium significat ex Pomp. Mela l. 1. 11. Neque tantum pro auro sumitur, quod natare potuisset, sed pro qualibet pretiosa supellectile.

124. *Ilionei,.. Achatae.*) *Ilionei* vult esse dativum Servius, et casum pro casu positum: at *dativus* quidem est graecus: sed *genitivus* est latinus primae declinationis, ut Aen. 4. 351. *Me patris Anchisae.* Et *Achates* quidem fidus erat Aeneae amicus, de quo passim ubique sermo est. *Ilioneus* mox apud Didonem naufragorum orator erit, v. 525.

125. *Abas... Alethes.*) *Abas*, is forte, qui a Lauso Mezentii filio occidetur Aen. 10. 427. *Alethes*, ut praecipui vir consilii atque auctoritatis inducitur Aen. 9 246. *Hic annis gravis atque animi maturus Alethes.*

126. *Hiems,*) Vis tempestatis: aestas enim tunc erat, ut videbimus v. 539.

130. *Stagna vadis.*) Tapinosis, humilis expressio majoris rei: *stagnum* enim est *aqua stans*; *vadum* locus in mari aut fluvio, ubi paxum aquae, multum arenae est: hic utrumque pro *mari.*

133. *Caelique ruina.*) Imbre, fulguribus, fulminibus, quae e caelo ruunt.

134. *Fratrem Junonis:*) Neptunum: ambo enim Saturnum patrem, Opem matrem habuerunt Neptunus autem dicitur Junonis frater: quia aer (quae Juno est) confinis est aquae, qui Neptunus.

135. *Eurum .. Zephyrumque.*) Ventos oppositos, hunc ab occidente, illum ab oriente.

136. *Generis fiducia.*) Venti enim principes feruntur Aurorae et Astraei Titanis filii esse. Admonet ergo Neptunus objurgando, ut, si Gigantum majorum suorum imitari pervicaciam velint, poenas e orum... timeant.

Jam caelum, terramque meo sine numine, venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego: sed motos praestat componere fluctus;
Post mihi non simili poena commissa luetis.
Maturate fugam, regique haec dicite vestro:
Non illi imperium pelagi, saevumque tridentem,
Sed mihi sorte datum. Tenet ille immania saxa,
Vestras, Euro, domos; illa se jactet in aula
Aeolus, et clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat,
Collectasque fugat nubes, solemque reducit.
Cymothoe simul, et Triton adnixus, acuto
Detrudunt naves scopulo: levat ipse tridenti,
Et vastas aperit syrtes, et temperat aequor.
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac veluti magno in populo quum saepe coorta est
Seditio, saevitque animis ignobile vulgus:
Jamque faces, et saxa volant, furor arma ministrat;
Tum pietate gravem, ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant:
Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
Prospiciens genitor, caeloque invectus aperto

137. *Caelum terramque.*) Puto hic a Neptuno communem elementorum omnium perturbationem ventis exprobrari: et per *caelum* quidem, aerem, et aetherem; per *terram*, aquam etiam significari; quae cum terra conglobata est.

139. *Quos ego.*) Reticentia, ad terrorem incutiendum. Supple: *Quos ego si corripuero, probe ulciscar.*

141. *Maturate fugam.*) Celerate. De hac voce G. 1. 261.

142. *Tridentem.*) Sceptrum Neptunis.

143. *Saxa.*) Aeoliarum insularum, de quibus v. 55.

148. *Cymothoe ... Triton.*) Dii marini *Cymothoe* Nympha, Nerei et Doridis filia: a κυμα *unda*; et θεω *curro*. *Triton*, Neptuni et Amphitrites Nymphae filius: superiore parte hominem, inferiore piscem referens, Neptuni buccinator, concha usus pro tuba.

150 *Syrtes.*) De syrtibus supra, v. 115.

159. *Caeloque aperto.*) Non per caelum vectus, inquit Servius; sed vectus per maria caelo jam sereno. Tamen sic aer mari jungitur, inquit Corradus, ut vectus per mare Neptunus, moveri tamen in aere dici possit.

Flectit equos, curruque volans data lora secundo.
Defessi Aeneadae, quae proxima litora, cursu
Contendunt petere, et Libyae vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum
Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastae rupes, geminique minantur
In caelum scopuli; quorum sub vertice late
Aequora tuta silent: tum silvis scena coruscis
Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra.
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum:
Intus aquae dulces, vivoque sedilia saxo,
Nympharum domus. Hic fessas non vincula naves
Ulla tenent, unco non alligat anchora morsu.
Huc septem Aeneas collectis navibus omni
Ex numero subit: ac magno telluris amore
Egressi, optata potiuntur Troes arena,
Et sale tabentes artus in litore ponunt.

160. *Flectit equos.*) Geminos, marinos, qui ipsius currui a poetis alligantur: pedibus anterioribus instructos, posterioribus carentes. *Curru.*) Dativus antiquus, pro *currui*.

162. *Libyae.*) Pars est Africae ad oram mediterranei maris, ad occidentem Aegypti: varie a variis scriptoribus definita: vulgo pro tota Africa sumitur.

163. *Est in secessu, etc.*) Portum a natura, non ab arte factum describit. Turnebus putat portum illum fictum a poeta, circa litus Carthaginense, et omnino exspressum ad formam Ithacensis portus, apud Homer. Odys 13. 95. *Insula portum, etc.*) Subauditur, *ubi*.

165. *Sinus reductos.*) Sinus a se invicem recedentes, ut explicat Turnebus; qui sic exponit quoque illud Horatii, Epod. 2. 15 *Aut in reducta valle*, id est, *recedente ac remota*.

167. *Sub vertice tuta.*) Quia scopuli imminent maris, atque insulae: ideoque locum a ventis ac tempestate tutum praestant.

168. *Scena.*) *Scena*. σκηνη, est *umbraculum* a σκια *umbra*.

172. *Hic fessas non, etc.*) Vel significat adeo tutum a procellis portum esse, ut naves vinculis et anchoris in eo non egeant. Vel dicit Nymphis unis familiarem esse locum, ignotum adhuc mortalibus, necdum ullas eo naves appulisse.

174. *Septem.*) Nempe viginti navibus Troja solverat, infra v.385. Una Lyciorum mox naufragio periit, v. 117. Duodecim mari dissipatae, deinde incolumes redibunt, v. 397.

Ac primùm silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis, Cerealiaque arma
Expediunt fessi rerum: frugesque receptas
Et torrere parent flammis, et frangere saxo.
Aeneas scopulum interea conscendit, et omnem
Prospectum late pelago petit, Anthea si qua
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur
A tergo, et longum per valles pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu, celeresque sagittas
Corripuit, fidus quae tela gerebat Achates.
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit: tum vulgus, et omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, et numerum cum navibus aequet.
Hinc portum petit, et socios partitur in omnes.

180. *Rapuitque in fomite flammam*) Id est, celeriter et raptim excitavit flammam in foco et strue lignorum.

181. *Cererem.*) *Ceres*, Saturni et Opis filia fuit: frugum repertrix, ideoque hic pro *pane* sumitur, ut *Bacchus* pro *vino*. *Cerealiaque arma*) Arma, sunt cujusque artis instrumenta. Sic Georg. 1. 160. *Dicendum et quae sint duris agrestibus arma.* Hic igitur artis pistoriae significantur instrumenta.

182. *Fessi rerum.*) Earum nempe, quae ipsis acciderant.

183. *Et torrere, etc.*) Transpositio; prius enim fuit tundere saxo fruges, quam *panem* coquere,

185, *Anthea etc.*) *Antheus*, accusat. Graeco *Anthea*; de quo mentio est l. 12. 443. *Capys*, qui Capuae deinde conditor fuit.; de quo Aen. 10. 145, *Caicus*, de quo Aen 9. 35.

186. *Phrygiasque biremes.*) Naves, quae duplici remorum ordine instructae erant; Aen. 5. 119.

187. *Arma Caici.*) Fortasse navis Caici clypeos atque arma certae cujusdam habebat formae, quae facile dignosci posset.

188. *Cervos,*) Aristoteles et Plinius negant in Africa cervos esse. Affirmat tamen Delecampius in Plin. l. 8. 33. additque id jam omnibus notum esse.

Vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
Litore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, et dictis moerentia pectora mulcet:
O socii (neque enim ignari sumus ante malorum)
O passi graviora! dabit Deus his quoque finem.
Vos et Scyllaeam rabiem, penitusque sonantes
Accestis scopulos, vos et Cyclopea saxa
Experti; revocate animos, moestumque timorem
Mittite: forsan et haec olim meminisse juvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium; sedes ubi fata quietas
Ostendunt; illic fas regna resurgere Trojae.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.
Talia voce refert: curisque ingentibus aeger
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se praedae accingunt, dapibusque futuris:
Tergora diripiunt costis, et viscera nudant.
Pars in frusta secant, verubusque trementia figunt;
Litore ahena locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant vires; fusique per herbam

199. *Vina bonus. etc.*) Parum commoda vocum perturbatio, quae vocis unius immutatione facile tolli potuisset: *Deinde bonus quae vina cadis onerarat Acestes, dividit*, De *Aceste* Siciliae rege Aen. 5. 36. *Cadis onerarat.*) *Cadus*, vas vinarium, aliter *Amphora Attica*, capiens *urnas* duas. *Onerarat cadis vina*, pro *onerarat cados vino.*

200. *Trinacrio.*) Siculo. *Sicilia* dicta est *Trinacria* a tribus promontoriis, de quibus Aen. 3. 387.

202. *Ante malorum.*) Turnebus vult suppressum esse articulum, et verbum, fere graeco more; et sensum esse *malorum quae fuerunt ante*: quemadmodum apud Ovid. 1. Met. 20. *Mollia cum duris sine pondere habentia pondus*, id est, *quae sunt sine pondere.*

250. *Accestis scopulos.*) Pro *accessistis ad scopulos.*

211. *Durate.*) Perseverate, sustinete: quo sensu active etiam dicitur Aen. 8. 577. *Quemvis durare laborem.* Et apud Hor. Od. l. 1. 14. 7, *Vix durare carinae possint imperiosius aequor.*

214. *Praedae accingunt.*) Cervis (quae venatorum *praeda* erat ad cibum curandis *accingunt* se, id est, parant: solent enim ministri ad praestandam commodius operam, defluentem vestem altius *cingere.*

215 *Tergora, etc.*) Per *tergora* pelles intellige, per *viscera*, interiora quae educuntur.

Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinae.
Postquam exempta fames, epulis, mensaeque remotae,
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemque metumque inter dubii: seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.
Praecipue pius Aeneas nunc acris Orontei,
Nunc Amyci casum gemit, et crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum
Et jam finis erat, cum Jupiter aethere summo
Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes,
Litoraque, et latos populos, sic vertice caeli
Constitit, et Libyae defixit lumina regnis.
Atque illum tales jactantem pectore curas,
Tristior, et lacrymis oculos suffusa nitentes
Alloquitur Venus. O qui res hominumque Deumque
Aeternis regis imperiis, et fulmine terres,
Quid meus Aeneas in te committere tantum
Quid Troes potuere? Quibus tot funera passis
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,

219. *Implentur veteris Bacchi, etc.*) Graecorum more, apud quos verba implendi regunt genitivum.

222. *Vocatos.*) Significat eos esse mortuos: et alludit ad morem veterum, qui et morientium manes, et eos, quos per errorem amiserant, ter vocabant.

224. *Orontei.*) In genitivo casu, pro *Orontis.* Sic apud Ciceronem *Ariobarzani, Verri, etc.*) pariter in genitivo.

225. *Amyci, etc.*) Duo hujus nominis a Turno deinceps occiduntur; alter Aen. 9. 771. alter Aen. 12. 309. Uter hic fuerit, non liquet, qui naufragio periisse nunc putatur, unde tamen emersit cum aliis compluribus, de quibus v. 513. *Lyci* pugna cum Turno describitur Aen. 9. 545. De *Gya* et *Cloantho*, frequens sermo est nauticis in ludis, Aen. 5.

227. *Finis erat.*) Coenae, colloquii, diei.

228. *Velivolum.*) Ubi naves, velis, quasi alis, volant.

238. *Volventibus annis.*) Usu venit in illa voce, quod vix usquam in alia; nempe ut activa vox passivam habeat vim; et hic, et G. 1.163. *Volventia plaustra*, id est *volubilia, quae volvuntur.*

239. *Revocato a sanguine Teucri*) Ex Servio et Corrado per *sanguinem Teucri*, Trojanos, per *revocationem*, reditum in Italiam

Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus: quae te genitor, sententia vertit?
Hoc equidem occasum Trojae, tristesque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
Insequitur: quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus
Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi:
Unde per ora novem vasto cum murmure montis
It mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
Hic tamen ille urbem Patavi, sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit
Troia: nunc placida compostus pace quiescit.
Nos, tua progenies, caeli quibus annuis arcem,
Navibus (infandum) amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.
Hic pietatis honos? Sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator, atque Deorum,
Vultu, quo caelum, tempestatesque serenat,

intelligo, hoc sensu: sanguis Teucri et sanguis Dardani jam unus idemque est: ia revocabitur in Italiam, unde profluit; non per Teucrum quidem, sed per Dardanum.

243. *Fatis contraria fata rependens.*) Compensans Trojani fati acerbitatem, jucunda spe Romani fati.

246. *Antenor.*) Hunc aliqui testantur ex sorore Priami natum esse. De *Achivis*, Graecis, v. 492:

247. *Illyricos penetrare sinus, etc.*) Iter Antenoris describit per mare Adriaticum, qui sinus est ingens, cui ad meridiem adjacet Italia; ad septentrionem *Illyricum:* Ital. *Schiavonia*, cujus Illyrici pars orientalis est *Dalmatia*, occidentali *Liburnia*.

249. *Per ora novem, etc.*) De *ostiis Timavi* explicantur: quae varias inter insulas divisa, septem ab aliis, ab aliis octo, novemque numerantur.

252. *Teucrorum, et genti, etc.*) Trojanorum, a Teucro, supra v. 239. *Genti nomen dedit,* cum Venetos appellavit ab Henetis sociis. *Arma fixit Troia*, dum pagum Trojam ibi condidit.

254. *Caeli quibus annuis arcem.*) Quia inter indigetes Aeneam, aliquando vocandum esse, fatum ferebat Aen. 12. 794. De *Indigetibus*, G. 1, 498.

256. *Prodimur.*) Tradimur a te in potestatem hostium.

Oscula libavit natae: dehinc talia fatur.
Parce metu, Cytherea: manent immota tuorum
Fata tibi: cernes urbem, et promissa Lavini
Moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
Magnanimum Aeneam; neque me sententia vertit.
Hic (tibi fabor enim, quando haec te cura remordet,
Longius et volvens fatorum arcana movebo)
Bellum ingens geret Italia, populosque feroces
Contundet, moresque viris, et moenia ponet:
Tertia dum Latio regnantem viderit aestas,
Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Julo
Additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos volvendis mensibus orbes
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
Transferet, et longam multa vi muniet Albam.
Hic jam tercentum totos regnabitur annos
Gente sub Hectorea; donec regina sacerdos

160. *Oscula libavit natae.*) *Natae*, non dativo casu, sed genitivo *Libavit*, non *dedit*, sed *leviter, tetigit. Oscula*, non *basia*, *sed summum os, parvum os.* Id est, *os suum summo natae ori leviter admovit.*

261. *Parce metu, Cytherea.*) *Metu* pro *metui*, dativus antiquus, ut Ecl. 5. 29. *curru* pro *currui*. *Cythera, orum*, insula Mediterranei maris, contra Cretam, non longe a Malea Peloponnesi promontorio, dicata Veneri; τα κυθηρα secunda syllaba longa, quamquam in *Cytherea* brevis est.

362. *Lavini.*) Pro *Lavinii*. Et prima in hoc nomine communis est; hic brevis, at et verso 274. alibi longa: ut v. 6. *Italiam fato profugus Lavinaque venit Litora.*

270, *Ternaque transierint, etc.*) Per tres aestates, tresque hiemes, tres annos describit, quibus Aeneas regnavit Lavinii, post Turnum Rutulorum regem, a se devictum.

271 *At puer Ascanius.*) Dubitat Livius, utrum Creusae, an Laviniae filius sit is, qui Albam condidit, Ascanius

273. *Triginta, etc.*) Regnasse ait Ascanium annos triginta; alii dicunt octo et triginta: forte triginta Lavinii, octo Albae. *Volvendis.*) Revolutis, supra v. 238. *Orbes.*) Annos, quia *in se sua per vestigia volvitur annus*, G. 2. 402. *Magnos orbes.*) Si comparentur cum lunaribus.

277. *Hectorea.*) Trojana, ab Hectore Priami filio, supra v. 103.

Marte gravis, geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus
Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Moenia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum, nec tempora pono:
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,
Quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus aetas,
Cum domus Assaraci Phthiam, clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.
Nascetur pulchra Trojanus origine Caesar
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Julius, a magno demissum nomen Julo.
Hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum
Accipies secura: vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent saecula bellis:

286. *Togatam.*) Per togam (exteriorem vestem vulgo albam) distinguit Romanam gentem a ceteris: Romanorum enim tam erat propria *toga*, quam *pallium* Graecorum, *braceae* Gallorum.

287. *Lustris.*) Varro l. 3 de L. L. *Lustrum nominatur tempus quinquennale a luendo, hoc est solvendo: quod quinto quoque anno vectigalia et tributa per censores persolvebuntur.* Complectitur autem perfectum quinquennium; unde differt ab *Olympiade*: quae quadriennium dumtaxat capit.

288. *Domus Assaraci*) Bene Romanos vocat domum Assaraci. Nam in duobus Trois filiis. Ilo et Assaraco, familia regia divisa est; et ex *Ilo* Troiani propagati sunt; ex *Assaraco* Capys: e Capy Anchises: ex Anchise Aeneas ortus est: ex quo Romani. *Phthiam etc.*) Urbs est et regio Thessaliae Achillis patria et ditio. *Mycenae*, urbs Peloponnesi, in qua regnavit Agamemnon.

289. *Argis.*) Urbs item Peloponnesi, in qua idem regnasse quoque dicitur ab Euripide passim in *Oreste*.

292. *Julius.*) De hoc Julio Caesare diximus tota passim Ecl. 5.

294. *Orientis.*) Ex quatuor enim triumphis quibus victor Caesar per urbem invectus est diebus quatuor continuis, secundus de Aegypto fuit, Aegyptique Rege Ptolomaeo, tertius de Pharnace Ponti rege; de Gallia primus, de Africa et Hispania ultimus.

295. *Positis, etc.*) Sedatis.

Cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
Jura dabunt: dirae ferro, et compagibus arctis
Claudentur belli portae. Furor impius intus
Saeva sedens super arma, et centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
Haec ait, et Maja genitum demittit ab alto:
Ut terrae, utque novae pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aera magnum
Remigio alarum; ac Libyae citus astitit oris.
Et jam jussa facit, ponuntque ferocia Poeni
Corda volente Deo; imprimis regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Aeneas per noctem plurima volvens,
Ut primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos, quas vento accesserit oras,

296. *Cana Fides, et Vesta, Remo etc.*) Perfectam reipublicae felicitatem describit; quae his quatuor continetur, *religione*, *fide*, *legitima auctoritate*, *pace*. *Religio* conjungit principem et populos cum Deo; *fides* populos et inter se, et cum principe sociat; *auctoritas* principem populo commendat; *pax* rempublicam cum reliquis terrarum populis conciliat. *Religio* per *Vestam* adumbratur, quae ignem significat, inquit Servius; et proinde sacrificia, quae sine igne esse non possunt: *Fides* eaque antiqua, per *canitiem* insignitur. *Auctoritas* principum per Remum ac Romulum, primarum legum auctores. *Pax* per clausas belli portas: *Remo cum fratre Quirinus.*) Hoc sensu: frater a fratre non dissidebat amplius, non insidiabitur fratri, non occidet fratrem; ut in civilibus bellis usu venit: res, mores, auctoritas communis inter eos, idem sensus futurus est: Romulus ipse cum Remo, si nunc vivat, de imponendo urbi nomine, legibusque conveniet.

298. *Claudentur belli portae.*) Templum Jani.

299. *Abenis post tergum nodis.*) Nodis vinculorum aereorum. Alludit, ex Turnebo, ad imaginem belli, hoc habitu pictam ab Apelle, et ab Augusto dedicatam in foro suo; ut est apud Pl. l. 35. 10. Sed nondum hoc tempore forum dedicatum erat.

301. *Maja genitum.*) Mercurium, Jove genitum, et Maja Atlantis filia, quae inter Pleiades stellas numeratur: editum in Cyllene, Arcadiae monte, unde dicitur *Cyllenius*: nuncium Deorum, unde habet *gemini commercia mundi*, superi scilicet atque inferi, et capite ac pedibus alatus pingitur: Deum eloquentia, palaestrae, mercatorum, et furum: inventorem lyrae, quam Apollini dono dedit.

303. *Ne fati nescia Dido.*) Voluntatis divinae, quae Trojanos benigne excipi jubebat, Sic Aen. 8. 292. *Fatis Junonis iniquae.*

Qui teneant(nam inculta videt) hominesne, feraene,
Quaerere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata
Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
Occulit : ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater media sese tulit obvia silva,
Virginis os habitumque gerens, et virginis arma
Spartanae: vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce, volucremque fuga praevertitur Hebrum.
Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comas diffundere ventis:
Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes.
Ac prior, heus, inquit, juvenes, monstrate, mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Succinctam pharetra, et maculosae tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
Sic Venus: at Veneris contra sic filius orsus:
Nulla tuarum audita mihi, neque visa sororum,
O (quam te memorem?) virgo: namque haud tibi vultus

314. *Convexo.*) Concavo; est enim *convexum* exterior rei rotundae superficies; *concavum* interior: et promiscuus est poetis utriusque vocis usus.

320. *Spartanae.*) Virgines enim Spartanae, secundum Lycurgi instituta, virilibus etiam studiis exercebantur, imprimisque venatu. *Equos Threissa fatigat.*) Comparatio quidem non in equitatione est, aut praecipiti cursu; neque enim equitabat aut praeceps currebat Venus; sed in ipso habitu quo Venus Amazoni similis est. *Threissa*) E Thracia, non Europaea, sed Asiatica, ut ostendemus Aen. 11. 659. ubi de Amazonibus.

321. *Harpalyce.*) Celebris Amazon, quae patrem suum a Getis bello captum dicitur fortiter et celeriter ex eorum manibus recepisse. *Hebrum.*) Quid mirum, si fluvii impetum eques praecurrat? tum, quam insolens fluvio epithetum *volucrem*? Quare locum solerter emendat V. C. Daniel Huetius, legitque non *Hebrum*, sed *Eurum*, in quem ista perquam conveniunt.

321. *Fuga.*) Cursu. Sic G. 3. 142. de equo; *acri Carpere prata fuga.*

327. *Lyncis.*) *Lynx*, animal est acutissimi visus e luporum cervariorum genere.

Mortalis, nec vox hominem sonat. O Dea certe,
An Phoebi soror, an Nympharum sanguinis una?
Sis felix, nostrumque leves quaecumque laborem;
Et quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
Jactemur, doceas. Ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc vastis et fluctibus acti.
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.
Tunc Venus. Haud equidem tali me dignor honore.
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios, et Agenoris urbem:
Sed fines Lybici, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
Germanum fugiens: longa est injuria, longae
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
Huic conjux Sichaeus erat, ditissimus agri
Phoenicum, et magno miserae dilectus amore:
Cui pater intactam dederat, primisque jugarat
Ominibus; sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
Quos inter medius venit furor. Ille Sichaeum
Impius ante aras, atque auri caecus amore,

333. *Ph oebi soror.*) Diana.

334. *Sis felix.*) Dicitur *felix*, et qui habet felicitatem; et qui facit esse felicem, inquit Servius. Sic E. 5. 65. *Sis bonus o felixque tuis.*

341. *Suras etc.*) *Sura*, pars est tibiae maxime carnosa et mollis. *Cothurnus*, est calceamenti genus Ecl. 7. 32.

242. *Punica, etc.*) quasi *Phoenicia*, unde Dido et Carthaginenses profecti. *Tyrios.*) Non cives, sed colonos Carthaginis conditores. *Agenoris.*) id est, *Agenoridum*, ab Agenore, qui in ea regnavit regione, quae Phoenicia deinde appellata est, fuitque inter Didonis avos, De *Libycis finibus* v. 162.

347. *Conjux Sichaeus.*) Idem et avunculus Didonis fuit, e Herculis sacerdos, et nomine Acerbas. ex Justino. *Sichaeus* hic primam producit, alibi coripit v. 724. *Abolere Sichaeum.*

349. *Pater.*) Belus rex Tyri v. 733.

550. *Primis ominibus.* Primis nuptiis.

352. *Quos inter, etc.*) Ad Pygmalionem ac Sichaeum refert, *quos inter ortum est odium*; si non mutuum, saltem Pygmalionis in Sichaeum; quod sufficit ut *medium* dici possit.

353. *Ante aras.*) Herculis, cujus erat sacerdos Sichaeus.

Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanae: factumque diu celavit, et aegram
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Conjugis, ora modis attollens pallida miris:
Nudavit, caecumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam, patriaque excedere suadet,
Auxiliumque viae, veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus, et auri.
His commota fugam Dido sociosque parabat.
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
Aut metus acer erat: naves quae forte paratae,
Corripiunt, onerantque auro: portantur avari
Pygmalionis opes pelago: dux femina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
Moenia, surgentemque novae Cathaginis arcem:
Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
Taurino quantum possent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem? Quibus aut venistis ab oris?
Quove tenetis iter? Quaerenti talibus ille

354. *Securus amorum.*) Negligens, contemnens, nihil sibi ab iis timens. Sic loquitur Juno de Trojanis, Aen. 7. 304. *Securi pelagi atque mei.*

357. *Inhumati.*) Centum annos errabant inhumatorum umbrae; ut est Ae. 6. 329. Crudelitati igitur addiderat impietatem Pygmalion, qui caesum Sichaeum insepultum abjecerat.

363. *Ignotum argenti.*) Justinus l. 18. 4. *Sichaeus aurum metu regis, non tectis, sed terrae crediderat; quam rem etsi homines ignorabant, fama tamen loquebatur.* Idque Pygmalionis cupiditatem ad scelus incenderat.

366. *Paratae.*) Vel ad frumenta aliunde convehenda, ut ait Servius; vel ut ipsam Didonem ad Pygmalionem transportarent. *Fingit enim se:* inquit Justinus, *ad regem migrare velle: sed ministros migrationis a rege missos, navibus imposuit, etc.*

368. *Pygmalionis opes.*) Vel quas jam ut suas Pygmalion animo conceperat; vel quia re ipsa cum opibus conjugis opes quoque Pygmalionis rapuit Dido.

370. *Arcem, Mercatique, etc.*) Dido in Libyam appulsa cum ab Jarba Getulorum rege pelleretur, petiit ab eo tantum terrae, quantum amplecti bovis corium posset. Quod ubi obtinuit, corio tenuissimas in partes concisa, stadia occupavit duo ac viginti.

Suspirans, imoque trahens a pectore vocem:
O Dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annales nostrorum audire laborum,
Ante diem clauso componet vesper Olympo.
Nos Troja antiqua(si vestras forte per aures
Trojae nomen iit) diversa per aequore vectos,
Forte sua Libycis tempestas appulit oris.
Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum fama super aethera notus.
Italiam quaero patriam, et genus ab Jove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus aequor,
Matre Dea monstrante viam, data fata secutus;
Vix septem convulsae undis, Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
Europa, atque Asia pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus: medio sic interfata dolore est:
Quisquis es, haud (credo) invisus caelestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem;
Perge modo, atque hinc te reginae ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios, classemque relatam
Nuntio, et in tutum versis Aquilonibus actam;

377. *Annales)* Bene: quia totis decem annis Trojae obsidio, septem annis Aeneae navigatio duraverat.

378. *Diem clauso, etc.) Diem clauso Olympo componere* est *diem in caelo quasi in tumulo sepelire ac condere. Vesper.)* Stella Veneris, Ecl. 6. 86. *Olympus.)* Mons Thessaliae, qui pro caelo sumitur. Ecl. 5. 56.

381. *Forte sua.) Casu suo quo solet*: et nomen est a nominativo *fors*. Videsis l. 2. 139.

384. *Patriam, et genus.)* Dardanus enim, Jovis filius, auctor alter Trojanae gentis, Italus fuit v. 239.

385. *Phrygium.)* Alluens Phrygiam minorem.

387. *Euroque.* Vento orientali, quo naves ejus, partim ad latus Syrtis minoris, partem ad litus Africae dejectae sunt, v. 114.

388. *Ignotus.)* Licet enim Aeneae nomen *fama super aethera notum sit*, ipse tamen Afris nondum sub eo nomine innotuit.

388. *Europa atque Asia.)* Troja enim est in Asia, unde profectus est. Italia in Europa, unde rejectus in Africam.

395. *Versis Aquilonibus.)* Ut enim Aquilo a septentrione ad meridiem Aeneae naves pepulerat in Africam v. 106., ita ut illae e minori Syrte ad litus Carthagini vicinum emergerent, opus fuit ut Aquilo in fugam *versus* retrocederet, praevaleretque Notus a meridie.

Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Aspice bis senos laetantes agmine cycnos,
Aetherea quos lapsa plaga Jovis aperto
Turbabat caelo, nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas jam despectare videntur.
Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et coetu cinxere polum, cantusque dedere;
Haud aliter puppesque tuae, pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, et qua ducit via, dirige gressum.
Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiaeque comae divinum vertice odorem
Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit Dea. Ille, ubi matrem
Agnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum toties crudelis tu quoque falsis
Ludibus imaginibus? cur dextrae jungere dextram
Non datur, at veras audire, et reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad moenia tendit.
At Venus obscuro gradientes aere sepsit,
Et multo nebulae circum Dea fudit amictu;
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere causas.
Ipse Paphum sublimis abit, sedesque revisit

369. *Ni frustra etc.*) Ne divinitas futuri praedictione palam fiat fingit se a parentibus imbutam augurandi arte.

598. *Jovis ales.*) Aquila, quae ministra fulminis dicitur, quia tempestatis tempore super altissimas nubes sese volatu erigit.

406. *Avertens.*) Supple, *se*, ut supra v. 108. *Tum prora avertit;Rosea cervice.*) Hoc primum affert divinitatis indicium.

407. *Ambrosiaeque comae.*) Secundum Divinitatis indicium, *suavitas odoris.*

408. *Pedes vestis, etc.*) Tertia Divinitatis nota, *prolixa vestis ad pedes.*

409. *Incessu patuit Dea.*) Quartum et maximum Divinitatis argumentum, *incedendi modus.*

417. *Cernere ne quis, etc.*) Dubitabat enim Venus, quo in eos animo Dido futura esset, Junonis cultui addicta.

419. *Paphum.*) Urbem in Cypro, notissima mediterranei maris insula, Veneri dicatam.

Laeta suas; ubi templum illi, centumque Sabaei
Ture calent arae, sertisque recentibus halant.
Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
Jamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, adversasque aspectat desuper arces.
Miratur molem Aeneas, magalia quondam;
Miratur portas strepitumque, et strata viarum.
Instant ardentes Tyrii: pars ducere muros,
Molirique arcem, et manibus subvolvere saxa:
Pars optare locum tecto, et concludere sulco.
Jura, magistratusque legunt, sanctumque senatum.
Hic portus alii effodiunt: hic alta theatris
Fundamenta locant alii, immanesque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.
Qualis apes aestate nova per florea rura
Exercet sub sole labor, cum gentis adultos
Educunt fetus, aut cum liquentia mella
Stipat, et dulci distendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a praesepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O Fortunati, quorum jam moenia surgunt!
Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
Infert se septus nebula (mirabile dictu!)
Per medios, miscetque viris: neque cernitur ulli.
Lucus in urbem fuit media, laetissimus umbra,
Quo primum jactati undis, et turbine Poeni
Effodere loco signum, quod regia Juno
Monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
Egregiam, et facilem victu per saecula gentem.

425. *Magalia.*) Seu *mapalia*, rusticorum Afrorum casae sunt de quibus G. 3. 340.

437. *Nectare.*) Potu Deorum. de quo Ecl. 5. 71. pro *melle* sumitur.

439. *Fucos.*) Ital. *Vespe*, apum quas servitia sunt.

449. *Facilem victu.*) *Victu* a *vivo*. et interpretor de fama et gloria gentis, quae florere aeternum debeat: hoc enim est proprie, *vivere per saecula.*

Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum, et numine Divae:
Aerea cui gradibus surgebant limina, nexaeque
Aere trabes, foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit: hic primum Aeneas sperare salutem
Ausus, et afflictis melius confidere rebus.
Namque, sub ingenti lustrat dum singula templo
Reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumque laborem
Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam fama totum vulgata per orbem:
Atridas, Priamumque, et saevum ambobus Achillem.
Constitit, et lacrymans: Quis jam locus, inquit, Achate,
Quae regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus: sunt hic etiam sua praemia laudi,
Sunt lacrymae rerum, et mentem mortalia tangunt.
Solve metus: feret haec aliquam tibi fama salutem.
Sic ait: atque animum pictura pascit inani
Multa gemens, largóque humectat flumine vultum.
Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
Hac fugerent Graji, premeret Trojana juventus:
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.

450. *Sidonia)* *Tyria*: nam *Sidon*, urbs Phoeniciae in Syria, portus in ora mediterranei maris, nunc *Saide*: hic pro *Tyro* sumitur, quia utraque vicina, et a Phoenicibus condita, et eidem rēgi subdita.

452. *Limina.)* *Limen*, est transversum in janua lignum, inferius, vel superius; vel a *limes*; quia illic terminatur domus: vel a *limus*, id est, *obliquus* et *transversus*.

462. *Saevum ambobus Achillem)* Tres tamen sunt; *Atridae* duo: Menelaus et Agamemnon, Atrei regis Mycenarum filii: et *Priamus*, Trojae rex. Nisi cum Seneca Ep. 104. legamus *Atridem* pro *Atridas*.

466. *Lacrymae rerum.)* Propter res adversas, calamitates.

470. *Pergama.)* *Pergamus*, arx fuit Trojana, in editissimo urbis loco sita: unde alia omnia aedificia deinde *Pergama* appellata sunt.

472. *Hac Phryges, instaret, etc.)* *Phryges* Trojani; qui Phrygiae minoris partem incolebant; supra v. 385. E *curru* pugnabant saepe veteres, quo miles et auriga ferebantur. De *cristis*, Aen. 3 458.

Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Agnoscit lacrymans, primo quae prodita somno
Tydides multa vastabat caede cruentus:
Ardentesque avertit equos in castra, priusquam
Pabula gustassent Trojae, Xantumque bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer, atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque haeret resupinus inani,
Lora tenens tamen; huic cervixque, comaeque trahuntur
Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
Interea ad templum non aequae Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant

475. *Rhesi*) Rhesus Thraciae rex, cum Trojanis veniret in auxilium, adduceretque secum equos, quorum erat fatum, ut si semel Xanthi aquam bibissent, Troja foret invicta; clausis jam portis, coactus est in litore tentoria ponere, ubi a Diomede interfectus est, et equi fatales abducti.

474. *Primo somno:*) *Somnus* pro *nocte*, ut Georg. 1. 208. *Libra die somnique pares ubi fecerit horas.*

474. *Tydides.*) Diomedes Tydei filius.

477. *Xanthum.*) Fluvium Troadis, ex Ida monte profluentem, unde se in Hellespontum exonerat.

478. *Troilus.*) Unus e maximis Priami natis. Variae de ejus morte opiniones. Theocritus et Lycophron eum volunt, ob spretum Achillis amorem, in templo Apollinis ab Achille fuisse occisum: alii, in ipso certamine: alii per vim, alii ex insidiis.

479. *Impar congressus Achilli.*) Ital: *Venuto alle mani, alle strette con Achille. Congressus* dicitur qui cominus res gerit.

482. *Versa pulvis inscribitur hasta.*) Non hasta Troili, quam adhuc manu retineret; nam *amissis armis*, id est *dilapsis*, ferebatur, et sola lora manu implicata retinebat. Igitur hasta Achillis, quae per Troili pectus adacta, et cum eo resupino *inversa*, ferro pulverem sulcabat.

483. *Non aequae Palladis,*) Infestae, propter judicium Paridis, de quo v. 31. De *Pallade* v. 43.

484. *Crinibus Iliades, etc.*) Alludit ad morem Romanarum mulierum, quae in luctu, aperto capite, et solutis passisque crinibus incedebant. *Peplum* autem fuit palla, sive pallium muliebre, subtili arte contextum, ad pedes effusum, sine manicis; coloris aliquando purpurei, aliquando candidi; aurea fimbria clavisque aureis, et variis Deorum heroumque figuris ornatum.

Suppliciter tristes, et tunsae pectora palmis.
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Ut spolia, ut currus, atque ipsum corpus amici
Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.
Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis,
Eoasque acies, et nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens; mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exsertae cingula mammae
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno;
Regina ad templum forma pulcherrima Dido
Incessit, magna juvenum stipante caterva.
Qualis in Eurotae ripis, aut per juga Cynthi
Exercet Diana choros: quam mille secutae
Hinc atque hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
Fert humero, gradiensque Deas supereminet omnes:
Latonae tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem se laeta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.

487. *Ter circum, etc.*) De *Achille*, v. 34: De *Hectore*, v.103.

493. *Eoasque acies, et etc.*) Orientales, ab ηως *Aurora*.

494. *Amazonidum.*) Id est, *Amazonum*. Harum regina *Penthesilea* Trojanis post mortem Hectoris opem tulit; vel ab Achille; vel a Neoptolemo Achillis filio interfecta est. *Peltis.*) Scutis brevissimis, et in formam mediae lunae.

502. *Qualis in Eurotae.*) Fluvii in Laconia, Spartam alluentis: quae regio venatu celebris est. *Cynthi.*) Montis in insula Delo, ubi Diana et Apollo nati sunt.

503. *Choros.*) Multitudo saltantium et canentium est proprie *chorus*.

504. *Oreades,*) Nymphae montium, ab ορος *mons*. Ecl. 2.49.

506. *Latonae.*) Filiae Coei Titanis, quae Dianam, et Apollinem ex Jove peperit in insula Delo. Ecl. 8. 67.

Tum foribus Divae media testudine templi
Septa armis, solioque alte subnixa resedit.
Jura dabat, legesque viris, operumque laborem
Partibus aequabat justis, aut forte trahebat:
Cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea, Sergestumque videt, fortemque Cloanthum;
Teucrorumque alios: alter quos aequore turbo
Dispulerat, penitusque alias advexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates:
Laetitiaque metuque; avidi conjungere dextras
Ardebant: sed res animos incognita turbat.
Dissimulant, et nube cava speculantur amicti,
Quae fortuna viris, classem quo litore linquant,
Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
Orantes veniam, et templum clamore petebant.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:
O Regina, novam cui condere Jupiter urbem,
Justitiaque dedit gentes fraenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos a navibus ignes:
Parce pio generi, et propius res aspice nostras,
Non nos aut ferro Libycos populare penates
Venimus, aut raptas ad litora vertere praedas:
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graji cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebae.

509. *Tum foribus Divae, etc.*) Iis porro in *foribus* Dido jus dicebat; et mos ille Romanorum deinceps fuit in templis jus dicere, ac senatum habere. *Media testudine.*) Medio in templo, cujus tectum concavum, et fornicatum erat in morem testudinis, Ital. *testuggine.*

514. *Anthea, Sergestumque, etc.*) De *Antheo*, v. 185. De *Cloantho*, et *Sergesto*, passim l. 5. nauticis in ludis: De *Teucris*, Trojanis supra v. 42.

525. *Orantes veniam.*) Orantes ut mitius haberentur: nam *venia* non semper *culpam* supponit; sed saepe *pacem* et favorem significat. De *Ilioneo* v. 124.

534. *Est locus, Hesperiam, etc.*) Supple *quem:* uti supra v. 16. *Urbs antiqua fuit, Tyrii*, supple, *quam Tyrii*. Italia dicta etiam Hesperia.

535. *Ubere glebae.*) De forma illa loquendi Georg. 2. 185.

Oenotrii coluere viri: nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
Huc cursus fuit.
Dum subito assurgens fluctu nimbosus Orion
In vada caeca tulit, penitusque procacibus Austris,
Perque undas superante salo, perque invia saxa
Dispulit. Huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenae:
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum, et mortalia temnitis arma,
At sperate Deos memores fandi, atque nefandi.
Rex erat Aeneas nobis, quo justior alter
Nec pietate fuit, nec bello major, et armis:
Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Aetherea, neque adhuc crudelibus occubat umbris;
Non metus: officio nec te certasse priorem
Poeniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,
Armaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classem
Et silvis aptare trabes, et stringere remos,
Si datur Italiam, sociis et rege recepto
Tendere, ut Italiam laeti, Latiumque petamus:
Sin absumpta salus, et te, pater optime Teucrum,
Pontus habet Libyae, nec spes jam restat Iuli;
At freta Sicaniae saltem, sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acestem.

539. *Orion.)* Signum caeleste.

540, *Procacibus Austris, etc.)* Ventis meridionalibus, obstinate importunis.

547. *Sperate Deos, etc.)* Expectate. *Fandi atque nefandi.)* Illius, quod *fas*, et *nefas* est, utrumque enim a *fando* dicitur, quia quod aequum est, digne *fari* possumus, quod iniquum, *fari* non possumus.

550. *Si vescitur aura..)* Si spirat, si halitum ducit ex aere.

554. *Acestes.)* Rex Siciliae, de quo Aen. 5. 36. De *Sicilia* insula Aen. 3. 687.

556. *Stringere remos.)* I. e. abscindere, amputare.

Talibus Ilioneus: cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
Tum breviter Dido vultum demissa profatur:
Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri
Quis genus Aeneadum, quis Trojae nesciat urbem:
Virtutesque, virosque, et tanti incendia belli?
Nec obtusa adeo gestamus pectora Poeni:
Nec tam aversus equos Tyria sol jungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam, Saturniaque arva,
Sive Erycis fines, regemque optatis Acesten,
Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo,
Vultis et his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est: subducite naves
Tros, Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
Afforet Aeneas! Equidem per litora certos
Dimittam, et Libyae lustrare extrema jubebo,
Si quibus ejectus silvis, aut urbibus errat.
His animum arrecti dictis, et fortis Achates,
Et pater Aeneas, jamdudum erumpere nubem
Ardebant. Prior Aeneam compellat Achates:
Nate Dea, quae nunc animo sententia surgit?

565. *Vultum demissa.)* Puduit enim reginam minime barbaram naufragos, et exteros a suis tam dure habitos fuisse.

569. *Genus Aeneadum.)* Non nepotes Aeneae, qui nulli tum erant; sed majores, a quibus ille genus ducebat.

572. *Nec tam aversus, etc.* Sensus est: *Tyriam urbem non esse tam remotam a solis ortu et calore*; atque adeo cives suos ingenio non esse tam obtuo. *Nan obtusa, etc.)* Ajunt enim Philosophi populos, qui frigidioribus in plagis nascuntur, vulgo tardiori esse indole.

573. *Hesperiam magnam, etc.)* Italiam v. 534. *Saturnia arva.)* Eam Italiae partem, quae *Latium* dicta est, quod in ea Saturnus latuerit.

574. *Erycis fines.)* Siciliae montem in parte occidentali, nunc Ital. *Monte di S. Giuliano*, non longe a Drepano; cui nomen imposuit *Eryx*, ibidem sepultus.

577. *Urbem quam statuo vestra est, etc.)* Aliqui, quibus accedo, solam syntaxeos mutationem putant, pro. *quam urbe statuo*:

579. *Noto.)* De Noto, sive Austro, vento meridionali, Ecl. 2. 58.

Omnia tuta vides, classem, sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum: dictis respondent cetera matris.
Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
Scindit se nubes, et in aethera purgat apertum.
Restitit Aeneas, claraque in luce refulsit,
Os, humerosque Deo similis: namque ipsa decoram
Caesariem nato genitrix, lumenque juventae
Purpureum, et laetos oculis afflarat honores.
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum, pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic reginam alloquitur, cunctisque repente
Improvisus ait: coram, quem quaeritis, adsum
Trojus Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Trojae miserata labores!
Quae nos reliquias Danaum, terraeque, marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo socias: grates persolvere dignas
Non opis est nostrae, Dido: nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
Dii tibi (si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitae est, et mens sibi conscia recti)
Praemia digna ferant. Quae te tam laeta tulerunt
Saecula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae

588. *Unus abest.*) *Orontes*, de quo v. 117.

595. *Purpureum*) I. e. pulchrum.

596. *Manus addunt, etc*) *Manus*, pro arte et labore hic sumuntur, ut supra v. 459 *Artificumque manus inter se.*

597. *Parius lapis*) Marmor candidum e Paro insula, in mari Aegeo.

602. *Reliquias Danaum.*) Supra v. 34.

607. *Si qua pios etc.*) Modicius ait tria hic promitti virtutis praemia; primum a Diis, *si qua pios respectant numina*: secundum ab hominibus, *si quid usquam justitiae est*; tertium ab ipsa Didonis conscientia, *et mens sibi conscia recti*; quasi dicat Aeneas: *Non meum est nec Trojanorum, tantum virtutem remunerari, sed Deorum, sed omnium hominum, sed tui ipsius*, nam virtus sibi est ipsa praemium.

Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt,
Quae me cumque vocant terrae. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextra, laevaque Serestum:
Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto; et sic ore locuta est:
Quis te, nate Dea, per tanta pericula casus
Insequitur? quae vis immanibus applicat oris?
Tunc ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
Auxilio Beli. Genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat.
Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
Trojanae, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,

612. *Lustrabunt convexa, etc.*) *Convexa* montium accipio pro *cacuminibus*, quae rotunda et convexa sunt: *lustrabunt* pro *circuibunt. Polus dum sidera pascet.*) E veterum opinione, qui solem et sidera, quia igneae atque adeo voracis naturae, pasci crediderunt aquarum humore in caelum educto.

615. *Ilionea, etc.*) Penultimam, natura brevem, metri causa produxit.

621. *Dardanio Anchisae.*) Notanda gravitas versus, quae oritur ex hiatu vocalium, et spondeo quinti pedis. *Dardanio*, Trojano, v. 239. *Anchisae*, Capyos filio, Assaraci nepoti, e stirpe Trojanorum regum. Hic a Venere adamatus, oculis deinde privatus fuisse dicitur, quod amores jactasset suos. De *Venere*, v. 260. De *Simoente*, fluvio, v. 104. De *Phrygia*, v. 385.

623. *Teucrum ... expulsum.*) Teucer a patre actus in exilium, et Cyprum appulsus, urbem illic, de patriae suae nomine, Salamina constituit. Addit Virgilius Cyprum tunc temporis a Belo, Tyri rege, Didonis patre, fuisse expugnatam; atque adeo Teucrum venisse ad Belum, ut ejus ope sedem in illa insula obtineret. *Sidona.*) Acc. graecus.

626. *Cyprum.*) Ingentem insulam mediterranei maris, Veneris olim cultu celebrem.

628. *Pelasgi.*) Proprie Thessali, pro Graecis omnibus, et hic et passim sumuntur.

Seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe volebat.
Quare agite, o tectis, juvenes, succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Jactatam, hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali miseris succurerre disco.
Sic memorat: simul Aeneam in regia ducit
Tecta: simul divum templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad litora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum: pingues centum cum matribus agnos,
Munera, laetitiamque Dei.
At domus interior regali splendida luxu
Instruitur: mediisque parant convivia tectis.
Arte laboratae vestes, ostroque superbo:
Ingens argentum mensis, caelataque in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum,
Per tot ducta viros, antiquae ab origine gentis.
Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naves praemittit Achatem,
Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat.
Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
Munera praeterea, Iliacis erepta ruinis
Ferre jubet, pallam signis, auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho:
Ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis,
Pergama cum peteret, inconcessosque hymenaeos,

630, *Teucrorum a stirpe.)* Trojanorum, qui ab antiquo Teucro, Dardani socero, sic dicti fuerunt.

640. *Laetitiamque Dei.)* Vinum, laetitiam Dei, id est Bacchi, de quo infra v. 738. *Adsit laetitiae Bacchus dator.*

652. *Pallam.)* Pallium muliebre: utraque vox, vel a *palam*, quia vestis est exterior: vel a *παλλω vibro*, quod frequenti motu vibretur.

653. *Croceo velamen acantho.)* Ornatum variis flexibus acanthi herbae, croceo colore, vel auro expressae. *Acantho*, Ital. *brancorsina*. *Crocus*. flos, Ital. *zafferano*.

654. *Argivae Helenae.)* Argivae, id est graecae; quia vir ejus Menelaus frater fuit Agamemnonis, qui Argis regnavit.

655. *Pergama. Hymenaeos.)* Illa (*Pergama*) pro Troja sumuntur v. 470. Hi (*hymenaei*) pro nuptiis, Georg. 3. 60.

Extulerat, matris Ledae mirabile donum.
Praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim
Maxima natarum Priami, colloque monile
Baccatum, et duplicem gemmis, auroque coronam.
Haec celerans, iter ad naves tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia: ut faciem mutatus, et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus implicet ignem:
Quippe domum timet ambiguam, Tyriosque bilingues:
Urit atrox Juno, et sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem:
Nate, meae vires, mea magna potentia; solus,
Nate, Patris summi qui tela Thyphoea temnis,
Ad te confugio, et supplex tua numina posco.
Frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
Litora jactetur, odiis Junonis iniquae,
Nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.
Hunc Phoenissa tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus, et vereor quo se Junonia vertant
Hospitia; haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis, et cingere flamma
Reginam meditor: ne quo se numine mutet;
Sed magno Aeneae mecum teneatur amore.

657. *Ilione.*) Polymnestoris Thraciae regis uxor.

659. *Duplicem.*) Quia duplex erat in ea ordo, sive fascia: altera aurea, altera gemmea.

661. *Cytherea.*) Venus, v. 160. *Cupido*, Amoris Deus.

665. *Bilingues.*) Vel alludit ad duplicem linguam, qua utebantur phoeniciam et libycam, vel perfidiam notat genti familiarem, proverbio enim fuit, *Punica fides.*

669. *Typhoea.*) Fulmina, quibus Gigantes vicit, imprimisque Typhoeum, de quo G. 1. 279. Sunt qui scribunt *Typhoia*; nec admodum refert; debuit enim dici *Typhoeia*, a graeco τυφωεια: perinde autem potuit ex diphthongo ει vel abjici i, ut fieret *Typhoea*, vel adjici ut fieret *Typhoia.*

674. *Phoenissa.*) E Phoenicia oriunda, et Junonis cultui addicta, supra v. 450.

676 *Cardine.*) *Cardo* hic pro flexu rerum sumitur, ex eo quod ianua flectitur et vertitur in cardine, Vide v. 453.

Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
Regius, accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens pelago, et flammis restantia Trojae.
Hunc ego sopitum somno super alta Cythera,
Aut super Idalium, sacrata sede recondam;
Ne qua scire dolos, mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius, noctem non amplius unam,
Falle dolo, et notos pueri puer indue vultus:
Ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido,
Regales inter mensas, laticemque Lyaeum,
Cum dabit amplexus, atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis carae genitricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat; et fetum gremio Dea tollit in altos
Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
Jamque ibat dicto parens, et dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce laetus Achate.
Cum venit, aulaeis jam se regina superbis
Aurea composuit sponda, mediamque locavit.

682. *Sidoniam.*) Carthaginem, coloniam Sidoniorum; ac Tyriorum v. 16.

684. *Super alta Cythera, etc.*) Ut Aen. 6. 794. *Super et Garamantas et Indos proferet imperium*; vel est *ultra*, vel *in. Cythera, orum.*) Insula mediterranei maris contra Cretam v. 261.

685. *Idalium.*) Vel *Idalia*, oppidum, et nemus est insulae Cypri.

690. *Lyaeum.*) Bacchum. Bacchus enim *Lyaeus* dictus est, a *λυω solvo*, quod curis animum solvat ac liberet.

697. *Amaracus.*) Herba coronaria, suavissimi odoris, flosculos emittens perpusillos candidos, It. *majorana: persa.*

701. *Aulaeis.*) Velis pretiosisque tapetibus: vel suspensis super lectum, vel in lecto substractis,

702. *Aurea sponda, etc.*) *Sponda* pars lecti exterior est; saepe pro toto lecto sumitur, a *σπονδη foedus*: unde et sponsis nomen est. *Aurea.*) Dissyllaba voce; quomodo Aen. 7. 190. *Aurea percussum virga. Mediamque locavit.*) Usus ad mensam duplex fuit;

Jam pater Aeneas, et jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis.
Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longo
Cura penum struere et flammis adolere penates.
Centum aliae, totidemque pares aetate ministri,
Qui dapibus mensas onerent, et pocula ponant.
Nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
Convenere, toris jussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum;
Flagrantesque Dei vultus, simulataque verba,
Pallamque, et pictum croceo velamen acantho.
Praecipue infelix pesti devota futurae
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phoenissa, et puero pariter donisque movetur.
Ille ubi complexu Aeneae, colloque pependit,
Et magnum falsi implevit genitoris amorem
Reginam petit. Haec oculis, haec pectore toto
Haeret, et interdum gremio fovet, inscia Dido,
Insideat quantus miserae Deus. At memor ille
Matris Acidaliae, paullatim abolere Sichaeum
Incipit, et vivo tentat praevertere amore
Jampridem resides animos, desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis, mensaeque remotae,

vel sedendi in sella, vel in lecto discumbendi. Mulieres sedendi morem prae modestia retinebant. De *Cerere*, pro pane, Ecl. 5. 79.

706. *Mantilia*) Villosa lintea, tergendis *manibus* comparata, unde habent nomen.

708. *Penum, etc.*) *Penus*, *hujus peni*, vel *hujus penus*: masculini vel feminini generis: vel *penus*, *penoris*, neutrius: sunt res ad victum necessariae, quae in intima domus parte servantur:

724. *Acidaliae.*) Veneris, quae sic dicitur ab *Acidalio* fonte, in Orchomeno Boeotiae civitate. De *Sichaeo*, v. 347.

725. *Praevertere.*) Praeoccupare, ne Juno Didoni odium inspiret in Trojanos.

727. *Mensaeque remotae.*) Mensae sunt cibi et fercula, quae imponuntur mensis. Primae graviorum erant ciborum; secundae pomorum, compotationum, libationum: utraque distinguebatur salta-

Crateras magnos statuunt, et vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria: dependent lychni laquearibus aureis
Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina gravem gemmis, auroque poposcit,
Implevitque mero pateram; quam Belus, et omnes
A Belo soliti. Tum facta silentia tectis.
Jupiter (hospitibus nam te dare jura loquuntur)
Hunc laetum Tyriisque diem, Trojamque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsis laetitiae Bacchus dator, et bona Juno:
Et vos o coetum Tyrii celebrate faventes.
Dixit, et in mensa laticum libavit honorem,
Primaque libato summo tenus attigit ore.
Tum Bitiae dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit auro:
Post alii proceres. Cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quae maximus Atlas.
Hic canit errantem lunam, solisque labores;

tionibus, cantu, ludis, dum convivae ab edendo quiescerent: et haec est *prima quies*, cui respondet; *secundae quietis* loco, finis epularum post secundas mensas De *crateribus*, poculis vinariis; Ecl. 5. 68. De *coronatione vini*, G. 2. 528.

730. *Lychni laquearibus.*) Λυχνος, *lucerna*: graecam vocem latinae praeposuit, quia minus humilem. *Laquear.*) Sive *lacunar*, est interstitium trabium ac tignorum, in conclavium tectis, diciturque a *lacu* quia cavum est: *lacus* autem significat proprie cavum quodlibet aquarum receptaculum, sed transfertur ad alia multa ob figurae similitudinem.

731. *Funalia.*) Funes cera obliti.

733. *Belus et omnes a Belo, etc.*) Belus iste non Didonis pater est, de quo prius v. 625. de hoc enim dici non posset *omnes a Belo*, id est, *omnes Beli posteri*: siquidem inter hunc et Didonem nullus occurrit medius. Igitur de Belo antiquiore intellige, qui numeratur inter Didonis majores.

735. *Jupiter hospitibus.*) Magna fuit in veneratione *Jupiter hospitalis*, Graecis ξενικως

740. *Libavit.*) Stillavit: a λειβω *stillo*.

745. *Atlas.*) Bene Poenus ea narrat, quae docuit Atlas afer, rex Mauritaniae, qui cum esset astrologiae peritissimus, caelum humeris sustinuisse dicitur; et in montem cognominem mutatus (objectu Gorgonei capitis) a Perseo Jovis filio, quem excipere hospitio noluerat.

Unde hominum genus, et pecudes: unde imber, et ignes,
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones:
Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausum Tyrii, Troesque sequuntur.
Nec non et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem,
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
Nunc quibus Aurorae venisset filius armis;
Nunc, quales Diomedis equi: nunc quantus Achilles.
Immo age, et a prima dic hospes origine nobis
Insidias, inquit, Danaum, casusque tuorum,
Erroresque tuos: nam te jam septima portat
Omnibus errantem terris, et fluctibus aestas.

748. *Arcturum, etc.)* Stellam procellosam: in signo Bootae, prope caudam ursae majores. *Hyadas.)* Stellas septem in fronte tauri, quibus nomen est ab λυω luo, G. 1. 138. *Geminos Triones.)* Ursas duas, signa Borealia.

746. *Se tingere soles.)* Ex vulgi mente, cui sidera in Oceanum decumbere et lavari dicebantur. Sensus est; cur dies hiberni tam sint breves, et quae mora sic obstet noctibus aestivis, ut sero ac lente veniat; versus ii huc translati sunt e G. 2. 481. 482: *Soles*, dies, vel sol ipse.

754. *Priamo, etc.)* Trojano Rege, de quo passim lib. 3. De *Hectore* ejus filio, et *Achille*, supra v. 103. De *Aurorae filio Memnone*, v. 493. De *Diomede*, Tydei filio, v. 101. De *equis*, quos Rheso Diomedes abduxit, v. 476.

760, *Septima aestas.)* Hinc probat Segresius aestate Aeneam ad Africae litus appulsum esse. Nec refert quod lib. 5. v. 626. sub ipsum sequentis veris initium, dicat etiam Beroe: *Septima post Trojae excidium jam vertitur aestas.* Illic enim addit *vertitur*, id est, transacta est, et in aliam aestatem vertitur et deflectit, nempe in octavam.

LIBER II.

ARGUMENTUM. *Didonis voluntati morem gerens Aeneas, excidii Trojani seriem narrat. Ea est hujusmodi: Graeci decimo belli Trojani anno, attriti jam viribus, virtutique diffidentes, ad dolum confugiunt: nocteque ea, quae urbis incendium antecessit, fugam simulantes, circa Tenedum latitant, relicto in agro Trojano equo ligneo tantae magnitudinis, ut portis urbis recipi non posset: ejus utero lectissimum quemque procerum includunt. Trojani partim fraude Sinonis impulsi, partim Laocoontis supplicio territi, diruta muri parte, equum in arce statuunt. Nocte intempesta Graeci a Tenedo profecti, per eam muri ruinam, qua equus erat introductus, urbem invadunt. Sinon reserato equi utero armatos emittit: omnia ferro flammisque foedantur. Aeneas interim ab Hectore in somnis admonetur, ut sibi fuga consulat, deosque patrios incendio eripiat. Ille tamen honestam mortem turpi fugae praeferens frustra in arma ruit. Satis feliciter primus impetus successit Trojanis, donec Choroebi consilium secuti, sumptis Graecorum armis, suorum telis obruuntur. Interea Priami regia oppugnatur, Priamusque ipse a Pyrrho Achillis filio interficitur. Aenea itaque frustra tentatis omnibus, cum jam nihil spei reliquum esset, sacra Anchisae patri committit, eoque in humeros suos sublato, assumptoque Ascanio filio, Creusaque uxore, fugam arripit. Graeci a tergo insequuntur. In eo tumultu Creusam uxorem amittit, cujus querendae caussa per totam urbem oberranti obvia fit uxoris umbra, virumque mortis suae certiorem facit; ipse ad socios revertitur, quo jam magnus virorum, mulierumque numerus confluxerat; ejus auspicium, quocumque terrarum abducere vellet, sequi paratus.*

Conticuere omnes, intentique ora tenebant;
Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto.
Infandum, regina, jubes renovare dolorem,
Trojanas ut opes, et lamentabile regnum
Eruerint Danai, quaeque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando
Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssei

2. *Ab alto.*) Quia Aeneas sedebat in altiore, id est, dextera parte lecti, Ascanius in inferiore, sed sinistra, Dido in media. Aen. 1. 702

5. *Danai*) Graeci, Aen. 1. 34.

Myrmidonum, etc.) Milites Achillis fuerunt *Thessali. Dolopum.*) Pyrrhi Achillis filii milites. *Ulyssei*, pro *Ulyssis*, Genitivus,

Temperet a lacymis? Et jam nox humida caelo
Praecipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Trojae supremum audire laborem:
Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit,
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi
Ductores Danaum, tot jam labentibus annis,
Instar montis equum, divina Palladis arte,
Aedificant, sectaque intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt caeco lateri: penitusque cavernas
Ingentes, uterumque armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant:
Nunc tantum sinus, et statio male fida carinis.
Huc se provecti deserto in litore condunt.
Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu;
Panduntur portae; juvat ire, et Dorica castra,
Desertosque videre locos, litusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles:
Classibus hic locus: hic acies certare solebant.
Pars stupet innuptae donum exitiale Minervae,

8. *Caelo praecipitat.*) Nox abit, fugit e caelo.

9. *Suadentque cadentia sidera somnos.*) Decedentia, die proxime imminente.

15. *Instar montis equum etc.*) Machinam ingentem.

16. *Abiete etc.*) Ital. *Abete*, pro quovis ligno.

17. *Votum pro reditu.*) Ad obtinendum felicem reditum: et Accius in Deiphobo sic inscriptum ait equum fuisse, *Minervae donum armipotenti Danai abeuntes dicant.*

21. *Tenedos.*) Insula Hellesponti, contra Sigeum Troadis promontorium.

25. *Mycenas.*) Urbem regiam Agamemnonis in Peloponneso.

26. *Teucria.*) Troja, a *Teucro* rege, *Dardani* socero, Aen: 1. 239.

27. *Dorica.*) *Doris*, Graeciae regio: pro tota Graecia hic sumitur:

29. *Tendebat.*) Tendebat tentoria: vox Tacito et Svetonio familiaris.

31. *Innuptae Minervae.*) *Pallas* item dicta est. Vulcani nuptias respuit, et virginitatem servavit.

Et molem mirantur equi, primusque Thymoetes
Duci intra muros hortatur, et arce locari:
Sive dolo, seu jam Trojae sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaum insidias, suspectaque dona
Praecipitare jubent, subjectisque urere flammis,
Aut terebrare cavas uteri, et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omnes, magna comitante caterva,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce,
Et procul: O miseri quae tanta insania cives?
Creditis avectos hostes? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaum? sic notus Ulysses?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi:
Aut haec in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi
Aut aliquis latet error. Equo ne credite Teucri.
Quicquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
In latus, inque feri curvam compagibus alvum
Contorsit: stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavae, gemitumque dedere cavernae.
Et, si fata Deum, si mens non laeva fuisset
Impulerat ferro Argolicas foedare latebras:
Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.
Ecce manus juvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae: qui se ignotum venientibus ultro,

41. *Laocoon.*) Sacerdos Apollinis.

47. *Inspectura domos, venturaque, etc.*) Cum enim altior esset muris et domibus, suspicabatur Laocoon esse aut speculam, aut machinam fetam ignibus, qui deinde in subjectam urbem ingruerent.

51. *Feri.*) Equi.

54. *Laeva.*) *Fata* significat *contraria*, ut G. 4. 7. *Numina laeva*: *mentem* vero *imprudentem*, ut Ecl. 1. 16. *Si mens non laeva fuisset.* Ubi de ambigua vocis hujus potestate agitur.

55. *Argolicas foedare.*) *Argolicas*, graecas ab *Argis*, urbe Peloponnesi, de qua Aen. 1. 289. *Foedare.*) Lacerare, vulnerare, Aen. 3.241. *Obscoenas ferro foedare volucres.*

59. *Dardanidae.*) Trojani a rege Dardano, Teucri genero, Aen. 1. 239.

Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis,
Obtulerat, fidens animi atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certae occumbere morti
Undique visendi studio Trojana juventus
Circumfusa ruit, certatque illudere capto.
Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
Disce omnes.
Namque, ut conspectu in medio turbatus, inermis
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat?
Cui neque apud Danaos usquam locus: insuper ipsi
Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.
Quod gemitu conversi animi, compressus et omnis
Impetus: hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat, memoret, quae sit fiducia capto.
Ille haec, deposita tandem formidine, fatur:
Cuncta equidem tibi, Rex, fuerint quaecumque, fatebor
Vera, inquit: neque me Argolica de gente negabo:
Hoc primum; nec, si miserum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam, mendacemque improba finget.
Fando aliquid si forte tuas pervenit ad aures
Belidae nomen Palamedis, et inclyta fama
Gloria: quem falsa sub proditione Pelasgi

68. *Phrygia.)* Trojana, quia, Troas in Phrygia minore fuit, Aen. 1. 385.

78. *Argolica.)* De *Argis*, urbe Peloponnesi, Aen. 1. 289.

81. *Fando aliquid.*) Gerundia modo passive significant: ut hic, *fando*, id est, *dum aliquid dicitur*: modo active, ut supra v. 6. *Quis talia fando*: id est, *dum dicit talia*. Ita Servius.

82. *Belidae Palamedis.*) Fuit Palamedes Naupli filius, regis Euboeae insulae, in Aegeo mari *Belidae*; i. e. Beli nepotis.

85. *Falsa sub proditione Pelasgi, etc.)* Sub specie proditionis, Ulysses enim aurum in Palamedis tentorio clam defodit: tum epistolam fingit Priami ad Palamedem, qua gratiae ei agebantur pro proditione,

Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci, nunc cassum lumine lugent;
Illi me comitem, et consanguinitate propinquum
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regnumque vigebat
Consiliis; et nos aliquod nomenque, decusque
Gessimus. Invidia postquam pellacis Ulyssei
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris.
Afflictus vitam in tenebris, luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens; et me fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem, et verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes: hinc semper Ulysses
Criminibus terrere novis: hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, et quaerere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro...
Sed quid ego haec autem nequicquam ingrata revolvo?
Quidve moror? si omnes uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est jamdudum; sumite poenas:
Hoc Itachus velit, et magno mercentur Atridae.

et aurum muneris loco fuisse datum indicabatur: quod cum Greci in ejus tentorio reperissent, insontum lapidibus obruerunt. *Pelasgi*, Graeci, proprie Thessali, Aen. 1. 628.

84. *Indicio.*) Relatione Ulyssis, et auri indicatione. *Quia bella vetabat.*) Hoc mentitur Sinon in gratiam Trojanorum, ut fidem sibi apud eos faciat.

86. *Consanguinitate propinquum.*) Et hoc mentitur Sinon: non enim Palamedi sanguine junctus fuit, sed Ulyssi, ex eadem *Autolyci* et *Sisyphi* stirpe.

88. *Regno incolumis. etc.*) Vel intelligit regnum Euboeae, quod obtinebat Nauplius Palamedis pater: vel potius commune imperium et concilium Graeciae totius ad bellum Trojanum consociatae.

99 *Quaerere conscius arma.*) *Conscius*: id est, *sciens se reum occisi Palamedis atque adeo se verbis, et querelis meis unum peti.* *Arma.*) Sunt cujuslibet rei faciendae instrumenta et auxilia: hic, *insidiae, fraudes, nocendi occasio.*

100. *Calchante.*) Calchas, Graecorum augur: cujus absque consilio, et divinatione nihil Trojano bello gestum est.

104. *Ithacus velit, etc.*) Rem facietis optatissimam Ulyssi *Ithacae* regi, et *Agamemnoni* et *Menelao* Atrei filiis.

Tum vero ardemus scitari, et quaerere causas,
Ignari scelerum tantorum, artisque Pelasgae.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur:
Saepe fugam Danai Troja cupiere relicta
Moliri, et longo fessi decedere bello:
Fecissentque utinam! Saepe illos aspera ponti
Interclusit hiems, et terruit Auster euntes.
Praecipue, cum jam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto sonuerunt aethere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phoebi
Mittimus, isque adytis haec tristia dicta reportat:
Sanguine placastis ventos, et virgine caesa,
Cum primum Iliacas Danai venistis ad oras:
Sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica. Vulgi quae vox ut venit ad aures,
Obstupuere animi, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo,
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios; quae sint ea Numina Divum
Flagitat. Et mihi jam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant.
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce sua quemquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Composito rumpit vocem, et me destinat arae.
Assensere omnes: et quae sibi quisque timebat,
Unius in miseri exitium conversa tulere,

106. *Pelasgae.*) Graecae, nam suspecta olim fuit Graecorum fides.

111. *Auster.*) Ventus meridionalis, adversus redeuntibus a Troade in Graeciam. De *Austro*, Ec. 1. 58.

112. *Acernis,*) Ex *acero* arbore, Ital. *acero.*

114. *Eurypylum.*) Augurem nobilem, quem quadraginta navibus ad bellum Trojanum venisse ait Homerus Il. 2. 736.

116. *Virgine caesa.*) Iphigenia, Agamemnonis filia.

118. *Litandum.*) Et *sacrificandum*, differunt; nam *litare* dicuntur ii, quorum sacrificium Dii gratum et acceptum est: vel a λυω *solvo*; vel a λιτη, *precatio supplex*, unde et *litaniae* nostrae derivantur.

123. *Numina.*) Hic sumi pro voluntate Deorum, haud dubium est vide Aen. 1. 137. *Ithacus.*) Ulysses, Ithacae rex.

Jamque dies infanda aderat: mihi sacra parari,
Et salsae fruges, et circum tempora vittae.
Eripui (fateor) leto me, et vincula rupi:
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
Delitui, dum vela darent, si forte dedissent..
Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulces natos, exoptatumque parentem:
Quos illi fors ad poenas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt,
Quod te per superos, et conscia numina veri,
Per, si qua est, quae restat adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro: miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.
His lacrymis vitam damus, et miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas, atque arcta levari
Vincla jubet Priamus, dictisque ita fatur amicis.
Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Grajos,
Noster eris: mihique haec edissere vera roganti.
Quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor?
Quidve petunt? quae religio? aut quae machina belli?
Dixerat. Ille dolis instructus, et arte Pelasga
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas.
Vos aeterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait; vos arae, ensesque nefandi,

133. *Salsae fruges:*) *Mola*; placentae species, ex *farre* sive frumento salso, tosto ac molito. *Vittae.*) *Infula*, fascia latior, vulgo lanea et nivea, ex qua minores aliae dependebant.

135. *Ulva.*) Herba quaelibet palustris, sine certo nomine.

141. *Quod.*) Ut mihi videtur, pronomen est, *quod te oro*; id est *hoc te oro*, *hoc unum te oro miserere*, *etc.*

142. *Per, si qua est, etc.*) Locutio poetis familiaris; et sensus est: *Per intemeratam fidem, si qua est intemerata fides hominibus.*

146. *Manicas.*) Vox a *manu* deducta, significatque aliquando vestium partem, quae manus et brachia protegit: aliquando vincula manuum; ut *compedes* pedum.

152. *Arte Pelasga.*) Graeci vafritie et mala fide infames fuerunt.

154. *Vos aeterni ignes.*) Veteres frequenter jurabant per sidera Aen. 8. 429, *Caelum hoc et conscia sidera testor.*

Quos fugi, vittaeque Deum, quas hostia gessi :
Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura,
Fas odisse viros atque omnia ferre sub auras.
Si qua tegunt: teneor patriae nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves
Troja fidem, si vera feram si magna rependam.
Omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulysses,
Fatale aggressi sacrato avellere templo
Palladium, caesis summae custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi Divae contingere vittas :
Ex illo fluere, ac retro sublapsa referri
Spes Danaum: fractae vires; aversa Deae mens
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castri simulacrum; arsere coruscae
Luminibus flammae arrectis, salsusque per artus
Sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu!)
Emicuit, parmamque ferens, hastamque trementem.
Extemplo tentanda fuga canit aequore Calchas,
Nec posse Argolicis excindi Pergama telis,
Omnia ni repetat Argis, numenque reducant,
Quod pelago, et curvis secum advexere carinis.
Et nunc quod patrias vento petiere Mycenas,
Arma Deosque parant comites, pelagoque remenso

156. *Si qua tegunt.*) *Si* pro *siquidem*, non dubitantis, sed affirmantis est.

162. *Danaum.*) Graecorum. De *Tydide*, Diomede Tydei filio; Ae. 1. 101. De *Uiisse*, supra v. 7.

166. *Palladium.*) Statua fuit Palladis, armata parma, id est, scuto breviore, et hasta.

171. *Tritonia.*) Minervae cognomen.

176. *Calchas, etc.*) Graecorum vates.

177; *Pergama.*) Arx Tojae, Aen. 1. 470. *Argi*, et *Mycenae*; urbes Peloponnesi: regiae Agamemnonis.

178. *Omina ni repetant, etc.*) Respexit morem Romanorum, inquit Servius: nam si egressi male pugnassent, revertebantur ad captanda rursus auguria.

Improvisi aderunt. Ita digerit omnia Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso,
Effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
Hanc tamen immensam Calchas attollere molem
Roboribus textis, caeloque educere jussit:
Ne recipi portis, aut duci in moenia possit,
Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam si vestra manus violasset dona Minervae,
Tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum
Convertant) Priami imperio, Phrygibusque futurum;
Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
Ultro Asiam magno Pelopeja ad moenia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis, perjurique arte Sinonis
Credita res, captique dolis, lacrymisque coacti,
Quos neque Tydides, nec Larissaeus Achilles,

182. *Omnia Calchas.*) Legunt aliqui *omina*, nec male.

189. *Roboribus.*) Vel species est quercus *robur*, vel lignum quodvis durissimum, Georg. 1. 162.

188. *Antiqua sub religione tueri.*) Id est, in locum Palladii succedere; quod antiquo cultu et populi credulitate urbem servaturum erat.

191. *Phrygibus.*) Trojanis, in minore Phrygia sitis, Aen. 1. 385.

193. *Asiam.*) De Natolia hic sermo est: scil. peninsula majoris Asiae in qua Troas. Duplex est, major et minor. *Major*, e tribus mundi partibus, quas veteres agnoverunt, longe maxima est: quam ab Europa Tanais fluvius, Pontus Euxinus, et Aegaeum mare disterminant; ab Africa sinus Arabicus; nunc in partes distincta praecipue sex, imperium Moscoviticum, Tartaricum, Turcicum, Persicum, Indicum, et Sinense. *Minor*, peninsula est majoris Asiae, maxime occidentalis; inter Pontum Euxinum, et eam mediterranei maris partem, quae Issico sinu terminatur: nunc *Natolia*: de hac sermo hic est, quia in ea erat *Troas*. *Pelopeja ad moenia.*) Vel *Argos*, ubi praecipue regnavit Pelops; vel totam peninsulam Isthmo Corinthiaco Graeciae annexam: quae cum *Apia* diceretur, *Peloponnesus* deinde, id est, *insula Pelopi*, vocata est a *Pelope*; qui e Phrygia, ubi Tantalus ejus pater regnaverat, coloniam eo deduxit. *Pelopeja*; quatuor syllabis Graeca diphthongo *Pelopeja*.

197. *Tydides etc.*) Diomedes Tydei filiis, Aen. 1. 101. *Larissaeus Achilles*,) Phthius potius. Sed *Phthia* et *Larissa* vicinae sunt Thessaliae urbes.

Non anni domuere decem, non mille carinae.
Hic aliud majus miseris, multoque tremendum
Objicitur magis, atque improvida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Solemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens!) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt:
Pectora quorum inter fluctus arrecta, jubaeque
Sanguineae exsuperant undas: pars cetera pontum
Pone legit, sinuatque immensa volumine terga.
Fit sonitus spumante salo; jamque arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine, et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus visu exsangues! Illi agmine certo
Laocoonta petunt: et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus.
Post ipsum auxilio subeuntem, ac tela ferentem
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus; et jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite, et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,
Perfusus sanie vittas, atroque veneno:
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Quales mugitus, fugit cum saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delûbra ad summa dracones

198. *Mille carinae.)* Homerus in catalogo numerat mille centum et octoginta sex *Carina* proprie est trabs ima, quae fundamentum est totius navis: vulgo pro tota navi usurpatur.

201. *Neptuno sorte etc.*) Sorte ductus est sacerdos Laocoon, quia ubi non erant certi Deo sacerdotes, sorte duci mos erat: non erat autem apud Trojanos Neptuno. *Tenedo* insula Hellesponti, supra v. 21.

109. *Salo.*) Mari.

212. *Agmine certo.)* Certo et ordinato motu; sic G. 3. 425. *Extremaeque agmina caudae*: locum vide.

221. *Sanie vittas.*) Sanies est sanguis mutatus ac fere corruptus, atro colore permixtus. De *vittis* supra v. 133.

225. *Delubra.*) Templa sic dicta, a *deluo*: quia plerumque ante templa fontes erant, aut lacus, ubi templa ingressuri deluebantur.

Effugiunt, saevaeque petunt Tritonidis arcem,
Sub pedibusque Deae, clypeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor, et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt: sacrum qui cuspide robur
Laeserit, et tergo scelaratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque Divae
Numina conclamant.
Dividimus muros, et moenia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi; pedibusque rotarum
Subjiciunt lapsus, et stupea vincula collo
Intenduut: scandit fatalis machina muros
Feta armis; pueri circum, innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediaeque minans illabitur urbi.
O patria, o divum domus Ilium! et inclyta bello
Moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae

226. *Tritonidis arcem.*) Minervae Tritoniae, *Arcem.* Vel Trojanae urbis. in qua templum illud erat, ut v. 41. *Laocoon ardens summa decurrit ab arce.* Vel arcem dixit, pro templo et aede Minervae, quocumque loco sita fuerit.

227. *Clypeique sub orbe.*) Serpentes a Pallade excitatos in hujus perniciem non mirabitur, qui sciet ex Plutarchi libro de Iside, draconem sacrum fuisse Minervae, et a Phidia Minervae simulacro fuisse appositum: qui Politianum legerit, scribentem se vidisse Romae Palladis clypeum, squamoso draconis corio contextum, et dracunculis fimbriatum.

229. *Insinuat.*) Supple *se:* ut Aen. 1. 108. *Tum prora avertit.* *Scelus expendisse merentem.*) Quidam dicunt supplicium luisse tum quidem Laocoonta. non ob laesum equum, iramque Palladis, sed ob violatam alio scelere sanctitatem Apollinci templi; cujus erat sacerdos; et serpentes aufugisse in idem illud templum, quod erat in urbis arce.

230. *Robur.*) Lignum quodvis durius.

231. *Tergo.*) Dixit. v. 51. *In latus inque alvum.* Ergo a *tergo* equum aggressum, ietum in eam impegit *lateris* partem, quae *alvo* contermina est.

254. *Muros, et moenia, etc.*) Ita distinguit Germanus, ut *muros* velit esse lapideum ambitum, quo urbs cingitur *moenia* muniliones, turres, et id genus cetera, quibus defenduntur.

235. *Accingunt.*) Supple *se* ut v. 229. *Insinuat pavor.*

241. *Divum domus Ilium.*) Quia murorum structores habuit Neptunum et Apollinem.

Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores, caecique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei jussu, non unquam credita Teucris.
Nos delubra Deum, miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.
Vertitur interea caelum, et ruit Oceano nox,
Involvens umbra magna terramque, polumque,
Myrmidonumque dolos: fusi per moenia Teucri
Conticuere: sopor fessos complectitur artus.
Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitae per amica silentia Lunae,
Litora nota petens: flammas cum regia puppis
Extulerat; fatisque Deum defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus, laetique cavo se robore promunt
Tisandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulysses,
Demissum lapsi per funem, Athamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,

146. *Cassandra.*) Priami et Hecubae filia vaticinandi arte celebris.

250. *Ruit Oceano nox.*) Sole nimirum in Oceanum, ut fingitur, cadente, consequitur statim nox, quae eum praecipitat *Oceano*, id est, *in Oceanum*. Sicut *it clamor caelo*, id est, *ad caelum*.

254. *Argiva phalanx.*) *Phalanx* ex Vegetio habebat hominum octo millia: ex aliis sexdecim millia *Argiva.*) Graeca ab *Argis* urbe Peloponnesi, de qua Aen. 1. 289. De *Tenedo*, Hellesponti insula, supra v. 21.

255. *Silentia Lunae.*) Ne explices de luna cum sole conjuncta quae tum dicitur *silens*, quia minime lucet; sed intellige de media et silente nocte, ut explicabimus v. 340.

261. *Duces.*) Non ad Tisandrum et Sthenelum dumtaxat vox illa pertinent, sed Ulyssem etiam et Neoptolemum, et alios, quos hic appellat.

263. *Pelidesque Neoptolemus.*) *Pyrrho*, Achillis et Deidamiae filius: *Pyrrhus* dictus a colore capillorum; nam *πυρρος rufus* est: *Neoptolemus*, a *νεος novus*, et *πολεμος bellum*, quia admodum adolescens ad belli Trojani reliquias perductus est: erat enim in fatis absque aliquo Aeacidem capi Trojam non posse *Pelides* vocatur, quia *Pelei* nepos, qui Aeaci fuit, filius, regis in Aegina insula et Thetidis maritus. *Primusque Machaon.*) Aesculapii filius. *Pri*,

Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeus.
Invadunt urbem somno, vinoque sepultam:
Caeduntur vigiles: portisque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
Incipit, et dono Divum gratissima serpit.
In somnis ecce ante oculos moestissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus:
Raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achillis,
Vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignes?
Squalentem barbam, et concretos sanguine crines,
Vulneraque illa gerens, quae circum plurima muros
Accepit patrios. Ultro flens ipse videbar
Compellare virum, et moestas expromere voces:
O lux Dardaniae! spes o fidissima Teucrum!
Quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris
Expectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque, urbisque labores
Defessi aspicimus? quae causa indigna serenos
Foedavit vultus? aut cur haec vulnera cerno?
Ille nihil: nec me querentem vana moratur:
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens:
Heu fuge, nate Dea, teque his, ait eripe flammis.
Hostis habet muros, ruit alto a culmine Troja.
Sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra

mus: id est, primo loco delapsum per funem: nec obstat quod Tisandrus et reliqui supra vocati sint *duces*; erat enim *duces* dignitate ac munere, non descendendi ordine.

264. *Menelaus.*) Atrei filius, Agamemnonis frater, Tyndarei Spartani regis gener, ac deinde successor; maritus Helenae, quam cum a Paride frustra legationibus a Priamo repetiisset, sociali totius Graeciae bello repetiit, recepitque tandem everso Trojano regno: et conscensa navi, post octavum erroris annum domum rediit. *Epeus.*) Ideo equi lignei fabricator dicitur, quia muralem reperit machinam.

275. *Exuvias Achillis. etc.*) per *Achillis exuvias*, Achillis arma intellige; non Achilli quidem, sed Patroclo direpta.

291. *Pergama, orum.*) Arx Trojae, Aen. 2. 470.

Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
Sacra, suosque tibi commendat Troja Penates;
Hos cape fatorum comites; his moenia quaere,
Magna pererrato statues quae denique ponto.
Sic ait, et manibus vittas, Vestamque potentem,
Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.
Diverso interea miscentur moenia luctu:
Et magis, atque magis, (quamquam secreta parentis
Anchisae domus, arboribusque obtecta recessit)
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus asto.
In segetem veluti cum flamma furentibus Austris
Incidit: aut rapidus montano flumine torrens,
Sternit agros, sternit sata laeta, boumque labores,
Praecipitesque trahit silvas; stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiae. Jam Deiphobi dedit ampla ruinam
Vulcano superante domus; jam proximus ardet
Ucalegon: Sigaea igni freta lata relucent.
Exoritur clamorque virum, clangorque tubarum.
Arma amens capio, nec sat rationis in armis:
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem

293. *Sacra, suosque, etc.*) Per *sacra*, res eas intelligit, quae ad caeremonias Deorum pertinebant; ut vittae, infulae.

297. *Adytis effert.*) Vel reipsa effert; vel in somnis videtur efferre: Effert autem in Aeneae domum e templo, quod erat in arce; et cum iis imperium a Priamo in Aeneam transfert. *Adyta.*) Sunt intimae partes domorum, templorumque, in quas intrare nefas est, ab α privativo, et *δυω ingredior.*

310. *Deiphobi.*) Priami filius fuit, qui postquam Paris a Pyrrho occisus est, Helenam duxit uxorem, cujus dolo inter primos interfectus est, ut fuse describitur Aen. 6. 495; De *Vulcano*, qui pro igne sic sumitur. Georg. 1. 295.

312. *Ucalegon: Sigea igni freta etc.*) Ucalegon, senex, unus e consiliariis Priami; *Ucalegon* ponitur pro *domo Ucalegontis. Sigea.*) *Sigeum et Rhoeteum*: promontoria duo Troadis, non longe ab urbe Troja, *Freta* dixit, pro mari Hellespontiaco, quod regionem illam alluit, et proprie fretum est.

Cum sociis ardent animi: furor, iraque mentem
Praecipitant: pulchrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem telis Panthus elapsus Achivum,
Panthus Othriades, arcis Phoebique sacerdos,
Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
Venit summa dies, et ineluctabile tempus
Dardaniae: fuimus Troes, fuit Ilium, et ingens
Gloria Teucrorum: ferus omnia Jupiter Argos
Transtulit. Incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in moenibus astans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans; portis alii bipatentibus adsunt,
Millia quot magnis numquam venere Mycenis
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi, stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci: vix primi praelia tentant
Portarum vigiles, et caeco Marte resistunt.
Talibus Othriadae dictis et numine Divum
In flammas, et in arma feror, quo tristis Erinnys
Quo fremitus vocat, et sublatus ad aethera clamor.

319. *Panthus Othriades: etc.*) Othrei filius, sacerdos Apollinis qui in arce colebatur.

321. *Limina.*) Legunt alii *litora*, nec male. Servius et Donatus retinent *limina:* et hinc Aeneae virtutem exaggerant, cujus in domum, et Hector et Panthus sacra deferebant.

322. *Quam prendimus arcem.*) Sensus est. *Quam occupabimus arcem? in quam concurremus?*

325. *Dardaniae. Ilium.*) Trojae nomina *Troes*, *Teucrorum*: Trojanorum nomina.

332. *Angusta viarum.*) Angustas vias: familiaris poetis et historicis locutio.

335. *Caeco Marte.*) Certamine vel obscuro, quia per noctem committebatur; vel insano, quia a paucis et improvidis contra multos et paratos. De *Marte*, belli Deo, Ecl. 9. 12.

335. *Othriadae.*) Panthi, qui filius Othrei.

337. *Erinnys.*) Nomen commune tribus furiis quae, ut *Eumenides* sic *Erinnyes* vocantur.

Addunt se socios Ripheus, et maximus armis
Iphitus, oblati per lunam, Hypanisque, Dymasque,
Et lateri agglomerant nostro; juvenisque Choroebus
Mygdonides, illis ad Trojam forte diebus
Venerat, insano Cassandrae incensus amore:
Et gener auxilium Priamo, Phrygibusque ferebat:
Infelix, qui non sponsae praecepta furentis
Audierat.
Quos ubi confertos audere in praelia vidi,
Incipio super his. Juvenes, fortissima frustra
Pectora (si vobis audentem extrema cupido est
Certa sequi: quae sit rebus fortuna, videtis.
Excessere omnes adytis, arisque relictis,
Dii, quibus imperium hoc steterat): succurritis urbi
Incensae: moriamur, et in media arma ruamus.
Una salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis juvenum furor additus. Inde lupi ceu
Raptores, atra in nebula, quos improba ventris
Exegit caecos rabies, catulique relicti
Faucibus expectant siccis; per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortem, mediaeque tenemus
Urbis iter. Nox atra cava circumvolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut possit lacrymis aequare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos:
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos et religiosa Deorum
Limina. Nec soli poenas dant sanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in praecordia virtus,
Victoresque cadunt Danai: crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
Primus se Danaum, magna comitante caterva,

340. *Oblati per lunam.*) Probat enim Scaliger de emendatione temp. lib. 9, captam esse Trojam circa plenilunium et finem veris.

342. *Mygdonides.*) Nomen a *Mygdone* patre. De *Cassandra* supra v. 246 De *Phrygibus*, Aen. 1. 235.

348. *Fortissima frustra*) Quia eorum fortitudo ad patriae salutem deinceps inutilis erat.

367. *Quondam.*) Aliquando.

Androgeos offert nobis, socia agmina credens
Inscius: atque ultro verbis compellat amicis:
Festinate viri, nam quae tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa, feruntque
Pergama: vos celsis nunc primum a navibus itis?
Dixit: et extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Attollentem iras, et caerula colla tumentem.
Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis et circumfundimur armis:
Ignarosque loci passim, et formidine captos
Sternimus: aspirat primo fortuna labori.
Atque hic exultans successu, animisque Choroebus:
O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clypeos, Danaumque insignia nobis
Aptemus. Dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam, clypeique insigne decorum
Induitur, laterique Argivum accommodat ensem.
Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Laeta facit, spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus immixti Danais haud numine nostro:
Multaque per caecam congressi praelia noctem
Conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves, et litora cursu
Fida petunt: pars ingentem formidine turpi

377. *Sensit delapsus in hostes.)* Id est, *se delapsum esse*: Graecismus, latinis veteribus familiaris.

379. *Aspris.)* Pro *asperis*: ut Aen. 1. 205. *Accestis*, pro *accessistis*.

391. *Comantem galeam.)* Cristatam, caudis animalium ornatam, Aen. 3. 468.

393. *Argivum.)* Graecum, ab Argis urbe Peloponnesi. Aen. 1. 288.

396. *Haud numine nostro.)* Non propitiis Diis.

Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.
Heu! nihil invitis fas quemquam fidere Divis!
Ecce trahebatur passis Priameia virgo
Crinibus a templo Cassandra, adytisque Minervae,
Ad caelum tendens ardentia lumina frustra;
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiata mente Choroebus,
Et sese medium injecit moriturus in agmen.
Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes,
Armorum facie, et Grajarum errore jubarum.
Tum Danai gemitu, atque ereptae virginis ira;
Undique collecti invadunt: acerrimus Ajax;
Et gemini Atridae, Dolopumque exercitus omnis.
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et laetus Eois
Eurus equis: stridunt silvae, saevitque tridenti
Spumeus, atque imo Nereus ciet aequora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fundimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
Apparent: primi clypeos, mentitaque tela
Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero, primusque Choroebus
Penelei dextra Divae armipotentis ad aram
Procumbit: cadit et Ripheus, justissimus unus
Qui fuit in Teucris, et servantissimus aequi

404. *Cassandra, etc.*) Supra v. 246.

417. *Zephyrus*, etc.) Ventus occidentalis, Ecl. 5. 5. *Notus.*) Qui et *Auster*, meridionalis, a *νοτιος humidus*: Ecl. 2. 58.

418. *Eurus.*) Orientalis, unde equis invectus dicitur *Eois*, ab *ηως Aurora*.

419. *Nereus.*) Nereidum Nympharum pater, et uno e maris praesidibus.

423. *Ora sono discordia.*) Alii enim Phrygia alii Graeca lingua utebantur: quidam explicant de vario militum symbolo. Ital. *il nome*.

425. *Penelei.*) Unius e quinque Boetorum ducibus qui ad expeditionem Trojanam venerant. *Armipotentis.*) Palladis, quae quassans arma e cerebro Jovis nata est, unde nomen a *παλλω quasso*.

Diis aliter visum. Pereunt Hypanisque, Dymasque
Confixi a sociis: nec nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
Testor, in occasu vestro, nec tela, nec ullas
Vitavisse vices Danaum: et, si fata fuissent
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde
Iphitus, et Pelias mecum: quorum Iphitus aevo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulyssei,
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam, seu cetera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe:
Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.
Haerent parietibus scalae, postesque sub ipsos
Nituntur gradibus, clypeosque ad tela sinistris
Protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidae contra turres, ac tecta domorum
Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,
Extrema jam in morte parant defendere telis:
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores, has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, caecaeque fores, et pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo, infelix qua se, dum regna manebant

428. *Diis aliter visum.*) Licet justissimus esset, visus est tamen Diis reus ac morte dignus esse. De *infula*, seu vittis Apollinis, v. 133. De *Apolline*, Ecl. 3. 104.

434. *Meruisse manu.*) Me dignum fuisse morte propter ea, quae *manu* feceram: nempe ob caedes Graecorum plurimas.

440. *Martem.*) Pro bello, cujus Deus est, Ecl. 9. 12.

441. *Testudine.*) Machina, quae inventa dicitur bello Trojano.

454. *Tectorum inter se, etc.*) Videntur continua duo fuisse palatii Priami et Hectoris, cujus Andromache uxor fuit. *Relicti.* Ab hostibus, qui posticam illam januam non animadverterant.

Saepius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.
Turrim in praecipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaum solitae naves, et Achaica castra,
Aggressi ferro circum, qua summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, impulimusque. Ea lapsa repente ruinam
Cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late
Incidit: ast alii subeunt: nec saxa nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum, primoque in limine Pyrrhus
Exultat, telis et luce coruscus ahena:
Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positis novus exuviis, nitidusque juventa,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Una ingens Periphas, et equorum agitator Achillis
Armiger Automedon: una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina jactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni
Limina perrumpit, postesque a cardine vallit
Aeratos: jamque excisa trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.

456. *Andromache.*) Occiso marito Hectore, Priami et Hecubae filio, captaque Troja, Pyrrho cessit in praedam: a quo ducta in Epirum ex eo Molossum suscepit, ac deinde Heleno, Priami item filio, cum regni Epirotici parte in uxorem concessa est. *Soceri* igitur Andromaches fuere Priamus et Hecuba.

457. *Astyanacta.*) Filium unicum Andromaches ex Hectore.

465. *Qua summa, etc.*) Qua trabium, quae summum tabulatum sustinebant, capita parieti immissa infirmiorem illum reddebant, et scindi facilem. De *Pyrrho*, supra v. 265.

471. *Qualis ubi, etc.*) De illa serpentis renovatione, herbarum pastu: lingua tricuspide, jam diximus, Georg. 3. 437.

477. *Scyria pubes.*) E Scyro insula, una e Cycladibus.

Apparet domus intus, et atria longa patescunt,
Apparent Priami, et veterum penetralia regum:
Armatosque vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu, miseroque tumultu
Miscetur, penitusque cavae plangoribus aedes
Femineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidae tectis matres ingentibus errant
Amplexaeque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus: nec claustra, neque ipsi,
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Janua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
Immissi Danai, et late loca milite complent.
Non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
Exiit; oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes,
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Caede Neoptolemum, geminosque in limine Atridas:
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine foedantem, quos ipse sacraverat ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro, spoliisque superbi
Procubuere: tenent Danai, qua deficit ignis.

491. *Vi patria.*) Hausta e patris Achillis exemplo, qui ex *Horat.* de A. P. 292. *Iracundus, inexorabilis, acer.*

492. *Ariete.*) Machina fuit longior, cujus caput in arietis caput ex aere conformatum, in urbium portas magna vi librabatur.

501. *Hecubam.*) Uxorem Priami. *Centumque nurus. Nurus*, proprie uxor filii est, *nuora*. Cum tamen constet Priamum filios centum atque adeo centum nurus, non habuisse, constat hic juniores intelligi feminas, quae in comitatu Hecubae erant, aut ad eam confugerant.

503. *Quinquaginta illi thalami.*) Separata cubicula. Priamus enim ex Homero Iliad. 6. 244. totidem habuit thalamos ubi filii totidem apud uxores habitabant: et e regione thalamos praeterea duodecim, ubi totidem habitabant filiae apud generos ergo liberos habuit ex utroque sexu duos ac sexaginta, e variis uxoribus, praesertimque ex Hecuba novemdecim, ut ait ipse Priamus, Iliad. ultimo, 496.

504. *Barbarico.*) Explica de auro Asiaticis aliis gentibus per bellum direpto, praecipue quia cum *spoliis* hic jungitur.

Forsitan et Priami fuerint quae fata, requiras.
Urbis ubi captae casum, convulsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem,
Arma diu senior desueta trementibus aevo
Circumdat nequicquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
Aedibus in mediis, nudoque sub aetheris axe
Ingens ara fuit, juxtaque veterrima laurus
Incumbens arae, atque umbra complexa penates.
Hic Hecuba, et natae nequicquam altaria circum
Praecipites atra ceu tempestate columbae,
Condensae, et divum amplexae simulacra tenebant.
Ipsum autem sumptis Priamum juvenilibus armis
Ut vidit: Quae mens tam dira, miserrime conjux,
Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget; non, si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede; haec ara tuebitur omnes,
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacra longaevum in sede locavit.
Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius: illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur jam jamque manu tenet, et premit hasta,
Ut tandem ante oculos evasit, et ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quamquam in media jam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci, iraeque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis

512. *Sub aetheris axe.*) *Sub Dio*; vel *sub Jove*; id est sub ipso aere et aperto caelo, quem locum in mediis domibus *impluvium* vocant. *Axe.*) Caelo.

513. *Ingens ara fuit.*) Ara illa, in loco subdiali et aperto, mediis in aedibus posita fuit, et *Jovi Herceo* dicata.

514. *Penates.*) Vel domum intelligit, vel statuas domesticorum Deorum cum Herceo Jove in eadem ara positas.

529. *Vulnere.*) Ictu, vel telo, quo vulnus infligitur.

Di (si qua est caelo pietas, quae curet)
Persolvant grates dignas, et praemia reddant
Debita: qui nati coram me cernere letlium
Fecisti, et patrios foedasti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo: sed jura, fidemque
Supplicis erubuit: corpusque exangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
Conjecit: rauco quod protinus aere repulsum,
Et summo clypei nequicquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: referes ergo haec, et nuntius ibis
Pelidae genitori: illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Haec dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit, et in multo lapsantem sanguine nati,
Implicuitque comam laeva, dextraque coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem
Haec finis Priami fatorum, hic exitus illum
Sorte tulit, Trojam incensam, et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiae: jacet ingens litore truncus,
Avulsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
At me tum primum saevus circumstetit horror:
Obstupui: subiit cari genitoris imago,

542. *Supplicis, etc.)* De hac Priami supplicatione apud Achillem, pro repetendo Hectoris cadavere, Aen. 1. 103.

546. *Umbone.)* Umbo, *αμβων* est quidquid in plano eminet, rotunda figura: talis erat media pars clypei. *Pelides*; Achilles, filius Pelei, de quo Aen: 1. 34.

534. *Haec finis.)* Vulgo masculini generis est: hic etiam feminini. ut Aen. 5. 384. *Quae finis standi?*

557. *Regnatorem Asiae.)* Priamus enim imperasse dicitur Phrygiae minori ac majori, quae maximam Asiae minoris partem complectuntur. *Litore truncus.)* Dicitur enim a quibusdam Priamus a Pyrrho tractus ab ara domestica ad Achillis tumulum, qui erat in litore Sigei promontorii, ibique occisus. Virgilius occisum quidem vult ad aram, sed cadaver deinde protractum fuisse ad litus innuit.

Ut regem aequaevum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subiit deserta Creusa,
Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et quae sit me circum copia, lustro.
Deseruere omnes defessi, et corpora saltu
Ad terram misere, aut ignibus aegra dedere.
Jamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
Servantem, et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos aversa ob Pergama Teucros,
Et poenas Danaum, et deserti conjugis iras
Permetuens, Trojae, et patriae communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo: subit ira cadentem
Ulcisci patriam, et sceleratas sumere poenas.
Scilicet haec Spartam incolumis, patriasque Mycenas
Aspiciet? partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
Iliadum turba, et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen
Feminea in poena est, nec habet victoria laudem;
Extinxisse nefas tamen, et sumpsisse merentis
Laudabor poenas, animumque explesse juvabit
Ultricis flammae, et cineres satiasse meorum.
Talia jactabam, et furiata mente ferebar:
Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit

562. *Creusa.*) De ea infra, v. 772.

569. *Tyndaris* vocatur, ob *Tyndareum* patrem, Spartae regem, Aen. 1. 654.

573. *Erinnys.*) Furiis commune nomen, supra v. 327. De *Vesta* v. 296.

577. *Spartam.) Sparta* sive *Lacedaemon* patria Helenae, urbs Peloponnesi, ut *Mycenae*; quare autem dicatur etiam ejus patria, *Micenae*, diximus Aen. 1. 654.

585. *Nefas.*) Pro persona scelesta et nefaria: sic frequenter apud Plautum usurpatur *scelus.*

Alma parens, confessa deam; qualisque videri
Caelicolis, et quanta solet: dextraque prehensum
Continuit, roseoque haec insuper addidit ore.
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius aspicies, ubi fessum aetate parentem
Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creusa,
Ascaniusque puer? quos omnes undique Grajae
Circum errant acies; et, ni mea cura resistat,
Jam flammae tulerint, inimicus et hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae,
Culpatusve Paris, verum inclementia divum
Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
Aspice (namque omnem, quae nunc obducta tuenti
Mortales hebetat visus tibi, et humida circum
Calligat, nubem eripiam; tu ne qua parentis
Jussa time; neu praeceptis parere recusa)
Hic ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mistoque undantem pulvere fumum
Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit, totamque a sedibus urbem
Eruit. Hic Juno Scaeas saevissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro accincta vocat.
Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas

600. *Hauserit.*) De hac voce, pro *vulnerarit, occiderit,* Aen. 10. 314.

601. *Tyndaridis Lacaenae, etc.*) Helenae, Tyndari filiae, Lacedaemoniae.

602. De *Paride*, Aen. 1. 31.

610. *Neptunus muros, etc.*) Ait Servius Laomedontem Apollini et Neptuno pecuniam ad sacra vovisse, ac deinde ad murorum fabricam convertisse: unde fabula emanavit, Deos, et fecisse muros, et regi offensos fuisse. De *Neptuno*, Aen. v. 1 129.

612. *Scaeas portas.*) Trojae portas sex fuisse ait Dares, *Antenoridam*, *Dardaniam*, *Iliam*, *Catumbriam*, *Trojanam*, et *Scaeam*. Haec nomen habuit, a *σχαια sinistra*, quod in sinistra urbis parte esset.

615. *Tritonia.*) Supra v. 171.

Insedit, nimbo effulgens, et Gorgone saeva.
Ipse pater Danais animos, viresque secundas
Sufficit: ipse deos in dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque impone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
Apparent dirae facies, inimicaque Trojae
Numina magna deum.
Tum vero omne mihi visum considere in ignes
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troja.
Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
Cum ferro accisam, crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolae certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat;
Vulneribus donec paullatim evicta supremum
Congemuit, traxitque jugis avulsa ruinam.
Descendo, ac ducente Deo flammam inter, et hostes
Expedior: dant tela locum, flammaeque recedunt.
Ast ubi jam patriae perventum ad limina sedis,
Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troja,
Exiliumque pati. Vos o, quibus integer aevi
Sanguis, ait, solidaeque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si caelicolae voluissent ducere vitam,
Has mihi servassent sedes: satis una superque
Vidimus excidia, et captae superavimus urbi.

616. *Nimbo.)* Servius explicat, *nube divina*: et puto circulum esse lucidum, huic similem diadematis, que Divorum capita Christiani praecingunt. *Gorgone.)* *Torvo* capite *Medusae*.

626. *Ornum.)* *Ornus*, fraxinus est silvestris et montana, Ital. *frassino selvaggio*.

623. *Deo.)* Dea Venere. Nam *Deus* communi genere aliquando sumitur.

642. *Una excidia.)* Cum olim ab Hercule Troja expugnata est. Aen. 3. 476.

Sic o, sic positum affari discedite corpus.
Ipse manu morte inveniam: miserebitur hostis,
Exuviasque petet: facilis jactura sepulcri est,
Jampridem invisus divis, et inutilis annos
Demoror; ex quo me divum pater, atque hominum rex
Fulminis afflavit ventis, et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
Nos contra effusi lacrymis, conjuxque Creusa,
Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque, et sedibus haeret in iisdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium, aut quae jam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo; perituraeque addere Trojae
Teque, tuosque juvat, patet isti janua leto.
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrus
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignes
Eripis? ut mediis hostem in penetralibus, utqne
Ascaniumque, patremque meum, juxtaque Creusam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma, vocat lux ultima victos:
Reddite me Danais, sinite instaurata revisam
Proelia. Numquam omnes hodie moriemur inulti.
Hic ferro accingor rursus, clypeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjux
Haerebat, parvumque patri tendebat Iulum.
Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,

644. *Positum affati.*) Verba duo funebria. *Positum* jacens, mortuum. More Romanorum, qui statim atque cadaver combustum, aut sepultum fuerat, antequam discederent, *vale* ter inclamabant.

649. *Fulminis afflavit, etc.*) Unde stuporem et debilitatem membrorum contraxit Anchises.

Hanc primum tutare domum: cui parvus Iulus,
Cui pater, et conjux quondam tua dicta relinquor?
Talia vociferans gemitu tectum omne replebat:
Cum subitum, dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter, moestorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli
Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera laetus
Extulit, et caelo palmas cum voce tetendit.
Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Aspice nos, hoc tantum: et si pietate meremur,
Da deinde auxilium, Pater, atque haec omnia firma,
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit laevum: et de caelo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idaea claram se condere silva,
Signantemque vias: tum longo limite sulcus
Dat lucem, et late circum loca sulphure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Affaturque Deos, et sanctum sidus adorat.
Jam jam nulla mora est: sequor, et qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem: nec, nate, tibi comes ire recuso.
Dixerat ille, et jam per moenia clarior ignis
Auditur, propiusque aestus incendia volvunt.

683. *Apex.*) Summa pars pilei.

693. *Intonuit laevum.*) De sinistro fulmine prospero; et hujus vocis, *laevum*, ambigua significatione fuse Ecl. 1. 16.

694. De *stellis*, quae cadere videntur, et accensis in media aeris regione siccis exhalationibus, Georg. 1. 365.

698. *Sulphure.*) Fulmina enim sulphuris odorem habere dicuntur.

703. *Augurium.*) Proprie est consultatio avium ad futura praenoscenda, tamen ad alia omnia futura omina transfertur.

Ergo age, care pater, cervici imponere nostrae:
Ipse subibo humeris; nec me labor iste gravabit.
Quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
Una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus
Sit comes, et longe servet vestigia conjux.
Vos famuli, quae dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus, templumque vetustum
Desertae Cereris, juxtaque antiqua cupressus,
Religione patrum multos servata per annos.
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates;
Me bello e tanto digressum, et caede recenti,
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero.
Haec fatus, latos humeros, subjectaque colla
Veste super, fulvique insternor pelle leonis;
Succedoque oneri: dextrae se parvus Iulus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus aequis;
Pone subit conjux, ferimur per opaca locorum;
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graji,
Nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
Suspensum, et pariter comitique, onerique timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse viam: subito cum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus: genitorque per umbram
Prospiciens; Nate, exclamat, fuge nate: propinquant:
Ardentes clypeos, atque aera micantia cerno.
Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum

714. *Cereris.*) *Ceres* fuit Saturni et Opis filia, frugum repertrix G. 1. 39.

717. *Penates.*) Deos domesticos.

719. *Flumine vivo.*) Mos fuit veterum, ut numquam aut attrectarent sacra, aut ad sacrificium offerendum accederent, nisi lotis manibus. Lotio fiebat, non stagnanti, aut pluviali, torrentique aqua; sed viva ac perenni, qualis est fontium ac fluminum: sive in ipso flumine per immersionem; sive aqua inde hausta, per solam effusionem.

725. *Opaca locorum.*) Opaca loca.

Confusam eripuit mentem : namque avia cursu
Dum sequor; et nota excedo regione viarum:
Heu! misero conjux fatone erepta Creusa
Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,
Incertum : nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumque reflexi,
Quam tumulum antiquae Cereris, sedemque sacratam
Venimus: hic demum collectis omnibus, una
Defuit, et comites, natumque, virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque, Deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, et curva valle recondo.
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnes, omnemque reverti
Per Trojam, et rursus caput objectare periclis.
Principio muros, obscuraque limina portae,
Qua gressum extuleram, repeto: et vestigia retro
Observata sequor per noctem, et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero. Irruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur, exsuperant flammae, furit aestus ad auras.
Procedo ad Priami sedes, arcemque reviso.
Et jam porticibus vacuis, Junonis asylo,
Custodes lecti Phoenix, et dirus Ulysses
Praedam asservabant : huc undique Troja gaza
Incensis erepta adytis, mensaeque Deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis

754. *Lumine lustro.*) Quaero oculis.

760. *Priami sedes, arcemque.*) Duo sunt loca diversa, ut diximus v. 322.

761 *Vacuis.*) Non a Graecis, qui multi ibi erant, sed a civibus ac defensoribus *Junonis asylo.*) *Asylum* *ασυλον* ab *α* privativo et *συρδιν trahere*, *συλη spolium*, quia qui ad illud confugisset, inde trahi, aut spoliari non poterat.

Congeritur: pueri, et paviaae longo ordine matres
Stant circum.
Ausus quin etiam voces jactare per umbram,
Implevi clamore vias, moestusque Creusam
Nequicquam ingeminans, iterumque iterumque vocavi.
Quaerenti, et tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum, atque ipsius umbra Creusae
Visa mihi ante oculos, et nota major imago.
Obstupui, steteruntque comae, et vox faucibus haesit:
Tum sic affari, et curas his demere dictis.
Quid tantum insano juvat indulgere dolori,
O dulcis conjux? non haec fine numine Divum
Eveniunt: nec te hinc comitem asportare Creusam
Fas, aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exilia, et vastum maris aequor arandum
Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
Inter opima virum leni fluit agmine Tibris.
Illic res laetae, regnumque, et regia conjux
Parta tibi: lacrymas dilectae pelle Creusae.
Non ego Myrmidonum sedes, Dolopumve superbas
Aspiciam, aut Grajis servitum matribus ibo;
Dardanis, et divae Veneris nurus.

772. *Creusae.*) Aeneae uxor fuit, mater Ascanii, filia Priami et Hecubae. Scriptores Aeneae infesti hunc ab Aenea occisam volunt, ex pactione cum Graecis ne quid ex Priami sanguine superesset. Virgilius fingit a Cybele fuisse retentam: ne quid esset impedimenti, quominus Aeneas aut a Didone adoptaretur, aut a Lavinia assumeretur in virum.

777. De *numine*, voluntate Deorum, Aen. 1. 137.

779. De *Olympo*, Thessaliae monte, qui pro caelo sumi solet; Ecl. 5: 56.

780. *Maris aequor arandum.*) *Aequor* est quaelibet aequa planities, sive terrae, sive maris, sive etiam speculi.

781. *Hesperiam.)* Duplex est, *Hispania*, et *Italia*; hic *Italia*, Aen. 1. 534.

782. De *agmine*, pro impetu, G. 3. 423.

785. De *Myrmidonibus* ac *Dolopibus*, supra v. 7.

787. *Dardanis, etc.)* Quia Priami filia, e Dardano oriunda. Vide stemma G. 3. 35.

Sed me magna Deum genitrix his detinet oris.
Jamque vale, et nati serva communis amorem.
Haec ubi dicta dedit, lacrymantem, et multa volentem
Dicere deseruit, tenuesque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Sic demum socios consumpta nocte reviso:
Atque hic ingentem comitum affluxisse novorum
Invenio admirans numerum, matresque, virosque,
Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
Undique convenere, animis, opibusque parati,
In quascumque velim pelago deducere terras.
Jamque jugis summae surgebat Lucifer Idae,
Ducebatque diem. Danaique obsessa tenebant
Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, et sublato montem genitore petivi.

788. *Magna Deum genitrix.*) *Cybele,* de qua, ejusque sacris; Aen 3. Quomodo autem Creusam detinet? Sensus est: Creusam in Idaeos famularum ejus chorus adscitam esse, et immortalitate donatam quali Nymphae fruebantur.

801. *Lucifer Idae.*) Significat *Idam* montem ad orientem fuisse, Trojae. Feminini generis est *Ida* contra regulam communem. De *Lucifero*, Ecl. 6. 86, Ait Varro stellam illam Veneris ab Aenea semper visam esse, donec ad agrum Laurentem venerit: quo tempore videri tandem ab eo desiit.

LIBER III.

ARGUMENTUM. *Eversa Troja: Aeneas collectis suorum reliquiis, quae caedi flammisque supererant, (arataque apud Antandrum viginti navium classe, primum in Thraciam defertur: ubi cum futurae urbis fundamenta poneret, territus Polydori a Polymnestore caesi prodigiis, Delum petit. Consulto ibi Apollinis oraculo, cum antiquum gentis suae matrem, hoc est primam originis suae repetendam terram didicisset, falsa Anchisae patris interpretatione adductus Cretam contendit. Verum cum ibi quoque, positis jam moenibus, gravissima peste exagitaretur, in somnis monitus a Diis penatibus, relicta Creta, Italiam petit. Ibi subito oborta tempestate; primum ad Strophadas insulas appulsus, ab Harpyis infestatur; mox Actium delatus, in honorem Apollinis ludos celebrat. Inde Corcyram praetervectus, Epirum tenet: quae id temporis Heleno Priami filio parebat, cui post Pyrrhi caedem Andromache in conjugium cesserat. Helenus Aeneam hospitio excipit, omnique humanitatis genere complectitur, imminentiumque terra, marique periculorum certiorem facit. Aeneas, relicta Epiro, Tarentum, primamque Italiae oram praetervectus, ad eam Siciliae partem, quae Aetnae montis adjacet, appellitur. Ibi Achaemenidem ab Ulysse in Cyclopis antro desertum, supplicem recipit edoctusque ab eo de Cyclopum feritate, inde anchoras solvit: memorque praeceptorum Heleni, vitatis Charybdis, et Scyllae periculis, Siciliae litora longo circuitu circumvectus, tandem Drepanum advehitur, ubi Anchises tum senio, tum longae navigationis jactatione fatigatus fatis concedit. Inde Italiam petiturus, immissa ab Aeolo subita tempestate, in Africam ejicitur: quam partem libro primo exequitur.*

Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
Immeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troja;

1. *Res Asiae.*) Minoris, cujus magna pars est utraque Phrygia, major et minor, Priamo subdita. Aen. 1. 385.

2. *Immeritam.*) Nam perfidia Laomedontis in Neptunum, et Apollinem, et crimen Paridis in Junonem ac Minervam, non debuere tanto populo creare perniciem. 1. 131. Aen. 2, 610.

3. *Ilium ., . Neptunia Troja.*) Per *Ilium*, arx; per *Trojam*, urbs significatur. *Ilium* dicitur a Virgilio tantum neutro genere: ab Horatio, *Ilios* feminino: ab Ovidio *Ilion* etiam feminino, communi urbium genere.

Diversa exilia, et desertas quaerere terras;
Auguriis agimur Divum: classemque sub ipsa
Antandro, et Phrygiae molimur montibus Idae,
Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur:
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat aestas,
Et pater Anchises dare fatis vela jubebat.
Litora cum patriae lacrymans portusque relinquo
Et campos ubi Troja fuit. Feror exul in altum
Cum sociis, natoque, Penatibus et magnis Diis.
Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo:
Hospitium antiquum Trojae, sociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, et litore curvo
Moenia prima loco, fatis ingressus iniquis:
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.

5. *Auguriis.)* Hectoris admonitu, Aen. 2.295. flamma, quae verticem Ascanii lambebat; v. 682. cursu stellae cadentis et laevo fulmine, v. 694. sermone ultimo Creusae, v. 781,

6. *Antandro.) Antandros*, urbs est Phrygiae minoris, nunc *S. Demetrio*, ad sinum Adramyttenum, et litus Aegaei maris, sub radices Idae, ubi copia erat arborum ad navalem structuram, et latebrosi sinus procul a conspectu Graecorum.

8. *Aestas.)* Nam Troja sub finem veris capta est, ut diximus Aen. 2. 340. Et in aedificanda viginti navium classe aliquantum sane temporis abiit.

12. *Penatibus et magnis Diis.) Magni* sunt Juno, Jupiter, Mars, etc. communes Dii: *Penates*, domestici, nec nominati: Aen. 2. 717.

13. *Procul.)* Thracia tamen a Troade non distinguitur, nisi angustissimis faucibus Hellesponti, *Sesto, e Abido.* Igitur *procul*, non est *longe dissita*, sed quae *longe lateque colitur*, latissima enim est Thracia. *Mavortia* dicta, quia Mars in ea natus est. Ecl. 6. 30. et 9. 12.

13. *Thraces arant.)* Relativum *quam* suppressit more suo: sic Aen. 1. 16. *Urbis antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni. Thracia*, ampla Europae regio. Ejus caput *Constantinopolis*: termini, a septentrione et occidente Bulgaria; a meridie, mare Aegaeum; ab oriente, Hellespontus, Propontis, et Pontus Euxinus. *Lycurgo.)* Thraciae rex fuit. *Regnata.)* Passive dixit: ut 6. 770. *Regnandam acceperit Albam.*

15. *Sociique Penates.)* Nam Polymnestor Thraciae rex conjugem habuerat Ilionem, filiam Priami.

Sacra Dionaeae matri divisque ferebam
Auspicibus coeptorum operum: superoque nitentem
Caelicolum regi mactabam in litore taurum.
Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.
Accessi, viridemque ab humo convellere silvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras;
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quae prima solo ruptis radicibus arbor
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttae,
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis,
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, causas penitus tentare latentes;
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo, Nymphas venerabar agrestes,
Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet arvis.
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nisu
Aggredior; genibusque adversae obluctor arenae:
Eloquar, an sileam? gemitus lacrymabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad aures:
Quid miserum, Aenea, laceras? jam parce sepulto,
Parce pias scelerare manus: non me tibi Troja
Externum tulit: aut cruor hic de stipite manat.
Heu! fuge crudeles terras, fuge litus avarum.
Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit

19. *Dionaeae matri.*) Veneri, filiae Jovis et Diones, Aen. 1. 260.

22. *Tumulus:*) Sepulcrum significat, *Cornea*, ex arbore *corno*, Ital. *corniolo*, de qua G 2. 34.

34. *Nymphas agrestes.*) Hamadryadas, Ecl. 2.46. Cum enim hae una cum arboribus vivant et occidant, dubitabat num esset earum sangris.

35. *Gradivumque patrem.*) Martem a *κραδαινω vibro.*

36. *Secundarent visus,*) *Visus*, pro *visa.* Notatque Cerdanus, *secundarent*, proprie dictum; nam post adversum omen. cum repeteretur novum, si hoc prosperum erat, primum destruebat, vocabaturque *secundum*; si rursus adversum erat, vocabatur *alterum.*

42. *Scelerare manus.*) Violatione sepulcri; quae religio sancta semper fuit.

Telorum seges, et jaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comae, et vox faucibus haesit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threicio regi: cum jam diffideret armis
Dardaniae, cingique urbem obsidione videret
Ille, ut opes fractae Teucrum, et fortuna recessit,
Res Agamemnonias, victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames? Postquam pavor ossa reliquit:
Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra Deum refero; et, quae sit sententia posco,
Omnibus idem animus, scelerata excedere terra,
Linqui pollutum hospitium, et dare classibus austros.
Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
Aggeritur tumulo tellus: stant manibus arae,
Caeruleis moestae vittis atraque cupresso:
Et circum Iliades crinem de more solutae.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras: animamque sepulcro
Condimus, et magna supremum voce ciemus.
Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat Auster in altum
Deducunt socii naves, et litora complent.
Provehimur portu, terraeque, urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus

61. *Dare classibus Austros.*) Commutatio: id est, *committere classem ventis.* Posuit *Austros*, ventum meridionalem, de quo Ecl. 2. 58. pro vento generatim. Euntibus enim e Thracia in insulam Delum, Auster contrarius, Boreas commodus est.

62. *Instauramus Polydoro funus, etc.*) Quia male tumulatus primo fuerat, projectus nimirum ac telis obrutus: unde videri potuit inhumatus. *Cymbia.*) Sunt vasa oblonga et angusta, in modum cymbae et naviculae.

Nereidum matri et Neptuno Aegaeo:
Quam pius Arcitenens, oras et litora circum
Errantem Gyaro celsa Myconoque revinxit,
Immotamque coli dedit, et contemnere ventos
Huc feror: haec fessos tuto placidissima portu
Accipit: egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
Vittis et sacra redimitus tempora lauro,
Occurrit; veterem Anchisen agnoscit amicum.
Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa Dei saxo venerabar structa vetusto.
Da propriam, Thymbraee, domum! da moenia fessis,
Et genus, et mansuram urbem! serva altera Trojae
Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli.
Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium, atque animis illabere nostris.
Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,
Liminaque, laurusque Dei: totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, et vox fertur ad aures:
Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto

74. *Nereidum, etc.*) *Delum* insulam significat, in qua nati Apollo et Diana, Ecl. 3. 67. Una est e Cycladibus insulis, in mari Aegeo, quod hic dicitur *Neptunus Aegeus*. *Mycone* et *Gyaros*, duae ex iis, pro ceteris hic appellantur.

75. *Arcitenens.*) Apollo qui statim ut natus est, Pythona serpentem *arcu*, et sagittis occidit, in Latonam matrem suam, tum gravidam, immissum a Junone: unde *pius* dicitur.

77: *Immotamque, etc.*) Olim dicitur errasse mari, atque adeo aliquando ventorum agitatu mari submersa esse. Deinceps vero Δηλος *manifesta* vocata est.

85. *Thymbraee.*) Apollo Thymbraeus dicitur a Thymbra in agro Trojano ubi ejus templum.

91: *Liminaque, etc.*) Notetur hic syllaba *que*, contra naturam producta.

92. *Mons, etc.*) *Cynthus*, mons Deli insulae, unde Apollo *Cynthius*, et Diana *Cynthia*. *Cortina.*) Exprimit tentorium circa tripoda Delphicum, ubi sedens Pythia puella vaticinabatur. Ital. *cortinaggio*.

95. *Ubere.*) Pro ubertate.

Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.
Hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
Haec Phoebus: mixtoque ingens exorta tumultu
Laetitia, et cuncti, quae sint ea moenia, quaerunt;
Quo Phoebus vocet errantes, jubeatque reverti
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum
Adite, o proceres, ait et spes discite vestras.
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto:
Mons Idaeus ubi, et gentis cunabula nostrae:
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna.
Maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras,
Optavitque locum regno. Nondum Ilium; et arces
Pergameae steterant, habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaque aera,
Idaeumque nemus: hic fida silentia sacris,
Et junctis currum dominae subiere leones.
Ergo agite, et Divum ducunt qua jussa, sequamur;
Placemus ventos, et Gnossia regna petamus.
Nec longo distant cursu: modo Jupiter adsit,
Tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno; taurum tibi, pulcher Apollo:
Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis

97. *Domus Aeneae, etc.)* Versus ii duo vaticinium continent de magnitudine Romani imperii.

204. *Creta, etc.)* *Candia*, ingens insula mediterranei maris inter Aegaeum et Libycum mare: olim urbibus clara centum. De Jovis in ea insula cunabulis, deque *Cybele* et *Corybantibus*, Georg. 4. 151,

108. *Teucrus Rhoeteas...oras.)* Promontorium et oppidum Troadis.

109. *Optavitque locum regno.)* *Elegit*: sic Aen 1, 429. *Pars optare locum tecto*. Et vero primus ibi regnavit: paulloque post venit ex Italia Dardanus, qui ab ipso in generum ac successorem adscitus est Aen. 1. 239.

112. *Fida silentia sacris.)* I. e. fidele arcanum caeremoniarum.

115. *Gnossia regna.)* Cretam, cujus urbs praecipua *Gnossus*.

118 *Honores.)* Pro sacrificiis saepe sumuntur.

Idomenea ducem, desertaque litora Cretae;
Hoste vacare domos, sedesque astare relictas,
Linquimus Ortygiae portus, pelagoque volamus:
Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donysam,
Olearon niveamque Paron, sparsasque per aequor
Cycladas, et crebris legimus freta consita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor;
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes,
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo avidus muros optatae molior urbis,
Pergameamque voco, et laetam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
Jamque fere sicco subductae litore puppes,
Connubiis arvisque novis operata juventus:
Jura domosque dabam: subito cum tabida membris;
Corrupto caeli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut aegra trahebant

122. *Desertaque etc.*) I. e. litora Cretae esse vacua.

124. *Ortygiae.*) Antiquum nomen Deli insulae, ab ὄρτυξ *coturnix*, Ital. *quaglia*, quod genus illic, aut magna multitudine vi sum volunt grammatici.

125. *Bacchatamque jugis Naxon.*) *Naxus*, una Cycladum insula nobilissima, ad meridiem Deli, vino fertilis, unde Baccho dicata *Bacchata* dicitur, id est, frequentata a Bacchis, furiosis Bacchi comitibus feminis. Hodie *Nicosia.*

131. *Curetum oris.*) Cretam significat ubi *Curetes* populi, vel familia fuit ministrorum Cybeles, sic dicti ex Strabone l. 10. a κουρά *tonsura*, quia anteriorem capitis partem detonsam gestabant.

134. *Amare focos.*) Servius ait commendari studium sacrificiorum quae semper igne perficiebantur: ergo curam privatarum domorum et rei familiaris. Id enim focus saepe significat ut cum dicimus *pugnare pro aris et focis*, id est, pro re sacra, ac profana, publica ac domestica.

136. *Operata, etc.*) *Vel operam dabat* connubiis et agris colendis, ut explicat Donatus. Vel *sacrificabat* pro felici successu conjugiorum et agrorum; nam et ante haec omnia preibat apud veteres sacrificium, et *operari* simpliciter, *sacrificare* interdum significat: ut Georg. 1. 230. *Lactis operatus in herbis.*

Corpora: tum steriles exurere Sirius agros:
Arebant herbae, et victum seges aegra negabat.
Rursus ad oraculum Ortygiae, Phoebumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum
Tentare auxilium jubeat; quo vertere cursus.
Nox erat, et terris animalia somnus habebat.
Effigies sacrae Divum, Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troja, mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos astare jacentis
In somnis, multo manifesti lumine, qua se
Plena per insertas fundebat luna fenestras.
Tum sic affari, et curas his demere dictis.
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hinc canit: et tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti,
Nos tumidum sub te permensi classibus aequor;
Iidem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus. Tu moenia magnis
Magna para, longumque fugae ne linque laborem.
Mutandae sedes: non haec tibi litora suasit
Delius, aut Cretae jussit considere, Apollo.
Est locus, Hesperiam Graji cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebae:
Oenotrii coluere viri: nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Hae nobis propriae sedes: hinc Dardanus ortus,
Jasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge, age et haec laetus longaevo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Corythum, terrasque require

141. *Sirius.)* Stella in ore majoris canis, quae *canicula* dicitur.

152. *Insertas.)* Turnebus explicat *aedibus insertas et interpositas* ad lucem admittendam.

164. *Est locus, etc.)* Hi versus et sequentes omnino translati sunt ex Aen. 1. 534. ubi explicantur.

267. *Dardanus, Jasiusque pater, etc.) Pater* ad posteros refertur, non ad Dardanum, qui ejus frater fuit; *a quo* non ad Jasum, sed ad Dardanum referri debet, Aen. 1. 239.

170. *Coritum.) Coritus:* mons et urbs Tusciae nunc *Cortona.*

Ausonias. Dictaea negat tibi Jupiter arva.
Talibus attonitus visis, ac voce Deorum,
(Nec sopor illud erat; sed coram agnoscere vultus,
Velatasque comas, praesentiaque ora videbar:
Tum gelidus toto manabat corpore sudor.)
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad caelum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis. Perfecto laetus honore
Anchisen facio certum, tremque ordine pando.
Agnovit prolem ambiguam, geminosque parentes,
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
Nunc, repeto haec generi portendere debita nostro:
Et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phoebo, et moniti meliora sequamur,
Sic ait: et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis.
Vela damus, vastumque cava trabe currimus aequor.
Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullae
Apparent terrae, caelum undique et undique pontus;
Tum mihi caeruleus supra caput astitit imber,

171. *Ausonias.*) Italiam intellige. *Dictaea arva.* Cretensia sunt, a monte *Dicte*, ubi edueatus est Jupiter, nunc *Lasthi*, in parte orientali Cretae: ab aliquibus Idae pars esse dicitur, et distinguitur ab aliis.

174. *Velatasque comas.*) Ornatas vittis, quae etiam sacrarum capitibus alligabantur, Aen. 2. 133.

176. *Supinas.*) Ita sublatas, ut palmae caelo obvertantur.

177. *Munera liba*, *etc.* Hic *munera intemerata* erant, purum vinum; ac tus; quare *libari* dicuntur, id est, *stillari*; et *infici*, Aen. 1. 740.

180. *Geminosque parentes etc;) Teucrum*, qui ex Creta; *Dardanum*, qui ex Italia venerat.

189. *Ovantes,*) Proprie *ovatio* erat minor triumphus, pedestris: ad summum ex equo, non e curru.

Noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris,
Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Aequora: dispersi jactamur gurgite vasto.
Involvere diem nimbi, et nox humida caelum
Abstulit; igeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et caecis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere caelo,
Nec meminisse viae media Palinurus in unda.
Tres adeo incertos caeca caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se attollere tandem
Visa aperire procul montes, ac volvere fumum
Vela cadunt: remis insurgimus: haud mora, nautae
Adnixi torquent spumas, et caerula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me litora primum
Accipiunt. Strophades Grajo stant nomine dictae
Insulae Jonio in magno: quas dira Celaeno
Harpyiaeque colunt aliae, Phineia postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec saevior ulla
Pestis, et ira Deum Stygiis sese extulit undis.
Virginei volucrum vultus, foedissima ventris
Proluvies, uncaeque manus, et pallida semper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intravimus: ecce
Laeta boum passim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus nullo custode per herbam.

202. *Palinurus*,) Gubernator navis Aeneae, qui Morphei dolis oppressus in mare decidet Aen. 5. 883. et in Italiam, ad litus Velinum enatans, ab incolis occidetur, nomenque dabit promontorio Lucaniae Palinuro. Aen. 6. 337.

210. *Strophades Grajo, etc.*) Insulae duae parvae, hodie *Strivali*, ed latus Peloponnesi, in mari Jonio. Notetur longa diphthongus e ante Vocalem correpta, nec elisa, graeco more: *Insulae Ionio.*

211. *Celaeno, Harpyiaeque, etc.)* Ponti et Terrae dicuntur filiae, unde in insulis habitant; nomen ab *αρπω*, *αρπαζω*, *rapio*.

212. *Phineia.)* Phineus Arcadiae, vel Thraciae rex cum filios ex prima conjuge susceptos fraude novercae excaecasset, ipse a Jove excaecatus et immissis Harpyiis vexatus est.

Irruimus ferro, et Divos, ipsumque vocamus
In praedam partemque Jovem. Tum litore curvo
Extruimusque toros, dapibusque epulamur opimis
At subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiae, et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes, contactuque omnia foedant
Immundo; tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo, sub rupe cavata,
Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
Rursum ex diverso caeli, caecisque latebris
Turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis:
Polluit ore dapes. Sociis tunc arma capessant
Edico, et dira bellum cum gente gerendum.
Haud secus ac jussi faciunt: tectosque per herbam
Disponunt enses, et scuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapsae sonitum per curva dedere
Litora, dat signum specula Misenus ab alta
Aere cavo. Invadunt socii, et nova praelia tentant,
Obscoenas pelagi ferro foedare volucres.
Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
Accipiunt; celerique fuga sub sidera lapsae
Semesam praedam, et vestigia foeda relinquunt,
Una in praecelsa consedit rupe Celaeno
Infelix vates, rupitque hanc pectore vocem.
Bellum etiam pro caede boum, stratisque juvencis
Laomedontiadae, bellumne inferre paratis?

223. *In praedam partemque Jovem.*) Id est, *in praedae partem.*

231, *Arisque, etc.*) Vel quia nusquam epulabantur veteres absque aliqua specie sacrificii. et saltem libationis, de qua Aen. 1. 740. Vel quia forte aras Jovi exerant ut praedae partem ei sacrificarent.

239. *Specula Misenus. etc.*) Aeoli filius, Hectoris olim tubicen, nunc Aeneae, de quo multa Aen. 6. 164.

241. *Pelagi volucres.*) Quia Harpyae Ponti et Neptuni, et Terrae dicuntur filiae, supra v. 212.

248. *Laomedontiadae.*) Trojani, a Laomedonte rege, Priami patre, Georg. 3. 35.

Et patrio Harpyias insontes pellere regno?
Accipite ergo animis, atque haec mea figite dicta:
Quae Phoebo Pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
Praedixit, vobis furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
Sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
Quam vos dira fames, nostraeque injuria caedis
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit, et in silva pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Diriguit: cecidere animi: nec jam amplius armis,
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem:
Sive Deae, seu sint dirae, obscenaeque volucres.
At pater Anchises, passis de litore palmis,
Numina magna vocat, meritosque indicit honores.
Dii prohibete minas, Dii talem avertite casum,
Et placidi servate pios! Tum litore funem
Diripere, excussosque jubet laxare rudentes.
Tendunt vela Noti; ferimur spumantibus undis,
Qua cursum ventusque, gubernatorque vocabant.
Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis.
Effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,

249. *Patrio regno.*) Neptuni patris, cui parenti mare et insulae.

257. *Ambesas.*) Id est *circumesas : ambi* enim vel *ambe*. Latinis est *circum*, a graeco αμφι.

264. *Numina magna.*) Erant enim *majores* et *minores* Dii. Majores duodecim; mares sex, Jupiter, Neptunus, Mars, Mercurius, Vulcanus, Apollo; sex feminae, Juno, Vesta, Ceres, Pallas, Diana, Venus. Minores erant, heroes, semidei, etc. inter quos *furias* illas quasi famulares Deos, reponebat Aeneas.

268. *Noti.*) Austri, venti meridionales, et proprie quidem, hoc enim vento opus est a Strophadibus ad Zacynthum naviganti. De *Noto* Ecl. 2. 58.

270. *Zacynthos.*) Persequitur iter, in eodem Jonio mari, a meridie in septentrionem quo ordine, post *Strophades* occurrit, *Zacynthos*, etc.

272. *Laertia regna.*) In quibus regnabat Laertes pater Ulyssis;

Et terram altricem saevi execramur Ulyssi.
Mox et Leucatae nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, et parvae succedimus urbi
Anchora de prora jacitur, stant litore puppes.
Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras;
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
Exercent patrias oleo labente palaestras
Nudati socii. Juvat evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.
Interea magnum sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hiems Aquilonibus asperat undas.
Aere cavo clypeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
Aeneas haec de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus jubeo, et considere transtris.
Certatim socii ferrunt mare, et aequora verrunt.
Protinus aerias Phaeacum abscondimus arces,
Litoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti ascendimus urbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aures,

276. *Lustramurque Jovi, etc.*) Solvimus vota et sacrificia Jovi.

280. *Actiaque Iliacis, etc.*) Alludit certe poeta ad ludos eos, quos Octavianus maxima celebritate instituit, post victoriam de M. Antonio et Cleopatra relatam, ad Actium Epiri promontorium, Anno U. C. 723. IV. Nonas Septembris.

283. *Argolicas.*) Graecas: *Argi*, urbs Peloponnesi, Aen. I. 288.

286. *Abantis ... postibus.*) Audax ac superbum Aeneae factum; qui in mediis Graecorum urbibus, atque insulis, trophaea de Grecis ipsis victoribus erigit. *Abas* quis fuerit ambigitur: unus fortasse ex iis, quos nocte suprema e comitibus Androgei occiderat.

289. *Transtris.*) Scamnis, in quibus remiges sedent, quae dicuntur etiam *juga*.

291. *Phaeacum abscondimus arces.*) Ab Actio promontorio, sive Leucade, ad occidentem deflexo cursu, occurrit deinde insula *Phaeacum*, sive *Corcyra*, hodie *Corfu*. *Abscondimus arces* id est *absconduntur nobis*, dum celeri navis decursu praetermittuntur.

292. *Epiri*) Regni olim in Europa nobilis. *Portu Chaonio*: a Chaone Trojano dicitur: ibi *Buthrotum*; It. *Butrinto*.

Priamiden Helenum Grajas regnare per urbes,
Conjugio Aeacidae Pyrrhi, sceptrisque potitum,
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui: miroque incensum pectus amore,
Compellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classes, et litora linquens.
Solemnes tum forte dapes, et tristia dona,
Ante urbem in luco, falsi Simoentis ad undam
Libabat cineri Andromache, manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum: viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam lacrymis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem, et Troja circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monstris
Diriguit visu in medio: calor ossa reliquit.
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius affers
Nate Dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? dixit, lacrymasque effudit, et omnem
Implevit clamore locum. Vix pauca furenti
Subjicio, et raris turbatus vocibus hisco.
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita, nam vera vides.
Heu! quis te casus dejectam conjuge tanto
Excipit? aut quae digna satis fortuna revisit?
Hectoris, Andromache, Pyrrhin? connubia servas?

295, *Priamidem Helenum.*) De eo Priami filio, deque *Pyrrho* Achillis filio, Aeaci pronepote, Aen. 2. 263. De *Andromache*, antea Hectoris uxore, Aen. 2. 456.

301. *Solemnes dapes, etc.*) Annua sacrificia, quae vulgo cum epulis conjuncta erant, ex ipsis victimarum extis.

302. *Dona tristia.*) Lac, sanguinem etc. ut supra v. 66. Unde proprie *libabat* erit *effundebat*; quamquam generatim etiam sumi potest pro *sacrificabat.*

304. *Inanem,*) κενοταφιον, id est, *vacuum tumulum.*

305. *Geminas, causam lacrymis etc.*) Alteram Hectori, alteram Astyanacti filio, quem Graeci e Trojae turribus praecipitem miserant. Vel potius utramque Hectori: quia geminas heroibus dicari mos erat, supra v. 63. *Causam lacrymis.*) Id est, quae viri memoriam, ac dolorem suum alerent.

319. *Connubia servas?*) Manesne in viduitate, ac fide data Hectori, an vero transiisti ad Pyrrhi nuptias?

Dejecit vultum, et demissa voce locuta est:
O felix una ante alias Priameja virgo,
Hostilem ad tumulum Trojae sub moenibus altis
Jussa mori, quae sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos, patria incensa, diversa per aequora vectae,
Stirpis Achilleae fastus, juvenemque superbum,
Servitio enixae, tulimus: qui deinde, secutus
Ledaeam Hermionen, Lacedaemoniosque Hymenaeos,
Me famulo, famulamque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptae magno inflammatus amore
Conjugis, et scelerum furiis agitatus Orestes,
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit,
Pergamaque, Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere?
Aut quisnam ignarum nostris Deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superatne, et vescitur aura?
Quem tibi jam Troja ****
Ecqua tamen puero est amissae cura parentis?
Ecquid in antiquam virtutem, animosque viriles
Et pater Aeneas, et avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lacrymans, longosque ciebat
Incassum fletus: cum sese a moenibus hero
Priamides multis Helenus comitantibus affert,

321. *Priameja virgo.)* Polyxena, Priami et Hecubae filia.

327 *Servitio enixae.)* Andromache captiva a Pyrrho in uxorem, admissa suscepit ex eo Molossum: qui parti Epiri nomen fecit, v. 292.

328 *Ledaeam Hermionem, etc.)* Filiam Menelai Lacedemonii regis; neptem Ledae.

330. *Ast illum:)* Pyrrhum.

332. *Patrias ad aras.)* Scil. graecas.

333. *Neoptolemi)* Scil. Pyrrhi obtruncati.

335. *Trojano a Chaone.) Chaon*, unus e Priami filiis; quem Helenus frater cum in venatu ignarus occidisset, ad solatium doloris, regnum ejus nomine appellavit; regnavitque quasi tutor Molossi.

336. *Pergamaque, Iliacamque, etc.)* Divisio est unius rei in duas: *Pergamus* enim fuit arx *Iliaca*, sive Trojana.

Agnoscitque suos, laetusque ad limina ducit,
Et multum lacrymas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Trojam, simulataque magnis
Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum
Agnosco, Scaeaeque amplector limina portae.
Nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus, paterasque tenebant.
Jamque dies, alterque dies processit: et aurae
Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus austro.
His vatem aggredior dictis, ac talia quaeso
Trojugena, interpres Divum, qui numina Phoebi
Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, et praepetis omnia pennae,
Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine Divi
Italiam petere, et terras tentare repostas·
Sola novum, dictuque nefas Harpyia Celaeno
Prodigium canit, et tristes denuntiat iras,
Obscoenamque famem) quae prima pericula vito?
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus, caesis primum de more juvencis,
Exorat pacem Divum: vittasque resolvit
Sacrati capitis, meque ad tua limina Phoebe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos.
Nate Dea; nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides; sic fata Deum rex
Sortitur, volvitque vices; is vertitur ordo
Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Aequora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cetera Parcae

348. *Multum lacrymas.*) Alii legunt, *Multum lacrymans.* Prima lectio verisimilior: scil. *et fundit lacrymas multum*, i. e. valde.

354. *Aulai in medio, etc, etc.*) *Aulai*, dissolutio more veterum diphthongi *ae*, quae Graecis est *αι* in vocales duas *a* et *i*.

376. *Sortitur, etc.*) Disponit fata, et miscet fortunas: ea series rerum decurrit.

Scire, Helenum farique vetat Saturnia Juno.
Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam,
Vicinosque, ignare, paras invadere portus.
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante et Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonii lustrandum navibus aequor,
Infernique lacus, Aeaeaeque insula Circes,
Quam tuta possis urbem componere terra.
Signa tibi dicam: tu condita mente teneto.
Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati:
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum,
Nec tu mensarum morsus horresce futuros:
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras, Italique hanc litoris oram,
Proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,
Effuge: cuncta malis habitantur moenia Grajis.
Hic et Narycii posuerunt moenia Locri,

380. *Juno.)* Saturni et Opis filia, inimica Trojanis: causam habes, Aen. 1. 29.

384. *Trinacria lentandus, etc.)* *Flectendus* et *curvandus*, ob vim adversam fluctuum inter se pugnantium.

386. *Infernique.)* De descensu ad inferos, Aen. 5. De appulsu ad insulam *Circes*, Aen. 7. 10. *Aeaeae*, i. e. *Colchicae*; ab Aea insula et urbe Colchici regni.

389. *Secreti ad fluminis, etc.)* De omine suis, cum triginta porcellis repertae, ad ripam Tyberis, ubi *Alba* urbs, aut *Lavinium* condita deinde est, Aen. 8. 42.

394. *Mensarum morsus.)* De his v. 257.

396. *Italique hanc litoris oram, etc.)* Italiae *frontem* intelligit sive partem meridionalem: quae confecto Trojano bello, Graecis plurimis illuc post varios errores appulsis, ab iis *magna Graecia* vocata est: nunc Neapolitani regni maximam partem costituit; Italiamque dividit duo in cornua, quae Tarentino sinu vasto et patenti separantur.

397. *Proxima, etc.)* Sensus est: quae propinqua alluitur fluctu nostri maris.

399. *Narycii Locri.)* Constat eos a Graecis Locris oriundos esse. Dicuntur Narycii ex urbe Naryce.

Et Salentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus: hic illa ducis Meliboei
Parva Philoctetae subnixa Petilia muro.
Quin, ubi transmissae steterint trans aequora classes,
Et positis aris jam vota in litore solves;
Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto:
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculae te admoverit orae
Ventus: et angusti rarescent claustra Pelori,
Laeva tibi tellus, et longo laeva petantur
Aequora circuitu: dextrum fuge litus, et undas.
Haec loca vi quondam, et vasta convulsa ruina,
Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas
Dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
Una foret, venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit: arvaque et urbes
Litore diductas angusto interluit aestu.
Dextrum Scylla latus, laevum implacata Chary-
bdis.
Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, et sidera verberat unda.

400. *Salentinos, etc.*) Idomeneus rex e Lycto Cretae urbe pulsus consedit in Salentinis *Meliboei parva, etc.*) Philoctetes Meliboeae rex condidit Petiliam.

405. *Purpureo, etc.*) Hunc morem servavere Romani, ut in sacris caput obnuberent si excipias sacra Saturni, Honoris, Herculis.

411. *Rarescent claustra Pelori.*) *Pelorus*, seu *Pelorum*, *Capo di Faro*, promontorium Siciliae maxime orientale: sic Italiae vicinum est, ut eidem contiguum aliquando fuerit, quemadmodum hic narrat poeta; et adhuc procul aspicientibus conjunctum appareat: nec ullo freto pervium: tamen propius accedentibus paullatim rarescunt et aperiuntur claustra illa, minuunturque visu angustiae, et laxior aditus apparet.

416. *Protinus.*) Statim

421. *Barathri.*) Graeca vox βάραθρον *barathrum*: ex Suida et Diomede, locus erat apud Athenienses profundissimus, in quem noxi et morti destinati praecipitabantur, a βαθὺς *profundus*.

At Scyllam caecis cohibet spelunca latebris,
Ora exertantem, et naves in saxa trahentem.
Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
Pube tenus: postrema immani corpore pistrix
Delphinum caudas utero commissa luporum.
Praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circumflectere cursus,
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et caeruleis canibus resonantia saxa.
Praeterea, si qua est Heleno prudentia, vati
Si qua fides, animum si veris implet Apollo,
Unum illud tibi, nate Dea, praeque omnibus unum
Praedicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
Junonis magnae primum prece numen adora:
Junoni cane vota libens: dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacria fines, Italos mittere relicta.
Huc ubi delatus Cumaeam accesseris urbem,
Divinosque lacus, et Averna sonantia silvis,
Insanam vatem aspicies, quae rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas, et nomina mandat,
Quaecumque in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
Impulit, et teneras turbavit janua frondes,
Numquam deinde cavo volitantia prendere saxo,
Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllae.

425. *Ora exertantem.*) Pandentem guttura.

425. *Pistrix, etc.*) Scylla tres habuit partes: superiorem virgineam, pube tenus; infimam, in modum pistricis, sive ingentis piscis desinentem in caudas bifidas, quales habent Delphini; mediam, scilicet commissuram pubis et caudae, unde uteri et capita canum, sive luporum erumpebant. Ex his patet sensus versuum.

429. *Trinacrii Pachyni.*) *Pachynum*, meridionale promontorium Siciliae, unum e tribus, quae ipsam Trinacriam efficiunt, *Capo Passero* v. 687.

442. *Divinosque. etc.*) De *Sibylla*, Aen. 6. 10,

Hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti;
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos;
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens, atque ora resolvat.
Illa tibi Italiae populos, venturaque bella,
Et, quo quemque modo fugiasque, ferasque laborem,
Expediet; cursusque dabit venerata secundos.
Haec sunt, quae nostra liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad aethera Trojam.
Quae postquam vates sic ore effatus amico est:
Dona dehinc auro gravia, sectoque elephanto
Imperat ad naves ferri, stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonaeosque lebetas,
Loricam consertam hamis, auroque trilicem,
Et conum insignis galeae, cristasque comantes,
Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces.
Remigium supplet; socios simul instruit armis.
Interea classem velis aptare jubebat
Anchises, fierent vento mora ne qua ferenti,
Quem Phoebi interpres multo compellat honore.
Conjugio, Anchisa, Veneris dignate superbo
Cura Deum, bis Pergameis erepte ruinis.

460. *Venerata.*) Passive dictum; sic Horatius Sat. l. 2. 2 124. *Ac venerata Ceres ut culmo surgeret alto.*

464. *Elephanto.*) Ebore, quod ex dentibus Elephanti secatur et perpolitur.

466. *Dodonaeosque lebetas.*) Pelves *Dodonaeas*; id est, *aereas*: aes enim Dodonae; ut Corinthi, celebre fuit.

467. *Loricam consertam hamis, etc.*) *Lorica* tunica quaedam est, ac munimentum pectoris in bello: quae quia primum e *loris* et coriis fiebat, *lorica* dicta est.

468. *Conum, etc.*) Proprie *conus* est quidquid in pineae nucis figuram assurgit, et ex rotundo in acutum desinit. Transfertur ad eam galeae partem, quae ex ejus convexo eminet, sustinetque *cristas*, sive e jubis equinis, sive e versicoloribus pennis: quae in modum capillorum, sive *comarum* diffundebantur.

470. *Duces.*) Nempe itineris, qui scopulos et syrtes ostenderent.

475. *Anchisa, etc.* Vocativus graecus, qui longam habet ultimam Venus amavit Anchisen, ex quo Aeneam peperit. Aen. 2. 549.

Ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe velis:
Et tamen hanc pelago praeterlabare necesse est,
Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate! quid ultra
Provehor, et fando surgentes demoror Austros?
Nec minus Andromache, digressu moesta supremo
Fert picturatas auri subtegmine vestes,
Et Phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honori:
Testilibusque onerat donis, ac talia fatur:
Accipe et haec, manuum tibi quae monimenta mearum
Sint, puer, et longum Andromache testentur amorem,
Conjugis Hectoreae. Cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat:
Et nunc aequali tecum pubesceret aevo.
Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis,
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur
Vobis parta quies: nullum maris aequor arandum:
Arva neque Ausoniae semper cedentia retro,
Quaerenda: effigiem Xanthi, Trojamque videtis,
Quam vestrae fecere manus: melioribus, opto
Auspiciis, et quae fuerit minus obvia Grajis.
Si quando Tybrim, vicinaque Tybridis arva
Intraro, gentique meae data moenia cernam,
Cognatas urbes olim, populosque propinquos
Epiro, Hesperia (quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus) unam faciemus utramque
Trojam animis. Maneat nostros ea cura nepotes

484. *Phrygiam chlamydem.*) Vestem breviorem, et vulgo militarem, quae superponebatur thoraci, ad ornatum, *casacca, Phrygiam.*) Id est, acu pictam.

503. *Idem Dardanus auctor.*) Non Epiro et Hesperiae: sed populis in utramque regionem appulsis: nempe Trojanis.

504 *Unam faciemus utramque Trojam, etc.*) Nempe hanc Trojam in Epiro factam ab Heleno, et alteram et Trojam, quam in agro Laurente Italiae conditurus erat Aeneas, Aen. 7. 158. Sive potius, utrosque Trojanos intelligit; tam Epiri, quam Italiae

Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta:
Unde iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci.
Sternimur optatae gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimque in litore sicco
Corpora curamus: fessos sopor irrigat artus.
Necdum orbem medium nox horis acta subibat,
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnes
Explorat ventos, atque auribus aera captat:
Sidera cuncta notat tacito labentia caelo,
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cunctis videt caelo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum, nos castra movemus;
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas.
Jamque rubescebat stellis aurora fugatis:
Cum procul obscuros colles, humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates:

506. *Ceraunia*) Montes sunt altissimi, et ideo crebro fulmine persnai: unde etiam *Acroceraunia* nuncupantur, ab *ακρον summum*, et κεραυνος *fulmen*. Termini sunt Epiri ad septentrionem; ut et maris Jonii; quod inde Adriaticum dici incipit. Hinc cursus in Italiam brevissimus; quare facile a media nocte ad Auroram transmisso, mari Aeneas potuit in conspectum Italiae venire.

509. *Sortiti remos.*) Remigandi officium apud veteres, non in reos sed in ipsos milites sorte dividebatur, ut et excubandi cura. De *Palinuro*, navi Aeneae gubernatore, Aen. 5. 828. et 337.

516. *Arcturum; etc.*) Stellam in signo Bootae, quae aliquando pro toto signo sumitur. Georg. 1. 68. *Hyadas*, stellas septem in fronte tauri, ibid 138. *Geminos Triones*, utramque ursam, majorem ac minorem, Aen. 1. 748.

517. *Oriona.*) Orion in caelo lucidissimum sidus stellis constat sex et quinquaginta, pingiturque accinctus gladio et clavam intendens: unde *armatus auro* dicitur, id est, *aurea luce conspicuus*. De ejus ortu, Aen. 1. 539.

518. *Constare.*) Omnia serenitatis signa sibi respondere, inter se congruere: eaque certa, et firma, et constantia, non varia.

520. *Velorum alas.*) Mutua translatio est, inter volandi et navigandi verba, Aen. 228.

522. *Humilem Italiam.*) Tum quia in ea parte altis montibus caret: tum quia e longinquo spectantibus altissima quaeque humilia videntur: tum quia universim mare terris altius apparet.

Italiam laeto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit, implevitque mero, divosque vocavit
Stans celsa in puppi.
Di maris et terrae, tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Crebrescunt optatae aurae; portusque patescit
Jam propior: templumque apparet in arce Minervae.
Vela legunt socii, et proras ad litora torquent.
Portus ab Eoo fluctu curvatur in arcum;
Objectae salsa spumant aspergine cautes:
Ipse latet, gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli: refugitque a litore templum.
Quatuor hic, primum omne, equos in gramine vidi
Tondentes campum late, candore nivali.
Et pater Anchises. Bellum, o terra hospita, portas,
Bello armantur equi; bellum haec armenta minantur.
Sed tamen iidem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et frena jugo concordia ferre.
Spes est pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonae, quae prima accepit ovantes:
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu:
Praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite
Junoni Argivae jussos adolemus honores.
Haud mora, continuo perfectis ordine votis,

533. *Portas ab Eoo fluctu.*) Id est, ad orientem obvertitur: ηως *Aurora* est, quae ab oriente nascitur. *Arcum* vero accipio; vel pro munitione aliqua, quae locum defendere vel pro ipso scopulo promontorii, quod ακρον dicitur, ut explicuimus ad illud Georg. 4.461. *Flerunt Rhodopejae arces:*

535. *Brachia muro Turriti scopuli.*) Nec turres, erant, nec brachia: sed rupes porrectae in modum brachiorum, et erectae instar turrium, Propert. l. 3. 20. 24. *Scandam ego Theseae brachia longa viae.*

541. *Curru, etc,*) Pro *currui* dativo contracto, Ecl. 5.29.

543. *Phrygio velamur amictu,*) *Phrygium* vocat, vel simpliciter quasi Trojanum, vel arte factum Phrygia, id est acu elaboratum, ut supra v. 484.

548. *Continuo.*) *Continuo ordine*, id est non interrupto sacrificio: ideoque caput velare jussus fuerat, supra v. 405.

Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Grajugenumque domos, suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei (si vera fama est) Tarenti
Cernitur: attollit se diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylacenm.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna:
Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad litora voces:
Exultantque vada, atque aestu miscentur arenae.
Et pater Anchises: Nimirum haec illa Charybdis
Hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
Eripite, o socii; pariterque insurgite remis.
Haud minus ac jussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit laevas proram Palinurus ad undas:
Laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in caelum curvato gurgite, et idem
Subducta ad manes imos desedimus unda.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere:
Ter spumam elisam, et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum sole reliquit;
Ignarique viae Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, et ingens

549. *Cornua velatarum etc.*) *Antennae* sunt ligna transversa in malo, quibus alligantur vela: antennarum extrema vocantur a Virgilio *cornua*, unde ipsas antennas appellat Lucanus l. 8. 177. *summos ceruchos*: id est, *habentes cornua*, ab εχω *habeo*, et κερας *cornu*. *Obvertimus.*) Ab extremo illo Italiae promontorio Japygio ad partem maxime meridionalem, cujus descriptionem habes v. 396.

551. *Herculei Tarenti.*) *Herculeum Tarentum* cur appelletur, non liquet: videturque Virgilius de nominis veritate ipse dubitare, cum addit, *si vera est fama*.

552. *Diva Lacinia contra.*) *Contra*. Meridiem versus in promontorio Lacinio, cum Tarentum sit ad septentrionem v. 396.

553. *Colonisque arces.*) Ital. *Castel vetere*. *Navifragum Scylacaeum,*) It. *Scilaceo naufragoso*.

565: *Ad manes.*) In profundum maris, et quasi ad inferos, sedem umbrarum, et animarum quae *manes* dicentur, de quibus Georg. 4. 469.

567. *Rorantia astra.*) Stillantem aerem, depluente aqua, quae maris impetu ejecta sursum fuerat.

Ipse, sed horrificis juxta tonat Aetna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad aethera nubem,
Turbine fumantem piceo, et candente favilla:
Attollitque globos flammarum, et sidera lambit:
Interdum scopulos, avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exaestuat imo.
Fama est, Enceladi semustum fulmine corpus
Urgeri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
Impositam, ruptis flammam expirare caminis;
Et, fessum quoties mutet latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et caelum subtexere fumo,
Noctem illam tecti in silvis immania monstra
Perferimus: nec, quae sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus aethra
Siderea polus: obscuro sed nubila caelo,
Et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
Cum subito e silvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri miserandaque cultu
Procedit, supplexque manus ad litora tendit.
Respicimus. Dira illuvies, immissaque barba,

571. *Aetna.*) *Mongibello*, non longe a litore Siciliae orientali mirae fe.t lit.t's.

572. *Prorumpit nubem.*) Activum hic est: unde passivum apud Lucret. l. 6. 433: *Prorumpitur in mare venti vis*: neutrum vero Ae. 10. 379. *Medics densos prorumpit in hostes.*

573. *Candente.*) Non solum *candida* sed *fervente*, quae ex fervore candorem contraxerit. Sic Aen. 12. 90. *Ensem quem ... Stygia candentem tinxerat unda.*

576. *Liquefactaque saxa.*) Exesa in pumices, commutata in cineres, qui torrentium instar inde erumpunt; et Catanensem agrum vicinumque mare interdum operiunt. Vide Cluverium de Sicil. l. 1 2.

585. *Aethra siderea.*) Caelestis ignis sphaera, ut ajunt, quae vocatur *aether*; et pro caelo et aere astrorum splendore sumitur.

587. *Nox intempesta.*) Ad agendum inepta, atque intempestiva.

588. *Eoo.*) Lucifero, Veneris stella, qui pro *diluculo* sumitur.

Consertum tegumen spinis; at cetera Grajus:
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus, et Troja vidit
Arma procul: paullum aspectu conterritus haesit,
Continuitque gradum: mox sese ad litora praeceps
Cum fletu precibusque tulit. Per sidera testor,
Per superos, atque hoc caeli spirabile lumen:
Tollite me, Teucri, quascumque abducite terras;
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates:
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto;
Si pereo; manibus hominum periisse juvabit.
Dixerat; et genua amplexus, genibusque volutans
Haerebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur, quae deinde agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni; atque animum praesenti pignore firmat.
Ille haec deposita tandem formidine fatur.
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulyssi,
Nomine Achemenides, Trojam, genitore Adamasto,
Paupere (mansissetque utinam fortuna!) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,

594. *Consertum tegumen spinis.*) Vestis e frondibus arborum: quae spinis inter se assutae, et compositae erant. *Cetera*) Quantum ad cetera, nempe statum, incessum, colorem, vocis sonum.

600. *Caeli spirabile lumen.*) Vel aerem quem respiramus, et qui luce penetratur; vel lucem ipsam solis vitalem, qua cuncta fruuntur ac veluti spirant.

611. *Praesenti pignore.*) Tradita manu, quod fidei signum fuit.

613. *Ex Ithaca, etc.*) Insula est ad sinum Corinthiacum, pars regni Ulyssis.

614. *Achemenides.*) Fictum nomen ab ἄχος *moeror*, et μένω *maneo*: quia derelictus a sociis in moerore diu fuerat.

615. *Paupere.*) Ut se ad Trojam non voluntate profectum ostendat, habeatque necessitatis excusationem. Sic Sinon ad Priamum Aen. 2. 87. *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.*

Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie, dapibusque cruentis
Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
Sidera, (Di, talem terris avertite pestem!)
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum, et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro
Prensa manu magna medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, sanieque axpersa natarent
Limina: vidi atro cum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impune quidem. Nec talia passus Ulysses,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, vinoque sepultus
Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
Immensus, saniem eructans, ac frusta cruento
Per somnum commixta mero: nos magna precati
Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clypei, aut Phoebeae lampadis instar,
Et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, o miseri, fugite, atque ab litore funem
Rumpite.
Nam, qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,
Centum alii curva haec habitant ad litora vulgo
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
Tertia jam lunae se cornua lumine complent,
Cum vitam in silvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque traho; vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum, vocemque tremisco
Victum infelicem, baccas, lapidosaque corna,

617. *Cyclopis in antro.*) Polyphemi.
636. *Latebat.*) Clausus erat tunc oculus, nempe somno:
647. *Argolici clypei aut Phoebeae lampadis.*) Tria notat, figuram, magnitudinem, et splendorem oculi.
649. *Lapidosa corna.*) Fructus corni arboris, Ital. *corniolo* *Bacca* sunt exigui quilibet arborum fetus.

Dant remi, et vulsis pascunt radicibus herbae.
Omnia collustrans, hanc primum ad litora classem
Conspexi venientem. Huic me, quaecumque fuisset,
Addixi. Satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.
Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, et litora nota petentem;
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.
Trunca manu pinus regit, et vestigia firmat.
Lanigerae comitantur oves: ea sola voluptas,
Solamenque mali de collo fistula pendet.
Postquam altos tetigit fluctus, et ad aequora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu: graditurque per aequor
Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit,
Nos procul inde fugam trepidi celerare: recepto
Supplice, sic merito; tacitique incidere funem;
Verrimus et proni certantibus aequora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum ubi nulla datur dextram affectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus aequore sequendo
Clamorem immensum tollit: quo pontus, et omnes
Intremuere undae, penitusque exterrita tellus
Italiae, curvisque immugiit Aetna cavernis.
At genus e silvis Cyclopum e montibus altis
Excitum ruit ad portus, et litora complent.
Cernimus astantes nequicquam lumine torvo
Aetnaeos fratres, caelo capita alta ferentes,
Concilium horrendum; quales cum vertice celso
Aeriae quercus, aut coniferae cyparissi

670. *Dextram affectare.*) Cum affectu et aviditate apprehendere: 671. *Nec potis Ionios, etc.*) Nec potis est, nec potest: antiquae voces *pos et potis*: unde *compos, impos*: et verbum *possum*, quasi *pos sum*: et *potire* a *potis* apud Plautum. *Ionios fluctus.*) Quia mare *Ionium* a Sicilia ad usque Graeciam appellatur, supra v. 210. De *Aetna*, v. 571. De *Cyclopibus*, v. 659.

Constiterunt, silva alta Jovis, lucusve Dianae.
Praecipites metus acer agit quocumque rudentes
Excutere, et ventis intendere vela secundis.
Contra jussa monent Heleni, Scyllam, atque Charybdin
Inter utramque viam, leti discrimine parvo,
Ni teneant cursus; certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
Missus adest. Vivo praetervehor ostia saxo
Pantagiae, Megarosque sinus, Tapsumque jacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Litora Achemenides, comes infelicis Ulyssi.
Sicanio praetenta sinu jacet insula contra
Plemmyrium undosum; nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse vias subter mare: qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Jussi numina magna loci veneramur; et inde
Exupero praepingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes, projectaque saxa Pachyni

685. *Inter utramque viam.*) *Utraque via* hic, pro Scylla scopulo, et Charybdi voragine sumitur: quam qui teneat, vitae discrimen adeat: et *Ni*, pro *ne* dictum esse, consentiunt omnes interpretes. Monuerat enim Helenus supra v. 429, ne illac transirent, sed retro potius abirent, et, cursu ad sinistram reflexo, Siciliam circumnavigarent. *Leti discrimine parvo.*) Scil. in his freti angustiis, totaque adeo via, quicumque cursum tenent. *parum a morte distare*, dicit propter frequentes vortices, supra v. 555.

686. *Angusta a sede Pelori.*) Bene *angusta*, hic enim sunt maximae Siculi freti angustiae: passuum scilicet mille quingentorum, qui leucam circiter mediam efficiunt.

689. *Pantagiae.*) *Pantagias*, fluvius brevissimus, nunc *Porcari*, *Megarosque sinus.*) Apud Ovid. *Megareos. Tapsumque jacentem,*) Peninsula est, *Tapsus*, sinum Megarense a meridie definiens, plana, aequa fluctibus, et iis quasi sepulta.

690. *Relegens errata retrorsum.*) Renavigans retrorsum litora per quae erraret prius cum Ulysse.

693. *Plemmyrium.*) Nunc *Massa d' Oliviero.*

697. *Jussi numina magna, etc.*) Admoniti, vel ab Achemenide, vel ab Heleno. *Numina*, fortasse Dianae, cui dicatam hanc insulam fuisse ex Diodoro retulimus. v. 692.

998. *Stagnantis Helori.*) *Helorus*, paullo supra Pachynum promontorium, ad septentrionem: fluvius amoenissimus.

699. *Saxa Pachyni.*) *Pachynus*, vel *Pachynum*: prima syl-

Radimus; et fatis numquam concessa moveri
Apparet Camarina procul, campique Geloi,
Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.
Arduus inde Acragas ostentat maxima longe
Moenia, magnanimum quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus:
Et vada dura lego saxis Lilybeia caecis.
Hinc Drepani me portus, et illaetabilis ora
Accipit. Hic pelagi tot tempestatibus actus,
Heu! genitorem omnis curae casusque levamen,
Amitto Anchisen. Hic me, pater optime, fessum
Deseris, heu, tantis nequicquam erepte periclis!
Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
Hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
Hic labor extremus, longarum haec meta viarum,
Hinc me digressum vestris Deus appulit oris.
Sic pater Aeneas intentis omnibus, unus
Fata renarrabat Divum, cursusque docebat.
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

laba vulgo brevi, longa tamen apud Ovid. Metam. 13. 726. promontorium est meridionale Siciliae.

701. *Camarina.*) Nunc *lago di Camarana.*

701. 702. *Geloi, Immanisque Gela.*) *Gela* urbs olim ingens, unde *immanis* dicitur. In voce *Gela* brevis ultima syllaba producitur ob sequentem in *fluvio* geminam consonantem.

703. *Agragas.*) Graecis, ο Ακραγας, Latinis *Agrigentum*. nunc *Gergenti*: ad fluvium cognominem, nunc *fiume di S. Biagio*; urbs olim in vertice rupis extructa a Golensibus.

704. *Generator equorum.*) Habemus ex Servio, qui Pindarum citat, Agrigentinos equos in Graeciae ludis nobiles fuisse.

705. *Palmosa Selinus.*) A Megarensibus Siculis condita, de quibus v. 689. Nunc plane diruta, diciturque locus, *terra di Pulici.*

706. *Saxis Lilybeia caecis.*) *Lilybeum* Siciliae promontorium, ad occidentem.

707. *Drepani me portus, etc.*) A Lilybeo in Boream deflectendo, portus hic occurrit capacissimus, ad radicem *Erycis* montis, qui nunc est mons *S. Juliani*, et *Erycis* ibidem urbis; unde diu dictus est *portus Erycinorum*, sive *Drepanum*, a litoris curvatura in modum falcis, quae Graecis est δρεπανον.

715. *Hinc me digressum, etc.*) E Drepani portu in vicinam Italiam solvens, tempestate ad litus Africae rejectus est, ut vidimus Aen. 1. idque contigit; aestate post Trojae excidium septima, ut est Aen 1. 759. Ita ut totos annos sex jam errando consumpserit.

LIBER IV.

ARGUMENTUM. *Dido amore Aeneae insaniens, animi sui morbum sorori aperit; ejusque consilium secuta, ad nuptias animum adjicit. Juno quoque, ut Aeneam facilius ab Italia averteret, agit cum Venere, ut ejus bona cum venia liceat Aeneae Elisam uxorem ducere: quoque id commodius fieri possit, se opportunitatem oblaturum ostendit. Postridie Aeneas, et Dido venatum proficiscuntur. Ibi omnibus jam praedae intentis, Juno subitam immittit tempestatem, Comites alii alio diffugiunt. Aeneas, et Dido in idem antrum conveniunt, ibique infaustis omnibus conjunguntur. Interim Jupiter Iarbae Getulorum regis (qui advenam sibi praeferri iniquo animo ferebat) precibus fatigatus, Mercurium mittit ad Aeneam, jubetque ut relicta Africa in Italiam navigét. Ille Jovis imperio morem gerens, quaecumque ad navigationem erant necessaria, clam per socios parari jubet. Ceterum Dido ubi classem instaurari sensit, suspicata id, quod re erat, graviter cum ipso expostulat; precibusque, et lacrymis tum per seipsam, tum per sororem eum ab incepto revocare conatur. Aeneas iterum in somnis a Mercurio admonitus, intempesta nocte anchoras solvit. Illa doloris impatiens, in editissima aedium parte, simulatione sacrorum, ingentem pyram extruit; ablegataque Barca Sichaei nutrice, ne quid destinatae morti impedimenti afferret, necem sibi consciscit.*

At regina gravi jamdudum saucia cura
Vulnus alit venis, et caeco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos: haerent infixi pectore vultus,
Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem.
Postera Phoebea lustrabat lampade terras,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Cum sic unanimam alloquitur male sana sororem.

1. *At regina.*) Scil. regina ex quo Aeneam audivit, amore saucia non quievit, etc.

2. *Vulnus alit, etc.*) Hic Amor solito habitu depingitur caecus, sagittis, et face armatus: sagittis *vulnus* intulit, face *ignem* accendit, caecus *caeco* igne carpsit.

3. *Multa viri virtus etc.*) Quatuor amoris causae. Virtus, Nobilitas, Pulcritudo, Eloquentia; easdem causas iterum enumerat v. 10.

6. *Phoebea lampade.*) Tapinosis, sive rei magnae expositio humilior, *solis*, per *lampadem*.

Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!
Qui novus hic nostris successit sedibus hospes!
Quem sese ore ferens! quam forti pectore, et armis!
Credo equidem (nec vana fides) genus esse Deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
Jactatus fatis! quae bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum, immotumque sederet
Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit,
Si non pertaesum thalami, taedaeque fuisset,
Huic uni forsan potui succumbere culpae
Anna (fatebor enim) miseri post fata Sichaei
Conjugis, et sparsos fraterna caede Penates,
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Impulit. Agnosco veteris vestigia flammae.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam,

9. *Anna soror, quae me, etc.)* Oratio plane ad ejus ingenium conformata, quae primum e severis moribus ad amorem deflectit. Quatuor habet partes. I. Admiratur Aeneae dotes, et res praeclare gestas. II. Proponit sibi causas, quae ab ejus amore animum avertant. III. Fatetur sensus suos, non animum, aliquatenus inflexos. IV. Denique alienam ab amore voluntatem aeternam fore pollicetur. *Insomnia.* Ea quae in somnis apparent, somnia, simulacra.

17. *Deceptam morte.)* Primo nupserat Sichaeo, qui a Pygmalione Didonis fratre occisus fuerat.

18. *Taedaeque.)* Fax e *taeda* arbore, e picearum genere, pro nuptiis sumitur.

19. *Culpae.)* Secundae nuptiae adjunctam infamiae notam habebant, propter suspicionem intemperantiae.

21. *Penates.)* Sumuntur pro Diis ipsis domesticis: nam Aen 1.353. occisus est Sichaeus *ante aras.* De *Penatibus*, Aen. 2. 717. *Fraterna caede.)* Qua nempe vir Sichaeus a Didonis fratre Pygmalione, Tyri rege, occisus.

23. *Veteris vestigia flammae.)* Sensus duplex. Primus obvius; *Agnosco vestigia veteris amoris in Sichaeum, qui me ab Aeneae amore deterret.* Secundus abstrusior, at convenientior: *Agnosco vestigia conjugalis amoris, quo primum olim in Sichaeum, nunc iterum in Aeneam feror. Erebus* pro inferis.

Germanique minas?
Dis equidem auspicibus reor, et Junone secunda
Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes! quae surgere regna
Conjugio tali! Teucrum comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce Deos veniam, sacrisque litatis
Indulge hospitio, causasque innecte morandi,
Dum pelago desaevit hiems, et aquosus Orion,
Quassataeque rates, dum non tractabile caelum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiae menti, solvitque pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt; mactant lectas de more bidentes
Legiferae Cereri, Phoeboque, patrique Lyaeo,
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curae.
Ipsa, tenens dextra pateram, pulcherrima Dido,
Candentis vaccae media inter cornua fundit;

44. *Germanique minas*) Pygmalion cognita sororis fuga, bello persequi fugientem paravit; sed matris precibus et Deorum minis victus quievit.

45. *Junone secunda.*) Quae et praeses est nuptiarum, et Poenorum custos.

50. *Veniam.*) *Favorem*, quem saepe *venia* significat, Aen. 1. 523. *Sacri litatis.*) Non factis tantum, sed feliciter factis: hoc enim est *litare*.

52. *Desaevit.*) Duo significat: et valde *saevit*, et *saevire cessat*, Hic affirmat, siquidem affirmant cetera: *Quassataeque rates, et non tractabile caelum*. Porro certissimum, tempus praesens hic positum pro futuro; *desaevit*, pro *desaeviet*.

56. *Delubra.*) Templa; de iis Aen. 2. 225.

57. *Bidentes*) Oves ita dicuntur, quasi *biennes*, duorum annorum. Tales autem oves exigebantur ad sacrificia.

58. *Legiferae Cereri.*) Ceres Saturni et Opis filia, fruges et culturam agrorum invenit, ideoque jura et leges, quae de agrorum divisione natae sunt. De *Phoebo*, Ecl. 3. 62. De *Lyaeo*, Baccho, Georg. 1. 229.

59. *Junoni, etc.*) Saturni et Opis filia; Jovis et soror et conjux fuit; quia nuptiis praeerat, dicebatur Romanis *Juga*, a *jugo*, sive a *jungendis* conjugibus.

Aut ante ora Deum pingues spatiatur ad aras:
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.
Heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem,
Quid delubra juvant? Est mollis flamma medullas
Interea, at tacitum vivit sub pectore vulnus.
Uritur infelix Dido, totaque vagatur
Urbe furens: quali conjecta cerva sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius: illa fuga silvas, saltusque peragrat
Dictaeos: haeret lateri letalis arundo.
Nunc media Aenean secum per moenia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam;
Incipit effari, mediaque in voce resistit.
Nunc eadem, labente die, convivia quaerit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos,
Sola domo moeret vacua, stratisque relictis

61. *Candentis vaccae.*) Allusum ad legem Numae Romanorum regis: ne mulieres ab obitu conjugis ad usque menses decem nuptias repeterent: quae autem infra id tempus vellent repetere, vaccam pregnantem sacrificarent. Illa vini effusio *libatio* est.

62. *Spatiatur ad aras.*) Etiam more Romano, matronae ante aras faculas tenentes, et gestu gravi, saltationemque severam imitantes, movebantur et ferebantur.

63. *Instaurat.*) Frequenter repetit ac renovat sacrificia. Verbum in ea re solemne.

64. *Spirantia consulit exta.*) *Extispicium*: quo *exta*, victimarum interiora, quae maxime *extant*. celeriter extrahuntur, et adhuc spirantia ac palpitantia inspiciuntur, habeturque inde futuri cognitio.

70. *Cressia.*) Cretica, in Creta insula *Candia*, cujus in parte orientali mons est *Dicte*.

81. *Suadentque cadentia sidera somnos.*) Non initium noctis, ut vulgo putatur, sed exitum intellige. Nec te decipiat, quod dicantur tunc *suadere cadentia sidera somnos*, quod plane in exitum convenit; tunc enim proprie *cadunt sidera*, noctis initio *surgunt*.

81. *Vacua.*) Silente, ceteris ad somnum digressis.

82. *Stratis relictis.*) Lectis, non *conjugalibus*, sed *epularibus*, qualis ille, de quo Aen. 2. 2. *Inde toro pater Aeneas*, etc.

Incubat. Illum absens absentem auditque, videtque:
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem,
Non cqeptae assurgunt turres: non arma juventus
Exercet: portusve, aut propugnacula bello
Tuta parant; pendent opera interrupta, minaeque
Murorum ingentes, aequataque machina caelo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri
Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori;
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis.
Egregiam vero laudem, et spolia ampla refertis
Tuque, puerque tuus; magnum, et memorabile nomen,
Una dolo Divum si femina victa duorum est.
Nec me adeo fallit, veritam te moenia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto?
Quin potius pacem aeternam, pactosque Hymenaeos
Exercemus? habes, tota quod mente petisti;
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
Dotalesque tuae Tyrios permittere dextrae.

85. *Si fallere possit amorem.*) Eadem forma Aen. 6. 78. *Magnum si pectore excussisse Deum.*

88. *Minae murorum.*) Intellige de celsis quibuslibet acervis, ac molibus imperfectis quae ruinam videntur minari.

89. *Machina.*) Quae nempe ad subvehendos lapides, attollendamque molem aedificii eriguntur.

91. *Nec famam obstare furori.*.) Nec famae studium obstare amori ardentissimo. *Saturnia*, Juno. De *Venere*, Aen. 1. 260. De ejus puero *Cupidine*, Aen. 1. 661.

96. *Veritam te moenia nostra.*) Dixerunt Venus Aen. 1.v:675. *Vereor quo se Junonia vertant Hospitia.* Hic Juno iisdem pene verbis Venerem aggreditur. *Hymenaeos*, nuptias.

102. *Paribus auspiciis.*) Translatio e comitiis, ubi creabantur consules captato pariter volatu avium, quod proprie *auspicium* est.

103. *Liceat Phrygio servire marito, etc.*) *Liceat*, me ac Didonem; Deam nempe, Reginamque; servire *Phrygio*, id est exuli, et servo, quod acerbe ac maligne dictum. De *Phrygia*, Aen. 1. 585.

104. *Dotalesque.*) *Dos* est patrimonium uxoris, et quicquid viro cum uxore datur.

Olli (sensit enim simulata mente locutam,
Quo regnum Italiae Libycas averteret oras)
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat? aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Jupiter unam
Esse velit Tyriis urbem, Trojaque profectis,
Miscerive probet populos, aut foedera jungi
Tu conjux; tibi fas animum tentare precando.
Perge; sequar. Tu sic excepit regia Juno.
Mecum erit iste labor; nunc qua ratione, quod instat.
Confieri possit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Aeneas, unaque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commista grandine nimbum,
Dum trepidant alae, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru caelum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opaca.
Speluncam Dido, dux et Trojanus eandem
Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.
Hic Hymenaeus erit. Non adversata petenti

106. *Quo regnum Italiae, etc.* Nempe Romanum, Italum: cujus parentem Aenean ideo mari Juno insequebatur, impuleratque ad litus Africae, ut eum a fundando in Italia regno averteret, ac orbis imperium in Africa stabiliret,

110 *Fatis incerta feror, si*) Pro *an.*

116. *Confieri.*) Hoc verbo utitur et Caesar de bello Gall. l. 7. *Posteaquam id difficilius confieri animadverti.*

119. *Titan.*) Solis nomen.

121. *Trepidant alae.*) *Trepidant*: non semper est, *timent,* sed aliquando *festinant,* ut hic. *Alae.*) Idem sunt in equestri, quod in acie pedestri *cornua*: sic dictae, quia equestres turmae pedestres copias quasi *alis* tegunt venatorum species. *Indagine cingunt.*) *Indago* quibusdam est retium, ac plagarum series in perticas sublata captandis feris: quidam explicant de canibus ferarum indagatoribus. Hinc suspensus haereo de utroque quid statuam. *Trepidant...cingunt*) Certe hic tempus praesens est pro futuro.

127. *Hymenaeus.*) Deus nuptiarum praeses *Cytherea,* Venus. *Aurora*: G. 1. 249.

Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
It portis jubare exorto delecta juventus.
Retia rara, plagae, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum expectant; ostroque insignis, et auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur, magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Nec non et Phrygii comites, et laetus Iulus,
Incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Aeneas, atque agmina jungit.
Qualis ubi hibernam Lyciam, Xanthique fluenta

130. *Jubare exorto.*) Primum diluculum notat: nam *Jubar dicitur stella Lucifer, quae in summo habet diffusum lumen, ut leo in capite jubam.* A quibusdam etiam pro sole sumitur.

131. *Retia rara, plagae, etc.*) Venatoria instrumenta, *Retia, rara*, casses minus denso filo contexti. *Plagae*, vel majora retia, vel funes quibus retia tenduntur. *Venabula*, tela, sive hastae breviores, ferro latiore.

132. *Massyli.*) Gens Africana, admodum incerti situs, a Virgilio ponitur ad occidentem Carthaginis. *Odora canum vis.*) *Odoratrix*, nam *odora* proprie est, quae odorem ex se emittit; *odoratrix*, vero, quae percipit. *Canum vis.*) *Copia et multitudo Canum* vel *Canes ipsi.*

133. *Cunctantem.*) Scilicet placendi studio; ex iis fuit mulieribus de quibus Terent. Heaut. A. 2. S. 2. *Dum comuntur, annus est. Ostro*, purpura.

137. *Sidoniam chlamydem picto lymbo.*) *Sidoniam*, purpuream, a Sidone, urbe Phoeniciae unde purpura celebris. *Picto*, hoc est diversi a purpura coloris, fortasse aurei. *Limbo*, instita, in extrema ora chlamydis. *Chlamydem*, vestem militarem ac venatoriam, thoraci superpositam, Ital. *soprasberga.*

138. *In aurum.*)Crines ipsi flavi coloris in aurei nodi formam ligati. *Phrygia*, Asiae regio, unde Trojani erant.

143. *Qualis ubi, etc.*) Comparaverat Virgilius Aen. 1: 502. Didonem cum Diana: nunc Aeneam cum fratre Dianae Apolline. *Lycia*, regio est Asiae minoris, ad meridiem; maritima urbs illi *Patara* fuit, nunc *Patera*, Apollinis templo quondam insignis, et Xanthus fluvius et urbs, nunc *Santo.*

Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque, Dryopesque fremunt, pictique Agathyrsi;
Ipse jugis Cinthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro;
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Aeneas: tantum egregio decus enitet ore
Postquam altos ventum in montes, atque invia lustra,
Ecce ferae, saxi dejectae vertice, caprae
Decurrere jugis: alia de parte patentes
Transmittunt cursu campos, atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant, montesque relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; jamque hos cursu, jam praeterit illos:
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure caelum
Incipit. Insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, et Trojana juventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido, dux et Trojanus eandem
Deveniunt. Prima et Tellus, et pronuba Juno

144. *Delum maternam.*) Quia in ea Aegei maris insula Dianam et Apollinem Latona peperit.

146. *Cretesque. Dryopesque, etc.*) Confluentes ad oraculum Delium undecumque populi. *Cretes* ex insula Creta, *Candia*, Aen.3. 104. *Dryopes* fuerant in Peloponneso, vel Sarmatia. *Cynthus*, mons in insula Delo.

151. *Lustra.*) Ferarum cubilia. *Cervi*, quos esse in Africa multi negant, affirmant tamen Oppiani et Philostrati aliorumque testimonia.

163. *Dardanius nepos Veneris.*) Ascanius, filius Aeneae; qui Anchisae et Veneris filius. *Dardanius*, Trojanus.

166. *Prima et Tellus, et pronuba Juno.*) Solebant veteres ad singula gravioris momenti negotia captare auspicia, atque omina, sed praesertim ad nuptias. Igitur omina quae fuerint, hic notandum. I. Quidam ajunt *Tellurem* e Diis fuisse nuptiarum praesidibus: *prima* autem dicitur, quia tunc prima omnium signa dedit: quae autem, nisi terrae motum? II. *Juno*, ut constat, nuptiis praefuit, hinc dicta *Pronuba*. Haec autem, cum pro *aere* terrae proximo sae-

Dant signum: fulsere ignes et conscius aether
Connubiis: summoque ulularunt vertice Nymphae.
Ille dies primus leti, primusque malorum
Causa fuit; neque enim specie, famaque movetur,
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem:
Conjugium vocat; hoc praetexit nomine culpam.
Extemplo Libyae magnas it fama per urbes:
Fama malum, qua non aliud velocius ullum,
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.
Parva metu primo, mox sese attollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam terra parens, ira irritata Deorum
Extremam (ut perhibent) Caeo, Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem, et pernicibus alis.
Monstrum horrendum, ingens: cui, quot sunt corpore plumae,
Tot vigiles oculi subter, (mirabile dictu)
Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit aures
Nocte volat caeli medio, terraeque per umbram.
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,

pe sumatur, signum dedit, *nimbis et commixta grandine.* III. *Aether* superior, quae *Jupiter* aliquando dicitur, signa dedit fulgoribus et fulmine. *Conscius* dicitur, quia nuptiarum illarum conscii et auctores superi ipsi fuerant, Juno, Venus, et ipse Jupiter.

167. *Pulsere ignes, etc.*) Sponsae ad sponsum eunti praeferebuntur faces, et puellae ad mediam noctem ante conjugum fores laetis carminibus perstrepebant. Ideo Virgilius hic adhibet *fulgura* pro facibus; et *ululatum Nympharum*, pro carminibus.

168. *Nymphae.*) Vel fuere *Oreades*, Nymphae montium, quia erant in speluncae *summo vertice*. *Dirae et Furiae*, quae pro Nymphis ab amantibus acceptae fuerint.

170. *Neque enim specie famave movetur.*) Non specie, ac praesenti deformitate sceleris sui; nec fama ac sermone absentium hominum.

174. *Fama, malum, etc.*) Displicuit Macrobio aliisque haec famae descriptio, quam tamen subsequentes poetae imitari frustra conati sunt; et certe, si attente leguntur, multum habet acuminis.

179. *Coeo, Enceladoque sororem.*) Gigantum praecipuis, Terrae ac Titanis filiis: qui bellum Jovi intulerunt. Hi dum aggestis montibus, caelum ascendere conabantur, iisdem oppressi sunt.

Turribus aut altis, et magnas territat urbes;
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Haec tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Aenean, Trojano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido,
Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Haec passim Dea foeda virum diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit; vigilemque sacraverat ignem,
Excubias Divum aeternas, pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.
Isque amens animi, et rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina Divum,
Multa Jovem manibus supplex orasse supinis;
Jupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
Aspicis haec? An te, genitor, cum fulmina torques
Nequicquam horremus? caecique in nubibus ignes

198. *Hic Ammone satus.*) *Jupiter Ammon*, Aegyptiis et Afris celebre oraculum ac templum habuit in Libya, in irriguo et palmifero loco, quamvis tota regio aridissima ac desertissima sit. Hujus hic Iarbas filius dicitur fuisse, et *Garamantidis* Nymphae.

199. *Templa Jovis centum, etc.*) Aliqui inde colligunt Iarbam Ammonis templi conditorem dici, sed perperam; cum centum illa templa „*latis regnis*, id est, variis latissimi regni locis condita dicantur.

200. *Vigilem ignem.*) Plutarchus, lib. de defectu oraculorum, statur in Ammonis templo lucernam fuisse perpetuo ardentem.

205. *Supinis.*) Notetur mos orandi veterum, supinis manibus, ita ut palmae caelo obversae essent.

206, *Cui gens Maurusia, etc.*) *Maurusia* sive *Mauri*, partem Africae occidentalem obtinebant ab usque Carthagine ad fretum Gaditanum.

207. *Gens epulata toris, etc.*) Post sacrificia solebant e victimarum extis epulari, et vina in honorem Deorum *libare* et effundere. De *libatione*, Aen. 1. 740, De *toris*, lectis vulgo gramineis, Aen. 3. 224. *Lenaeum honorem* pro vino.

Terrificant animos, et inania murmura miscent?
Femina, quae nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit; cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Repulit; ac dominum Aenean in regna recepit.
Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Moenia mentum mitra, crinemque madentem
Subnixus, rapto potitur; nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
Talibus orantem dictis, arasque tenentem
Audiit Omnipotens, oculosque ad moenia torsit
Regia, et oblitos famae melioris amantes.
Tunc sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:
Vade, age, nate, voca Zephyros, et labere pennis:
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Expectat, fatisque datas non respicit urbes,
Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Grajumque ideo bis vindicat armis;
Sed fore, qui gravidam imperiis, belloque frementem

215. *Paris, etc.)* Aenean vocat Paridem, id est mollem.

216. *Moeonia mitra, etc.)* Lydi ex Strabone, Priami tempore vocabantur *Meones*, paullo post *Lydi*, a Lydo rege, Herculis nepote. *Lydia* porro Asiae minoris mediterranea regio est, quae a poetis solet Phrygiae annumerari.

217. *Subnexus.)* Olim legebatur *Subnixus*, literis vel ante Servii tempora male corruptis. Sed lectio nostra rectior et simplicior.

218. *Famam inanem.)* Qua dicor filius tuus, rex Libyae, conjux Didonis futurus.

219. *Arasque tenentem.)* Mos supplicantium ac sacrificantium.

222. *Mercurium.)* De eo, infra v. 238. Aen. 1.301. De *Zephyris*, ventis occidentalibus, Ecl. 5. 4. De *Dardaniis*; Trojanis, Aen. 1.239.

224. *Tyria Carthagine.)* *Tyria* dicitur Carthago, quia a Tyriis fundata.

228. *Bis vindicat armis.)* Aenean *Venus* bis e Graecorum armis eripuerat. *Primo*; quando Diomedes in Trojana obsidione Aenean saxo percussit, et is haud dubie occisus fuisset, nisi Venus eum peplo eripuisset morti. *Secundo*, quando Aeneas, matris consilio et auxilio, e Trojano incendio ereptus, et ad fugam incitatus est. *Gravidam imperiis.)* Variis regnis regibusque distinctam ac plenam. De *sanguine Teucri*, Trojanorum parentis, Aen. 1. 239. De *orbis imperio* Trojanis Romanisque promisso, Aen. 1. 282.

Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem,
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam, et Lavinia respicit arva?
Naviget. Haec summa est; hic nostri nuntius esto.
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio; et primum pedibus talaria nectit
Aurea, quae sublimem alis, sive aequora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit; hac animas ille evocat Orco
Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit;
Dat somnos, adimitque, et lumina morte resignat.
Illa fretus agit ventos, et turbida tranat
Nubila. Jamque volans apicem, et latera ardua cernit
Atlantis duri, caelum qui vertice fulcit;
Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris
Piniferum caput, et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit flumina mento

234. *Ascanione, etc.* De eo, Aen. 1. 271. Albam condidit, unde prodiit *Roma* per *Romulum*, Albanorum regum sobolem. De *Ausonia*, Italia, Aen. 3. 171, De *Lavinio*, ab Aenea condita urbe, Aen. 1. 6.

239 *Talaria.*) Calceamenta alata Mercurii.

242. *Virgam.*) Quam dono vicissim accepit ab Apolline Mercurius, cum ei lyram dedisset. Hanc instructus incidit in serpentes duos ad pugnam comparatos, projectaque virga statim compescuit. Unde pacis symbolum evasit virga illa duobus implexa serpentibus. Latini virgam ipsam appellaverunt *Caduceum*. *Orcus* pro inferis sumitur. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, Georg. 1. 36.

244. *Lumina morte resignat.*) Explico, *aperit oculos ex morte*, id est *revocat e morte corpora:* quod quintum officium a primo distinguitur: primum enim est, *quod animas ex Orco evocet*, sive ut Jovi sistat, sive ad alia ministeria: quintum est, quod *corpora ipsa revocet a morte, oculosque corporis aperiat.*

247. *Atlantis.*) *Atlas* mons Africae maximus, nivogo semper cacumine. In hunc dicitur Atlas rex Mauritaniae commutatus a Perseo. Cum autem esset Atlas astrologiae peritissimus, caelum dictus est humeris sustinere. Hic describitur, quasi hominis figuram adhuc retinens.

Praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
Misit; avi similis quae circum litora, circum
Piscosos scopulos humilis volat aequora juxta.
Haud aliter terras inter, caelumque volabat,
Litus arenosum Libyae ventosque secabat,
Materno veniens ab avo Cyllenia proles.
Ut primum alatis tetigit magalia plantis,
Aenean fundantem arces, tecta novantem
Conspicit; atque illi stellatus jaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena,
Demissa ex humeris; dives quae munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altae
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Extruis? heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse Deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, caelum et terras qui numine torquet;
Ipse haec ferre jubet celeres mandata per auras;
Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem;
Ascanium surgentem, et spes haeredis Iuli

252. *Cyllenius.*) Atlas hic septem Plejadum pater fuit. Harum una *Maja* Mercurium peperit in vertice *Cyllenes*, Arcadiae montis. Unde Atlas dicitur Mercurii *avus maternus*, id est, ex parte matris.

254. *Avi similis.*) Comparatio illa habitusque Mercurii est ex Homero Odyss. 5. 43. Avem vocat Homerus *Laron*, quae vel est fulica, Ital. *folaga*, vel ciconia.

259. *Magalia.*) Casas pastorum Libyae.

261. *Stellatus jaspide fulva.*) Capulus gladii cum vagina gemmis, quasi stellis interpunctus. De *jaspidis* pretiosi lapilli coloribus multa Plinius l. 37. 9. *Fulvus* color mixtus est ex rufo et viridi, qualia in leonibus.

262. *Tyrio murice laena.*) *Laena* Sacerdotalia fuit vestis: unde Popilius *Laenas* appellatus est, quod ea indutus exisset e sacrificio ad seditionem sedandam. Hiberna etiam videtur fuisse ob densitatem. *Tyrio murice*. purpura. *Olympo*, Thessaliae monte. qui pro caelo sumitur.

Respice: cui Regnum Italiae, Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus
Mortales visus medio sermone reliquit;
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Aeneas aspectu obmutuit amens,
Arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
Ardet abire fuga, dulcesque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu, imperioque Deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu? quae prima exordia sumat?
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Haec alternanti potior sententia visa est.
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum:
Classem aptent taciti, sociosque ad litora cogant:
Arma parent; et, quae sit rebus causa novandis,
Dissimulent: sese interea, quando optima Dido
Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, et quae mollissima fandi
Tempora, qui rebus dexter modus, ocyus omnes
Imperio laeti parent, ac jussa facessunt.
At Regina dolos (quis fallere possit amantem?)
Praesensit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens: eadem impia fama furenti
Detulit, armari classem, cursumque parari.
Saevit inops animi, totamque incensa per urbem
Bacchatur: qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho

275. *Regnum Italiae, Romanaque tellus.*) Tellus Romana olim dicenda.

288. *Mnesthaea, etc.*) Accusativus Graecus, pro Latino *Mnesthaeum.*

301. *Bacchatur, etc.*) Didonem comparat Bacchi comitibus feminis: quae ipsum ex India victorem temulentae sequebantur, lynces ac tigres ejus currui subligatas commovebant, coronatae pampino, thyrsis armatae sive hastis pampino atque hedera implicatis. *Commotis sacris*: id est, vel quassatis thyrsis, sacris Baccho astis; vel commoto, quod circumferebant, Bacchi simulacro.

Orgia, nocturnusque vocat clamore Cythaeron.
Tandem his Aenean compellat vocibus ultro:
Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas? tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hiberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum?
Crudelis! Quid? si non arva aliena, domosque
Ignotas peteres, et Troja antiqua maneret?
Troja per undosum peteretur classibus aequor!
Mene fugis? Per ego has lacrymas, dextramque tuam te,
(Quando aliud mihi jam miserae nihil ipsa reliqui,)
Per connubia nostra, per inceptos Hymenaeos,
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum, miserere domus labentis, et istam
Oro (si quis adhuc precibus locus) exue mentem.
Te propter Libycae gentes, Nomadumque tyranni
Odere: infensi Tyrii: te propter eundem
Extinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,
Fama prior: cui me moribundam deseris hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater
Destruat? aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles: si quis mihi parvulus aula

305. *Dissimulare, etc*) Tres habet partes haec oratio. PROPOSITIONEM, qua constituit non esse Aeneae clam fugiendum. CONFIRMATIONEM per quinque rationes. 1. Est *Amor*. 2. *Data dextera*. 3. Pietas in morituram. 4. Incommoda itineris; *hiberno sidere*. 5. Comparatio a majori ad minus. Non peteres Trojam hac tempestate, multo minus *arva aliena* et *domos ignotas*. PERORATIONEM, in qua maxima vis est. Nam 1. Obsecrationes adhibet. 2. Commemorat beneficia, odium exterorum et suorum, extinctum pudorem, famam amissam. 3. Exponit solitudinem suam et pericula quibus ad mortem certissime adigetur. 4. Aliquid Aeneae concedit, ut vicissim aliquid obtineat.

310. *Aquilonibus*) Septentrionalibus ventis. *Nomadum*, qui et *Numidae* sic dicti ob feram et pastoralem vitam.

Luderet Aeneas, qui te tantum ore referret:
Non equidem omnino capta, ac deserta viderer.
Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert. Ego te, quae plurima fando
Enumerare vales, numquam, regina, negabo
Promeritam: neque me meminisse pigebit Elisae,
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar: nec ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam: nec conjugis unquam
Praetendi taedas, aut haec in foedera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, et sponte meas componere curas:
Urbem Trojanam primum, dulcesque meorum
Reliquias colorem, et Priami tecta alta manerent;
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Grynaeus Apollo,
Italiam Lyciae jussere capessere sortes.
Hic amor, haec patria est. Si te Carthaginis arces
Phoenissam, Libycaeque aspectus detinet urbis:
Quae tandem Ausonia Teucros considere terra
Invidia est? Et nos fas extera quaerere regna,
Me patris Anchisae, quoties humentibus umbris

333. *Ego te quae etc.*) Tres habet partes Aeneae reponsio. CONFESSIONEM acceptorum beneficiorum, idque locum habet exordii. NEGATIONEM furtivae fugae: immo et conjugii, quod legitimum non fuit. EXCUSATIONEM, quae si Deorum jussa excipias subfrigida est.

340. *Meis auspiciis.*) Mea voluntate atque sponte, meo arbitratu. Mos enim erat veterum, ut gravius nihil, nisi prius captatis auspiciis susciperent.

344. *Recidiva.*) *Recidiva* simpliciter interpretor *caduca* sive *cadentia*. Quod si *recidiva* casum iteratum notant, puto allusum ad geminam Trojae expugnationem, primam ab Hercule, alteram a Graecis.

345. *Grynaeus, etc.*) *Grynium*, in Aeolide, Asiae minoris maritima regione, ad occidentem Lydiae: ubi vetus oraculum, et templum Apollinis sumptuosum.

346. *Sortes.*) *Oracula*, quae consulentibus modo prospera, modo adversa, prout *sors*, sive fatum ferebat.

348. *Phoenissam.*) Cum e Phoenicia oriunda sis. De *Italia Ascanio promissa*, Aen. 1. 270.

Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis, at turbida terret imago:
Me puer Ascanius, capitisque injuria chari,
Quem regno Hesperiae fraudo, et fatalibus arvis.
Nunc etiam interpres divum Jove missus ab ipso
(Testor utrumque caput) celeres mandata per auras
Detulit: ipse Deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine meque tuis incendere, teque querelis;
Italiam non sponte sequor.
Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quae me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrymas victus dedit? aut miseratus amantem est?
Quae quibus anteferam? jam jam nec maxima Juno,
Nec Saturnius haec oculis Pater aspicit aequis.
Nusquam tuta fides; ejectum litore, egentem

359. *Interpres Divum.*) Mercurius, qui Graece Ερμης dicitur, quasi ερμηνευς, *interpres.*

362. *Aversa.*) Vel *oculis aversa*, id est, torvis ac retortis oculis intuens: vel *aversa animo.*

365. *Nec tibi Diva parens, etc.*) Erumpit Didonis furor in hanc supremam ac vehementissimam orationem. *Dardanus.*) Auctor Trojanorum, Aen. 1. 239.

367. *Caucasus, Hyrcanaeque, etc.*) *Caucasus*, mons Asiae, prae ceteris altus, et scopulosus: *Hyrcania* olim Parthiae pars ad meridiem Caspii maris, nunc *Tabarestan*, regio pantheris ac tigribus infesta.

371. *Quae quibus anteferam?*) Inter quae omnia immanitatis signa, quaenam aliis majora dicam? *Jam jam nec, etc.*) Sed quid mirum. si est in me iniquus Aeneas: cum ne Juno quidem Carthaginis et conjugii perinde tutrix, ne Jupiter quidem ipse Saturni filius et Junonis conjux, aequis oculis haec in me ab illo commissa scelera aspiciant.

373. *Nusquam tuta fides.*) Nec apud homines: qui eam temere violant; nec apud Deos, qui eam impune violari sinunt.

Excepi, et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios a morte reduxi.
Heu furiis incensa feror! nunc Augur Apollo,
Nunc Lyciae sortes, nunc et Jove missus ab ipso
Interpres Divum fert horrida jussa per auras
Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
Spero equidem mediis (si quid pia numina possunt)
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Saepe vocaturum. Sequar atris ignibus absens;
Et cum frigida mors anima seduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero; dabis, improbe, poenas:
Audiam; at haec manes veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Aegra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,
Linquens multa metu cunctantem, et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulae, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
At pius Aeneas, quemquam lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore:
Jussa tamen Divum exequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, et litore celsas
Deducunt toto naves; natat uncta carina;

380. *Neque dicta refello, etc.* Sensus est. Oracula quidem e jussa illa a te ficta sunt: possem fraudem tuam eaque refellere: sed nec refello, nec hic ultra retineo: *I, sequere Italiam, etc.*

383. *Supplicia hausurum.*) Pro *hausturum*. id est, fluctibus submergendum, suffocandum aquis, quibuscum mortem hauriat. *Dido.*) In accusativo Graeco.

384. *Sequar atris ignibus absens.*) Instar furiae tibi adhaerebit absentis derelictae Didonis memoria.

385. *Anima, etc.*) Hic hujus loci sensus: *cum mihi mors carnem a spiritu, corpus ab anima separaverit,* umbra *mea te semper insequetur, et fama supplicii tui sub terra perveniet ad* manes *meos.*

598. *Uncta carina.*) Pice aliaque pingui materia perlitae naves, quarum trabs infima *carina* est.

Frondentesque ferunt remos, et robora silvis
Infabricata, fugae studio.
Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes.
Ac veluti ingentem formicae farris acervum
Cum populant, hiemis memores, tectoque reponunt;
It nigrum campis agmen, praedamque per herbas
Convectant calle angusto: pars grandia trudunt
Obnixae frumenta humeris; pars agmina cogunt,
Castigantque moras: opere omnis semita fervet.
Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus?
Quosve dabas gemitus? cum litora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus aequor?
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando
Cogitur, et supplex animos submittere amori
Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
Anna, vides toto properari litore circum;
Undique convenere: vocat jam carbasus auras;
Puppibus et laeti nautae imposuere coronas.

399. *Frondentes remos.)* Non elaboratos, aut siccos; sed adhuc recentes ex arbore, immo et frondibus vestitos. *Robora.)* Duriora grandioraque ligna, ad malos conficiendos.

402. *Ac veluti.)* Trojanorum laborem cum formicarum sedulitate comparat. *Far.)* Plur, *farra*, frumenti species est purissimi.

405. *Callis.)* Est semita, quae *callo* pedum induruit.

407. *Semita.)* Angusta via, quasi *semi iter*. *Castigantque mores.)* Accelerant, ac veluti increpant morantes.

409. *Litora fervere.)* *Aestuare*, nautis, Trojanis, aliis referta esse. Utraque translatio petitur ab aquis ferventibus, quae dum ebulliunt, confertim ac tumultuoso impetu miscentur inter se, multiplicantur, intumescunt.

416. *Anna, vides, etc.)* Dido jam Aeneae dirissima quaeque imprecata fuerat, v. 381. Nunc suadet Annae ut eum supplex adeat pro se: Oratio tres habet partes. I. Exponit praesens profectionis periculum. II. Rogat Annam ut Aeneam adeat. III. Docet eam argumenta quibus eum a profectione deterreat.

417. *Carbasus.)* Plur. *Carbasa*, lini genus, quo et vela, et vestes etiam fiunt; in Hispania inventus est.

418. *Coronas.)* Mos nautarum cum solverent, et appellerent, in signum laetitiae.

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre soror potero: miserae hoc tamen unum
Exequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri molles aditus, et tempora noras.
I, soror, atque hostem supplex affare superbum.
Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi:
Nec patris Anchisae cineres, manesve revelli.
Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
Quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti;
Expectet facilemque fugam ventosque ferentes.
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro;
Nec pulcro ut Latio careat, regnumque relinquat;
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori:
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam: miserere sororis;
Quam mihi cum dederit, cumulatum morte relinquam.
Talibus orabat; talesque miserrima fletus
Fertque, refertque soror; sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.
Fata obstant, placidasque viri Deus obstruit aures.

419. *Hunc ego si potui, etc.) Si potuissem:* mutatio temporis. Et sensus est: Quamvis non possim perferre, *tamen* hoc mihi solatium qualecumque exhibe, *I, soror, atque hostem affare, etc.*

416. *Aulide juravi,) Aulis*, Tanagraeorum pagus est, in ora Boeotiae: portum habet duplicem; quo convenit Graecorum classis ad Trojanam expeditionem proficiscens.

427. *Anchisae cineres manesve,)* Grave crimen apud veteres, violare mortuorum sepulcra. De *Latio*, Italiae parte, Aen. 1. 10.

435. *Veniam.)* Favorem ac beneficium. *Miserere sororis.)* Extremum hoc ab illo beneficium peto: miserere igitur sororis; et fac ut illud obtineam.

436. *Quam mihi cum dederit, cumulatum morte remittam.)* Ita collatis exemplaribus, hunc versum: totius operis difficillimum et maxime luxatum, emendo: et sensus est. *Hoc beneficium morae paulo longioris, hanc gratiam extremam cum mihi contulerit, remittam illum, dimittam, sinam abire, et mortem meam quasi cumulum votis ejus adjiciam.*

Ac veluti annoso validam cum robore quercum
Alpini Boreae nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: it stridor, et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes;
Ipsa haeret scopulis, et quantum vertice ad auras
Aetherias, tantum radice in tartara tendit;
Haud secus assiduis hinc atque vocibus Heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas.
Mens immota manet: lacrymae volvuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat: taedet caeli convexa tueri.
Quo magis incoeptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, thuricremis cum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu!) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscoenum se vertere vina cruorem:
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Praeterea fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis, et festa fronde revinctum.
Hinc exaudiri voces, et verba vocantis
Visa viri, nox cum terras obscura teneret.
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Saepe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque praeterea vatum praedicta priorum
Terribili monitu horrificant, agit ipse furentem
In somnis ferus Aeneas: semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios deserta quaerere terra:

442. *Alpini Boreae.*) Dicuntur Alpini quia flant a septentrione.

451. *Convexa, etc.*) *Taedet caelum videre*, id est, *vivere*. *Convexa* dixit, id est, *concava*; concavam enim caeli superficiem videmus, non convexam.

454. *Latices nigrescere, etc.)* Per *latices*, lac et aquam intelligit, quae cum alba vulgo sint, novo prodigio nigrescebant; tum vina in cruorem vertebantur.

459 *Templum.)*. *Sacrarium*, locus in privata domo, ubi statuam servabat Sichaei, primi conjugis. *Velleribus niveis*, hoc est *Vittis* lana contextis ornatum, et frondibus.

462. *Sola bubo.*) *Gufo*; vulgo masculini generis, hic feminini.

Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas;
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus matrem, et serpentibus atris
Cum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.
Ergo ubi concepit furias evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
Exigit; et moestam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat.
Inveni, germana, viam (gratari sorori)
Quae mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem
Oceani finem juxta, solemque cadentem
Ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi
Quae dabat, et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella, soporiferumque papaver.
Haec se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit: ast aliis duras immittere curas,
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro:
Nocturnosque ciet manes; mugire videbis

469. *Eumenidum veluti, etc.*) Furorem Didonis comparat cum furore Penthei et Orestis. Addit Virgilius etiam *agmina Eumenidum*, sive Furiarum, quae tres tantummodo sunt.

471. *Orestes.*) Agamemnonis filius, propter occisam matrem Clytemnestram agitatus ab ejus umbra et Furiis, Delphos adiit ad consulendum Apollinem: a quo cum audisset se Athenis in templo Minervae expiandum, Furiisque templi limen obsidentibus ne exiret, exiit tamen; et Athenas profectus, Minervae judicio causam adversus Furias obtinuit. Hinc dixit Virgilius *in limine*.

482. *Stellis ardentibus aptum.*) *Aptum* hic, *fixum* et *connexum* est a graeco *απτω ligo:* unde. *Stellis ardentibus aptum*, id est; *in quo stellae ardentes aptae et junctae sunt.*

486. *Soporiferumque papaver.*) Pervigil esse debuit draco, quomodo soporifero papavere sacerdos eum alebat? Non significat poeta sopitum draconem a sacerdote, sed nutritum cibis delicatissimis. Erat autem in deliciis apud veteres massa quaedam dulciaria, tosto semine papaveris et melle condita. *Manes*, animas mortuorum. De *ornis*, fraxinis silvestribus, Ecl. 6. 71.

Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, cara, Deos, et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige; et arma viri, thalamo quae fixa reliquit
Impius, exuviasque omnes, lectumque jugalem,
Quo perii, super imponas: abolere nefandi
Cuncta viri monumenta jubet, monstratque sacerdos.
Haec effata, silet: pallor simul occupat ora
Non tamen Anna novis praetexere funera sacris
Germanam credit: nec tantos mente furores
Concipit, aut graviora timet, quam morte Sichaei.
Ergo jussa parat.
At regina pyra, penetrali in sede, sub auras
Erecta ingenti, taedis atque ilice secta,
Intenditque locum sertis, et fronde coronat
Funerea: super exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
Stant arae circum: et crines effusa sacerdos
Tercentum tonat ore Deos, Erebumque, Chaosque,

493. *Accingier artus.*) Pro *accingi ad artes*: suppre sa praepositione, et voce trisyllaba in quadrisyllabam prolata, more Graecorum, qui infinitivis attexunt syllabas. *Accingi*, pro *parari*, morem eorum, innuit, qui fluentem vestem colligunt et cingunt ut sint ad opus expeditiores.

494. *Pyram.*) Struem lignorum ad comburenda cadavera. *Rogus* dicitur, antequam ardeat; *Pyra* dicitur, cum jam ardere coepit. *Bustum*, cum jam ardere desiit. *Tecto interiore sub auras.*) Non quidem sub *tecto*, quod inde arsisset: sed in intimo regiae recessu, aperto loco *sub auras*. *Tectum* igitur hic pro domo sumitur, pars pro toto.

496. *Exuvias.*) Spolia, vestes, ab *exuo*.

505. *Taedis atque ilice.*) *Taeda*, arbor e *picearum* genere, ex qua faces fiebant, quae ideo *taedae* vocabantur: *Ilex*, Ital. *leccio*.

506. *Intenditque locum sertis, etc.*) Vel pyram, vel parietes loci ubi stabat pyra *Funerea fronde*, verbena ex funestis arboribus, cupresso, taxo, etc.

507. *Ensemque relictum.*) Ergo non dono datum ab Aenea Didoni, a Viro mulieri unde quidam immerito Virgilium culpant.

509. *Sacerdos.*) Massyla, de qua v. 483. De *crinium in sacris effusione*, Aen. 3. 370.

510. *Tercentum tonat ore Deos.*) Sonat *tercentum Deos*, id est, *innumeros*: certo numero, pro incerto. *Erebum.*) Hic Deus est in-

Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni:
Falcibus et messae ad lunam quaeruntur ahenis
Pubentes herbae, nigri cum lacte veneni:
Quaeritur et nascentis equi de fronte revulsus,
Et matri praereptus amor.
Ipsa mola, manibusque piis, altaria juxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta
Testatur moritura Deos, et conscia fati
Sidera: tum, si quod non aequo foedere amantes
Curae numen habet, justumque memorque precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem

ferorum: alibi profundissima inferorum sedes. *Chaos.*) Vel antiquissimus Deorum est, unde ceteri propagati Vel prima rerum omnium et confusa moles, unde orbis eductus est.

511. *Tergeminamque Hecaten, etc.*) Sororem Apollinis, triplici nomine: quippe *Luna* in caelo, *Diana* in terra, *Proserpina* in inferis appellabatur. At praeterea *Hecate*; verum *Hecate* nomen non fuit, sed cognomen ab εκατον *centum*, quia centum varias habere dicebatur potestates, centum victimis placabatur, et centenarius numerus ipsi sacer.

512. *Simulatos fontis Averni.*) *Lacus*, non *fons est*, in Campania Italiae, per quem descensus esse dicitur ad inferos, Georg. 2. 161. cujus aquae ad magica sacra celebres dicuntur apud Latinos. Addit *simulatos*, quia communem aquam hoc nomine Dido appellabat, ad fallendam sororem.

513. *Falcibus, etc.*) *Ad Lunam*, quia putabatur in herbas despumare, et inservire rebus magicis. *Pubentes herbae*, villosae et lanuginosae.

514. *Nigri lacte veneni,*) *Lac* dixit, pro quolibet succo: *nigrum venenum*, pro infausto, diro.

515. *Quaeritur.*) Conquiritur etiam ad sacra celebranda, caruncula venenata revulsa de fronte pulli nascentis, qui propterea matri invisus: alioqui carissimus antequam ejusmodi caruncula praeripiatur V. Georg. 3. 275.

517. *Ipsa mola manibusque, etc.*) Ipsa Dido, non sacerdos, Deos attestatur, *spargens molam*, sive placentam salsam super aras, easque *tenens manibus*.

518. *Unum exuta pedem vinclis, etc.*) Sagarum habitus. Sinistrum *pedem* fuisse existimat Cerdanus.

520 *Non aequo foedere amantes.*) Amantes, non aequali affectu conjunctos: quales erant Dido et Aeneas.

Corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
Aequora: cum medio volvuntur sidera lapsu:
Cum tacet omnis ager, pecudes, pictaeque volucres;
Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent, somno positae sub nocte silenti
Lenibant curas, et corda oblita laborum.
At non infelix animi Phoenissa, nec unquam
Solvitur in somnos, oculisve, aut pectore noctem
Accipit; ingeminant curae: rursusque resurgens
Saevit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
Sic deo insistit, secumque ita corde volutat.
En, quid agam? rursusne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex
Quos ego sum toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes, atque ultima Teucrum
Jussa sequar? quia ne auxilio juvat ante levatos?
Et bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem (fac velle) sinet; ratibusque superbis
Irrisam accipiet? nescis, heu perdita, necdum
Laomedonteae sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantes?
An Tyriis, omnique manu stipata meorum
Insequar? et quas Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?
Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
Tu lacrymis evicta meis, tu prima furentem
His, germana, malis oneras, atque objicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more ferae, tales nec tangere curas?

529. *Phoenissa.*) Hic *Phoenix*; haec *Phoenissa*; oriunda è Phoenicia. *Infelix animi.*) Graeca locutio, ut Georg. 4. 491. *Victusque animi*

534. *En quid ago? etc*) Deliberat noctu Dido, quid factura sit: Quinque sibi per dubitationem proposuit consilia, quibus rejectis, mori statuit. Denique miseriarum causam in sororem refert.

538. *Quiane.*) An quia? Et ironia est. De gente *Laomedontea*, ejusque perjuriis, Georg. 1. 502.

551. *More ferae, etc*) Id est solitariam vitam degere, et minime sociabilem, et quasi feram. *Tangere curas.*) Dictum, pro *tangi curis.*

Non servata fides cineri promissa Sichaeo.
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Aeneas celsa in puppi, jam certus eundi
Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est,
Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, et membra decora juventae.
Nate Dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec, quae circumstent te deinde pericula, cernis
Demens? nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos, dirumque nefas in pectore versat
Certa mori, varioque irarum fluctuat aestu.
Non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?
Jam mare turbari trabibus, saevasque videbis
Collucere faces, jam fervere litora flammis,
Si te his attigerit terris aurora morantem.
Eja age, rumpe moras: varium et mutabile semper
Femina. Sic fatus nocti se immiscuit atrae.
Tum vero Aeneas subitis exterritus umbris
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat.
Praecipites vigilate viri, et considite transtris,
Solvite vela citi: Deus aethere missus ab alto
Festinare fugam, tortosque incidere funes
Ecce iterum stimulat. Sequimur te, Sancte Deorum
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.

552. *Cineri Sichaeo.*) Adjective pro *Sichaeio*: nisi legatur, ut in antiquis plerisque codd. *Sichaei*.

560, *Nate Dea.*) Secunda Mercurii ad Aeneam legatio, qua suadet, ut etiam noctu fugiat. Duplici ratione utitur. I. Petitur ab imminentibus periculis. II. A commoda tempestate.

562. *Zephyros.*) Commodum quemlibet ventum: nam ex Africa in Italiam solventibus Austro non Zephyro opus est.

566. *Jam mare turbari trabibus:*) Carthaginensium navibus, a Didone immittendis.

575. *Transtris.*) Scamnis nauticis, ubi remiges sedent

577. *Quisque es.*) Videtur iterum venisse Mercurius non armatus caduceo et talaribus ut v. 239. sed colore tantum et voce similis v. 559. *Ovantes.*) Laeti, Aen. 3. 189.

Adsis, o placidusque juves, et sidera caelo
Dextra feras. Dixit, vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnes simul ardor habet, rapiuntque, ruuntque:
Litora deseruere: latet sub classibus aequor.
Adnixi torquent spumas, et caerula verrunt.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Regina e speculis ut primum albescere lucem
Vidit, et aequatis classem procedere velis:
Litoraque, et vacuos sensit sine remige portus;
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventesque abscissa comas: proh Jupiter! ibit
Hic, ait, et nostris illuserit advena regnis?
Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur?
Diripientque rates alii navalibus? ite,
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.
Quid loquor? aut ubi sum? quae mentem insania mutat?
Infelix Dido, nunc te fata impia tangunt.
Tum decuit, cum sceptra dabas: en dextra, fidesque!
Quem secum patrios ajunt portare Penates:
Quem subiisse humeris confectum aetate parentem,

585. *Tithoni croceum, etc.*) Tithonus Laomedontis Trojani regis filius, in cicadam ab Aurora mutatus. *Croceus* color, qui proprius est *croci* floris, Ital. *zafferano*.

586. *E speculis.*) Locis editioribus: unde *speculari* procul poterat abeuntes.

590. *Proh Jupiter. etc.*) Oratio imprecatoria, in quam Reginae furor erumpit.

593. *Quae mentem insania mutat?*) Olim quippe servabas Aeneam ejusque naves a Poenorum furore Aen. 1. 566. nunc eos in illum immittis? Olim sceptra dabas Aeneae, nunc ejus vitam petis?

595. *Nunc te fata impia tangunt.*) Nunc instant tibi fata ultima, dura sors, suprema dies.

597. *Tum decuit, cum, etc.*) Decuit haec, quae nunc jubes, tum jubere, cum eos hospitio, eorum ducem in regni partem accepisti.

598. *Penates.*) De *Penatibus*, quos Trojano incendio Aeneas eripuerat, deque *Anchisa* sublato in humeros. Aen. 2. v. 717 et sequentibus.

Non potui abreptum divellere corpus, et undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum apponere mensis?
Verum anceps pugnae fuerat fortuna: fuisset.
Quem metui moritura? faces in castra tulissem,
Implessemque foros flammis, natumque, patremque
Cum genere extinxem: memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum, et conscia Juno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
Et dirae ultrices, et dii morientis Elisae,
Accipite haec: meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est:
Et si fata Jovis poscunt, hic terminus haeret:
At bello audacis populi vexatus, et armis,
Finibus extorris, complexu avulsus Juli
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera: nec cum se sub leges pacis iniquae
Tradiderit, regno, aut optata luce fruatur.
Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena.
Haec precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.

600. *Abreptum divellere corpus*) Quemadmodum Bacchae Orpheum, et Pentheum discerpserunt.

602. *Patriis epulandum, etc.*) Quemadmodum Atreus, Thyestae fratris filios, ipsi ad epulas coctos apposuerat.

605. *Foros.*) Vel spatia in navibus aperta, ut tabularia in quibus inceditur, vel concava navium latera, quae onus *ferunt*.

606. *Extinxem.*) Syncope, pro *extinxissem*.

607. *Sol, qui, etc.*) *Solem* obtestatur, ut qui lustrat omnia, suae mortis et alienae perfidiae testis esse velit. *Junonem*, ut pronubam et conciliatricem nuptiarum, propter quas moritur. *Hecaten*, ut praesidem sacrorum magicorum, quorum simulatione moritur. *Diras*, seu *Furias*, ut infestae sint Aeneae, cujus scelere moritur. *Deos* denique ut ejus in Aeneam imprecationes ratas habeant, et impleant.

620. *Cadat ante diem, etc.*) Cadere dicuntur ante diem, qui non praefixo juxta communem naturae ordinem tempore, sed violenta, aut fortuita, aut immatura morte pereunt. *Tyrii*, Carthaginenses Tyrii mundi. *Dardanios*, Trojanos.

Tum vos, Tyrii, stirpem, et genus omne futurum
Exercete odiis, cinerique haec mittite nostro
Munera: nullus amor populis, nec foedera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios, ferroque sequare colonos;
Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires,
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes.
Haec ait, et partes animum versabat in omnes,
Invisam quaerens quamprimum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sichaei,
(Namque suam patria antiqua cinis ater habebat)
Annam, chara mihi nutrix, huc siste sororem;
Dic, corpus properet fluviali spargere lympha:
Et pecudes secum, et monstrata piacula ducat.
Sic veniat, tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Jovi Stygio, quae rite incoepta paravi,
Perficere est animus, finemque imponere curis,
Dardaniique rogum capitis permittere flammae.
Sic ait: illa gradum studio celerabat anili.
At trepida, et coeptis immanibus effera Dido
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, et pallida morte futura
Interiora domus irrumpit limina, et altos

623. *Cinerique haec mittite*, etc.) Alludit ad munera, quae sepulcris mortuorum imponebant, infundebantque; *lac*, *vinum*, *sanguinem*. Quorum loco petit *odia*, et inimicitia cum Trojana stirpe.

625. *Exoriare aliquis*, etc.) Exortus est prae ceteris Annibal; qui bellum ipsis intulit, quo maximos consulares prostravit exercitus.

627. *Litora litoribus*,) Nam Carthaginis situs Italiae litori situ oppositum est, Aen. 1. 17. *Carthago Italiam contra* Sic odiis quoque.

633. *Fluviali spargere lympha*,) De ablutione veterum, ante sacrificia, pura et fluviali in aqua, Aen. 2. 719.

636. *Monstrata piacula.*) Res ad expiandos necessarias. Cur autem? Quia fidem juratam Sichaeo novo et fatali conjugio violaverat. De *vittis* et taeniis a capite pendentibus ad sacra mysteria, Aen. 2. 133.

638. *Jovi Stygio.*) Plutoni, Saturni filio, Jovis fratri. Dictus a *Styge*, inferorum fluvio.

640. *Dardaniique rogum capitis.*) Rogum extructum ad abolenda monumenta omnia exuviasque Aeneae Trojani, ejusque amorem extinguendum. ut a saga sibi praescriptum esse fingebat.

Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
Hic postquam Iliacas vestes, notumque cubile
Conspexit, paullum lacrymis, et mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:
Dulces exuviae, dum fata, Deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exolvite curis.
Vixi: et quem dederat cursum fortuna, peregi;
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem praeclaram statui: mea moenia vidi:
Ulta virum poenas inimico a fratre recepi.
Felix, heu nimium felix, si litora tantum
Numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.
Dixit, et os impressa toro: moriemur inultae?
Sed moriamur, ait: sic sic juvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.
Dixerat; atque illam media inter talia ferro
Collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus; it clamor ad alta
Atria: concussam bacchatur fama per urbem;
Lamentis, gemituque, et femineo ululatu
Tecta fremunt: resonat magnis plangoribus aether:
Non aliter, quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros, flammaeque furentes
Culmina perque hominum volvantur, perque Deorum.
Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,

646 *Ensem, non hos, etc.*) De ense illo, supra v. 507. De *toro*, lecto, Aen. 3. 224.

651. *Dulces exuviae, etc.*) In hac suprema Didonis oratione tres elucent sensus; *Amoris, gloriae, ultionis.* De *Exuviis*, spoliis; v. 496.

654. *Imago.*) Umbra, manes, Aen. 5. 81.

656. *Ulta virum:*) Quia opes Pygmalionis, tum suas, tum eas, propter quas Sichaeum occiderat, fugiens eripuit, Aen. 1. 363. 368.

666. *Atria.*) Proprie *atrium* est *area subdialis* ante aedes, unde etiam ad primam aedium ipsarum partem significandam traductum est. *Bacchatur* pro *furit.* De *Tyro*, Aen. 1. 16.

Unguibus ora soror foedans, et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat.
Hoc illud germana fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes, araeque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? eadem me ad fata vocasses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patreosque vocavi
Voce Deos, sic te ut posita, crudelis abessem?
Extinxti te, meque soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam: date, vulnera lymphis
Abluam: et, extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos,
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa graves oculos conata attollere, rursus
Deficit: infixum stridet sub pectore vulnus.
Ter sese attollens, cubitoque innixa levavit,
Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
Quaesivit caelo lucem, ingemuitque reperta.
Tum Juno omnipotens longum miserata dolorem,
Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
Quae luctantem animam, nexosque resolveret artus.
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,

681. *Sic te ut posita, etc*) Sic *deposita*, sic *jacente*: vox funebris, de qua Aen. 2. 644. Et sensus loci est: *Itane vero struxi hunc rogum meis manibus, et ad haec sacra Deos vocavi: ut eorum particeps non essem; ut abessem, dum tu te occidisti?*

682. *Extinxti, etc.*) Pro *extinxisti*, syncope; ut supra v. 606. Veteres tamen plurimi codices habent *Extinxi*; ita ut culpam omnem Anna in se unam conferat. De *Sidoniis*, unde oriundi Carthaginenses, Aen. 5. 450.

686. *Ore legam.*) Mos Romanorum veterum, ut amici et cognati, admoto ad os morientis ore, extremum ejus spiritum quasi excipere velle viderentur.

696. *Nec fato, merita, etc*) Triplex distinguit genus mortis: quae *fato*, quae *merito*, quae *casu* contingit. In primis duabus fatalem crinem secari definit Virgilius, in tertia negat; quasi Deorum providentiam *casus* falleret. At Dido cadit ante diem, non *fato*. Cadit *misera*, non rea, nec merita. Igitur *casu*. Quare crinis ipsi non amputatur.

Sed misera ante diem, subitoque accensa furore:
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat orco.
Ergo Iris croceis per caelum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso sole colores
Devolat, et supra caput astitit; hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait; et dextra crinem secat, omnis et una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

698. *Flavum Proserpina crinem.)* Credebant Graeci Romanique mori neminem posse, nisi Proserpina morientis crinem abstulisset, quasi sacras sibi inferisque primitias. Hic Iris officio illo fungitur. Mos forte e sacrificiis: ubi setas aliquot e media victimarum fronte decerpere, et in ignem conjicere solebant. Aen. 6. 245. *Juno*, custos Carthaginis Dea. *Proserpina*, inferorum Dea, Plutonis conjux. *Styx*, inferorum fluvius. *Orcus*, Deus inferorum.

700. *Iris croceis, etc.)* *Iris*, Deorum, et Junonis praecipue nuncia, Thaumantis et Electrae filia. Est autem caelestis arcus. Solaris lucis pictura, in adversa nube; eaque *roscida*; id est, mox in pluviam solvenda. Colores refert varios, pro majori minorique nubis densitate: praecipue purpureum, caeruleum, viridem, croceum, qui *crocum* florem refert, *zafferano*. *Dis*, Pluto, inferorum Deus.

LIBER V.

ARGUMENTUM. *Aeneas, relicta Carthagine, in Italiam navigans vi tempestatis in Siciliam defertur; ubi ab Aceste benigne exceptus manibus Anchisae patris, quem superiori anno, eodem die, apud Drepanum sepeliverat, anniversarium sacrum facit; ludosque apud tumulum ejus instituit, suaque victoribus praemia decernit. Navali certamine vincit Cloanthus. Euryalus, Nisi dolo, cursu superat. Entellus senex Daretem juveniliter se jactantem caestu vincit. Sagittandi peritia superat Eurytion; prima tamen praemia, aetatis dignitatisque habita ratione, Acestae decernuntur, cujus sagitta in aerem emissa subito exarserat. Ascanius in honorem Anchisae avi cum primae nobilitatis pueris equestres ludos, pugnamque imaginariam exhibet. Interea Trojanae mulieres, hortatu Iridis, longaeque navigationis taedio, ignem in classem conjiciunt, quatuorque naves exurunt; ceterae, subita a Jove immissa pluvia, incendio sunt ereptae. Nocte sequenti Anchises Aeneae filio in somnis apparens Jovis verbis admonet, ut Nautae consilium sequutus mulieres, imbellesque senes in Sicilia relinquat: ipse cum juventutis robore, integraeque aetatis flore in Italiam naviget; Sibyllaeque in primis antrum adeat; illius enim ductu se in campos Elysios esse venturum, ubi et posteritatis suae seriem, omniumque instantium bellorum discat eventum. Monitis itaque paternis morem gerens Aeneas oppidum in Sicilia condit, nomine Acestam; eo et matrum, et senum bello inutilium ecloniam transcribit: ipse cum exercitus robore Italiam petit. Interim Neptunus Veneris precibus exoratus, naviganti Aeneae mare tutum praestat. Palinurus in tanta securitate somno succumbens, una cum gubernaculo in mare excutitur; ejusque vicem supplet Aeneas.*

INterea medium Aeneas jam classe tenebat
Certus iter: fluctusque atros Aquilone secabat,
Moenia respiciens, quae jam infelicis Elisae
Collucent flammis; quae tantum accenderit ignem,
Causa latet. Duri magno sed amore dolores

1. *Medium.*) Non praecise *mediam* itineris partem, Africam inter et Siciliam; hinc enim rogi flammas videre non potuisset: sed *medium*, id est, *plenum mare.*

2. *Certus.*) *Certus eundi*, et ad petendam Italiam obstinatus. *Aquilone.*) *Vento* generatim: neque enim Aquilone septentrionali vento impelli ex Africa in Italiam potuit, sed Austro potius, Aquiloni opposito. *Elisae.* Didonis. De *augurio*, quod hic pro praesagio universim sumitur, Aen. 2. 703.

Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus: maria undique, et undique caelum;
Olli caeruleus supra caput astitit imber,
Noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus,
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non, si mihi Jupiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.
Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aer.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus: superat quoniam fortuna, sequamur:
Quoque vocat, vertamus iter: nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos;
Si modo rite memor servata remetior astra.
Tum pius Aeneas: Equidem sic poscere ventos

11. *Noctem hiememque.*) *Tempestatem cum nocte.* Nocte enim hanc tempestatem contigisse hinc patet, quod astra tum observari poterant, infra v. 25. Porro *hiemem* sumi pro tempestate diximus Aen. 1. 126.

13: *Quianam,*) Jovianus Pontanus rescribit: *quinam tanti.* Sed contra codices omnes. Vox est Enniana, quam antiquitatis causa affectatam a Virgilio ait Quintilianus.

15. *Colligere arma.*) *Arma* cujuslibet artis instrumenta sunt, ut vidimus Aen. 1. 181. Atque ita supellex omnis nautica, *vela, rudentes, jubet vela, non omnino contrahi sed obliquari*; ut aura venti saltem aliqua captetur, quae remigantes adjuvet

19. *Transversa.*) Neutrum plurale, pro adverbio: graeco more *Vespere.*) *Occidente.* Causam habes Aen. 1. 534.

24. *Fraterna Erycis.*) *Eryx* filius *Butae* communem creditus est cum Aenea matrem habere *Venerem*; reipsa *Lycasten* Siculam, quae ob formae elegantiam, usitato veteribus sermone, *Venus* appellata est. *Ex* eo nomen datum *Eryci* monti atque urbi circa Lilybaeum occidentale Siciliae promontorium. *Sicani*, antiqui Siciliae populi, Aen. 3. 987.

25. *Remetior.*) Nota enim erant jam inde maria illa Palinuro, ut modo diximus.

Jamdudum, et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis, an sit mihi gratior ulla,
Quoque magis fessas optem dimittere naves;
Quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisae tumulo complectitur ossa?
Haec ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis;
Et tandem laeti notae advertuntur arenae.
At procul excelso miratus vertice montis
Adventum, sociasque rates, occurrit Acestes
Horridus in jaculis, et pelle Libystidis ursae:
Troja Criniso conceptum flumine mater
Quem genuit; veterum non immemor ille parentum
Gratatur reduces, et gaza laetus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicos.
Postera cum primo stellas oriente fugarat
Clara dies, socios in coetum litore ab omni
Advocat Aeneas, tumulique ex aggere fatur:
Dardanidae magni, genus alto a sanguine Divum,
Annuus exactis completur mensibus orbis,
Ex quo reliquias, divinique ossa parentis
Condidimus terra, moestasque sacravimus aras,

37. *Horridus, in, etc.*) *In* praepositio adhibetur hoc modo ad significandum habitum. *Pellium* antiquissimus usus est ad vestes, tamen post arborum folia. *Ursos* Plinius negavit nasci in Africa, ob calidiorem caeli temperiem: Gerdanus tamen defendit Virgilium auctoritate Solini c. 29. *Numidici ursi forma ceteris praestant etc. Libystidis*, a *Libystis*, gentile nomen est per pleonasmum formatum a proprio *Libys*. De *gaza*, opibus, Aen. 1. 123.

44. *Tumuli aggere.*) *Agger*, aggestio est, vel lapidum, vel terrae; unum in locum. *Tumulus*, est terrae *tumor*, ex illa aggestione: unde pro *sepulcro*, et pro *colle* usurpatur: hic pro *colle*.

45. *Dardanidae.*) A Dardano Jovis filio orti; ideo *a sanguine Divum*.

46. *Annuus exactis, etc.*) Anniversarius recurrit dies, Anchisae morte consignatus. Igitur Anchises vere ineunte, hieme exeunte, obierat. Patet id, quia terra tum vestita erat gramine et floribus; v. 76. *Purpureosque jacit flores;* v. 287. *Tendit gramineum in campum.*

48. *Condidimus terra.*) Non totum ipsum cadaver, sed combusti corporis *reliquias, ossa, cineres*, quae e busto collecta tumulo deinde ac terrae mandaverit. De *aris geminis* ad sepulcra struendis, Aeneid. 3. 62. De *Getulis* Africae populis, Aen. 3. 40. De *Syrtibus*, Aen. 1. 115.

Jamque dies (ni fallor) adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic dii voluistis) habebo.
Hunc ego Getulis agerem si Syrtibus exul,
Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenae,
Annua vota tamen, solemnesque ordine pompas
Exequerer, struerremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres, ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente reor, sine numine divum,
Adsumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et cuncti laetum celebremus honorem:
Poscamus ventos, atque haec me sacra quotannis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troja generatus Acestes
Dat numero capita in naves: adhibete penates
Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes:
Praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem
Prima citae Teucris ponam certamina classis:
Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax,
Aut jaculo incedit melior, levibusque sagittis,

52. *Argolico mari.*) *Argolico sinu*, qui pars est Aegaei maris ad orientem Peloponnesi. *Urbe Mycenae*: ut Aen. 1. 251. *Urbem Patavi. Argos* et *Mycenae* urbes Peloponnesi,

54. *Struerremque suis altaria donis.*) *Strue rem*, *cumularem Suis donis*, congruis; congrua autem mortuis dona, *lac*, *vinum mel*, *sanguis*, ut mox videbitur v. 76.

56. *Sine mente, sine numine.*) Sine consilio, et voluntate Deorum.

59. *Poscam ventos.*) Ab ipso Anchisa, quem ut Deum colere instituit. *Divinique ossa parentis*. Hujus autem divini cultus notae sunt *arae*, *sacra*, *ludi*, *templa dicata*, *vota* pro ventis obtinendis.

62. *Adhibete Penates*) De *Penatibus*, Aen. 2.717. Quomodo *adhiberentur epulis*, Aen 3. 177.

64. *Si nona, etc.*) *Si*, *dubitantis* esse videtur; *almum*, *serenum*: et sensus erit: *ludi nona die celebrabantur*, *si sudum erit*. Per *nonam diem*, alludit ad novendialia Romanorum sacra pro mortuis: servabantur enim domi cadavera septem dies, octavo cremabantur, nono reliquiae sepulcro mandabantur.

66. *Ponam certamina.*) Vox in ea re solemnis, *ponere*.

68. *Incedit.*) Sic Aen. 1.50. *Divum incedo Regina.* Quae quamquam ad majestatem incessus pertinere videri possunt, occurrit tamen *incedo* a poeta dici pro *sum*. De *caestu*, chirotheca e corio bubulo *crudo*, infra v. 405.

Seu crudo fidit pugnam committere caestu;
Cuncti adsint: meritaeque expectant praemia palmae:
Ore favete omnes et cingite tempora ramis.
Sic fatus velat materna tempora myrto:
Hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius; sequitur quos caetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho,
Fundit humi: duo lacte novo, duo sanguine sacro.
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:
Salve sancte parens, iterum salvete recepti
Nequicquam cineres, animaeque, umbraeque paternae.
Non licuit fines Italos, fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium (quicunque est) quaerere Tybrim.
Dixerat haec: adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit,
Amplexus placida tumulum, lapsusque per aras:
Caeruleae cui terga notae, maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille trahit varios adverso sole colores.

71. *Ore favete omnes.*) Passim apud alios auctores *Favete linguis.*

72. *Materna myrto.*) Veneri, Aeneae matri, dicata arbore. Unde ad coronas assumi ab Aenea decuit.

73. *Helymus.*) Hic fuit Trojanus Post excidium Trojae in Siciliam ab Aceste advectus fuit.

77. *Carchesia Baccho.*) De *Carchesiis*, poculis, Georg. 4. 380. De *Baccho*, vino, Ecl 5. 69. De *sacris funebribus*, lacte, vino, sanguine, Aen. 3. 62.

79. *Purpureos flores.*) Vel rosas intelligit, flores dicatos Veneri, vel generatim flores quoscumque purpureos

80. *Iterum salvete recepti.*) *Iterum salvete: Iterum*, inquit, quia modo dixit *salve sancte parens*; ergo *iterum salve*: ter enim extrema illa salutatio repetebatur in Romanorum funeribus *vale*; cui synonimum est *salve*. *Recepti nequicquam cineres.* Per *cineres* patrem ipsum intelligit, cujus cineres anno superiore in Sicilia reliquerat, nunc recipit, ac revisit, *nequicquam tamen*, quia nequit cum eo Italiam adire. *Animaeque, umbraeque*: usus plurali numero est pro singulari, ut passim Poetae.

Obstupuit visu Aeneas: ille agmine longo
Tandem inter pateras, et laevia pocula serpens,
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis incoeptos genitori instaurat honores,
Incertus, geniumne loci famulumne parentis
Esse putet, caedit quinas de more bidentes,
Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos:
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisae magni, manesque Acheronte remissos
Nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
Dona ferunt, onerantque aras, mactantque juvencos:
Ordine ahena locant alii, fusique per herbam
Subjiciunt verubus prunas, et viscera torrent.
Expectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaethontis equi jam luce vehebant,
Famaque finitimos, et clari nomen Acestae
Excierat: laeto complerant litora coetu
Visuri Aeneadas; pars et certare parati.
Munera principio ante oculos, circoque locantur
In medio: sacri tripodes, viridesque coronae,

93. *Depasta altaria.*) Ab ipso serpente, qui prima dona libaverat.

94. *Instaurat.*) Renovat incoepta sacrificia.

95. *Geniumne loci famulumne, etc.*) *Genii* et custodes locis, urbibus, domibus attribui solebant. *Famulos* item majoribus Diis suos assignabant, eosque e brutis animantibus plerumque assumptos; unde hic *anguis* Anchisae famulus.

96. *Caedit quinas de more bidentes.*) *Quinas*, de *more* caelestibus Diis adhibito; quibus numero impari victimae caedebantur, quia *numero Deus impure gaudet.* Igitur offert Aeneas patri quinque pecudes, ut jam caelesti Divo, easque nigrantes, ut ex inferis assumpto.

98. *Animamque vocabat, etc.*) Non simpliciter inclamat, invitatque ad sepulcrales aras, ut sacrificiorum sanguine pascatur. Sed *invocat*, ut sibi adsit propitius pater, cujus *manes Acheronte remissos* putat, et inter Deos vitam degere. *Acheronte*, inferorum fluvio.

102. *Ahena.*) Vasa aerea: vel ad lavanda corpora, vel ad elixandas carnes. De *epulis* post sacrificia plura vide Aen. 8. 180.

105. *Aurora Phaethontis equi.*) *Phaethon* hic, vel solis est filius, vel potius *sol* ipse est, qui dicitur ab Homero Odyss. 11. 320. Ηελιος φαεθων, *Sol Phaethon*, id est, *splendens.*

110. *Tripodes, etc.*) *Tripus* proprie sellae mensaeque species: tribus nixae pedibus, cui saepe imponebantur lebetes cratferesque ad

Et palmae, praetium victoribus, armaque, et ostro
Perfusae vestes, argenti aurique talenta:
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor ex omni delectae classe carinae.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin.
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi,
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi.
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna, Scyllaque Cloanthus
Caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hyberni condunt ubi sideri Cori:

libamina. *Sacer* dicitur, quia in templo Delphico, magni erat usus: tum viris fortibus donabatur in praemium.

111. *Et palmae, pretium victoribus.*) Id est, pretium solemne et vulgare victoribus omnibus. *Ostro*, ostreo, sive conchylio, unde purpura exprimitur.

112. *Talenta.*) Ταλαντον, a ταλαω, *suffero*: quia primo libram significavit, quia pondera appenduntur: tum quodvis magnum auri argentique pondus, varium tamen apud varias gentes.

114. *Prima pares, etc.*) I. LUDUS, *navium decursus.*

116. *Pristin etc.*) Naves quatuor, aequales magnitudine ac robore, suis insignit nominibus, quae e pictis in puppi monstris repetit. Primas *Pristis* appicta erat marina bellua, e balaenarum genere: Secundae *Chimera*, ignivomum ac triforme monstrum. Tertiam ornabat *Centauri* pictura ex equina et humana specie conflata. Quartam *Scyllae*, marini in freto Siculo monstri, effigies.

117. *Mox Italus Mnestheus, etc.*) Ut nobilibus Romanorum familiis gratificetur, eas a Trojanis deducit, a Mnestheo *Memmios*, a Sergesto *Sergios*, a Cloantho *Cluentios.*

119. *Urbis opus.*) *Urbis instar*; in qua tantum operis fuerat, quantum in urbe positum. *Triplici versu. etc.*) *Triremem* significat navem, qualem tamen Trojanis temporibus nondum fuisse probabile est; sed Poetae ut multa alia, sic et illud per anticipationem dicere licuit.

125. *Olim.*) *Aliquando*, indefinite.

126. *Hiberni Cori etc.*) *Corus* ventus flat ab occasu aestivo, *Hibernus* dicitur, seu frigidus, quia situ maxime ad septentrionales ventos accedit. *Condit sidera* nimbis inductis.

Tranquillo silet, immotaque attollitur unda
Campus, et apricis statio tutissima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Constituit, signum nautis, pater; unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt; ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent, ostroque decori.
Caetera populea velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris, intentaque brachia remis
Intenti exspectant signum: exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.
Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor
Nauticus: adductis spumant freta versa lacertis
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convulsum remis, rostrisque tridentibus aequor.
Nec tam praecipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus:
Nec sic immissis aurigae undantia lora
Concussere jugis, pronique in verbera pendent
Tum plausu, fremituque virum, studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora: pulsati colles clamore resultant.

128. *Apricis mergis.*) Avibus aquaticis, *smergo*, quae cum frequenter se aquis immergant, amant ad Solem siccare se in locis *apricis*, id est, Soli expositis.

129. *Metam.*) *Meta* est *extremitas*, *terminus*: sive in agris, sive in circo: vulgo e lapidibus oblongis, in acumen ac pyramidem erectis. Talis erat Romano in circo figura metarum.

155. *Oleo.*) Ad membra roboranda: unde etiam eo luctaturi ungebantur *Transtris*, scamnis remigum.

143. *Rostrisque tridentibus.*) Passim legebatur olim *stridentibus*; sed obstat mensura primae sillabae, quae ubique longa est.

144. *Bijugo certamine, etc.*) Cursu *bigarum et quadrigarum*. De *carceribus*, infra v. 288. *Juga*, ligna transversa, quibus equi temoni currus alligabantur: hic vero, juxta aliquos, pro ipsis *jugalibus equis* usurpantur.

149. *Vocemque inclusa volutant litora.*) Commutatio est pro *vocemque inclusam volutant.*

Effugit ante alios, primusque elabitur undis
Turbam inter, fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus.
Consequitur melior remis, sed pondere pinus
Tarda tenet: post hos aequo discrimine Pristis,
Centaurusque locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus: nunc una ambae, junctisque feruntur
Frontibus, et longae sulcant vada salsa carinae.
Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant,
Cum princeps, medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menoetem:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum
Litus ama, et laevas stringat sine palmula cautes:
Altum alii teneant; dixit, sed caeca Menoetes
Saxa timens proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diversus abis? iterum, pete saxa, Menoete,
Cum clamore Gyas revocabat: et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem;
Ille inter navemque Gyae, scopulosque sonantes
Radit iter laevum interior, subitusque priorem
Praeterit, et metis tenet aequora tuta relictis.
Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens:
Nec lacrymis caruere genae; segnemque Menoetem
Oblitus decorisque sui, sociumque salutis
In mare praecipitem puppi deturbat ab alta
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister,

161. *Mihi dexter abis.*) *Mihi abis:* Abundat hic *mihi*, ut alibi saepe.

163. *Litus ama.*) *Accede propius ad litus. Palmula.*) Pars extrema remi planior et in modum humanae palmae protensa.

170. *Interior.*) Cum navalis hic ludus circensem imitetur, ideo *interior* est *sinister*: in Circo enim *meta* ad sinistram curruum erat, proindeque brevior circa eam flexus sinister; dexter autem exterior et, longior. De *circo* et *metis*, infra v. 288.

177. *Tuta.* Nempe a periculo saxorum, quae metam circumstabant.

174. *Decoris sui, sociumque, etc.*) *Decoris sui*, quia indignum est principem virum ad aliquo poenam suis manibus exigere. *Socium salutis*, id est, *salutis sociorum*, quae amisso gubernatore periclitabatur.

Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis ut fundo vix tandem redditus imo est,
Jam senior, madidaque fluens in veste Menoetes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri, et risere natantem,
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.
Hic laeta extremis spes est accensa duobus.
Sergesto Mnestheoque, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat:
Nec tota tamen ille prior praeeunte carina:
Parte prior, partem rostro premit aemula Pristis.
At media socios incendens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc nunc insurgite remis
Hectorei socii, Trojae quos sorte suprema
Delegi comites: nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Getulis syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleaeque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo
Quamquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti.
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus,

177. *Clavumque.)* Pars in summo gubernaculo transversa, instar capuli, qua gubernaculum regitur. *Gubernaculum* vero, remus erat longior latiorque ad puppim religatus, quo cursum navis gubernator moderabatur.

186. *Carina.)* Ima trabs est, navis totius fabricam fulciens, et instar spinae a prora ad puppim decurrens.

193, *Maleaeque sequacibus undis.)* *Malea* promontorium est Peloponnesi, nunc *Capo Malio di S. Angelo.* procellis infestum unde *sequaces* ejus dicuntur undae, quasi nautas insequerentur.

195. *Quamquam o sed, etc.)* Duplex affectus, I. Victoriae optatio: *Non vincere certo, quamquam o! velim, scilicet, vincere.* II. Correctio *Sed tamen vincant illi, quibus hoc, Neptune, dedisti.*

199. *Subtrahiturque solum.)* Substrata maris aqua non secari, sed quasi per vim subtrahi videtur retro, tanto impetu navis porro impellitur: *solum* enim est quicquid alteri substernitur.

Aridaque ora quatit: sudor fluit undique rivis.
Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque furens animi, dum proram ad saxa suburget
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus haesit.
Concussae cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illisaque prora pependit.
Consurgunt nautae, et magno clamore morantur,
Ferratasque sudes, et acuta cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At laetus Mnestheus, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus, et dulces latebrosa in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem, mox aere lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas.
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Aequora, sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum, brevibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.

203. *Interior.*) *Inter* Mnestheum et metam, flexum breviorem et *sinistrum* captans: supra v. 170.

205. *Murice.*) Saxo acuto, aspero ac prominente ; sic dicto a *murice,* ostreo; cujus conchylium fastigiatum et acutum est.

208. *Sudes ... contos, etc.*) Perticas, quae a Tacito *trudes* appellantur: quibus vado inhaerens impellitur navis, aut iners alia moles promovetur. *Cuspis conti,* ferro non armata erat sed tantum ex ipso ligno acuminata.

211. *Agmine remorum.*) Actu motuque remorum ordinato, et per quandam successionem continuo.

212. *Prona maria.*) Secunda, facilia, ut non in plano aequore, sed in declivi loco pronus ac praeceps currere videatur.

214. *Pumice.*) *Pumex* lapis est levis, spongiosus, ad scabra laevigandla aptissimus: hic pro cavernosa rupe sumitur.

218. *Ultima aequora.*) Ultimam assignati maris partem, ultra metam. De *brevibus vadis.* Aen. 1. 115.

Inde Gyan, ipsamque ingenti mole Chimaeram
Consequitur, cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus;
Quem petit, et summis adnixus viribus urget.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem :
Instigant studiis: resonat clamoribus aether.
Hi proprium decus, et partum indignantur honorem,
Ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
Et fors aequatis cepissent praemia rostris,
Ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocasset.
Dii, quibus imperium pelagi, quorum aequora curro,
Vobis laetus ego candentem in litore taurum
Constituam ante aras voti reus; extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit: eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum, Phorcique chorus, Panopeaque virgo.
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Impulit: illa Noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,

225. *Superest in fine Cloanthus.*) Mnestheus de victoria contendit cum Cloantho. At Cloanthus tamen jam a versu 171. *metis tenet aequora tuta relictis*. Dicendum itaque praemium ei propositum fuisse, non qui dumtaxat metam attingeret primus, sed qui praeterea circumita meta primus sinistro cursu rediret in portum, unde dextro cursu naves exierant. Idque manifestum est ex versibus 130. et 243.

237. *Voti reus*) Voto obligatus.

238. *Porriciam in fluctus, etc.*) *Porro et procul jaciam in fluctus*. Verbum est in sacrificiis sulemne.

240. *Nereidum Phorcique chorus, etc.*) *Phorcus* sive *Phorcys* marinum numen, Ponti ac Terrae filius. *Chorus* ejus marina alia numina. *Nereides*, Nymphae maris, Nerei et Doridis filiae. *Panopea*, Nereidum una, de qua Georg. 1. 437. ubi de *Portuno* quoque diximus, cui a *portu*, vel *portandis* navibus nomen est. *Noto*, vento meridionali.

Victorem magna praeconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro:
Muneraque in naves, ternos optare juvencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis praecipuos victoribus addit honores
Victori clamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit:
Intextusque puer frondosa regius Ida
Veloces jaculo cervos, cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis: quem praepes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis.
Longaevi palmas nequicquam ad sidera tollunt
Custodes, saevitque canum latratus in auras.
At qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Laevibus huic hamis consertam, auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus, et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus, Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeri; indutus at olim

245. *Praeconis:*) *Praeco*, non *tubicen*. Praeco autem dicebatur, qui voce non cantu, populum, vel ad ludum, vel ad alia praeciebat.

249. *Talentum,*) *Talentum* pro quolibet auri argentique pondere hic sumendum est, ut diximus v. 112

251. *Purpura Maeandro, etc.*) De *Chlamyde, soprasberga*, Aen. 4. 137. Fuit haec aureo textu *aurata*: sed extrema in ora geminum habuit sinuosum flexuosumque limbum, *plurima purpura*, id est, densiore distinctum, Maeander, fluvius minoris Asiae maximus, nunc *Madre* appellatur; tot flexibus in se quasi recurrens, ut pro quibuscumque flexibus, metaphorice sumatur *Meliboea*, Thessaliae, urbs purpurei ostri piscatu ac tinctura celebris.

252. *Puer regius Ida.*) In chlamyde textus acu *Ganymedes* Trois regis filius. De *Ida* Troadis monte, Aen. 2. 801.

255. *Jovis armiger.*) Aquila. De *hamis et lorica auro trilice*, Aen. 3. 467.

260. *Demoleo.*) Demoleus, Graecorum dux aliquis, ab Aenea occisus. *Simois*. fluvius Troadis, Aen. 1. 104. *Ilio alto*, graeco more corripit vocalem longam ante aliam absque vocalium elisione; ut Georg, 1. 281. De *lebetibus* dono datis, Aen. 3. 466. De *Cymbiis*, vasculis, Aen. 5. 66.

Demoleus cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex aere lebetas;
Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi
Puniceis ibant evincti tempora taeniis:
Cum saevo e scopulo multa vix arte revulsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
Aerea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo, lacerumque viator,
Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus attollens: pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem:
Tali remigio navis se tarda movebat,
Vela facit tamen, et plenis subit ostia velis.
Sergestum Aeneas promisso munera donat,
Servatam ob navem laetus, sociosque reductos,
Olli serva datur operum haud ignara Minervae,
Cressa genus, Pholoe, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Aeneas misso certamine, tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvae, mediaque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, exstructoque resedit.
Hic qui forte velint rapido contendere cursu.

269 *Puniceis taeniis.)* Vittis laneis, seu lemniscis e laurea corona pendentibus, quae coronae *lemniscatae* dicebantur, *Taeniis*, vox dissyllaba per contractionem, ut passim *aureis*. De *puniceo*, sive rubicundo et rosco colore Ecl. 3. 17.

273. *Viae in aggere.)* *Agger*, viae publicae pars media, eminentior et lapidibus strata atque exaggerata, ut pluviae defluant.

284. *Operum Minervae.)* Quae cum artibus aliis, tum praecipue lanificio, ac texturae praeesse dicitur, Aen. 2. 31. *Cressa*, Cres, Cressa, Creta, *Candia*, Aen. 3. 104.

288. *Theatri circus erat, etc.)* De *Theatri* forma, Georg. 2. 381. De *circo*, cujus aliquam similitudinem vallis haec Sicula referebat, haec accipe. *Circus* locus fuit a Tarquinio Prisco Romae extructus, montes inter Aventinum ac Palatinum, ludis celebrandis.

291. *Hic qui forte velint, etc.)* II. LUDUS, *pedestris cursus.*

Invitat pretiis animos, et praemia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mixtique Sicani:
Nisus, et Euryalus primi.
Euryalus forma insignis, viridique juventa;
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores.
Hunc Salius simul, et Patron: quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadia, Tegeaeae sanguine gentis.
Tum duo Trinacrii juvenes Helymus, Panopes-
que,
Assueti silvis, comites senioris Acestae:
Multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Accipite haec animis, laetasque advertite mentes
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo laevato lucida ferro
Spicula, caelatamque argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit unus honos, tres praemia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris insignem victor habeto.
Alter Amazoniam pharetram, plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circum amplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma.

292. *Pretii ... praemia.*) Diversa sunt; *praemia*, munera ipsa; *pretia*, valor, dignitasque praemiorum.

298. *Acarnan.*) Ex Acarnania, Epiri parte, de qua Aeneid 3. 292.

299. *Arcadia, Tegeaeae, etc.*) *Patron*, *Tegeaeus*, vel *Tegeates*, ex Tegea, urbe Arcadiae. De *Arcadia*, Ecl. 4. 58. De *Trinacria*, Sicilia, Aen. 3. 687. De *Helymo*, supra v. 73. De *Aceste*, v. 36.

306. *Gnosia, etc.*) *Gnosus* urbs Cretae insulae, sive Candiae unde *spicula* laudatissima: *spiculum* autem telum fuit missile pedum quinque, triangulo ferreo: *pilum* aliter dictum. De *bipenni*, securi utrimque acuta, Georg. 4. 331.

309: *Flava oliva.*) Arbore dicata Minervae. *Flava*: quia folii pars posterior subpallida, et coloris veluti porracei est.

310. *Phaleris.*) *Phalerae*; equorum ornamenta praesertim in capite: Ital. *bardatura*.

311. *Amazoniam pharetram, etc.*) Qualem ferebant *Amazones*. De *Amazonium* nomine, Aen. 1. 494. De *Thracia*, Aen. 3. 14.

313. *Tereti*) Quae rotunda, et in longum porrecta est.

Tertius Argolica hac galea contentus abite.
Haec ubi dicta, locum capiunt, signoque repente
Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt
Effusi, nimbo similes, simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis, et fulminis ocyor alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius: spatio post deinde relicto,
Tertius Euryalus.
Euryalumque Helymus sequitur: quo deinde sub ipso
Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humeris: spatia et si plura supersint
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque fere spatio extremo, fessique sub ipsum
Finem adventabant: laevi cum sanguine Nisus
Labitur infelix, caesis ut forte juvencis
Fusus humum, viridesque super madefecerat herbas.
Hic juvenis jam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo, sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
Nam sese opposuit Salio, per lubrica surgens:
Ille autem spissa jacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat, fremituque secundo:
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores
Hic totum caveae consessum ingentis, et ora

314. *Argolica galea.*) Vel quam Argivo alicui eripuerat. vel Argolica figura: ut enim vidimus Aen. 3. 637. clypeos Argolicos singularis fuisse formae, ita et galeae fuerunt.

316. *Limen.*) Lineam aliquam descriptam in campo: quae *carceres* et *ostia* circi suppleret. De *alis* fulmini appingi solitis, Aen.2.649.

322. *Caesis juvencis.*) Ad sacrificia Anchisae persolvenda.

22. *Titubata.*) Passive, cum *titubo* neutram vim habeat. Et hic Nisi casus est expressus ex Homero, ut notavimus v. 291.

339. *Nunc tertia palma Diores.*) *Palmam*, hic non solum pro *victoria*, sed pro ipso *victore* usurpat. *Cavea*, parte *circi*.

340. *Ora prima patrum.*) Seniores ac Judices, quorum in conspectu atque ora vociferatur.

Prima patrum magni Salius clamoribus implet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrymaeque decorae,
Gratior et pulcro veniens in corpore virtus
Adjuvat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmae, frustraque ad praemia venit
Ultima, si primi Salio reddantur honores.
Tum pater Aeneas. Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent pueri, et palmam movet ordine nemo.
Me liceat casum miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Getuli immane leonis
Dat Salio villis onerosum, atque unguibus aureis.
Hic Nisus, si tanta, inquit, sunt praemia victis,
Et te lapsorum miseret: quae munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam,
Ni me, quae Salium, fortuna inimica tulisset?
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo, risit pater optimus olli,
Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum:
Hoc juvenem egregium praestanti munere donat.
Post ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc si cui virtus, animusque in pectore praesens
Adsit, et evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait: et geminum pugnae proponit honorem.

344. *Veniens in corpore virtus.*) *Apparens*, *crescens*: melius *existens*: nam *venio* significat saepe *sum*, *existo*.

351. *Getuli leonis*, *etc.*) Africa tota leonibus ferisque aliis infesta: imprimis *Getulia* ejus pars. Pellis autem hujus ungues ad splendorem deaurati fuerant, *unguibus aureis*.

353. *Si tanta*, *etc.*) Vis Nisi verborum haec est: Ego et Salius ambo cecidimus; at ego primus, hic secundus ad metam subibat; si ergo hic donatus munere, cur ego indonatus?

359. *Didymaonis.*) Fictum est nomen, et insignem artificem hic notat.

362. *Post ubi, etc.*) III. LUDUS. *Pugilatus*, *sive caestuum certamen*. Expressus ex Homero Iliad. 23. 653. ubi contendunt inter se *Epeus* et *Euryalus*. *Epeum* sibi nimium confidentem imitatur Virgilii *Dares*, *Euryalum* *Entellus* senex. De *pugilatu* infra, v 401.

Victori velatum auro, vittisque juvencum:
Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora: continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit;
Solus qui Paridem solitus contendere contra.
Idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in praelia tolit,
Ortenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius, nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere caestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere pugna,
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum laeva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
Nate Dea, si nemo audet se credere pugnae,
Quae finis standi! quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidae, reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut viridante toro consederat herbae:

366. *Velatum auro vittisque juvencum.*) Boves cornibus deauratis vittisque ac taeniis insignes erant, et cum statuebantur mactandi ad aras, et saepe cum in praemium dabantur.

370. *Paridem.*) Hunc Priami filium, etsi moribus mollem, viribus tamen robustum fuisse, et caestuum certamine victoriam ex ipso Hectore fratre retulisse diximus, Ecl. 2. 61.

371. *Quo maximus occubat Hector.*) Hector, Priami filius, de quo Aen. 1. 103., occisus ab Achille, redemptus a Priamo in Sigeo promontorio tumulatus est: ludique ad tumulum singulari pompa celebrati sunt: in quibus Dares hic Virgilianus inter alios dicitur decertasse.

372. *Victorem Buten, etc.*) Hic *Butes*, de quo hic sermo, aliquis fuit, e primi Butae posteris: quod innuunt Virgilii verba, *se veniens Amyci de gente ferebat*: quae sane remotiorem aliquem, quam filii, gradum notant. De *Bebrycibus*, et *Amyco* eorum rege occiso a Polluce, supra v. 24.

384. *Quae finis*) Amat Virgilius hoc nomen feminino genere. De *Dardanidis*, Aen. 1. 239, De *toro*, lecto. Aen 3. 224.

Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis Deus ille magister
Nequicquam memoratus Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub haec: non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effoetae in corpore vires.
Si mihi, quae quondam fuerat, quaque improbus iste
Exultat fidens, si nunc foret illa juventa,
Haud equidem pretio inductus, pulcroque juvenco
Venissem: nec dona moror; sic deinde loquutus;
In medium geminos immani pondere caestus
Projecit, quibus acer Eryx in praelia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo:
Obstupuere animi; tantorum ingentia septem
Terga boum, plumbo insuto, ferroque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat.
Magnanimusque Anchisiades et pondus, et ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior tales referebat pectore voces:
Quid, si quis caestus, ipsius et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat:
Sanguine cernis adhuc, sparsoque infecta cerebro
His magnum Alciden contra stetit; hic ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, aemula nec dum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.

396. *Sanguis hebet, frigentque effoetae, etc.)* Sanguis in senibus minori copia, tardiores spiritus et crassiores emittit; unde frigus et stupor.

401. *Caestus.)* *Caestus*, chirothecae species quaedam est e loris bubulis, plumbo etiam, ac ferro interdum insuto: his pugiles muniebant manus, eosque cubito atque humero, ne excuterentur, alligabantur.

414. *Alciden:)* *Herculem*, qui *Alcides* dictus est ab *Alcaeo* Amphytrionis patre. Aliqui derivant ab *ἀλκη robur.*

415. *Aemula senectus.)* Vulgo *invidiam* explicant, quae vigorem juvenibus invidere solet, vel quae frustra vigorem illum imitatur, *aemulaturque.*

Sed si nostra Dares haec Troius arma recusat,
Idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes;
Aequemus pugnae, Erycis tibi terga remitto.
Solve metus, tu Trojanos exue caestus.
Haec fatus duplicem ex humeris rejecit amictum;
Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosque
Exuit atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu.
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt.
Ille pedum melior motu, fretusque juventa;
Hic membris, et mole valens, sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
Multa viri nequicquam inter se vulnera jactant:
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus: erratque aures, et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub vulnere malae:
Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem,
Corpore tela modo, atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,

418. *Sedet.*) Fixum est, sedet in animo. *Auctor Acestes.*) Non auctor editorque ludorum, quos Aeneas indixit; sed hortator Entelli, ut cum Darete pugnaret; atque ita *auctor.*

421. *Duplicem amictum.*) Geminam vestem, interiorem et exteriorem.

422. *Membrorum artus.*) *Artus* sunt compagines ac juncturae majorum corporis membrorum, ut *articuli* minorum, puta digitorum. *Lacertus*, os est inter manus vertebram et cubitum. *Brachium*, est os inter lacertum et humerum.

432. *Genua labant.*) Proceleusmaticus est, quatuor breves pro dactylo.

434. *Cavo lateri.*) *Cavo*, quia laterum costis cavus pectoris thorax circumcluditur.

438. *Tela.*) *Tela* vulgo significant *missilia* quaecumque arma, quae procul et eminus jaciuntur. Tamen aliquando usurpantur quoque pro armis, quibus pugnatur cominus. Hic pro caestibus. *Exit.*) Active pro *eludit*, *evitat.*

Aut montana sedet circum castella sub armis;
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, et variis assultibus irritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Praevidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit, et ultro
Ipse gravis, graviterque ad terram pondere vasto
Concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri, et Trinacria pubes,
It clamor caelo: primusque accurrit Acestes,
Aequaevumque ab humo miserans attollit amicum.
At non tardatus casu, neque territus heros,
Acrior ad pugnam redit, et vim suscitat ira.
Tum pudor incendit vires, et conscia virtus,
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat, versatque Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras,
Et saevire animis Entellum haud passus acerbis:
Sed finem imposuit pugnae: fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix, quae tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, conversaque numina sentis?
Cede Deo: dixitque, et praelia voce diremit.
Ast illum fidi aequales genua aegra trahentem,

446. *Ultro.*) Per se ipse, nullo impellente.

448. *Erymantho.*) *Erymanthus* mons, silva, et fluvius Arcadiae in Peloponneso: nunc *Dimizzana*: locus silvis asper. De *Ida*, Phrygiae monte etiam silvoso, Aen. 2. 801. De *Teucris*, Aen. 1.239. De *Trinacria*, Aen. 3. 687.

466. *Vires alias.*) *Majores* illi, *minores* tibi, vires esse, quam putaveras.

467. *Cede Deo.*) Vel *Deo illi*, cujus numina jam a te aversa sunt. Vel *Eryci heroi*, Deae filio, Entelli magistro ac protectori, quem Acestes vocavit Deum supra v. 591. cui mox deinde tamquam Deo taurum Entellus immolat, v. 483.

Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore ejectantem, mistosque in sanguine dentes,
Ducunt ad naves, galeamque ensemque vocati
Accipiunt: palmam Entello, taurumque relinquunt.
Hic victor superans animis, tauroque superbus;
Nate Dea, vosque haec, inquit, cognoscite Teucri,
Et mihi quae fuerint juvenili in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adversi contra stetit ore juvenci,
Qui donum adstabat pugnae; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua caestus
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super tales effudit pectore voces.
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo, hic victor caestus, artemque repono.
Protinus Aeneas celeri certare sagitta
Invitat, qui forte velint, et praemia ponit:
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit, et volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque aerea sortem
Accepit galea; primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnes exit locus Hippocoontis.

472. *Palmam.)* Vel translatio est, pro *victoria*; vel proprie *palma*, de qua diximus v. 111.

483. *Hanc tibi, Eryx, meliorem animam.)* *Meliorem*, vel quia vilipendit a se victum Dareta: vel quia Diis gratiores sunt victimae ex brutis animantibus, quam humanae.

484. *Hic victor caestus; etc.)* Morem notat gladiatorum, qui cum per aetatem ab arte discedebant, virga donabantur, quam *rudem* appellabant, vocabanturque *rudiarii*: et artis suae arma suspendebant ad postes Herculis. Hic Entellus non Herculi, sed Eryci sua consecrat.

485. *Celeri certare sagitta.)* IV. LUDUS, *Sagittarum jactus.*

487. *Seresti.)* De hoc Trojano duce, Aeneid. 1. 615.

491. *Galea.)* In *galeam*, quia apud milites: apud ceteros vulgo in *urnam*, sortes conjiciebantur.

492. *Hyrtacidae Hippocoontis.)* Hortensius eum appellat Hyrtaciden filium Hippocoontis. Donatus melius Hippocoonta filium Hyrtaci. Est etiam apud Homerum Iliad. 10. 518. *Hippocoon* Thrax,

Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare, qui quondam jussus confundere foedus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus, galeaque ima subsedit Acestes,
Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris:
Primaque per caelum nervo stridente sagitta
Hyrtacidae juvenis volucres diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus: timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu:
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu
Alta petens, pariterque oculos, telumque tetendit;
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit: nodos, et vincula linea rupit,
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto.
Illa Notos, atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit:
Jam vacuo laetam caelo speculatus, et alis
Plaudentem nigra fixit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Aeriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes

consobrinus Rhesi; qui ea nocte, qua Rhesus caesus est, e somno excitatus est ab Apolline. Hic ex Aeneae sociis esse deinde potuit.

493. *Victor.*) Non primo, sed secundo loco.

496. *Pandare, qui, etc.* Convenerat Graecos inter ac Trojanos, ad dirimendum bellum, ut Paris, et Menelaus singulari certamine de Helena contenderent. At Paris prope victus a Venere e pugna subductus est, inducta caligine. Deinde Jupiter, adnitente Junone, Minervae mandavit ut foedus turbaret quod ut faceret, persuasit illa Pandaro ut sagittam in Menelaum evibraret: atque ita vulnerato Menelao rursus in bella itum.

512. *Notos.*) Ventos quoslibet, proprie meridionales.

515. *Fratrem in vota vocavit.*) Fratrem invocat Eurytion, ut summe jaculandi peritum, quippe qui Menelaum vulneraverat.

Qui tamen aetherias telum contorsit in auras
Ostentans artem pariter, arcumque sonantem.
Hic oculis subito objicitur, magnoque futurum
Augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
Consumpta in ventos: caelo ceu saepe refixa
Transcurrunt, crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis haesere animis, superosque precati
Trinacrii, Teucrique viri: nec maximus omen
Abnuit Aeneas, sed laetum amplexus Acestem
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Summe pater (nam te voluit Rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honorem)
Ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
Cratera impressum signis: quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro:
Et primum ante omnes victorem appellat Acestem
Nec bonus Eurytion praelato invidit honori,

521. *Pariter, arcumque.*) *Pariter* ultimam brevem hic producit sequente vocali, propter caesuram.

523. *Augurio monstrum: docuit post, etc.*) *Augurium* hic pro quolibet praesagio futurorum eventuum. *Monstrum*: quicquid contra rerum naturam accidit, et aliquid monstrat eventurum. *Exitus*, qui hinc secutus est, incensus fuit navium Trojanarum, infra v. 659.

524. *Seraque, etc.* Explicat Cerdanus *tarda*, cum nullus ultra esset remedio locus.

525. *In nubibus arsit arundo.*) Prodigium in eo fuit, ut sagitta ex arundine, quamlibet sicca, ignem inter nubila conciperet. De *stellis*, ut vulgus putat, *cadentibus*, quales et unde sint, Georg. 1. 365.

530. *Nec omen abnuit Aeneas.*) Accipit, atque ut sibi prosperum agnoscit; deceptus fortasse recordatione laetae illius flammae, quae in Ascanii capite effulserat, Aen. 2. 680.

534. *Exsortem ducere honorem.*) *Extra sortem ordinemque propositorum praemiorum.*

537. *Cisseus*) Rex alicujus Thraciae partis, Hecubae pater, quae Priami conjux fuit, ab eoque dicta *Cisseis*,

Quamvis solus avem caelo dejecit ab alto:
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit:
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Aeneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese, comitemque impubis Juli,
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem.
Vade, age, et Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait: ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos jubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Fraenatis lucent in equis, quos omnis euntes
Trinacriae mirata fremit, Trojaeque juventus
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona.
Cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro:
Pars laeves humero pharetras, it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores: pueri bis seni quemque secuti,
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem,
Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos, quem Thracius albis

547. *Epytiden.*) *Epytides*, patronymicum ejus fuit nomen: proprium, *Periphantes*, qui *Epyti* filius, Anchisae praeco.

548. *Ascanio, si jam, etc,*) Non enim interfuerat ludis Ascanius, turmas interea suas ad ludum instituens.

553. *Incedunt pueri, etc:*) V. LUDUS. *Equestris decursio puerorum Trojano more.* Hunc omissis ceteris Homeri ludis Iliad. 23. addidit Virgilius in gratiam Augusti, qui his temporibus ludum illum in usum revocaverat, ut diximus Aen. 3. 280.

557. *Cornea bina, etc.*) *Hastile*, lignum ipsum hastae, cui ferrum praefixum est: lignum, inquam, ex arbore *corno*, It. *corniolo.*

562. *Partio*) Ab antiquo *partio*: nunc enim *partior*, activo tantum sumitur. *Magistris:*) Ducibus.

564. *Polite, progenies, etc.*) Ejus *Politae* filius, qui in oculis Priami patris a Pyrrho interfectus est, Aen 2. 526. *Polite*, vocativus est a nominativo *Polites*, non a *Politus*.

Portat equus bicolor maculis; vestigia primi
Alba pedis; frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atti duxere latini,
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Julo.
Extremus, formaque ante omnes pulcher Julus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum, et pignus amoris.
Caetera Trinacriis pubes senioris Acestae
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidae, veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem laeti consessum, oculosque suorum
Lustravere in equis: signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris; rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus
Adversis spatiis, alternosque orbibus orbes
Impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis.
Et nunc terga fugae nudant, nunc spicula vertunt
Infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta,

566. *Portat equus bicolor; etc.*) Albus quidem fronte, primisque duobus pedibus De *Thracia*, equorum ferace, Aen. 3. 14.

568. *Genus unde Atti.*) Sic rescribo ex antiquis codicibus. Constat enim signatam hic a Virgilio fuisse gentem *Attiam*, unde maternum genus Augustus ducebat, Quare dixit: *genus unde Atti duxere Latini*, non vero *Romani*, quia *Attia* gens erat ex urbe Latii *Aricia*, nunc *Ariccia*.

569. *Puer dilectus Iulo.*) Notat certe conjunctam affinitatem inter utroque gentem, *Juliam*, quae ab Iulo, et *Attiam*, quae ab Aty, qua ex conjunctione prodit Augustus. De *Sidonio*. Aen. 1. 450.

573. *Senioris Acestae.*) Ad *equos Acestae* refero, quibus Acestes Trojanam juventutem ad hunc ludum instruxerat.

575. *Pavidos.*) De laude et victoria sollicitos.

576. *Ora parentum.*) Parentum similitudine in liberis. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Aen. 1. 612.

588. *Creta fertur Labyrinthus.*) De *Creta* insula, *Candia*, n. 3. 104. De *Labyrintho*, Aen. 6. 67. Et comparat varias cursus

Parietibus textum caecis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus, et irremeabilis error.
Haud aliter Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas, et praelia ludo.
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium, Libycumque secant, luduntque per undas.
Hunc morem cursus, atque haec certamina primus
Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
Rettulit, et priscos docuit celerare Latinos.
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes,
Albani docuere suos, hinc maxima porro
Accepit Roma, et patrium servavit honorem:
Trojaque nunc pueri, Trojanum dicitur agmen,
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt solemnia ludis,
Irim de caelo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem; ventosque aspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite virgo:
Conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
Desertosque videt portus, classemque relictam.
At procul in sola secretae Troades acta

puerilis figuras cum *Labyrintho*, currentes deinde pueros cum *delphinis*.

590. *Delphinum, etc.) Delphin*, vel *delphinus*, communiter creditur esse *porcus marinus*, Ital, *delfino*.

595. *Carpathium, Libicumque.) Carpathium* mare, ad orientem Cretae insulae, ubi est *Carpathus* insula, Cretam inter et Rhodum media, nunc *Scarpanto*. *Libycum* mare, circa Libyam, de qua Africae parte, Aen. 1 162. De *Alba*, Aen 8. 48. De *Latinis*, veteribus Latii incolis, Aen. 1. 10.

606. *Irim de caelo, etc*) De *Iride*, et arcu caelesti, Aen. 4. 700. De *Junone*, *Saturni filia*, Aen. 1. 27.

613. *Secreta Troades acta.*) Nam, ut ait Hortensius, indecorum est honestas matronas publicis in spectaculis esse cum viris. *Acta* litus est.

Amissum Anchisem flebant : cunctaeque profundum
Pontum aspectabant flentes: heu, tot vada fessis,
Et tantum superesse maris ! vox omnibus una:
Urbem orant, taedet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, et faciemque Deae, vestemque reponit.
Fit Beroe , Ismarii conjux longaeva Dorycli,
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent:
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert.
O miserae, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad lethum patriae sub moenibus ? o gens
Infelix, cui te exitio fortuna reservat ?
Septima post Trojae excidium jam vertitur aestas,
Cum freta , cum terras omnes, tot inhospita saxa,
Sideraque emensae ferimur: dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem , et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
Quid prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequicquam ex hoste Penates !
Nullane jam Trojae dicentur moenia ? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum et Simoenta videbo ?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: hic quaerite Trojam,
Hic domus est, inquit, vobis. Jam tempus agi res

620. *Beroe Ismarii, etc.*) Ficta nomina *Beroes* et *Dorycli* *Ismarius* is dicitur, id est, *Thracius*, ab Ismaro, Thraciae maritimae monte. De *Dardanidis*, Aen. 1. 239. De *Achaja*, Graecia proprie dicta, vel Peloponnesi parte, Aen. 1. 492.

626. *Jam vertitur aestas.*) Jam praeterita est septima, et convertitur, vergitque in octavam.

628. *Sidera emensae.*) Per navigationem . quae astrorum aspectu regitur.

629. *Fugientem.*) Quia, quo propius ad eam accedebant, eo videbantur ab ea longius vi tempestatum repelli, De *Penatibus*, Aen. 2. 717. De *Xantho*, Troadis fluvio, Aen. 1. 477. De *Simoente*, Troadis item fluvio , Aen. 1. 104. De *Cassandra* vate, Priami filia Aen. 2. 246.

638. *Tempus agi res*) I. e. agendi res dictas, seu exurendae sunt naves.

Nec tantis mora prodigiis: en quattuor arae
Neptuno: Deus ipse faces, animumque ministrat.
Haec memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et jacit: arrectae mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis quae maxima natu
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix;
Non Beroe vobis, non haec Rhoeteia, matres,
Est Dorycli conjux: divini signa decoris,
Ardentesque notate oculos: qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisque sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
Aegram, indignantem tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisae inferret honores.
Haec effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguae spectare rates miserum inter amorem
Praesentis terrae, fatisque vocantia regna:
Cum Dea se paribus per caelum sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum,
Tum vero attonitae monstris, actaeque furore
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem,
Pars spoliant aras, frondem, ac virgulta, facesque

639 *Quattuor arae Neptuno.*) A quo constitutae? non ab Aenea, qui ad tumulum, ei in patris honorem sacra fecerat; ab ipsis fortasse Trojanis, qui dum Aeneas Anchisae sacra faceret, mactabant ipsi juvencos pro sua quisque copia, sive ut Anchisen, sive ut alios etiam Deos colerent.

642. *Ignem ... coruscat.*) Neutrum id vulgo verbum est: apud Virgilium saepe activum.

645. *Pyrgo.*) Fictum nomen a poeta. De Priami quinquaginta filiis, ac duodecim filiabus, Aen. 2. 503.

646. *Rhoeteia.*) E *Rhoeteo*, Troadis promontorio, non procul ab urbe Trojae.

647. *Divini signa decoris.*) Quatuor ea signa commemorat, I. *Fulgorem vultus et oculorum* II. *Spiritum*, id est, halitum odoratum. III. *Incessum*. IV. *Sonum vocis*.

651. *Indignantem, quod, etc.*) Aegre ferentem, quod per valetudinem sibi non liceret interesse sacris.

661. *Spoliant aras.*) Frondibus, verbenis, taeniis, quibus ornatae erant arae, et statuae, Aen. 4. 457.

Conjiciunt: furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per, et remos, et pictas abiete puppes:
Nuncius Anchisae ad tumulum, cuneosque theatri
Incensas perfert naves Eumelus: et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut laetus equestres
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra: nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis inquit,
Heu miserae cives: non hostem, inimicaque castra
Argivum: vestras spes uritis, en ego vester
Ascanius: galeam ante pedes projecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Accelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum
Ast illae diversa metu per litora passim
Diffugiunt, silvasque, et sicubi concava furtim
Saxa petunt. Piget incoepti, lucisque; suosque
Mutatae agnoscunt, excussaque pectore Juno est.
Sed non idcirco flammae atque incendia vires.
Indomitas posuere: udo sud robore vivit
Stupa vomens tardum fumum: lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis.

662. *Vulcanus habenis.)* *Vulcanus* pro igne. *Habenis.*) Translatio ab aurigis, qui habenas ad incitatissimum cursum laxiores equi permittunt.

665. *Eumelus.*) Effoetus aliquis senex, qui apud naves cum mulieribus steterat.

669. *Magistri.*) Vel alii duces duo, *Priamus* et *Atys*, qui sic appellantur. v. 562. Vel custos Ascanii Epytides, aliorumque juvenum custodes.

673. *Galeam ... inanem.*) Jam vacuam, quippe extractam e capite De *Teucris*, Aen. 1. 239.

681. *Udo sub robore.*) Duro quovis ligno; aliquando certa specie arboris, e querceo genere.

681. *Stupa.)* Linum vile, cortici proxime adhaerens, obturandis ac stipandis rimis ac foraminibus comparatum. *Tardum fumum, lentusque, etc.)* Quia uda et vicina undis materia non facile in flammam emicabat.

683. *Vapor.*) Proprie est halitus flatus, qui fumi instar expiratur: hic pro igne sumitur. *Carinae*, trabes sunt imae in *navibus*.

Nec vires Heroum, infusaque flumina prosunt.
Tum pius Aeneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare Deos, et tendere palmas.
Jupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam evadere classi
Nunc pater, et tenues Teucrum res eripe letho.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte: tuaque hic obrue dextra.
Vix haec ediderat, cum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, et campi; ruit aethere toto
Turbibus imber aqua, densisque nigerrimus Austris:
Implenturque super puppes, semiusta madescunt
Robora: restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quattuor amissis, servatae a peste carinae.
At pater Aeneas casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat: versans, Siculisne resideret arvis
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte:
Haec responsa dabat, vel quae portenderet ira
Magna Deum, vel quae fatorum posceret ordo.
Atque his Aeneam solatus vocibus infit;
Nate Dea, quo fata trahunt, retrahuntque sequamur:

683. *Corpore pestis.*) *Corpus* hic pro navium mole, *Pestis* pro igne usurpatur, et saepe pro noxia quacumque re.

685. *Abscindere vestem, etc.*) Maximum hoc signum doloris fuit, usitatissimum apud Hebraeos, ut patet ex sacris literis. Sed et apud Aegyptios ex Herodoto l. 2. Apud Trojanos, ex Seneca in Troad. v. 104. Apud Graecos, ex Herodoto l. 8. Apud Romanos, ex Svetonio in Nerone c. 42.

695. *Ardua terrarum.*) Montes, spatia terrarum altissima. Vulgaris est ea locutio atque elegans. De *Austris*, ventis meridionalibus Ecl. 2. 58.

704. *Nautes, unum Tritonia, etc.*) *Nautes*, caput *Nautiae* familiae Romanae, cujus in custodia Palladium Romae per successionem fuit. Et causam diximus, Aen. 2. 166. De *ordine fatorum*, Aen. 1. 243.

Quicquid erit, superanda omnis fortunaf erendo est.
Est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes,
Hunc cape consiliis socium, et conjunge volentem:
Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertaesum magni incoepti, rerumque tuarum est,
Longaevosque senes, ac fessas aequore matres:
Et quicquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige: et his habeant terris, sine, moenia fessi.
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
Talibus incensus dictis senioris amici:
Tum vero in curas animus deducitur omnes.
Et nox atra polum bigis subvecta tenebat:
Visa dein caelo facies delapsa parentis
Anchisae subito tales effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Chare magis, nate Iliacis exercite fatis;
Imperio Jovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et caelo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes.
Dat senior: lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas accede domos: et averna per alta
Congressus pete, nate, meos: non me impia namque
Tartara habent, tristesque umbrae; sed amoena piorum
Concilia, Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et quae dentur moenia disces.

718 *Acestam.* De hac urbe, infra v. 755:

721. *Bigis.)* Ut soli *quadrigae*, sic Nocti et Lunae *bigae* a poetis trahendo currui assignantur.

722, *Caelo facies delapsa parentis etc.)* E caelo labitur, quo ejus *manes Acheronte remissos*; et inter Divos admissos putari vidimus v. 99. Tamen mox conveniri vult apud inferos v. 733. Scilicet putabant veteres quatuor inesse homini, praecipue *animam* et *simulacrum*, sive *idolum*, sive *manes*; *animam*, heroum praesertim in caelum abire; *simulacrum* eorumdem manere apud inferos,

Jamque vale. Torquet medios nox humida cursus,
Et me saevus equis Oriens afflavit anhelis.
Dixerat, et tenues fugit, ceu fumus, in auras.
Aeneas, quo deinde ruis ? quo proripis ? inquit;
Quem fugis ? aut quis te nostris complexibus arcet ?
Haec memorans cinerem, et sopitos suscitat ignes :
Pergameumque larem, et canae penetralia Vestae
Farre pio, et plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios, primumque accersit Acestem;
Et Jovis imperium, et chari praecepta parentis
Edocet, et quae nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis: nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis: aptant remosque rudentesque,
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Aeneas urbem designat aratro,
Sortiturque domos: hoc Ilium, et haec loca Trojae

738. *Torquet medios, etc.*) Tria sunt hic notanda. I. Aestas, sive solstitium imminens, hic significatur: ait enim *medios torquet nox cursus*; *et oriens me equis afflavit*, id est *Sol oriens.* II. Umbrae noctu tantum solent apparere, diemque fugiunt. Proper l. 4.7.89: III Somnia tantum ea putantur vera, quae ad extremam noctem obveniunt; falsa, quae sub primam noctem. Quare verum hoc insomnium Aeneas existimavit.

744. *Pergameumque Larem, etc.) Penates, Larem, Vestam*, id est, inextinctum ignem, secum in Italiam advexisse Aeneam diximus, Aen. 2.293 ubi de *Vesta.*

755. *Urbem, etc.*) Hujus Urbis nomen variis Auctoribus varium Alii enim *Egestam* dicunt, alii *Aegestam*, alii *Segestam* : hodie *Barbura.* Situs ejus est in parte occidentali Siciliae, sinum versus et emporium, cui nomen *Castell' a mare* ; urbs ipsa *Segesta* non, in litore, sed ab hoc emporio quinque circiter passuum millibus in terras recedit ad meridiem. Urbis conditor a quibusdam dicitur Philoctetes ; a nonnullis Acestae, atque Helymo tribuitur: a Virgilio, cui Cicero consentit, Aeneae assignatur.

756. *Hoc, Ilium, et haec loca, Trojae.*) *Ilii* mentionem in Sicilia nusquam reperi; quare hic *Ilium* sumi puto pro *arce* aut urbe ipsa Segestana, quae ad similitudinem Ilii sive Trojae condita sit. *Loca Trojae Scamandrum* sive *Xanthum* et *Simoentu*, Troadis fluvios, quorum nomina duobus circa Segestam in Sicilia fluviis ab Aenea fuisse imposita testantur quidam apud Strab. l. 13.

Esse jubet: gaudet regno Trojanus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliae: tumuloque sacerdos,
Et lucus late sacer additur Anchisaeo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos, placidi straverunt aequora venti,
Creber et aspirans rursus vocat Auster in altum;
Exoritur procurva ingens per litora fletus:
Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsae jam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile Numen,
Ire volunt, omnemque fugae perferre laborem.
Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrymans commendat Acestae.
Tres Eryci vitulos, et tempestatibus agnam
Caedere deinde jubet, solvique ex ordine funes
Ipse caput tonsae foliis evinctus olivae,

758. *Indicitque forum, etc.*) *Forum* locus erat, ubi jus diceretur. *Indicit*, tempus proprie notat, quo jus in foro dicendum esset. *Dat jura*, ius illud legesque aperit, ex quibus urbem recturi essent *patres*, id est seniores: et sic Romae *senatores* deinde vocati sunt.

759. *Erycino in vertice.*) De situ *Erycis*, nunc *S. Juliani*, montis post Aetnam in Sicilia maximi, vide Aen. 3. 707. In hujus declivi, paullo infra verticem, urbs fuit ejusdem nominis.

760. *Sedes fundatur Veneri Idaliae,*) In summo montis Erycis vertice planities fuit, ubi templum Veneris Erycinae diu celebratum. Primus ejus conditor Aeneas vulgo dicitur *Idalium*, sive *Idalia*, oppidum et nemus est insulae Cypri, quae Veneri dicata fuit.

761. *Sacerdos et lucus, etc.*) Quippe promiserat se, condita urbe, sacra in perpetuum Anchisae patri fundaturum, v. 60. *Anchisaeo.*) Pro *Anchisaeio.*

762. *Dies epulata novem, etc.*) Novemdialia sacrificia repetita, de quibus v. 64.; sacrificiis autem fere semper adjunctae epulae e sacris carnibus. Haec sacra in honorem Veneris Erycinae perfecta esse ex Athenaeo et Aeliano colligitur.

764. *Auster.*) Ventus meridionalis solventibus e Sicilia in Italiam commodus.

768. *Numen.*) Vel numen ac divinitas maris, vel quorumcumque Deorum voluntas.

771. *Consanguineo Acestae.*) *Consanguineus* non cognatum et ex *eadem familia* hic significat, sed ex eadem gente Trojana. *Patera* poculum est *patens.*

Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus; ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes.
Certatim socii feriunt mare, et aequora verrunt.
At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur talesque effundit pectore questus:
Iunonis gravis ira, et inexsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes;
Quam ne longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio, fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, poenam traxisse per omnem
Reliquias Trojae: cineres, atque ossa peremptae
Insequitur, causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
Quam molem subito excierit. Maria omnia caelo
Miscuit, Aeoliis nequicquam freta procellis;
In regnis hoc ausa tuis.
Proh scelus! ecce etiam, Trojanis m atribus actis,
Exussit foede puppes, et classe subegit
Amissa socios ignotae linquere terrae.
Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim:
Si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.
Tum Saturnius haec domitor maris addidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis, merui quoque: saepe furores
Compressi, et rabiem tantam caelique marisque.

788. *Causas tanti sciat illa furoris.)* Significat nullam esse furoris illius causam, quasi dicat, *sciat illa causas, ego enim nescio.* De *Aeolo* ventorum Deo, Aen. 1. 56.

790. *Molem)* Cumulos fluctuum tempestate suscitatos. De *Parcis*, quae pro fato sumuntur, Aen. 1. 26. De *Neptuno Saturni filio* Aen. 1. 129

800. *Cytherea, etc.)* De hoc *Veneris* nomine, Aen. 1. 261. De *ejus genere et ortu* e spuma maris, Aen. 1. 260.

801. *Merui quoque.)* Merui beneficiis meis ut mihi fideres.

Nec minor in terris (Xanthum, Simoentaque testor)
Aeneae mihi cura tuis, cum Troia Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret letho, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam, atque evolvere posset
In mare se Xanthus: Pelidae tunc ego forti
Congressum Aeneam, nec Diis, nec viribus aequis,
Nube cava eripui; cuperem cum vertere ab imo
Structa meis manibus perjurae moenia Trojae.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi, pelle timores.
Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeret:
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi laeta Deae permulsit pectora dictis,
Jungit equos curru genitor, spumantiaque addit
Fraena feris, manibusque omnes effundit habenas:
Caeruleo per summa levis volat aequora curru.
Subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur aequor aquis, fugiunt vasto aethere nimbi.
Tum variae comitum facies, immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palaemon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis:
Laeva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,

803. *Xanthum, etc.*) Hos attestatur fluvios Neptunus, quia reipsa testes fuerant exhibiti Aeneae auxilii, quorum in ripa Aeneam periculo Neptunus eripuerat. De *Pelide*, Achille, ejusque patre Peleo. Aen. 2. 263. De *Neptuni odio in Trojanos*, Aen. 2. 610.

813. *Portus accedet Averni.*) Qui non longe abest ab urbe *Cumis*, et *antro Sibyllae*: quo perveniet, Aen. 6.

815. *Unum pro multis, etc.*) Palinurus, qui Morphei fraude submergetur, v. 860. De *equis et curru Neptuni.* Aen. 1. 60.

820. *Sub axe tonanti.*) *Axe Neptunii currus*, qui magno rotarum strepitu impelli et quasi tonare videbatur.

822. *Variae comitum facies, etc.*) Varia maris numina, aut monstra. I. *Cete*, maximi sunt pisces, qui pro balaenis vulgo sumuntur. II. *Glaucus*, *Panopea*, *Palaemon* filius *Inus*. III. *Senior Glauci chorus*, Nymphae, aut Tritones; et commutatio est, id est, *seniores Glauci chorus*. IV. *Tritones*. IV. *Phorci exercitus*. VI. *Thetis*, Nerei filia, cum reliquis Nymphis sororibus.

Nisaee, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque.
Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocyus omnes
Attolli malos, iutendi brachia velis.
Una omnes fecere pedem, pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus: una ardua torquent
Cornua, detorquentque: ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi.
Jamque fere mediam caeli nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautae:
Cum levis aethereis delapsus Somnus ab astris
Aera dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi tristia somni portans
Insonti: puppique Deus consedit in alta
Phorbanti similis, fuditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem,
Aequatae spirant aurae, datur hora quieti:
Pone caput, fessosque oculos furare labori:
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi vultum, fluctusque quietos
Ignorare jubes? Mene huic confidere monstro?

829. *Attolli malos.)* De re nautica haec accipe *Malus*, ingens arbor est in medio navis erecta, e qua vela suspenduntur.

832, *Sua flamina.*) *Prospera, commoda.*

835. *Metam.*) Aerem *circo* comparat, in quo sidera, *noxque* ipsa, decurrunt: terram, exiguae rotundaeque molis, positam in medio comparat *metae*, quam sidera circumeunt.

838. *Somnus.)* De eo, ejusque insignibus, Aen. 6.893. *Delapsus ex astris*, id est, *ex aere*, per quem vagatur, ut varia hominibus somnia immittat.

839. *Dispulit umbras.)* Vel simpliciter motum exprimit volantis Dei, qui tenebrosum aerem alis findit. Vel significat, aerem ab eo etiam clariorem redditum, ut ejus insueta serenitas Palinuro fraudem faceret.

842. *Phorbanti.*) Multi fuerunt hujus nominis, interque alios unus e filiis Priami: de quo hic sermonem esse putat Hortensius. *Iasius*, Trojanus aliquis, pater aut avus Palinuri.

Aeneam credam quid enim fallacibus Austris,
Et caeli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clavumque affixus, et haerens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
Ecce Deus ramum lethaeo rore madentem,
Vique soporatum Stygia. super utraque quassat
Tempora cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus,
Et super incumbens, cum puppis parte revulsa,
Cumque gubernaclo liquidas projecit in undas
Praecipitem, ac socios nequicquam saepe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non secius aequore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
Difficiles quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant:
Cum pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis.
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
O nimium caelo, et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena.

856. *Natantia lumina.*) *Fluitantia*, quae nunc aperiuntur, nunc clauduntur.

864. *Sirenum, scopulos etc.*) *Sirenes* monstra fuerunt, Acheloi fluvii, et Calliopes, aut Melpomenes Musae filiae tres, *Parthenopes*, *Leucosia*, *Ligea*. Superiore corporis parte feminae pinguntur, inferiore vero gallinae, aut passeres, aut pisces. Cantu nautas praeternavigantes in naufragium pelliciebant ad scopulos. Earum sedes alii in *Capreis*, hodie *isola di Capri*, alii, et quidem melius, in *Sirenusis*, nunc sine nomine scopulis locant.

871. *Nudus in ignota Palinure etc.*) Cetera, quae ad Palinurum pertinent, describentur Aen. 6. 337.

LIBER VI.

ARGUMENTUM. *Cumas advectus Aeneas antrum Sibyllae petit, peractoque de more sacrificio, Phoebi oraculum consulit. Ibi et instantia pericula, et futuri belli eventum discit. Miseni cadaver in litore inventum exurit; reliquiasque sub proximo monte sepelit; qui Miseni nomen ab illo obtinuit. Inde columbarum ductu ad aureum ramum pervenit: quo decerpto, mactatisque hostiis deos inferos veneratus, Sibylla duce, per Averni fauces ad inferos tendit. Palinurum, quod sepulcri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem invenit. eumque una in ulteriorem ripam trajicere cupientem Sibylla prohibet, cenotaphiisque, et exequiarum spe consolatur. Post haec Stygem trajectus Aeneas, Cerberoque medicatis offis sopito, per loca infantium, eorumque, qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens, pervenit ad sedem eorum, qui amoris impatientia manus sibi consciverant. Ibi Elisam conspicatus, cum ei se purgare vellet. illa indignabunda conspectum ejus effugit, inde progressus Deiphobum in sedibus eorum, qui bello aliquando claruerant, multis vulneribus lacerum conspicit, necisque ejus indignum modum ab ipso edocetur. Relicto deinde ad laevam Tartaro, sceleratorumque poenas a Sibylla edoctus, ad Ditis ipsius moenia contendit, aureumque ramum in ipso regiae limine defigit. Post haec ad fortunatorum sedes iter instituit, et a Musaeo ad patrem suum perducitur. Ibi Anchises Aeneae filio Albanorum, Romanorumque regum catalogum recenset, nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens ad Julii Caesaris, et Augusti laudes descendit, Marcellumque Octaviae filium immatura morte praereptum miris in caelum laudibus effert. Inde per eburneam portam ad superos egressus socios revisit, relictisque Cumis, Cajetam petit.*

SIC fatur lacrymans, classique immittit habenas;
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci

1. *Sic fatur etc.*) Quid fatur? id quod extremis duobus libri quinti versibus continetur, *O nimium caelo, etc. Habenas.*) Metaphora ab equis petita, quae liberum impetum cursumque navium significat.

2. *Euboicis Cumarum, etc.*) Ex insula Euboea (It. *Negroponte*), atque omnino ex urbe Chalcide in Italiam se contulit Graecorum colonia, quae Cumas urbem maritimam condidit, eaque nunc dicitur *Golfo di Napoli.*

Anchora fundabat naves: et litora curvae
Praetexunt puppes, juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium, quaerit pars semina flammae
Abstrusa in venis silicis: pars densa ferarum
Tecta rapit silvas: inventaque flumina monstrat.
At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae.
Antrum immane, petit, magnam cui mentem, animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviae lucos, atque aurea tecta.
Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,
Praepetibus pennis ausus se credere caelo.
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos;
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
Redditus his primum terris tibi, Phoebe, sacravit
Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus lethum Androgeo; tum pendere poenas
Cecropidae jussi (miserum!) septena quotannis
Corpora natorum: stat ductis sortibus urna.
Contra elata mari respondet Gnosia tellus.
Hic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphae, mixtumque genus, prolesque biformis,
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae.

4. *Anchora fundabat, etc.*) Quia navim, unde per funem demittitur, alligat maris *fundo*. De *Hesperio*, seu Italico litore, Aeneid. 1. 434.

6, *Semina flammae.*) Scintillas.

11. *Animumque.*) It. *entusiasmo.*

14. *Minoia regna.*) *Creta*, sive *Candiam*, de qua Aen. 3.104. ubi regnavit Minos.

16. *Enavit ad Arctos.*) In eas evolavit regiones, quae ad septentrionem Cretae insulae sitae sunt. *Enavit.*) Evolavit: magna enim inter navigationem et volatum affinitas. De *Arcto gemina*, sive *ursa*, astris septentrionalibus, Georg. 1. 138.

20. *Lethum Androgeo etc.*) *Androgeus*, Minois et Pasiphaes filius, in Graeciae ludis saepenumero victor, ab Atheniensibus et Megarensibus ex invidia occisus est.

21. *Cecropidae.*) Atheniensium nomen: quorum rex primus fuit *Cecrops* Aegyptius.

Hic labor ille domus, et inextricabilis error.
Magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus, ipse doles tecti, ambagesque resolvit,
Caeca regens filo vestigia, tu quoque magnam
Partem opere in tanto (sineret dolor), Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriae cecidere manus, quin protinus omnia
Perlegerent oculis, ni jam praemissus Achates
Afforet, atque una Phoebi, Triviaeque sacerdos
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Praestiterit, totidem lectas de more bidentes.
Talibus affata Aeneam (nec sacra morantur
Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum,
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
Ventum erat ad limen; cum virgo, poscere fata
Tempus, ait: deus ecce, deus; cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color unus,
Non comptae mansere comae: sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,

27. *Labor ille domus etc.) Labyrinthus.*

28. *Reginae sed enim, etc.) Theseus,* Aegei Atheniensium regis filius, ad persolvendum Cretensibus tributum in Cretam cum reliquis pueris profectus est. Huc appulsus pellecta in amorem sui *Ariadna*, Minois et Pasiphaes filia, ejus opera a Daedalo glomeratum filum accepit, quod ad labyrinthi januam alligato, et inter eundum evoluto, Minotauro occiso, inde remenso itinere egressus, captivos reliquos ipsamque Ariadnam navi secum advexit.

31. *Sineret dolor.)* Supprimitur *si* particula, mutaturque tempus pro *si sivisset dolor.*

35. *Phoebi, Triviaeque sacerdos.)* Sybilla Cumana: unde intelligitur, Templum a Daedalo Cumis extructum, Apollini, et Dianae fuisse dicatum.

38. *Grege de intacto etc.) Juvencos* nondum jugum passos: hi enim uni sacrificiis apti erant. Deinde numero septem, quia Apollini immolandi, uni e Diis superis, quibus impar numerus placet. De *bidentibus* ovibus, Aen. 4. 57.

Nec mortale sonans, afflata est numine quando
Jam propiore dei. Cessas in vota, precesque
Tros, ait, Aenea? cessas? nec enim ante dehiscent
Attonitae magna ora domus: et talia fata
Conticuit, gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phoebe, graves Trojae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela, manusque
Corpus in Aeacidae, magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylum gentes, praetentaque Syrtibus arva.
Jam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameae jam fas est parcere genti,
Diique, deaeque omnes, quibus obstitit Ilium, et ingens
Gloria Dardaniae: tuque, o sanctissima vates,
Praescia venturi, da (non indebita posco
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,
Errantesque deos, agitataque numina Trojae.
Tum Phoebo, et Triviae solido de marmore templa

50. *Afflata est, etc.*) Hoc est vicini numinis spiritu plena et correpta. *Propiore* enim *numine* dixit, non *viciniore*, in intima nimirum pectoris parte jam *praesente*: maxime cum dicatur v. 78. *Magnum si pectore possit excussisse Deum*.

53. *Attonitae magna ora domus.*) Ostia illa *centum*, id est, plurima. Domus vocatur *attonita*, quia attonitos ac trepidos facit. Et sensus est: Ego, quae nunc te alloquor *ante fores*, non intrabo in ipsa antri penetralia, unde oracula, nisi prius vota conceperis.

56. *Phoebe. etc.*) Trojanis favit semper Phoebus. *Direxti*, pro *direxisti*.

59. *Duce te*) Ipsius enim oracula saepius de rerum eventu consulerat: maxime in insula Delo. Et ad Leucadem atque Actium. Tum in Epiro apud Helenum. De *Massylis*, Afris, Aen. 4, 480. De *Syrtibus*, vadosis Africi maris plagis, Aen. 1. 115.

63. *Parcere genti, Diique Deaeque. etc.*) Numina Trojae infesta: *Juno, Neptunus, Pallas*.

69. *De marmore templa, etc.*) Alludit praesertim ad ludos Apollinares primo bello Punico institutos ex Sibyllino carmine, Cornelio Rufo decemviro, et ad templum Apollinis, in Palatio post Actiam victoriam ab Augusto extructum.

Instituam festosque dies de nomine Phoebi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata
Dicta meae genti ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros; foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis:
Ipsa canas, oro. Finem dedit ore loquendi.
At Phoebi nondum patiens immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum, tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo
Ostia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras.
O tandem magnis pelagi defuncte periclis,
Sed terra graviora manent: in regna Lavini
Dardanidae venient: (mitte hanc de pectore curam)
Sed non et venisse volent; bella, horrida bella,
Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint, alius Latio jam partus Achilles,

71. *Te quoque, etc.*) Non significat templum Sibyllae extruendum, sed locum assignandum in ipsis Jovis Capitolini penetralibus et sacrario, ubi libri Sibyllini reponerentur.

74. *Foliis ne carmina manda.*) Hoc Sibyllae illi peculiare ajunt ut palmarum foliis oracula sua describeret.

76. *Finem dedit ore loquendi.*) Consulto dictum, quia dum ore tacebat, *animo* multa volvebat precabaturque.

77. *Nondum patiens.*) *Nondum* hic significat *non*, hoc sensu: *Sibylla impatiens Phoebi conatur eum excutere.*

78. *Bacchatur.*) Furit more Baccharum, de quibus Aen. 4. 301. *Si possit*, locutio sic explenda, *tentans an possit.*

84. *In regna Lavini.*) Regna *Lavinia.* De *Tybri*, Aen. 8.330.

88. *Non Simois, etc.*) Comparat vates bella Trojana cum futuris in Italia bellis, ex locorum, personarum, causarumque similitudine. Confert enim *Xanthum* et *Simoenta*, cum *Tybri* et *Numico*, *Achillem* cum *Turno*, *Helenam* cum *Lavinia.* *Dorica castra.*) Id est *Graeca.*

Natus et ipse dea, nec Teucris addita Juno
Usquam aberit, cum tu supplex in rebus egenis
Quas gentes Italum, aut quas non oraveris urbes?
Causa mali tanti conjux iterum hospita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis, sed contra audentior ito,
Qua tua te fortuna sinet, via prima salutis,
Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis, Cumaea Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea fraena furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt,
Incipit Aeneas heros: non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies, inopinave surgit:
Omnia praecepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro, (quando hic inferni janua regis
Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso);
Ire ad conspectum cari genitoris, et ora
Contingat; doceas iter, et sacra ostia pandas.

90. *Natus ipse Dea.)* Ut enim Achilles matrem habuit Thetida, sic Turnus Veniliam nympham. *Teucris addita Juno.)* *Infesta*, et quasi lateri semper *affixa*. Nam *addere*, etsi aliquando bona in partem sumitur, saepe tamen in malam.

63. *Conjux iterum hospita.)* Ut Helena, quae Paridem hopitio excepit, Trojano bello causam dedit: se Lavinia, filia Latini, qui Aeneam hospitio excipiet, Turno promissa, ab Aenea expetita, belli iterum auctor erit.

87 *Graja ab urbe.)* *Pallanteo*, urbe Evandri Arcadis, de quo Aen. 8. 51.

98. *Adyto.)* Loco antri intimo.

99. *Ambages.)* Circuitus *ambiguos*, ab antiquo *ambi*, *circum*, et *ago*.

100. *Fraena... stimulos etc.)* Metaphorae ductae ab equis et bobus: illi reguntur fraenis, hi fustibus impelluntur, pungunturque praeacutis.

105. *Omnia praecepi.)* Monitis Heleni, Aen. 3. 441. Monitis Anchisae, Aen. 5. 730.

106. *Hic inferni janua regis.)* Aditus inferorum, in Campania Italiae, ad Avernum lacum.

Illum ego per flammas, et mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi:
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum
Atque omnes pelagique minas, caelique ferebat,
Invalidus vires ultra, sortemque senectae.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat; natique, patrisque,
Alma, precor, miserere, potes namque omnia: nec te
Nequicquam lucis Hecate praefecit Avernis.
Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus
Threicia fretus cithara, fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque, reditque viam toties: quid Thesea? magnum
Quid memorem Alciden? et mi genus ab Jove summo.

111. *Eripui hic humeris.*) E Trojano incendio, Graecorumque potestate.

115. *Ut te supplex peterem, mandata dabat.*) Cum Aeneae noctu apparuit, Aen. 2. 731.

117. *Alma.*) Ab *alendo* proprie dicitur: unde *alma Ceres*. Saepe tamen apud Latinos pro *pura* sumitur, atque ita hic pro *Sibylla virgine*.

118. *Lucis Hecate praefecit Avernis.*) *Lucis Avernis*, quia Avernus lacus, juxta quem aditus est ad inferos, undique silvis cinctus erat. *Hecate*, Proserpina, Aen. 4. 510, 511.

149. *Si potuit, etc.*) Petitionis aequitatem firmat exemplis Aeneas. *Orpheus* adire potuit inferos, ut conjugem revocaret: quidni possim ut patrem videam? *Pollux* et *Castor* toties eadem via eunt ac redeunt; quidni ego semel? *Theseus* ut Proserpinam raperet: *Hercules*, ut Cerberum, quidni ego ut pie agam? *Manes arcessere, etc.*) *Arcessere* est, *advocare*; pro quo posterioribus temporibus dictum est *accersere*, sed unum idemque significant.

120. *Threicia, ..fidibus.*) *Thracia*, quia Orpheus Thrax fuit. *Fides*, chordae cithara, a σφιδες, quae Hesychio *chordae* sunt.

121. *Pollux, etc.*) Mortuo Castore, Pollux a Jove obtinuit, ut suam cum ipso immortalitatem partiretur, atque ita factum est, ut alterniis diebus, alter in caelo, alter apud inferos degat.

123. *Et mi genus ab Jove.*) Tam maternum genus a Venere Jovis filia, quam paternum a Dardano, Jovis filio, Unde se majorem existimat Polluce, Hercule, et Theseo, quia materno genere mortales erant. De *tenendis aris* inter supplicandum, Aen. 4. 219.

Talibus orabat dictis, arasque tenebat.
Tunc sic orsa loqui vates: sate sanguine divum,
Tros Anchisiade, facilis descensus Averni:
Noctes, atque dies patet atri janua Ditis:
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est: pauci, quos aequus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad aethera virtus,
Diis geniti potuere: tenent media omnia silvae,
Cocytusque sinu labens circumfluit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; et insano juvat indulgere labori:
Accipe, quae peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis, et lento vimine ramus,
Junoni infernae dictus sacer, hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbrae.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore foetus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit, primo avulso non deficit alter
Aureus, et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis; et rite repertum
Carpe manu, namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant: aliter non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Praeterea jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu! nescis) totamque incestat funere classem:
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sed bus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.

134. *Bis nigra, etc.*) Et nunc, et cum aliquando morieris. *Tartarus*, plur *Tartara*, profundissimus est inferorum locus.

138. *Junoni infernae.*) Proserpinae inferorum deae, *Juno inferna* vocatur, quemadmodum vir ejus Pluto *Jupiter Stygius*, Aeneid. 4. 638.

141. *Auricomos foetus*) Ramum ipsum aureum, qui, quia pullulat ex arbore, foetus illius dici potest.

150. *Incestat funere classem.*) *Incestum*, opponitur *casto*; et *incestare* est *polluere*, *foedare*. Censebatur vero polluta domus omnis, in qua quis mortuus fuerat, nisi certis piaculis expurgaretur.

152 *Sedibus suis.*) Terrae, quae proprius est locus mortuorum

Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto:
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis
Aspicies; dixit, pressoque obmutuit ore.
Aeneas moesto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum, caecosque volutat
Eventus animo secum: cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serbant,
Quem socium exanimum vates, quod corpus humandum
Diceret, atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venere, vident, indigna morte peremptum
Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
Aere ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat, et hasta.
Postquam illum victor vita spoliavit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat aequora concha
Demens, et cantu vocat in certamina Divos,
Aemulus exceptum Triton (si credere dignum est)
Inter saxa virum spumosa immerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant,
Praecipue pius Aeneas, tum jussa Sibyllae,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
Congerere arboribus, caeloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum.

153. *Ea prima piaculu sunto.*) Haec referuntur ad sacrificia, Diis inferis offerenda.

164. *Misenum Aeoliden.*) Filium eum facit *Aeoli*, ventorum Dei, quia ad afflandam tubam vento flatuque opus est. *Mars*, hic pro pugna sumitur.

167. *Lituo.*) *Tuba* recta est: *cornu* plane incurvum; *lituus* inter utrumque medius: ab ejus figura baculus auguralis *lituus* dictus est.

177. *Aram sepulcri.*) Rogum in modum arae conformari solitum. Aen 4. 494.

Procumbunt piceae: sonat icta securibus ilex:
Fraxineaeque trabes, cuneis et fissile robur
Scinditur: advolvunt ingentes montibus ornos.
Nec non Aeneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis:
Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans silvam immensam, et sic ore precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto: quando omnia vere
Heu! nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminae cum forte columbae
Ipsa sub ora viri caelo venere volantes,
Et viridi sedere solo: tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, laetusque precatur:
Este duces, o siqua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum: tuque o dubiis ne defice rebus,
Diva parens. Sic effatus vestigia pressit,
Observans, quae signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illae tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt se celeres, liquidumque per aera lapsae
Sedibus optatis gemina super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit

180. *Piceae, etc.*) *Picea*, pini species, resinam ferens, arbor funesta. *Ilex* e querceo genere, *leccio*. *Fraxinus*, arbor nota, *frassino*. *Robur*, species querceus, *rovere*. *Ornus*, fraxinus silvestris, *orno*.

184. *Armis.*) Securibus, instrumentis lignatorum. Nec dedecebat pium principem haec pietas in mortuos

193. *Maternas aves.*) Columbas, ob fecunditatem Veneri sacras, Aeneae matri.

199. *Pascentes ... volando.*) Scilicet, prius incedebant, et inter pascendum volitabant subsiliebantque.

201. *Fauces Averni.*) Ad os ipsum *Averni* lacus tollunt se columbae in auras, ut in arborem vicinam evolent, in eaque latentem ramum ostendant Aeneae.

204. *Discolor.*) Non enim tota arbor aurea; sed in ilice viridi ramus unicus aureus, quo avulso subibat alter. *Aura auri.*) Fulgor auri.

Quale solet silvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo foetu teretes circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice: sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit extemplo Aeneas, avidusque refringit
Cunctantem. et vatis portat sub tecta Sibyllae.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem taedis, et robore secto
Ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
Intexunt latera, et ferales ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus, armis.
Pars calidos latices, et ahena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis, et ungunt.
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt, pars ingenti subiere pheretro,
Triste ministerium, et subjectam more parentum
Aversi tenuere facem, congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam collapsi cineres, et flamma quievit,

205. *Viscum.*) Species est fruticis glutinosi, in ilice et larice et querni generis arboribus, erumpens in ramuli modum, earumque arborum ramis adhaerescens: ital. *visco di quercia.* Non nascitur e semine proprio, sed ex ipso arborum vitali excremento; unde ait: *quod non sua seminat arbos.*

209. *Bractea.*) Tenuior subtiliorque lamina; hanc enim speciem aureae frondes habebant.

210. *Avidus... Cunctantem.*) Quomodo *cunctantem*, cum Sibylla: *facilisque sequetur, si te fata vocant*, dixerit? Nondum solvit vox *avidus*: quippe avido citissima quaeque tardiora videntur.

213. *Cineri ingrato.*) Hoc est *Cinis* minime *gratus*, et *laetus* quippe moestitiam omnibus creabat.

225. *Pyram, etc.*) De *pyra*, *rogo*, *busto*: Aen 4. 494. *Atrae frondes*, rami sunt funestarum arborum, quales *taxus*, *picea cupressus* imprimis mortis insigne. *Arma* et *vestes*, et quidquid viro carissimum fuerat, etiam cum mortuo comburebantur.

218. *Calidos latices.*) Lavabant cadavera calidis undis; ut si quid esset vitalis spiritu excitaretur calore.

Reliquias vino, et bibulam lavere favillam:
Ossaque lecta cado texit Chorinaeus aheno:
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivae:
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte sub aerio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, aeternumque tenet per saecula nomen.
His actis, propere exequitur praecepta Sibyllae.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullae poterant impune volantes
Tendere iter pennis; talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
Unde locum Graji dixerunt nomine Avernum.
Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos:
Et, summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecatem, caeloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem

227. *Relliquias vino, etc.* Combusto cadavere vino prunas extinguebant, ut cineres facilius colligi possent.

230. *Rore levi et ramo felicis, etc.*) Sunt qui *aspergillum* intelligant, ex *oliva*, et *rore marino frutice rosmarino*, Tamen commodius de aqua instar roris espersa. *Felicis olivae.*) Fertilis, sativae, non silvestris, nec oleastri.

232. *Sepulcrum etc.*) Notat morem illius temporis, defunctorum insignia tumulis insculpendi. Igitur Miseno ponuntur *arma* ut bellatori; *Remus*, ut qui in cursu navigationis obierat: *Tuba* denique, ut tubicini.

234. *Qui nunc Misenus, etc.*) *Misenum* intelligit promontorium, hodie *Capo Miseno*, nomen inditum a sepulcro Miseni.

237. *Spelunca alta fuit, etc.*) *Avernus*, lacus est non longe a Puteolano Campaniae sinu, inter Baias et Puteolos, aquis limpidissimus, sed profundissimus, unde niger apparet. *Spelunca* circa hunc lacum adhuc apparet duplex: altera ad meridiem; quae dicitur etiamnum *grotta della Sibilla:* altera quae a Puteolis hodieque deducit Neapolim.

241. *Convexa*) Concava spatia.

Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis.
Pingue superque oleum fundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina Solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et juga coepta moveri
Silvarum, visaeque canes ululare per umbram,
Adventante Dea. Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco.
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum:
Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.
Dii, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes.
Et Chaos et Phlegethon, loca nocte silentia late,
Si mihi fas audita loqui: sit numine vestro
Pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,

250. *Matri Eumenidum, etc.*) *Mater* Eumenidum Nox. Soror Noctis, *Terra*; nox enim terrae umbra est. *Eumenides* furiae tres, de quibus Aen. 4. 479.

257. *Canes ululare ... adventante Dea.*) Invocarunt *Hecaten* magico more, ut numine suo adesset ad iter tuto peragendum. Adest illa, sed quia se videndam non exhibet, ejus praesentiam testantur *ululantes canes*. Per *canes* intellige canes Hecate comites, vel ipsam Hecaten, quae tribus e capitibus unum habebat caninum.

258. *Procul este, profani.*) Haec solemnis fuit sacrorum, etiam magicorum, formula, ut profani inde arcerentur. *Profani*, hoc est, qui sacris non initiati estis, qui non espiati, este procul; quae referenda profecto sunt ad omnes Aeneae socios, qui jubentur non spelunca solum, sed tota etiam silva abire.

260. *Vaginaque eripe ferrum.*) Ad fuganda, quae deinceps occurrent, spectra.

265. *Chaos, etc.*) Invocatio est poetae, qualem solet magnarum rerum descriptionibus praefigere. *Chaos*, rudis et confusa moles, ex qua res omnes eruperunt.

268. *Ibant obscuri sole, etc.*) Commutatio, sive hypallage, pro *sub obscura nocte*.

Perque domos Ditis vacuas, et inania regna:
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in silvis, ubi caelum condidit umbra
Jupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci,
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae:
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,
Et Metus, et malesuada Fames, et turpis Egestas,
Terribiles visu formae: Lethumque, Laborque:
Tum consanguineus Lethi Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens
Vipereum crimen vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens: quam sedem Somnia vulgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
Multaque praeterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllaeque biformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernae

269. *Domos Ditis vacuas, etc.*) Quas habitant umbrae leves, et corporis expertes.

270. *Incertam Lunam.*) Lunam nubibus et aeris caligine interclusam. De *Jove*, pro aere, Ecl. 3. 60.

276. *Malesuada Fames.*) Non tantum est *inopia victus*, sed etiam *avaritia*, quae nullum non suadet scelus.

278. *Consaguineus Lethi Sopor.*) *Somnus* dicitur ab Homero, *frater mortis*. *Mala mentis gaudia.*) Voluptas ex perpetratis sceleribus percipi solita.

280. *Eumenidum thalami.*) Hic *thalami*, sunt *sedes cubicula*, ubi natae sunt, vel ubi decumbunt.

283. *Quam sedem, etc.*) Somnia sub *arbore* patula et opaca collocat, apta somno conciliando; sub *ulmo*, quia ut ulmus sterilis arbor est, ita vana somnia, sub *foliis*; ob levitatem et mobilitatem.

286. *Centauri, etc*) Monstra, superiori parte humana, inferiori equina, Thessaliae populi fuere, qui primi ex equis pugnare, et eos stimulis agitare docuerunt. De *Scyllis* duabus: Ecl. 6. 74. Aen. 3. 420.

287. *Briareus.*) Gigas, Caeli et Terrae filius: *centumgeminus*, id est, centum brachiis instructus: inferorum custos hic videtur esse, non poenis damnatus. De *bellua Lernae*, sive *hydra*, quam in Lernaea palude Hercules occidit, Aen. 8. 300.

Horrendum stridens, flammisque armata Chimaera:
Gorgones, Harpyiaeque, et forma tricorporis umbrae.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Aeneas, strictamque aciem venientibus offert.
Et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formae,
Irruat, et frustra ferro diverberet umbras.
Hinc via, Tartarei quae fert Acherontis ad undas:
Turbidus hic coeno, vastaque voragine gurges
Aestuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta jacet, stant lumina flamma,
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subvectat corpora cymba
Jam senior, sed cruda Deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat;
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptaeque puellae,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
Quam multa in silvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripae ulterioris amore.
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;

288. *Chimaera.*) Monstrum ignivomum, cui caput leonis, pectus hirci, cauda serpentis.

292. *Tenues sine corpore vitas.*) *Vitas* quidem, quia animae sunt immortales; *tenues*, quia separatae a corpore, et sic a vulnerum, et mortis periculo jam immunes.

299. *Charon.*) Erebi et Noctis filius.

300. *Stant lumina flamma.*) Ita pleni sunt flamma oculi, ut veluti ex ea toti constare videantur. *Ferrugineus* color, proprie ferreus, hic niger.

312. *Terris apricis.*) Soli expositis.

Ast alios longe summotos arcet arena.
Aeneas (miratus enim, motusque tumultu)
Dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas
Hae linquunt, illae remis vada livida verrunt?
Olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
Anchisa generate, Deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Dii cujus jurare timent et fallere numen.
Haec omnis, quam cernis, inops, inhumataque turba est:
Portitor ille, Charon: hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque haec litora circum.
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi moestos, et mortis honore carentes,
Leucaspim, et Lyciae ductorem classis Orontem:
Quos simul a Troja ventosa per aequora vectos
Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa moestum cognovit in umbra,
Sic prior alloquitur: quis te Palinure, Deorum
Eripuit nobis, medioque sub aequore mersit?
Dic, age: namque mihi fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo;
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat

323. *Cocyti stagna, etc.*) Quinque vulgo apud inferos flumina statuuntur, *Acheron*, *Cocytus*, *Styx*, *Phlegethon*, et *Lethe*.

334. *Orontem.*) Ejus mortem habes, Aen. 1, 117. De *Palinuri* casu, Aen. 5. 835.

338. *Libyco cursu.*) Non tamen mari *Libyco*, sed *Tyrreno*, cum e Sicilia in Italiam solvisset. Ita tamen Poeta locutus, quia e Libya in Italiam Aeneas navigans in Siciliam deflexerat.

Venturum Ausonios: en haec promissa fides est?
Ille autem: neque te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchisiade, nec me Deus aequore mersit.
Namque gubernaclum multa vi forte revulsum,
Cui datus haerebam custos, cursusque regebam.
Praecipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem:
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis
Tres Notus hibernas immensa per aequora noctes
Vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
Prospexit Italiam, summa sublimis ab unda.
Paullatim adnabam terrae. et jam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis
Ferro invasisset, praedamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet; versantque in litore venti.
Quod te per caeli jucundum lumen et auras;
Per genitorem oro, per spem surgentis Iuli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes; portusque require Velinos:

346. *Fines Ausonios.*) Italiam.

353. *Excussa magistro.*) Commutatio, id est, *unde magister excussus erat.*

355: *Hibernas noctes.*) Ver tamen erat aestati proximum, ut liquet ex Aen. 5.46. Igitur hiems hic pro tempestate et maris asperitate sumenda. *Notus*, sive *Auster*, flat a meridie.

356. *Lumine quarto*) *Die quarto*

358. *Terrae, et jam tuta tenebam.*) Quod satis erat ut impleta videretur fides oraculorum, quae ambigua solebant esse.

359. *Gens crudelis.*) *Lucanis*, Italiae populi, quorum regio hodie *Basilicata.*

361. *Praedam.*) Naufragium divitem.

365. *His malis.*) Cum enim centum annos errarent inhumati, nec tam cito admittebantur in Elysium, nec nisi tardius in alia corpora revertebantur.

366. *Terram injice*) Genus erat sepulturae, *injecto glebae*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcae sacrificio erat expiandum. *Portus Velinos.*) Non longe ab urbe *Velia*, in litore Lucaniae. Redarguitur Virgi-

Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divum
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem)
Da dextram misero et tecum me tolle per undas;
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, coepit cum talia vates:
Unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies? ripamve injussus abibis?
Desine fata Deum flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes,
Prodigiis acti coelestibus ossa piabunt,
Et statuent tumulum, et tumulo solemnia mittent:
Aeternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curae emotae, pulsusque parumper
Corde dolor tristi, gaudet cognomine terra.
Ergo iter incoeptum peragunt, fluvioque propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripae,
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro,
Quisquis es, armatus qui nostra flumina tendis,
Fare age, quid venias: jam istinc et comprime gressum.

lius; quod Palinurum de portu Velino loquentem inducat, cum Velia non nisi anno post Aeneam amplius sexcentesimo Servio Tullio Romae regnante condita sit. Primo quidem quis negat Poetis omnibus familiarem et communi usu quasi licitam temporis anticipationem, praesertim in re obscuriore? Praeterea Palinurus non urbem Veliam commemorat, sed litus ac fluvium, a quo nomen urbi inditum esse Stephanus testatur.

374. *Amnemque severum Eumenidum.*) Severum quidem omnibus, sed praecipue tibi, si contra fas ante centum annos eum trajicere volueris: aderunt enim tum ultrices Furiae.

379. *Prodigiis acti, etc.*) Hoc ex historia. Lucani enim ob inhumanam Palinuri caedem pestilentia vexati consulto oraculo acceperunt placandos esse ejus manes, quare lucum ipsi dicaverunt, et tumulum ad meridiem Veliae erexerunt in promontorio, cui ab eo tempoe Palinuri nomen est.

Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporae:
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum laetatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea, Pirithoumque:
Diis quanquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit
Ipsius a solio regis, traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quae contra breviter fata est Amphrysia vates,
Nullae hic insidiae tales: absiste moveri:
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro
Aeternum latrans exangues terreat umbras:
Casta licet patrui servet Proserpina limen:
Troius Aeneas pietate insignis, et armis
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantae pietatis imago:
At ramum hunc (aperit ramum, qui veste latebat)
Agnoscas; tumida ex ira tum corda residunt,
Nec plura his, ille admirans venerabile donum
Fatalis virgae, longo post tempore virum,
Caeruleam advertit puppim, ripaeque propinquat:
Inde alias animas, quae per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros: simul accipit alveo
Ingentem Aeneam; gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem,
Tandem trans fluvium incolumes vatemque, virumque

595. *Custodem, etc.)* *Cerberum* canem.

397. *Dominam Ditis.)* Proserpinam.

398. *Amphrysia vates.)* *Apollinea*: quia Apollo ipse vocatur *Pastor ab Amphryso*, fluvio Thessaliae, ubi Apollo greges pavit.

402. *Servet Proserpina limen.)* Hic *servare limen* est *januam clausam tenere. Proserpina,* Cereris filia ex Jove *Erebus*; hic locus inferorum profundissimus. *Juga*, scamna nautica. *Fori*, tabulata navis.

412. *Alveo.)* Non fluvii, sed cymbae.

413. *Cymba sutilis.)* Constat cymbas apud plerasque nationes e corio pellibusque consutis fieri.

Informi limo, glaucaque exponit in ulva.
Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam, et medicatis frugibus offam
Objicit: ille fame rabida tria guttura pandens,
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Aeneas aditum, custode sepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undae.
Continuo auditae voces, vagitus et ingens,
Infantumque animae flentes in limine primo:
Quos dulcis vitae exsortes, et ab ubere raptos
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos juxta falso damnati crimine mortis.
Nec vero hae sine sorte datae, sine judice sedes.
Quaesitor Minos urnam movet: ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque, et crimina discit.
Proxima deinde tenent moesti loca, qui sibi lethum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas; quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem, et duros perferre labores!
Fata obstant, tristique palus inamabilis unda
Alligat, et noviés Styx interfusa coercet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit: curae non ipsa in morte relinquunt,

416. *Ulva.*) Herba palustri absque certo nomine.

420. *Melle soporatam etc:*) *Offa*, placentae species fuit, ex edulibus rebus diversis mixtis subactisque confectae.

341. *Sine Judice.*) Judices inferorum tres praecipui statuuntur, *Minos*, *Rhadamanthus*, *Aeacus*.

436. *Quum vellent, etc.*) Ex sententia Platonis, qui ait in inferis graviter puniri, qui sibi mortem intulerunt. *Novies* interfusa Styx dicitur, id est saepius.

443. *Mirtea silva.*) Quia myrtus sacra est Veneri, Ecl. 2. 54. Ecl. 7. 62.

His Phoedram, Procrinque locis, moestamque Eriphylen
Crudelis nati monstrantem vulnera cernit,
Evadnenque, et Pasiphaen, his Laodamia
It comes, et juvenis quondam, nunc femina, Coeneus,
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phoenissa recens a vulnere Dido
Errabat silva in magna, quam Troius heros
Ut primum juxta stetit, agnovitque per umbram
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila lunam.
Demisit lacrymas, dulcique affatus amore est:
Infelix Dido, verus mihi nuncius ergo
Venerat extinctam, ferroque extrema secutam?
Funeris, heu! tibi causa fui? per sidera juro,
Per superos, et si qua fides tellure sub ima est,
Invitus, regina, tuo de litore cessi,
Sed me jussa deum, quae nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt, noctemque profundam,

445. *Phedram.*) Minois filiam, Thesei uxorem, quae ob mortem privigni sui Hippolyti laqueo vitam finivit. *Procrin.*) Erechthei Atheniensium regis filiam, uxorem Cephali, qui eam inter frutices latentem, feram ratus, jaculo incautus occidit. *Eriphylen.*) Amphiarai, vatis Argivi, uxorem, quae ex mariti mandato ab Alcmaeone filio est interfecta.

447. *Evadnen.*) Martis filiam, uxorem Capanei Argivi: quae, cum bello Thebano occisus fuisset maritus, et funus ejus celebraretur, in ejus rogum insiliit. *Pasiphaes*) Solis filia, Minois uxor. *Laodamia.*) Uxor Protesilai, unius e Graecis principibus, qui primus Graecorum omnium bello Trojano periit Hujus mortem cum accepisset uxor, a Diis petiit ut ejus umbram sibi liceret intueri: idque cum impetrasset, in amplexibus animam afflavit.

448. *Caeneus.*) *Caenis*, Elathi Lapithae filia, a Neptuno obtinuit, ut mutaretur in virum, et ferro vulnerari non posset. Inde eo superbiae et impietatis processit, ut hastam suam adorari a subditis ellet: ideo iratus Jupiter eum arborum stipitumque acervo opprimi voluit *Phoenissa*; Sidonia, Tyria. De *Didonis* vulnere, Aeneid. . 663.

462. *Loca senta situ.*) *Sentis* est spina: sic dictus, quia quamprimum a tangentibus sentitur: hinc *sentirosus*, et *sentus*, asper, horridus.

Imperiis egere suis, nec credere quivi,
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum fato quod te alloquor, hoc est.
Talibus Aeneas ardentem, et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrymasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat:
Nec magis incoepto vultum sermone movetur,
Quam si dura silex, aut stet Marpesia cautes.
Tandem proripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum: conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, aequatque Sichaeus amorem.
Nec minus Aeneas casu perculsus iniquo,
Prosequitur lacrymans longe, et miseratus euntem est.
Inde datum molitur iter, jamque arva tenebat
Ultima, quae bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus: hic inclytus armis
Parthenopaeus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloque caduci
Dardanidae: quos ille omnes longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque
Tres Antenoridas, Cererique sacrum Polyboetem,
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animae dextra laevaque frequentes.

466. *Extremum fato*, etc.) Neque enim amplius me videre poteris.

467. *Torva tuentem... Solo fixos oculos... aversa.*) Distingue tempora: primo enim torve aspexit, mox solo fixit oculos, tum denique avertit: vel *aversa*, non ad oculos, sed ad animum infensum refertur.

471. *Marpesia cautes.*) Caucasi montis pars, ab Amazonum regina Marpesia, quae illic aliquando habitavit. De *Sichaeo*, Aeneid. I, 347.

479. *Tydeus, etc.*) Oenei Aetolorum regis filius, Diomedis pater fuit, qui inde *Tydides* appellatur.

480. *Adrasti, etc.*) *Adrastus* rex Argivorum, amisso exercitu obsidionem Thebarum omittere coactus est, et in patriam fugienti similis redire: unde *pallens* hic dicitur.

481. *Caduci.*) *Caduci*, mortui, cadentes.

483. *Glaucumque, etc.*) Versus ex Homero expressus. *Tres Antenoridas*, hoc est Antenoris filios.

Nec vidisse semel satis est: juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
At Danaum proceres, Agamemnoniaeque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam: incoeptus clamor frustratur hiantes.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora, manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeo agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia, et notis compellat vocibus ultro.
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudeles optavit sumere poenas?
Cui tantum de te licuit? mihi fama suprema
Nocte tulit, fessum vasta te caede Pelasgum
Procubuisse super confusae stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhaeteo in litore inanem
Constitui, et magna manes ter voce vocavi.
Nomen, et arma locum servant: te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra.
Atque hic Priamides: nihil o tibi, amice, relictum est.
Omnia Deiphobo solvisti, et funeris umbris.
Sed me fata mea, et scelus exitiale Lacaenae

489. *Agamemnoniaeque phalanges.*) *Phalanx*, agmen proprie Macedonum fuit, constans octo peditum millibus: qui consertis clypeis pressisque ordinibus pugnabant. Hic pro quolibet agmine sumitur.

492. *Ceu quondam petiere rates.*) Achille, e Graecorum exercitu absente, Trojani Graecos immissis ignibus ad naves usque fugaverunt, Hectore duce.

495. *Deiphobum.*) Priami filium. De *Helena*, aliqua diximus Aen. 1. 654. De *prodito ab ea Deiphobo*, Aen. 2. 567.

507. *Nomen et arma, etc.*) Commutatio; pro, *locus servat nomen et arma. Te, amice.*) *Te*, omissa elisione, corripitur more Graecorum, sequente vocali.

510. *Funeris umbris.*) *Funus*, non pro caeremonia funebri, sed pro ipso cadavere hic sumitur.

511. *Lacaenae.*) Helenae Lacedaemoniae.

His mersere malis, illa haec monumenta reliquit.
Namque, et supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti, et nimium meminisse necesse est;
Cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo.
Illa chorum simulans, evantes Orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis, somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis, alta quies, placidaeque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem:
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit:
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti;
Et famam extingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo, comes additur una
Hortator scelerum Aeolides: dii talia Grajis
Instaurate, pio si poenas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
Attulerint: pelagine venis erroribus actus,
An monitu divum? an quae te fortuna fatigat
Ut tristes sine sole domos, loca turbida adires?
Hac vice sermonum, roseis aurora quadrigis
Jam medium aetherio cursu trajecerat axem;
Et fors omne datum traheret per talia tempus:

515 *Saltu.*) Quia cum angustiores essent portae, diruendi muri fuerant, ut equus in urbem induceretur. De *Pergamis*, Aen. 1. 470.

517. *Evantes orgia, etc.*) *Evantes*, Bacchae dictae sunt, Bacchi comites feminae.

529. *Aeolides.*) Nomen Ulyssei probrosum.

530. *Instaurate.*) Reponite, renovate, rursus facite, eorum in poenam.

436. *Medium...trajecerat axem.*) Hoc est, *pervenerat ad medium diem.* Aurora hic diem significet necesse est; Aeneas enim sacrificia perfecit superiore tota nocte v. 252. Viam inferorum ingressus est sub ipsum solis et lucis ortum v. 255. Nunc emensa media itineris parte, certe non potest esse nisi dies media, jam in noctem vergens. Nonnulli insuper docent, Auroram, cum quadrigis invehitur, pro Sole accipi.

Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Aenea: nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas
Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit.
Hac iter Elysium nobis: at laeva malorum
Exercet poenas, et ad impia Tartara mittit.
Deiphobus contra: ne saevi, magna sacerdos:
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum, melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Aeneas subito, et sub rupe sinistra
Moenia lata videt triplici circumdata muro:
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa ingens, solidoque adamante columnae;
Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro
Caelicolae valeant; stat ferrea turris ad auras:
Tisiphoneque sedens palla succincta cruenta,
Vestibulum insomnis servat noctesque diesque
Hinc exaudiri gemitus, et saeva sonare
Verbera, tum stridor ferri, tractaeque catenae.
Constitit Aeneas, strepitumque exterritus hausit.
Quae scelerum facies? o virgo effare: quibusve
Urgentur poenis? quis tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: dux inclyte Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen.
Sed me, cum lucis Hecate praefecit Avernis,
Ipsa deum poenas docuit, perque omnia duxit.
Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna:
Castigatque, auditque dolos, subigitque fateri,
Quae quis apud superos, furto laetatus inani,

549. *Moenia...muro, etc.*) Munimenta arcis videt, triplici muro constantia.

552. *Adamante columnae.*) Non ad ornatum, sed ad duritiem exprimendam. De *palla*, pallio muliebri, Aen. 1. 52.

568. *Furto inani.*) *Secretis delictis*: ideo *inanibus* quia Deo nota sunt, et post mortem punienda. *Furtum* autem dicitur quicquid clam et furtim committitur.

Distulit in seram commissa piacula mortem:
Continuo sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans; torvosque sinistra
Intentans angues, vocat agmina saeva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
Panduntur portae: cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quae limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
Saevior intus habet sedem: tum Tartarus ipse
Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum,
Hic genus antiquum terrae, Titania pubes,
Fulmine dejecti fundo volvuntur in imo.
Hic et Aloidas geminos, immania vidi
Corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi et crudeles dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Jovis, et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans
Per Grajum populos, mediaeque per Elidis urbem
Ibat ovans, divumque sibi poscebat honorem:
Demens, qui nimbos, et non imitabile fulmen
Aere, et cornipedum cursu simularat equorum:
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit (non ille faces, nec fumea taedis
Lumina) praecipitemque immani turbine adegit.

572. *Agmina saeva sororum.*) Furiae tantum tres numerantur, *Tisiphone*, *Alecto*, *Megaera* Vulgo apud Poetas *agmen* et *agmina* vocantur ad significandas earum multiplices iras.

579. *Quantus ...suspectus, etc.*) *Suspectus* substantivum nomen hic.

580. *Titania pubes.*) Gigantes, Titanis ac Terrae filii, de quibus Aen. 4. 179.

582. *Aloidas.*) Oetum et Ephialtem Neptuni liberos ex Iphimedia: hi nono ipso aetatis anno novem cubitis lati, novem ulnis alti in pugna Gigantum ab Apolline sagittis confixi sunt.

585. *Salmonea, etc.*) *Salmoneus*, vel Deucalionis Elidensis, vel Aeoli filius fuit; in Elide crudeliter regnavit, ideo a Jove fulmine ictus est. *Mediaeque per Elidis urbem*; pro *mediamque per Elidis urbem*.

Nec non et Tityon, terrae omniparentis alumnum,
Cernere erat, per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur: rostroque immanis vultur adunco
Immortale jecur tondens, foecundaque poenis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore: nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque?
Quos super atra silex jam jam lapsura, cadentique
Imminet adsimilis, lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
Regifico luxu, furiarum maxima juxta
Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti:
Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis (quae maxima turba est)
Quique ob adulterium caesi: quique arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras;
Inclusi poenam expectant, ne quaere doceri,
Quam poenam; aut quae forma viros, fortunave mersit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum
Districti pendent; sedet, aeternumque sedebit

595 *Tityon, etc.*) *Tityus*, Jove natus, et Elara Orchomeni filia; quam Jupiter occultavit in terra, unde erumpens Tityus Gigantea specie. Terrae filius creditus est: ideo a Virgilio *alumnus* ejus, non filius dicitur.

601. *Lapithas, etc.*) *Lapithae*, immanis Tessaliae gens, quorum tamen scelus nullum singulare narratur. *Ixion*, eorum Rex, rotae apud inferos alligatus est. *Pirithous*, Ixionis filius fuit; hic Proserpinam rapere ex inferis aggressus, a Cerbero devoratus est. His duplex supplicium assignatur, timor saxi imminentis, et mediis in epulis fames.

603. *Genialibus toris.*) Quales lecti nuptiales: qui *geniales* a *genio*, vitae ac laetitiae praeside dicuntur, unde *geniale* appellatur quicquid laetum est.

615. *Saxum ingens, etc.*) Indicat Sisyphum, Aeoli filium, latrociniis infamem. *Radiisque rotarum, etc*) indicat Ixionem.

617. *Aeternumque sedebit infelix Theseus.*) *Theseus*, et *Pirithous*, amicitia conjunctissimi, dicuntur inferos adisse, ut Pro-

Infelix Theseus, Phlegyasque miserrimus omnes
Admonet, et magna testatur voce per umbras:
Discite justitiam moniti, et non temnere divos.
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit; fixit leges pretio, atque refixit.
Hic thalamum invasit natae, vetitosque Hymenaeos:
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non mihi, si linguae centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia poenarum percurrere nomina possem.
Haec ubi dicta Phoebi longaeva sacerdos,
Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus,
Acceleremus, ait: Cyclopum educta caminis
Moenia conspicio, atque adverso fornice portas:
Haec ubi nos praecepta jubent deponere dona.
Dixerat; et pariter gressi per opaca viarum
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Aeneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit:
His demum exactis, perfecto munere divae,

serpinam raperent: Pirithous quidem a Plutone datus Cerbero devorandus: Theseus autem remansisse in vinculis, donec ab Hercule liberatus sit. At Theseus post mortem, cum rediisset ad inferos, lapidi affixus est, ubi aeternum sederet.

618. *Phlegyasque miserrimus, etc.)* *Phlegyas*, Martis filius, rex Lapitharum in Thessalia, cum templum Apollinis incendisset sagittis ab Apolline detrusus fuit ad inferos.

622. *Fixit, leges, etc.)* Condidit, tulit. Metaphora ducta a consuetudine, qua leges in aes incisae *fixis* tabellis in publico proponebantur.

630. *Cyclopum educta.)* *Cyclopibus*, cudendi ferri muniendarumque urbium inventio tribuitur. Quare hic ferrea munita moenia intellige. *Educta* dicuntur, quasi ferro *ducta*, quod fit in caminis et fornacibus;

631. *Moenia.)* Palatium Plutonis et Proserpinae.

636. *Spargit aqua.)* Quia sacrum munus Proserpinae offert; solemnis in sacris omnibus ablutio, *Spargit* dumtaxat, non *lavat*: de quo more, Aen. 4, 63.

Devenere locos laetos, et amoena vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos aether, et lumine vestit
Purpureo: solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palaestris:
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena:
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Nec non Threicius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum:
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum, Teucri pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Assaracusque, et Trojae Dardanus auctor.
Arma procul, currusque virum mirantur inanes:
Stant terrae defixae hastae, passimque soluti
Per campos pascuntur equi; quae gratia currum,
Armorumque fuit vivis, quae cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit ecce alios dextra laevaque per herbam
Vescentes, laetumque choro Paeana canentes,
Inter odoratum lauri nemus; unde superne
Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.

638. *Locos laetos, etc.*) *Elysium.* Locus erat piis apud inferos destinatus, deliciis omnibus affluens. *Vireta.*) Loca sunt herbarum arborumque viriditate amoena.

641. *Purpureo, solemque, etc.*) *Lumine purpureo*, pulchro. *Solem* in Elysio alium statuit etiam Plato in Phaedone.

642. *Gramineis palaestris.*) *Palaestra*, tam pro *ludo* sumitur quam pro *loco* ludis addicto.

645. *Threicius sacerdos.*) *Orpheus.*

646. *Numeris septem, etc.*) Numerosis sonis pulsat citharam: quae primo septem chordis instructa memoratur, dinde novem, in honorem Musarum. Haec autem pulsabatur *digitis*, *pectine*, *plectro.*

657. *Paeana.*) *Paean*, hymnus fuit, isque duplex: alter in honorem Martis, qui solebat ante pugnam cani; alter in honorem Apollinis, qui post victoriam: inde laeti quilibet quorumcumque Deorum hymni *paeanes* etiam dicti.

659. *Plurimus Eridani, etc.*) Sensus est; *Unde magnus Eridanus fluit ad superiores terrae incolas. Unde* indicat hic Elysium,

Hic manus ob patriam pugnando vulnera passi:
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
Quique pii vates, et Phoebo digna locuti;
Inventas aut qui vitam excoluere per artes;
Quique sui memores alios fecere merendo.
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta,
Quos circumfusos sic est affata Sibylla:
Musaeum ante omnes: medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris extantem suspicit altis:
Dicite, felices animae, tuque optime vates,
Quae regio Anchisen, quis-habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus: lucis habitamus opacis,
Riparumque toros, et prata recentia rivis
Incolimus, sed vos (si fert ita corde voluntas)
Hoc superate jugum, et facili jam tramite sistam.
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentes
Desuper ostentant: dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes
Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit:
Effusaeque genis lacrymae, et vox excidit ore.
Venisti tandem, tuaque expectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri
Nate tua, et notas audire, et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,

nemus, ubi versatur Aeneas. Cum autem Eridanus agrum Mantuanum alluat, hunc habuit Virgilius honorem amni patrio; ut eum, non e communi fluviorum omnium receptaculo, sed ex Elysio ortum diceret. De *Eridano,* sive *Pado, il Pò,* Georg. 1. 482.

667. *Musaeum.*) Dicitur hic Orphei discipulus, carminum heroicorum scriptor.

687. *Expectata.*) Doctissimi legunt *spectata.* Nec male; id est, cognita, perspecta, *probata.*

Tempora dinumerans: nec me mea cura fefellit:
Quas ego te terras, et quanta per aequora vectum
Accipio, quantis jactatum nate periclis!
Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent?
Ille autem: tua me, genitor, tua tristis imago,
Saepius occurrens haec limina tendere adegit.
Stant sale Thyrreno classes, da jungere dextram,
Da genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Aeneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis,
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
Hunc circum innumerae gentes populique volabant.
Ac veluti in pratis, ubi apes aestate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Aeneas: quae sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: animae, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum;
Quo magis Italia tandem laetere reperta.
O pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandum est
Sublimes animas? iterumque ad tarda reverti
Corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo.
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.

694. *Ne quid Libyae, etc.*) Cum Didonis amore te implicuisti.

713. *Quibus altera fato corpora debentur.*) Non enim omnes animae alia in corpora redibant, ex opinione Pythagorae.

Principio caelum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
Igneus est ollis vigor, et caelestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque: neque auras
Respiciunt, clausae tenebris et carcere caeco,
Quin et supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliae panduntur inanes
Suspensae ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni:
Quisque suos patimur manes. Exiude per amplum
Mittimur Elysium, et pauci laeta arva tenemus;

724. *Principio caelum, etc.*) Accipite hic ab Ethnico homine admirabilem mundi creationem, alteriusque vitae existentiam.

727. *Mens agitat.*) Divina scilicet.

731. *Seminibus.*) Animis, qui sunt semina vitae.

731. *Tardant.*) I. e. deprimunt et obfuscant virtutem caelestem.

733. *Hinc metuunt, etc.*) Ex illo cum corpore nexu oriuntur perturbationes omnes animorum. Prout quippe, aut sanguis, aut pituita, aut flava, atrave bilis in corporibus praevalet: ita moribus aliis, aliisve, facilius animi agitantur. His autem quatuor motibus ceteros omnes Poeta complectitur.

738. *Inolescere.*) Est *simul crescere.* Vel ab *alo*, quod simul alitur. Vel a *soleo*, quod simul esse solet.

739. *Ergo exercentur.*) Quia purgatos esse oportet.

743. *Quisque suos, etc.*) Quisque pro suo merito patitur supplicia, ac tormenta.

Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aethereum sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethaeum ad fluvium Deus evocat agmine magno:
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises: natumque unaque Sibyllam,
Conventus trahit in medios turbamque sonantem:
Et tumulum capit, unde omnes longo ordine possit
Adversos legere, et venientum discere vultus.
Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides? pura juvenis qui nititur hasta,
Proxima forte tenet lucis loca, primus ad auras
Aethereas Italo commixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles

745. *Donec longa dies, etc.*) In hoc Elysio fruebantur animae quiete perfectissima: vocat enim Vrigilius v. 669. *felices animas*, et v. 638. *locos, laetos, et amoena vireta, sedesque beatas.* Ergo hinc procul aberant purgationis tormanta. Quando igitur ait Anchises: *Pauci laeta arva tenemus: donec longa dies concretam exemit labem.* Illud *donec* interpretamur *quando*, ut praeteritam seclusis in locis purgationem indicet.

784. *Has omnes, ubi, etc.*) Hoc est: Postquam animae hac sue beatitate per annos mille in Elysio positae sunt, evocantur ad generationem aliam, aliamque cum novo corpore unionem. At prius Lehtaeasc aquas jubentur ebibere. ut praeteritorum omnium, tam laborum a quam voluptatum obliti, nec teneantur Elysiidesiderio, nec superioris vitae asperitate deterreantur.

756. *Nunc age, etc.*) Ostendit Anchises Aeneae posterorum suorum clarissimos.

763. *Silvius, Albanum nomen, etc.*) Livius hunc Silvium Ascanii filium facit: Dionysius Halicarnasseus, Aeneae. *Albanum nomen* dicitur Silvius: quia ex eo reges Albani communi nomine Silvii appellati sunt. *Postuma proles*, duplici sensu explicatur, vel quae post *humationem* patris oritur; tumque scribitur *posthuma*, non *postuma*: vel quae *postrema* oritur, etiam vivo patre; tumque deducitur a *post, posterior, postremus* et *postumus*. De *Lavinia*, Latini filia, Aen. 7. 52. De *Alba*, Aen 8. 42.

Quem tibi longaevo serum Lavinia coniux
Educet silvis regem, regumque parentem:
Unde genus longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Trojanae gloria gentis,
Et Capys, et Numitor: et qui te nomine reddet,
Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires?
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu,
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam:
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque.
Haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater

767. *Proximus ilis Procas, etc.*) Qui proximus tunc in Elysio apparebat; non qui proximus erat Silvio successurus; fuit enim *Procas* inter Albanos reges ordine decimus tertius, *Capys* septimus, *Numitor* decimus quartus, *Aeneas Silvius* tertius.

770. *Si umquam, etc.*) Aeneas Silvius fraude tutoris regno spoliatus, nonnisi anno aetatis secundo et quinquagesimo regnum adeptus, illud tamen annis uno et triginta tenuit.

772. *Civili ... quercu.*) Corona civilis, e quercu vel ilice, quae iis dabatur, qui in pugna civem servaverant, simulque occiderant hostem,

773. *Nomentum.*) Nunc *Mentana. Gabii*) Urbs inter Romam ac Praeneste media, nunc diruta, juxta diversorium publicum cui nomen *l' Osteria. Fidena* vel *Fidenae*, nunc *Castel Giubileo. Collatia*, non multo remotior, ne vestigiis quidem superstes. *Pometia Suessa*, cujus ager *Pometius*, *Pometinus*, et *Pomptinus* dictus est; vicinaeque paludes *Pomptinae*, nunc *l' Aufente palude*; urbs Volscorum, nunc deleta. *Castrum Inui*, oppidulum Rutulorum, nunc dirutum: ei dicatum Deo, qui Graecis Pan, Latinis Faunus, Fatuus, et *Inuus* dictus. *Bola* vel *Bolae*, oppidum Aequorum, circa Praeneste; quod jam Plinii tempore interierat. *Cora*, nunc castellum nomen antiquum retinens, urbs Volscorum, non longe a Pometia.

777. *Avo comitem etc.*) *Numitori*, Procae filio, per Amulium fratrem regnis pulso, addet se ultorem nepos Romulus, *Martis* filius, et *Iliae*, Numitoris filiae. De *Assaraco*, avo Anchisae, a quo per Albanos reges oriebatur Ilia, Aen. 1, 288.

Educet. Viden ut geminae stent vertice cristae:
Et pater ipse suo superum jam signet honore?
En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos aequabit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdabit arces.
Felix prole virum: qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Laeta Deum partu, centum complexa nepotes:
Omnes caelicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc, geminas huc flecte acies: hanc aspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Caesar, et omnis Iuli
Progenies, magnum caeli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, Divum genus: aurea condet
Saecula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam: super et Garamantas et Indos

779. *Geminae stent vertice cristae.) Cristae*, jubae sunt equinae hic plumae versicolores, galearum cono impositae, a gallorum cristis ita dictae. *Geminae*, ad majorem ornatum, non ut Remus Romulusque significentur.

780. *Pater ipse, etc.)* Jupiter *pater superorum*, qui eum *suo* honore insignit. Indicat Romuli mortem: qui, vel fulmine ictus, vel a suis discerptus, inter Deos postea relatus creditus est. De *Roma* ab eo condita, Aen. 1. 278. 280. De *septem Romae montibus*, Georg. 2. 535.

784. *Berecynthia mater.) Cybele*, mater Jovis, et complurium Deorum: quae pro terra sumitur, unde turritam gerit coronam. *Berecynthia* dicta est a Berecyntho castello Phrygiae, vel monte ejusdem Phrygiae ubi insigniter colebatur. De *ea ejusque cultu in Phrygia*, Aen. 3. 111.

789. *Caesar, et omnis Iuli etc.)* De Julio Caesare, quem hic indicat. Ecl. 5. De *Iulo*, gentis Juliae capite, Aen 1. 271.

792. *Augustus Caesar, etc.)* Octavianus, Julii sororis nepos; Augusti nomine donatus anno U. C. 727. *Divum genus* dicitur, quia Anchisa, Aenea, et per hos Dardano, et Jove genitus.

794. *Garamantas et Indos, Garamantae*, interioris Africae populi. *Indi* proprie sunt in Asia: at *Indorum* nomine Aethiopes intimae Africae populi potius intelligendi, qui a veteribus *Indi* etiam dicti sunt. Africam enim pene universam jam bello Augustus domuerat A. U. C. 725. Asiae vero populos ne lacessiverat quidem.

Proferet imperium: jacet extra sidera tellus,
Extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hujus in adventu jam nunc et Caspia regna
Responsis horrent Divum; et Maeotica tellus,
Et septem gemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit:
Fixerit aeripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemore, et Lernam tremefecerit arcu.
Nec qui pampineis victor juga flectit habenis
Liber, ageus celso Nysae de vertice tigres.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausouia prohibet eonsistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis olivae,
Sacra fereus? nosco crines incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriae, residesque movebit

795. *Jacet extra sidera tellus etc.*) Describit eamdem Africam: quae ita zonae torridae subjecta est, ut ultra tropicum Cancri ad septemtrionem, extra tropicum Capricorni ad meridiem excurrat.

796. *Caelifer Atlas*, *etc Atlas*, mons quidem est Africae septemtrionalis. Sed cum veteres interiorem ac meridionalem Africam parum cognoscerent: montes harum regionum omnes Atlantis propaginem putabant.

798. *Caspia regna.*) Asiam intelligit, ubi *Caspium* est mare nunc *mar Caspio.*

799. *Maeotica tellus.*) Septentrionales significat Europae populos, ubi *Maeotis palus*, nunc *Mar bianco.*

800. *Septem gemini turbant*, *etc.*) Id est, *turbantur. Nilus* Aegypti fluvius qui septem ostiis in mare fluit.

801. *Alcides tantum*, *etc.*) *Hercules*, cur *Alcides* dictus Aen. 5. 414. suis in varias orbis partes expeditionibus famosus. De *Herculis laboribus*. Aen 8. 288.

809. *Incanaque menta regis, etc.) Numae Pompilii*, secundi Romanorum regis, qui deficiente Romuli stipe, ascitus est e Curibus, urbe Sabinorum. Is legibus et religionum sanctitate feroces Romanos temperavit; Aegeriae Nymphae usus consilio, in pace perpetua urbem continuit, unde coronatur *oliva*: annos tres et quadraginta regnavit, vixit octoginta, quare hic describitur mento *incano*, id est, *valde cano.*

Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges; animamque superbam
Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?
Consulisimperium hic primus, saevasque secures
Accipiet: natosque pater, nova bella moventes,
Ad poenam pulchra pro libertate vocabit,
Infelix: utcumque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriae, laudumque immensa cupido.
Quin Decios, Drusosque procul, saevumque securi
Aspice Torquatum, et referentem signa Camillum:
Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animae nunc, et dum nocte premuntur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt?
Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monoeci

814. *Tullus, etc.)* *Tullus Hostilius*; rex Romanorum tertius neque e Romuli, neque e Numae genere, ictus fulmine periit

815. *Jactantior Ancus etc.)* *Ancus Martius*, rex quartus, Numae nepos ex filia. *Aura popularis*, est populi favor.

817. *Tarquinos.)* Corintho oriundos. Duo hujus nominis Romae regnaverunt, *Priscus* et *Superbus* Prisci nepos. Horum medius Servius Tullus omittitur a Virgilio propter obsouritatem stirpis *Priscus*, Anci filiorum opera occisus est: *Superbus*, ob arrogantiam suam, filiique sui Sexti perditos mores regno pulsus est: auctoribus conspirationis Bruto et Collatino.

820. *Natosque pater, etc.)* *Titus* et *Tiberius* Bruti filii, cum de revocandis in urbem Tarquiniis clam egissent; palam virgis caesi . ac deinde securi percussi sunt, patre jubente ac spectante.

824. *Decios, Drusosque, etc.)* Familias Romae nobiles commemorat. *Decios*, quorum tres pro republica vitam devovere variis temporibus. *Drusos*: cognomen fuit illatum in familiam *Liviam*, ob *Drusum*, Gallorum ducem, ab uno aliquoejus familiae trucidatum. *Torquatum.* T. Manlium intelligit, qui anno 393. ob detractum Gallorum duci a se occiso *torquem*, inde *Torquati.* cognomen in familiam intulit, *Camillum.* M. Furium Camillum, qui quinquies dictator fuit; quater triumphavit, de Vejentibus, de Volscis, de Gallis Roma liberata, iterum de Gallis octogenarius, anno U. C. 387.

830. *Aggeribus socer Alpinis, etc.)* Caesar, cujus filiam Juliam Pompejus in matrimonio habuerat. *Arx Monoeci*, *Monaco*, Prin-

Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne pueri, ne tanta animis assuescite bella;
Neu patriae validas in viscera vertite vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo
Projice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, caesis insignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achillei:
Ultus avos Trojae, templa et temerata Minervae.
Quis te, magne Cato, tacitum; aut te, Cosse, relinquat?

cipatus, arx et portus, (in ora maritima Liguriae, *Riviera di Genova*; dictus *Herculi Monoeci* portus, quod Hercules, pulsis hostibus, solus regnaverit.

832. *Animis assuescite bella*) Duplex commutatio. I. *Assuescite bella animis*: pro *assuescite animos bellis*. II. Neutram pro activa *assuescite*.

835. *Sanguis meus.*) Julius Caesar, qui ab Julo Ascanio et Venere ducebat originem.

836. *Capitolia ad alta Corintho, etc.*) *Corinthus* urbs Graeciae nobilis, in Isthmo, inde Corinthiaco, quo Peloponnesus a reliqua Graecia dividitur: inter Aegaeum ab oriente, et Jonium ab occidente. *Achivi*, populi sunt septentrionales Peloponnesi, ad occidentem Corinthi: *Capitolium*, templum Jovis fuit Romae, sithttp coeptum a Tarquinio Prisco in colle, qui prius Tarpejus dictus, deinde Capitolinus: nomen inditum ab invento ibidem humano capite, dum fundamenta ponerentur.

838. *Eruet ille Argos etc.*) *Eruet*, hic non significat *evertet*, sed simpliciter *vincet*. Tum *Argos* et *Mycenae* pro regno ipso Argolico totaque illa regione usurpatur, ut saepe fit a Virgilio.

840. *Ultus avos Trojae, etc.*) Quae a Graecis, Achaeis praesertim et Peloponnesiis, excisa fuerat. *Templa temerata Minervae* fuerant a Diomede et Ulysse, cum e Trojano ejus templo Palladium subripuerint.

841 *Magne Cato.*) Duo praecipui fuerunt hujus nominis: *major* alter, et *censorius*: *minor* alter, et *praetorius*; e majoris posteris; qui bello Caesariano sibi mortem Uticae conscivit. *Major*, de quo hic agitur, Tusculo oriundus, e Portia gente obscura, ob prudentiam dictus est *Cato*; Latinis enim *catus* est prudens. *Cosse*) *A. Cornelius Cossus*, occiso Larte Volumnio Vejentium rege, opima ejus spolia Jovi Feretrio secunda consecravit, cum Romulus prima dedicasset.

Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? Tu maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius aera,
Credo equidem; vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius, caelique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento:
Hae tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, et debellare superbos.
Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:

842. *Gracchi genus.*) Hujus familiae clarissimus fuit *Tiberius Sempronius Gracchus*, qui graves gessit cum Scipione Africano majore inimicitias: quibus depositis, filiam ejus Corneliam accepit conjugem. Ex duodecim susceptis liberis duo superstites, Tiberius, et Cajus Gracchus, ambo Tribuni plebis diversis temporibus facti, cum per leges agrarias affectare regnum viderentur, concitato optimatum tumultu, similiter perierunt. *Duo fulmina belli Scipiadas, etc.*) *P. Cornelius Scipio Africanus Major*, et *P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor*, majoris nepos, ex familia Pauli Aemilii Macedonici per adoptionem assumptus. *Libyae*, Africae.

844. *Fabricium.*) *C. Fabricius* bis Consul fuit, bis triumphavit: de Etruscis anno 472., de Samnitibus et Lucanis anno 476. *Parvo potens*, quia paupertatis studio nobilis, auro neque a Samnitibus neque a Pyrrho rege corrumpi potuit: responditque, *Romam aurum non habere, sed habentibus aurum imperare*. *Serrane, etc*) *L. Quintius Cincinnatus* bis Dictator, bis triumphavit. Anno 315. octogenarius ex agro quatuor jugerum, quem arabat ipse et serebat, ad magistratum eductus, unde *Serrani* cognomen habuit a *serendo*.

845. *Fabii? tu maximus, etc.*) *Fabiorum* nobilissima gens, et patritia, una bellum adversus Vejentes suscepit; quo sex et trecenti a Vejentibus ad Cremeram per insidias oppressi; uno superstite, qui propter teneriorem aetatem domi relictus fuerat: per hunc propagatum est genus; et ex ejus posteris fuit *Q. Fabius Maximus*, qui Hannibalis ferociam et fortunam constantia sua contudit; remque Romanam cunctando restituit: unde *cunctator* est appellatus. Hunc versum Virgilius ex Ennio totum transtulit: *Unus qui nobis. etc.*

847. *Excudent alii, etc.*) Artem regnandi propriam Romanorum comparat cum gentium aliarum artibus: cum statuaria Corinthiorum, oratoria Atheniensium, astrologia Chaldaeorum et Aegyptiorum. De *radio* seu virga mathematica, Ecl. 3. 41.

Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes.
Hic rem Romanam magno turbante tumultu
Sistet eques: sternet Poenos, Gallumque rebellem:
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Aeneas (una namque ire videbat
Egregium forma juvenem et fulgentibus armis;
Sed frons laeta parum, et dejecto lumina vultu)
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius? anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Quis strepitus circa comitum? quantum instar in ipso est!
Sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Tum pater Anchises lacrymis ingressus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quaere tuorum
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria haec si dona fuissent,
Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem

853. *Spoliis Marcellus opimis)* *M. Claudius Marcellus*, plebejae. sed insignis familiae, quinquies Consul, semel triumphavit: primus Annibalem in fugam vertit. *Opima spolia* dicebantur, quae dux duci a se in pugna occiso detraxerat: qualia Marcellus Virdumaro

857. *Tumultu.*) Proprie bellum Gallicum ita nuncupat: proprie etiam *sistet eques*, quia Marcellus peditatu relicto, equitatu ad majorem celeritatem oppressit Gallos et Virdumarum.

859 *Tertiaque arma, etc. Primu*) enim opima spolia retulit Jovi Feretrio Romulus, de Acrone Ceninensium rege. *Secunda* Cossus, de Larte Volumnio Vejentium rege. *Tertia* Marcellus de Virdumaro: post quem nemo alius. *Patri suspendet capta Quirino*, hoc est *Suspendet Jovi Quirino*, id est *Jovis Feretrio*.

865. *Quantum instar in ipso est!*) Quae similitudo! quae equiparatio virtutis ejus cum prisci illius Marcelli virtute! *Instar*, nomen est, ut ajunt indeclinabile.

867 *Ingressus.*) Incoepit loqui.

869 *Ostendent terris hunc etc* Indicat M. Marcellum Octaviae sororis Augusti filium ex C. Marcello: quem Augustus etiam puerum destinaverat maritum Juliae filiae suae, sibique filium et imperii successorem adoptaverat. Obiit apud Bajas viginti circiter annos natus.

871 *Propria dona.*) *Perpetua.*

Campus aget gemitus! vel quae, Tyberine, videbis
Funera, cum tumulum praeterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos: nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas! heu prisca fides, invictaque bello
Dextera! non illi quisquam se impune tulisset
Obvius armato, seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aeris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quae postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famae venientis amore:
Exin bella viro memorat quae deinde gerenda,
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem
Sunt geminae Somni portae: quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus umbris
Altera, candenti perfecta nitens elephanto:

874. *Funera.*) Interpretare: lectos illos sexcentos qui funus Marcelli comitati sunt, ceteraque funeris ornamenta.

878. *Heu pietas heu etc.*) Deplorat spem tot insignium virtutum cum eo juvene sepultam.

88. *Armos.*) Proprie *humeri* sunt: hic *armos* pro equo generalim sume.

883. *Tu Marcellus, etc.*) Hic ille versus est, quem audiens Octavia, cum librum hunc sextum Virgilius Augusto recitaret, animo defecta est: jussitque pro singulis hujus argumenti versibus auctori dena sestertia numerari.

887. *Aeris in campis, etc.*) In Elysio, quod *aereum* dicitur.

893 *Sunt geminae, etc.*) Virgilius jam antea sedem assignavit somniis ulmum ingentem in vestibulo inferorum, v. 283. Sed illic aliqua tantum haerere somniorum examina arbitor; hic vero propriam esse domum, cui portas geminas attribuit, *eburneam* alteram, qua falsa; *corneam,* qua vera Somnia emittuntur. Cum igitur Virgilius Aeneam eburnea porta emittat, indicat profecto, quidquid a se de illo inferorum aditu dictum est, in fabulis esse numerandum.

Sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna.
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit.
Tum se ad Cajetae recto fert litore portum.
Anchora de prora jacitur, stant litore puppes.

LIBER VII.

ARGUMENTUM. *Cajetam nutricem suam Aeneas sepelit, locumque ipsum ab ejus nomine Cajetam appellat. Inde Circes sedem praetervehitur, secundoque ventu ad Tiberis ostia defertur : adversoque flumine subvectus in Laurentem agrum egreditur. Ibi cum ex Ascanii verbis cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam, ad Latinum regem, qui ejus tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendae locum peterent. Latinus, legatione benigne audita, praeter postulata, Laviniam suam, (quam Fauni patris sui oraculis, et Augurum responsis externo viro tradere jubebatur) ultro Aeneae conjugem offert. Interim Juno prosperis Trojanorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat: quae primum Amatam Latini uxorem, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet: atque inde ad Trojanorum juventutem conversa, quae tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum objicit, Tyrrhei armentarii regii liberis in primis charum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici arreptis armis in Trojanas impetum faciunt. Alecto e superiore loco classicum canit: cadunt in eo tumultu Almon Tyrrhei filius natu maximus, et Galesus agricola regionis totius locupletissimus: qui cum in urbem mortui essent relati, Turnus, et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum, injuriamque manu vindicandam extimulant. Verum cum ille et fatorum, et foederis nuper cum Trojanis initi memor adduci non posset, ut illis bellum indiceret; Juno ipsa belli portas aperuit. Turni auspicia ad bellum sequitur Mezentius, una cum Lauso filio; item Aventinus Herculis ex Rhea filius, Catillus et Coras Tiburtini fratres, Camilla, ex Volscorum gente mulier fortissima, aliique complures, quorum catalogus ad finem libri recensetur.*

TU quoque litoribus nostris Aeneia nutrix
Aeternam moriens famam Cajeta dedisti:
Et nunc servat honos sedem tuus; ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est gloria, signat.
At pius exequiis Aeneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt

1. *Tu quoque etc.*) In ea parte regni Neapolitani, quae dicitur *Terra di lavoro*, est hodieque *Cajeta*, *Gaeta*, urbs cum sinu et promontorio cognomine.

3. *Servat honos sedem tuus.*) I. e. nunc memoria tua custodit locum. *Hesperia magna.*) Italia.

Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Aspirant aurae in noctem: nec candida cursum
Luna negat; splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circaeae raduntur litora terrae;
Dives inaccessos ubi solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iraeque leonum
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum;
Setigerique sues, atque in praesepibus ursi
Saevire, ac formae magnorum ululare luporum.
Quos hominum ex facie Dea saeva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus, ac terga ferarum.
Quae ne monstra pii paterentur talia Troes
Delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis implevit vela secundis;
Atque fugam dedit, et praeter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis;
Cum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsae.
Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
Prospicit, hunc inter fluvio Tiberinus amoeno
Vorticibus rapidis, et multa flavus arena
In mare prorumpit; variae circumque supraque

10. *Proxima Circaeae, etc.*) Solvit sub noctem Cajetae, et ad occidentem navigat; Circaeumque montem, *Circello*, in eodem litore praetergressus, ad ostia Tiberis prima luce pervenit. De *Circaeo* monte et *Circe* venefica, Solis filia, Aen. 3. 368.

11. *Inaccessos lucos,)* Accessit eo tamen Ulysses cum sociis. Igitur *inaccessos* dicit, quorum difficilis accessus.

12. *Resonat cantu.)* Sonat continuo cantu per silvas.

16. *Rudentum.)* Proprium est asinorum *rudere*. Leo dicitur *rugire*.

19. *Quos hominum ex facie, etc.)* Dicitur Circe potu medicati liquoris et virgae tactu mutasse homines in feras.

28. *Tonsae.*) Remi: sic dicti, quia fiunt e ligno *attonso* et dolato, vel quia aquas *tondent* vel *tundunt* et verberant.

30. *Tiberinus.*) Fluvius, vel potius fluvii Deus.

Assuetae ripis volucres, et fluminis alveo
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terraeque advertere proras
Imperat, et laetus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Qui Latio antiquo fuerit status: advena classem
Cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam, et primae revocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu diva mone: dicam horrida bella:
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam; major rerum mihi nascitur ordo:
Majus opus moveo. Rex arva Latinus, et urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno, et Nympha genitum Laurente Marica
Accipimus: Fauno Picus pater: isque parentem,
Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor:
Filius huic fato divum, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta juventa est.
Sola domum, et tantas servabat filia sedes,
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio, totaque petebant
Ausonia, petit ante alios pulcherrimus omnes.
Turnus avis atavisque potens: quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore:
Sed variis portenta deum terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:

36. *Fluvio succedit opaco*) *Umbroso*, propter arbores ripam inumbrantes.

37. *Erato.*) Musa, quae versibus praeest amatoriis. Hanc invocat, quia bellorum sequentium origo ex amore Turni, et Aeneae in Laviniam

43. *Tyrrhenam.*) Tuscam; Etruscam. *Hesperia*, Italia.

47. *Hunc Fauno, etc.*) Sensus est: audimus hunc natum Fauno et Marica Nympha Laurente. Est admodum hujus familiae series fabulis confusa

52. *Filia.*) Lavinia, quae demum Aeneae nupsit, occiso Turno Aen. 12.

56. *Turnus avis, etc.*) Rutulorum rex *Regia conjux.*) *Amata*, Latini regis uxor.

Quam pater inventam, prima cum conderet arces,
Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Hujus apes summum densae (mirabile dictu)
Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae
Obsedere apicem; et pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates: externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partes petere agmen easdem
Partibus ex iisdem, et summa dominarier arce.
Praeterea castis adolet dum altaria taedis,
Et juxta genitorem astat Lavinia virgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari.
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis, tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum, ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem fama, fatisque, canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris oracula Fauni
Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
Fonte sonat, saevamque exhalat opaca Mephitim
Hinc Italae gentes, omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt, huc dona sacerdos
Cum tulit, et caesarum ovium sub nocte silenti

62. *Phoebo sacrasse.*) Quia laurus Phoebo dilecta.

63. *Laurentis colonis.*) *Laurens*, nomen constat fuisse primo inditum silvae laureae, quae circa litus Tyrrheni maris fuit, a Tiberi orientem versus porrecta. Inde vicina regio *Laurens* etiam dicta est.

70. *Partibus ex iisdem.*) Apes e Tyrrheni maris partibus venerant Laurentum, insederantque lauri apicem; quo significabatur, externa Tyrrheno mari venturos, victores futuros, summum imperium adepturos. *Dominarier*, pro *dominari*.

71. *Adolet altaria taedis.*) Adolet tus ad altaria domesticorum Deorum.

77. *Vulcanum.*) Deum ignis, pro igne.

82. *Lucosque sub alta Albunea.*) *Albunea* fons est profundissimae altitudinis, unde erumpit fluvius *Albula*, nunc *la Solfatara*

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentes,
Atque harum effultus tergo, stratisque jacebat
Velleribus; subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi: qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant; quorumque a stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique, regique videbunt.
Haec responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus
Sed circum late volitans jam fama per urbes.
Ausonias tulerat; cum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religavit ab aggere classem.
Aeneas, primique duces, et pulcher Julus
Corpora sub ramis deponunt arboris altae,
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbas
Subjiciunt epulis: (sic Jupiter ipse monebat
Et cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,

91: *Acheronta affatur Avernis.*) Per *Acheronta*, fluvium infernum, umbras Deosque inferorum intellige. Per *Averna*, inferorum ostia, ipsos inferos.

96. *Latinis.*) E Latio, quod complectitur Aborigenes, Rutulos, Volscos, etc.

100. *Utrumque recurrens, etc.*) Magnitudinem notat futuri imperii Romani, vel ab oceano orientali ad occidentalem, qua Sol diurno motu recurrit, vel ab oceano spetentrionali ad meridionalem, qua Sol annuo motu discurrit.

105. *Laomedontia pubes.*) a Laomedonte Trojano rege.

109. *Adorea liba.*) placentas ex frumento purissimo.

111. *Cereale solum.*) Paniceas quadras seu adorea liba, quibus usi Troes epulis imponendis.

Et violare manu, malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus, etiam mensas consumimus, inquit Julus.
Prima tulit finem; primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuo: salve fatis mihi debita tellus,
Vosque, ait, o fidi Trojae salvete penates.
Hic domus, haec patria est; genitor mihi talia namque
(Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
Tum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas;
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu, molirique aggere tecta.
Haec erat illa fames, haec nos suprema manebant
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo laeti cum lumine solis,
Quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, et geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, nymphasque, et adhuc ignota precatur

114. *Orbem Fatalis crusti.)* Mox vocabit, *quadram*, tum *mensam*: et *placentas* intelligit, quae pro patinis tum fuerunt, et vero saepe esse solebant apud veteres.

119. *Stupefactus numine.)* Hoc est: Oraculi divina quadam solutione. *Pressit*, secum tacite expendit.

121. *Trojae Penates.)* Dii regionis illius patrii ac domestici: qui cum Penatibus conjuncti, quos Troja advehimus, jam communi nomine Penates tutelaresque Trojae, ac Trojanorum dicendi estis.

128. *Illa fames.)* Praedicta, non tantum ab Harpyia Celaeno; Aen. 3. 257. sed etiam ab Anchisa: forte Aen. 6. 890.

130. *Primo cum lumine Solis.)* Posterae lucis initio.

136. *Primamque Deorum Tellurem, etc.)* Aeneas primam Deorum ponit, *Terram*, quae primo genuit caelum; deinde *Nymphas* precatur, et *Flumina*, quae suos quosque Deos habere putabantur. Et hos adjungit *Telluri*, quia eam ornant atque incolunt.

Flumina: tum noctem, noctisque orientia signa,
Idaeumque Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem
Invocat, et duplices caeloque, Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis, et auro,
Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita moenia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti statuunt, et vina coronant.
Postera cum prima lustrabat lampade terras
Orta dies; urbem, et fines, et litora gentis
Diversi explorant: haec fontis stagna Numici,
Hunc Tibrim fluvium: hic fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni,
Centum oratores augusta ad moenia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes;
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora, festinant jussi, rapidisque feruntur

138. *Noctem, etc.*) Deam item prognatam e Chao, et parentem Diei atque Aetheris: unde cum ea conjungit *signa* sive *astra*, quae noctu oriuntur.

139. *Idaeumque Jovem, etc.*) Natum in Ida Cretae monte. Mater *Phrygia*, Cybeles, in Phrygia praecipue culta.

140. *Duplices Caeloque Ereboque parentes.*) Venerem matrem; quae in caelo, et Anchisen patrem, cujus idolum quidem apud inferos erat, anima tamen in caelo apud superos.

141. *Clarus ab alto intonuit.*) Fulmen sereno caelo cadens, modo fausti, modo infausti ominis erat.

142. *Radiis lucis et auro.*) Lucis aureae.

144. *Diditur.*) A *dido, distribuo. Coronare vina* duo significat, vel implere vino pocula, vel reipsa ea cingere floribus.

148. *Lampade.*) I. e. Sole.

150. *Stagna Numici.*) Fontem Numici fluvii, cujus brevissimus cursus est prope Lavinium, inter Laurentum et Ardeam, nunc *rivo di Nemi.*

154. *Ramis Palladis.*) Olivae, Palladi sacrae.

Passibus: ipse humili designat moenia fossa,
Moliturque locum, primasque in litore sedes
Castrorum in morem pinnis, atque aggere cingit.
Jamque iter emensi turres, ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri, et primaevo flore juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque, ictuque lacessunt:
Cum provectus equo longaevi regis ad aures
Nuntius, ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros, ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis, et religione parentum.
Hinc sceptra accipere, et primos attollere fasces
Regibus omen erat: hoc illis curia templum,
Hae sacris sedes epulis, hic ariete caeso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua ex cedro, Italusque, paterque Sabinus,

157. *Designat moenia fossa.)* Locum ad orientem Tiberis ripam, paullo supra maris litus, cui nomen Trojae dedit, ubi deinde *Ostia* urbs ab Anco Marcio condita est.

160. *Tecta Latinorum.)* Redundat syllaba in versu, qui dicitur hypermeter.

173. *Attollere fasces.)* *Fasces* posuit pro quibuslibet imperii insignibus: nondum enim fascium usus erat. *Omen* posuit pro *initio* quia veteres, gravissimarum rerum initio, captare omina solebant.

174. *Curia templum,)* *Curia*, locus est ubi res publicae *curantur*: sive divinae, ut sacrificia; sive humanae, ut judicia, consilia.

175. *Ariete caeso Perpetuis, etc.)* *Arietis* sacrificium illis in partibus jam tum in usu erat. *Perpetuis mensis*: in longum porrectis; ubi continua serie sederent convivae.

178. *Italus.)* Hunc ajunt quidam fuisse Siculorum regem, potentem virum, Oenotrium genere; eumque propagato imperio, regionem *Oenotriam* ante dictam, nomine suo *Italiam* nuncupasse. *Sabinus.)* Is nomen dedit Sabinis. Filius fuit *Sanci*, hujus regionis genii, qui alio nomine *Deus Fidius*, item *Semo* dicebatur.

Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago
Vestibulo adstabant, aliique ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi:
Multaque praeterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvaeque secures,
Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Qurinali lituo, parvaque sedebat
Succinctus trabea, laevaque ancile gerebat
Picus equum domitor: quem capta cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas,
Tali intus templo divum, patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque haec ingressis placido prior edidit ore:
Dicite, Dardanidae, (neque enim nescimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis aequore cursum)
Quid petitis? quae causa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
Sive errore viae, seu tempestatibus acti,
Qualia multa mari nautae patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis:
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos

181. *Ab origine reges.*) Allusum ad populos Aborigenes, quibus tunc Latinus imperabat.

187. *Quirinali lituo, etc.*) *Lituus*, hic baculus est augurum, in summa parte incurvus, quo caeli regiones ad auguria distinguebant; *Quirinalis* dicitur: quia Romulus qui et Quirinus appellatus est, augurandi mire peritus fuit, ob eamque rem lituum solebat gestare.

188. *Parva succinctus trabea.*) *Trabea*, toga fuit albi coloris.

189. *Picus, equum domitor, etc.*) Picus mutatus in avem picum *picchio*, a Circe fuit, quod, ejus amorem sprevisset. *Aurea virga.*) *Aurea.* in sexto casu ut ad virgam referatur. Vocatur Circe *conjux*, id est, amatrix, quae conjugis loco optabat esse.

191. *Sparsitque coloribus alas:*) Purpureo et fulvo, quibus pici pennae distinctae sunt.

202. *Latinos Saturni gentem, etc.*) Indicat aetatem auream.

Saturni gentem, haud vinclo, nec legibus aequam;
Sponte sua, veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetravit ad urbes,
Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Coriti Tyrrhena ab sede profectum,
Aurea nunc solio stellantis regia caeli
Accipit, et numerum divorum altaribus auget.
Dixerat, et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viae, litusque fefellit.
Consilio hanc omnes, animisque volentibus urbem
Afferimur pulsi regnis, quae maxima quondam
Extremo veniens sol aspiciebat Olympo
Ab Jove principium generis: Jove dardana pubes
Gaudet avo, rex ipse Jovis de gente suprema
Troius Aeneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos: quibus actus uterque
Europae, atque Asiae fatis concurrerit orbis,
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
Diis sedem exiguam patriis, litusque rogamus

208. *Threiciamque Samum.*) *Samos* triplex. Maxima. in mari Ionio, nunc *Cefalonia.* Minor, in mari Icario, nunc adhuc *Santo.* Minima, ad meridiem Thraciae in mari Aegaeo, communius *Samothracia*, nunc *Samandrachi*, de qua hic sermo. De *Corito* oppido Tusciae, nunc *Cortona*, Aen. 3. 170.

217. *Regnis, quae maxima, etc.*) Priamus enim maximae parti minoris Asiae imperabat. De *ortu Dardani a Jove*, Aen. 367.

220. *Jovis de gente ... Aeneas.*) Et paterno genere, per Dardanum; et materno, per Venerem. *Idaei campi*, Trojani, ubi mons Ida. *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Agamemnonis regia. *Europae atque Asiae Orbis*: Graeci, qui ex Europa; Trojani, qui ex Asia. *Orbis* hic sumitur pro mundi parte.

225. *Audiit, et si quem, etc.*) Intelligit incolas, si qui sunt, zonae frigidae; et incolas zonae torridae.

Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores, nec vestra feretur
Fama levis, tantique abolescet gratia facti:
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Aeneae juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus, et armis:
Multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
Praeferimus manibus vittas, ac verba precantum)
Et petiere sibi, et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tibrim, et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi praeterea fortunae parva prioris
Munera, reliquias Troja ex ardente receptas,
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
More daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor, vestes.
Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis haeret,
Intentos volvens oculos: nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natae, thalamoque moratur,
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa a sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis: hinc progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.

237. *Praeferimus manibus vittas.*) Supplices et apud Latinos, et apud Graecos, solebant olivae ramum praeferre, revinctum laneis vittis.

247. *Sacerque tiaras.*) Pileus fuit omnium fere orientalium principum; oblongus, rotundus, in acumen desinens, pendulis ad aures vittis insignitus.

245. *Iliadumque labor, vestes.*) Vestes acu pictae, quod *Phrygum* inventum fuit: *Phrygiones* dicuntur ejusmodi artifices, *Iliades*, Trojanae mulieres.

255. *Sortem.*) Oraculum. *Paribus auspiciis*, pro pari potestate;

Tandem laetus ait. Dii nostra incepta secundent,
Auguriumque suum; dabitur, Trojane, quod optas;
Munera nec sperno: non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri, Troiaeve opulentia deerit.
Ipse modo Aeneas (nostri si tanta cupido est:
Si jungi hospitio properat, sociusve vocari)
Adveniat, vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostrae
Non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris;
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, hunc illum poscere fata,
Et reor, et, si quod veri mens augurat, opto.
Haec effatus equos numero pater eligit omni.
Stabant tercentum nitidi praesepibus altis:
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes, pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent:
Tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Aeneae currum, geminosque jugales
Semine ab aetherio, spirantes naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos Daedala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Aeneadae donis, dictisque Latini,
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.

262. *Uber agri.)* Substantive, pro *ubertate terrae*, Georg. 2.185.

266. *Tyranni.)* *Regis.* Sic graeci poetae Tragici bonum etiam principem appellant.

277. *Instratos ostro alipedes.)* *Alipedes*, equi veloces et quasi alatis pedibus. *Ostro*; purpura e sanguine ostrei expressa. *Pictis tapetis*, stragulis purpureis, acu pictis et variatis.

278. *Monilia.)* *Phaleras* quidam interpretantur. Et vero phalerae sunt pensilia ornamenta, ital. *Bardatura.*

282. *Patri quos Daedala Circe, etc.)* *Circe* dicitur *Daedala*, id est, ingeniosa: vel a Daedalo ingenioso artifice, vel potius a δαιδαλλω, *artificiosa facio.*

Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Saeva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat;
Et laetum Aeneam, classemque ex aethere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terrae,
Deseruisse rates; stetit acri fixa dolore.
Tum quassans caput haec effudit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigaeis occumbere campis
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam; at, credo, mea numina tandem
Fessa jacent, odiis aut exaturata quievi.
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, profugis toto me opponere ponto.
Absumptae in Teucros vires caelique, marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tibridis alveo,
Securi pelagi, atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithum valuit: concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae,
Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?
Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor ab Aenea: quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam est.

286. *Inachiis Argis,*) De *Argis*, urbe Peloponnesi, Junoni chara, Aen. 1. 19. 288. *Inachii* dicuntur, vel ab Inacho Argivorum rege; vel ab Inacho, fluvio, qui prope urbem fluit. *Pachyno*; promontorio Siciliae meridionalis, nunc *Capo Passaro.*

302, *Quid Syrtes, etc.*) In Libyco mari vadosi sinus.

304. *Mars perdere gentem Lapitum, etc.*) Pirithous Lapitharum rex, ad suas cum Hippodame nuptias cum Centauros Deosque omnes, uno excepto Marte, invitasset, Mars utramque gentem Lapithas et Centauros, clade utrimque maxima inter pocula perdidit.

306. *Calydona Dianae, etc.*) Oeneus Calydonis rex, cum Diis omnibus, excepta Diana, primitias frugum obtulisset; irata Dea aprum immisit, a quo vastatus est ager Calydonius, donec a Meleagro Oenei filio fera occideretur

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis;
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
Attrahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener, atque socer coeant mercede suorum.
Sanguine Trojano, et Rutulo dotabere virgo;
Et Bellona manet te pronuba, nec face tantum
Cisseis praegnans ignes enixa jugales:
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit,
Luctificam Alecto dirarum ab sede sororum,
Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iraeque, insidiaeque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,

312. *Acheronta.*) Numina inferorum; ubi *Acheron* fluvius.

315. *Attrahere, etc.*) Quomodo Dii fatis obstare possent, consule Ruaeum Aen. 1. 243.

317. *Mercede suorum.*) Damno populorum, quae *merces* ironice dicitur.

219. *Bellona ...pronuba.*) *Bellona*, Dea bellorum praeses, Martis soror. *Pronubae*, mulieres dicebantur, quae nuptias conciliabant.

320. *Cisseis praegnans ignes, etc.*) Hecuba Priami uxor, Cissei regis filia, antequam pareret Parin, visa est sibi facem utero gestare. *Ignes enixa jugales*, intellige Parin ipsum, vel incendium Trojae, quod illius partus et conjugii fructus fuit.

321. *Idem Veneri partus, etc.*) Aeneas, Veneris filius, erit alter Paris, altera ruina Trojae, quam a se excitatam in Italia iterum perdet.

322. *Recidiva Pergama.*) Explicant plerique *reparata*; potius iterum *cadentia*, quod suadet etiam secunda syllaba brevis in *recidiva*. *Pergama*, arces Trojanae urbis, Aen. 1. 470.

331. *Virgo sata Nocte.*) *Virginem* vocat Furiam. Vel simpliciter, pro puella, vel peculiari Furiarum nomine, quae sic dictae quia severae et in puniendo incorruptae. Noctis et Acherontis erant filiae.

Hanc operam, ne noster honos, infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Aeneadae possint, Italosve obsidere fines.
Tu potes unanimes armare in praelia fratres;
Atque odiis versare domos: tu verbera tectis,
Funereasque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. foecundum concute pectus:
Disjice compositam pacem, sere crimina belli:
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis
Principio Latium, et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae,
Quam super adventu Teucrum, Turnique hymenaeis
Femineae ardentem curaeque, iraeque coquebant
Huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
Conjicit; inque sinum praecordia ad intima subdit,
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem,
Ille inter vestes, et levia pectora lapsus
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues, udo sublapsa veneno
Pertentat sensus atque ossibus implicat ignem
Necdum animus toto percepit corpore flammam:
Mollius, et solito matrum de more locuta est,
Multa super nata lacrimans, Phrygiisque hymenaeis:
Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret nataeque, tuique;

357. *Tibi nomina mille.*) Intellige mille pestes, Furiarum famulas, ut sunt Luctus, Pavor, Fames, Discordia, etc. Vel intellige *causas nocendi.*

341. *Gorgoneis venenis.*) Quia Medusa una e Gorgonibus, Aen. 2. 616. caput habuit serpentibus horridum.

250. *Attactu nullo.*) Sensibili, quem Amata perciperet.

352. *Taenia vittae.*) *Taenia*: extrema pars *vittae*: promiscuo vulgo sumuntur. De sacro *vittarum* usu Aen. 2. 133.

Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
Perfidus alta petens, abducta virgine, praedo?
An non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor,
Ledaeamque Helenam Trojanas vexit ad arces?
Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et consangnineo toties data dextera Turno?
Si gener extrema petitur de gente Latinis;
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis,
Omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus, Acrisiusque patres, mediaeque Mycenae.
His ubi nequidquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt; penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix ingentibus excita monstris.
Immensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent: ille actus habena
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba,
Impubesque manus mirata volubile buxum:
Dant animos plagae; non cursu segnior illo

361. *Aquilone.*) Vento septentrionali. Hic pro quolibet vento.

363. *An non sic Phrygius, etc.*) Legitur *An non?* per simplicem interrogationem; et *at non?* per interrogationem ironiae conjunctam. *Pastor*, Paris qui primo pastor fuit, Aen. 1. 31. *Phrygius*, Trojanus e Phrygia. *Lacedaemona*, Spartam in Peloponneso.

366. *Consanguineo Turno.*) Matrem habebat Veniliam sororem Amatae.

367. *Si gener, etc.*) Eludit oraculum Fauni, de quo supra v. 81. probatque illud in Turnum cadere: qui e Graecis Argivis ortus erat, Aeneas contra e Dardano Italo.

372. *Inachus, Acrisiusque, etc.*) *Inachus* Argivorum rex fuit. *Acrisius* ex ejus fuit posteris: pater *Danaes*, Persei avus. *Mediaeque Mycenae.*) Significant, *mediam Graeciam*, *medium Peloponnesum*, partem pro toto, locum certum pro incerto.

377. *Lymphata.*) Furiosa, quod qui in rabiem acti, *lympham*, id est, *aquam*, timeant.

382. *Buxum.*) *Buxus* arbor est: *buxum*, lignum arboris, *bosso*, ex quo fit *turbo*, lusorium instrumentum versatile, Ital. *paleo*.

Per medias urbes agitur, populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi.
Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem
Evolat, et natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, taedasque moretur;
Evoe Bacche fremens, solum te virgine dignum
Vociferans: etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem,
Fama volat, furiisque accensa pectore matres
Idem omnes simul ardor agit, nova quaerere tecta.
Deseruere domos, ventis dant colla, comasque
Ast aliae tremulis ululatibus aethera complent,
Pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas,
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natae, Turnique canit Hymenaeos,
Sanguineam torquens aciem: torvumque repente
Clamant: io matres audite ubi quaeque Latinae:
Si que piis animis manet infelicis Amatae
Gratia: si juris materni cura remordet:
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.
Talem inter silvas, inter deserta ferarum
Reginam Alecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque, omnemque domum vertisse Latini;
Protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundasse colonis,
Praecipiti delata noto: locus Ardua quondam
Dictus avis: et nunc magnum manet Ardea nomen.
Sed fortuna fuit: tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Alecto torvam faciem, et furialia membra

391. *Tibi pascere crinem.*) Mos apud Graecos, Romanos, Barbaros, capillos Diis sacrare.

397. *Pinum sustinet.*) Facem nuptialem, quae frequenter e pinu:

400. *Io.*) Vox est, omnes prope affectus exprimens, dolorem, gaudium, etc. De *orgiis*, Bacchi sacris, Aen. 4. 301.

403. *Solvite crinales vittas.*) Quae virginum et matronarum capillos coercebant. Eas resolvere, furoris, et inverecundiae nota fuit.

410. *Acrisioneis colonis, etc.*) Hoc est Colonis Argivis.

Exuit, in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscoenam rugis arat, induit albos
Cum vitta crines; tum ramum innectit olivae;
Fit Chalybe Junonis anus, templique sacerdos;
Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert.
Turne, tot incassum fusos patiere labores
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium, et quaesitas sanguine dotes,
Abnegat, externusque in regnum quaeritur haeres.
I nunc, ingratis offer te irrise periclis:
Tyrrhenas, i, sterne acies, tege pace Latinos
Haec adeo tibi me, placida cum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem, portisque moveri
Laetus in arma para: et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere duces, pictasque exure carinas.
Caelestum vis magna jubet, rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium, et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert: classes invectas Tibridis alveo,
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures:
Ne tantos mihi finge metus; nec regia Juno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ, verique effoeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divum effigies, et templa tueri:
Bella viri, pacemque gerant, queis bella gerenda.

418. *Cum vitta crines, etc.) Chalyben*, Poeta sacerdotem fingit templi Junonis, quod Ardeae fuisse indicat: unde favor Junonis in Turnum *Villas* illa sive *infulam* sacerdotalem gerebat. *Innectit ramum olivae*, in coronam infulae superpositam.

426. *Tyrrhenas, i, sterne acies.)* Adversus quos Latinis bellum gerentibus opem Turnus saepe tulerat. *Phrygios*, Trojanos.

440. *Victa situ verique effoeta.)Situs*, squalor est ex vetustate contractus; Aen. 6. 462. *Veri effoeta* est, quae cessavit vera dicere et cognoscere.

Talibus Alecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus :
Diriguere oculi : tot Erynnis sibilat hydris ;
Tantaque se facies aperit, tum flammea torquens
Lumina cunctantem, et quaerentem dicere plura
Reppulit et geminos erexit crinibus angues:
Verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore
En ego victa situ, quam veri effoeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit.
Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum :
Bella manu, lethumque gero.
Sic effata facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore taedas.
Olli somnum ingens rupit pavor, ossaque, et artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor:
Arma amens fremit, arma toro, tectisque requirit:
Saevit amor ferri, et scelerata insania belli,
Ira super: magno veluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exultantque aestu latices ; furit intus aquae vis,
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis:
Nec jam se capit unda ; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem :
Se satis ambobus Teucrisque venire, Latinisque
Haec ubi dicta dedit, divosque vota vocavit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae movet, atque juventa et
Hunc atavi reges, hunc claris, dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygiis se concitat alis,
Arte nova speculata locum, quo litore pulcher
Insidiis, cursuque feras agitabat Julus,

447. *Erynnis sibilat hydris.) Erynnis*, commune Furiarum nomen. *Hydrus*, vel *hydra*, proprie serpentis genus in aquis degens.
470. *Venire.)* Esse.

Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quae prima malorum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat forma praestanti, et cornibus ingens,
Tyrreidae pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille manum patiens, mensaeque assuetus herili
Errabat silvis, rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae venantis Juli
Commovere canes, fluvio cum fonte secundo
Deflueret, ripaque aestus viridante levaret.
Ipse etiam eximiae laudis succensus amore
Ascanius, curvo direxit spicula cornu.
Nec dextrae erranti deus abfuit: actaque multo
Perque uterum sonitu, perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota inter tecta refugit;
Successitque gemens stabulis; questuque cruentus,
Atque imploranti similis tectum omne replevit.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.
Olli (pestis enim tacitis latet aspera silvis)
Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit: vocat agmina Tyrrheus;
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans immane securi.

485. *Tyrrheusque pater.*) Hic fuit Latino pecoris custos, et ad eum deinde, mortuo Aenea, fugit Lavinia.

489. *Ferum.*) Natura ferum animal, cultu mansuetum.

498. *Deus.*) *Alecto*: nam *Deus* etiam genere communi de femina dicitur.

499. *Ilia,*) Partes imi ventris, summas coxas.

509. *Quadrifidam quercum.*) Fissilem in quatuor partes, id est, in multas partes; numerus certus pro incerto.

At saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit, stabuli et de culmine summo
Pastorale canit signnm, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem; qua protinus omne
Contremuit nemus, et silvae intonuere profundae.
Audiit et Triviae longe lacus, audiit amnis
Sulphurea Nar albus aqua, fontesque Velini;
Et trepidae matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolae, necnon et Troia pubes
Ascanio auxilium castris effudit apertis.
Direxere acies, non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur, sudibusve praeustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, aeraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant.
Fluctus uti primo coepit cum albescere vento,
Paulatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almon
Sternitur, haesit enim sub gutture vulnus, et udae
Vocis iter, tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa; seniorque Galesus
Dum paci medium se offert, justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis.
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.

514. *Tartaream vocem.) Tartarus*, profundus inferorum locus.
516. *Triviae lacus, etc.*) Lacus Dianae Aricinae juxta Ariciam urbem, nunc *Lago di Nemi. Trivia*, Dianae nomen a triviis, ubi colebatur.
517. *Sulfurea Nar albus aqua.*) *Nar*, nunc *Nera*, fluvius Umbriam Sabinumque agrum disterminans, et influens in Tibrim. Numen a Sabina voce *Nar*, quae sulfur significat, ob vim odoremque aquarum. *Fontesque Velini.)* Lacus *Velinus*, hodie *lago di Piediluco*, ab oppido vicino, exonerans se in Narem fluvium.
537. *Ausoniis arvis.*) Italicis, v. 54.
538. *Quina redibant.*) E pastu in stabula.

Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur;
Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, et primae commisit funera pugnae,
Deserit Hesperiam, et caeli convexa per auras
Junonem victrix affatur voce superba:
En perfecta tibi bello discordia tristi:
Dic, in amicitiam coeant, et foedera jungant:
Quando quidem Ausonio respersi sanguine Teucros:
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore:
Undique ut auxilio veniant, spargam arma per agros.
Tum contra Juno: terrorum, et fraudis abunde est.
Stant belli causae: pugnatur cominus armis.
Quae fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia, et tales celebrent hymenaeos
Egregium Veneris genus, et rex ipse Latinus.
Te super aetherias errare licentius auras
Haud pater ipse velit summi regnator Olympi.
Cede locis; ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces.
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiae in medio sub montibus altis,
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,

540. *Aequo Marte.*) Dum adhuc aequa utrimque esset fortuna praelii.

541. *Promissi Dea facta potens.*) Compos facta rei, quam Junoni effecturam se promiserat.

542. *Imbuit.*) *Tinxit, perfudit,* metaphorice *incepit, instituit*: Propria significatione, sensus erit: *Tinxit sanguine bellum.* id est, *bellica arma.* Mataphorice, sensus erit: *Incepit bellum sanguine.*

543. *Convexa per auras.*) Convecta, devecta.

546. *Dic in amicitiam, etc.*) Fac, si potes, ut in amicitiam redeant. Ironica Furiae jactatio, quasi dicat: eas ego turbas excitavi, quas nec tu ipsa Juno componere possis. *Ausonio sanguine*, v. 54.

547. *Quandoquidem, etc.*) Subsequentibus adjiciendum hoc sensu: quandoquidem tam feliciter Trojanos Rutulis commisi, permitte mihi, ut alias etiam gentes bello admisceam.

Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis, et torto vertice torrens.
Hic specus horrendum, et saevi spiracula Ditis
Monstrantur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces; queis condita Erinnys,
Invisum numen, terras, caelumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum, ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, caesosque reportant,
Almonem puerum, foedatique ora Galesi:
Implorantque deos, obtestanturque Latinum
Turnus adest, medioque in crimine caedis, et ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari,
Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
Tum, quorum attonitae Baccho nemora avia matres
Insultant thyasis, (neque enim leve nomen Amatae)
Undique collecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum, perverso numine poscunt.
Certatim regis circumstant tecta Latini:
Ille, velut pelagi rupes immota, resistit.
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quae sese, multis circumlatrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam, et spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
Consilium; et saevae nutu Junonis eunt res
Multa deos, aurasque pater testatus inanes;
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego, pendetis sanguine poenas,

565. *Amsancti valles, etc.*) In Hirpinis est vallis, in qua lacus *Amsanctus*, nunc *Mesiti*, aquis nigris, et odore teterrimis in medio lacus ad viri proceritatem ingenti fragore ebullientibus. Unum ex ostiis inferorum Itali credidere.

573. *Foedati.)* Vulnerati, caesi.

577. *Crimine.)* Caesis cadaveribus, quorum caedem Turnus crimini vertebat Trojanis.

O miseri; te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium, votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus,
Funere felici spolior: nec plura locutus
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.
Mons erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in praelia Martem;
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminae Belli portae, (sic nomine dicunt)
Religione sacrae, et saevi formidine Martis.
Centum aerei claudunt vectes, aeternaque ferri

598. *Nam mihi, etc.*) Nam mihi nihil timeo, cum sit in propinquo portus mortis: cujus non amittam quietem, sed tantum honores, et pompam funebrem; capta et vastata a Trojanis urbe mea.

601. *Hesperio in Latio, etc.*) *Hesperia*, Italia. De *Latio*, supra v. 44. De *Alba*, Ascanii regia urbe, Aen, 1. 275.

604. *Sive Getis, etc.*) Populis Daciae, Thracum vicinis: circa ostia Danubii.

605. *Hyrcanisve, Arabisve, etc.*) *Hyrcania*, olim Parthiae pars. *Arabia*, cujus populi *Arabes*, vel *Arabi*; ingens Asiae quasi peninsula, Syriae, Mesopotamiae, et Parthorum imperio contermina. *Tendere ad Indos, Auroramque, etc.*) Constat, Phraatem regem Parthorum, veritum ne bello ab Augusto peteretur, eidem in Syria versanti signa captivosque remisisse, quotquot Crassi Antoniique cladibus Parthi ceperant: idque accidisse circa aetatem anni 734. At cum haec propius accedant ad mortem Virgilii, quae anno 735. contigit, non dubito quin Virgilius, non quidem de hac ipsa signorum receptione, et itinere Augusti, sed de ejus apparatu explicandus sit: quae omnia contigere circa annum 732. Atque hinc Virgilius, qui haec Romae tum videbat, ad bellum tendere existimavit.

607. *Sunt geminae, etc.*) Virgilius utitur anticipatione. Templum enim Jani ad bellum aperiri, non nisi a Numa, secundo Romanorum rege, institutum est.

609. *Vectes.*) *Vectis*, instrumentum in modum trabis aut pali crassioris, quo vel januae adversus vim muniuntur, vel promoventur impelluntur que moles onerum, vel diruuntur muri: a *vehendo* dictum: idque ex aere, ferro, ligno.

Robora, nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
Ipse Quirinali trabea, cinctuque Gabino
Insignis reserat stridentia limina consul:
Ipse vocat pugnas: sequitur tum caetera pubes,
Aereaque assensu conspirant cornua rauco.
Hinc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Foeda ministeria, et caecis se condidit umbris.
Tum regina deum caelo delapsa morantes
Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante:
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt.
Pars leves clypeos, et spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote secures:
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnae, positis incudibus, urbes

610. *Custos limine Janus.*) Quis praeerat omnibus januis, quae ab ipso sic dictae sunt. Praeerat enim omnibus initiis domorum, quae *januae* sunt; anni, qui mensis *Januarius*, etc. Primus rex fuit et antiquissimus Italiae, qui Saturnum hospitio excepit. Hunc aliqui Noe, aliqui Japhet Noe filium putant *Bifrons* pingitur, vel quia cum Saturno regnum partitus est, quod ob summam prudentiam praeterita sciret, futura provideret.

612. *Quirinali trabea, cinctuque Gabino etc*) De *trabea*, quae *Quirinalis* ab inventore *Romulo* dicta est supra v. 188. *Cincius Gabinus* fuit cum togae lacinia, quae sinistro brachio vulgo imponebatur, inde, subducta, in tergum ita rejiciebatur, ut contracta retraheretur ad pectus, atque ita in nodum necteretur; qui nodus sive cinctus, togam contrahebat, brevioremque, et strictiorem reddebat. Nomen et originem derivat Servius a Gabiis, Latii urbe.

621. *Cardine verso, etc.*) De *cardine* portarum, Aen. 1. 452. De *postibus*, Aen. 2. 442. *Ausonia*, Italia.

627. *Arvina pingui, etc.*) Est sevum, sive pinguedo illa; quae inter carnem et cutem animalium est. *Cos*, feminini generis, lapis est quo cultri acuuntur.

Tela novant; Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigerae Antemnae.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates, alii thoracas ahenos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor: recoquunt patrios fornacibus enses.
Classica jamque sonant: it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit: ille frementes
Ad juga cogit equos, clypeumque, auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete:
Qui bello exciti reges, quae quemque secutae

630. *Atina, etc.*) Urbs Volscorum, in Apennini jugo adhuc nomen retinens. *Tibur*, nunc *Tivoli*, in septentrionali parte veteris Latii, prope cataractam Anienis fluvii e rupibus praecipitantis; *superbum* dicitur; ob superbiam, quia cum Romanis jam potentissimis ausi sunt bellum gerere, anno U. C. circiter 400.

631. *Ardea, etc.*) *Ardea*, Rutulorum caput; supra v. 410. *Crustumerium*, vel *Crustumeria*, in illo Sabinae regionis angulo, quem Anio in Tiberim procurrens efficit: nunc forte *Marcigliano vecchio*. *Antemnae*, vel *Antemna*, nunc dirutum oppidum, ad confluentem Anienis in Tiberim, in Latio: non in Sabinis: sic dictum, quod *ante omnes* positum.

632. *Umbonum crates*) Scutorum fulcra e salice, quae deinde corio vestiebant. *Umbo*, media pars est scuti eminentior.

637. *Classica, etc.*) *Tubae* sic dictae, quod iis multitudo *calaretur*, id est *vocaretur*, sive ad bellum, sive ad concionem: unde et *classes* dictae sunt, exercitus, et navales et terrestres: *Lituus*, paullum incurvus, figurae inter tubam et cornu mediae. *Tessera*.) Proprie figura est, sex constans aequis lateribus, omni ex parte quadrata: nomen a *τεσσαρα*, *quatuor*. Varios habuit usus in bello: alii significabat signum illud, quod ab imperatoribus ad tribunos, ab his ad centuriones, et per eos ad alios milites pertinebat: vel ut milites invicem se cognoscerent, vel ut iis imperatorum mandata innotescerent. Aliquando inscripta fuit, aliquando vocalis: ut frequenter sub Caesare *Venus genitrix*, sub Mario *Lar Deus*, sub Sylla *Apollo Delphicus*.

639. *Ad juga cogit equos*.) Tunc enim viri principes e curru pugnabant. De *lorica auro trilice*, Aen. 3. 467.

641. *Helicona, Deae, etc.*) *Deae*, Musae. *Helicon*, mons Boeotiae, Musis sacer, Parnasso vicinus.

Complerint campos acies, quibus, Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis;
Et meministis enim, divae et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor divum Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit excepto Laurentis corpore Turni;
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos
Mille viros, dignus patriis qui laetior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum,
Victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus, clypeoque insigne paternum,
Centum angues cinctamque gerit serpentibus hydram:
Collis aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit auras,
Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone extincto, Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.

652. *Agyllina nequicquam ex Urbe, etc.*) *Agylla*, urbs Etruriae, in confinio Latii, parum distans a litore, a Pelasgis condita et appellata; a Tyrrhenis capta, et *Caere* dicta: nunc *Cervetere*: regia Mezentii: unde expulsus cum reliquis fidelibus sibi subditis Turno se conjunxerat. *Nequicquam*; cum et Mezentius, et Lausus, et Turnus hoc bello morituri essent.

657. *Insigne paternum, centum angues, etc.*) Insigne ad memoria paternae victoriae compositum; scilicet, debellatae hydrae in angues innumeros pullulantis, Aen. 8. 300.

659. *Collis Aventini, etc.*) Unus e collibus, quibus insidet Roma, nunc *monte di S. Sabina.* Ambiguam relinquit Virgilius, an colli nomen ab illo Herculis filio, an illi potius a colle nomen fuerit. *Rhea Sacerdos.*) Rhea Silvia Romuli, et Remi mater. Aen. 1. 278.

662. *Geryone extincto, Tirynthius, etc.*) *Geryon, Geryonis*: vel *Geryonis*, *Geryonae*, vel *Geryoneus*, *Geryonei*: Rex fuit Hispaniae, qui tria dicitur habuisse corpora, quod tribus insulis Hispaniae adjacentibus imperaret, Balearicae majori, minori, et Ebusae. *Tirynthius* nomen Herculis: *Tiryns*, urbs fuit Argis vicina, ubi nutritus est Hercules.

663. *Tyrrheno in flumine, etc.*) *Tiberi*, qui Tyrrhenos seu Etruriam a Latio dividit. *Iberia*, nomen Hispaniae, ab Ibero fluvio qui nunc est *Ebro.*

Pila manu, saevosque gerunt in bella dolones,
Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello,
Ipse pedes tegmen torquens, immane leonis,
Terribili impexum seta, cum dentibus albis,
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt.
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem.
Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus,
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur;
Ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Omolen, Othrynque nivalem
Linquentes: cursu rapido dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis omnis quem credidit aetas
Caeculus: hunc legio late comitatur agrestis;

664, *Pila,.. dolones, etc.*) Milites Aventinae regionis armat Poeta. I. *Pilis*, hastilia, septem circiter pedes longa, quorum tertia pars in ferreum mucronem abibat. II. *Dolonibus*: contis ingentibus ligneis; quibus praefixum erat ferrum ita breve, ut vix appareret; ideo nomen habebat a *dolo*. III. *Verubus*, quae vocat *veru Sabellum* et *teretem mucronem*: quae in eo tantum a pilis diversa, quod ferrum tenuius haberent. Porro *veru Sabellum* et *teres mucro* res eadem per disjunctionem expressa.

665. *Sabello.*) Vel *Sabino*, vel *Samnitico*. Hoc enim nomen utrique genti commune fuisse compertum est.

669. *Herculeo amictu.*) Hercules enim indutus vulgo fuit pelle Nemeaei leonis, a se occisi.

672. *Argiva juventus.*) *Cora. Tiburs, Tiburtus*, vel *Tiburnus*; et *Catillus* (prima brevi apud Statium, longa apud Virgilium) seu *Catilus*, filii fuere Amphiarai Argivi; conditores Tiburis et aliarum in Italia urbium.

674. *Nubigenae ... Centauri.*) Superiore parte humana, inferiore equina: Ixione et nube geniti, Thessaliae populi.

675. *Omolen, Othrynque.*) Montes Thessaliae. De *virgultis*, Georg. 2. 21.

678. *Praenestinae, etc.*) *Praeneste*, antiqui Latii urbs ad orientem Romae; nunc *Palestrina*.

Quique altum Praeneste viri, quique arva Gabinae
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt, quos, dives Anagnia, pascis,
Quos, Amasene pater: non illis omnibus arma,
Nec clypei, currusve sonant, pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti: vestigia nuda sinistri
Instituere pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro,
Jampridem resides populos, desuetaque bello
Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies, aequosque Faliscos
Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.
Ibant aequati numero, regemque canebant.
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Cum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos, sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto

682. *Gabinae Junonis, etc.*) Enumerat populos sub Caeculi signis militantes.

686. *Glandes Liventis plumbi, etc.*) Armat poeta milites Caeculi: *Funda* et *glandibus plumbeis. Spiculis* duobus. *Galeris* e lupina pelle. *Perone*, hoc est, calceamento rustico e crudo corio, ad tutelam dextri pedis, cum sinister nudus esset.

691. *Messapus, etc.*) Hic e Graecia profectus in Italiam, occupavit extremam ejus peninsulam ad orientem, quae Messapia ab eo, deinde Calabria vocata est. Dicitur *Neptunia proles*, ob navigandi peritiam; *equum domitor*; quia equus Neptuno sacer est.

695. *Fescenninas acies, etc.*) Sub Messapo erant *Fescennia*; sive *Fescennium*, oppidum Etruriae. *Falisci*, quorum urbs *Falerii*, quae *Faliscum* aliquando appellatur. *Soracte*, mons in agro Falisco; nunc, *monte di S. Oreste*. Dixit *arces* pro *rupibus* illius montis. *Flavinia arva*: vel urbs, vel ager modo ignotus. *Ciminus*: mons et lacus cum *Ciminia* silva; mons modo nuncupatur *di Viterbo*; lacus qui dicitur *di Vico*. *Capena*, urbs cum luco et templo Feroniae, ad ripam Tiberis, inter agrum Faliscum et Vejentem; nunc *Canepina*.

Misceri putet, aeriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar;
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus, et gens
Per Latinum,postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferaeque Mutuscae:
Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricae horrentes rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque et flumen Himellae;
Qui Tiberim, Fabarimque bibunt; quos frigida misit
Nursia et Hortinae classes, populique Latini;

706. *Sabinorum, etc.) Sabini*: eam habuerunt Italiae partem, quae est inter fluvios Narem, Tiberim, Anienem, et montem Apenninum: nunc regio retinet fere nomen.

707. *Clausus.) Atta Clausus*, post exactos reges, cum tota familia et quinque millibus clientum et amicorum, e Sabinorum urbe Regillo Romam transmigravit, et Appius Claudius more romano dici voluit. In patriciorum numerum admissus. Hic Clausus, de quo Virgilius, e majoribus illius Claudii fuisse fingitur.

709. *In partem data Roma Sabinis.*) Bis id contigit. Primo post bellum pro raptis Sabinis Romanos inter ac Sabinos gestum. Secundo id contigit in Clauso, qui in Civitatem admissus est, et de hac secunda admissione Poeta explicandus.

710. *Amiterna cohors, etc.*) Loca enumerantur varia Sabinorum. *Amiternum*, urbs, nunc excisa, prope oppidulum *S. Vittorino. Prisci Quirites*, scilicet Curenses, ex urbe Curibus, nunc *Vescovio di Sabina. Eretum*, nunc *Monte Rotondo. Nomentum*, Eretum vicinum, nunc *la Mentana. Mutuscae*, aliter *Trebula*, nunc *monte Leone. Rosea rura Velini*, pars agri Reatini, sic appellata, a *rore*, qui fertilissimum tractum illum efficit, circa *Velinum* fluvium, nunc *Velino*, et *Velinum* lacum, nunc *lago di Piediluco. Tetrica*, et *Severus*, montes incerti situs. *Casperia*, nunc *Aspra. Foruli* vicus circa Amiternum excisus. *Himella* fluvius, prope Casperiam nascens, nunc *Aggia. Fabaris*, vel *Farfarus*, fluvius, nunc *Farfa. Nursia*, ultima Sabinarum urbium, inter Apennini pruinas, quare *frigida* appellatur, nunc *Norcia. Hortanum*, vel *Horta*, urbs apud confluentes Naris ac Tiberis, nunc *Orta. Classes*, exercitum terrestrem intellige. *Latini*, qui Sabinis contermini sunt ad meridiem. *Allia*, fluvius paullo infra Eretum, nunc *Rio del Mosso.*

Quosque secans infaustum interluit Allia nomen;
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Saevus ubi Orion hybernis conditur undis;
Vel cum sole novo densae torrentur aristae,
Aut Hermi campo, aut Lyciae flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus:
Hinc Agamemnonius Trojani nominis hostis,
Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos; vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
Aequora; quique Cales linquunt amnisque vadosi
Accola Vulturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus; teretes sunt aclides illis
Tela; sed haec lento mos est aptare flagello;
Laevas cetra tegit, falcati cominus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale; quem generasse Telon Sebethide nympha

719. *Saevus ubi, etc.) Orion*, astrum formidabile, non tantum ortu, sed etiam occasu hiberno. De *Orione*, Aen. 3: 517.

720. *Cum sole novo, etc.*) Per *Solem novum*, aestatem primam intelligit, qua maturescant aristae. *Hermus* Lydiae fluvius regionis feracissimae. *Lycia*, ferax item frumenti, meridionalis Asiae minoris regio.

723. *Agamemnonius, etc.*) *Agamemnonis*, comes qui in Italiam fugiens, regnum sibi constituit circa Campaniam, quae est ad orientem Latii.

726. *Massica, qui, etc.*) Campaniae gentes et loca praecipua. *Massicus mons*, nunc *Mondragone*. *Aurunci* supra: v. 54: *Sidicini*, ab oppido Sidicino dicta. *Cales* plurali numero, oppidum supra Massicum montem Campaniae, nunc *Calvi*, *Vulturnus*, etiamnum retinens nomen, fluvius Campaniae. *Saticula*, vel *Satricula*, urbs ad orientem Vulturni et Capuae. nunc *Caserta*, *Osci*, nomen diminutum ab *Opicis*, gente Ausonia, et hujus regionis indigena.

730. *Teretes aclides, etc.*) Arma Campanorum. *Aclides teretes*, id est, exigua missilia, loro sive flagello alligata, ut post impactum vulnus revocari possent *Cetra*, scutum loreum, Afris Hispanisque familiare. *Ensis*, in falcis modum curvatus.

734. *Sebethide Nympha.*) Filia Sebethi, ad Neapolim fluvii *fiume della Maddalena*.

Fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret
Jam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late jam' tum ditione premebat
Sarrastes populos, et quae rigat aequora Sarnus,
Quique Rufas, Batulumque tenent, atque arva Celennae,
Et quos maliferae despectant moenia Abellae,
Teutonico ritu soliti torquere catejas:
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex;
Aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
Et te montosae misere in praelia Nursae,
Ufens, insignem fama, et felicibus armis:
Horrida praecipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Aequicola glebis.
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat praedas, et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam, et felici comptus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro;
Vipereo generi, et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque, manuque solebat;

735. *Teleboum Capreas. etc.*) *Capreae*, plurali numero, insula est contra Surrentinum promontorium, nunc *Capri*.

738. *Sarrastes, etc.*) Parebant Oebalo. Campani orientales, Hirpini, et Picentini. *Sarnus* fluvius loca tractus illius alluit; nunc *Sarno*: Hujus accolas vocat *Sarrastes*. *Rufae*, vel *Rufrae*, vel *Rufrium*, nunc *Rufra*: urbs in extremis Hirpinis. *Batulum* et *Celena*, urbes ignoti situs. *Abella*, nunc *Avella*: in excelso situ, quare *despectare* subjectos populos videtur; ferax nucum, quae inde *avellanae* dictae sunt.

741. *Teutonico, etc.*) Arma populorum illorum, I. *Cateja*, tormenti genus unde torquebantur saxa, vel telum propter gravitatem non longe evolans; sed vi maxima perfringens. Haec erat propria *Teutonum*, qui Germaniae erant populi, ubi nunc *Dania*. II. *Galea* e cortice suberis, qui levissimus et spississimus est, *sovero*. III. *Pelta aerata*, breve scutum fuit, in modum Lunae mediae; eaque, vel aerea, vel aerea lamina protecta. IV. *Ensis aereus*.

744. *Et te montosae, etc.*) *Aequi*, vel *Aequicoli*, regionem obtinebant a fontibus Anienis fere ad usque Tibur.

750. *Marrubia, etc.*) *Marsi* ad orientem ac septentrionem Aequorum, inter continua Apennini juga; gens orta e Circes filio.

Mulcebatque iras, et morsus arte levabat:
Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
Evaluit, neque eum juvere in vulnera cantus
Somniferi, et Marsis quaesitae in montibus herbae,
Te nemus Angitiae, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriae lucis, humentia circum
Litora, pinguis ubi, et placabilis ara Dianae.
Namque ferunt fama, Hippolytum, postquam arte novercae
Occiderit, patriasque explerit sanguine poenas,
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Aetheria, et superas caeli venisse sub auras,
Poeoniis revocatum herbis, et amore Dianae.
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
Ipse repertorem medicinae talis, et artis,
Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphae Egeriae, nemorique relegat:
Solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset:

761. *Hippolyti proles, etc.) Hippolytus*, Thesei Athenarum regis filius Fingitur a Virgilio filium habuisse Virbium nomine, qui Turni auxilio venerit.

762. *Mater Aricia.) Aricia*, urbs antiqua Latii, nunc *Ariccia*, quae *mater* dicitur, quomodo Italia, Georg. 2. 173. *magna parens frugum, magna virum.*

763. *Egeriae lucis, etc.)* Circa Ariciam nemus ingens fuit dicatum Dianae, vel Egeriae, ubi nunc oppidum *Nemi*; item lacus Dianae Aricinae, nunc *lago di Nemi.*

764 *Pinguis.)* Sacrificio pecudum. *Placabilis*; mitis et non gaudentis sanguine humano.

769. *Paeoniis herbis, etc.)* Herbis medicis, ab Apolline medicorum Deo, qui *Paean* ipse dictus est.

773. *Phoebigenam, etc.) Aesculapium*, Phoebo et Coronide genitum. *Trivia*, Diana, quae colebatur in triviis, Aen, 4. 511.

Unde etiam Triviae templo, lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi, quod litore currum
Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud secius aequore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Cui triplici crinita juba galea alta Chimaeram
Sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignes.
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis affuso crudescunt sanguine pugnae.
At levem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos,
(Argumentum ingens) et custos virginis Argus,
Caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densatur campis, Argivaque pubes,
Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranae acies, et picti scuta Labici:

781. *Haud secius, etc.)* Nihilominus, non segnius; etsi pater Hippolytus ab equis laceratus fuisset.

789. *Io, etc.)* Inachi filia olim in vaccam mutata. Turnus, quum ab Inacho Argivorum rege, Io patre, originem ducere gloriaretur, *Io* fabulam, quasi generis sui insigne clypeo imposuit.

794. *Argivaque pubes, etc.)* Populos enumerat, qui ducem Turnum sequebantur, non omnes ei subditi, sed auxiliarii. I. *Argivi: Ardeae* incolae ex Danae Argiva orti, II. *Aurunci, Rutuli, Sicani, Sacrani (Reatini) Labici (Zagarolesi)*. III. *Rutuli*, populi Latinis consanguinitate connubiis ac vicinitate conjuncti sed Turno, non Latino subditi. IV. *Sicani*, vel certae cujusdam urbis in Latio populi, vel reliquiae Siculorum, qui omnino primi Italiae incolae, sed ab Aboriginibus et Pelasgis pulsi, in *Sicaniam* insulam fugerunt eamque suo nomine *Siciliam* appellaverunt. V. *Sacrani*, reliquiae sunt Pelasgorum et Aboriginorum, qui post pulsos a se Siculos vicissim a Sabinis pulsi sunt Reate oppido, et sedes circa locum, ubi nunc est Roma quaesiverunt; unde, quia Reate *sacra* Cybeles magno erant in honore, *Sacrani* appellati. VI, *Labici, Labicani*, vel *Lavicani*, quorum urbs *Labicum* nunc *Zagarolo*. VII. *Accolae Tiberis* VIII. *Accolae Numici*, fluvii, de quo supra v. 150. IX. *Circaei*, incolae Circaei montis et promontorii, mons hodie *Circello*. X. *Anxur*, ubi Jupiter ab urbe dictus *Anxur*, aut *Anxurus*, singulari cultu colebatur.

Qui salus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circaeumqne jugum: queis Jupiter Anxurus arvis
Praesidet, et viridi gaudens Feronia luco:
Qua Saturae jacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter valles, atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentes cere catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervae
Femineas assueta manus, sed praelia virgo
Dura pati, cursuque pedum praevertere ventos.
Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas,
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti
Ferret iter: celeres nec tingeret aequore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Attonitis inhians animis, ut regius ostro
Velet honos leves humeros, ut fibula crinem
Auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

799. *Anxurus, etc.*) It. *Terracina*. *Saturae*, It. *di Cisterna*.
8 o3. *Volsca de gente Camilla.*) *Volsci*, gens bellicosa.
804. *Florentes aere catervas.*) Ornatas, fulgentes
814. *Ostro Velet honos, etc.*(*Purpura* ex ostrei sive muricis sanguine expressa. *Lyciam pharetram* tribuit, pro qualibet insigni pharetra, quia sagittandi arte Lycii nobiles. *Myrtus*, hastilibus ob ligni firmitatem apta arbor. *Pastoralem* appellat, quia vita silvestri ac pastorali instituta a Metabo fuerat Camilla, ut videbitur, Aeneid. 11. 569.

ARGUMENTUM. *Belli signum Turnus ex Laurenti arce proponit, Latiique totius, finitimarumque urbium sibi auxilia adjungit. Venulus quoque Arpos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi similitudo ad belli societatem impellat. Quibus rebus permotus Aeneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita fuit; Evandrique regis, qui ex Arcadia profugus in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat. Evander Aeneam, adventus ejus causa cognita, benigne hospitio excipit, sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, causam ritusque sacrificii edocet, locaque ejus tractus nobiliora obites hospiti recenset. Postridie Aeneas equitum quadringentorum subsidio adjutus, quibus praeerat Pallas unicus Evandri filius, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit; ipse cum reliquis Agyllam florentissimam Tyrrhenorum civitatem, petit, cui cum Mezentio, quem ob intolerandam crudelitatem regno expulerat, internecina odia intercedebant. Interim Vulcanus uxoris blanditiis adductus privigno suo arma fabricatur, eademque a Venere ad Aeneam deferuntur: qui armorum pulchritudine delectatus, cum cetera omnia, tum clypeum in primis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur. Elegantiae multum, ars eruditionis habet hic liber, cum propter alia, tum in primis propter orationes artificiosas, digressiones in historias, amplificationesque rerum a descriptionibus: in quibus omnibus Poeta summum se oratorem ostendit.*

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque acres concussit equos, utque impulit arma:
Extemplo turbati animi: simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, saevitque juventus

1. *Belli signum.*) Virgilius loquitur hic ex more Romanorum qui pridie quam praelium committeretur *signum*, hoc est vexillum rubri coloris in Praetorio extollebant, ut milites signo admoniti arma, tormentaque expedirent. De *Laurento urbe*, quam Turnus, adnitente Amata, habenis rerum a Latino relictis, belli sedem fecerat, Aen. 7.63. De *cornibus, tubis*, Aen. 7. 637.

3. *Concussit equos, etc.*) Excitavit equos sonitu cornuum, milites impulsu armorum; id est, allisis ad clypeos hastis. De *Mezentio*, Aen. 8. 481.

Effera. Ductores primi Messapus, et Ufens,
Contemptorque Deum Mezentius undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cu'toribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem
Qui petat auxilium, et Latio consistere Teucros,
Advectum Aeneam classi, victosque Penates
Inferre, et fatis Regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adjungere gentes
Dardanio: et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his coeptis; quem, si fortuna sequatur,
Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno Regi, aut Regi apparere Latino.
Talia per Latium: quae Laomedontius Heros
Cuncta videns magno curarum fluctuat aestu:
Atque animum nunc huc celerem: nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat
Sicut aquae tremulum labris ubi lumen ahenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunae,
Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, et terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat;
Cum pater in ripa, gelidique sub aetheris axe
Aeneas tristi turbatus pectora bello
Procubuit, seramque dedit per membra quietem
Huic Deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus: eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo.
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
O sate gente Deum, Trojanam ex hostibus urbem

9. *Diomedis ad urbem, etc.*) *Argyripom*, urbem in Apulia Daunia, conditam a Diomede. De ea, deque *Diomede*, Aen. 11. 245.

18. *Laomedontius heros.*) Aeneas, ex eadem, qua Laomedon, rex Trojanus, familia.

28. *Aetheris axe.*) Sub aperto aere.

Qui revehis nobis, aeternaque Pergama servas,
Expectate solo Laurenti arvisque Latinis:
Hic tibi certa domus, certi (ne absiste) Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnis, et irae
Concessere Deum.
Jamque tibi (ne vana putes haec fingere somnum)
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus
Triginta capitum foetus enixa jacebit,
Alba solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum,
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina:
Hos castris adhibe socios, et foedera junge.
Ipse ego te ripis, et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate Dea, primisque cadentibus astris
Junoni fer rite preces, irasque minasque
Supplicibus supera votis: mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, pinguia culta secantem,

37. *Revehis nobis.*) Gens enim Trojana per Dardanum ex Italia olim profecta erat, Aen. 3. 167.

48. *Albam, etc.*) Cognomento *longam.* Haec ab Ascanio condita, postquam annos triginta Lavinii regnatum esset; ex augurio repertae albae suis cum triginta porcellis.

51. *Arcades, etc.*). *Arcadia*, regio est Peloponnesi media, Ecl. 4. 58. Hinc profectus est Evander: consediteque juxta Tiberim in monte et oppidulo: quod vocavit *Pallantium*, *Pallanteum*, *Palatium.* Condita deinde Roma est, in eo monte, qui *Palatinus* dictus est, nunc *Palatino.*

57. *Recto flumine.*) Absque errore, expedito itinere.

59. *Cadentibus astris.*) Decedentibus, sub primam diei lucem.

63. *Pinguia culta.*) Loca culta et pinguia.

Caeruleus Tibris, caelo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.
Dixit; deinde lacu fluvius se condidit alto
Ima petens, nox Aeneam, somnusque reliquit
Surgit, et aetherii spectans orientia solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effudit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus unde est,
Tuque, o Tibri, tuo genitor cum flumine sancte
Accipite Aenean, et tandem arcete periclis.
Quo te cunque lacus miserantem incommoda nostra
Fonte tenet, quocunque solo pulcherrimus exis,
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum,
Adsis o tandem, et propius tua numina firmes.
Sic memorat: geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat, socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum, atque oculis mirabile monstrum.
Candida per silvam cum foetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Aeneas, tibi enim, maxima Juno,
Mactat sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Tibris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni, placidaeque paludis
Sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.

65. *Magna domus... exit.*) I. e. fundabitur erigetur Romam innuit.

69. *Undam de flumine.*) Ad lavandas purgandasque manus ante preces.

71. *Genus amnibus, etc.*) Nymphae aquarum et fontium quorumlibet praesides.

77. *Corniger Hesperidum, etc.*) *Rex* Italicarum aquarum; non magnitudine sua, sed ob futuram magnitudinem regiae urbis Romae quam praeterfluit.

90. *Rumore secundo.*) Sparso inter milites, de successu itineris bene ominantes. *Abies*, *abete*, arbor, quae hic pro nave sumitur, Georg. 2. 68.

Labitur uncta vadis abies: mirantur et undae,
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum fluvio, pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido aequore silvas.
Sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
Cum muros, arcemque procul, et rara domorum
Tecta vident, quae nunc Romana potentia caelo
Aequavit; tunc res inopes Evandrus habebat.
Ocyus advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die solemnem illo Rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno, Divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque Senatus
Thura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis,
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo: Juvenes, quae causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
Trojugenas, ac tela vides inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus: ferte haec, et dicite, lectos
Dardaniae venisse duces socia arma rogantes.
Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas.
Egredere o quicumque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede Penatibus hospes:

103. *Amphitryoniadae.*) Herculi: infra v. 288.

105. *Senatus.*) Concilium senum: quod deinde a Romulo et Romanis vocatum est *senatus*.

110. *Mensis.*) Ubi vescebantur sacris carnibus: et pars haec erat sacrificii.

Accepitque manu, dextramque amplexus inhaesit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum Regem Aeneas dictis affatur amicis:
Optima Grajugenum, cui me fortuna precari,
Et vitta comptos voluit praetendere ramos,
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas
Quodque a stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula Divum,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus Iliacae primus pater urbis, et auctor,
Electra (ut Graji perhibent) Atlantide cretus,
Advehitur Teucros: Electram maximus Atlas
Edidit, aetherios humero qui sutinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.
At Majam (auditis si quicquam credimus) Atlas,
Idem Atlas generat, caeli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi; me me ipse, meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Insequitur; nos si pellant, nihil abfore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant;
Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.
Accipe, daque fidem, sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus.
Dixerat Aeneas. Ille os, oculosque loquentis

129. *Danaum quod, etc.) Danaum*, Graecorum. *Atridis*, Atrei filiis, Agamemnoni, et Menelao.

131. *Mea me virtus, etc.*) Conscientia virtutis meae, qua nihil mihi videbar commisisse, quod odio tuo dignum esset.

138. *Vobis Mercurius pater est.) Vobis Evandro, et Pallanti*: diximus enim v. 51. Mercurium habitum esse patrem Evandri.

146. *Daunia.*) *Rutula*, a Dauno rege, patre Turni.

149. *Et, mare, quod, etc*) *Superum*, sive Adriaticum ad septentrionem Italiae; *inferum* sive Tyrrhenum, ad meridiem.

Jamdudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tunc sic pauca refert; ut te, fortissime Teucrum,
Accipio, agnoscoque libens; ut verba parentis,
Ut vocem Anchisae magni, vultumque recordor.
Nam memini Hesiones visentem regna sororis,
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiae gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat
Anchises, mihi mens juvenili ardebat amore
Compellare virum, et dextrae conjungere dextram.
Accessi, et cupidus Phenei sub moenia duxi.
Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas
Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam,
Fraenaque bina, mens quae nunc habet aurea Pallas.
Ergo et quam petitis, juncte est mihi foedere dextra:
Et lux cum primum terris se crastina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusque juvabo.
Interea sacra haec, quando huc venistis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis.
Haec ubi dicta, dapes jubet, et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
Praecipuumque toro, et villosi pelle leonis
Accipit Aeneam, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim, araeque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum: onerantque canistris
Dona laboratae Cereris, Bacchumque ministrant
Vescitur Aeneas simul, et Trojana juventus
Perpetui tergo bovis, et lustralibus extis.

157. *Hesiones, etc.*) *Hesione* Laomedontis filia, ux or monis.

165. *Phenei.*) *Pheneum*, vel *Pheneus*, Arcadiae urbs et lacus. *Chlamyde*, Il. *soprasberga.*

175. *Sublata ... pocula.*) Metu navium adventantium.

183. *Perpetui tergo bovis, etc.*) Boves constat integros ad ignem et epulas apponi solitos apud veteres. *Exta lustralia:* quae religiose comesa, *lustrare* id est, purgare putabantur.

Postquam exempta fames, et amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait: non haec solemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio, veterumque ignara deorum
Imposuit: saevis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem;
Disjectae procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit vasto submota recessu
Semihominis Caci; facies quam dira tegebat,
Solis inaccessam radiis, semperque recenti
Caede tepebat humus, foribusque affixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes magna se mole ferebat.
Attulit et nobis aliquando optantibus aetas
Auxilium, adventumque dei, nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonis, spoliisque superbus
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentes, vallemque boves, amnemque tenebant
At furis Caci mens effera, ne quid inausum,
Aut intentatum scelerisve, dolive fuisset,
Quatuor a stabulis praestanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis;
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quaerentem nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea cum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet;
Discessu mugire boves, atque omne querelis

185. *Evandrus.*) Graeca forma, Latina *Evander.*

187. *Veterum ignara Deorum.*) Non colimus Herculem, recentiorem Deum, contemptu antiquiorum et majorum Deorum, quales Jupiter, Apollo, etc.

194. *Semihominis Caci, etc.*) Media parte fera, media homo fuisse dicitur, Nomen a κακος *malus.*

205. *Furis.*) Alibi *furiis*; sed ex veteribus codicibus ita emendavimus.

Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidae furiis exarserat atro
Felle dolor, rapit arma manu, nodisque gravatum
Robur, et aerii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem,
Turbatumque oculis: fugit ilicet ocyor Euro,
Speluncamque petit: pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro qnod, et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit obice postes;
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Accessum lustrans, huc ora ferebat, et illuc
Dentibus infrendens, ter totum fervidus ira
Lustrat Aventini montem: ter saxea tentat
Limina nequicquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, praecisis undique saxis,
Speluncae dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo laevum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avulsam solvit radicibus; inde repente
Impulit, impulsu quo maximus insonat aether,
Dissultant ripae, refluitque exterritus amnis.
At specus, et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosae penitus patuere cavernae;

219. *Atro felle dolor.*) *Felle* pro *bili*.

220. *Arma ... nodisque gravatum Robur.*) Praeter clavam alia arma Herculi hic Virgilius tribuit, nempe sagittas, cum v. 249. dicat *desuper Alcides telis premit.*

22. *Arte paterna.*) Cyclopes enim, ministri Vulcani, artem reperisse dicuntur muniendarum urbium, Aen. 6. 630. *Tirynthius*, nomen Herculis. *Montem Aventini*, hoc est Aventinum montem.

235. *Dirarum volucrum.*) Bubonum, Corvorum, etc.)

236. *Laevum.*) *Aventinus*, nunc *Monte di S. Sabina*. Tiberim habet ab occidentem, quam Virgilius sinistram montis partem appellat: Hercules igitur stabat ad orientem illius rupis quae erat in monte: si quidem *dexter in adversum.*

Non secus ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, diis invisa, superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis, vestisque molaribus instat.
Ille autem (neque enim fuga jam super ulla pericli est)
Faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)
Evomit, involvitque domum caligine caeca,
Prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Praecipiti jecit saltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens specus aestuat atra:
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus, et angit inhaerens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revulsis;
Abstractaeque boves, abjurataeque rapinae
Caelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur, nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, laetique minores
Servavere diem; primusque Potitius Auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri
Hanc aram luco statuit, quae maxima semper
Dicetur nobis, et erit quae maxima semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere ludum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris;

250. *Molaribus.)* Saxis grandibus, quae molarum instar essent.

257. *Undam fumus agit.)* Vaporem, in modum undae erumpentem.

265. *Abjurataeque rapinae.)* Perjurio negatae.

269. *Potitius, etc.)* Livius l. 1. ait post caedem Caci, tum primum bove eximia de grege capta sacrum Herculi factum, per inclytas familias Potitiorum, et Pinariorum, quae Evandri temporibus ea loca incolebant.

Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat; Herculea bicolor cum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
Et sacer implevit dextram scyphus, ocyus omnes
In mensam laeti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior fit vesper Olympo.
Jamque sacerdotes, primusque Potitius, ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Instaurant epulas, et mensae grata secundae
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras:
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis.
Hic juvenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
Herculeas, et facta ferant; ut prima novercae
Monstra manu, geminosque premens eliserit angues,
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque, Oechaliamque: ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquae,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres,
Hylaeumque, Pholumque manu, tu Cressia mactas
Prodigia, et vastum Nemeae sub rupe leonem;
Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Nec te ullae facies, non terruit ipse Tiphoeus

275. *Communem Deum.*) Dii *communes* vocantur qui oluntur ab omnibus populis. Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra. Et singulariter Hercules, qui Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat. De *populo*, arbore viridi et pallida, Herculi sacra, *pioppo*, Ecl. 7. 61.

278. *Scyphus, etc.*) Graeca vox, *σκυφος* vas amplum, Hercul praecipue addictum.

282. *Pellibus in morem cincti.*) In morem Herculis, qui leonis pelle indutus erat.

284. *Lancibus.*) *Lanx*, patina est, a *latitudine* dicta.

285. *Salii.*) Primo instituti a Numa, duodecim numero e patricio genere, duplicati a Tullo Hostilio; armati saltabant ad tibiae modulos.

288. *Ut prima novercae, etc.*) *Hercules* Jovis filius et Alcmenae, Junonis novercae odio multis laboribus expositus est, quos Virgilius hic enumerat.

Arduus, arma tenens, non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis;
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus, strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus aevo,
Et comitem Aeneam juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur; facilesque oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturque locis, et singula laetus
Exquiritque auditque virum monimenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gensque virum truncis et duro robore nata:
Queis neque mos, neque cultus erat: nec jungere tauros.
Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami, atque asper victu venatus alebat.
Primus ab aethereo venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademptis.

302. *Dexter*) *Propitius.*

307. *Obsitus aevo.*) Id est, *plenus annis.*

313. *Romanae conditor arcis.*) Conditor oppiduli in Palatino monte, ut diximus v. 51. cujus in ruinis Romulus Romam condidit; loco quadratam in formam munito.

314. *Indigenae Fauni, etc.*) Videtur hic per *Indigenae* intelligere *Aborigines populos*, eosque primos statuere Italiae incolas. Quamquam probabilius primos fuisse Siculos, Aborigines vero Siculis posteriores.

315. *Robore nata.*) Cum enim in cavis arborum truncis primo habitarent, inde nati putabantur.

319. *Primus ab, etc.*) *Saturnus*, Cretensis rex, Jovis pater, oraculo admonitus, ut a filio sibi caveret eidem struxit insidias, sed occupatus a filio et e regno ejectus navi in Italiam venit: ibique exceptus a Jano, populos cum eo composuit legibus, et aureum nomen suo saeculo fecit. *Latium* Italiam appellavit; quod in ea contra filii insidias latuisset.

Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea, quae perhibent, illo sub rege fuerunt
Saecula: sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor aetas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia, et gentes venere Sicanae:
Saepius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tibris,
A quo post Itali fluvium cognomine Tibrim
Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis; matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphae monita, et Deus auctor Apollo.
Vix ea dicta dehinc progressus, monstrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam:
Quam memorant Nymphae priscum Carmentis honorem
Vatis fatidicae: cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos, et nobile Pallanteum.

326. *Decolor actas.*) *Argentea*, ab *aureo* colore deficiens.

330. *Asperque immani corpore Tibris, etc.*) Rex Tuscorum; qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Livius tamen et Ovidius hoc nomen repetunt a Tiberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Cum Tusciam totam Tibris dividat *Tuscus amnis* dicitur a Poetis.

336. *Carmentis*, *etc.*) Seu *Carmentae*, matris Evandri, quae Graecis dicta *Themis* aut *Nicostrata*; Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmina* evulgabat. *Apollo* vaticiniorum praeses.

337. *Progressus.*) Ex ripa orientali Tiberis et radicibus Aventini progressus ad septentrionem quo loco spectabat Aventinum, Capitolinum, Palatinum; ibidemque forum fuit deinde boarium: ubi ara Herculis maxima. *Aram.*) Vel *Maximam* Herculis supra, v. 271. Vel aram ipsius *Carmentae* juxta Carmentalem portam, sub Capitolino monte. *Romano nomine* dictam ait Carmentalem: Carmenta enim nomen Latinum est. *Cecinit Aeneadas magnos*, quia inter alia Romanos cecinit gentem fore opulentissimam.

Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
Necnon et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et lethum docet hospitis Argi,
Hinc ad Tarpejam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Jam tum religio pavidos terrebat agrestes
Dira loci; jam tum silvam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
(Quis Deus, incertum est) habitat Deus. Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem: cum saepe nigrantem
Aegida concuteret dextra, nimbosque cieret.
Haec duo praeterea disjectis oppida muris
Relliquias, veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit urbem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri; passimque armenta videbant

342. *Asylum.*) Locum a Romulo constitutum inter Capitolinum et Palatinum, quo quicumque confugerent e vicinis urbibus, salvi ac securi essent, qua arte urbem suam frequentem effecit..

343. *Lupercal.*) Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum extruxerent Pani Arcadiae Deo.

344. *Parrhasio dictum, etc,*) I. e. addictum et dicatum Pani Lycaeo more Arcadico. Parrhasia vero dicta est Arcadia, ab Arcadiae regione et oppido ejus nominis; cujus conditor fuit Parrhasius Lycaonis filius.

343. *Nemus Argileti.*) Locum pariter inter Aventinum et Capitolinum circa forum boarium, quae pars erat Argei campi. Nomen vel ab argillosa hujus loci terra, vel ab *Argo*, quem ait Fabius Pictor fuisse hospitem Evandri.

347. *Tarpejam sedem, etc.*) Montem dictum primo *Saturnium*, ob Saturniam urbem in eo conditam a Jano; deinde appellatum *Tarpejam*; denique *Capitolinum*, ab humano capite ibidem invento.

354. *Aegida.*) Scutum Jovis ex pelle Amaltheae caprae, nutricis suae.

358. *Janiculum, etc.*) Montes Tibri interfluente discreti: *Janiculum* quidem ad occidentalem ripam; *Saturnius*, sive Capitolinus ad orientalem. In utroque gemina olim urbs fuerat.

Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: haec, inquit, limina victor
Alcides subiit; haec illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge Deo, rebusque veni non asper egenis,
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Aeneam duxit: stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequicquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur, thalamoque haec conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum aspirat amorem.
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces;
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuae: nec te, carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores.
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.
Aspice qui coeant populi, quae moenia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat, et niveis hinc atque hinc Diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet: ille repente

361. *Romanoque foro, etc.*) Deflexo ad orientem itinere inter Capitolinum et Aventinum: spatium invisunt illud, ubi deinceps fuit *forum maximum Romanum*, civilibus negotiis tractandis constitutum. *Carinae*, nobilis olim urbis via, nunc vicus; dictae sunt *lautae*, ob magnificentiam aedificiorum, in quibus domus fuit Pompeji.

379. *Priami natis.*) Paridi, a quo pulchritudinis praemium tulerat pomum aureum, Aen. 1. 31.

383. *Filia Nerei, etc.*) *Thetis*, de qua Ecl. 4. 32. pro filio Achille arma a Vulcano impetravit, *Aurora*, Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad bellum proficiscente.

Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit laeta dolis, et formae conscia conjux.
Tum pater aeterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, Diva, mei? similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset
Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, ducemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque haec tibi mens est:
Quicquid in arte mea possum promittere curae,
Quod fieri ferro, liquidove potest electro,
Quantum ignes animaeque valent: absiste, precando,
Viribusque indubitare tuis. Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactae
Curriculo expulerat somnum: cum femina, primum
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva,
Impositum cinerem et sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis et possit parvos educere natos.
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo,

398. *Nec fata vetabant, etc.*) Fata a Diis non immutari, sed differri censebantur posse.

402. *Potest electro.*) Quidam antiqui codices habent, *potestur electro.* Et est quidem *potestur* Lucretiana et Pacuviana vox, sed prima syllaba in *electro* longa est, tum natura sua ηλεκτρον. tum usu Virgilii *sudent electra myricae*, Ecl. 8. 54. *Electrum*, hic non *succinum* est, ut in Ecloga 8. sed aurum, quinta argenti portione mixtum, sive ex natura, sive ex arte temperies illa sit.

404. *Indubitare.*) *Dubitare.*) Et hic auget particula *in*, ut in voce *infractus, incanus*; pro *fractus, canus.*

409. *Tenuique Minerva.*) *Tenui arte*, ut enim Minerva texturae, lanificio, et ejusmodi artibus praeest, ita pro iis sumitur.

412. *Castum ut servare cubile, etc.*) Ut otia vitet, infesta pudicitiae.

Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Aeoliamque
Erigitur Liparen fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Aetnaea tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturae Chalybum, et fornacibus ignis anhelat:
Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
Huc tunc ignipotens caelo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro.
Brontesque, Steropesque, et nudus memba Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quae plurima caelo
Dejicit in terras, pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosae
Addiderant, rutili tres ignis et alitis Austri.
Fulgores nunc terrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes:
Aegidaque horrificam, turbatae Palladis arma,

416. *Insula Sicanium, etc.*) Ad latus septentrionale Siciliae sunt insulae septem; *Aeoliae* seu *Vulcaniae* dictae: maxima earum *Lipara*, hodie *Lipari*: inter quam et Siciliam est *Hiera*, id est, *sacra*, quia Vulcano dicata; unde hodieque dicitur *Vulcano*, quam hic describit Virgilius.

421. *Stricturae Chalybum.*) *Stricturae*: ferrum, ut e fodinis extrahitur, in massas quasi terreas constrictum: *Chalybes*, populi vel Ponti, vel Hispaniae, ferrariis fodinis et operibus insignes, Georg. 1. 58.

425. *Brontesque, etc.*) Nomina Cyclopum e Graecis Poetis repetita. Brontes a *βροντη*, *tonitru*: Steropes, a *στεροπη*, *fulgur*: Pyracmon, a *πυρ*, *ignis*, et *ακμων*, *incus*.

429: *Tres imbris torti radios, etc.*) Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis, non rectis illis quidem, sed in angulos inflexis, qui trifidam in cuspidem singuli desinunt. Talis est forma Virgiliani hujus fulminis. Grandinem intellige, per *imbrem tortum*: pluviam immensam, per *aquosam nubem*: aestuantem aerem, per *ignem*: flatus ventorum, per *Austrum*; hic enim ventus prae celeris frequens tempestatibus est.

Certatim squamis serpentum auroque polibant;
Connexosque angues ipsamque in pectore Divae
Gorgona, desecto vertentem lumina colo.
Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra:
Praecipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocyus incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit aes rivis, aurique metallum;
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum: septenosque orbibus orbes
Impediunt; alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
Aera lacu: gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma;
Et matutini volucrum sub culmina cantus.
Consurgit senior tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeaeum subligat ensem,
Demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto

436. *Squamis auroque, etc:*) Disjunctio pro *squamis aureis.*

446. *Chalybs.*) Genus ferri densissimi ac durissimi, *acciaro*; a populis hujus nominis, de quibus supra v. 421.

453. *In numerum.*) Eo ordine, qui numerosum quemdam ictuum concentum referat.

454. *Pater Lemnius.*) *Vulcanus*: qui a Junone matre, propter deformitatem, e caelo dejectus est in insulam Lemnum, nunc *Stalimene*, in Aegeo mari.

458. *Tyrrhena pedum vincula.*) Calceamenta Tyrrheno more, quorum solea lignea erat quatuor digitorum latitudine, lora autem, inaurata.

459. *Tegeaeum ensem.*) *Arcadicum*; a *Tegaea* urbe Arcadiae ubi Pan colebatur.

460. *Pantherae.*) Fera est, maculosa pelle, cujus mas est *pardus*.

Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Aeneae sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris heros.
Nec minus Aeneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Aedibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior haec:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojae victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam sors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinae sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et saevi tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes? quid facta tyranni
Effera? Dii capiti ipsius generique reservent.
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis
Componens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus! et sanie taboque fluentes
Complexu in misero, longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt, ipsumque, domumque.
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter caedes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis,
Regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.

472. *Pro nomine tanto, etc.)* Pro dignitate Trojani nominis pro tanta causa, id est, tanto bello: *nomen* enim saepe pro *causa* sumitur.

479. *Urbis Agyllinae sedes, etc.)* Hodie *Cervetere.*

His ego te, Aenea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensae litore puppes
Signaque ferre jubent. Retinet longaevus aruspex,
Fata canens: o Maeoniae delecta juventus,
Flos veterum, virtusque virum, quos justus in hostem
Fert dolor, et merita accendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divum.
Ipse oratores ad me, regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insigna Tarchon;
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu, saeclisque effoeta senectus
Invidet imperium, seraeque ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
Hinc partem patriae traheret; tu, cujus et annis,
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum, atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi praeterea, spes, et solatia nostri,
Pallanta adjungam: sub te tolerare magistro
Militiam, et grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta dabo, totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades, et fidus Acates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant,
Ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab aethere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,

498. *Aruspex.*) Qui exta *conspicit arvigae*, vel *arugae:* est autem *arviga*, hostia: ab *αριχα*, *aries*. Qua in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Maeonia*, Lydia, Aen 4. 216.

506. *Tarchon.*) Nomen apud Tyrrhenos insigne. Fuerat enim alter ejus nominis praefectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in ea regione urbes duodecim.

510. *Matre Sabella.*) Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere; hoc enim nomen inter utramqne gentem ambiguum est: Sabellam gentem Italiae indigenam fuisse probat hic locus.

Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
Suspiciunt: iterum, atque iterum fragor intonat ingens;
Arma inter nubem caeli in regione serena
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troius heros
Agnovit sonitum, et divae promissa parentis.
Tum memorat: ne vero hospes, ne quaere profecto,
Quem casum portenta ferant, ego poscor Olympo:
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret, Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant:
Quas poenas mihi, Turne dabis quam multa sub undas
Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volves,
Tibri pater! poscant acies, et foedera rumpant.
Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto,
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat: hesternumque larem, parvosque penates
Laetus adit: mactat lectas de more bidentes:
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur
Praestantes virtute legit: pars caetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuncia ventura Ascanio rerumque, patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Aeneae, quem fulva leonis
Pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad litora regis.

526. *Tyrrhenusque tubae mugire, etc.*) *Tyrrhenus clangor* tubae dicitur, quia Tyrrheni cornua et tubas dicuntur invenisse.

537. *Laurentibus, etc.*) Latini regis populis.

540. *Foedera rumpant.*) Nam Latinus Aeneam in socium et generum admiserat, Aen. 7. 260.

542. *Herculeis, etc.*) I. e. sopitos ignes in aris Herculeis. Hypallage.

543. *Hesternum Larem.*) Quem Aeneas novus hospes, ab externa dumtaxat die noverat et colendum susceperat.

Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et maior Martis iam apparet imago.
Tum pater Evandrus dextram complexus euntis
Haeret inexpletum lacrymans, ac talia fatur:
O mihi praeteritos referat si Jupiter annos!
Qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
Stravi, scutorumque incendi victor acervos,
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi,
Nascenti cui tres animas Feronia mater,
Horrendum dictu, dederat: terna arma movenda:
Ter letho sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit haec animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Gnate, tuo; neque finitimus Mezentius unquam,
Huic capiti insultans, tot ferro saeva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos o superi, et divum tu maxime rector
Jupiter, Arcadii quaeso miserescite regis,
Et patrias audite preces: si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, et venturus in unum,
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum fortuna minaris,
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri
Dum te, care puer, mea sera, et sola voluptas
Complexu teneo: gravior ne nuncius aures
Vulneret. Haec genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis:

561. *Praeneste, etc.*) Aen. 7. 678. Fundatorem Praenestinae urbis appellavit Caeculum, qui erat hoc ipso bello in auxiliis Turni. Quomodo igitur ab Evandro, nunc sene, tum juvene, occidi potuit Herilus sub ipsa Praeneste? Praeneste jam urbis formam habuisse tempore Herili, qui regnasse ibidem videtur; munitiones vero a Caeculo accepisse, dicendum est. *Praeneste* modo neutrius, modo feminini est generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Geryonis, fingitur. *Feronia*, Dea Herili mater.

Aeneas inter primos, et fidus Achates:
Inde alii Trojae proceres; ipse agmine Pallas
Inde medio, chlamyde, et pictis conspectus in armis;
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
(Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes)
Extulit os sacrum caelo, tenebrasque resolvit:
Stant pavidae in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentes aere catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum late sacer: undique calles
Inclusere cavi, et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos
Arvorum pecorisque deo, lucumque, diemque,
Qui primi fines aliquando habuere latinos.
Haud procul hinc Tarcho, et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis: celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Aeneas, et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos, et corpora curant.
At Venus aetherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat, natumque in valle reducta
Ut procul e gelido secretum flumine vidit,

588. *Chlamyde.*) De ea militari veste, *soprasberga.* Aen. 3.484. De *Lucifero*, stella Veneris, quae mane ante solis ortum ultima videtur in caelo, unde praeire Solem dicitur, Ecl. 6. 86.

596. *Quadrupedante putrem, etc.*) *Putrem*, in pulverem facile solubilem. *Quadrupedante sonitu*; quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597. *Caeritis amnem, etc.*) *Silva*, in litore maris, prope amnem exiguum, *Caeretanum* olim, nunc *Vacina* dictum: ad orientem urbis *Caeritis*, cujus incolae *Caerites*, media syllaba brevi vel *Caeretes*, media longa dicuntur. Pelasgi ex Aemonia, quae Thessalia deinde dicta est, profecti, Etruscis pulsis, Caere urbem condiderunt, sup. v. 479.

602. *Qui primi, etc.*) Tamen post *Siculos* indigenas, et advenas *Oenotrios* seu *Aborigenes* venere *Pelasgi*: deinde *Tyrrheni*, postea *Arcades*, tum *Trojani*. *Tendebat in arvis.* Castrametabatur: fingebat tentoria.

Talibus effata est dictis, seque obtulit ultro.
En perfecta mei promissa conjugis arte
Munera: ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in praelia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille deae donis, et tanto laetus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit:
Miraturque interque manus, et brachia versat
Terribilem cristis galeam, flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis cum caerula nubes
Solis inardescit radiis, longeque refulget.
Tum leves ocreas electro, auroque recocto,
Hastamque, et clypei non enarrabile textum:
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus, venturique inscius aevi,
Fecerat ignipotens: illic genus omne futurae
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella
Fecerat, et viridi foetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas

620. *Cristis galeam, etc.*) *Cristis*; id est, pennis avium, aut jubis equinis, igneo colore tinctis, e cono galeae in modum flammarum erumpentibus.

625. *Clypei textum.*) Quia e multis coriis, aut laminis compacti erant clypei.

635. *Raptas sine more Sabinas, etc.*) Romulus, cum, urbe condita, deesse feminas videret, ludos indixit, qui *Consuales* tum, deinde *Circenses* dicti sunt. Ad eos cum convenissent vicini, praecipue ex urbe Sabinorum *Curibus*, eorum feminae raptae sunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem; quod inter Tatium Sabinorum regem et Romulum denique compositum est, ea lege, ut pars Sabinorum Romam Curibus commigrarent, in ea Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem a Romulo *Roma*, populus a Curibus *Curites* seu *Quirites* dicerentur.

Consessu caveae, magnis Circensibus actis,
Addiderat; subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post iidem inter se posito certamine reges
Armati Jovis ante aras, paterasque tenentes
Stabant, et caesa jungebant foedere porca.
Haud procul inde citae Metium in diversa quadrigae
Distulerant:(at tu dictis, Albane, maneres)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsena jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat:
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres, pontem auderet quod vellere Cocles:
Et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
In summo custos Tarpejae Manlius arcis

641. *Caesa porca.)* Formulam jungendi foederis affert Livius l. 1. quam tamen Hostilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuisse innuit.

642. *Metium in diversa, etc.)* Cum Tullus Hostilius, Albanos imperio suo subdidisset, suscepit adversus Fidenates bellum. Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deseruit; Tullus victor eum duobus curribus alligari, equisque in diversa distractis discerpi jussit, Albam dirui, cives Romam traduci.

646. *Tarquinium, etc.)* Tarquinius Superbus, rex septimus, ob sua filiique scelera pulsus est, Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tiberis ripam, eidem ponte junctam sublicio, occupavit.

560. *Cocles.)* Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parentibus, Horatius Cocles, qui forte in statione sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit, dum Romani a tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tiberim desiluit, et tranavit salvus ad suos.

651. *Cloelia.)* Cloelia virgo Romana, una ex obsidibus Porsennae datis frustrata custodes suos, eorum equis conscensis, cum ceteris virginibus tranavit Tiberim, et repetita a rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum dimissa est cum iis obsidibus, quas ipsa elegit. Hanc equestri statua Romani donaverunt.

652. *Tarpejae Manlius, etc.)* Anno U. C. 364. Galli Senones, Brenno duce, cum, capta Urbe, Capitolium obsiderent, et noctu in muros per praecipitia adreperent: anseres, Junoni sacri, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt, Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat.

Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat ;
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse, canebat.
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris, et dono noctis opacae.
Aurea caesaries ollis, atque aurea vestis:
Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur, duo quisque Alpina coruscant
Gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
Hinc exultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia caelo
Extuderat: castae ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hic procul addit
Tartareas etiam sedes alta ostia Ditis:
Et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, furiarumque ora trementem :
Secretosque pios, his dantem jura Catonem.

654. *Romuleoque recens, etc.*) Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, altera in Capitolino, eaque, ut ferebant mores temporis, stramento et paleis fecta, quae ad monumentum priscae frugalitatis colebatur. *Recens* dicitur, quia recens a Vulcano sculpta, videbatur referre rutilum quemdam horrorem recentium palearum quibus tegebatur.

664. *Lanigerosque, etc.*) Sacerdotes, praecipue flamines, pileos gestabant oblongos, quorum ex fastigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata: hinc *Flamines* dicti, quasi *Filamines*, et lana illa *apex*, ab *apo*, quod est *ligo*. *Lapsa ancilia, etc.)* Scuta brevia, qui *amcisa*; id est, *circumcisa*, quod ovali figura essent absque angulis.

666. *Pilentis matres, etc.*) Camillus aurum Apollini Delphico vovit bello Vejenti, nec auri satis repertum: matronae nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerunt: ob eamque munificentiam is honor iis est habitus, ut *pilento* ad sacra ludosque veherentur.

668. *Catilina.*) *L. Sergius Catilina*, patricia familia vir, eum bis in petitione consulatus repulsam tulisset, de caede consulum et senatus, opprimendaque republica conjuravit, deprehensus a M. Tullio Cicerone tum consule, urbe excedere coactus, et commissa in agro Pistoriensi pugna victus et interfectus est, duce C. Antonio, Ciceronis collega Anno U. C. 691.

670. *Catonem, etc.)* Non majorem, sed minorem. Huuc praeficit juri dicundo apud pios homines in Elysiis campis, ob severam virtutem.

Haec inter tumidi late maris ibat imago
Aurea: sed fluctu spumabant caerula cano,
Et circum argento clari Delphines in orbem
Aequora verrebant caudis, aestumque secabant.
In medio classes aeratas, Actia bella
Cernere erat: totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in praelia Caesar
Cum patribus, populoque, penatibus, et magnis diis
Stans celsa in puppi, geminas cui tempora flammas
Laeta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis, et diis Agrippa secundis,
Arduus, agmen agens; cui belli insigne superbum
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica, variisque Antonius armis
Victor ab aurorae populis, et litora rubro,
Aegyptum, viresque Orientis, et ultima secum
Bactra vehit, sequiturque (nefas) Aegyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare reductis
Convulsum remis, rostrisque tridentibus aequor.

680. *Tempora flammas vomunt.*) Haec referenda ad Augusti oculos, qnos acres imprimis et igneos fuisse testatur Svetonius.

681. *Patriumque vertice sidus.*) Stella Julii Caesaris, quae, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est, ideo ejus simulacris in capite imposita.

682. *Agrippa.*) *M. Agrippa*, omnium Augusti operum ac victoriarum administer, praecipue Actiaco bello.

684. *Rostrata corona, etc.*) Corona navalis aurea, in speciem rostrorum navalium conformata, data raro: primum a Pompejo Magno M. Varroni, bellis piraticis: secundo ab Augusto M. Agrippae, bellis Siculis adversus Sextum Pompejum confectis.

686. *Victor ab Aurorae, etc.*) *M. Antonius*, omnium Julii Caesaris expeditionum socius, ejusdem in dictatura magister equitum, consul anno U. C. 710. quo Caesar occisus est: ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido. Multa eo in magistratu crudeliter egit; Brutum et Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit. Tandem inimicus Octaviano, hostis a Senatu judicatus ad Actium Epiri promontorium ab eodem Octaviano victus est. *Aurorae populos* vocat orientales. *Litus rubrum*, accolas maris rubri. *Bactra*, *orum*, urbs est praecipua Bactrianae regionis. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

Alta petunt; pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos.
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telique volatile ferrum
Spargitur: arva nova Neptunia caede rubescunt:
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro:
Nec dum etiam geminos a tergo respicit angues.
Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis
Contra Neptunum, et Venerem: contraque Minervam
Tela tenent: saevit medio in certamine Mavors,
Celatus ferro, tristesque ex aethere Dirae,
Et scissa gaudens vadit Discordia palla;
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Aegyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et latos jam jamque immittere funes.
Illam inter caedes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens, undis, et Japyge ferri.

692. *Cycladas.*) Naves Antonii magnitudine conspicuas comparat cum insulis maris Aegaei *Cycladibus.* Cum autem dicat, *montes concurere montibus altos:* innuit utriusque exercitus naves mole ac turribus fuisse insignes.

696. *Patrio sistro.*) *Sistrum*, Aereum crepitaculum, Aegyptiorum proprium, instar reticuli, quo pilae per ludum impelluntur. In sacris Isidis adhibebatur, cujus simulacra aliquando Sistrum gestabant.

698. *Omnigenumque Deum, etc.*) Cicero de Nat. l. 3.39 *Omne fere genus bestiarum Aegyptii consecrarunt.* Praecipua tamen eorum numina *Osiris rex*, ejusque uxor *Isis*, et *Anubis* eorum filius, qui canino capite depingitur.

701. *Dirae.*) I. e. Furiae. Ex *aethere*, quia volantes illic exculptae erant.

702. *Scissa Discordia palla.*) Ut ipso habitu vim exprimat suam, qua dividit animos, foedera disrumpit, etc. *Bellona*, Martis soror.

705. *Indi, etc.*) Vel veri *Indi* Asiae: siquidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Aethiopes*, Aegyptiis vicini, qui ab veteribus *Indi* etiam dicti. *Arabes*, ad orientem Aegypti. *Sabaei* Arabes ad meridiem Arabiae felicis.

710. *Japyge.*) Vento, qui ab Apulia flat recta in orientem, ideoque in Aegyptum. Dicitus *Japix* ab ipsa Apulia, quae sic prius dicta fuit ab Japyge filio Daedali, vel Lycaonis

Contra autem magno moerentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Caeruleum in gremium, latebrosaque flumina victos.
At Caesar triplici invectus Romana triumpho
Moenia diis Italis votum immortale sacrabat:
Maxima tercentum totam delubra per urbem
Laetitia, ludisque viae, plausuque fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae:
Ante aras terram caesi stravere juvenci.
Ipse sedens niveo candentis limine Phoebi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus: incedunt victae longo ordine gentes,
Quam variae linguis, habitu tam vestis, et armis.
Hic Nomadum genus, et discinctos Mulciber Afros,

714. *Triplici .:: triumpho.)* Caesar Octavianus, devictis imperii sui aemulis, tribus continuis diebus Romae triumphavit anno U. C. 725. Primo quidem die, de Salassiis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis. Altero die, de Cleopatra apud Actium in Epiri litore superata, deque Macedonia. Tertio, de Aegypto post necem Antonii et Cleopatrae.

715. *Diis Italis votum immortale, etc:)* *Treecenta*, id est, multa templa, quae belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit, immortalia pietatis suae monumenta.

720. *Candentis limine Phoebi.)* Templo Apollinis jamdiu inchoatum in Palatio tandem cum bibliotheca dedicavit anno U.C.726. Nondum igitur perfectum erat triumphi tempore, sed Poeta ob vicinitatem temporum utrumque conjungit. *Candentis Phaebi*: e candido marmore Pari insulae.

721. *Dona recognoscit populorum, etc*) *Coronas aureas*, quas victoribus Romanis imperatoribus et sociae et vectigales provinciae gratulationis ergo mittebant. Coronarum loco pecunia deinceps ab imperatoribus exacta est, quod *aurum coronarium* dicebatur.

724. *Hic Nomadum genus.)* Triumphos Octaviani describit, qua in pompa subactarum gentium captivi duces currum subsequebantur. I. *Nomadae* vel *Numidae*: Africana gens, ad occidentem Carthaginis, quorum caput *Cirta*, nunc *Constantina*. II. *Afri discincti*, id est, *ignavi*, et labori minime assueti, quia qui se ad opus parant, accingunt vestem altius. III. *Geloni*, populi, vel Scythiae, vel Thraciae. IV. *Leleges*: vagi Asiae minoris populi. V. *Cares*, regionem occupant Asiae; ad meridiem Joniae, ad occidentem Lyciae, ad septentrionem Doridis, nunc *Aidinelli*. IV. *Morini*, populi in ea parte Belgicae Galliae, quae proxime ad Britanniam magnam accedit:

Hic Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis:
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
Indomitique Daae, et pontem indignatus Araxes.
Talia per clypeum Vulcani dona parentis
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamque, et fata nepotum.

unde *extremi dicuntur*: horum caput fuit Tarvana, *Terovane*, nunc diruta, in Picardiae et Artesiae confinio. VII. *Daae*, vel *Dahae*, Scythicum genus dicuntur. VIII. *Euphrates*, fluvius Armeniam et Mesopotamiam alluens. IX. *Rhenus bicornis*: de eo Ecl. 10. 47. X, *Araxes*, ex Armeniae montibus per Mediam in mare Caspium influens fluvius. *Mulciber.*) Vulcanus, ita dictus a *mulcendo* ac temperando ferro.

730. *Ignarus.*) Quamvis enim his imaginibus delectabatur, tamen quid illae repraesentarent, cognoscere non poterat.

ARGUMENTUM. *Absente Aenea, et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, Turnus a Junone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendae occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet. Qui cum suis se moenibus continerent, neque aequo loco faeerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugae intercluderet, classem exurere conatur. Erat ejus classis materia ex Idaeae matris luco caesa: quapropter matris precibus adductus Jupiter naves omnes instanti incendio eripuit, et in totidem nymphas marinas convertit. Post haec, imminente jam nocte, Turnus adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit, iis Messapum praeficit. Interim consultantibus Trojanorum ducibus, quemnam potissimum ad Aeneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem, ultro eam provinciam suscipiunt Nisus, et Euryalus, conjunctissimum amicorum par: qui cum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant. Verum cum, istante jam luce, se recipere conantur. Volscentis equitibus conspectis, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus armorum pondere, viaeque errore impeditur in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur. Nisus quoque, caeso Volscente, et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit. Capita hastis affixa in castra deferuntur ubi a Trojanis e moenibus agnita ingentem in urbe luctum excitant. Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat; magna utrimque strages editur. Ibi Ascanius Numanum insolentius se jactantem sagittae ictu interficit. Pandarus, et Bitias successu elati portam recludunt hostesque subeuntes ingenti caede propellunt. Ejus rei nuncio accepto Turnus per portam patentem in oppidum irrumpit, Trojanosque in fugam convertit. Tandem hostium multitudine circumventus paulatim cedit ad eam oppidi partem, quae fluvio alluitur, et, ut erat armatus, flumen tranans incolumis ad suos revertitur.*

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis

1. *Diversa parte.*) In Etruria, apud urbem Caerae.
3. *Parentis Pilumni.*) At Pilumnus dicitur Aen. 10. 76. Turni *avus*: ibid 619. Turni *quartus pater*, id est, *abavus*. *Parentis* sumitur hic generatim, quomodo dicimus *parentes majoresque*; quocumque gradu distent a nobis, quia solus Pilumnus, caput gentis, Deus habitus est, ideoque silva sacra donatus.

Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti divum promittere nemo
Auderet, volvenda dies en attulit ultro.
Aeneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini, sedemque petivit Evandri.
Nec satis: extremas Coriti penetravit ad urbes,
Lydorumque manum, collectosque armat agrestes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra.
Dixit, et in caelum paribus se sustulit alis,
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus caeli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde haec tam clara repente
Tempestas? video medium discedere caelum
Palantesque polo stellas, sequar omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et si effatus ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans, oneravitque aethera votis.
Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis, et auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrheidae juvenes: medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus

4. *Sedebat.)* Vel feriabatur ad ejus tumulum, vel simpliciter otiabatur.

10 *Coriti, etc.)* Urbs est Tusciae: a Corito rege fundata, nunc *Cortona.*

13. *Castra.)* Novam Trojam, tumultuario opere munitam ab Aenae, ad ostium orientale Tiberis.

13. *Hausit de gurgite lymphas.)* Ut lotis manibus purius precaretur.

30. *Ceu septem surgent, etc.)* *Ganges,* fluvius mediam Indiam intersecans, ac duas in partes dividens. Comparat Virgilius Turni exercitum e multis Italiae populis qui prius dispersi vagabantur, nunc in unum collecti instructa acie incedunt non sine majestate et silentio,

Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus
Cum refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros:
Hostis adest, eja, ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, et moenia complent.
Namque ita discedens praeceperat optimus armis
Aeneas: si qua interea fortuna fuisset,
Ne struere auderent aciem, neu credere campo:
Castra modo, et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor, iraque monstrant,
Objiciunt portas tamen, et praecepta facessunt;
Armatique cavis expectant turribus hostem.
Turnus ut antevolans tardum praecesserat agmen
Viginti lectis equitum comitatus, et urbi
Improvisus adest; maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, Juvenes, qui primus in hostem?
En, ait; et jaculum intorquens emittit in auras;
Principium pugnae; et campo sese arduus infert:
Clamorem excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono: Teucrum mirantur inertia corda,
Non aequo dare se campo; non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere; huc turbidus, atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quaerit.
Ac, veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Cum fremit ad caulas, ventos perpessus, et imbres
Nocte super media, tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper, et improbus ira

cum duobus fluviis, non exundantibus quidem, sed post exundationem e campis in alveum refluentibus.

56. *Aequo campo.*) Ubi pari periculo, pari pugnae modo, decertare possent.

60. *Caulas.*) *Caula* stabulum ovium;

Saevit in absentes: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies. et siccae sanguine fauces:
Haud aliter Rutulo muros, et castra tuenti
Ignescunt irae, et duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quae via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in aequor.
Classem, quae lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum, et fluvialibus undis
Invadit, sociosque incendia poscit ovantes;
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt: urget praesentia Turni:
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos: piceum fert fumida lumen
Taeda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis Deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite, prisca fides facto: sed fama perennis.
Tempore, quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem, et pelagi petere alta parabat,
Ipsa deum fertur genitrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Jovem: da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silva mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea, trabibusque obscurus acernis.
Has ego Dardanio juveni, cum classis egeret,
Laeta dedi: nunc sollicitam timor anxius urget.
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Neu cursu quassatae ullo, neu turbine venti
Vincantur: prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:

63. *In absentes.*) In agnos a se ipso per septa disjunctos.

70. *Aggeribus, etc*) Situm describit novae Trojae.

75. *Focos.*) Quos excitaverant ad accendendas arbores pinguis naturae; quales sunt pinus, taeda. Tamen taeda pro qualibet face sumi potest.

79. *Prisca fides sed, etc.*) Etsi factum ob vetustatem multis subobscurum sit, fama tamen ejus vigebit semper.

O genitrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factae immortale carinae
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctae finem, portusque tenebunt
Ausonios, olim quaecumque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Aequoris esse deas: qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes, atraque voragine ripas
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat pomissa dies, et tempora Parcae
Debita complerant, cum Turni injuria matrem
Admonuit sacris ratibus depellere taedas.
Hic primum nova lux oculis effulsit, et ingens
Visus ab Aurora caelum transcurrere nimbus,
Idaeique chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas Teucri defendere naves,
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus, vos ite solutae,
Ite deae pelagi; genitrix jubet: et sua quaeque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis aequora rostris
Ima petunt: hinc virgineae (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur,
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
Obstupuere animis Rutuli: conterritus ipse
Turbatis Messapus equis: cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.

102. *Doto Galatea.*) Nymphae marinae, Nerei filiae.

112. *Idaeique chori.*) *Corybantes*, *Curetes*, *Dactyli*, Cybeles ministri; qui cymbalis aereis ea in nube circa Cybelen perstrepebat.

114. *Ne trepidate.*) Vox illa non semper metum solum significat; sed festinationem ac tumultuationem.

At non audaci cessit fiducia Turno;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Trojanos haec monstra petunt: his Jupiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
Expectant Rutulos, ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugae: rerum pars altera adempta est:
Terra autem in manibus nostris: tot millia gentes
Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges prae se jactant, responsa deorum.
Sat fatis, Venerique datum est, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniae Troes: sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
Conjuge praerepta, nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum; quibus haec medii fiducia valli,
Fossarumque morae, lethi discrimina parva,
Dant animos, an non viderunt moenia Trojae
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum
Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
Etrusci socios: tenebras, et inertia furta
Palladii, caesis summae custodibus arcis,
Ne timeant: nec equi caeca condemur in alvo:
Luce palam certum est igni circumdare muros.

131. *Rerum pars altera.*) Inferioris orbis, qui ex aqua et terra conglobatur.

134. *Phryges.*) Trojani, qui per contemptum sic appellabantur, ob Phrygum mollitiem.

138. *Atridas.*) Atrei, Mycenarum regis, filios; Agamemnona, et Menelaum, qui Graeciam universam in Trojanos concitarunt.

142. *Valli.*) Dicitur *vallum* et *vallus*. *Vallum*, munimentum est ex aggesta terra, quae proprie *agger* dicitur, et sudibus sive palis, qui proprie dicuntur *valli*, quibus terra aggesta cohibetur.

148. *Armis Vulcani.*) Duo videtur dicere: et se non egere armis a Vulcano fabricatis, qualia Achilles habuit, nec se usurum proprio ense, quem habuit ipse Turnus, a Vulcano item conflatum.

Haud sibi cum Danais rem faxo, et pube Pelasga
Esse putent; decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
Procurate viri, et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas,
Cura datur Messapo, et moenia cingere flammis.
Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti; ast illos centeni quemque secuti
Purpurei cristis juvenes, auroque corusci
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Haec super e vallo prospectant Troes, et armis
Alta tenent: nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontesque, et propugnacula jungunt:
Tela gerunt, instant Mnestheus, acerque Serestus:
Quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum, et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio sortita periclum
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides, comitem Aeneae quam miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem, levibusque sagittis:
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Aeneadum, Trojana nec induit arma:
Ora puer prima signans intonsa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
Tunc quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: Diine hunc ardorem mentibus addunt,

170. *Pontes et propugnacula.*) Pontes et scalas, quibus turres et munimenta inter se committebantur, ut possent obsessi discurrere.

176. *Ida Venatrix.*) Vel mater Nisi nomine *Ida*: vel mons *Ida*, quae dicitur *venatrix*, quia venatoribus frequens.

181. *Prima juventa.*) *Lanugine*, quae primae juventutis indicium est.

Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.
Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum:
Lumina rara micant: somno vinoque soluti
Procubuere, silent late loca: percipe porro,
Quid dubitem, et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean acciri omnes populusque, patresque
Exposcunt, mittique viros qui certa reportent.
Si tibi, quae posco, promittunt (nam mihi facti
Fama sat est) tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros, et moenia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus: simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non itam me genitor bellis assuetus Opheltes
Argolicam terrorem inter, Trojaeque labores
Sublatum erudiit: nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aenean, et fata extrema sequutus.
Est hic, est animus lucis contemptor, et istum,
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad haec: equidem de te nil tale verebar,
Nec fas: non, ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicunque oculis haec aspicit aequis.
Sed si quis, (quae multa vides discrimine tali)
Si quis in adversum rapiat casusve, deusve,
Te superesse velim: tua vita dignior aetas:

285. *An sua cuique etc.*) An vero unusquisque, id quod valde vult, divino impulsu se sibi fingit velle?

191. *Quid dubitem.*) *Quid mediter, quid deliberem facere:* omnis enim deliberatio cum dubitatione conjuncta est.

194. *Si tibi, quae posco, promittunt.*) Sensus est: *Si tibi tribuunt mercedem quam sum petiturus.*) idque ait ex amicorum ingenio, qui sibi unis periculosa, amicis commoda quaerunt. Hoc manifestum est ex sequentibus; *nam mihi facti fama sat est.* Opponit enim famam commodis.

202. *Argolicum.*) Graecum, ab urbe *Argos.*

207. *De te nil tale verebar.*) Nil tale de te timebam, quale suspicaris.

Sit, qui ne raptum pugna, pretiove redemptum
Mandet humo solita: aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miserae tanti sim causa doloris;
Quae te sola, puer, multis e matribus ausa
Prosequitur, magni nec moenia curat Acestae.
Ille autem: causas nequicquam nectis inanes:
Nec mea jam mutata loco sententia cedit.
Acceleremus, ait; vigiles simul excitat, illi
Succedunt, servantque vices, statione relicta.
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas, et corda oblita laborum.
Ductores Teucrum primi, et delecta juventus
Consilium summis regni de rebus habebant:
Quid facerent, quisve Aeneae jam nuncius esset.
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum, et campi medio. Tum Nisus, et una
Euryalus confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumque morae fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tunc sic Hyrtacides: audite o mentibus aequis,
Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis,
Quae ferimus. Rutuli somno, vinoque sepulti
Conticuere: locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portae, quae proxima ponto.
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur: si fortuna permittitis uti,

212. *Raptum pugna, etc.*) Sic Antigone cadaver Polynicis fratris e pugnae campo clam eripuit. Et Priamus cadaver Hectoris filii magnis muneribus ab Achille redemit ad sepulturam.

215. *Absenti ferat, etc.*) Si cadaver meum haberi non possit, saltem honorarium mihi sepulcrum struat. *Inferiae* sepulcro dona, quae ideo *Inferiae* dicuntur.

218. *Moenia Acestae.*) Urbem apud Siculos conditam Trojanis mulieribus, et regi Siciliae Acestae commendatam.

232. *Pretiumque morae fore.*) Se quidem interrumpere consilia, quae tum habebantur, iisque moram afferre; sed utilitatem aliquam in hac mora esse futuram.

233. *Trepidos.*) Festinantes.

Quaesitum Aenean ad moenia Pallantea
Mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
Affore cernetis: nec nos via fallet euntes.
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu assiduo, et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis, atque animi maturus Alethes:
Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum tales animos juvenum, et tam certa tulistis
Pectora: sic memorans, humeros, dextrasque tenebat
Amborum, et vultum lacrymis, atque ora rigabat,
Quae vobis, qua digna, viri, pro talibus ausis
Praemia posse rear solvi? pulcherrima primum
Dii, moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
Actutum pius Aeneas, atque integer aevi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, penates,
Assaracique larem et canae penetralia Vestae,
Obtestor, quaecumque mihi fortuna, fidesque est,
In vestris pono gremiis revocate parentem,
Reddite conspectum: nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta, atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quae cepit Arisba:
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam, sceptrisque potiri
Contigerit victori, et praedae ducere sortem;

244. *Primam sub vallibus urbem.*) Vicinas urbi Pallanteae valles, qui primi sunt urbis veluti aditus: urbs enim ipsa in monte.

254. *Dii moresque, etc.*) Nam virtus et recte factorum conscientia sibi praemium est.

258. *Penates*, *Assaracique, etc*) Penates et *Lar* Dii domestici. *Vesta*, Dea igni inextincto praesidens. *Assaracus* familiae caput, Trois filius, Aeneae proavus.

264. *Arisba.*) Urbe Troadis, e Trojanis expugnata paullo ante bellum Graecum circa Abydum et Lampsacum.

Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus? ipsum illum clypeum, cristasque rubentes
Excipiam sorti, jam nunc tua praemia, Nise.
Praeterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma;
Insuper id campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, et comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus
Seu pacem, seu bella geram: tibi maxima rerum,
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit: tantum fortuna secunda,
Aut adversa cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro: genitrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est,
Inque salutatam linquo: (nox, et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrymas perferre parentis);
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictae.
Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
In casus omnes. Perculsa mente dederunt
Dardanidae lacrymas, ante omnes pulcher Iulus:
Atque animum patriae strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia coeptis.
Namque erit ista mihi genitrix, nomenque Creusae
Solum defuerit: nec partum gratia talem
Parva manet, casus factum quicumque sequetur.
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat;

274. *Id campi quod, etc.*) Non totum quidem Latini regnum, sed agros, qui erant in privatis Latini bonis: quales, honoris causa, res pub. regibus dabat.

297. *Creusae.*) Matris Ascanii.

300. *Per quod pater, etc.*) Caput intelligit suum, quod ut sibi carissimum attestari solebat Aeneas *ante*, id est, vel *olim* Trojae, cum Ascanius puer esset; vel *priusquam* abiret ad Evandrum.

Quae tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Haec eadem matrique tuae, generique manebunt.
Sic ait illacrymans; humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
Exuvias: galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armati incedunt: quos omnis euntes
Primorum manus ad portas, juvenumque senumque
Prosequitur votis, necnon et pulcher Iulus
Ante annos animumque gerens, curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata; sed aurae
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio, passim vino somnoque per herbam
Corpora fusa vident; arrectos litore currus,
Inter lora, rotasque viros; simul arma jacere,
Vina simul: prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra; nunc ipsa vocat res:
Hac iter est: tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longe
Haec ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit, simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur: qui forte tapetibus altis
Extructus toto proflabat pectore somnum:
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,

304. *Lycaon Gnosius.*) Artifex nobilis ex urbe *Gnoso* in Creta insula : ubi arma singulari arte fabricantur.

313. *Nubibus irrita.*) Innuit ipsos esse morituros antequam ad Aeneam perveniant.

315. *Ante.*) Hoc est; *antequam ad castra hostium perveniant.*

327. *Rex idem.*) Romanis, post exactos reges mos inductus: ut e Patriciis eligeretur *sacrorum* rex, vel *rex sacrificulus*; subditus tamen pontifici summo, et ab auguribus et pontificibus eligebatur. Talis Rhamnes augur videtur fuisse.

328. *Pestem.*) Rem quamcumque exitialem ; hic *mortem*, alibi *incendium*.

Armigerumque Rhemi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla.
Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem: atro tepefacta cruore
Terra, torique madent: nec non Tamyrumque, Lamumque,
Et juvenem Serranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra deo victus; felix, si protinus illum
Aequasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans
(Suadet enim vesana fames) manditque, trahitque
Molle pecus, mutumque metu; fremit ore cruento;
Nec minor Euryali caedes: incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Hebesumque subit, Rhaetumque, Abarimque
Ignaros, Rhaetum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit assurgenti, et multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mixta
Vina refert moriens, hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat

335. *Plurima ... luserat.*) *Plurimum*: neutrum plurale, pro adverbio.

337. *Membra Deô evictus.*) *Somno*, potius *Baccho*; quem jam *Deum* simpliciter nuncupavit, Aen. 1. 640. *Protinus*, continuo lapsu, atque ordine.

339. *Turbans.*) Tumultuans.

348. *Multa morte recepit.*) I. e. non eduxit nisi post *certam mortem*.

349. *Purpuream animam.*) Loquutio repetita ex veterum quorumdam opinione, qui praecipuam animae sedem statuebant in sanguine, animamque esse ipsum sanguinem etiam nonnulli putabant.

350. *Furto fervidus instat.*) *Furtum* vocat, caedem ipsam furtim et tacite editam: *furtum* quippe est quicquid occulte patratur.

Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus,
(Sensit enim nimia caede, atque cupidine ferri)
Absistamus, ait: nam lux inimica propinquat.
Poenarum exhaustum satis est: via facta per hostes.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quae mittit dona, hospitio cum jungeret absens
Caedicus: ille suo moriens dat habere nepoti:
Post mortem bello Rutuli, praedaque potiti.
Haec rapit; atque humeris nequicquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem, cristisque decoram
Induit: excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea praemissi equites ex urbe Latina
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regi responsa ferebant:
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Jamque propinquabant castris, muroque subibant,
Cum procul hos laevo flectentes limite cernunt,
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volscens:
State viri: quae causa viae? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? nihil illi tendere contra,
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.

359. *Aurea bullis Cingula.*) *Cingula*, balteus. *Bullae* erant clavorum aureorum quaedam capita, cingulis affixa; ob similitudinem ita dicta a *bullis*, quae in aquis ebullientibus excitantur.

361. *Hospitio cum jungeret absens.*) Veteres hospitii jura mutuis muneribus colebant, absentes praesentesve.

364. *Nequicquam.*) Quia mox occidendus erat, et haec ipsa spolia amissurus.

368. *Cetera legio.*) *Pedites*: Equitatus, enim utpote expeditior, praemissus fuerat.

370. *Scutati omnes.*) *Scutum* enim oblongum, non rotundus *clypeus*, in usu fuit Romanorum equitum.

372. *Laevo flectentes limite.*) Ad septentrionem; quem juvenes habebant ad laevam, Volscens cum equitibus ad dextram.

Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc, atque hinc, omnemque aditum custode coronant.
Silva fuit, late dumis, atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant undique sentes
Rara per occultos ducebat semita colles.
Euryalum tenebrae ramorum, onerosaque praeda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes,
Atque lacus, qui post Albae de nomine dicti
Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum;
Euryale infelix, qua te regione reliqui?
Quave sequar? rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvae, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus, et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus, cum clamor ad aures
Pervenit, ac videt Euryalum, quem jam manus omnis,
Fraude loci, et noctis subito, turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in hostes
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
Ocyus adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam sic voce precatur:
Tu dea, tu praesens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Siqua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat, et toto connixus corpore ferrum

381. *Ilice nigra.*) *Ilex*, arbor glandifera, *leccio.*

405. *Latonia.*) *Luna Diana*, a Latona matre.

408. *Tholo.*) Media ac suprema pars est tecti, in qua trabes coeunt: unde est quasi fornicis, ut ajunt, clavis.

Conjicit: hasta volans noctis diverberat umbras:
Et venit adversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fixo transit praecordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt: hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant, it hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque haesit tepefacta cerebro.
Saevit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
Persolves amborum, inquit: simul ense recluso
Ibat in Euryalum: tunc vero exterritus, amens
Conclamat Nisus, nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem.
Me, me; adsum, qui feci; in me convertite ferrum,
O Rutuli: mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit: caelum hoc, et conscia sidera testor:
Tantum infelicem nimium dilexit amicum!
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transadigit costas, et candida pectora rupit.
Volvitur Euryalus letho, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit:
Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens, lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit: in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes hinc cominus, atque hinc
Proturbant: instat non segnius, ac rotat ensem
Fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore

413. *Praecordia.*) Graecis διαφραγμα, membranae sunt *praetensae cordi*, supra sunt cor et pulmones, infra jecur et lien. *Ilia* partes sunt imi ventris, circa summas coxas.

427. *Me, me, adsum, etc.*) Abrupta ex animi perturbatione sententiam. *Me me occidite, etc. Rutulos* promiscue pro hostibus appellat, quamquam hi erant Latini.

Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo, si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exangui, et primis una tot caeda peremptis,
Serranoque, Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros tepidaque recentem
Caede locum, et plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat, aeratasque acies in praelia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis, visu miserabile, in hastis
Praefigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni:
Ingentesque tenent fossas, et turribus altis
Stant maesti: simul ora virum praefixa videbant,

448. *Domus Aeneae Capitoli, etc.*) *Roma* urbs ab Aeneae posteris fundata. Aliqui *domum Aeneae* explicant de ipsa *domo Augusti*, qui cum tota gente Julia ex Aenea oriebatur. Verius tamen *Domus Aeneae* idest *Populus Romanus. Immobile saxum*; alludit ad aeternitatem Romani imperii.

449. *Pater Romanus.*) *Romulus*, gentis Romanae conditor et pater.

457. *Agnoscunt spolia, etc.*) Quae Rutulis eripuerant Nisus et Euryalus, et quae iterum ex iis Volscentis equites receperant.

468. *Sinistra.*) *Orientali*, quae Laurentum spectabat.

Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuncia fama ruit, matrisque adlabitur aures
Euryali: ac subitus miserae calor ossa reliquit.
Excussi manibus radii, revolutaque pensa
Evolat infelix, et femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumque memor: caelum dehinc questibus implet.
Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune ille senectae
Sera meae requies? potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
Affari extremum miserae data copia matri?
Heu! terra ignota, canibus data praeda Latinis
Alitibusque, jaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens: tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, et tela curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quae nunc artus avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me si qua est pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli: me primam absumite ferro.
Aut tu, magne pater Divum, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnes
It gemitus: torpent infractae ad praelia vires.

472. *Tabo.*) Putri sanguine.

476. *Radii, etc.*) *Instrumenta textoria. Pensa*, telae: quae prius involutae, jam ea surgeute revolvuntur.

478. *Muros amens, etc.*) Non tamen excedit urbe, sed e muris, ad conspectum suffixi capitis, has in querelas erumpit.

484. *Affari extremum.*) Romani mortuos statim post obitum inclamabant: tum post funus, ter dicto *vale*, relinquebant.

486. *Nec te tua funera mater produxi.*) I. e. *Nè io tua Madre, che dovea aver cura delle tue esequie, potei farlo.*

491. *Funus lacerum.*) Haud dubie *cadaver.*

Illam incendentem luctus Idaeus et Actor
Ilionei monitu et multum lacrymantis Iuli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
Increpuit: sequitur clamor, caelumque remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci
Et fossas implere parant, ac vellere vallum:
Quaerunt pars aditum, et scalis ascendere muros.
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere; cum tamen omnes
Ferre libet subter densa testudine casus,
Nec jam sufficiunt: nam qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque,
Quae stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in moenia poscit.
Vos, o Calliope, precor aspirate canenti;
Quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco:

505: *Testudine, etc.)* Milites erant densati in globum, consertis supra capita clypeis; ut sic ad muros accederent.

516. *Ruuntque.)* Impellunt, projiciunt.

518. *Caeco Marte.)* Quia latebant sub testudine, tecti et inumbrati clypeis.

522. *Etruscam Pinum et... ignes.)* Manu altera facem, altera hastam pineam.

525. *Vos, o Calliope.)* Musas omnes invocat, sed praecipue *Calliopen*, heroici carminis praesidem.

Et mecum ingentes oras evolvite belli :
Et meministis enim divae, memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
Opportuna loco : summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorque fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri: quae plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus haesit adesis.
Turbati trepidare intus frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quae peste caret; tum pondere turris
Procubuit subito, et caelum tonat omne fragore
Semine es ad terram, immani mole sequuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi lino, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primaevus Helenor,
Maeonio regi quem serva Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis:
Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.

528. *Oras belli.*) Enniana vox· *Orae* sunt extremae partes vestium ; quae, quia in ambitum excurrunt, hic sumuntur pro toto ambitu, ac serie belli.

530. *Pontibus.*) Turres multis contabulationibus erigebantur, e quarum infimis ascensus erat ad summas; haec ipsa tabulata, vel eorum scalae, *pontes* hic dicuntur.

532. *Opum vi.*) Enniana loquutio, pro *omni industria*, *virtute*, *instrumentis*.

535. *Lampada.*) *Lampades* hic appellantur ignita quaecumque missilia, ex stupa, pice, et resina compacta, mucronibus, uncisque, et hamis ferreis armata, ut ligneis praesertim munimentis adhaererent.

546. *Maeonio regi.*) Regi Maeonum qui deinde Lydi dicti sunt, et ab Homero numerantur inter Trojanorum auxilia, utpote Phrygiae contermini.

547. *Vetitis armis*) Contra morem Romanorum ; ad quem alludit hic Poeta, quasi Troianorum etiam fuisset. Nefas enim fuit Romae servos militiae nomen dare.

548· *Ense levis nudo*, *parmaque*, *etc.*) Omnino eum depingis, quales Romanorum deinde fuerunt *velites*, a *velocitate* dicti. Horum

Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas,
Ut fera, quae densa venantum septa corona
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, et saltu supra venabula fertur:
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit, et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter et hostes:
Inter et arma fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque attingere dextras
Quem Turnus pariter cursu, teloque sequutus
Increpat his victor: nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit.
Qualis ubi, aut leporem, aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis;
Quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur: invadunt, et fossas aggere complent:
Ardentes taedas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo, atque ingenti fragmine montis,
Lucetium portae subeuntem, ignesque ferentem;
Emathiona Liger, Chorinaeum sternit Asylas:
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta.
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus:
Turnus Ityn, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idam:
Privernum Capys: hunc primo levis hasta Themillae
Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
Et laevo infixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animae lethali vulnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis,

arma; *parma*, brevis rotundusque clypeus et undique *par*; *gladius* et leves aliquot *hastulae*. *Parmaque inglorius alba*. Quippe servilis quasi generis nullum insigne in parma praeseferebat.

553. *Venabula.*) Hastae sunt venatoriae, breves, lato ferro.

564. *Jovis armiger.*) Aquila, fulminis ministra.

Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Ibera,
Insignis facie: genitor quem miserat Arcens,
Eductum Martis luco, Simethia circum
Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici
Stridentem fundam positis Mezentius armis
Ipse ter adducta circum caput egit habena:
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces.
Ascanius: fortemque manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo praecordia regno
Ibat, et ingenti se se clamore ferebat.
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et morti praetendere muros?
En qui nostra sibi bello connubia poscunt.
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridae, nec fandi fictor Ulisse:
Durum a stirpe genus: natos ad flumina primum
Deferimus, saevoque gelu duramus, et undis:

582. *Pictus acu chlamydem*; *etc.*) *Chlamys*, militaris vestis, *soprasberga*. *Ferrugo*, color est politi ferri, in nigrum tendens, *burnitura*.

584. *Simethia circum*, *etc.*) *Simethus*, Siciliae fluvius, nunc *la Jaretta*, vel potius is, qui nunc nomen habet a *sancto Paulo*: paulo inferius fluens; nam non longe ab ejus fontibus visuntur adhuc ruinae templi Palicorum.

585. *Pinguis ubi et placabilis*, *etc.*) *Palici* fratres fuerunt, Jovis filii, et Thaliae; quae dicitur a Jove terrae hiatu occultata, ubi nati infantes indeque egressi, *Palici* dicti sunt, quasi *iterum venientes*. Horum oraculo Siculi in sterilitate admoniti ad eorum aram dona multa congesserunt, hinc ara illa dicitur a Virgilio *pinguis*. Penes aram erat asylus servorum fugitivorum, unde *placabilis* etiam appellatur

596. *Novo regno.*) Affinitate regia. Graeci enim, quorum imitatores Latini, regum filios, fratresque et affines appellabant reges.

599. *Bis capti Phryges.*) *Phryges*, molles: ad contemptum sic vocat Trojanos. *Bis capti*, ab Hercule et Graecis.

Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant:
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum, parvoque assueta juventus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello:
Omne aevum ferro teritur, versaque juvencum
Terga fatigamus hasta: nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem:
Canitiem galea premimus, semperque recentes
Convectare juvat praedas, et vivere rapto.
Vobis picta croco, et fulgenti murice vestis
Desidiae cordi; juvat indulgere choreis:
Et tunicae manicas, et habebat redimicula mitrae.
O vere Phrygiae, (neque enim Phryges) ite per alta
Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos, buxusque vocat Berecynthia matris
Idaeae: sinite arma viris, et cedite ferro.
Talia jactantem dictis, et dira canentem
Non tulit Ascanius, nervoque obversus equino
Contendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit ante Jovem, supplex per vota precatus:

605. *Venatu.*) Dativo contracto, pro *venatui.*

609. *Versaque juvencum, etc.*) Aramus armati, et extrema hastae parte boves arantes incessimus.

614. *Croco.*) *Crocus* flos, *zafferano*; cujus colore infecta vestis, *crocota*, et *crocotala* dicebatur; infectores *crocotarii.*

616. *Tunicae manicas, etc.*) Tunica vestis virorum interior; cui respondet mulierum *stola*; utraque cincta. Tunicas manicatas Numanus Trojanis exprobat, et cetera muliebria quasi ornamenta ad contemptum. Et Tullius eodem nomine socios Catilinae redarguit.

618. *Dindyma, etc.*) Phrygia universa sacra fuit Cybele matri Deum. In ea montes *Dindymus*, *Berecynthus*, et *Ida*. *Dindymus* sic dictus, quod sit *gemino vertice*, plur. *Dindyma*. Hinc Cybele dicta *Dindymene* et *Berecyntia*, et *Idaea* mater. *Biforem dat tibia, etc.*) *Tibia* musicum instrumentum, flatu personum; sic dicta quia e gruum, aliorumque animalium cavis tibiis primo formata est; inde e buxo atque ebore.

619. *Tympana.*) Tympanum est pellis, vel corium, ligno extensum. Adhibebatur ad sacra Cybeles.

622. *Nervo equino.*) Nervi arcuum ex equorum setis fiebant.

624. *Ante Jovem.*) Versis oculis in aerem superiorem, qui *Jupiter* est.

Jupiter omnipotens, audacibus annue coeptis:
Ipse tibi ad tua templa feram solemnia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
Audiit, et caeli genitor de parte serena
Intonuit laevum, sonat una lethifer arcus:
Effugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis,
Bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt.
Haec tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Laetitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies, urbemque videbat
Nube sedens, atque his victorem affatur Iulum:
Macte nova virtute, puer, sic itur ad astra,
Diis genite, et geniture deos, jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident:
Nec te Troja capit. Simul haec effatus ab alto
Aethera se mittit, spirantes dimovet auras,
Ascaniumque petit, forma tum vertitur oris
Antiquum in Buten, hic Dardanio Anchisae
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos:
Tum comitem Ascanio pater addidit: ibat Apollo

631. *Intonuit laevum.*) Bonum omen.

639. *Ausonias acies.*) *Italas*, Urbem novam Trojam.

641. *Macte.*) *Mactus*, quasi *Mauctus*, id est, *magis auctus*: Sic hostiae quoque *mactae* dictae, quia mola, vino, thure, spargebantur, et quasi cumulabantur *augebanturque* ante sacrificium, unde *mactare* pro *caedere*, dictum fuit.

642. *Diis genite, etc.*) Genitus *Venere* per Aeneam, *Jove* per Dardanum, geniturus *Julium et Octavianum* Caesares, qui divinis honoribus afficiendi erant.

644. *Nec te Troja capit.*) Sic Philippus Macedoniae rex ad Alexandrum, apud Plutarchum: *quaere tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.* De nova Troja intellige.

647. *Dardanio Anchisae.*) Versus spondaicus, cum hiatu diphthongi longae, more Graecorum.

Omnia longaevo similis, vocemque, coloremque,
Et crines albos, et saeva sonoribus arma:
Atque his ardentem dictis affatur Iulum:
Sit satis, Aeneide, telis impune Numanum
Oppetiisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis.
Cetera parce puer bello. Sic orsus Apollo
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere deum proceres, divinaque tela
Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem,
Ergo avidum pugnae dictis, ac numine Phoebi
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acres arcus, amentaque torquent:
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavaeque,
Dant sonitum flictu galeae: pugna aspera surgit.
Quantus ab occasu veniens pluvialibus Haedis
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, cum Jupiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem, et caelo cava nubila rumpit.

653. *Aeneide.*) Vocativus patronymicus, ab *Aeneides.*

655. *Paribus armis.*) Nam Apollo puer sagittis serpentem Pythona confixit, ut matrem defenderet; quemadmodum Ascanius hic Numanum, ut patriam ulciscatur.

660. *Pharetramque fugam sensere, etc.*) Praeter signa divinae praesentiae quae diximus, Aen. 1. 406. hoc addit aliud, nempe sonitum quemdam pharetrae et sagittarum auditum in aere, postquam ex oculis Apollo jam evanuisset.

665. *Amenta.*) Hastas, quae circa medium *amento*, id est, loro alligatae erant: quo implicata manus, certius hastam librabat. *Amentum*, ab απτω, *ligo.*

668. *Haedis.*) Stellis duabus astri, cui nomen *Ericthonius* vel *Auriga*, infra ejus humerum, quarum ortus et occasus procellosus habetur.

Pandarus, et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco silvestris Hiera
Abietibus juvenes patris, et montibus aequos,
Portam, quae ducis imperio commissa, recludunt
Freti armis, ultroque invitant moenibus hostem.
Ipsi intus dextra, ac laeva pro turribus adstant
Armati ferro, et cristis capita alta corusci:
Quales aeriae liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesim seu propter amoenum
Consurgunt geminae quercus, intonsaque caelo
Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.
Continuo Querces, et pulcher Equicolus armis,
Et praeceps animi Tmarus, et Mavortius Haemon
Agminibus toti aut versi terga dedere,
Aut ipso portae posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus irae:
Et jam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum, et procurrere longius audent.
Ductori Turno diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuncius, hostem
Fervere caede nova, et portas praebere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos.

672. *Idaeo, etc.*) In Ida monte Troadis, ubi Cybele colebatur; ac ipse etiam Jupiter; qui ideo passim dicitur ab Homero, *ab Ida imperans. Hiera*, nomen matris.

674. *Abietibus.*) *Abies*, arbor, *abete.* Quatuor sillabae breves in dactylum compressae.

679. *Liquentia, etc.*) *Liquentia*, fluvius Venetorum, in superiorem sinus Adriatici partem influens, nunc *Livenza.* Puto tamen Virgilium simplicius de *liquentibus*, id est, *liquidis* fluviis, explicandum esse. Et quidem *liquens*, primam habet, modo brevem, modo longam.

980. *Padi, etc.*) *Padus*, sive *Eridanus*, *il Pò*. fluvius Italiae maximus, *Athesis*, post Padum maximus, *l'Adige.*

695. *Dardaniam portam.*) Novae Trojae.

Et primum Antiphaten , (is enim se primus agebat)
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti ,
Conjecto sternit jaculo : volat Itala cornus
Aera per tenuem , stomachoque infixa sub altum
Pectus abit : reddit specus atri vulneris undam,
Spumantem , et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem , atque Erymantha manu , tum sternit
Aphidnum ;
Tum Bitiam ardentem oculis , animisque frementem
Non jaculo : (neque enim jaculo vitam ille dedisset :)
Sed magnum stridens contorta phalarica venit ,
Fulminis acta modo , quam nec duo taurea terga ,
Nec duplici squama lorica fidelis , et auro
Sustinuit, collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clypeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Bajarum litore quondam
Saxea pila cadit , magnis quam molibus ante
Constructam jaciunt ponto : sic illa ruinam
Prona trahit , penitusque vadis illisa recumbit.
Miscent se maria , et nigrae attolluntur arenae.

697. *Thebana , etc.*) *Thebae* multae fuerunt in Aegypto , in Boeotia , in Thessalia Phthiotide : illae nihil hic ad rem faciunt, sed *Thebe* , *Thebes* , Asiae minoris urbs apud Adramytenos, Regia Eetionis , Andromachae patris. *Sarpendon* , Lyciae rex , Jovis filius *Cornus* , arbos durissimo ligno ideo telorum materia , *Corniolo*.

700. *Undam spumantem*.) Sanguinem undatim , id est magna copia in rivos erumpentem.

705. *Falarica.*) Oblonga hasta, teres, praeterquam ad extremum, ubi ferrum exstabat quadratum , tres longum pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Huic ferro picem in stupa circumligabant ; adjectoque igni immittebant inglinas praesertim turres , quae *falae* dicebantur Etrusca voce.

707. *Squama et auro* : id est , squamis aureis.

710. *Euboico Bajarum* , *etc.*) *Bajae* , locus in Campania tepidis aquarum fontibus nobilis, in latere superiore Campani sive Neapolitani sinus ; non longe a Miseno promontorio , etiamnum retinet nomen. Nec longe fuit *Lucrinus* , *Avernusque* lacus : qui molibus ab Hercule clausi primum , deinde ab Agrippa in portum Julium Octaviani auspiciis conversi sunt. Ideo Virgilius hic *pilas* , sive moles lapideas , in mare impactas commemorat.

Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime, Jovis imperiis imposta Typhoeo.
Hic mars armipotens animum, viresque Latinis
Addidit, stimulos acres sub pectore vertit;
Immisitque fugam Teucris, atrumque timorem.
Undique conveniunt, quoniam data copia pugnae:
Bellatorque animo deus incidit.
Pandarus ut fuso germanum corpore cernit.
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res;
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Moenibus exclusos duro in certamine linquit:
Ast alios secum includit, recipitque ruentes;
Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem: ultroque incluserit urbi,
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulsit, et arma
Horrendum sonuere: tremunt in vertice cristae
Sanguineae, clypeoque micantia fulgura mittit.
Agnoscunt faciem invisam, atque immania membra
Turbati subito Aeneadae, tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternae fervidus ira
Effatur: non haec dotalis regia Amatae,
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides: nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe; si qua animo virtus, et consere dextram.

715. *Prochyta, etc.*) Vel *Prochyte*, hodie *Procida*, parva et asper insula Tyrrheni maris, proxima Miseno promontorio.

716. *Inarime.*) Ad meridiem Prochytae, multo amplior insula fertilis. olim *Pithecusa*, et *Aenaria* etiam dicta, nunc *Ischia*, solo concavo et sulfureo, qualis est totus ille tractus; unde Homerus Jovem commentus est hanc impacto fulmine injecisse giganti *Typhoeo* qui ab Hesiodo describitur anguineis capitibus centum instructus, iisque flammas eructantibus, Terrae et Tartari filius, in Theogon. 821.

773. *Dotalis regia Amatae.* Laurentum, urbs regia Latini, cujus uxor Amata, Turno favens, Lavinia ipsi regnumque in dotem tradere conabatur: *Ardea*, Rutulorum et Turni urbs regia.

Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat : ille rudem nodis , et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere aurae vulnus : Saturnia Juno
Detorsit veniens ; portaeque infigitur hasta.
At non hoc telum , mea quod vi dextera versat ,
Effugies : neque enim is teli , nec vulneris auctor.
Sic ait , et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit , impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus , ingenti concussa est pondere tellus.
Collapsos artus, atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens : atque illi partibus aequis
Huc caput , atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et , si continuo victorem ea cura subisset ,
Rumpere claustra manu , sociosque immittere portis,
Ultimus ille dies bello , gentique fuisset.
Sed furor ardentem caedisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalarim , et succiso poplite Gygen
Excipit : hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum : (Juno vires , animumque ministrat)
Addit Halin comitem , et confixum Phegea parma
Ignaros deinde in muris , Martemque cientes
Alcandrumque , Haliumque, Noemonaque , Prytanimque
Lyncea tendentem contra , sociosque vocantem
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat : huic uno dejectum comminus ictu

742. *Priamo narrabis Achillem.*) Turnum , qui tam sit infestus Trojanis , quam olim Achilles fuit.

747. *Telum.*) Pro ense:

769. *Connixus ab aggere dexter.*) Cum contra tenderet Lynceus ; Turnus sinistro latere innixus aggeri , dextra manu in dextrum quoque Lyncei latus incurrit.

Cum galea longe jacuit caput, inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu, ferrumque armare veneno:
Et Clytium Aeoliden, et amicum Cretea Musis,
Cretea Musarum comitem, cui carmina semper,
Et citharae cordi, numerosque intendere nervis!
Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.
Tandem ductores, audita caede suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus, acerque Serestus,
Palantesque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: quo deinde fugam? quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quae jam ultra moenia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique septus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriae, veterumque deorum,
Et magni Aeneae segnes miseretque, pudetque?
Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem quae cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. Ceu saevum turba leonem
Cum telis premit infensis: at territus ille
Asper, acerba tuens, retro redit: neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra
Ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exaestuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes,
Bis conversa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum;
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere: aeream caelo nam Jupiter Irim
Demisit, germanae haud mollia jussa ferentem,

773. *Ungere tela. etc*) Medicatis et venenatis herbis barbarico more.

785. *Orco*) Inferorum Deo.

Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis;
Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis
Obruitur; strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea: et saxis solida aera fatiscunt:
Discussaeque jubae capiti, nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes, et ipse
Fulmineus Mnestheus: tum toto corpore sudor
Liquitur: et piceum, nec respirare potestas,
Flumen agit: fessos quatit aeger anhelitus artus.
Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis,
Et laetum ad socios, abluta caede, remisit.

810. *Umbo.*) Pars media eminens in clypeo.

813. *Piceum flumen*) Sudor est pulveri commixtum, picis instar nigrescens et adhaerens cuti.

LIBER X.

ARGUMENTUM. *Jupiter, convocato deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur. Ibi Venus de Trojanorum periculo, insatiabilique Junonis odio conqueritur, aliamque tandem tot calamitatum requiem petit. Juno contra malorum omnium causam in Trojanos, veluti primos belli auctores, atque adeo in Venerem ipsam rejicit. Frustra itaque tentata reconciliatione, Jupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem, aut filiam laederet, se neutrorum partium studia secuturum pronuntiat; sed pro sua aequitate omnia fatis esse permissurum. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt: non minore animo obsessi se ad defensionem parant. Dum haec in Latio geruntur, Aeneas, rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adjunctis, XXX. navium classe ad suos revehitur. Ibi Nymphas paulo ante in eam formam ex navibus suis transformatas obvias habet; ex his et de classis amissione, et de suorum periculo certior redditur. Inde in hostium usque conspectum profectus, copias suas exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad litus terra hostem prohibere conantur. Magno utrinque detrimento pugnatur. Ibi Pallas, magna prius edita hostium strage, tandem a Turno occiditur, cujus rei dolore percitus Aeneas magnos Rutulorum acervos amico inferias mittit. Ascanius quoque, eruptione facta, suas cum patre copias conjungit. Quibus rebus permota Juno, et pro Turno sollicita, impetrata a Jove venia, praesenti eum periculo eripit, objecta illi falsa Aeneae imagine: quam dum in navim quandam fugientem insequitur, vinculis a Junone ruptis, vi tempestatis ad litora Ardeae proxima devehitur. Interim Mezentius Jovis monitu pugnae succedens, magnum tam Trojanorum, quam Etruscorum numerum prosternit: donec ab Aeneae hastae ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, aegre se ad obligandum vulnus ex acie recipit. Ibi Lausus quoque, dum patrem ulcisci conatur, ab Aenea interficitur: ejus rei nuncio accepto, Mezentius, conscenso equo, in praelium redit: ubi dum filii mortem vindicare parat, eadem, qua filius, dextra concidit*

PAnditur interea domus omnipotentis Olympi;
Conciliumque vocat Divum Pater, atque hominum Rex

1. *Omnipotentis Olympi.*) Aliqui per *Olympum*, Jovem intelligunt sed melius *caelum* accipiunt: quod *omnipotens* dicitur, quia Jupiter omnipotens in eo habitat.

Sideream in sedem; terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus; incipit ipse:
Caelicolae magni, quianam sententia vobis
Versa retro? tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
Quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos,
Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnae (ne arcessite) tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum, atque Alpes immitet apertas.
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit:
Nunc sinite, et placidum laeti componite foedus.
Jupiter haec paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert.
O pater, o hominum, divumque aeterna potestas;
(Namque aliud quid sit, quo jam implorare queamus?)
Cernis, ut insultent Rutuli, Turnusque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt jam moenia Teucros:
Quin intra portas, atque ipsis praelia miscent
Aggeribus murorum, et inundant sanguine fossae.
Aeneas ignarus abest, numquamne levari

5. *Tectis bipatentibus.*) Ubi janua est *biforis*. quae in dextram laevamque aperitur.

6. *Quianam sententia vobis versa, etc.*) Id est, cur mutastis ipsi sententiam vestram, qua statueratis neutris partibus favere?

11. *Adveniet... tempus, etc.*) Quasi dicat Jupiter: *Nemo mihi objiciat, quod faveam Trojanis, eosque illaesos perpetuo velim. Adveniet tempus praescriptum fatis, quo eorum posteri gravibus et ipsi cladibus afficientur, ab Annibale et Carthaginiensibus.*

12. *Carthago, etc.*) Significat bella Punica a Carthaginiensibus ter gesta cum Romanis, quorum secundo Annibal per Hispanias, Galliasque in Italiam exercitum tradaxit, superatis Pyrenacis, et Alpibus, Italiam fere totam in suam potestatem redegit, in ea per annos circiter sexdecim insedit.

13. *Exitium... atque Alpes apertas.*) Nova et figurata loquutio, pro *immittet exitium per Alpes apertas.*

14. *Tum certare, etc.*) Tum licebit; ut Trojani, seu Romani, eorum posteri, pareant odiis vestris et depraedationi hostium.

15. *Componite foedus.*) Inter Latinos ac Trojanos.

Obsidione sines? muris iterum imminet hostis
Nascentis Trojae, nec non exercitus alter;
Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides: equidem, credo, mea vulnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si sine pace tua, atque invito numine Troes
Italiam petiere, luant peccata, neque illos
Juveris auxilio: sin tot responsa sequuti,
Quae superi, manesque dabant; cur nunc tua quisquam
Flectere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manes (haec intentata manebat
Sors rerum) movet; et superis immissa repente
Alecto medias Italum baccata per urbes.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit; vincant, quos vincere mavis,
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura: per eversae, genitor, fumantia Trojae
Excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.

28. *Aetolis ab Arpis Tydides.*) *Arpi*, Apuliae Dauniae urbs; cujus ruinae adhuc dicuntur *Arpe*. Condita a Diomede Tydei filio, a quo petierat auxilium Turnus, nullo tamen successu. Quare Venus hic fingit exercitum ab Arpis imminere, ut causam suam exaggeret.

29. *Mea vulnera restant.*) Cum Aeneam, a Diomede lapidis ictu vulneratum, Venus opposito peplo e pugnae periculo subduceret, a Diomede in vola manus vulnerata est.

36. *Erycino in litore.*) Mulieres Trojanae, Junonis et Iridis suasu, taedio navigationis, naves Aeneae exusserunt, dum is ludos celebrabat ad patris Anchisae tumulum, prope Erycem, Siciliae montem, qui nunc est mons *Sancti Juliani*.

38. *Aeolia excitos.*) Juno Aeolum et ventos in Aeneae classem concitavit. *Irim.*) Missa est a Junone ad Trojanas mulieres, ut eas ad incendium navium concitaret; ad Turnum, ut eum ad bellum hortaretur.

39. *Manes.*) Deos inferorum. Hos commovit Juno cum in Trojanos Furiam Alecto concitavit; Alecto deinde Amatam in furorem egit, postea Turnum.

Aeneas sane ignotis jactetur in undis,
Et quamcunque viam dederit fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et dirae valeam subducere pugnae.
Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atque Cythera,
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
Exigat hic aevum, magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes,
Totque maris, vastaeque exhausta pericula terrae,
Dum Latium Teucri, recidivaque Pergama quaerunt?
Non satius cineres patriae insedisse supremos,
Atque solum, quo Troja fuit? Xanthum, et Simoenta
Redde, oro, miseris: iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
Aenean hominum quisquam, divumque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus: esto,
Cassandrae impulsus furiis, num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem, aut gentes agitare quietas?

51. *Amathus,*) Genit. *Amathuntis*, nunc *Limisso*, et *Idalium*, aut *Idalia*, *borgo Dalim*: et *Paphus*, sive *Paphos*, *Baffo*: urbes in Cypro insula, quae tota Veneri sacra fuit. *Cythera*, *orum*, insula inter Peloponnesum et Cretam, nunc *Cerigo*.

54. *Ausoniam.*) Italiam.

56. *Argolicos.*) Graecos, ab urbe *Argis*.

58. *Pergama.*) Arx Trojae. *Recidiva.*) Caduca, rursus cadentia. *Xanthus* et *Simois.*) Troadis fluvii.

68 *Cassandrae ... furiis.*) Amarum Junonis dictum, quo significat Aeneam furiosa quaedam Cassandrae vaticinia pro Deorum et fati monitis accepisse. *Cassandra*, Priami filia fuit et vates. Praedixerat Anchisae Trojanos venturos in Italiam.

70. *Puero.*) Ascanio, cui curam novae Trojae crediderat, sub tutela tamen Mnesthei et Seresti.

71. *Tyrrhenamve fidem, etc.*) Aeneas, Evandri consilio, Tarchontem et Tyrrhenos, a Mezentio rege dissidentes, adierat, opem ab iis petiturus.

Quid deus in fraudem, quae dura potentia nostra
Egit? ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra;
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.
Quid? face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere praedas?
Quid? soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
Tu potes Aeneam manibus subducere Grajum,
Proque viro nebulam, et ventos obtendere inanes,
Et potes in totidem classem convertere nymphas.
Nos aliquid Rutulos contra juvisse nefandum est?
Aeneas ignarus abest: ignarus et absit.
Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera.
Quid gravidam bellis urbem, et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quae causa fuit consurgere in arma

76. *Pilumnus avus, etc.*) *Pilumnus* et *Picumnus*, fratres: antiqui Rutulorum reges, Jovem, juxta aliquos, patrem habuerunt. *Venilia*, soror Amatae, Latini uxoris: de ejusdem divinitate nihil reperitur, nisi quod a Servio Nympha dicitur.

77. *Face, etc.*) Significat primos belli motus ob occisum a Trojanis Sylviae cervum excitatos: ubi rusticis armis, fustibus obustis, et stipitibus primo res acta est.

79. *Soceros legere, etc.*) *Decipere, furtim accipere*, et quasi *suffurari*; unde dicitur *sacrilegus*, qui sacra furatur: quo sensu compositum verbum magis est in usu *sublegere*.

80. *Pacem orare manu, etc.*) Id est, aliud verbis prae se ferre, aliud re praestare.

83. *Nymphas.*) Id a Cybele factum, sed quasi in gratiam Veneris factum esset; Veneri exprobrat Juno.

85. *Ignarus et absit*) Rationem petitam ex Aeneae absentia: cum refutare non possit, ironica concessione eludit.

87. *Urbem, etc.*) *Laurentum*, cujus imperium affectare Aeneas videbatur, per Laviniae conjugium.

88. *Nosne tibi fluxas, etc.*) Dixerat Venus. *Xanthum et Simoenta redde, oro, miseris*: permitte ut in ipsis Trojae reliquiis maneamus. Reponit Juno; *An ego id impedio, an Trojae reliquias tibi invideo?* Praesens posuit pro praeterito, *An ego everti olim res Trojae.* Paris per vim expugnata Sparta id commisit.

Europamque, Asiamque, et foedera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi? fovive cupidine bella?
Tunc decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas.
Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Caelicolae assensu vario: ceu flamina prima,
Cum deprensa fremunt silvis, et caeca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit; eo dicente, deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus aether:
Tum zephyri posuere, premit placida aequora pontus:
Accipite ergo animis, atque haec mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi foedere Teucris
Haud licitum est; nec vestra capit discordia finem;
Quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros, Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo.
Seu fatis Italum castra obsidione tenentur
Sive errore malo Trojae, monitisque sinistris;
Nec Rutulos solvo: sua cuique exorsa laborem,
Fortunamque ferent, rex Jupiter omnibus idem,
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes, atraque voragine ripas,
Annuit; et totum nutu tremefecit Olympum,

91. *Europam, etc.*) Ubi Graecia. *Asiam*, ubi Troas. *Spartam*; urbem Peloponnesi.
92. *Dardanius.*) Paris, e regia Dardani familia.
93. *Cupidine.*) Amore mutuo Helenae et Paridis: *Cupido*, Veneris filius.
102. *Solo tellus*) *Solo*, profunditate, qua solida terra est.
107. *Secat spem,*) Idest *separat* et *sumit*, ita ut sensus sit *quodcumque quis sibi speret*.
108. *Rutulusve fuat.*) *Fuerit*: defectum futuri temporis.
110 *Errore malo ...monitis sinistris.*) Quibus impulsi sunt, ut urbe, se clauderent.
113. *Stygii per flumina fratris, etc,*) Per *Stygia*, Plutonis inferorumque flumen: per quod *Dii* jurabant.

Hic finis fandi. Solio tum Jupiter aureo
Surgit, Caelicolae medium quem ad limina ducunt
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere caede viros, et moenia cingere flammis.
Ast legio Aeneadum vallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugae: miseri stant turribus altis
Nequicquam, et rara muros cinxere corona.
Jasius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymaetes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Tibris,
Prima acies, hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus, et Haemon Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Mnestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis,
Moliríque ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
Qualis gemma micat, fulvum quae dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho
Lucet ebur: fusos cervix cui lactea crines
Accipit, et molli subnectit circulus auro.

117. *Ad limina.*) Ex patenti aula, ubi habitum concilium fuerat, ad ipsius interioris domus januam.

125. *Germani Sarpedonis ambo, etc.*) Sarpedon Lyciae rex, Jovis filius, qui occisus est a Patroclo in obsidione Trojae. *Germani* autem dicuntur, qui ex eodem *germine*, et stirpe, sive paterna, sive materna, sunt.

128. *Lyrnesius.*) Ex urbe Phrygiae *Lyrnesso*, non longe a Thebe, circa sinum Adramytteuum.

129. *Fratre Mnestheo.*) Servius legit *Menestheo* ut sit dactylus in quinta sede: sed e probatissimis codicibus malim legi *Mnestheo*; ut *fratre* sit spondaeus, ultima syllaba producta, ob sequentem duplicem consonantem in *Mnestheo*.

133. *Dardanius puer.*) Non tantum Trojanus, sed ex regia *Dardani* familia etiam oriundus.

135. *Oricia terebintho.*) *Terebinthus*, arbor est resinae speciem fundens, ligno ebeni instar eximii ac nigri splendoris. *Oricum*, oppidum est Macedoniae, in Epiri confinio, ad mare Ionium, nunc *Orco*.

Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, et calamos armare veneno,
Maeonia generose domo; ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere murorum sublimem gloria tollit:
Et Capys; hinc nomen Campanae ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant, media Aeneas freta nocte secabat,
Namque ut ab Evandro castris ingressus Etruscis
Regem adit, et regni memorat nomenque, genusque:
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quae sibi conciliet: violentaque pectora Turni
Edocet: humanis quae sit fiducia rebus,
Admonet, immiscetque preces. Haud fit mora, Tarchon
Jungit opes, foedusque ferit: tum libera fatis
Classem conscendit jussis gens Lydia divum
Externo commissa duci. Aeneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Aeneas, secumque volutat
Eventus belli varios: Pallasque sinistro
Affixus lateri, jam quaerit sidera, opacae

141. *Maeonia, etc.*) Quae deinde *Lydia* dicta est Asiae minori mediterranea regio.

145. *Campanae urbi, etc.*) *Capuae*, quae Campaniae caput fuit.

154. *Libera fatis.*) Quia fatis prohibebatur, ne post expulsum Mezentium, alium sibi regem, nisi externae stirpis, assumeret.

155. *Gens Lydia.*) *Etrusci*, sive *Tyrrheni*, e *Lydia* oriundi.

156. *Aeneia puppis.*) Probabile est Etruscos classem paratam habuisse, cui sola Aeneae insignia ad ornatum imponenda fuerint. Neque enim tantulo tempore potuit aedificari, quantulo Aeneas apud eos moram fecit.

157. *Rostro Phrygios, etc.*) *Idam* habuit in insignibus, quia in illo Phrygiae monte classem olim ad fugam aedificaverat, auspiciis *Cybeles*, quae pinus, in eo monte sibi sacras, Aeneae in id opus concesserat. Ideo *leones* appositi, quia sacri sunt Cybele. *Phrygii* dicti, quia Cybeles cultus in Phrygia praecipue vigebat.

160. *Pallas.*) Evandri filius.

Noctis iter, jam quae passus terraque, marique.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,
Quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus aerata Princeps secat aequora Tigri:
Sub quo mille manus juvenum, qui moenia Clusi,
Quique urbem liquere Cosas; queis tela, sagittae,
Corytique leves humeris, et lethifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos.
Insula inexhaustis chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum, divumque interpres Asylas,

163. *Deae.)* Musae. *Helicon*, mons Boeotiae, Parnasso vicinos, Musis sacer.

164. *Tuscis.*) Pro variis temporibus et colonis varia mutarunt numina; modo *Etrusci*, modo *Tyrrheni*, modo *Tusci*.

166. *Massicus.*) Rex sive Lucumo *Clusii* urbis et *Cosae*. Tamen, infra v. 655. Clusii rex vocatur *Osinius*. Igitur vel idem duplici nomine dictus est *Osinius* et *Massicus*: vel *Massicus* rex fuit Cosae; *Osinius* Clusii: ita tamen ut Osinius subesset Massico, unde urbs utraque Massicum ducem sequi dicitur. *Tigri*, nomina navium, petita e figuris in puppis vel prora pictis aut sculptis.

167. *Clusi, etc.*) *Clusium*, urbs Etruriae mediterranea, hodie *Chiusi*: ad paludem longissimam, quam *Clanis* fluvius trajicit, hodie *la Chiana*.

168. *Cosas.*) *Cosae*, vel *Cossae*, vel singulari numero *Cosa*, Etruriae maritima urbs ad promontorium *Argentarium*, quod hodie est *monte Argenturo*: urbs ea, quae nunc dicitur *Orbitello*; sed melius oppidum vicinum, *l' Ansedonia*.

169. *Coryti*) Graeca vox, *pharetra*, theca sagittarum,

172. *Populonia mater.*) *Populonium*, vel *Populonia*, in promontorio cognomine; cujus ex ruinis non procul condita est urbs hodie dicta *Piombino*.

173. *Ilva.)* Graecis dicta *Aethalia*, nunc *Elba*: in conspectu Populoniae, ad meridiem: ferri fodinis ferax: dicitur a Virgilio, *inexhaustae*, quod vulgo fossae unde ferrum erutum esset, rursus tractu temporis impleri putarentur.

174.) *Chalybum metallis.*) Ferro, cujus cudendi ars praecipua fuit apud *Chalybes*.

Cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent,
Et linguae volucrum, et praesagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheae ab origine Pisae,
Urbs Etrusca solo, sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens, et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt, (mens omnibus sua sequendi)
Qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis;
Et Pyrgi veteres, intempestaeque Graviscae.
Non ego te, Ligurum ductor, fortissime bello
Transierim, Cinyra, et paucis comitate Cupavo:
Cujus olorinae surgunt de vertice pennae.
Crimen amor vestrum, formaeque insigne paternae.
Namque ferunt luctu Cycnum Phaetontis amati,

176. *Pecudum fibrae*, *etc.*) Significantur hic I. Per fibras pecudum *aruspices;* qui futura praedicebant ex inspectis extis et visceribus hostiarum, Aen. 8. 498. II. Per sidera, *astromantia.* III. Per volucrum linguas, *ars augurum* IV. Per fulmina praesaga, *ars ominatoria*, quae ex dextro aut sinistro casu fulminum praesagio ducebat.

179. *Alpheae Pisae*, *etc.*) *Pisa*, vel *Pisae*; urbs in confinio Etruriae, prope *Ligures*, adhuc retinens nomen ad fluvium Arnum, *Arno.*

183. *Caerete domo*, *etc.*) Ex urbe *Caeretana* hodie *Cerveteri*, cui prius Mezentius imperabat, *Minio*, hodie *Mugnone*: fluviolus, non qui *Caere* alluit, sed qui ab ea urbe distat milliariis aliquot ad occidentem.

184. *Pyrgi.*) Oppidum maritimum, nunc dirutum, Caeretanae urbi vicinum ad occidentem: *Intempestae Graviscae.*) *Gravisca*, vel *Graviscae* maritima item urbs fuit, jam plane excisa. *Intempestae* a Virgilio vocantur, quia carentes aeris salubri temperie.

186. *Cinyra*) Sic reposuimus e MSS. Nicolai Heinsii; cum antea legeretur *Cycne*, nullo sensu. Neque enim ea quae de Cycno mox dicuntur, ad hunc pertinent, sed ad *Cupavonem.*

186. *Cupavo.*) Unus e posteris Cycni Ligurum regis, amicitia, et fraterno sanguine Phaethonti conjunctissimi, quique illius casus dolore apud Eridanum in avem Cycnum conversus est.

188. *Crimen amor vestrum*, *etc.*) Crimen vestrum, hoc est, familiae vestrae fuit nimius amor in Phaethonta. *Formaeque insigne paternae*: plumae olorinae, sive cycneae e galea subtractae.

189. *Phaethontis.* Phaethon Solis filius a patre petiit currus regimen in unum diem, quod aegre ei datum: cum a consueta diurni cursus orbita deflexisset, atque ita mundus ardere coepisset, Jovis fulmine percussus in Eridanum cecidit.

Populeas inter frondes, umbramque sororum,
Dum canit, et maestum musa solatur amorem.
Canentem molli pluma duxisse senectam,
Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius aequales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet ille
Instat aquae, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicae Mantus, et Tusci filius amnis;
Qui muros, matrisque dedit tibi, Mantua: nomen,
Mantua dives avis: sed non genus omnibus unum:
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni:
Ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires.
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.

190. *Populeas inter frondes, etc.*) Sorores Phethontis, cum diu fratrem toto orbe quaesiissent, ejus tumulum in Eridani ripis nactae, fletu ibi contabuerunt, et in Populos, vel Ulmos mutatae sunt, unde *Succinum*, sive Electrum, quasi lacrymas, manare Poetae finxerunt.

195. *Centaurum.*) Navim, cui insculptus Centaurus saxum intentans.

198. *Ocnus.*) Instaurator urbis Mantuae; cui muros et nomen matris suae dedisse fingitur. Quo nomine antea dicta fuerit *Mantua*, ignoratur.

199. *Fatidicae Mantus.*) *Manto*, Genitivo graeco, *Mantus* Tiresiae vatis filia. *Fatidica* dicitur, ex ipsa vi nominis; est enim; *μαντις, vates. Tusci amnis.*) *Tiberis*, qui Tusciam a vicinis regionibus disterminat.

201. *Mantua dives avis.*) Urbs Galliae Cisalpinae, nunc Ducatus caput, sita in medio stagno quod *Mincius* amnis efficit. Primi ejus conditores fuere *Tusci* Duodecim urbium novae Tusciae, *Mantuam* caput Virgilius facit, ut aduletur patriae, cum tamen caput esset *Felsina*, quae deinde *Bononia* appellata.

205 *Benaco, etc.*) *Benacus*, lacus est ejusdem Galliae Cisalpinae, in agro Veronensi, nunc *lago di Garda. Mincium* fluvium emittit *Menzo. Mincium* hunc ne ducem esse putes, sed ipsum fluvium; cujus e ripis collecta classis haec fuerat quingentorum hominum, quorum dux *Auletes*.

It gravis Auletes, centenaque arbore fluctum
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton, et caerula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem praefert, in Pristin desinit alvus:
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Trojae, et campos salis aere secabant.
Jamque dies caelo concesserat, almaque curru
Noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum.
Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit, velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus ecce suarum
Occurrit comitum, nymphae, quas alma Cybele
Numen habere maris, nymphasque e navibus esse
Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
Agnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
Quarum quae fandi doctissima Cymodocea,
Pone sequens dextra puppin tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac laeva tacitis subremigat undis,
Tum sic ignarum alloquitur: vigilasne, deum gens,
Aenea? vigila, et velis immitte rudentes.
Nos sumus Idaeae sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi nymphae, classis tua, perfidus ut nos
Praecipites ferro Rutulus, flammaque premebat.
Rupimus invitae tua vincula, teque per aequor

209. *Triton.*) Neptuni tubicen concha utens pro tuba, superiore parte vir, inferiore piscis.

211. *Pristin.*) Piscem immanem, e balaenarum genere.

214. *Salis, etc.*) *Sal*, pro mari.

216. *Phoebe.*) Luna, Phoebi soror.

218. *Velisque ministras.*) Proprium est *ministrare* alicui homini : translatum *ministrare velis*; ministrabat autem Aeneas, gubernatoris officio fungens.

224. *Lustrant.*) Circumeunt.

228. *Vigilasne, etc.*) Ratione quippe temporis dormire debuerat; nisi gubernatoris partes in se suscepisset.

230. *Idaeae pinus.*) Materia navium, *pinus* arbor. Locus natalis, *Ida* Phrygiae mons.

Quaerimus: hanc genitrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, aevumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro, fossisque tenetur
Tela inter media, atque horrentes Marte Latinos.
Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube, et clypeum cape, quem dedit ipse
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulae spectabit caedis acervos.
Dixerat, et dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim, fugit illa per undas
Ocyor et jaculo, et ventos aequante sagitta.
Inde aliae celerant cursus, stupet inscius ipse
Tros Anchisiades, animos tamen omine tollit,
Tum breviter supera aspectans convexa precatur:
Alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeraeque urbes, bijugique ad fraena leones,
Tu mihi nunc pugnae princeps; tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.
Tantum effatus; et interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnaeque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet, et sua castra,
Stans celsa in puppi, clypeum tum deinde sinistra
Extulit ardentem; clamorem ad sidera tollunt

242. *Ignipotens.*) *Vulcanus*, Veneris suasu, clypeum Aeneae fabricaverat.

251. *Supera convexa.*) Id est *rotunda*; aut *concava*.

252. *Idaea*) *Cybele* mater Deorum: quae quia pro terra sumebatur quae sustentat urbes, ideo turrita cum corona pingebatur. Idaea dicta a monte Ida in Phrygia.

254. *Propinques augurium.*) Id est, *praesens sis hoc augurio* Vocat Trojanos, *Phrygas*, quia Troas in Phrygia minore fuit.

Dardanidae e muris: spes addita suscitat iras.
Tela manus jaciunt: quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues, atque aethera tranant
Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
At Rutulo regi, ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad litora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus aequor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus ac liquida si quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor:
Ille sitim, morbosque ferens mortalibus aegris
Nascitur, et laevo contristat lumine caelum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora praeripere, et venientes pellere terra:
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro.
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra:
In manibus Mars ipse, viri, nunc conjugis esto
Quisque suae, tectique memor: nunc magna referto
Facta patrum, laudesque: ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
Audentes fortuna juvat.
Haec ait, et secum versat, quos ducere contra:
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Aeneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit, multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu,
Per remos alii. Speculatus litora Tarchon,

265. *Strymoniae, etc.*) *Grues*, aves oblongo collo ac rostro; frequentes circa *Strymonem*, Macedoniae fluvium. Imbrem fugiunt, magno numero collectae: ideoque *Notos*, id est, *Austros*, ventos pluvios.

269. *Totumque allabi classibus aequor.*) Commutatio; pro *classes allabi toto aequore*.

270. *Ardet apex capiti, etc.*) Aeneae habitum describit, et cum Sirio sive *Canicula* comparat.

273. *Sirius ardor.*) *Sirius*, vel *Canicula*, stella in ore majoris canis, maximos aestus creans. Hic adjective sumitur.

280. *In manibus Mars.*) In potestate.

Qua vada non sperat, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare in offensum crescenti allabitur aestu,
Advertit subito proras; sociosque precatur:
Nunc o lecta manus validis incumbite remis:
Tollite, ferte rates, inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arrepta tellure semel. Quae talia postquam
Effatus Tarchon; socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis:
Donec rostra tenent siccum, et sedere carinae
Omnes innocuae; sed non puppis tua, Tarchon:
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis:
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedes simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt: primus turmas invasit agrestes
Aeneas, omen pugnae: stravitque Latinos,
Occiso Sherone: virum qui maximus ultro
Aeneam petit. Huic gladio, perque aerea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lycam ferit exsectum jam matre perempta

299. *Tonsis.*) *Tonsa,* remus.

302. *Innocuae.*) Activa vox: sed passive sumitur pro *illaesae.*

303. *Vadis.*) Locis, ubi aqua parum alta est.

304. *Fluctusque fatigat.*) Hoc est, *navis fatigat fluctus.* Scilicet crebro remorum et contorum impulsu, ut ex arenis extraheretur.

310. *Signa.*) Tubae, cornua, buccinae.

311. *Omen pugnae.*) *Initium*; quia in rerum initiis, omina sive auspicia captabantur.

313. *Perque aerea suta, etc.*) I. e. per clypeum ex multis aereis laminis consutum ac contextum. Noc obstat duo hic jungi adjectiva absque substantivo nomine; siquidem id ipsum saepe usuvenit. Georg. 1. 153. *Nitentia culta.* Ibid. 393. *Aperta serena, etc.*

314. *Latus haurit.*) *Exhaurit,* educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus, et doliis, quae dicuntur *exhauriri*, cum facto foramine liquor ex iis educitur.

Et tibi, Phoebe, sacrum: casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe Cissea durum,
Immanemque Gyam, sternentes agmina clava,
Dejecit letho. Nihil illos Herculis arma,
Nil validae juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidae comes, usque graves dum terra labores
Praebuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes
Intorquens jaculum, clamantis sistit in ore.
Tu quoque flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon:
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies: septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galea clypeoque resultant
Irrita, deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Aeneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi (non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos) steterunt quae in corpore Grajum
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit: illa volans clypei transverberat aera
Maeonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem:
Dextraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Aeneam petiit: sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
Hic Curibus, fidens primaevo corpore, Clausus
Advenit, et rigida Dryopen ferit eminus hasta
Sub mentum graviter pressa, pariterque loquenti
Vocem animamque rapit trajecto gutture: at ille

316. *Tibi, Phoebe, sacrum.*) Quia Apollo medicorum est Deus, quorum ope Lycas ortus fuerat: atque ita ferro renatus, eodemque mortuus.

319. *Herculis arma.*) Clava, e durae arboris trunco. *Melampus*, forte medicus ille celebris de quo Georg. 3. 550.

339. *Lacerto, etc.*) *Lacertus*, pars brachii a cubito ad manum.

Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tres quoque Threicios, Boreae de gente suprema;
Et tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Occurrit Halesus,
Auruncaeque manus: subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis: expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipso
Ausoniae. Magno discordes aethere venti
Praelia ceu tollunt, animis et viribus aequis;
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit:
Anceps pugna diu, stant obnixi omnia contra.
Haud aliter Trojanae acies, aciesque latinae
Concurrunt: haeret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Intulerat torrens, arbustaque diruta ripis:
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci:
Aspera queis natura loci dimittere quando
Suasit equos: unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece nunc dictis virtutem accendit amaris.
Quo fugitis socii? per vos, et fortia facta;
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudis:
Fidite ne pedibus: ferro rumpenda per hostes
Est via, qua globus ille virum densissimus urget:
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.

350. *Threicios, Boreae, etc.)* *Thraces.* *Boreas* septentrionalis ventus, fingitur Strymonis fuisse filius fluvii Macedoniae, qui etiam Thraciae tribuitur.

351. *Ismara.)* Singularis numeri, ut videtur; Thraciae urbs ad Ismarum montem, qui non longe est ab ostiis Hebri; *Ismarus* tamen urbs illa vulgo dicitur, non *Ismara.*

353. *Halesus, Auruncaeque, etc.)* Auruncorum Italorum dux, mox a Pallante occidendus. *Messapus* nobilis equorum domitor.

361. *Pede pes.) Pede* pro *pedi.*

362. *Saxa rotantia.)* Passive, pro *rotata.*

363. *Arbusta.)* Non arbusculae sunt, sed loca ipsa arboribus consita.

371. *Spemque meam, quae, etc.)* Cum pater meus victor ex omnibus bellis domum remearit; ego, ejus laudis aemulus, sperabam me quoque victorem rediturum.

Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
Mortales; totidem nobis, animaeque manusque;
Ecce, maris magno claudit nos obice pontus.
Deest jam terra fugae: pelagus Trojamne petemus?
Haec ait, et medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primum fatis adductus iniquis
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dedit: hastamque receptat
Ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbon,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit incautum, crudeli morte sodalis,
Excipit: atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Tymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error:
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas.
Nam tibi, Tymbre, caput Evandrius abstulit ensis:
Te decisa suum, Laride, dextera quaerit:
Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu, et praeclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhoetea praeter
Trajicit, hoc spatium, tantumque morae fuit Ilo,
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra:

378, *Trojam.)* Novam, seu castra Trojanorum.

387. *Tumido in pulmone.)* Et ex natura sua, et ob iram ex morte socii conceptam.

392. *Indiscreta suis, etc.)* Ita similes inter se fratres, ut a parentibus discerni non possent.

394. *Tymbre.)* Dicitur *Tymber* et *Tymbrus*, ut *Evander* et *Evandrus.*

396. *Ferrumque retractant.)* Convulsis nempe nervis, et aliquo motu subsultuque gladium adhuc attrectantibus.

402. *Teuthra.)* *Theuthrus, Theuthrae,* ut *Aeneas*, *Aeneae*, vocat. in *a.*

Te fugiens, fratremque Tyren; curruque volutus
Caedit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut optato, ventis aestate coortis,
Dispersa immittit silvis incendia pastor:
Correptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos:
Ille sedens victor flammas despectat ovantes.
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti diripit ense,
Elatam in jugulum: saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispergit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celarat Halesum:
Ut senior letho canentia lumina solvit,
Injecere manum Parcae, telisque sacrarunt
Evandri: quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Tibri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi:
Haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audit illa Deus, dum texit Imaona Halesus,

403. *Tyren.*) *Tyres*, *Tyrae:* ut *Anchises*, *Anchisae*: accus. in *en*.

404. *Calcibus.*) *Calx*, extrema pars et posterior pedis, talus, unde *calcar*, et *calcare*.

408. *Acies Vulcania.*) Exercitus et vis Vulcani, id est, incendium, ex multis flammis, aciei instar, collectum.

409. *Flammas ovantes.*) Quasi triumphantes.

413. *Phereta.*) *Pheres*, *Pheretis*; ut *Dares*, *Daretis*; accus. in *a*.

417. *Genitor celarat Halesum.*) Halesus hic diversus est ab eo qui Aen. 7. 723. dicitur *Agamemnonius Trojani nominis hostis*. Hujus enim pater, *senior letho canentia lumina solvit*: et filium Italicis *silvis celavit*. At pater alterius Agamemnon, robusta aetate occisus est in Graecia, Clytemnestrae uxoris insidiis.

418. *Canentia lumina.*) *Senilia*: Dura translatio, a *canitie*; quae propria est capillorum. *Parcae* fata hominum fuso volvebant.

423. *Tua quercus.*) Aliqua ex iis, quae tuis in ripis nascuntur.

424. *Texit.*) *Protexit*, *defendit*; a *tego*. Tempus praeteritum hic duriuscule adhibetur pro praesenti.

Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non caede viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina. Primus Abantem
Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
Sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci:
Et vos, o Grajis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt, ducibusque et viribus aequis:
Extremi addensent acies; nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget:
Hinc contra Lausus: nec multum discrepat aetas.
Egregii forma; sed queis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: tempus desistere pugna,
Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur; cuperem, ipse parens spectator adesset.
Haec ait, et socii cesserunt aequore jusso.
At Rutulum abscessu juvenis, tum jussa superba
Miratus, stupet in Turno: corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu,
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut letho insigni: sorti pater aequus utrique est:
Tolle minas. Fatus medium procedit in aequor.
Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire

426. *Lausus.*) Mezentii filius.

432. *Addensent.*) Vulgo *addensant.* Sed doctissimi quique grammatici verbum illud etiam in secunda conjugatione agnoscunt. *Addensunt* autem extremi acies, dum urgent ipsi, ut in primos pugnantium ordines perveniant.

438. *Majore sub hoste.*) Quippe *Pallas* mox occidendus erat a Turno. *Lausus* ab Aenea.

439. *Soror alma.*) Turni soror, Juturna Nympha.

448. *Tyranni.*) Regis.

449. *Spoliis opimis.*) Quae dux duci detrahit.

451; *Aequor.*) Est aequa planities.

Cominus: utque leo, specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem praelia taurum,
Advolat; haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet, ausum,
Viribus imparibus, magnumque ita ad aethera fatur;
Per patris hospitium, et mensas quas advena adisti,
Te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis,
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrymasque effudit inanes.
Tum genitor natum dictis affatur amicis;
Stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojae sub moenibus altis
Tot nati cecidere Deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies; etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis,
At Pallas magnis emittit viribus hastam;
Vaginaque cava fulgentem diripit ensem;
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit; atque viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.

464. *Specula.*) Loco editiore, unde subjecta loca *speculari* possumus.

460. *Hospitium.*) Hercules ex Hispania redux ab Evandro exceptus hospitio fuerat, auctusque sacrificiis et ara maxima, post occisum Cacum.

466. *Tum genitor, etc.*) Jupiter, Herculem filium, pro Pallante morituro deprecantem, cum fata mutare non possit, exemplis consolatur.

472. *Metas.*) *Finem.* Translatio a *metis* in circo positis.

473. *Oculos Rutulorum rejicit arvis.*) Hoc est, *ad arva.* Hoc autem aspectu favorem suum ad Rutulos transtulisse Jupiter significatur.

476. *Humeris tegmina summa.*) Summa pars loricae; quae humeros tegit; ubi levi vulnere perstrictus est Turnus

Hic Turnus ferro praefixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur;
Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat; ac clypeum, tot ferri terga, tot aeris,
Cum pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti cuspis medium transverberat ictu,
Loricaeque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de vulnere telum.
Una eademque via sanguisque animusque sequuntur.
Corruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens;
Arcades, haec, inquit, memores, mea dicta referte
Evandro; qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi est,
Largior; haud illi stabunt Aeneia parvo
Hospitia. Et laevo pressit pede, talia fatus,
Exanimum: rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas (una sub nocte jugali
Caesa manus juvenum foede, thalamique cruenti)
Quae bonus Eurytion multo caelaverat auro,
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futurae,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum

479. *Robur.*) Validum quodcumque lignum.

481. *Penetrabile)* Passive vulgo significat: hic active.

482. *Ferri terga.*) Proprie de pellibus dicuntur: hic per translationem, de metallorum laminis.

489. *Petit ore cruento.*) Concidit igitur in faciem. *Petit ore*, id est mordet terram. *Ore cruento*, quia accepto lethali quocumque vulnere, sanguis vulgo per os effluit.

497. *Una sub nocte jugali, etc.*) Quinquaginta Danai filiae indicantur, quae jussu patris maritos suos, filios Aegypti Danai fratris, una nocte occiderunt, praeter Hypermnestram, quae Lynceo suo pepercit. Hinc sorores apud inferos addictae sunt aquis in pertusum dolium perpetuo infundendis. Danaides a patre, Belides ab avo dictae.

499. *Eurytion, etc.)* Peritus aliquis artifex. *Caelaverat*, quod indicat, balteum aureis argenteisque laminis opertum fuisse in quibus haec caelata fuerunt.

503. *Turno tempus erit, cum, etc.*) Cum scilicet ab Aenea victus, ad aspectum baltei recrudescente victoris ira, occidetur.

Intactum Pallanta; et cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrymisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!
Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert;
Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.
Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Aeneae; tenui discrimine lethi
Esse suos, tempus versis succurrere Teucris.
Proxima quaeque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro: te, Turne, superbum
Caede nova quaerens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensae, quas advena primas
Tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
Quatuor hic juvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit; inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam cum tenderet hastam;
Ille astu subit, ac tremebunda supervolat hasta,
Et genua amplectens effatur talia supplex;
Per patrios manes, et spes surgentis Juli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique.
Est domus alta, jacent penitus defossa talenta
Caelati argenti, sunt auri pondera facti
Infectique mihi; non hic victoria Teucrum
Vertitur; haud anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat. Aeneas contra cui talia reddit;
Argenti atque auri memoras quae multa talenta,

516: *Mensae, quas advena, etc.*) Cum ab Evandro exceptus hospitio est, et junctis dexteris foedus initum.

519. *Inferias quos immolet umbris, tec.*) *Inferiae*, sunt munera quae tumulis mortuorum *inferuntur* · lac, mel, vinum, aqua, flores, exsectae comae; sanguis victimarum, etiam quandoque humanarum, quae ex captivis assumebantur. *Umbras* dixit, plurali numero, pro *umbra*, Pallantis.

524. *Manes.*) Aliquando pro Diis ipsis inferorum sumuntur. Hic et alibi pro umbris ipsis, sive animis mortuorum.

527. *Facti infectique*) *Factum aurum* quod in opus conflatum est: *Infectum*, quod adhuc in massam compactum.

Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, jam tum Pallante perempto.
Hoc Patris Anchisae manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus, galeam laeva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus abdidit ensem.
Nec procul Aemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
Insula cui sacra redimibat tempora vitta;
Totus collucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, trophaeum.
Instaurant acies, Vulcani stirpe creatus
Caeculus, et veniens Marsorum montibus Umbro
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram,
Et totum clypei ferro dejecerat orbem.
Dixerat ille aliquid magnum vimque affore verbo
Crediderat, caeloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
Silvicolae Fauno Dryope quem Nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit; ille reducta

532. *Parce, etc*) Serva natis tuis, et tuam in rem abstine: unde *parcus* dicitur abstineus.

534. *Hoc sentit.*) Haec est eorum sententia, ut omissis muneribus tuis Pallanta ulciscar.

537. *Phoebi Triviaeque sacerdos, etc.*) Dianae et Apollinis templa et sacra saepe conjunguntur. *Trivia*, Diana, sic a triviis, ubi colebatur, dicta.

538. *Infula, etc.*) Fascia est latior, ex qua minores vittae dependebant, instar diadematis caput sacerdotum ambiens.

541. *Umbra tegit.*) Hoc est, mortis tenebris operit.

542. *Rex Gradive, trophaeum,*) *Gradivus*, Martis nomen.

547. *Dixerat ille aliquid magnum.*) Id est; magicis quibusdam consecrationibus et carminibus adversus vulnera se munierat.

551. *Silvicolae Fauno Dryope, etc.*) *Fauni*, rustica numina, multa fuere. Horum aliquo, et Dryope Nympha, natus Tarquitus

552. *Reducta Loricam, etc.*) Tarquitus longam hastam in Aeneam dextra intendebat: Aeneas hanc detorsit; quam cum Tarquitus non amitteret manu, inde clypeus ejus hasta transverso impeditus, patentem vulneri locum reliquit.

Loricam clypeique ingens onus impedit hasta;
Tum caput orantis nequicquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terrae; truncumque tepentem
Provolvens, super haec inimico pectore fatur;
Istic nunc, metuende, jace; non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro;
Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protinus Antaeum et Lycam, prima agmina Turni,
Persequitur; fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis.
Aegaeon qualis, centum cui brachia dicunt
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse; Jovis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses.
Sic toto Aeneas desaevit in aequora victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Nyphaei
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit:
Atque illi longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi, retroque ruentes,

558. *Patrio.*) Non a *Patre*, parentes enim habuit immortales, sed a *patria* cum esset Italus. *Onerabit membra sepulcro*, commutatio est, pro *onerabit sepulcrum membris*.

575. *Numam.*) Jam Numam occiderunt Nisus et Euryalus Hic facile alter Numa; cum in tanto exercitu duo ejusdem nominis esse potuerint.

563. *Volscente.*) Qui a Niso occisus fuerat.

564. *Tacitis Amyclis.*) *Amyclae*, urbs fuit Peloponnesi, Lacedaemoni sic vicina, ut pars ejus a quibusdam habita sit. Hinc profecti coloni urbem in Italia cognominem condiderunt, in Auruncis, inter Tarracinam et Cajetam: ad lacum qui deinde *Amyclanus*, postea *Fundanus* dictus, nunc, *lago di Fondi. Tacitae* autem dicuntur Amyclae, ex Cicerone, quod propter nimiam modestiam injurias a finitimis acceptas cum dissimularent, ab iisdem oppressae sunt.

565. *Aegaeon.* Gigas, Caeli et Telluris filius. *Aegaeon* apud homines dictus; *Briareus* apud Deos; manibus centum, capitibus quinquaginta instructus. Jovis hostis hic dicitur, quales Gigantes ceteri. Cum autem Thetidis impulsu opem Jovi tulisset adversus quem Dii alii rebellarunt: ideo apud inferos non torquetur, sed sedet quasi satelles in vestibulo.

Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Aeneas tanto fervore furentes;
Irruit, adversaque ingens apparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, non currum cernis Achillis,
Aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aevi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri; sed non et Troius heros
Dicta parat contra; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus, ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos, projecto dum pede laevo
Aptat se pugnae: subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tum laevum perforat inguen.
Excussus curru moribundus volvitur arvis;
Quem pius Aeneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanae vertere ex hostibus umbrae:
Ipse rotis saliens juga deseris. Haec ita fatus
Arripuit bijugos; frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem.
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis
Pluribus oranti Aeneas: haud talia dudum
Dicta dabas; morere, et fratrem ne desere frater.
Tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor

575. *Bijugis.*) A nominativo *bijugus*: dicitur enim *bijugis* tertiae declin. et *bijugus* secundae; unde infra v.587. *Admonuit bijugos.*

581. *Non Diomedis equos, etc.* Non ii sumus hostes quorum e manibus elabi possis: ut elapsus es e Diomedis manibus, Venere peplum suum obtendente. Aut e manibus Achillis, Neptuno te pugnae subducente. Sed jam vitae terminum attigisti. *Porro equi Diomedis* non illi sunt, quos Rheso abstulit, sed equi quicumque Diomedis.

589. *Inguen.*) Pars est illa corporis, qua femur, imo ventri vicinum, complicatur.

Dardanius, torrentis aquae, vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer, et nequicquam obsessa juventus.
Junonem interea compellat Jupiter ultro;
O germana mihi, atque eadem gratissima conjux,
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes: non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli.
Cui Juno submissa; quid, o pulcherrime conjux,
Sollicitas aegram, et tua tristia dicta timentem
Si mihi, quae quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret; non hoc mihi namque negares
Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine poenas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater: et tua larga
Saepe manu, multisque oneravit limina donis.
Cui rex aetherei breviter sic fatur Olympi:
Si mora praesentis lethi, tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis,
Tolle fuga Turnum instantibus eripe fatis.

603. *Turbinis.*) *Turbo*, ventus est repentino impetu universa peturbans.

604. *Castra.*) Urbem obsessam.

609. *Non vivida bello, etc.*) Ironiam his Jovis verbis subesse quidam existimant, itaut sententia sit; non Venerem Trojanis, sed vividam bello dextram virtutemque succurrere. Etsi enim Venus ab Aenea vulnera depulerit, haec tamen ipsius cura ad unum Aeneam pertinebat; non ad ceteros item duces, qui propria vi fortiter patrabant. *Opes*, vires, potentiam.

612. *Sollicitas aegram.*) Lacessis, objurgas, ludis. Et hinc firmatur sententia de ironia Jovis.

614. *Vis in amore, etc.*) Si tantum apud te possem amore meo, quantum olim poteram: non hoc mihi negares; ut Latini quoque virtute atque animo superiores essent.

618. *Nostra origine*) *Divina*. Pilumnus a quibusdam dicitur Jovis filius: quod tamen parum huic Junonis orationi convenit, si nothus filius fuit. Igitur ad ignotam aliam, sed divinam tamen originem referendus est.

Hactenus indulsisse vacat: sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri,
Mutarive putas bellum, spes pascis inanes.
Cui Juno illacrymans: quid si, quod voce gravaris,
Mente dares, atque haec Turno rata vita maneret!
Nunc manet insontem gravis exitus; aut ego veri
Vana feror, quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas.
Haec ubi dicta dedit, celo se protinus alto
Misit, agens hiemem nimbo succincta per auras.
Iliacamque aciem, et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
In faciem Aeneae (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis, clypeumque, jubasque
Divini assimulat capitis; dat inania verba,
Dat sine mente sonum, gressusque effingit
euntis.
Morte obita, quales fama est volitare figuras;
Aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
At primas laeta ante acies exultat imago,
Irritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit: illa dato vertit vestigia tergo.
Tum véro Aenean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turpidus hausit inanem;
Quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quaesita per undas.

625. *Hactenus indulsisse vacat.*) Fuit opinio veterum, fata impediri ne a Jove quidem; posse tamen differri.

628. *Quid si, quod voce gravaris, etc.*) Timet Juno ne parum sincere et ex animo permiserit Jupiter, vitam Turni, dilata morte, servari.

630. *Veri Vana.*) Ignara, inscia.

634. *Hiemem.*) Tempestatem.

635. *Tum Dea nube cava, etc.*) Hoc praéstat Juno; non quidem ut Aeneam, sed ut Turnum Aeneae subducat: urgentibus e litore, erumpentibus ex urbe Trojanis.

638. *Jubas.*) Galeae cristas, et jubis equinis.

650. *Hac dabitur, etc.*) Amarus jocus: significat enim, se humi dejecturum Aeneam, et morti daturum.

Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem, nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato,
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Aeneae fugientis imago
Conjicit in latebras; nec Turnus segnior instat,
Exuperatque moras, et pontes transilit altos.
Vix proram attigerat, rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per aequora navem.
Illum autem Aeneas absentem in praelia poscit;
Obvia multa virum demittit corpora morti.
Tunc levis haud ultra latebras jam quaerit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atrae;
Cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit.
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti? et tales voluisti expendere poenas?
Quo feror? unde abii? quae me fuga, quemve reducet?
Laurentesne iterum muros, aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me, meaque arma sequuti,
Quosque (nefas) omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum

651. *Coruscat Mucronem.*) Neutrum verbum, Virgilio saepe activum.

652. *Necferre videt, etc.*) Nec videt hostem, cujus ob fugam exultat, umbram inanem esse, quae vento rapitur.

653. *Crepidine.*) *Crepido*, est summitas ripae. vel abrupti saxi *Crepidine*, pro *crepidini*.

664. *Sublime volans.*) *In sublime*, adverbii more.

666. *Ingratusque salutis.* Incusat enim Jovem, cujus permissu, Junonisque opera servatus fuerat.

668. *Crimine dignum.*) *Dignum*, qui admitterem tantum scelus, quale est, meos in pugna deserere.

670. *Quemve reducet?*) Qualem me reducet? Quanta ignaviae labe maculatum?

671. *Laurentes muros.*) Urbem Latini regis. *Castra*; vel mea, vel Trojanorum.

674. *Palantes video.*) *Palantes*, *vagos*; quasi *planentes*: a πλανῶμαι, *erro*, *vagor*; unde et *planetae*, vaga astra.

Accipio, quid agam? aut quae jam satis ima dehiscat
Terra mihi? vos o potius miserescite venti;
In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, saevisque vadis immittite Syrtis,
Quo neque me Rutuli neque conscia fama sequatur.
Haec memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc,
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, et litora nando
Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit, juvenemque animo miserata repressit.
Labitur alta secans fluctusque, aestuque secundo,
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenae acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro, telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quae prodit in aequor
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam, atque minas perfert caelique marisque
Ipsa immota manens prolem Dolicaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem;
Sed Latagum saxo, atque ingenti fragmine montis

677. *Adoro.*) Ventos scilicet.

678. *Syrtis.*) Ita legendum, non *syrtes*, ne obscurior sit structura. *Syrtis*, locus quilibet arenosus in mari.

681. *Sese ... mucrone induat.*) Commutatio, pro, *mucronem induat, vestiat, abdatque corpore.*

682. *Crudum ensem.*) *Cruentum*. Nam *cruor*, est sanguis jam frigescens: a cruore *cruentus et crudus.*

685. *Viam.*) Modum utrumque consulendi decori suo.

688. *Urbem.*) *Ardeam*, Dauni et Turni regiam, Rutulorum caput.

690. *Ovantes.*) Successu exultantes, et quasi jam triumphantes.

691. *Tyrrhenae acies.*) Pars ea Etruscarum gentium, quae Mezentium regem ejecerant, et Aeneae in auxilium venerant.

Occupat os, faciemque adversam; poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Evantem Phrygium, Paridisque Mimanta
Aequalem, comitemque: una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face praegnans
Cisseis regina Parin creat; urbe paterna
Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit: multosque palus Laurentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci, propiusve accedere virtus,
Sed jaculis, tutisque procul clamoribus instant:
Haud aliter, justae quibus est Mezentius irae,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe, et vasto clamore lacessunt.
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas.

703. *Theano.*) In secundo casu, *Theanus.* Haec Theano Virgiliana prorsus distinguenda a Theano Homerica: haec filia dicitur Dymantis Phrygii, et uxor Antenoris: illa Cissei Thracis fuit filia, et ex Virgilio Amyci uxor.

706. *Occubat, ignarum, etc.*) Prima pars ad Parin pertinet, qui ad Trojam a Philocteta occisus est: secunda ad Mimanta, qui in campis Laurentibus occiditur.

707. *Ac velut ille, etc.*) *Ille*, frequenter abundat in Virgilianis comparationibus; et magnum aliquid ac singulare significat: *Ille aper*, id est, *magnus aliquis aper.*

708. *Velusus.*) Mons altissimus Alpium maritimarum, nunc *monte Viso*: in eo sunt Padi fontes, *il Po.*

709. *Palus Laurentia.*) Inter Tiberis ostia urbemque Laurentem, secundum litus Tyrrheni maris,

714. *Quibus Mezentius irae.*) Quomodo dicimus; *esse odio.* *Justa* dicitur illa Etruscorum ira, ob immanem Mezentii crudelitatem.

717. *Partes cunctatur in omnes.*) Moram facit, ac subsistit, ut opponat se in omnes partes.

Venerat antiquis Coriti de finibus Acron,
Grajus homo, infectos linquens profugus hymenaeos.
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis, et pactae conjugis ostro:
Impastus stabula alta leo ceu saepe peragrans,
(Suadet enim vesana fames) si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum,
Gaudet hians immane, comasque arrexit, et haeret
Visceribus super accumbens; lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum expirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jacta caecum dare cuspide vulnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus, et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii laetum Paeana sequuti.
Ille autem expirans: non me, quicunque es, inulto,
Victor, nec longum laetabere; te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.

719. *Antiquis Coriti de finibus.*) *Coritus*, nunc *Cortona*; urbs in orientali parte Tusciae, circa Thrasimenum lacum.

720. *Grajus homo.*) Graeca origine; qui Coriti, seu Cortonae consederat. *Profugus* ad Tarchontem et Aeneam.

722. *Pennis et ostro.*) *Pennis purpureis*, sunt *pennae* cristae cassidis, e plumis avium purpureo colore tinctis. Munus autem erat a sponsa datum abeunti in pignus amoris. *Ostrum*, purpura ex ostreo expressa.

727. *Lavit.*) Prima brevi, praesentis est temporis a *lavere*; prima longa, praeteriti est temporis, a *lavare*.

733. *Caecum vulnus.*) Ab Orode non praevisum; quia a tergo quasi clam, et ex insidiis; seu, ut mox ait *furto*.

738. *Paeana sequuti.*) *Paean*, carmen triumphale; quod inceptum a Mezentio, socii persequuntur.

741. *Eadem mox arva tenebis.*) Prosternendus occidendusque, ab Aenea.

Ad quem subridens mixta Mezentius ira;
Nunc morere: ast de me divum pater, atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos, et ferreus urget
Somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspem,
Partheniumque Rapo, et praedurum viribus Orsen,
Messapus Cloniumque, Licaoniumque Ericeten;
Illum infraenis equi lapsu tellure jacentem,
Hunc peditem pedes: et Lycius processerat Agis:
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitae
Dejicit. Atronium Salius, Saliumque Neacles
Insignis jaculo, et longe fallente sagitta.
Jam gravis aequabat luctus, et mutua Mavors
Funera: cedebant pariter, pariterque ruebant
Victores, victique; neque his fuga nota, nec illis.
Dii Jovis in tectis iram miserentur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores.
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno.
Pallida Tisiphone media inter millia saevit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo: quam magnus Orion,

743. *Divum pater atque hominum rex.* Jocatur enim impius Mezentius in Deos, qui infra v. 773. nullum invocat ad pugnam Deum praeter dextram suam et arma.

747. *Caedicus, etc.*) Reprehendunt Poetam critici, quod nomina permiscuerit. Produnt se tamen ipsa per se, quorum et qualia sint; Latina quippe, *Caedicus*, *Sacrator*, *Rapo*, *Messapus*, *Salius*, *etc.* Graeca seu Phrygia et Trojana, *Alcathous*, *Hydaspes*, *Parthenius*, *Orses*, *etc.*

749. *Lycaonium Ericeten. Lycaonis* filium; vel e *Lycaonia* minoris Asiae regione mediterranea.

751. *Lycius Agis.*) E *Lycia.* minoris Asiae regione meridionali et maritima: inter Cariam ab occidente, et Ciliciam ab oriente.

754. *Longe fallente sagitta.*) Eminus incautos feriente. *Mavors*, Martis nomen, quia magna vertit.

761. *Tisiphone.*) Una e tribus Furiis.

763. *Orion.*) De eo multa fabulosa congerit his Servius: Sed omnino arbitror, poetam explicandum de ejus specie caelesti: maximum enim sidus est, stellis constans sex et quinquaginta lucidissimis: pingitur accinctus gladio, et clavam intendens *Ornus annosa*, clava

Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat, manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat,
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae:
Dextra mihi deus, et telum, quod missile libro
Nunc adsint: voveo praedonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, trophaeum
Aeneae. Dixit, stridentemque eminus hastam
Jecit: at illa volans clypeo est excussa, proculque
Egregium Anthorem latus inter, et ilia figit:
Herculis Anthorem comitem, qui missus ab Argis
Haeserat Evandro, atque Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, caelumque
Aspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Aeneas hastam jacit, illa per orbem
Aere cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine: sed vires haud pertulit, ocyus ensem
Aeneas, viso Tyrrheni sanguine, laetus
Eripit a femore, et trepidanti fervidus instat.

est, qua instructus pingitur. *Ornus* arbor, fraxinus silvestris. *Nereus* marinum numen. *Nerei stagna*: humilior expressio maris, quam anget addendo *maxima*.

775. *Ipsum te, Lause, trophaeum, etc.*) Mezentius vovet, non truncum arboris, ut solemnem: sed Lausum ipsum filium suum trophaei loco sibi futurum: id est, se daturum, et quasi consecraturum filio spolia Aeneae.

778. *Anthorem.* Non ab *Anthor*, *Anthoris*: brevis enim esset media syllaba; ut in *Hector, Hectoris*; *Nestor*, *Nestoris*. Igitur ab *Anthores*, *Anthoris*: ut *Diores*, *Dioris*: unde *Anthorem*, sicut *Diorem*.

780. *Itala urbe.*) *Pallanteo*; Evandri regia.

763. *Linea terga.*) Id est, plexus varios. *Lino* autem, sive *linteo* tegebantur aerea etiam scuta, ut iis inhaerere pictura posset.

788. *Femore.*) *Femur*, et *femen*, promiscue sumuntur; tamen proprie *femen*, pars est interior: *femur*, exterior.

Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus, lacrymaeque per ora volutae.
Hic mortis durae casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas:
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat:
Proripuit juvenis, seseque immiscuit armis.
Jamque assurgentis dextrae, plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit, socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus: furit Aeneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Praecipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola, et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris; ut possint sole reducto
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Aeneas, nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis? majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exultat demens: saevae jamque altius irae
Dardanio surgunt ductori: extremaque Lauso
Parcae fila legunt, validum namque exigit ensem
Per medium Aeneas juvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro:
Inplevitque sinum sanguis, tum vita per auras
Concessit maesta ad manes, corpusque reliquit.
At vero ut vultum vidit morientis, et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris,
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit,

794. *Inque ligatus, etc.*) Aeneae hasti per clypeum in ignem impacto, cum ipso clypeo quasi illigatus.
800. *Parma.*) Brevis clypeus rotundus.

Et mentem patriae subiit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis?
Quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus laetatus, habe tua, teque parentum
Manibus, et cineri (si qua est ea cura) remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem;
Aeneae magni dextra cadis: increpat ultro
Cunctantes socios, et terra sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris acclinis trunco: procul aerea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quescunt
Stant lecti circum juvenes, ipse aeger anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam.
Multa super Lauso rogitat, multosque remittit,
Qui revocent, maestique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimum super arma ferebant
Flentes ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum praesaga mali mens:
Canitiem immundo deformat pulvere, et ambas
Ad caelum tendit palmas, et corpore inhaeret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
Quem genui? tuane haec genitor per vulnera servor,
Morte tua vivens? heu nunc misero mihi demum

832. *De more.*) Juvenum qui, ut mulieres, capillos certa lege componebant, ut videre est antiquis statuis.

835. *Acclinis.*) Vulgo *acclivis*: sed emendant Turnebus, Lambinus, Cassaubonus, etc. ut et *reclinis* pro *reclivis*: a voce antiqua *clino*. Dicitur tamen *proclivis*, non *proclinis*, a *clivo*. Verum sicut *clivus* a *clino* dictus est, quod apud omnes constat; ita potuisse dici *acclivis* et *reclivis* existimandum, etiamsi a *clino* deriveutur.

835. *Procul.*) Quidam *procul* interpretantur *juxta*, quod haud necesse; *procul* enim non quidem longam semper distantiam: sed aliquam saltem significat.

849. *Heu! nunc misero mihi, etc.*) Non me movit huc usque, aut ignominia exilii, aut dolor inflicti ab Aenea vulneris: quamdiu te ultorem superesse putavi: nunc, etc.

Exilium infelix, nunc alte vulnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio, sceptrisque paternis:
Debueram patriae poenas, odiisque meorum,
Omnes per mortes animam sontem ipse dedisse.
Nunc vivo, neque adhuc homines, lucemque relinquo:
Sed linquam. Simul haec dicens attollit in aegrum
Se femur: et quamquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus equum duci jubet: hoc decus illi,
Hoc solamen erat: bellis hoc victor abibat
Omnibus: alloquitur maerentem, et talibus infit:
Rhoebe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
Viximus: aut hodie victor spolia illa cruenta,
Et caput Aeneae referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum: aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter: neque enim, fortissime; credo,
Jussa aliena pati, et dominos dignabere Teucros.
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis,
Aere caput fulgens, cristaque hirsutus equina:
Sic cursum in medios rapidus dedit: aestuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus:
Atque hic Aeneam magna ter voce vocavit.
Aeneas agnovit eum, laetusque precatur;
Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo;
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem: quid me erepto, saevissime, nato

852. *Ob invidiam.*) Cum profiteatur se *criminis* reum *debere poenas patriae*. Fortasse *ob invidiam* dicit, non *subditorum in se*, sed *suam in subditos*; id est cupiditatem, avaritiam, immanitatem.

775. *Sic pater ille, etc.*) Aeneae pietas in invocandis Diis, quos contra Mezentius negligit.

879. *Quid me erepto etc.*) Orbatum filio patrem frustra territas: magis enim post illius excessum cupio mori, quam me ipse cupis occidere.

Terres? haec via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divum parcimus ulli!
Desine, jam venio moriturus, et haec tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem:
Inde aliud super, atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem laevos equitavit in orbes
Tela manu jaciens: ter secum Trojus heros
Immanem aerato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
Vellere, et urgetur pugna congressus iniqua,
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse sequutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt caelum Troesque, Latinique:
Advolat Aeneas, vaginaque eripit ensem;
Et super haec: ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? contra Thyrrenus, ut auras
Suspiciens hausit caelum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in caede nefas: nec sic ad praelia veni,
Nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.

879. *Haec via sola fuit, etc.*) Alia enim via me superare non posses.

870. *Nec mortem, etc.*) Frustra minaris mortem quam quaero Frustra Deos invocas, quos contemno.

881. *Haec tibi porto Dona prius.*) Ut, quasi mutuo munere, me occidas.

887. *Silvam.*) Magnam telorum multitudinem, infixam clypeo.

889. *Pugna congressus iniqua.*) Pedes Aeneas, contra equitem Mezentium.

894. *Ejectoque incumbit cernuus armo.*) *Cernuus* is dicitur, qui procumbit in faciem; eam scilicet partem, qua *cernimus*, seu videmus *Armus* est humerus brutorum animantium. Tamen hic explicatur de humero Mezentii.

859. *Clamore incendunt caelum.*) Commovent, concitant.

Unum hoc per (si qua est victis venia hostibus) oro:
Corpus humo patiare tegi, scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem,
Et me consortem nati concede sepulcro.
Haec loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore

903. *Circumstare odia.*) De odiis Etruscorum in Mezentium regem suum, Aen. 8. 478.

LIBER XI.

ARGUMENTUM. *Occiso Mezentio, victor Aeneas Marti tropaeum erigit. Pallantis mortui corpus, magno pompae apparatu, ad Evandri urbem remittit; ubi summo et patris, et suorum omnium luctu excipitur. Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant; quo temporis spatio utrique suorum cadavera perquirunt, supremoque sepulturae honore prosequuntur. Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserunt Latini, ad suos rediens auxilia sibi denegata renunciat. Ea spe destitutus Latinus, consilio convocato, de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Aeneam mittendos censet. Ibi Drances, et Turnus, pro inveterato inter ipsos odio, se mutuis conviciis proscindunt. Interim Aeneas bipartito divisis copiis, levis armaturae equites planis itineribus ad urbem praemittit; ipse cum reliquo exercitu per loca silvis, montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cujus rei nuncio Laurentum perlato, concilium dimittitur; paranturque ea, quae ad urbis defensionem putantur pertinere. Turnus, cognitis per exploratores Aeneae consilio, bifariam et ipse suas copias partitur; equitibus Messapum, et Camillam praeficit, eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, quas necessario Aeneae ad urbem inter erat breviori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit. Interim equestre praelium committitur, diuque dubio utrinque eventu pugnatur. Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum Cybeles sacerdotem, armorum ejus pulchritudine capta, incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta trajicitur. Quam tamen sacrae virginis caedem Aruns non diu tulit inultam; nam et ipse paulo post ab Obi Dianae ministra sagitta trajectus, offensi numinis poenas persolvit. Camillae nece consternati Rutuli, fugam arripiunt. Trojani urbis oppugnationem parant. Ejus calamitatis nuncio ab Acca Camillae comite ad Turnum perlato, relictis, quas obsederat, angustiis, suis auxilio occurrit. Eodem subsequitur et Aeneas, et quoniam imminente jam nocte praelium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt.*

OCeanum interea surgens aurora reliquit.
Aeneas (quamquam et sociis dare tempus humandis
Praecipitant curae, turbataque funere mens est)

1. *Aurora.*) Pro die. Aen. 6. 535. Georg. 1. 249.

Vota deum primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum, decisis undique ramis,
Constituit tumulo fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias, tibi magne trophaeum
Bellipotens; aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum,
Perfossumque locis; clypeumque ex aere sinistrae
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum) sic incipiens hortatur ovantes.
Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto;
Quod superest, haec sunt spolia, et de rege superbo
Primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis, murosque Latinos.
Arma parate animis, et spe praesumite bellum;
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa

4. *Primo Eoo.*) *Lucifero* stella Veneris; quae mane ante ortum Solis apparet, diciturque tum *Eous* ηως *Aurora*; sero solem cadentem subsequitur, tumque vocatur *Vesper*, Ecl. 6. 86.

7. *Trophaeum,*) Graecis τροπαιν, a τροη, *fuga*; hoc autem a τρεπω, *verto*; vertuntur quippe qui fugiunt. Unde doctissimi Grammatici *tropaeum* Latine scribendum existimant, non *trophaeum.* Fiebant vel ex immani trunco arboris, quem armis circumvestiebant, vel et acervo et cumulo spoliorum, etc. De *Marte* bellorum Deo, Ecl. 9. 12.

9. *Tela trunca.*) Quae in Aeneam a Mezentio projecta, et clypeo infixa magno numero fuerant, Aen. 10. 887.

10. *Perfossumque.*) Duo tantum vulnera Mezentius ab Aenea acceperat; alterum in inguine, Aen. 10. 785. alterum in jugulo, ib. 907. unde igitur duodecim illa thoracis foramina? Numerum autem *duodecim* pro quolibet incerto numero, a poeta positum puto.

11. *Eburnum.*) Quia vel vagina, vel manubrium, erat ex ebore.

13. *Ovantes.*) Exultantes ob victoriam.

16. *Primitiae.*) Primi fructus belli in Turnum suscepti, quos pius Aeneas Marti dedicat. *De rege superbo*, Turnum non Mezentium intellige: non enim hae erant Mezentii primitiae, sed spolia omnia. *Hic est.* Servius *hic* pronomen putat, et explicat *talis.* Hic melius adverbium.

19. *Vellere signa.*) Romani in castris humi defigebant signa; quae si deinde ad pugnam ituri facile evellerent, bono ducebant omini, si difficile, malo.

Annuerint superi, pubemque educere castris,
Impediat, segnesque metu sententia tardet.
Interea socios, inhumataque corpora terrae
Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait, egregias animas, quae sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus; maestamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Sic ait illacrymans, recipitque ad limina gressum,
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acaetes
Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit, sed non felicibus aeque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnes, famulumque manus, Trojanaque turba,
Et maestae Iliades crinem de more solutae.
Ut vero Aeneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, maestoque immugit regia luctu.
Ipse caput nivei fultum Pallantis, et ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniae, lacrymis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, cum laeta veniret,
Invidit fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non haec Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam, cum me non complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret,

23. *Honos Acheronte sub imo.*) Qui enim carebant honore sepulcri vagi centum annos errabant, Aen. 6. 325. *Acheron*, inferorum fluvius, hic pro inferis usurpatur.

26. *Evandri ad urbem.*) *Pallanteum*, Aen. 8. 51.

29. *Ad limina.*) Ad januam quippe domus producebantur defunctorum cadavera, Aen. 9. 486. Ceteras funeris caeremonias vide Aen. 6. 215. et seqq.

31. *Parrhasio Evandro.*) Arcadi, Aen. 8. 344.

35. *Iliades etc.*) De more solvendae comae in luctu, Aen. 1. 484.

39. *Fultum.*) Sustentatum suppositis vestibus, etc. De *Ausonibus*, Italis, Aen. 7. 54.

47. *Mitteret in imperium.*) Ad Tuscos, quibus regem petentibus Evander Aeneam miserat, Aen. 8. 475, 551.

Acres esse viros, cum dura praelia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani,
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis.
Nos juvenem exanimum, et nil jam caelestibus ullis
Debentem, vano maesti comitamur honore.
Infelix, nati funus crudele videbis.
Hi nostri reditus, expectatique triumphi:
Haec mea magna fides. At non, Evandre pudendis
Vulneribus pulsum aspicies: nec sospite dirum
Optabis nato funus pater: hei mihi quantum
Praesidium, Ausonia, et quantum tu perdis, Jule!
Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrymis; solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii crates, et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis, et vimine querno;
Extructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agresti sublimem in stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem;
Seu mollis violae, seu languentis hyacinthi,
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit,
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.

51. *Nil jam caelestibus, etc.*) Vivi subditi sunt superis Diis; mortui, inferis.

55. *Fides.*) Qua confidebam victorem Pallanta rediturum.

55. *Pudendis vulneribus.*) A tergo illatis; quae fugacem nolent. *Ausonia*, Italia, Aen. 7. 54.

64. *Crates et molle feretrum, etc.*) De illo feretro, in modum cratis, Aen. 6. 218.

65. *Arbuteis, etc.*) *Arbutus*, *corbezzolo*, Ecl. 3. 82. apta fuit cratibus, quare G. 1.166. *Arbuteae crates*. *Quernum vimen*: virgultum, sive ramusculus, e quercu.

67. *Stramine.*) Vulgo, *stramen* accipitur pro culmis et paleis et frondibus, quae pecori substernuntur. De *viola*, Ecl. 2. 57. De *hyacintho*, Ecl. 3. 63.

69. *Languentis hyacinthi.*) Saepe Virgilius finalem syllabam natura sua brevem producit, sequente litera H, ut hic.

Tum geminas vestes ostroque auroque rigentes
Extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Harum unam juveni, supremum maestus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu.
Multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
Aggerat, et longo praedam jubet ordine duci:
Addit equos, et tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, caeso sparsuros sanguine flammas:
Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix aevo confectus Acetes
Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur et toto projectus corpore terrae.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Aethon
It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii, galeamque ferunt: nam cetera Turnus
Victor habet, tum maesta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.

72. *Ostro.*) Turpura, ex ostreo expressa; G. 2. 905.
74. *Sidonia Dido.*) Ex Phoenicia, Aen. 1. 450.
78. *Laurentis pugnae.*) Laurentino in litore commissae, Ae. 7. 63.
81. *Umbris inferias.*) Octo juvenes, in pugna captos; ut ad rogum immolarentur, *inferrenturque* quasi dona tumulo. Aen. 10. 519.
83. *Truncos.*) Minora trophaea, quae manibus praeferrentur, supra, v. 7.
88. *Currus.*) Propugnabant enim saepe viri principes in curribus, ut *Niphaeus*, Aen. 10. 570. et paulo post, *Lucagus*
89. *Positis insignibus Aethon.*) Equi Pallantis nomen. *Insignia* equi, sunt *phalerae*, Aen. 5. 310. *monilia* et *stragula picta*, Aen. 7. 277. 278. *Flet*, more equis satis vulgari: at in humanum doloris affectum transire saepe videantur.
91. *Cetera.*) Ergo clypeum, ensem, sed praecipue balteum abstulit Turnus, Aen. 10. 496.
92. *Phalanx.*) Proprie agmen pedestre Macedonum. Hic pro quolibet agmine. *Teucri*, Aen. 1. 259. *Tyrrheni*, Aen. 8. 479. *Arcades*, Aen. 8. 51.

Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Aeneas, gemituque haec addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrymas eadem horrida belli
Fata vocant, salve aeternum mihi, maxime Palla,
Aeternumque vale. Nec plura effatus ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleae, veniamque rogantes;
Corpora, per campos ferro quae fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terrae:
Nullum cum victis certamen, et aethere cassis:
Parceret hospitibus quondam, socerisque vocatis:
Quos bonus Aeneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur venia, et verbis haec insuper addit.
Quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacemne exanimis, et Martis sorte peremptis
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum, sedemque dedissent:
Nec bellum cum gente gero; rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis:
Aequius huic Turno fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat; his decuit mecum concurrere telis;

96. *Alias ad lacrymas.*) Ad peragenda ceterorum sociorum funera.

97. *Salve. Vale.*) *Novissima verba*: quibus a funere discedebant.

99. *Gressumque in castra ferebat.*) Ad urbem suam, opere subitario castrorum in morem extructam. Aen. 7. 157.

100. *Urbe latina.*) Laurento, Latini regia, Aen. 7. 63.

101. *Velati ramis oleae.*) *Velati*, non capite, sed manibus, Aen. 7. 137.

104. *Aethere cassis.*) *Cassus*, privatus: non a *quassus*, sed omnino a verbo *careo*.

105 *Socerisque vocatis*) Cum Latinus Aeneam in socium, hospitem et generum accepit, Aen 7. 263.

114. *Turni se credidit armis.*) Non sponte tamen, sed cogente Amata uxore.

Vixet, cui vitam deus, aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Aeneas, olli obstupuere silentes:
Conversique oculos inter se, atque ora tenebant.
Tum senior, semperque odiis, et crimine Drances
Infensus juveni Turno, sic ore vicissim
Orsa refert. O fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus caelo te laudibus aequem?
Justitiaene prius mirer, belline laborum?
Nos vero haec patriam grati referemus ad urbem;
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi: quaerat sibi foedera Turnus.
Quin et fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et pace sequestra
Per silvas Teucri, mixtique impune Latini
Erravere jugis: ferro sonat alta bipenni
Fraxinus; evertunt actas ad sidera pinus,
Robora nec cuneis, et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam fama volans tanti praenuncia luctus,
Evandrum, Evandrique domos, et moenia complet,
Quae modo victorem Latio Pallanta ferebat:
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros

118. *Vixet.*) Syncope, pro *vixisset.*

122. *Crimine.*) Criminationibus, quibus Turnum semper onerabat, ex odio.

126. *Justitiaene prius mirer*) More Graecorum: apud quos verba *admirandi*, et similia nonnulla, genitivo junguntur.

133. *Pace sequestra*) *Conciliatrice.* Nam *sequester* est arbiter inter utramque partem medius cujus judicium utraque pars *sequitur.*

135. *Ferro bipenni.*) *Bipennis*, vel *ferrum bipenne*; securis, est utrimque acuta.

137. *Robora.*) *Robur*, species est durissimae quercus, hic durum quodlibet lignum. *Olens*, Ecl. 2. 11.

138. *Ornos.*) Fraxinos sylvestres.

Contra turba Phrygum veniens plangentia jungit
Agmina: quae postquam matres succedere tectis
Viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere,
Sed venit in medios: pheretro Pallanta reposto
Procumbit super: atque haeret lacrymansque gemensque;
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non haec, o Palla, dederas promissa parenti,
Cautius ut saevo velles te credere Marti.
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et praedulce decus primo certamine posset.
Primitiae juvenis miserae, bellique propinqui
Dura rudimenta, et nulli exaudita deorum
Vota, precesque meae; tuque, o sanctissima conjux,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem:
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma sequutum
Obruerent Rutuli telis: animam ipse dedissem,
Atque haec pompa domum me, non Pallanta referret;
Nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec quas
Junximus hospitio dextras; sors ista senectae
Debita erat nostrae, quod si immatura manebat
Mors natum, caesis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Aeneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna trophaea ferunt, quos dat tua dextera letho.

147. *Incendunt.*) Metaphora, pro, *concitant*, Aen. 4. 160.

148. *Potis est.*) Aen. 3. 671. *Feretrum*, Aen. 6. 218.

156. *Primitiae.*) Supra v. 16. *Belli propinqui*, inter finitimos et propinquos populos; ita ut ab eo abstinere non potuerim.

160. *Vici mea fata.*) Superavi naturalem ordinem, longiore vita.

161. *Troum socia, etc.*) Si peccavi, inita cum Trojanis armorum societate, solus plecti a Rutulis debui, solus animam effundere.

162. *Obruerent.*) Supple *utinam*, aut *si*.

167. *Volscorum.*) Gens fuit Latinis et Rutulis contermina ab oriente, Aen. 7. 803. *Latium*, Aen. 7. 54. *Phryges*, Trojani, Aen. 1. 385. *Tyrrheni duces*, Aen. 10. 164. *Trophaea*, supra v. 7.

Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis;
Esset par aetas, et idem si robur ab annis,
Turne: sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et haec memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante perempto,
Dextera causa tua est, Turnum gnatoque, patrique
Quam debere vides: meritis vacat hic tibi solus
Fortunaeque locus; non vitae gaudia quaero;
Nec fas; sed gnato manes perferre sub imos.
Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera, atque labores:
Jam pater Aeneas, jam curvo in litore Tarchon
Constituere pyras, huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine caelum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos, ter maestum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrymis, sparguntur et arma;
It caelo clamorque virum, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis direpta Latinis
Conjiciunt igni, galeas, ensesque decoros,
Fraenaque, ferventesque rotas, pars munera nota,
Ipsorum clypeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti:
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes; tum litore toto
Ardentes spectant socios, semiustaque servant

174. *Esset par aetas.*) Aut mihi, aut nato: sed ego senior sum, natus junior fuit, quam ut te vinceret.

182. *Aurora.*) Dies altera post pugnam.

185. *Pyras.*) Rogos, busta, ligneas strues comburendis cadaveribus. De ritibus pompae funebris, Aen. 6. 215. et seqq.

189. *Decurrere . . . lustravere in equis.*) Primum refero ad pedites: secundum ad equites, ut sic totus exercitus officio funebri erga socios fungeretur.

195. *Ferventesque rotas.*) *Rotas* curruum hostilium, unde solebant principes viri pugnare. *Ferventes*, quae solebant cursu incalescere.

Busta, neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit caelum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virum terrae infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt.
Cetera, confusaeque ingentem caedis acervum,
Nec numero, nec honore cremant; tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram;
Maerentes altum cinerem, et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terrae.
Jam vero in tectis praedivitis urbe Latini
Praecipuus fragor, et longe pars maxima luctus.
Hic matres, miseraeque nurus, hic cara sororum
Pectora maerentum, puerique parentibus orbi
Dirum execrantur bellum, Turnique hymenaeos:
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro,
Qui regnum Italiae, et primos sibi poscat honores.
Ingravat haec saevus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno, et magnum reginae nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama trophaeis.
Hos inter motus, medio flagrante tumultu,
Ecce super maesti magni Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum

202. *Caelum stellis aptum.*) Commutatio pro, *cui aptae et connexae sunt stellae.*

206. *Urbique remittunt.*) Non uni omnia corpora: sed unumquodque suae. De vario more *sepeliendi*, et *comburendi cadaveris*, Aen. 5. 48.

211. *Ruebant Ossa focis.*) Quomodo ossa hominum a busti reliquiis secernerentur, Aen. 6. 227. Quomodo post cremationem tumularentur, Aen. 5. 48. *Ruo*, active, Aen. 1. 39.

215. *Nurus.*) *Nurus*, proprie uxor filii nuora. De *hymenaeo*, Georg. 3. 60.

223. *Reginae nomen.*) *Amatae*, quae favebat Turno, sororis filio, Aen. 7 357. De *trophaeis*, supra v. 7.

226. *Diomedis ab urbe.*) *Arpis*, infra v. 243.

Tantorum impensis operum; nil dona, nec aurum,
Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
Quaerenda, aut pacem Trojano ab rege petendum
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus:
Fatalem Aeneam manifesto numine ferri,
Admonet ira deum, tumulique ante ora recentes:
Ergo concilium magnum, primosque suorum,
Imperio accitos alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis, sedet in mediis et maximus aevo,
Et primus sceptris haud laeta fronte Latinus.
Atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
Quae referant, fari jubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tunc facta silentia linguis:
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, o cives, Diomedem, Argivaque castra,
Atque iter emensi casus superavimus omnes,
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Japigis agris

230. *Pacem petendum.*) Regimen gerundii.

238. *Primus sceptris.*) Reges enim erant pleriqué ex iis qui Turni auxilio venerant, Aen. 7. 648.

239. *Aetola ex urbe.*) *Arpis,* ab Aetolo Diomede conditis: mox v. 243.

242. *Venulus.*) Qui ad Diomedem legatus fuerat, Aen. 8. 9.

243. *Diomedem.*) Filius fuit Tydei, nepos Oenei; paterno quidem et avito jure, Aetoliae rex; Argivorum et vicinarum urbium dux, ad Trojam profectus est. Ibi maxima quaeque post Achillem perfecit: Palladium ex arce Trojana rapuit, Rhesum Thraciae regem occidit: unde laudat Virgilius ejus manum, *qua concidit Ilia tellus.* Venerem et Martem vulneravit. Aegialeae uxoris, et Cylabari insidiis aegre elapsus, cum non posset in Aetoliam reverti; in Apuliam mari fugit: ibique exceptus a Dauno rege. urbes multas condidit, praecipue *Argos Hippium*; quae vox deinde corrupta est primo in *Argyrippam*, vel *Argyripam*, deinde in *Arpes.* Ejus ruinae nunc adhuc dicuntur *Arpe*, non longe a *Siponto* urbe, et radicibus promontorii *Gargani, monte di S. Angelo*, quod in mare Adriaticum procurrit De ejus morte multa fabulati sunt Poetae. De *Japige,* qui nomen dedit Japigiae, sive Apuliae, Aen. 8. 710.

Postquam introgressi, et coram data copia fandi:
Munera praeferimus, nomen, patriamque docemus,
Qui bellum intulerit: quae causa attraxerit Arpos.
Auditis ille haec placido sic reddidit ore:
O fortunatae gentes, Saturnia regna;
Antiqui Ausonii; quae vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicunque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premit ille viros) infanda per orbem
Supplicia, et scelerum poenas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus; scit triste Minervae
Sidus, et Euboicae cautes, ultorque Caphareus.
Militia ex illa diversum ad litus abacti,
Atrides Protei Menelaus ad usque columnas
Exulat: Aetnaeos vidit Cyclopas Ulysses.
Regna Neoptolemi referam, versosque penates

252. *Saturnia regna, etc.*) De *Saturni fuga in Italiam*, Aeneid. 8. 319. De *Ausonibus* antiquis Italiae incolis, ibid. 32°. Aeneid. 1. 7. 54.

257. *Simois.*) Fluvius Troadis, Aen. 1. 104.

259. *Triste Minervae Sidus, etc.*) *Sidus Arcturi*, quod cum per se procellosum sit, vim adhuc perniciosiorem ex ira Minervae dici potest accepisse, ad vexandas Ajacis Oilei naves. De *Minerva*, Aen. 2. 31. De *Ajace ab ea interfecto* ad Caphareum, Euboeae insulae scopulum, Aen. 1. 44. 49. *Euboea*, Graeciae insula, *Negroponte.*

262. *Atrides Protei, etc.*) *Menelaus*, Spartae rex, Atrei filius confecto Trojano bello, octo annis tempestate jactatus est circa Aegypti litora, antequam in patriam rediret; et divertit apud *Proteum* regem Aegypti. *Columnas.*) *Limites, terminos* Aegypti. Quippe viri illustres, ut finem imperii aut expiditionis suae nota aliqua consignarent; aras aut columnas, aut turriculas, fretis aut promontoriis, aut montibus imponebant: quae nomina, destructis monumentis, loco ipsi remanserunt. Tales columnae Herculis in freto Gaditano, arae Philaenorum ad Syrtes Africae, etc.

263. *Aetnaeos.*) Ulysses in Siciliam apud Cyclopas appulsus est; ubi mons Aetna, ut fuse narrat Achaemenides, Aen. 3. 613.

264. *Regna Neoptolemi.*) Pyrrhi, Epiri regis, Achillis filii, qui ab Oreste Agamemnonis filio occisus est. De *Pyrrho Neoptolemo*, Aen. 2. 263.

Idomenei? Libycove habitantes litore Locros?
Ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivum
Conjugis infandae prima intra limina dextra
Oppetiit: devicta Asia subsedit adulter.
Invidisse deos, patriis ut redditus oris
Conjugium optatum, et pulchram Calydona viderem!
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur;
Et socii amissi petierunt aethera pennis,
Fluminibusque vagantur aves, (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrymosis vocibus implent.
Haec adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore, cum ferro caelestia corpora demens
Appetii, et Veneris violavi vulnere dextram
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama, nec veterum memini, laetorve malorum.
Munera, quae patriis ad me portastis ab oris,
Vertite ad Aeneam: stetimus tela aspera contra,

265. *Penates Idomenei.*) Cretensis regis, qui a suis pul us est ob occisum filium. *Penates*, Dii sunt domestici.

265. *Libyco litore Locros.*) De *Locris*, Graeciae populis, Aen. 3. 399. Horum aliqui, post bellum Trojanum consederunt in meridionali cornu Italiae, ut ibidem explicuimus; alii in Africa, circa Pentapolim, quae Cyrenaica regio est.

266. *Mycenaeus, etc.*) Agamemnon, Mycenarum rex, *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Aen. 1 288. De *Achivis*, Graecis, Aeneid. 1. 492.

268. *Devicta Asia subsedit adulter.*) *Subsideo*, est *clam sedeo in insidiis.*

270. *Conjugum, etc.*) *Conjugem* Aegialeam, supra v. 235. *Calydona*, urbem Aetoliae, quam Diomedes et avito jure possidebat, et armis domuerat, Aen. 7 305.

272. *Socii amissi, etc.*) Circa promontorium Apuliae Garganum insulae sunt quinque *Diomedeae* ab antiquis dictae: harum maxima nunc *Tremiti*. Illic Diomedis socii in aves finguntur commutati. Quae aves Latine *ardeae*, Ital. *aghironi* dicuntur,

276. *Caelestia corpora.*) Venerem in vola manus Diomedes vulneraverat. Martem in imo ventre.

208. *Laeturve maloram.*) Graeca forma, supra v. 126.

Contulimusque manus; experto credite, quantus
In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo praeterea tales Idaea tulisset
Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versi lugeret Graecia fatis.
Quidquid apud durae cessatum est moenia Trojae,
Hectoris, Aeneaeque manu victoria Grajum
Haesit, et in decimum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis,
Hic pietate prior. Coeant in foedera dextrae,
Qua datur: ast, armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quae sit, rex optime regum.
Audisti, et quae sit magno sententia bello.
Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
Cum rapidos amnes, clauso fit gurgite murmur
Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Praefatus divos solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, cum muros obsidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente deorum,
Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
Praelia, nec victi possunt absistere ferro.

283. *Contulimusque manus, etc.*) Adulatur hic heroi suo Virgilius: Aeneas adversus Diomedem stetit, attamen huic minime fuit par; ab eodem enim in coxas vulneratus ictu lapidis fuit, fuisset que interfectus, nisi Venus auxilio adfuisset v. 311.

284. *In clypeum assurgat.*) Ipse attollat clypeum suum.

285. *Idaea Terra.) Troas*, ubi mons Ida. *Inachias*, Argivas *Dardanus*, Trojanus.

301. *Praefatus Divos.*) Veterum, praecipue Romanorum, mos fuit, ut antequam verba publice facerent, Deos precarentur: orationum exordia ab invocatione Deorum sumerent.

302. *Ante equidem.)* ORATIO Latini, qua I. Exponit hostilium virium magnitudinem, cui suarum tenuitatem opponit. II. Proponit conditiones pacis.

305. *Cum gente Deorum.*) Aeneas a Jove per Venerem ortus; Trojana gens a Jove per Dardanum, Aen. 1.239.

Spem si quam accitis Aetolum habuistis in armis,
Ponite: spes sibi quisque, sed, haec quam angusta, videtis.
Cetera, qua rerum jaceant perculsa ruina,
Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso: potuit quae plurima virtus
Esse, fuit: toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo quae sit dubiae sententia menti,
Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo.
Est antiquus ager, Tusco mihi proximus amni,
Longus in occasum, fines super usque Sicanos.
Aurunci, Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.
Haec omnis regio, et celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiae Teucrorum, et foederis aequas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus.
Considant, si tantus amor, et moenia condant.
Sin alios fines, aliamque capessere gentem
Est animus, possuntque solo decedere nostro;
Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent; jacet omnis ad undam

308. *Aetolum.)* Diomedis sociorum, in Apulia sedentium, supra v. 243.

317. *Est antiquus ager, etc.)* Omissis variis de hujus agri situ opinionibus, cum Servio, quem Ruaeus sequitur, agrum hunc metimur ab urbe Laurento Tiberim versus, quo fere loco Trojam suam novam Trojani jam condiderant. Atque ita erit *Tusco proximus amni*, nempe Tiberi; erit *longus in occasum*: sive ad occasum Laurenti urbis; immo, ne angustiae agri objiciantur, ultra Tiberim in occasum porrigetur; siquidem *Siculi* primi omnium Italiae incolae, qui deinde *Sicani* dicti sunt, ultra Tiberim multas antiquitus tenuerunt urbes, in quibus *Alsium*, et *Caere*, in eodem tractu maritimo ultra Tiberim. Igitur erit ager ille, *longus fines super usque Sicanos*, id est, usque ad fines illos, quos veteres Siculi tenebant, priusquam a Pelasgis et Aboriginibus inde pulsi, *Sicaniam* insulam occuparent, unde *Sicani* dicti sunt. Quin etiam *Aurunci Rutulique serere* potuerunt, non veri quidem *Rutuli*, qui fixerant sedem ad orientem Laurentinae ditionis, nec veri *Aurunci* qui suam fixerant ultra Circaeum, sed quaedam eorum reliquiae, quae circa Tiberim remanserant, ut testatur Plinius l. 3.

326. *Italo robore.)* *Robur*, Pro quocumque duriore ligno sumitur, Georg. 2. 162.

Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Praecipiant: nos aera, manus, navalia demus.
Praeterea, qui dicta ferant, et foedera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu praetendere ramos,
Munera portantes eborisque, aurique talenta,
Et sellam regni, trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.
Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia, stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor.
Seditione potens (genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat)
Surgit, et his onerat dictis, atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostrae nec vocis egentem

329. *Navalia.*) Vulgo *navale*, locus est ubi stant naves. Hic instrumenta omnia, quae ad navium fabricam pertinent. De *talentis*, Aen. 5. 112.

334. *Sellam, etc.*) *Sellam curulem*, ita dictam deinde a Romanis, non a *Curibus*, sed a *curru*, nam vetus auctor apud Gellium l. 3. 18. testatur, *Senatores, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos in curiam vehi: in quo curru sella esset, quae ob eam causam curulis appellaretur.* Utebantur autem ea reges primo, tum consules, censores, praetores, et aediles curules: hanc etiam Romam regibus amicis muneris loco mittebant; erat illa *eburnea*, seu potius caelato ebore contecta: tum incurvis pedibus. De *trabea*, toga regia et consulari, Aen. 7. 188,

335. *Consulite in medium.*) Id quod est in communem utilitatem.

339. *Futilis.*) Vanus, loquax, inutilis, nihil continens, qui sibi credita statim effundit. Translatio est a vase *futili* dicto: cujus os latum, et patulum, fundus angustus et acutus: ita ut in terra depositum stare non posset. Hoc utebantur in sacris Vestae, quia iis sacris aquam in terra deponi nefas erat.

340. *Seditione.*) Factionibus, captandis vulgi animis.

343. *Rem nulli obscuram, etc.*) ORATIO Drancis qua docet, omnes Turni metu tacere: se unum profitetur audacter loqui de republica, quam ille temeritate, et fuga pene avertit; pacis conditionibus hanc etiam addendam censet, ut Laviniam Aeneas uxor detur: Turnum orat, ne privati commodi rationes rationibus publicis anteponat: orat tandem, ut, si bello nolit Turnus abstinere, privatam contentionem privato certamine, non publico periculo dirimat.

Consulis, o bona rex, cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum, moresque sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi, mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu; dum Troia tentat
Castra fugae fidens, et caelum territat armis.
Unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis, ducique jubes, unum, optime regum,
Adjicias, nec te ullius violentia vincat;
Quin gnatam egregio genero, dignisque hymenaeis
Des pater, et pacem hanc aeterno foedere jungas.
Quod si tantus habet mentes et pectora terror,
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso:
Cedat jus proprium regi, patriaeque remittat.
Quid miseros totius in aperta pericula cives
Projicis? o Latio caput horum, et causa malorum!
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, (et esse
Nil moror) en supplex venio, miserere tuorum;
Pone animos, et pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus, ingentes et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est,
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.

345. *Dicere mussant.*) *Mussare*, submissa et parum distincta voce, quasi timide ac dubitanter loqui; *obmurmurare*. Hic *timere*, *vereri*.

347. *Cujus ab auspicium.*) Quia bellum administratur nutu et auspiciis Turni, non Latini, qui rerum habenas eam in rem deposuerat, Aen. 7. 600.

351. *Fugae fidens.*) Carpit fugam Turni: cum a Junone, non tamen sponte, subductus est e pugna. *Hymenaeis*, nuptiis.

359. *Cedat, etc.*) Si adeo Turnum timemus, ut nullus ausit de eo conqueri: precemur ipsum, saltem sinat, ut rex et patria rei communi libere consulant pro suo jure.

Scilicet, ut Turno contingat regia conjux
Nos animae viles, inhumata, infletaque turba,
Sternamur campis; etiam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat,
Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces;
Larga quidem semper tibi, Drance, copia fandi:
Tunc cum bella manus poscunt, patribusque vocatis,
Primus ades; sed non replenda est curia verbis,
Quae toto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger murorum, nec inundant sanguine fossae.
Proinde tona eloquio, solitum tibi: meque timoris
Argue tu, Drance; tot quando stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque trophaeis
Insignis agros; possit quid vivida virtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quaerendi nobis, circumstant undique muros
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors.
Ventosa in lingua, pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Tibrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias, et Pandarus ingens;
Et quos mille die victor sub tartara misi
Inclusus muris, hostilique aggere septus.

372, *Inhumata infletaque turba.*) Privata funebri honore, quod apud veteres miserrimum fuit, Aen. 9. 525.

375. *Qui vocat.*) Supra v. 115.

378. *Larga quidem, etc.*) ORATIO Turni duas habet partes praecipuas, quarum prima refellit Drancem; secunda caput de quo deliberatur, attingit.

385. *Trophaeis*) Supra v. 7.

394. *Evandri procubuisse domum.*) Occiso Pallante ab ipso Turno, Aen 10. 442.

396. *Bitias et Pandarus.*) Portae Trojanae custodes, quos interfecit Turnus cum in eam urbem insiluit, Aen. 9. 708. et seq.

Nulla salus bello? capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis: proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victae, contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt,
Nunc et Tydides, et Larissaeus Achilles:
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit,
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua, magne pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
Si tam deserti sumus, et, semel agmine verso,
Funditus occidimus, nec habet fortuna regressum,
Oremus pacem, et dextras tendamus inermes.
(Quamquam o! si solitae quidquam virtutis adesset!

399. *Capiti, cane etc.*) *Canere*, vantum proprium est, et futura praedicantium: sensus est. jacta infaustum illud omen in Trojanos, in te ipsum; quod nempe nulla, neque his, neque tibi per bellum salus sit.

402. *Bis victae.*) Primum ab Hercule, deinde a Graecos, Aeneid. 3. 476.

403. *Nunc et Myrmidonum, etc.)* Ironice metus inanitatem exagerat. *Myrmidones*, Thessali vel Aeginetae, Achillis milites. *Phrygia*, ubi Troas. *Tydides*, Tydei filius Diomedes. *Larissaeus Achilles*, Thessalus.

405. *Amnis et Hadriacas, etc.*) Dic ipsos etiam fluvios, Trojanorum metu, retro aquas egisse. *Aufidus*, nunc *l' Ofanto* fluvius Italiae in Hirpinis nascens, celebris Cannensi praelio, quo circa ejus ostia Romani ab Hannibale victi sunt: *Hadriacum*, vel *Hadriaticum* vel *Hadrianum* mare, vel *Hadria*, pars est mediterranei maris, quod *mare superum* vocatur. Huic nomen ab *Hadria* urbe et fluvio in tractu Veneto, nunc dicitur sinus ipse *Golfo di Venezia*.

407. *Artificis scelus.*) Pro *scelesto artifice.*

408. *Dextra hac.*) Quae consuevit fortes occidere non ignavos.

415. *Quamquam o! si etc.*) Si funditus occidimus, petamus pacem: tamen. vel ita quoque, si quicquam haberemus virtutis, deberemus mortem majori felicitati ducere, quam pacem. De forma illa optationis, *Quamquam o!* Aen. 5. 195.

Ille mihi ante alios, fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit?
Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italae, populique supersunt:
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine: sunt illis sua funera, parque per omnes
Tempestas; cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies, variusque labor mutabilis aevi
Rettulit in melius: multos alterna revisens
Lusit, et in solido rursus fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Aetolus, et Arpi?
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces: nec parva sequatur
Gloria delectos Latio, et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentes aere catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto;
Non adeo has exosa manus victoria fugit,
Ut tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra: vel magnum praestat Achillem,

416. *Fortunatus laborum. Egregius animi.)* Graeca loquutio supra, v. 73. *Laeta laborum.*

423. *In limine primo.)* Vixdum inito bello.

424. *Ante tubam.)* Antequam decretoria pugna tubarum sonitu indicta sit.

428. *Aetolus et Arpi.)* Diomedes Argyripae conditor, supra v. 243.

429. *Messapus, etc.)* Dux aliquot Etruscorum invulnerabilis, Aen. 7. 591. *Tolumnius*; augur, qui foedus disturbabit, Aen. 12. 258. et in eo tumultu occidetur. *Felix* dicitur ob peritiam et felicitatem augoriorum. De *Latio*, et *Laurentibus* agris, Aen. 7. 34. 63. De *Camilla*, duce Volscorum, Aen. 7. 803. et infra, v. 545.

433. *Florentes aere catervas*) Fulgentes: metaphora, de qua, Georg. 2. 6.

437. *Tanta pro spe.*) Vel victoriae, vel Laviniae, vel laudis inde colligendae, quod solus privato periculo communem salutem peperetim.

Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc, soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devoveo; solum Aeneas vocat? et vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
Morte luat: sive est virtus et gloria, tollat.
Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Aeneas, aciemque movebat.
Nuncius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, et arrectae stimulis haud mollibus irae;
Arma manu trepidi poscunt: fremit arma juventus,
Flent maesti, mussantque patres: hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras:
Haud secus, atque alto in luco cum forte catervae
Consedere avium, piscosove amne Padusae
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Imo, ait, o cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruunt. Nec plura loquutus,
Corripuit sese, et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis,

439. *Vulcani manibus.*) Et habebat quidem Aeneas, quod ignorabat Turnus, arma a Vulcano fabricata, Aen. 8. 370 *Nec Drances potius, etc.*) Invitavit Drancem ut secum in hostes irrueret, socius laudis et periculi, v. 389. Nunc orationem quasi retractans ait: Aeneas me solum vocat? et id opto, potius quam ut Drances aut laudis, aut periculi mei particeps sit.

449. *Tiberino, etc.*) Aen. 8. 330. *Teucros,* Aen 1. 239. *Tyrrhenam,* Aen. 8. 479. *Mussant,* obmurmurant, supra v. 345.

457. *Amne Padusae.*) *Padus*, maximum Italiae flumen, de quo Georg. 1. 482. Vocat *stagna*, propter diffusa paludis in morem circa ostia Padi, aquas. *Amne Padusae*, ut *urbem Patavi*, Aeneid. 251.

463. *Maniplis.*) *Manipulus* erat certus militum numerus, qui sub eodem signo pugnabat. Sic dicitur, quia pro signis et aquilis, Romuli tempore, Romani habuerunt fasciculos foeni, pertica suspensos: asciculi autem illi dicuntur *manipuli*, quod manum impleant.

Duc, ait, Rutulos: equites Messapus in armis,
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capessant;
Cetera, qua jusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater, et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt:
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Aeneam, generumque adsciverit urbi.
Praefodiunt alii portas, aut saxa, sudesque
Subvectant: bello dat signum rauca cruentum
Buccina: tunc muros varia cinxere corona
Matronae, puerique: vocat labor ultimus omnes.
Nec non ad templum, summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens, juxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, atque oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum thure vaporant
Et maestas alto fundunt de limine voces:
Armipotens belli praeses Tritonia virgo
Frange manu telum Phrygii praedonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis,
Cingitur ipse furens certatim in praelia Turnus
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro;

464. *Equites Messapus.*) Sic interpungimus, ut Volusus ducat Rutulos, et simul moneat Volscos ut sub ducibus suis pugnae se parent; Messapus vero, Coras et ejus frater Catillus ducant equites. *Messapus*, nominativus est pro vocativo.

467. *Jusso.*) *Jussero.* Sic frequenter in duodecim tabulis, apud Cicer. de legibus, etc *praecepsis*, pro *praeceperis*; *rupsis*, pro *ruperis*: *rapsis*, pro *rapueris*. Sic *faxo*, pro *fecero*; *faxim*, pro *fecerim*.

477. *Palladis arcem.*) Templa Palladis vulgo in arcibus, quia Pallas inventrix dicitur arcium Ecl. 2. 61. *Pallas quas condidit arces ipsa colat.* Dona ferunt, *peplum*, Aen. 1. 484.

483. *Armipotens Tritonia.*) Palladis nomen, Aen. 2. 171. Praeses autem fuit urbium, arcium, belli, etc. De *Phrygia*, ubi Tros, Aen. 1. 385.

488. *Squamis ahenis, etc Suras, etc*) De *squamis* loricae corio superadditis, Aen. 3. 467. *Sura*: pars est tibiae carnosa, quae cum toto crure ocreis vestitur.

Tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem,
Fulgebatque alta decurrens aureus arce,
Exultatque animis et spe jam praecipit hostem:
Qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis
Tandem liber equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus, armentaque tendit equarum,
Aut assuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque jubae per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit, quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur:
Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo, et Aeneadum promitto occurrere turmae,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et moenia serva.
Turnus ad haec oculos horrenda in virgine fixus,
O decus Italiae, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc (est omnia quando
Iste animus supra) mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem, missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Praemisit, quaterent campos: ipse ardua montis
Per deserta jugo properans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite silvae,
Ut bivias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis:
Tecum acer Messapus erit, turmaeque Latinae,

498. *Volscorum acie.*) Qui jam vocati a Turno per Volusum fuerant, v. 462. De *Camillo*, eorum duce, infra, v. 535. De *Volscis*, Aen. 7. 803. *Tyrrhenis*, Aeneae sociis, Aen. 8. 479.

515. *Furta ... belli.*) *Insidias*: dicitur quippe *furtum*, quicquid clam fit. *Convexo.*) *Concavo*, aut saltem *curvo*, Aen. 1. 314.

517. *Tyrrhenum equitem.*) Qui praemisus erat ab Aenea per planos campos.

518. *Messapus erit, etc.*) Cum equitibus aliquot *Etruscis*, quorum dux erat. *Turmae Latinae*, sive *Rutulae*, sub Voluso, supra v. 464. *Tiburti manus*, sub Catillo et Cora, supra, v. 465. Aeneid. 7. 670.

Tiburtique manus: ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in praelia dictis
Hortatur, sociosque duces, et pergit in hostem.
Est curvo anfractu vallis, accommoda fraudi,
Armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
Urget utrinque latus, tenuis qua semita ducit,
Angustaeque ferunt fauces, aditusque maligni.
Hanc super in speculis, summoque in vertice montis
Planities ignota jacet, tutique receptus;
Seu dextra laevaque velis occurrere pugnae,
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum,
Arripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis, sacraque caterva
Compellabat, et has tristis Latonia voces
Ore dabat: graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequicquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias, neque enim novus iste Dianae
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno, viresque superbas,
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
Infantem fugiens media inter praelia belli
Sustulit exilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillae, mutata parte, Camillam.
Ipse sinu prae se portans juga longa petebat
Solorum nemorum: tela undique saeva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce fugae medio summis Amasenus abundans

522. *Vallis accommoda.*) *Vallis* ultimam brevem hic producit propter caesuram. Servius tamen legit antiquo nominativo, *valles*.

534. *Latonia.*) Diana, Latonae filia, Ecl. 3. 67.

539. *Ob invidiam.*) Vel subditorum in se: vel suam, ut de Mezentio, Aen. 10. 852.

540. *Priverno, etc.*) *Privernum*, urbs Volscorum, circa Pomptinas paludes et Amasenum fluvium: ejus ruinae hodie visuntur juxta oppidum *Piperno*; *Amasenus*, hodie est *Toppia*, Aen. 7. 794. De *Volscis*, ibidem, et v. 803.

Spumabat ripis: tantus se nubibus imber
Ruperat. Ille innare parans infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet, omnia secum
Versanti subito vix haec sententia sedit.
Telum immane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis, et robore cocto,
Huic natam, libro, et silvestri subere clausam
Implicat, atque habilem mediae circumligat hastae:
Quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit: accipe, testor,
Diva, tuam, quae nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Immittit, sonuere undae, rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urgente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triviae de cespite vellit.
Non illum tectis ullae, non moenibus urbes
Accepere: neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum et solis exegit montibus aevum.
Hic natam in dumis, interque horrentia lustra
Armentalis equae mammis, et lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto,

553. *Robore cocto.*) Ligno duriore, ad fumum exsiccato.

554. *Libro et subere.*) *Liber*, cortex interior et tenuis. Hoc *suber*, arbos crassissimi ac levissimi corticis: *suvero*.

566. *Donum Triviae.*) *Camillam*: quam ipsi Triviae quasi donum voverat. *Trivia*, Dianae nomen, quia colebatur in triviis, Aen. 4. 511.

568. *Manus dedisset.*) *Concessisset*, *cessisset*. Adagium ex iis desumptum, qui pugna victi, aut manus ligandas praebent; aut iisdem protensis mortem deprecantur.

570. *Lustra.*) Cubilia ferarum in silvis, Georg. 2. 471.

517. *Armentalis equae.*) Quae gregalim inter armenta versabatur *Lacte ferino*, equino; nam equum vocavit *ferum*, Aen. 2. 51.

Spiculaque ex humero parvae suspendit, et arcum.
Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae,
Tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
Tela manu jam tum tenera puerilia torsit:
Et fundam tereti circum caput egit habena;
Strymoniamque gruem, aut album dejecit olorem.
Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum: sola contenta Diana
Aeternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit, vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi, comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere nympha polo, finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Haec cape, et ultricem pharetra deprome sagittam.
Hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros, Italusve, mihi pariter det sanguine poenas.
Post ego nube cava miserandae corpus, et arma
Inspoliata feram tumulo, patriaeque reponam.
Dixit; at illa leves caeli demissa per auras
Insonuit, nigro cricumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis,
Compositi numero in turmas, fremit aequore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis
Huc obversus, et huc: tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Necnon Messapus contra, celeresque Latini

576. *Crinali auro, etc.*) Pro quolibet aureo capitis ornatu. *Palla*, pallium muliebre, apertum ut talare; Aen. 9 616.

580. *Strymoniam gruem.*) Quia irequens est id genus circa Strymonem, Macedoniae fluvium, Aen. 10. 265.

582. *Nurum.*) Uxorem filii, *nuora.*

599. *Numero in turmas.*) *Turmae*, proprie erant equitum, et capiebant equites vulgo triginta. Aen. 5. 553.

Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillae
Adversi campo apparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant:
Adventusque virum, fremitusque ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementesque
Exhortantur equos: fundunt simul undique tela
Crebra, nivis ritu: caelumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus, et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis: primisque ruinam
Dant sonitu ingenti; perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt: excussus Aconteus
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Praecipitat longe et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatae acies, versique Latini.
Rejiciunt parmas, et equos ad moenia vertunt:
Troes agunt, princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabat portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro, atque aestu revoluta resorbens
Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos:
Bis rejecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in praelia, totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir;

604. *Ala Camillae.*) *Alae* dicuntur equitum, quod ad similitudinem alarum ab utraque parte protegunt acies. Atque ita sumitur *ala* apud Virgilium.

612. *Tyrrhenus.*) Hic non gentile nomen, sed proprium est principis alicujus viri, ex Aeneae aut Tarchontis exercitu.

617. *Praecipitat.*) Pro *praecipitatur.*

619. *Rejiciunt parmas.*) In tergum, ut sese a persequentium jaculis in fuga defendant. *Parmas*, scuta brevia, rotunda et undique parva.

Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti caede virorum
Semianimas volvuntur equi: pugna aspera surgit
Orsilochus Remuli (quando ipsum horrebat adire)
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit,
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat,
Vulneris impatiens, arrecto pectore crura.
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolam,
Ingentemque animis, ingentem corpore, et armis
Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Caesaries, nudique humeri; nec vulnera terrent:
Tantus in arma patet, latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore
Funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter caedes exultat Amazon,
Unum exerta latus pugnae, pharetrata Camilla:
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset;
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humeris sonat arcus, et arma Dianae;
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectae comites, Larinaque virgo,
Tullaque. et aeratam quatiens Tarpeja securim
Italides; quas ipsa decus sibi dia Camilla

636. *Orsilochus, etc.)* Trojanus. *Remulus*, Latinus; alius ab illo Tiburtino *Remulo*, qui moriens phaleras nepoti dederat, item ab illo Numano, Remulo, quem Ascanius occiderat.

640. *Catillus, etc.)* Tiburtinus, de quo Aen. 7. 672.

645. *Duplicatque virum, etc.)* Videtur a tergo inter utrasque scapulas percussus, ita ut in anteriorem partem corpus curvatum, et quasi plicatum ex ictu fuerit.

648. *Amazon.)* *Volsca*, Amazonum tamen more armata.

650. *Denset.)* Secundae conjugationis: vel *densat*, primae, Aen 10. 430. *Bipennis*, securis utrimque acuta.

652. *Arma Dianae.)* Venatoria: sagittae in pharetra, bipennis, hastilia.

654. *Spicula converso, etc.)* More Parthorum, quos ea arte celebres diximus, Ecl. 1. 62.

657. *Dia Camilla.)* Graeca vox δια *generosa*, *praestantissima*, *divina*: quia Dianae Deae consecrata, supra v. 537.

Delegit pacisque bonae, bellique ministras.
Quales Threiciae cum flumina Thermodontis
Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis;
Seu cicum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu,
Ferminea exultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum aspera virgo
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eumenium Clytio primum patre, cujus apertum
Adversi longa trasverberat abiete pectus;
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lyrim, Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit, alter

658. *Pacisque bonae, etc.*) Sic plures et saniores codices. Aliqni tamen habent *pacisque bonas bellique ministras.*

659. *Quales Threiciae.*) De Amazonum gente ac nomine, Aeneid. 321. 494. Nunc de patria et sede. I. Constat Amazonum sedem fuisse in septentrionali minoris Asiae litore, quod Ponto Euxino alluitur, urbemque regiam ab ipsis conditam fuisse *Themiscyram* non longe a Thermodoute fluvio II. Constat tractum illum ipsum tulisse quoque *Thraciae* nomen nempe *Asiaticae* III. Habemus etiam Amazonas maximam Sarmatiae Asiaticae et Europaeae subegisse partem; ab Hercule ac Theseo bello appetitas et victas bellum eas Graecis intulisse; indeque aperuisse sibi aditum ad ipsam Atheniensium arcem, quam aliquandiu tenuerunt. Tamen hinc pulsae sunt a Theseo: earum reliquiae intra pristinos Pontici litoris fines servaverc, deinceps formam aliquam imperii, usque ad Trojani belli tempora; cum Penthesilea, Trojanis auxilium tulit, et ab Achille aut Pyrro sub belli finem occisa est. Tum etiam ah usque Alexandrum magnum perstitere ad quem Thalestris Amazonas trecentas adduxit.

659. *Thermodontis.*) Legunt quidam *Thermodoontis*, ita ut, priores syllabae tres dactylum efficiant. At quadrisyllabum est *Thermodontis*: ubi priores syllabae tres longae cum ω in secunda sillaba, quae ideo breviari non potest: Cappadociae fluvius est, in oram Euxini meridionalem influens: nunc *Pormon.*

661. *Hippolyten.*) Thesei uxor fuit, dicta ab aliis *Antiopa*: bello Attico adversos Amazonas, ab illis pro viro pugnans occisa est. De *Penthesilea*, quae ob virtutem filia Martis credita est, Aen. 1. 493.

663. *Lunatis peltis.*) Scutis brevissimis, in formam Lunae mediae praecisis.

667. *Abiete.*) Hasta ex *abiete* arbore, *abete.*

Dum subit, ac dextram labenti tendit inertem,
Praecipites, pariterque ruunt, his addit Amastrum
Hippotadem; sequiturque incumbens eminus hasta,
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta,
Chromimque.
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri, procul Ornitus armis
Ignotis, equo venator Japige fertur;
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit: caput ingens, oris hiatus,
Et malae texere lupi, cum dentibus albis;
Agrestisque manus armat sparus; ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est
Hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
Trajicit, et super haec inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit, qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueret: nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.
Protinus Orsilochum, et Buten, duo maxima Teucrum
Corpora: sed Buten adversum cuspide figit
Loricam, galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et laevo dependet parma lacerto:
Orsilochum fugiens, magnumque agitata per orbem
Eludit gyso interior, sequiturque sequentem
Tum validam perque arma viro, perque ossa securim
Altior insurgens, oranti, et multa precanti
Congeminat; vulnus calido rigat ora cerebro.

587. *Phrygii.*) Trojani, e Phrygia, Aen. 1. 585.

678. *Equo Japige.*) Ex Apulia, quae *Japigia* dicta est, Aen. 8. 710. et supra v. 247. *Sparus* a *spargendo* dictum. Cujus porro formae dubitatur: Festus vult parvissimi generis esse jaculum, quod facile spargatur: Servius recurvum; in modum pedi pastoralis.

686. *Tyrrhene.*) Orte Tyrrhena gente.

687. *Vestra verba.*) Quibus fortitudinem vestram intemperanter jactatis. De *Manibus* parentum, Georg. 469. Aen. 9. 743.

693. *Parma.*) V. 619 *Lacerto*, Aen. 5. 422.

695. *Gyro interior.*) Breviori spatio atque ambitu reflectens sese. Aen. 5. 170.

Incidit huic, subitoque aspectu territus haesit
Apenninicolae bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque ubi se nullo jam cursu evadere pugna
Posse, neque instantem reginam avertere cernit;
Consilio versare dolos ingressus, et astu,
Incipit haec. Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te cominus aequo
Mecum crede solo, pugnaeque accinge pedestri:
Jam nosces, ventosa ferat cui gloria fraudem.
Dixit; at illa furens, acrique incensa dolore
Tradit equum comiti, paribusque assistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversique fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligur, frustraque animis elate superbis
Nequicquam patrias tentasti lubricus artes,
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Haec fatur virgo, pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, fraenisque adversa prehensis
Congreditur, poenasque inimico a sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis:

700. *Apenninicolae.)* De *Apennino*, monte Italiae, Liguriam a septentrione ambiente, Aen. 12. 703. De *Liguria*; Aen. 10. 185. Monet autem Cato Ligures esse fallaces.

706. *Fugam.)* Cursum celerem. Sic Aen. 1. 321. de Harpalyce Amazone, *Volucremque fuga pervertitur Hebrum.*

708. *Fraudem.)* Hanc veram antiquam lectionem esse contendit Servius, non *laudem*; ut vulgo legitur, et sensus est; cognosces cui jactantia damnum afferat.

711. *Pura parma.)* Scilicet *nitida, lucida, tersa.*

715. *Ligur.)* Pleraque vetera exemplaria habent *Ligus*. Et sic olim in usu fuisse, probat Adjectivum *Ligusticus*, inde derivatum. Nec magis absonum est *Ligus*, *Liguris*; quam *lepus*, *leporis*; *vetus*, *veteris*.

721. *Accipiter ... sacer.)* *Sparviere*, avis rapax; ideo Marti sacra.

Tum cruor et vulsae labuntur ab aethere plumae.
At non haec nullis hominum sator atque Deorum
Observans oculis, summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchontem in praelia saeva
Suscitat, et stimulis haud mollibus incitat iras.
Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in praelia pulsos.
Quis metus, o numquam delituri, o semper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit?
Femina palantes agit, atque haec agmina vertit?
Quo ferrum? quidve haec geritis tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes nocturnaque bella,
Aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Expectare dapes, et plenae pocula mensae.
Hic amor, hoc studium dum sacra secundus aruspex
Nunciet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Haec effatus, equum in medios moriturus et ipse
Concitat et Venulo adversum se turbidus infert:
Direptumque ab equo dextra complectitur hostem
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in caelum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos: volat igneus aequore Tarchon,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
Qua vulnus lethale ferat. Contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram; et vim viribus exit.
Utque velans alte raptum cum fulva draconem

730. *Alas.*) Equitatum, v. 604.
732. *O numquam dolituri.*) O qui numquam acceptis injuriis movemini, ut fortes decet, ad justam ac dignam ultionem. *Palantes*, vagos, Aen. 10. 574.
737. *Tibia Bacchi.*) Baccanalia intelligit et epulas Baccho sacras ad sonitum tibiae, ut cetera Deorum sacra. De *Baccho*, Ecl. 5 29. De *tibiis*, Aen. 9. 618.
739. *Aruspex.*) Qui ex inspectis hostiarum visceribus futura praedicit; quae ars propria Tyrrhenorum, Aen. 8. 495.
746. *Aequore.*) Planitie campi, Aen. 2. 780.
750. *Vim viribus exit.*) Active, ut alias.

Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus haesit:
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens: illa haud minus urget adunco
Luctantem rostro, simul aethera verberat alis.
Haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
Portat ovans: ducis exemplum eventumque sequuti
Maeonidae incurrunt. Tum fatis debitus Aruns
Velocem jaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et quae sit fortuna facillima tentat.
Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo;
Hac Aruns subit, et tacitus vestigia lustrat:
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat;
Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum, et certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybele Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis.
Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse peregrina ferrugine clarus et ostro,

757. *Tiburtum.*) Quorum inter principes erat Venulus. De *Tibure* urbe Latii, Aen. 7. 630

759. *Maeonidae.*) Tyrrheni, e Maeonia, sive Lydia orti, Aen. 2. 781. Aen. 4. 216.

768. *Sacer Cybele.*) Alii legunt *Sacer Cybelo*, alii *Saius Cybelo*: ne idem sit *sacer* et *sacerdos*. Nugae: potest enim quis sacer esse per votum numini, non per sacerdotium; ut Camilla, quae tamen Dianae sacerdos non erat. De *Cybelo* monte Phrygiae, et *Cybele* Dea, Deorum matre, Aen. 3. 111.

770. *Ahenis in plumam.*) Non militibus tantum, sed et equis loricae quandoque fuerunt: et ii proprie dicebantur *cataphracti*. Igitur lorica equi erat ex pelle sive corio, cui insertae erant aereae laminae, non rotundae quidem ac vulgares; sed oblongae, ita ut ad plumarum formam accederent: neque ex aere simplici; sed aurato, Aeneid. 3. 467.

772. *Peregrina ferrugine et ostro, etc.*) Ostro sive purpura Iberica, ferruginea et subnigricante, de qua Aen. 8. 582. De *ostro*, Georg. 2. 506

Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu:
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida: tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
Troia, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix: unum ex omnis certamine pugnae
Caeca sequebatur, totumque incensa per agmen
Femineo praedae, et spoliorum ardebat amore.
Telum ex insidiis cum tandem, tempore capto,
Conjicit, et superos Aruns sic voce precatur,
Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus; cui pineus ardor acervo
Pascitur, et medium, freti pietate, per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis
Omnipotens; non exuvias, pulsaeve trophaeum
Virginis, aut spolia ulla peto: mihi cetera laudem

773. *Lycio Cortynia, etc.*) Species pro genere. Arcus enim insignes e cornea materia, e Lycia Asiae regione, de qua Aen. 4. 142. Sagittae item ex urbe Cretae insulae *Gortyna*, vel *Cortyna*, Ecl. 6. 60.

775. *Cassida.*) Nomen primae declinationis deductum ex accusativo nominis tertiae; *cassida*, a *cassis*, *cassidis*, *cassidi*, *cassida*; quod et apud Propertium reperitur. Sic 3. 11. 15. apud sacros scriptores nostros, *lampada*, a *lampas*. *Croceam*, tinctam *croco* flore, *Zaffarano*.

777, *Tunicas, et barbara, etc.*) De *tunicis*, Aeneid. 9. 616. *Tegmina crurum*: sunt ocreae non vulgari quidem Graecorum aut Italorum, sed Barbarorum more, hoc est, Phrygum, qui primi acu pingere repererunt.

780. *Certamine pugnae.*) Sic Lucret. l. 4. 841. Sic et Aen. 1. 780. *Maris aequor.*

785. *Soracti.*) *Soracte*, vel *Soractes* mons in Etruria in agro Falisco, ad occidentalem ripam Tiberis, ad septentrionem Romae, nunc *monte S. di Silvestro*, vulgo *di S. Oreste*. Ibi lucus et templum Apollinis fuit. Addit Servius ex Varrone, sacrificulos illos, per prunas ambulaturos, medicamento aliquo solitos sibi plantas tingere. *Aruns* igitur ex illis Hirpis Etruscis fuit et equitibus Tarchontis. *Pineus ardor*, sunt prunae, e pinu succensa excitatae.

Facta ferent; haec dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem.
Audiit, et voti Phoebus succedere partem
Mente dedit: partem volucres dispersit in auras:
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam
Annuit oranti: reducem ut patria alta videret,
Non dedit, inque Notos vocem vertere procellae.
Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertere animos acies, oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci nihil ipsa nec aurae,
Nec sonitus memor, aut venientis ab aethere teli;
Hasta sub exertam donec perlata papillam
Haesit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidae comites, dominamque ruentem
Suscipiunt: fugit ante omnes exterritus Aruns,
Laetitia, mixtoque metu: nec jam amplius hastae
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese avius abdidit altos
Occiso pastore lupus, magnove juvenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Aruns,
Contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exanguis, labuntur frigida letho
Lumina: purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic expirans, Accam ex aequalibus unam

793. *Inglorius.*) Nulla caede nobilis: hanc enim caedem esse ignotam volo.

798. *Notus.*) Speciem pro genere: ventos miridionales pro quibuslibet ventis.

809. *Ille lupus.*) Ille frequenter abundat in comparationibus, Aen. 10. 707.

815. *Contentus fuga.*) Praeter aliam interpretationem, potest haec etiam afferri: *Concitatus fuga*; *contendens fugam*: a *contendo.*

Alloquitur: fida ante alias quae sola Camillae;
Quicum partiri curas: atque haec ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui; nunc vulnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et haec Turno mandata novissima perfer,
Succedat pugnae, Trojanosque arceat urbe:
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens; tum frigida toto
Paulatim exolvit se corpore; lentaque colla,
Et captum letho posuit caput, arma relinquens:
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera: dejecta crudescit pugna Camilla.
Incurrunt densi, simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcadis alae.
At Triviae custos jamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam,
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
Heu! nimium, virgo nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello.
Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extrema jam in morte, neque hoc sine nomine lethum
Per gentes erit, aut famam patieris inultae.
Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum.

835. *Alae.*) Equites, supra v. 604.
836. *Triviae.*) Dianae, quae colebatur in triviis.
843. *Desertae in dumis.*) De vita Camillae in silvis, supra v. 539. et seqq.
850. *Dercenni, etc.*) De hoc vetere Laurentum rege, Latino multo antiquiore, nihil apud auctores. *Bustum* ait, pro loco ubi cineres post combustionem depositi fuerant. *Ilex*, arbor glandifera, *Leccio*. De *Laurente* regione, Aen. 7. 63.

Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Aruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum
Huc peritura veni, capias ut digna Camillae
Praemia, tu ne etiam telis moriere Dianae?
Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam
Deprompsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus jam tangeret aequis
Laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem, aurasque sonantes
Audiit una Aruns, haesitque in corpore ferrum,
Illum expirantem socii, atque extrema gementem,
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt.
Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillae:
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas
Disjectique duces, desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad moenia tendunt.
Nec quisquam instantes Teucros, lethumque ferantes
Sustentare valet telis, aut sistere contra,
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus:
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum;
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis, et e speculis percussae pectora matres

854. *Vana.*) More adverbii, pro *vane* : ut Georg. 3. 500. *Terram crebra ferit.*

856. *Digna Camillae Praemia, etc.*) Mors divina manu illata, praemium, non poena est. Si mori debuerat Camilla, mori divina manu debuerat, non imbelli timidi mortalis telo. Tunc dignum Camilla munus auferes? et ignavus cum sis, non cujuslibet numinis, sed ipsius etiam Dianae telis moriere?

858. *Threissa, etc.*) *Ut Threissa*, id est *ut Amazon*. Sic Camilla v. 648. *Exultat Amazon*, id est *ut Amazon*. Neque enim Opis aut Camilla tales erant re ipsa, sed cultu tantum atque habitu. De *Amazonibus Thraciis*, supra v. 659.

867. *Olympum.*) Montem Thessaliae, pro caelo, Ecl. 3. 56. *Ala*, equitatus, supra v. 604. *Rutuli*, milites Turni, Aen. 794.

Femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Moenibus in partiis, atque inter tuta domorum
Confixi expirant animas: pars claudere portas,
Nec sociis aperire viam, nec moenibus audent
Accipere orantes; oriturque miserrima caedes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi ante oculos, lacrymantumque ora parentum,
Pars in praecipites fossa, urgente ruina
Volvitur; immissis pars caeca, et concita fraenis
Arietat in portas, et duros obice postes.
Ipsae de muris summo certamine matres,
(Monstrat amor verus patriae) ut videre Camillam
Tela manu trepidae jaciunt, ac robore duro
Stipitibus ferrum, sudibusque imitantur obustis
Praecipites primaeque mori pro moenibus audent
Interea Turnum in silvis saevissimus implet
Nuncius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam
Ingruere infensos hostes, et Marte secundo
Omnia corripuisse; metum jam ad moenia ferri.
Ille furens (nam saeva Jovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat,
Cum pater Aeneas saltus ingressus apertos,
Exuperatque jugum, silvaque evadit opaca.
Sic ambo muros rapidi, totoque feruntur

809. *Arietat in portas.*) Non quidem equorum in portas impulsu; sed obviis quibusdam aut trabibus aut molaribus impactis, instar arietum; de qua machina, Aen. 2. 492.

892. *Ut videre Camillam.*) Sensus est: ex quo viderunt Camillam, pro aliena salute ad arma concurrentem, amor patriae suasit idem pro salute propria faciendum. De *robore*, pro quovis duriore ligno, Georg. 1. 162.

901. *Furens, nam saeva, etc.*) Duplici de causa reliquit insidias, quibus Aeneam deprehendere et bellum conficere mox potuisset: ob praecipitem furorem, qui ei mentem abstulit: et ob numina Jovis, et vim fatorum Aeneae faventium.

Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
At simul Aeneas fumantes pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et saevum Aeneam agnovit Turnus in armis;
Adventumque pedum, flatusque audivit equorum;
Continuo pugnas ineant, et praelia tentent,
Ni roseus fessos jam gurgite Phoebus Ibero
Tingat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et moenia vallant.

913. *Gurgite Ibero.*) Occiduo Oceano; nam Iberia sive Hispania ad Occidentem Italiae objacet. De *Iberia*, Aen. 9.581. De *gurgite*, pro *mari*, Aen. 1. 121.

915. *Moenia vallant.*) Circumambiunt; Trojani ut oppugnent; Rutuli ut defendant.

LIBER XII.

ARGUMENTUM. *Attritis duobus adversis praeliis Latinorum viribus, animisque eorum fraetis, Turnus ubi omnem spem sudni in seipso sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis eum cum lacrymis nequicquam retinente, singulari certamine cum Aenea dimicare statuit: ejusque rei Aeneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem. Accipit conditionem Aeneas: solemnique utrinque sacramento foedus sancitur. Id Junonis impulsu a Juturna nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa, perturbatur: primusque omnium Tolumnius augur falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gilippi filiis hasta trajicit: Aeneas quoque dum subiti tumultus causam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus praelio excedere cogitur. Qua re intellecta Turnus magnam sibi rei bene gerendae occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit. Interim Venus, decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur. Refectis viribus, Aeneas Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio accurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit. Verum cum Turnus sui copiam non faceret; (Juturna enim, quae excusso Metisco auriga, currum ejus moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens congredi eos non patiebatur) oppugnandae urbis consilium cupit: admotoque ad moenia exercitu, in propugnacula, proximaque aedificia ignem conjicit. Ibi Amata cum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit. His rebus Turno per Sagem nunciatis; cum eo rem deductam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem se inspiciente in hostium potestatem pervenire, ulto Aeneam ex praescripto foederis ad singulare certamen provocat. Ea pugna superior Aeneas cum victi hostis precibus jam pene ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris ejus, balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus, gladio per pectus adacto, cum vita spoliat.*

TUrnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis, ultro implacabilis ardet,

1. *Infractos,*) Vox raro negans, saepius affirmans, ut jam monuimus. Hic affirmat.

2. *Promissa*) Quibus ad singulare cum Aenea praelium se obstrinxerat, Aen. 10. 434.

Nec genus indecores, sine me haec haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis, simul haec animo hauri:
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat; idque omnes Divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et maestae lacrymis, vincla omnia rupi,
Promissam eripui genero, atque arma impia sumpsi.
Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides: quantos primus patiare labores
Bis magna victi pugna, vix urbe tuemur
Spes Italas: recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quae mentem insania mutat?
Si Turno extincto socios sum accire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia; ad mortem si te (fors dicta refutet)
Prodiderim, natam, et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias: miserere parentis
Longaevi, quem nunc maestum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exuperat magis aegrescitque medendo.
Ut primum fari potuit, sic incipit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
Deponas, lethumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem

34. *Bis magna victi pugna.*) *Prima* in exscensu navium, ubi occisus ab Aenea Mezentius, fugatus Turnus. *Secunda*, equestri ubi cecidit Camilla.

43. *Parentis Longaevi.*) *Dauni. Ardea*, urbs Rutulorum regia.

46. *Medendo.*) Dum ei medicina quaeritur a Latino: gerundia enim ejusmodi saepe passivam habent vim.

49. *Pacisci.*) Quasi optione gloriosae mortis aut vita proposita, mortem veluti ex pacto eligere.

52. *Dea mater, etc.*) *Venus*, quae a Diomedis impetu Aeneam objecta nube defendit, Aen. 10.81.

Feminea tegat, et vanis sese occulat umbris.
At regina nova pugnae conterrita sorte
Flebat, et ardentem generum moritura tenebat.
Turne, per has ego te lacrymas, per si quis Amatae
Tangit honos animum, (spes tu nunc una senectae,
Tu requies miserae: decus, imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit)
Unum oro, desiste manum committere Teucris.
Qui te cunque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent: simul haec invisa relinquam
Lumina, nec generum Aeneam captiva videbo.
Accepit vocem lacrymis Lavinia matris,
Flagrantes perfusa genas, cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Siquis ebur, vel mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus:
Ardet in arma magis, paucisque affatur Amatam:
Ne, quaeso, ne me lacrymis, neve omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater: neque enim Turno mora libera mortis.
Nuncius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: cum primum crastina caelo
Puniceis invecta rotis aurora rubebit,
Non Teucros agat in Rutulos: Teucrum arma quiescant,
Et Rutulum: nostro dirimatur sanguine bellum:
Illo quaeratur conjux Lavinia campo.
Haec ubi dicta dedit rapidusque in tecta recessit,
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes;

56. *Turne per hac, est.*) ORATIO Amatae ad Turnum: non ut eum ad pacem inflectat, sed ut avertat a singulari certamine; et iterum communi bello res tota committatur.

67. *Indum,*) Ebur e dentibus elephantorum, qui frequentes in India, Asiae maxima regione. De *ostro*, purpura ex ostreo expressa, Georg. 2. 505.

74. *Neque enim Turno mora liber.a mortis.*) Sensus est: non Turno sicut et mortalibus ceteris liberum est mortem retardare, cum dies fatalis imminet. De *tyranno*, pro rege, bonam in partem, Aeneid. 7. 266.

Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
Qui candore nives anteirent, cursibus auras
Circumstant properi aurigae, manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem, alboque orichalco
Circumdat loricam humeris: simul aptat habendo
Ensemque, clypeumque, et rubrae cornua cristae;
Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quae in mediis ingenti adnixa columnae
Aedibus astabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
Vociferans: nunc, o numquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: et maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, et foedare in pulvere crines

83. *Pilumno:.. Orithyia.*) *Pilumnus*, abavus Turni. *Orithyia.* Erechthaei Athenarum regis filia, rapta in Thraciam a Borea: poeta Orithyiam adhibuit, quia Thracia semper equis nobilis fuit. Porro versus his spondaicus est, nam *Orithyia* Ὀρείθυια, vox est quatuor syllabarum, quarum mediae duae diphthongi sunt ει, υι.

87. *Alboque orichalco.*) Orichalcum est *aes montanum* non fulvum, ut aes vulgare, sed in album deflectens: Italice dicimus *ottone.* Id vero, quale nunc habemus, non e terra natum, sed arte factum est.

88. *Habendo.*) Gerundium passivae facultatis, supra v. 46.

89. *Cornua cristae.*) Crista gemina e jubis equinis, aut plumis, e galeae vertice hinc inde eminens instar cornuum.

90. *Ignipotens Deus.*) *Vulcanus.*

91. *Stygia candentem, etc,*) *Candens*, est aliquando *albicans*, aliquando *fervens.* *Tinxerat* ensem Vulcanus, *Aqua Stygia*, ad quandam veluti magnam consecrationem; Aquae enim infernae in magicis sacris expetebantur. Potius vero dicam id factum a Vulcano ut ensem illum frangi non posse probaret. *Stygis* enim Arcadiae fontis, qui a Poetis ad inferos traductus est, ea vis erat, ut vasa cujuslibet metalli diffringeret.

94. *Actoris Aurunci spolium.*) Ducis alicujus Auruncorum, cui Turnus eam bello detraxerat.

Vibratos calido ferro, myrrhaque madentes.
His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillae absistunt, oculis micat acribus ignis:
Mugitus veluti cum prima in praelia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis saevus in armis
Aeneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblate gaudens componi foedere bellum.
Tum socios, maestique metum solatur Iuli,
Fata docens, regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant.
Campum ad certamen, magnae sub moenibus urbis
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant:
In medioque focos, et Diis communibus aras
Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant
Velati lino, et verbena tempora vincti.

100. *Vibratos, etc.*) *Calamistro crispatos.* Fuit *calamistrum*, acus ferrea, longior, aliquando fistulae instar cava: quae calefacta et capillis adhibita, eos intorquebat; a similitudine cum *calamo*, nomen habuit. Hujus artis ministris, *ciniflones*, et *cinerarii* vocabantur. *Myrrihaque madentes.*) *Myrrha*, arbuscula est, in Arabia praesertim nascens. Succus sponte exsudat certis temporibus, tum incisione exprimitur, diciturque *stacte* vel *myrrha.* Condiendis cadaveribus, et imbuendis capillis, aliisque ejusmodi deliciis adhibebatur,

101. *Furiis.*) Furiosis motibus, quasi quibusdam furiis.

115. *Solis equi.*) Quatuor. *Gurgite*, pro mari.

118. *Focos...aras gramineas.*) Aras e cespite, seu terra cum herbis evulsa, in quibus ignis imponeretur *fovereturque*, atque ita *arae* sunt ipsi *foci. Diis communibus.*) *Communes Dii*, hic qui ab Rutulis, ac Trojanis ad pacem communiter invocandi erant.

119. *Fontemque ignemque.*) Erat necessaria sacrificiis aqua, vel ad lustrandos adstantes, vel ad purgandum corpus ante sacrificium, vel ad alios victimarum usus. *Fontem* posuit pro aqua.

120. *Velati lino, etc.*) Hic *linum*, non de veste, sed de filo, sive licio, quo flamines et alii caput per aestatem cingebant sive *velabant* explicandum: unde *flamines*, quasi *filamines*, vocabantur.

Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis: hinc Troius omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis:
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori:
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas;
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit:
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.
Tum studio effusae matres, et vulgus inermum
Invalidique senes turres, et tecta domorum
Obsedere: alii portis sublimibus astant.
At Juno ex summo qui nunc Albanus habetur,
(Tum neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti)
Prospiciens tumulo, campum spectabat, et ambas
Laurentum, Troumque acies, urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem
Diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
Praesidet: hunc illi rex aetheris altus honorem
Jupiter erepta pro virginitate sacravit:
Nympha decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile,

Verbena.) Proprie certa est herbae species; Ital. *Verbena*; communiter tamen sumebatur pro qualibet herba vel fronde, laurea, myrtea, est. e sacro evulsa.

121. *Legio Ausonidum, pilataque, etc.)* *Legio*, pars exercitus certo numero definita: hic pro toto exercitu. *Pilata*, armata pilis.

125. *Tyrrhenus.)* Sub Tarchonte, socio Aeneae.

127. *Genu Assaraci Mnestheus, etc.)* Igitur sanguine junctus Aeneae, qui ab Assaraco genus ducebat.

134. *Albanus, etc)* De hoc monte, Aen. 8. 48.

136. *Diva Deam.)* Dicunt Grammatici, *Deos* fuisse aeternos: *Divos*, ex hominibus assumptos Virgilius nomen utrumque confundit. *Stagnis, quae, etc.)* *Juturna*, soror Turni, *Nais* ab Ovidio vocatur, id est, Nympha aquatilis. Fons ejus es lacus ex Albani montis radicibus in Tiberim influit, celebri apud veteres aquarum salubritate: vocant hodie nonnulli *Lago di Turno*; alii *di Volturno* cum esset prius *Lago di Juturna*.

Praetulerim, caelique libens in parte locarim;
Disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcaeque sinebant
Cedere res Latio, Turnum, et tua moenia texi.
Nec juvenem imparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies, et vis inimica propinquat
Non pugnam aspice hanc oculis, non foedera possum.
Tu pro germano, si quid praesentius audes,
Perge, decet: forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea; cum lacrymas oculis Juturna profudit,
Terque, quaterque manu pectus percussit honestum.
Non lacrymis hoc tempus, ait Saturnia Juno,
Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti.
Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus,
Auctor ego audendi.. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges (ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen: bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo, et caelestibus armis,

147. *Parcae.)* Tres, quae pro fatis hic usurpantur.

152. *Si quid praesentius audes, etc.)* Non quod Nympham se Deum Regina potentiorem putet, sed quod faciliorem fore apud Jovem putet sororis excusationem, si soror pro fratre motam injicere satis audeat.

161. *Interea reges, etc.)* Adumbrata haec pompa foederis ad Homeri exemplum, Il. 3. ubi Agamemnon et Priamus, de pugna singulari Paridis in Menelaum facto foedere conveninnt.

164. *Solis avi, etc.)* Dixit Virgilius, Aen. 7. 47. Latini patrem fuisse *Faunum*; matrem, *Maricam* Nympham; avum, *Picum.* Quomodo ergo *Sol* esse potuit *avus* Latini? Dicendum *Circen*, conjugis loco habitam a *Pico*; eamque ex eo *Faunum* suscepisse; ipsumque deinde Picum in avem mutasse. Et vero Circe vocatur Pici conjux, Aen 7.188.

165. *Bina hastilia.)* *Pila*, qualia duo simul ferre inde soliti sunt milites Romani. *Crispans*: quatiendo quasi sinuans et flectens.

167. *Sidereo clypeo.)* Quem in caelo Venus a Vulcano petierat; quemque Deus ipse Vulcanus in Hiera insula fabricaverat.

Et juxta Ascanius, magnae spes altera Romae)
Procedunt castris : puraque in veste sacerdos
Setigerae foetum suis, intonsamque bidentem
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant
Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur;
Esto nunc sol testis, et haec mihi terra precanti,
Quam propter tantos potui perferre labores:
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno
Jam melior, jam diva precor, tuque inclyte Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques,
Fontesque, fluviosque voco, quaeque aetheris alti
Religio, et quae caeruleo sunt numina Ponto.
Cesserit Ausonio fors victoria Turno,
Convenit Evandri victos discedere ad urbem:
Cedet Iulus agris: nec post arma ulla rebelles
Aeneadae referent, ferrove haec regna lacessent.
Si nostrum annuerit nobis victoria Martem,
Ut potius reor, et potius dii numine firment:
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto: paribus se legibus ambae

168. *Spes altera Romae.*) Aeneas enim prima, Ascanius secunda.

169. *Pura in veste.*) Hoc est, colore alba, nec purpurae variata picturis.

170. *Setigerae suis, etc.*) *Ovis* pro Aenea adhibetur Graeco fere more. *Porcus*, pro Latino, more Romano aut Italo. De *conversione ad orientem* in auspiciis et sacris rebus, Ecl. 9. 15.

173 *Fruges salsas, etc.*) I. Molam, victimarum capiti imponunt, quae proprie est *immolatio*. II. Pilos in capite victimarum secant. III. Vina invergunt in frontem victimarum et in ipsa altaria, quae *libatio* erant. Atque illi primi erant sacrificii apparatus.

176 *Esto nunc Sol testis, etc.*) Sol, Terra, Jupiter, Juno, Mars, etc. Communes illi sunt utriusque gentis Dii, de quibus v. 118.

183. *Ausonio Turno.*) Italo.

184. *Evandri ad urbem.*) Pallanteum.

185. *Cedet Iulus.*) Ut ostendat, se non tam sibi, quam posteris suis et genti, sedem quaerere.

187. *Nostrum Martem.*) Faventem.

Invictae gentes aeterna in foedera mittant.
Sacra deosque dabo : socer arma Latinus habeto.
Imperium solemne socer ; mihi moenia Teucri
Costituent, urbique dabi Lavinia nomen.
Sic prior Aeneas, sequitur sic deinde Latinus
Suspiciens caelum ; tenditque ad sidera dextram :
Haec eadem, Aenea, terram, mare, sidera juro,
Latonaeque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque deum infernam, et duri sacraria Ditis.
Audiat haec genitor, qui foedera fulmine sancit:
Tango aras, mediosque ignes, et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec foedera rumpet,
Quo res cumque cadent: nec me vis ulla volentem
Avertet ; non si tellurem effundant in undas
Diluvio miscens, caelumve in tartara solvat.
Ut sceptrum hoc (dextra sceptrum nam forte gerebat)
Numquam fronde levi fundet virgulta, nec umbras,
Cum semel in silvis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitque comas, et brachia ferro,
Olim arbos, nunc artificis manus aere decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.

198. *Latonaeque genus duplex.*) *Apollinem*, Solem, et *Dianam*, Lunam, Latona editos in insula Delo. *Janumque bifrontem.*) Italorum regem ac numen foederibus adhiberi solitum.

199. *Vim Deum infernam*) Pro *Diis ipsis infernis. Sacraria Ditis.*) *Dis*, Pluto est, *Sacrarium*, sanctuarium, locus templi intimus, hic regia Plutonis, quidam *Sacram*, *Execrabilem* interpretantur.

200. *Foedera fulmine sancit.*) Quia per coruscationes fulminum foedera confirmantur : vel quia Jupiter ultor est violati foederis.

201. *Tango aras.*) Mos jurantium, supplicantium, sacrificantium, ut aras et simulacra et res sacras manu contigant ; qui mos ad nos etiam transiit, ut jurantes sacris libris manum imponamus.

204. *Tellurem effundat in undas.*) Cum fere undecumque mare terram ambiat ; intelligendum de terrae compage in undas dissolvenda.

206. *Ut sceptrum hoc, etc.*) Apta est e superioribus sententia ; *nec me vis ulla volentem avertet ... ut sceptrum hoc numquam fundet virgula, etc.* Petita est illa comparatio ex Homero totidem fere verbis, Iliad. 1. 234.

209. *Matre caret.*) Vel terra ; nam, *non jam mater alit tellus* Aen. 11. 71. Vel arbore nam, *parva sub ingenti matris se subjicit umbra*, Georg 2. 19.

Talibus inter se firmabant foedera dictis
Conspectu in medio procerum: tum rite sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu:
Tum magis ut propius cernunt non viribus aequis,
Adjuvat incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
Pubentesque genae, et juvenili in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et vulgi variare labantia corda,
In medias acies formam assimulata Camerti,
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipse accerrimus armis:
In medias dat sese acies haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur.
Non pudet, o Rutuli, cunctis pro talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus aequi
Non sumus? en omnes et Troes, et Arcades hic sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno:
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos patria amissa dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis

213. *Rite sacratas*) Immolatione, sectione pilorum, libatione; supra v. 178.

215. *Oneratis lancibus, etc.*) Vasis escariis in quibus structa et cumulata victimarum exta. *Lanx* nomen habet a *latitudine*; sicut *patina*, a *pateo*.

231. *Troes et Arcades, etc.*) Gentes in Turnum foederatae. Trojani Aeneae: Arcades Evandri: Etrusci Tarchontis.

232. *Fatalisque manus, etc.*) Quia, cum Virgilius id solis Etruscis attribuat, fato paratum sibi regem Aeneam expectaverant. Bene sit infensa Etruria Turno; erat enim aliqua pars Etruriae Turno addicta: duce Messapo.

233. *Vix hostem alterni.*) Si media pars nostrum congrediatur, vix singuli hostem habebimus; id est, duo et amplius unicuique objicimur.

Jam magis atque magis, serpitque per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini,
Qui sibi jam requiem pugnae, rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, foedusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, et alto
Dat signum caelo, que non praesentius ullum
Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Jovis ales in aethra
Litoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali; cunctaeque volucres
Convertunt clamore fugam (mirabile visu!)
Aetheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt: donec vi victus et ipso
Pondere defecit, praedamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus, primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc, votis, inquit, quod saepe petivi.
Accipio, agnoscoque Deos. Me, me duce ferrum
Corripite, o Rutuli, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut aves; et litora nostra
Vi populat: petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit: vos unanimi densete catervas.
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, et adversos telum contorsit in hostes

246. *Monstro.*) Ostento, quod monstratur et ostenditur signa futurorum petentibus.

247. *Rubra Jovis ales in aethra.*) *Aethra. aethrae*; nomen primae declinationis, αἰθρα; idem est atque aether. Hic pro *aere* universim sumitur. De *Jovis alite*, aquila, Aen. 5. 255.

257. *Augurium, etc.*) Proprie, erat enim signum petitum ex *avibus*. Scite quidem Rutuli Aeneam in aquila, Turnum in cycno, seipsos in avibus agnoscebant: sed falsum erat augurium, quippe a Juturna immissum non a Deo Fatorum administro.

264. *Densete.*) Veteri more, pro *densate*.

Procurrens: sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat: simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora costiterant contra, quos fida crearat,
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gilippo;
Horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium forma juvenem et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque extendit arena.
Ac fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripuit, caecique ruunt: quos agmina contra
Procurrunt Laurentum: hinc densi rursus inundant
Troes, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
Diripuere aras: it toto turbida caelo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus,
Pulsatos referens infecto foedere Divos.
Infraenant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem

267. *Cornus.*) Hasta ex arbore *corno*, ital. *corniolo.*

269. *Cunei.*) Ordines peditum, sic dicti ab agminum figura.

274. *Balteus, et laterum juncturas, etc.*) *Fibulae*, claviculus; extrema baltei connectens. *Latera* baltei intelligit, non corporis.

277. *Phalanx.*) Vox Macedonica: peditum agmen.

281. *Agyllini.*) Etrusci, Aeneae socii, ex urbe *Agyllina* sive *Caerite* nunc *Cerveteri.*

285. *Crateras, etc.*) Pocula: quibus vina fundebant, cruoremque victimarum. *Focos*, partes ararum gramineurum, ubi accensus ignis fuerat.

287. *Infraenant currus.*) Equos fraenatos currui alligant.

288. *Subjiciunt in equos.*) Superjiciunt: de vi praepositionis illius, Ecl. 1.46. Ecl. 10.74.

Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
Adverso proterret equo: ruit ille recedens;
Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput, inque humeros: at fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet, haec melior magnis data victima Divis
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Chorinaeus ab ara
Corripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit super ipse sequutus
Caesariem laeva turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens, terrae applicat ipsum
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet: ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta
Disjicit, et sparso late rigat arma cerebro.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus: in aeternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat.
Quo ruitis? quaeve ista repens discordia surgit
O cohibete iras: ictum jam foedus, et omnes

290. *Regem ... Tyrrhenum Aulesten.*) Unum e regibus Tyrrhenis. Tales fuere *Mezentius*, *Messapus* ex Turni partibus, *Massicus*, *Osinius*, ex partibus Aeneae.

294. *Telo trabali.*) Magno instar *trabis.*

296. *Hoc habet.*) Vel habet, simpliciter: explicatur a Servio, *percussus est lethali vulnere*, *habet vulnur lethale.* Servio assentiendum, quia vox est e gladiatoriis ludiis repetita, ubi victor vulnerato a se adversario sic insultabat. *Haec melior victima.*) Quam ovis et porcellus, qui foederum Diis oblati sunt.

298. *Chorinaeus.*) Sacerdos Trojanus, qui ex officio propius arae astabat. *Ambustum*, circumustum.

312. *Nudato capite, etc.*) Et, ut hac pia confidentia ferociam Latinorum emolliret et ut agnosceretur a suis, eisque voluntatem suam apertius significaret.

314. *Ictum jam foedus.*) Caesis jam victimis, sacerdotum ferro, non ictu lapidis, qui deinde mos Romanorum fuit.

Compositae leges: mihi jus concurrere soli:
Me sinite, atque auferte metus: ego foedera faxo
Firma manu: Turnum jam debent haec mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce viro stridens alis allapsa sagitta est:
Incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, Deusne,
Attulerit: pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Aeneae jactavit vulnere quisquam.
Turnus ut Aeneam cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duce, subito spe fervidus ardet:
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virum volitans dat fortia copora letho:
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugentibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos: illi aequore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum: circumque atrae Formidinis ora,
Iraeque, insidiaeque, Dei comitatus aguntur.
Talis equos alacer media in praelia Turnus
Fumantes sudore quatit, miserabile caesis
Hostibus insultans: spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque:
Hunc congressus, et hunc; illum eminus: eminus ambos

516. *Faxo.)* *Fecero.*

517. *Turnum debent haec mihi sacra.)* Ex quo verba foederis concepimus, ex eo Turnus mihi uni addictus est: abstinete ab eo, et mihi permittite.

531. *Hebri, etc.)* Fluvii Thraciae, hodie *Marizza*. *Mavors*, Mars in Thracia natus. *Equi Martis* duo juxta aliquos, sed male, Pavor et Timor.

534. *Notus.)* Auster, ventus meridionalis. *Zephyrus*, ventus occidentalis. *Thraca*, pro *Thracia*. *Increpat equos clypeo*: id est collisis hasta, et clypeo. Vel *increpat*, verborum neutrorum more, absque casu, id est *sonat*.

Imbrasidas, Glaucum atque Ladem; quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo praevertere ventos.
Parte alia, media Eumedes in praelia fertur,
Antiqui proles bello praeclara Dolonis,
Nomine avum referens, animo manibusque parentem,
Qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret;
Ausus Pelidae pretium sibi poscere currus.
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio, nec equis aspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus conspexit aperto
Ante levi jaculo longum per inane sequutus,
Sistit equos bijuges, et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit; et pede collo
Impresso, dextrae mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinxit jugulo, atque haec insuper addit:
En, agros, et quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens: haec praemia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt: sic moenia condunt.
Huic comitem Buten, conjecta cuspide, mittit:
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilocumque,
Et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
Ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto
Insonat Aegeo, sequiturque ad litora fluctus:

344. *Lycia.*) Asiae minoris regio meridionalis est.

347. *Proles bello praeclara Dolonis.*) Ironice: fuit enim Dolon bello ignavus, et hic Eumedes, ejus filius, satis ignominiose occiditur. Quod firmant sequentia verba, quae omnino ironiam sapiunt: *Illum Tydides alio pro talibus ausis Affecit pretio*, id est *morte*.

352. *Nec equis aspirat Achillis.*) Pergit Poeta illudere Doloni; qui captus a Diomede, non ad equos Achillis, quos iturus speculator ab Hectore postularat, sed ad vitam servandam aspirabat.

360. *Hesperiam, etc.*) Italiam.

364. *Sternacis equi cervice.*) Equo in anteriora genua prolapso, Thymoetes per ejus collum devolutus est.

365. *Edoni Boreae.*) Thracii; e Thracia septentrionali, in Graeciam et mare Aegaeum flantis. *Edoni* gens est Thraciae incerti situs.

Qua venti incubuere, fuga dant nubila caelo:
Sic Turno; quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversaeque ruunt acies: fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus, animisque frementem:
Objecit sese ad currum et spumantia fraenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Quum rota praecipitem et procursu concitus axis
Impulit, effuditque solo: Turnusque sequutus
Imam inter galeam summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arena.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
Interea Aeneam Mnestheus, et fidus Achates,
Ascaniusque comes, castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus
Saevit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quae proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapis
Jasides, acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera laetus Apollo,
Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas.

367. *Fugam dant nubila.*) Ventus enim septentrionalis fugat nubes, meridionalis colligit.

375. *Lancea.*) Hasta, vox non Latina, sed Hispanica est, ex Varrone apud Gellium: Gallica, ex Diodoro Siculo. *Bilicem.*) Bino textu; vel licio, sive filo.

391. *Iapis.*) Legunt aliqui *Japix*, sed hic ventus est. Quae duo ut distinguantur, tum diversa habent recti casus elementa, tum diversa obliquorum flexionem: flectitur enim venti nomen *Japyx*, *Japygis*: medici nomen, *Japis*, *Japicis*, aut *Japis*, *Japidis*.

393. *Suas artes.*) Apollinis artes fuerunt. I. Vaticinia. II. Musica. III. Peritia jaculandi. IV. Medicina.

Ille, ut depositi proferret fata parentis;
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artes.
Stabat, acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Aeneas, magno juvenum et maerentis Iuli
Concursu lacrymisque immobilis. Ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phoebique potentibus herbis
Nequicquam trepidat, nequicquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam fortuna regit, nihil auctor Apollo
Subvenit: et saevus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere caelum
Stare vident: subeunt equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis: it tristis ad aethera clamor
Bellantum juvenum, et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genitrix Cretea carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis, et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres haesere sagittae.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,

395. *Depositi.*) *Desperati.* Deducta loquutio a duplici veterum consuetudine, altera qua Aegrotos in publicum proponebant, quod est *deponere*, ut a praetereuntibus quicquam remedii, si nossent, docerentur: altera, de qua Aen. 9. 485., ubi diximus, solicitos veteres ad januam domus cadavera *deponere*. Et generatim *positus* est *jacens*, *mortuus*.

397. *Mutas artes.*) *Medicinam*, quam sic vocat vel comparatione musicae et vaticinii, quae voce maxime constant; vel potius quia parum famosa tum erat, et a servis fere exercebatur.

401. *Paeonium.*) In morem Paeonis Deorum medici.

403. *Trepidat.*) Festinat.

407. *Pulvere caelum Stare.*) Plenum esse.

412. *Dictamnum, etc.*) *Dictamnus*, vel *dictamnum*, herba in sola Creta insula proveniens; *pulegio* forma affinis, *puleggio*: frondibus tamen latioribus, et lanuginosis: quare *puberes* hic dicuntur. Nomen habet a *Dictaeo* monte Cretensis insulae, in quo, ut et in *Ida* ejusdem insulae monte, reperitur.

Detulit; hoc fuscum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans, spargitque salubris
Ambrosiae succos, et odoriferam Panaceam.
Fovit ea vulnus lympha longaevus Iapis
Ignorans: subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis.
Jamque secuta manum nullo cogente sagitta
Excidit, atque novae rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro, quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos accendit in host es.
Non haec humanis opibus, non arte magistra
Proveniunt, neque te, Aenea, mea dextera servat:
Major agit deus, atque opera ad majora remittit.
Ille avidus pugnae suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clypeus, loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula, fatur:
Disce puer virtutem ex me, verumque laborem,
Fortunam ex aliis: nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter praemia ducet
Tu facito, mox cum matura adoleverit aetas
Sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum,

417. *Labris.*) Vasis in quibus lavabant; quasi *lavabris*. Vocat *fuscum amnem*, aquam variis infectam succis herbarum: quas Japis prius miscuerat.

419. *Ambrosiae etc. Panaceam.*) *Ambrosia* herba est rutae affinis, sed hic haud dubie cibus ille potusve Deorum. *Panacea*, herba est foeniculo, anetho, et ferulae aliquatenus affinis; et admodum salutaris.

422. *Stetit.*) Fluere desiit.

430. *Suras.*) Pars tibiae posterior, carnosa, et ventricosa; pro tota tibia sumitur, quam vestiit Aeneas aureis ocreis.

431. *Hastamque coruscat.*) Active, *excutit*.

434. *Delibans oscula.*) Ore contingens ora; hunc enim esse loquutionis hujus sensum ostendimus Aen. 1. 250. *Delibans*, leviter tangens.

436. *Fortunam ex aliis.*) Licet enim hoc Latino bello felix Aeneas fuisset, tamen adversa fortuna jactatus eatenus fuerat.

437. *Magna inter praemia ducet.*) Sensus est: *ducet, ac reputabit magni praemii loco, si post tot labores te defensum dare possit.*

Et pater Aeneas, et avunculus excitet Hector,
Haec ubi dicta dedit; portis sese extulit, ingens
Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque, Mnestheusque ruunt, omnisque relictis
Turba fluit castris: tum caeco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit, agnovitque sonum, et tremefacta refugit
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium; miseris heu praescia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late
Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti:
Talis in adversos ductor Rhoeteius hostes
Agmen agit: densi cuneis se quisque coactis
Agglomerant, ferit ense gravem Thymbraeus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates.
Ufentemque Gyas: cadit ipse Tolumnius augur;
Primus in adversos telum qui torserat hostes.
Tollitur in caelum clamor versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti,
Nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes
Insequitur, solum densa in caligine Turnum

440. *Avunculus Hector.*) Creusa enim, Ascanii mater, soror erat Hectoris, Priami filia.

451. *Sidere.*) Tempestate, procella, quae siderum ortu et occasu concitatur.

454. *Ruet omnia.*) Active. *Spumas salis aere ruebant.*

456. *Ductor Rhoeteius.*) *Trojanus*, Aeneas, a Rhoeteo Troadis promontorio.

457. *Cuneis.*) *Ordinibus*, in figuram cunei.

460. *Tolumnius augur etc.*) Supra v. 257. *Augur*, quia ex avium consideratione futura praedicebat.

464. *Neque aversos, etc.*) Ita restituimus cum Pierio: ut tria pugnantium genera significentur; *aversorum* ei jam terga dantium: *congredientium* cominus et aequo pede; eminus tela *inferentium*.

Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago.
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe lapsum temone relinquit.
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, et corpus, et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini cum divitis aedes
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens, nidisque loquacibus escas:
Et nunc porticibus vacuis; nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru.
Jamque hic germanum, jamque hic ostendit ovantem,
Nec conferre manum patitur: volat avia longe.
Haud minus Aeneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magna
Voce vocat: quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum,
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu, quid agat? vario nequicquam fluctuat aestu,
Diversaeque vocant animum in contraria curae.
Huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
Lenta levis cursu praefixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens diriget ictu.
Substitit Aeneas, et se collegit in arma,

467. *Lustrans,)* Circumiens.

468. *Virago.)* A viro dixerunt veteres, *viram*, pro femina: hinc *virago*, quae viro esset similis: unde contracta est *virgo*. Tamen *virago*, generosae feminae singulariter tribuitur; *virgo* cuilivet innuptae.

474. *Atria.)* Aream ante aedes.

479. *Ovantem.)* Exultantem.

481. *Legit obvius orbes.)* *Legere orbes*, nihil aliud videtur esse, quam *iisdem orbibus per eumdem circuitum insistere*. Sed quia additur *obius*: omnino est, *corripere orbes illos*; *et breviori circuitu sese hosti adversum offerre.*

484. *Alipedumqne fugam, etc.)* Aemulatus est cursu celeritatem equorum Turni; quae tanta erat, ut alatos pedes habere videretur. *Fugam* dicit, pro *celeritate*.

491. *In arma.)* Arma hic pro clypeo.

Poplite subsidens: apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt irae, insidiisque subactus
Diversos ubi sensit equos, currumque referri,
Multa Jovem, et laesi testatus foederis aras:
Jam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis saevam nullo discrimine caedem
Suscitat, irarumque omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine caedes
Diversas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Jupiter, aeterna gentes in pace futura?
Aeneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, et qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas, et crates pectoris ensem
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longa;
Hunc mucrone ferit, curruque abscissa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon, Tanaimque neci, fortemque Cethegum,

492. *Apicem tamen incita etc.*) *Apex*, summa pars in cono galeae.

501. *Aequore.*) Plano campo.

504. *Gentes in pace futuras*) Ex illo enim foedere Romana gens orta, quae totam Italiam sub uno deinceps imperio conjunxit.

505. *Ea prima ruentes etc.*) Duplex interpretatio. I. Communis: *Pugna illa Aeneae cum Sucrone effecit, ut Trojani antea fugientes tunc primo subsisterent.* II. Cerdani. *Pugna illa, sive occursus Sucronis fortissimi militis, fecit, ut Trojani in hostem ante irruentes, tum primo impetum cohibuerint ac steterint.* Prima interpretatio mihi melior: altera non improbabilis. Sensus valde ambiguus.

506. *Moratus.*) Alii legunt *morantem.*

508. *Costas et crates pectoris.*) Costas, quae pectori veluti crates obtenduntur.

510. *Cuspide longa ... mucrone.*) Per longam *cuspidem*, intelligit acumen hastae; per *mucronem*, acumen gladii.

511. *Cursu*) Pro *currui.*

Tres uno congressu, et maestum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiae
Hic fratres Lycia missos, et Apollinis agris,
Et juvenum exosum necquicquam bella Menoeten
Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
Ars fuerat, pauperque domus, nec nota potentum
Munera conductaque pater tellure ferebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in silvam, et virgulta sonantia lauro:
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in aequora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusque ruunt per praelia: nunc nunc
Fluctuat ira intus: rumpuntur nescia vinci
Pectora: nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos, et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Praecipitem scopulo, atque ingenti turbine saxi
Excutit, effunditque solo: hunc lora, et juga subter
Provolvere rotae: crebro super ungula pulsu
Incita, nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Ilo, animisque immane frementi
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet;
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Grajum fortissime Creteu,
Eripuit Turno: nec Dii texere Cupentum,
Aenea veniente, sui: dedit obvia ferro

515. *Nomen Echionium.*) *Thebanum*, ab Echione, qui in condendis Thebis Boeotiis Cadmo adfuerat.

516. *Fratres Lycia*, *etc.*) Hos non nominat. *Lycia*, Asiae minoris regio ad meridiem oraculis Apollinis nobilitata.

518. *Arcada piscosae, etc.*) Qui oriundus ex Arcadia, in Argia regione piscatum exercuerat circa Lernam paludem, denique cum Evandro venerat in Italiam, tumque erat inter Aeneae auxilia.

520. *Munera.*) *Munia, dignitates.* Pauci quidam legunt, *limina.*

522. *Sonantia lauro.*) Ob crepitum ardentis lauri.

531. *Turbine saxi.*) Saxi in modum ventosi turbinis rotati.

540. *Sui.*) *Favente*s.

Pectora, nec misero clypei mora profuit acrei.
Te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
Oppetere, et late terram consternere tergo.
Occidis, Argivae quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles.
Hic tibi mortis erant metae, domus alta sub Ida,
Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
Totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidae, Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equum domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcadis alae:
Pro se quisque viri summa nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies, vasto certamine tendunt.
Hic mentem Aeneae genitrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros; urbique adverteret agmen
Ocyus, et subita turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum
Huc, atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnae accendit majoris imago:
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum
Ductores, tumulumque capit, quo cetera Teucrum
Concurrit legio, nec scuta, aut spicula densi
Deponunt: celso medius stans aggere fatur.
Nequa meis esto dictis mora: Jupiter hac stat;
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie causam belli, regna ipsa Latini,

542. *Laurentes campi, etc.)* Aen. 7. 63. *Argivae*, Graecae: Peloponnesiacae. *Meta*, terminus, a circi metis. *Ida*, mons Troadis et Phrygiae. *Lyrnessus*, urbs Phrygiae, circa sinum Adramyttenum; quo usque Idae juga extendebantur.

551. *Tuscorum, etc.)* Etruscorum. *Phalanx*, peditum agmen: *Alae*, equitum. Hi omnes aut Trojani, aut Trojanorum socii, praeter Messapum, Turni socium.

552. *Opum vi.)* Omni industria, virtute armis.

558. *Acies.)* Oculorum acies *Urbem*, Laurentum.

563. *Nec scuta ...Deponunt.)* Mos notatur militum Romanorum, qui armati concionantem imperatorem audiebant.

565. *Jupiter hac stat.)* Jupiter, vindex violatae foederum religionis, stat a nobis: nudam et indefensam urbem nobis objicit.

Ni fraenum accipere, et victi parere fatentur,
Eruam, et aequa solo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem, libeat dum praelia Turno
Nostra pati? rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi.
Ferte faces propere, foedusque reposcite flammis.
Dixerat: atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalae improviso, subitusque apparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant aethera telis.
Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque Deos, iterum se ad praelia cogi:
Bis jam Italos hostes, haec altera foedera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipsumque trahunt in moenia Regem:
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros.
Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro:
Illae intus trepidae rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras.
Volvitur ater odor tectis: tum murmure caeco
Intus saxa sonant: vacuas it fumus ad auras.
Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
Quae totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,

575. *Dant cuneum.)* Sese in cunei figuram componunt; quae prima fronte acuta, tum magis ac magis in latitudinem secundum latera explicatur.

582. *Haec altera foedera rumpi.)* Primo enim Latinus ultro Aeneam socium et generum adsciverat. Secundo singulare certamen Turni cum Aenea facto foedere constituerat.

585. *Ipsumque trahunt, etc.)* Trahunt ad muros Latinum regem suum, ut summi discriminis spectator urbem ipse Trojanis aperiendam esse intelligat; vel ut violator foederis ipse Trojanis dedatur.

587. *Pumice.)* Cavo lapide.

589. *Trepidae rerum.)* Aen. 1. 182. *Fessi rerum.*

Incessi muros, ignes ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni.
Infelix pugnae juvenem in certamine credit
Extinctum, et subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat, crimenque caputque malorum,
Multaque per maestum demens effata furorem
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis lethi trabe nectit ab alta.
Quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
Filia prima manu flavos Lavinia crines,
Et roseas laniata genas; tum cetera circum
Turba furit, resonant latae plangoribus aedes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem;
Demittunt mentes, it scissa veste Latinus
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruina,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
Multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Aeneam, generumque adsciverit ultro.
Interea extremo bellator in aequore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu laetus equorum.
Attulit hunc illi caecis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusae sonus urbis, et illaetabile murmur.
Hei mihi, quid tanto turbantur moenia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic in faciem soror ut conversa Metisci

596. *Incessi muros.*) Infestari ab hostibus imminentibus. Ita ex veteribus codicibus. Vulgo legitur, *incendi*; quod pleonasmum efficeret; sequitur enim, *ignes ad tecta volare.*

602. *Purpureos amictus.*) Qui color regius est.

603. *Informis lethi.*) Suspendium informe et ignominiosum fuit, quia suspensi abjiciebantur insepulti.

612. *Multa.*) Multum: neutrum pro adverbio. *Dardanium*, Trojanum.

614. *Aequore.*) Plano campo.

616. *Minus successu laetus equorum.*) Vel quia minus jam celeriter currebant: vel quia minus jam gaudebat, quod eum a pugna tam longe abstulissent.

Aurigae, currumque, et equos, et lora regebant;
Talibus occurrit dictis. Hac, Turne, sequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit:
Sunt alii, qui tecta manu defendere possunt.
Ingruit Aeneas Italis, et praelia miscet,
Et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior pugnae, nec honore recedes.
Turnus ad haec;
O soror: et dudum agnovi, cum prima per artem
Foedera turbasti, teque haec in bella dedisti:
Et nunc nequicquam fallis, Dea. Sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri lethum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quae jam spondet fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Aspiceret: Teucri potiuntur corpore, et armis.
Exscindine domos (id rebus defuit unum)
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem haec terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? vos o mihi Manes
Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpae
Descendam, magnorum haud unquam indignus avorum
Vix ea fatus erat: medios volat ecce per hostes
Vectus equo spumante Sages, adversa sagitta

633. *Foedera turbasti.)* Supra v. 124.

639. *Murranum.)* Regii sanguinis virum occisum ab Aenea supra v. 529. *Ufens*, dux Aequicolum occisus a Gya Trojano supra v. 460. *Teucri*, Trojani. *Drancis*, Latini principis, Turno infesti, qui ipsi fugam publica oratione objecerat.

646. *Usque adeone mori etc.)* Moriar quidem; sed mori malo; quam ea me viventem culpa maculare, quod fugerim, quod urbem deseruerim; neque enim adeo misera res est mori: Ergo Manes, Dii inferi, excipite me propitii. siquidem Superi mea non amplius curant. Quibus verbis devovet se pro patria.

Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus, miserere tuorum:
Fulminat Aeneas armis, summasque minatur
Dejecturum arces Italiam, excidioque daturum;
Jamque faces ad tecta volant: in te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat Rex ipse Latinus,
Quos generos vocat, aut quae sese ad foedera flectat.
Praeterea Regina tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus, et acer Atinas
Sustentant aciem; circum hos utrinque phalanges
Stant densae; strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas!
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit: aestuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus:
Ut primum discussae umbrae, et lux reddita menti est,
Ardentes oculorum orbes ad moenia torsit
Turbidus, eque rotis magnam prospexit ad urbem.
Ecce autem flammis inter tabulata volutus
Ad caelum undabat vortex, turrimque tendebat,
Turrim compactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos.
Jam jam fata, soror, superant; absiste morari:
Quo Deus, et quo dura vocat fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Aeneae: stat, quicquid acerbi est,
Morte pati; neque me indecorem germana videbis
Amplius: hunc, oro, sine me furere ante furorem.

657. *Mussat, etc.*) Vix audet loqui, dubitat.

662. *Phalanges.*) Pedestres copiae.

666. *Aestuat ingens, etc.*) Hos animi motus totidem verbis ac versibus jam tribuit poeta Mezentio.

672. *Tabulata.*) Turres erant ligneae, variis contabulationibus eductae, pontibus in se conjunctae, rotis impositae, ut pro rerum necessitate alio atque alio advolverentur.

Dixit, et e curru saltum dedit ocyus arvis,
Perque hostes, per tela ruit, maestamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti montis saxum de vertice praeceps
Cum ruit avulsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas:
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exultatque solo, silvas, armenta, virosque
Involvens secum: disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, stridentque hastilibus aurae.
Significatque manu, et magno simul incipit ore:
Parcite jam Rutuli, et vos tela inhibete Latini;
Quaecumque est fortuna, mea est: me verius unum
Pro vobis foedus luere, et decernere ferro
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Aeneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces,
Praecipitatque moras omnes, opera omnia rumpit
Laetitia exultans, horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quautus Eryx, aut ipse coruscis
Cum fremit ilicibus quantus, gaudetque nivali
Vertice se attollens pater Apenninus ad auras.
Jam vero et Rutuli certatim, et Troes, et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Moenia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris: stupet ipse Latinus,
Ingentes, genitos diversis partibus orbis,

687. *Improbus.*) Magnus, etc. Georg. 1. 146. *Labor omnia vincit improbus.*

694. *Verius.*) *Aequius.*

701. *Athos,*) Mons Macedonia, immiuens mari Aegaeo, nunc *monte santo*. *Eryx*, mons in Sicilia post Aetnam maximus, nunc *S. Juliani*.

703. *Apenninus.*) Montium perpetua series, ex Alpibus propagata, continuo dorso mediam Italiam secundum longitudinem intersecans, et ad fretum Siculum desinens. *Pater* dicitur ob dignitatem quia montium omnium Italiae maximus est. *Ilex*, *leccio*, arbor e querno genere. *Coruscis ilicibus*, foliorum motu coruscantibus.

706. *Ariete.*) Machina, quassandis muris comparata.

Inter se coiisse viros, et cernere ferro;
Atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
Procursu rapido conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clypeis, atque aere sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant: fors, et virtus miscentur in unum.
Ac velut ingenti Sila, summove Taburno,
Cum dum conversis inimica in praelia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri:
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencae,
Quis pecori imperitet, quem tota armenta sequantur:
Illi inter sese multa vi vulnera miscent
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla, armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
Haud aliter Tros Aeneas, et Daunius heros
Concurrunt clypeis, ingens fragor aethera complet.
Jupiter ipse duas aequato examine lances
Sustinet, et fata imponit diversa duorum,
Quem damnet labor, et quo vergat pondere lethum.
Emicat hic impune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit: exclamant Troes, trepidique Latini,

709. *Cernere ferro.*) Codices antiqui fere omnes habent, *et decernere ferro*, ita ut in versu syllaba redundet Tamen Seneca ep.48 legit *cernere*.

713. *Clypeis atque aere sonoro.*) Clypeis aereis, ictuum inflictu sonantibus.

715. *Sila... Taburno.*) *Sila*, silva ingens Apennini montis, nomen antiquum retinens, in Brutiis, circa Consentiam urbem, quae hodie *Cosenza*. *Taburnus*, mons olivifer, in Samnio Campaniae confini, nunc *Tabor*, vel *Taburo*.

718. *Mussantque juvencae.*) Timide et quasi tacite mugiunt.

722. *Armos.*) Humeros.

723. *Daunius.*) Turnus, Dauni filius.

725. *Aequato examine lances, etc.*) Locus imitatus ex Homero, Iliad.22.309. Is morti destinatus putatur, cujus fatum praeponderat, et magis ad terram accedit. *Examen*, est lingula medio bilancis pendula, cujus momentis judicatur, quo pondus vergat.

727. *Quem damnet labor.*) Sensus est: *quem labor infelix addicat morti.*

Arrectaeque amborum acies, at perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat: fugit ocyor Furo,
Ut capulum ignotum, dextramque aspexit inermem.
Fama est, praecipitem, cum prima in-praelia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferum aurigae rapuisse Metisci:
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquam arma Dei ad Vulcania ventum est,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit, fulva resplendent fragmina arena.
Ergo amens diversa fuga petit aequore Turnus
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.
Undique enim densa Teucri inclusere corona:
Atque hinc vasta palus; hinc ardua moenia cingunt.
Nec minus Aeneas (quamquam tardante sagitta
Interdum genua impediunt, cursumque recusant)
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urget.
Inclusum veluti si quando in flumine nactus
Cervum, aut puniceae septum formidine pennae
Venator cursu canis, et latratibus instat:
Ille autem insidiis, et ripa territus alta
Mille fugit, refugitque vias: at vividus Umber
Haeret hians: jamjamque tenet, similisque tenenti

733. *Euro.)* Vento orientali.

736. *Patrio mucrone.)* Quem Dauno, Turni patri, Vulcanus fecerat.

737. *Trepidat.)* Properat.

738. *Palantia.)* Vaga.

739. *Dei ad Vulcania.)* Vulcani Dei, qui Veneris rogatu ensem, clypeum, galeam Aeneae fecerat.

740. *Futilis.)* Fragilis, inutilis.

746. *Sagitta.)* Qua vulneratus fuerat. Sanatus ab Japide et Venere.

750. *Puniceae formidine pennae.)* Fune, rubris et versicoloribus plumis distincto, ad terrendas feras.

753 *Umber.)* Canis ex Umbria, Italiae septentrionali regione; Apennini jugis aspera, quae nunc fere capit ducatum *Urbinatem*, *Spoletanum*, et *Anconitanam* Marchiam.

Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor, ripaeque, lacusque
Responsant circa, et caelum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemque vocans; notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra, praesensque minatur
Exitium, si quisque adeat, terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc, illuc, nec enim levia, aut ludicra petuntur
Praemia, sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum;
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti Divo, et votas suspendere vestes.
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Aenea stabat, huc impetus illam
Detulerat, fixam et lenta radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat; tum vero amens formidine Turnus.
Faune, precor, miserere, inquit, tuque optima ferrum
Terra tene, colui vestros si semper honores,
Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
Dixit, opemque Dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Aeneas. Dum nititur acer, et instat,

766. *Fauno oleaster.*) *Faunus*, Deus Laurentinorum, Latini pater aut avus. *Oleaster* : olea silvestris, saepe pro templis constituta, suspendendis donariis: quia vivacitas hujus arboris tanta est; ut multis confixa clavis nihil tamen laedatur.

768. *Dona.*) Tabulas naufragii testes, et vestimenta.

771. *Puro campo.*) Vacuo, absque impedimentis.

773. *Lenta.*) Tenaci. Sic dicitur *lenta pix*, *lentum gluten*.

782. *Morsus roboris.*) Tenacitatem oleaginae radicis, quasi mordicus hastam tenentis. *Robur* ; durum quodvis lignum est.

Rursus in aurigae faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem Dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphae indignata licere,
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes armis, animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli,
Junonem interea Rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quae jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Aeneam scis ipsa, et scire fateris,
Deberi caelo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres
Mortalin' decuit violari vulnere Divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris;
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curae
Saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
Trojanos potuisti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenaeos:
Ulterius tentare veto. Sic Jupiter orsus:

785. *Dea Dannia.*) Juturna, Turni soror, Dauni filia.

793. *Quae finis.*) Nomen interdum Virgilio etiam femininum.

794. *Indigetem Aeneam.*) Indigetes Dii, qui primo *in terra degentes*, inde in caelum traducti fuerant. Talis praecipue Aeneas; quem Livio teste, non tantum *indigetem*, sed etiam *Jovem indigetem* dixerunt veteres.

798. *Aut ensem, etc.*) Merito accusatur Virgilius indiligentiae in hoc Turni cum Aenea certamine I, Quod eos armis imparibus inter se commiserit. Hinc Aeneas galea, clypeo, ense caelesti armatus; inde Turnus gladio mortali ac futili. II. Quod ubi suus Turno gladius, item caelestis, redditus est, Jovem inducat ea de re, conquerentem. III. Quod Turnum ita sanae mentis expertem describat, ut recuperato ense suo uti non meminerit, sed eo omisso se saxi impulsu defendat.

804. *Accendere bellum, etc*) Excitata ex inferis Furia, quae foedus Latini cum Aenea disturbaret. *Hymenaeos*) Nuptias.

Sic Dea submisso contra Saturnia vultu.
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Jupiter, et Turnum, et terras invita reliqui.
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsa
Starem acie, traheremque inimica in praelia Teucros.
Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita majora audere probavi:
Non ut tela tamen, ut non contenderet arcum;
Adjuro Stygii caput implacabile fontis,
Una superstitio superis quae reddita Divis.
At nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
Cum jam connubiis pacem felicibus; esto,
Component, cum jam leges et foedera jungent,
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Nec Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari,
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.
Sit Latium, sint Albani per saecula reges,
Sit Romana potens Itala virtute propago:
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Es germana Jovis, Saturnique altera proles:
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus!
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem:

810. *Nec tu me aeria, etc.*) Supple, *nisi tua voluntas mihi nota esset, nisi prohibuisset.*

816. *Stygii, etc.*) Fontis inferni. Per hunc Dii jurare solent.

817. *Superstitio superis reddita.*) *Superstitio*, gravis et formidolosa religio, metus religiosus. *Reddita*: *data et imposita*: compositum pro simplici.

823. *Indigenas Latinos.*) Itaque Virgilius Latinorum nomen, non a Latino rege profectum, sed multo antiquius censet; ut diximus Aen. 1. 10.

830. *Es germana Jovis, etc.*) Secundus versus cum interrogatione legendus est, ut sensus sit: *Tu quidem mea es soror, et Saturni filia: quid ergo irarum tantos volvis sub pectore fluctus?* quod affine est iis, quae dicta sunt Aen. 1. 15. *Tantaene animis caelestibus irae?*

Do, quod vis, et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt:
Utque est, nomen erit; commixti corpore tantum
Subsident Teucri: morem ritusque sacrorum
Adjiciam faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire Deos pietate videbis:
Nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.
Annuit his Juno, et mentem laetata retorsit.
Interea excedit caelo, nubemque reliquit.
His actis, aliud genitor secum ipse volutat:
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminae pestes, cognomine Dirae:
Quas, et Tartaream Nox intempesta Megaeram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hae Jovis ad solium, saevique in limine regis
Apparent, acuuntque metum mortalibus aegris:
Si quando lethum horrificum morbosque Deum rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demittit ab aethere summo
Jupiter, inque omen Juturnae occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam saevi Parthus quam felle veneni,
Parthus sive Cydon telum immedicabile torsit;
Stridens, et celeres incognita transilit umbras.

834. *Ausonii.)* Itali, quos prius Latinos vocavit.

845. *Cognomine Dirae.)* Apud Inferos *Furiae*, in medio *Harpiae*, in caelo *Dirae* et *Jovis canes* dictae. Et vero cum Virgilium ait eas esse duas numero, eodemque cum Megaera Furia partu editas, innuit Diras ipsas esse Furias alias duas, *Tisiphonem*, et *Alecto*, Noctis et Acherontis dicuntur filiae.

846. *Nox intempesta.)* Obscura, media, ad agendum intempestiva.

857. *Felle veneni.)* Veneno amaro: aut felle venenato.

858. *Parthus, etc.)* Parthi sagittandi arte nobiles. *Cydon.)* Incola urbis, quae *Cydon* ipsa quoque dicta est, in Creta insula.

Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas, atque agmina Turni,
Alitis in parvae subito collecta figuram;
Quae quondam in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens, serum canit importuna per umbras:
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ad ora
Fertque refertque sonans, clypeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor:
Arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit
At procul ut Dirae stridorem agnovit et alas,
Infelix crinus scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror foedans, et pectora pugnis.
Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam miserae superat mihi? qua tibi lucem
Arte moror? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem
Obscoenae volucres: alarum verbera nosco,
Lethalemque sonum: nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Haec pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit aeternam? cur mortis adempta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras,
Jam mortalis ego. Haud quicquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit. O quae satis ima dehiscat
Terra mihi, Manesque Deam demittat ad imos!
Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, et se fluvio Dea condidit alto.

862. *Alitis in parvae, etc.*) *Noctua* ab interpretibus intelligitur: quia v. 864. dicitur *nocte sedens*: tum quia minor est quam *bubo*, unde *parva*; tum quia deserta loca incoluit, bubo frequenter urbana aedificia. Et licet *noctua* Atheniensibus boni ominis haberetur, omen erat in volatu faustum, non in cantu: at hic, *canit importuna*; *fertque refertque sonans*.

876. *Obscoenae volucres.*) Funestae et mali ominis.

882. *Jam mortalis ego. Haud, etc.*) Alii codices habent: *im mortalis ego? aut, etc.*

884. *Manes.*) Inferos.

885. *Glauco amictu.*) Ex colore aquarum, quibus praeerat Nais Juturna.

886. *Fluvio.*) Tiberi: unde in lacum suum, qui influit in Tiberim, facilis fuit via.

Aeneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, et saevo sic pectore fatur:
Quae nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne, retractas?
Non cursu, saevis certandum est cominus armis.
Verte omnes te te in facies; et contrahe, quicquid
Sive animis, sive arte vales: opta ardua pennis
Astra sequi clausumque cava se condere terra.
Ille caput quassans. Non me tua fervida terrent
Dicta ferox: Dii me terrent, et Jupiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens:
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem
Altior insurgens, et cursu concitus heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu, saxumque immane moventem.
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit, totum nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus aegri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notae
Sufficiunt vires, nec vox, nec verba sequuntur:
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum Dea Dira negat: tum pectore sensus

887. *Coruscat.*) Active.

898. *Limes .., litem, ut, etc.)* *Limes* dictus est, saxum, vel via *lima*, hoc est *obliqua*, *transversa*, discernendis agris constituta. Hinc *lis* dicta creditur a *limite*, quod primae lites de limitibus fuerint.

899. *Bis sex, etc.*) Locus ex duobus Homericis expressus: Iliad. 5. v. 301. ubi Diomedes saxum in Aeneam immittit, quale vix duo temporis Homerici homines efferrent. Iliad. 21. v. 405. ubi Minerva saxo Martem percutit, qui agris limes erat positus. Quam indiligenter Virgilius id Turno tribuerit, diximus supra v. 798.

Vertuntur varii. Rutulos aspectat et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit:
Nec quo se eripiat, nec qua vì tendat in hostem,
Nec currus usquam videt, aurigamque sororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis: et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricae, et clypei extremos septemplicis orbes:
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis, supplexque, oculos dextramque precantem
Protendens: equidem merui, nec deprecor, inquit,
Utere sorte tua. Miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro, (fuit et tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectae:
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti, et victum tendere palmas
Ausonii videre: tua est Lavinia conjux:
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Aeneas, volvens: oculos dextramque repressit:
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Coeperat: infelix humero cum apparuit ingens
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri: victum quem vulnere Turnus

924. *Oras loricae, etc.*) Extremitates loricae, quae femur attingunt, et extremitates imi clypei, quem tegendo capiti altius sustulerat.

925. *Septemplicis.*) Septem coriis, aut laminis ferreis aereisve contexti.

934. *Dauni.*) De illo, Turni patre v. 44.

942. *Balteus, et notis, etc.*) *Balteus*, *cingulum* humero laterique circumdatum: ornatum *bullis*, id est clavis aureis. Balteum hunc Pallanti a se occiso Turnus eripuerat, Aen. 10. 496. Agnoscit eum Aeneas ex pictura Danaidum, quarum facinus in eo expressum erat, Ibid, v. 503, *Turno tempus erit etc*,

Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille oculis postquam saevi monumenta doloris,
Exuviasque hausit, furiis accensus et ira
Terribilis: tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et poenam scelerato ex sanguine sumit;
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus: ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

852. *Indignata.)* Quod juvenis morte immatura moreretur, quod victus ab extero, quod regno et sponsa privatus: quod post spem veniae conceptam.

FINIS.

REIMPRIMATUR

Fr. Dominicus Buttaoni, Ord. Praed., S. P. A. Mag. Socius

REIMPRIMATUR

J. Della Porta Patr. Constantinop Vicesgerens.

